

Petrovaradinska krajiška pješačka pukovnija u 18. stoljeću

Nujić, Pavao

Doctoral thesis / Disertacija

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:657113>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-16**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet hrvatskih studija

Pavao Nujić

**PETROVARADINSKA KRAJIŠKA
PJEŠAČKA PUKOVNIJA U 18.
STOLJEĆU**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2020.

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet hrvatskih studija

Pavao Nujić

**PETROVARADINSKA KRAJIŠKA
PJEŠAČKA PUKOVNIJA U 18.
STOLJEĆU**

DOKTORSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Damir Matanović

Zagreb, 2020

University of Zagreb

Faculty of Croatian Studies

Pavao Nujić

**PETROVARADIN *GRENZER* INFANTRY
REGIMENT IN 18TH CENTURY**

DOCTORAL DISSERTATION

Supervisor: Damir Matanović, PhD

Zagreb, 2020

ŽIVOTOPIS MENTORA

Damir Matanović rođen je 25. srpnja 1970. godine u Vinkovcima. Osnovnu je školu pohađao u Bošnjacima, a srednju je školu završio u Županji. Dvopredmetni studij komparativne književnosti i povijesti završio je 1996. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu s temom diplomskog rada *Svakodnevni život u Slavoniji u 18. stoljeću*. Poslijediplomski je studij povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu završio 2000. godine magistarskim radom pod nazivom *Satnije Brodske pukovnije*. Na istom je fakultetu 2003. godine obranio doktorski rad pod naslovom *Vojni komunitet Brod na Savi. Društvena i ekonomska struktura vojnokrajiškog grada 1753. - 1848.* pod mentorstvom prof. dr. sc. Filipa Potrebece.

Damir Matanović radio je na Hrvatskom institutu za povijest od 1997. do 2008. godine kao znanstveni novak te znanstveni suradnik, a od 2008. godine radi na Učiteljskom fakultetu (danas Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti) Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, gdje dolazi do znanstveno-nastavnog zvanja redovitog profesora (2016.) i obnaša dužnost dekana od 2014. godine. Kao vanjski suradnik radio je u nakladničkoj kući Fraktura, Pedagoškom fakultetu u Osijeku, Hrvatskim studijima te na Etvos Jozsef Foiskoli u Baji, Mađarska. Aktivan je u strukovnim udrugama: Society for Military History te Hrvatskom društvu za povijesnu znanost.

Autor je ili suautor pet znanstvenih monografija, više desetaka znanstvenih radova i poglavlja u knjigama, većeg broja prikaza i znanstveno popularnih članaka, sudjelovao je na brojnim znanstvenim i stručnim skupovima, te je uredio četiri publikacije. Glavni je i odgovorni urednik humanističkog časopisa *Pannoniana* kojeg izdaje Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti u Osijeku. Član je uredništva znanstvenog časopisa *Kepzes es Gyakorlat* te znanstvenog časopisa *Evkönyv*. Recenzent je većeg broja znanstvenih radova i knjiga.

Nagrada *Grb Grada* Slavanskog Broda dodijeljena mu je 2016. zbog dugogodišnjeg, kontinuiranog, stvaralačkog i znanstvenog rada te rada na osobito vrijednim razvojnim projektima, programima i poslovima na dobrobit grada Slavanskog Broda, njegovih građana i općeg dobra. Autor je programa *Living History*, odnosno programa *Oživljene povijesti Tvrđave Brod*, koji ima dugogodišnju prepoznatljivost u turističkom i kulturnom životu Slavanskog Broda.

SAŽETAK

Nakon neuspjele opsade Beča 1683. godine započelo je novo razdoblje za Habsburšku Monarhiju koja se u ratovima idućih desetljeća značajno teritorijalno širi na prostor jugoistočne Europe. Ključno je to vrijeme bilo i za Hrvatsko Kraljevstvo jer su time konačno oslobođeni Slavonija i Srijem. Premda su bili označeni kao *novostečevina* i nisu odmah vraćeni nadležnosti hrvatskoga bana, staleža i Sabora, objedinjavanje hrvatskih zemalja pod habsburškom vlašću otvorilo je put prema obnovi slavonskih županija. Razgraničavanjem civilnog i vojnog prostora koje je provedeno prilikom obnove županija 1745. godine formiran je isključivo vojni teritorij uz rijeke Savu i Dunav, a koji je reorganizacijom Slavonske vojne krajine 1747. godine podijeljen na 3 pješačke krajiške pukovnije: Gradišku, Brodsku i Petrovaradinsku. S obzirom na to da su krajiške pješačke pukovnije bile vojno-taktičke i teritorijalno-upravne jedinice, imale su potpunu vlast nad svojim krajiškim područjem i njezinim stanovništvom. Petrovaradinska pukovnija ustrojena je na prostoru Srijema i obuhvaćala je njegov većinski krajiški dio, čime je bila najistočnija od ukupno 11 krajiških pješačkih pukovnija Hrvatsko-slavonske vojne krajine.

Zbog svoje dvojne naravi, Petrovaradinska je pukovnija u ovom radu promatrana kroz perspektive aktivnog vojnog stanja i pukovnijskoga područja kao konkretizacije vojno-taktičke i teritorijalno-administrativne dimenzije s ciljem istraživanja razvojnih obilježja i posebnosti unutar krajiškog sustava. Posebni su naglasci stavljeni na djelovanje vojnih vlasti i sustav novačenja, strukturu i obilježja krajišnika, međuodnos vojnih dužnosti i objektivnih mogućnosti, ratne pohode i učinkovitost. Brojni reformski zahvati i težnja za profesionalizacijom, poteškoće pri popunjavanju propisanog vojnog sastava, velike promjene i unutarnje razlike te ratovanje diljem Europe obilježili su 18. stoljeće Petrovaradinske pukovnije. Za potrebe istraživanja tih fenomena korištena je relevantna literatura te arhivska izvorna građa, a u kojoj se posebno ističu detaljni serijalni vojni izvori u obliku mjesečnih izvještaja, vojnih popisa i revizijskih, premještajnih, pristupnih i drugih lista. Stavljanjem jedne krajiške pješačke pukovnije u središte istraživanja nastoji se obuhvatiti cjeloviti pristup na srednjoj vojnokrajiškoj razini i dati dodatni doprinos poznavanju Slavonske vojne krajine.

Ključne riječi: Vojna krajina, Petrovaradinska pukovnija, krajišnici, Slavonija i Srijem, 18. stoljeće

SUMMARY

A new era dawned for the Habsburg Monarchy after failed Siege of Vienna in 1683, which significantly expanded its territory in southeastern Europe through the wars of the decades to follow. This was also a turning point for the Croatian Kingdom because in the following wars Slavonia and Sylvania were finally liberated. Although they were marked as *neoacquistas* and were not immediately returned to the jurisdiction of the Croatian Ban, estates, and Diet, the unification of Croatian lands under the Habsburg rule opened the way towards the renewal of Slavonian counties. By dividing the civil and military territory and jurisdiction, which was done during the renewal of the counties in 1745, an exclusively military territory was formed along the rivers Sava and Donau which, with the reorganization of the Slavonian Military Frontier in 1747, was divided into three *grenzer* infantry regiments: Gradiška, Brodska, and Petrovaradinska. Considering that the *grenzer* infantry regiments were military-tactical and territorial-administrative units, they had complete authority over the land and its population. The Petrovaradin regiment was established in the Sylvania and encompassed the majority of its area under the military authority, which made it the easternmost of a total of 11 *grenzer* infantry regiments of the Croatian-Slavonia Military Frontier.

Due to its dual nature, the Petrovaradin Regiment was, for the purpose of this dissertation, observed through the perspectives of active military stand and regiment territory as a specification of the military-tactical and territorial-administrative dimension with the aim of researching developmental characteristics, and specialties within the frontier system. Focal points are on the actions of military authorities and the recruitment system, the social structure and characteristics of *grenzers*, the relationship between military duties and possibilities, war campaigns, and military efficiency. Numerous reform attempts and the aspiration for the professionalization, difficulties in filling prescribed military units, major changes and inner differences, as well as war campaigns across Europe, marked the 18th century for the Petrovaradin regiment. To research the aforementioned phenomena, relevant literature for the 18th century was consulted, as well as primary archival material which bring detailed serial military sources in the form of monthly reports, muster rolls, and revisional, transfer, ascend etc. lists. By emphasizing a single *grenzer* infantry regiment it is attempted to encompass a wholesome approach on a median military border level and make a contribution to the research of the Slavonian Military Frontier.

Key words: Military Frontier, Petrovaradin Regiment, *grenzers*, Slavonia and Sylvania, 18th Century

SADRŽAJ

1. UVOD	5
1.1. Određivanje okvira i definiranje ciljeva	5
1.2. Dosadašnja istraživanja i istaknuta literatura.....	7
1.3. Izvori.....	10
1.4. Metodologija	12
2. OSNIVANJE SLAVONSKE VOJNE KRAJINE I PETROVARADINSKE PUKOVNIJE 15	
2.1. Ratovi za oslobođenje Slavonije i Srijema	15
2.2. Osnivanje Slavonske vojne krajine	22
2.3. Obilježja i reforme.....	28
2.4. Uspostava pukovnijskog sustava i nastanak Petrovaradinske pukovnije	32
2.5. Prve formativne godine Petrovaradinske pukovnije (1748. – 1753.).....	39
3. PETROVARADINSKA PUKOVNIJA U SEDMOGODIŠNJEM RATU (1756. – 1763.) 45	
3.1. Uvod u rat i petrovaradinski krajišnici	47
3.2. Od Mitrovice do Landeshuta – godina dana krajiškog ratnog puta (1756. – 1757.)..	52
3.3. Bitka kod Landeshuta (13. - 14. kolovoza 1757. godine).....	65
3.4. Od Landeshuta do Huebertsburga (1757. – 1763.)	73
3.4.1. Vojne kampanje 1757. – 1758. godine.....	73
3.4.2. Vojne kampanje 1759. – 1760 godine i aktivno vojno stanje Petrovaradinske pukovnije.....	78
3.4.3. Vojne kampanje 1761. – 1762. godine – epilog	88
4. AKTIVNO VOJNO STANJE PETROVARADINSKE PUKOVNIJE NA PRIMJERU RAZDOBLJA 1763. – 1768. GODINE.....	94
4.1. Poslijeratno stanje	97
4.2. Perspektiva 1765. – 1766. godine	101

4.3.	Između očekivanja i stvarnosti - dovršetak procesa formiranja Pukovnije?	107
5.	PETROVARADINSKA PUKOVNIJA 1767. GODINE.....	120
5.1.	Određivanje područja i pristupa.....	120
5.2.	Tjelesna (Boljevačka) satnija.....	129
5.3.	Pukovnikova (Mitrovička) satnija.....	140
5.4.	Bojnikova (Drenovačka) satnija.....	151
5.5.	Prikaz Petrovaradinske pukovnije u studenom 1767. godine.....	168
5.5.1.	Naselja i stanovništvo satnijskih područja.....	168
5.5.2.	Krajišnici u aktivnoj vojnoj službi s područja Petrovaradinske pukovnije	178
5.5.3.	Korisna zemlja pukovnijskog područja	181
5.5.4.	Razlike u zemljišnom bogatstvu satnijskih područja	185
5.5.5.	Učinkovitost satnijskih područja kroz sustav novačenja i naknada	189
6.	DVIJE PERSPEKTIVE - UVID U KATOLIČKO STANOVNIŠTVO PETROVARADINSKE PUKOVNIJE 1767. GODINE PREMA VOJNOM I CRKVENOM POPISU.....	193
6.1.	Inicijalna komparacija i osnovne odrednice	193
6.2.	Slučaj Apševaca	202
6.3.	Slučaj Rače.....	206
6.4.	Slučajevi Vašice i Adaševaca	208
6.5.	Slučaj područja Bojnikove (Drenovačke) satnije.....	213
6.6.	Rekonstrukcija katoličkih kućanstava područja Bojnikove (Drenovačke) satnije...218	
7.	INKORPORACIJA VLASTELINSTVA VOJKE U PODRUČJE PETROVARADINSKE PUKOVNIJE.....	227
7.1.	Dva desetljeća vlastelinstva Vojke (1745. – 1765.).....	227
7.2.	Djelovanje generala Becka i prve mješovite komisije za inkorporaciju vlastelinstva Vojke u Petrovaradinsku pukovnicu (1765. – 1766.).....	232
7.3.	Dovršetak procesa inkorporacije i struktura stanovništva (1766. – 1767.)	245

7.4.	Vlastelinstvo Vojka u Petrovaradinskoj pukovnji – inicijalno novačenje i učinkovitost	
	256	
8.	DESETLJEĆE OSTVARENE PUKOVNIJE (1772. – 1781.)	260
8.1.	Prijelazno reformsko razdoblje (1768. – 1771.)	261
8.2.	Aktivno vojno stanje Petrovaradinske pukovnije 1772. godine	275
8.2.1.	Pukovnijski stožer	278
8.2.2.	Satnijska područja i zapovjednici	283
8.2.3.	Ostali satnijski časnici i ukupni časnički profil	288
8.2.4.	Satnijski aktivni vojni sastav	293
8.2.5.	Obilježja petrovaradinskih krajišnika	297
8.3.	Četiri godine kasnije – 1776.	307
8.4.	Visina, oprema i naoružanje	322
8.5.	Struktura zemljišta pukovnijskog područja 1781. godine	327
9.	IZMEĐU DVA DESETLJEĆA REFORMI I DVA RATA	338
9.1.	Reforme uoči Rata za bavarsko nasljeđe (1778. – 1779.)	338
9.2.	Rat za bavarsko nasljeđe (1778. – 1779.)	342
9.3.	Iskustvo rata i nastavak reformi krajiškog prostora	347
9.4.	Okviri kantonske reforme	352
9.5.	Uspostavljanje kantonske uprave u Petrovaradinskoj pukovnji	355
9.6.	Reforma aktivnog vojnog stanja krajiških pješačkih pukovnja 1786. – 1787. godine	362
9.7.	Izazov novog sustava – aktivno vojno stanje Petrovaradinske pukovnije u Austro-turskom ratu (1788. – 1791.)	373
10.	ZAKLJUČAK	383
	IZVORI I LITERATURA	388
	Neobjavljeno arhivsko gradivo	388
	Objavljeni izvori	388
	Literatura	389

ŽIVOTOPIS AUTORA.....	404
Bibliografija	404

1. UVOD

1.1. Određivanje okvira i definiranje ciljeva

Petrovaradinska je pukovnija bila najistočnija od ukupno 11 krajiških pješačkih pukovnija Hrvatsko-slavonske vojne krajine. Osnovana je na prostoru Srijema 1747. godine i bila je jedna od 3 pukovnije koje su činile Slavonsku vojnu krajinu sa sjedištem Glavnog zapovjedništva u Osijeku. Nastala je u vrijeme takozvanog „novog modela“ za Vojnu krajinu koji se u duhu vladajućeg prosvijećenog apsolutizma Habsburške Monarhije temeljio na standardizaciji, profesionalizaciji i kontroli. Područje koje je obuhvaćala imalo je oskudnu vojnu i krajišku tradiciju u odnosu na druge hrvatsko-slavonske krajiške zemlje, prvenstveno iz razloga što je njegov veći dio bio posljednji koji je došao pod habsburšku vlast. Sjedište je pukovnije bilo u Mitrovici (danas Srijemska Mitrovica), a prostorno je obuhvaćala dio Srijema koji se nalazio uz rijeke Savu (od Gunje do Zemuna) i Dunav (od Zemuna do Petrovaradina). Iz današnje perspektive manji zapadni dio pukovnijskog područja nalazi se unutar Republike Hrvatske, a veći istočni unutar Republike Srbije. U 18. stoljeću bila je *de iure* integralni dio Kraljevine Slavonije, a *de facto* izravno podčinjena Dvorskom ratnom vijeću u Beču preko Glavnog zapovjedništva u Osijeku, a u čemu je dijelila jednaku sudbinu s druge dvije slavonske pukovnije, Gradiškom i Brodskom.

Krajiška je pješačka pukovnija bila vojno-taktička i teritorijalno-upravna jedinica. Iz vojno-taktičke perspektive predstavljala je standardizirani broj vojnika u propisanom sastavu bataljuna i satnija, časnika, dočasnika i običnih krajišnika koji su uvijek morali biti spremni štiti vladarske interese diljem Europe. Propisane norme popunjavale su se gotovo isključivo sa stanovništvom koje je obitavalo na području koje je bilo pod pukovnijskom upravom uz izuzetak časničkog kadra. Područje pukovnijske nadležnosti određivalo se upravo prema mogućnostima njegova stanovništva za davanjem dovoljnog broja ljudi u aktivnu vojnu službu. Tako je pukovnija imala i potpunu upravnu vlast nad područjem koji joj je dodijeljen za novačenje, čime je vojna i civilna vlast bila sjedinjena u osobi pukovnika. Vojne su vlasti, stoga, jednako morale brinuti o ekonomskoj blagodati i pravnoj sigurnosti svojih podložnika, kao i o njihovom izvršavanju vojnih obaveza.

U zamjenu za obavljanje vojne dužnosti, krajiško je stanovništvo bilo oslobođeno regularnih davanja koja su bila temeljem feudalnog sustava civilnog prostora. Uz to je primalo propisanu naknadu u obliku prava na uživanje određene količine obradive zemlje, a što je

služilo kao svojevrsna plaća za svakog krajišnika. Premda je prema tradicionalnim okvirima krajiškog prostora njegovo stanovništvo prvenstveno bilo zaduženo za obranu granice od Osmanskog Carstva, u vremenu povojačenja Srijema i nastanka Petrovaradinske pukovnije ta je perspektiva pomaknuta na srednjoeuropska bojišta. Kako bi se moglo od krajišnika napraviti vojnike koji su bili spremni učinkovito ratovati na udaljenim bojišnicama, tijekom 18. stoljeća provedene su brojne reforme koje su prema svojoj naravi bile sveobuhvatne, od same vojne organizacije do uređenja gospodarskih i društvenih prilika.

Razdoblje 18. stoljeća prvenstveno je odabrano kao širi vremenski okvir koji je svojim osnovnim odrednicama dužeg trajanja obilježio, kako nastanak, tako i rani razvitak Petrovaradinske pukovnije. Nasuprot definiranju 18. stoljeća *dugim*, a koje se iz perspektive Slavonije može uzeti od 1687. do 1815. godine, *kratko* 18. stoljeće za vojnokrajiški Srijem moglo bi se promatrati između 1718. i 1791. godine. Posljednja definicija određena je s dva presudna mirovna sporazuma za ovaj prostor: Požarevačkim i Svištovskim. Dodatno preciziranje vremenskog razdoblja dolazi s činjenicom kako je sama Petrovaradinska pukovnja osnovana tek 1747. godine i to na prostoru koji većim dijelom nije baštiniio krajišku tradiciju. Prvo pukovnijsko desetljeće promatrano je prvenstveno kao formativno, dok je središnji naglasak istraživanja stavljen na vremensko razdoblje od 1756. do 1791. godine, odnosno od početka prvog rata u kojem je sudjelovala Petrovaradinska pukovnja do kraja njenog trećeg ratnog iskustva. Osim okvira koji su nudila 3 rata, Sedmogodišnji rat (1756. – 1763.), Rat za bavarsko nasljeđe (1778. – 1779.) i Austro-turski rat (1788. – 1791.), središnjih promatranih 35 godina bilo je poprištem brojnih reformskih nastojanja i transformacije same Petrovaradinske pukovnije. U njima su se u konačnici manifestirala i preklapala nastojanja marijaterzijanskog i jozefinskog doba, a koja su se prelijevala na samu Pukovnju u svim njezinim segmentima.

Navedeno 35-godišnje vremensko razdoblje odabrano je jer je usko povezano s dostupnim izvorima koji su omogućavali temeljiti uvid u dva osnovna istraživačka pitanja ovoga rada: aktivno vojno stanje i pukovnijsko područje. Prvo istraživačko pitanje bavi se prvenstveno vojno-taktičkim gledištem Petrovaradinske pukovnije, odnosno njezinim vojnicima, vojno-taktičkim ustrojem, sustavom novačenja, popunjenosti aktivnog vojnog sastava, ratnim iskustvima, krajiškim zaduženjima i svime drugim što je najuže vezano uz usku vojnu perspektivu jedne krajiške pješačke pukovnije. U drugu ruku, pukovnijskim područjem definirani su prostor i stanovništvo koje se nalazilo pod neposrednom pukovnijskom nadležnosti, kao i gospodarstvo i sve ono što nije ulazilo u usku vojno-taktičku perspektivu. Navedena dva temeljna istraživačka pitanja rezultat su same naravi krajiške pješačke pukovnije, a koja je, kako je već rečeno, bila i vojno-taktička i teritorijalno-upravna jedinica. Stoga je

polazišna točka diferencijacija navedena dva gledišta te njihovo zasebno istraživanje, dok je istraživanje njihova međuodnosa jedan od središnjih područja istraživanja. Ovim se pristupom nastojalo, osim prikazati stvarnost Petrovaradinske pukovnije i krajiškog prostora Srijema u desetljećima 18. stoljeća, ponuditi i studiju slučaja jedne krajiške pješačke pukovnije u vidu djelovanja vojnih vlasti, a koje su se nalazile u stalnom procijepu između ispunjavanja propisanih vojnih obaveza i objektivnih mogućnosti krajiškoga stanovništva njima podložnog područja. Istraživanje je stoga provedeno prvenstveno iz perspektive vojnih vlasti, a u kojoj se ujedno i objedinjavala istaknuta dvojnost Pukovnije.

Na tragu istraživačkih pitanja, ciljevi su istraživanja bili analizirati razvoj, obilježja i djelovanje aktivnog vojnog stanja Petrovaradinske pukovnije u promatranom vremenskom okviru, definirati pukovnijsko područje s kojega su novačeni krajišnici te odrediti ulogu vojnih vlasti u njihovu razvoju i međuodnosu. U tom je pogledu definirana učinkovitost pukovnije kao razina mogućnosti ispunjavanja propisanih uvjeta vojne službe i djelovanja, kako u ratnim tako i u uvjetima mira. Pukovnja je bila potpuna i ostvarena tek u trenutku kada je mogla ispuniti sve propisane stavke, dok je u suprotnome postojala u nepotpunom obliku. Učinkovitost je time određena odnosom između očekivanja i stvarnosti. Unatoč osnovnoj diferencijaciji istraživačkoga pristupa, u svrhu određivanja učinkovitosti korišten je cjelovit pristup. Na tom je temelju postavljena hipoteza istraživanja da je Petrovaradinska pukovnja tijekom promatranih desetljeća postojanja bila funkcionalna i učinkovita krajiška pješačka pukovnja, koja je ispunjavala svoju svrhu i namjenu u vojno-strateškom i upravnom pogledu iz perspektive središnjih vojnih vlasti kao integralni dio Slavonske vojne krajine, kako u ratu, tako i u miru, unatoč objektivnim poteškoćama s kojima se susretala.

1.2. Dosadašnja istraživanja i istaknuta literatura

Zanimanje za razvitak i povijest Vojne krajine javilo se još za vrijeme njena postojanja u 19. stoljeću, a najcjelovitiji te ujedno i prvi povijesni pregled iz tog vremena ponudio je Franz Vaniček, umirovljeni učitelj vinkovačke gimnazije. On je po nalogu Ministarstva rata 1875. godine objavio djelo u četiri sveska pod *Specialgeschichte der Militärgrenze*, kako sam navodi na temelju izvorne arhivske građe, a koje je još uvijek često nezaobilazna literatura u svakom većem vojnokrajiškom istraživanju.¹ Za Petrovaradinsku pukovnicu Vaniček nudi brojne teze

¹ Pitanje lika i djela Franza Vaničeka te njegovog utjecaja i još uvijek prisutne relevantnosti za nova istraživanja Vojne krajine iz raznih je perspektiva obrađeno i objavljeno u zborniku radova: Robert Skenderović i Stanko Andrić (ur.) *Franz Vaniček i vojnokrajiška historiografija. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim*

koje još nisu razmatrane iz perspektive suvremene historiografije, ali i brojne druge podatke o procesima reformi, djelovanju krajišnika u ratnim pohodima itd., stoga je u mnogim dijelovima poslužio kao početna točka ovoga istraživanja. Prije Vaničekovoga cjelovitog djela, o Vojnoj krajini iz prve polovice 19. stoljeća, datira nekoliko vrijednih naslova koji su prvenstveno bili statističke prirode. Ovdje prvenstveno treba istaknuti Demiana (1806.), Hietzingera (1817. – 1823.) i Stopfera (1840.). Međutim, u pogledu navedenih djela potrebno je posebno naglasiti kako su nastala još u vremenu postojanja Vojne krajine i uglavnom za potrebe središnjih vojnih vlasti ili Dvora te da prenose brojne podatke koji bi se mogli promatrati i kao primarni objavljeni izvori. Iz razdoblja sredine 19. stoljeća za ovo istraživanje relativno je važno bilo djelo Hirtenfelda (1857.), a koji je načinio pregled svih pripadnika Vojnog Reda Marije Terezije s njihovim kratkim biografijama.² Za istraživanja istaknutih pojedinaca još su svakako bili vrlo važni leksikoni koji su izdavani tijekom 19. stoljeća, poput onog Wurzbacha (1857. – 1892.) i Kneschea (1859. – 1870.). Na samom kraju stoljeća publikaciju svoga djela započeo je i Alphons von Wrede, te od 1898. do 1903. izdaje 5 svezaka pod naslovom *Geschichte der K. und K. Wehrmacht – Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX Jahrhunderts*. I dok prvi svezak predstavlja razvoj i opis austrijske vojske, u 5. svesku donosi pregled krajiških pukovnijskih, pa tako i kratak uvid u Petrovaradinsku pukovniju.

U drugoj polovici 20. stoljeća istraživanja Vojne krajine počinju se intenzivirati i poprimaju suvremene znanstvene standarde. Od važnijih autora koji su se u novije vrijeme bavili vojnokrajiškim temama, a u čijim monografijama ima i vrijednih podataka o Petrovaradinskoj pukovniji, u prvom bi redu trebalo izdvojiti Karla Kasera, Alexandera Buczynskog i Damira Matanovića. Kaserovo djelo pod naslovom *Slobodan seljak i vojnik. Povojačenje agrarnog društva u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj Krajini (1535. – 1881.)* izdano je u 2 sveska i hrvatskom prijevodu 1997. godine, a donosi široke analize Hrvatsko-slavonske vojne krajine s naglaskom na društveni, gospodarski i pravni položaj krajišnika. Takav pristup i njegovi rezultati vrlo su važni za ovo istraživanje jer omogućuju lakše prepoznavanje i definiranje posebnosti promatrane pukovnije. Buczynski se, u drugu ruku, u svome djelu *Gradovi Vojne krajine*, također izdanome u 2 sveska 1997. godine, bavio prvenstveno

sudjelovanjem održanog u Slavanskom brodu 23. i 24. listopada 2014., Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2017.

² Vojni Red Marije Terezije osnovala je carica i kraljica Marija Terezija 18. lipnja 1757. godine, odnosno na sam dan velike pobjede nad pruskim kraljem Fridrikom II u bitci kod Kolina. Odlikovanje i članstvo u Redu osmišljeni su kao najveća počast za časnike Monarhije radi posebno istaknutih poduhvata na bojnopolju. Prvotno su postojali Viteški (mali) križ i Veliki križ, a Josip II. uveo je i Zapovjednički križ. Glavni je meštar Reda bio sam car Franjo I. i zatim njegovi nasljednici, a odlikovanja su osim počasti sa sobom nosila i izdašne mirovine za svoje nositelje. Jaromir Hirtenfeld, *Der Militär-Maria-Theresien-Orden und Seine Mitglieder*, K.K. Hof- und Staatsdruckerei, Beč, 1857., str. 1-4.

slobodnim vojnim komunitetima, ali donosi i brojne druge uvide i podatke koji su ključni za proučavanje Vojne krajine. Slobodnim vojnim komunitetom bavio se i Matanović, koji je u svojoj monografiji *Grad na granici – Slobodni vojni komunitet Brod na Savi od sredine 18. do sredine 19. stoljeća* (2008.) naglasak prebacio prvenstveno na prostor Slavonske vojne krajine, donoseći značajan doprinos u istraživanju ovog krajiškog dijela. U sklopu istraživanja o slobodnom vojnom komunitetu Brodu na Savi donosi, ne samo brojne korisne podatke za slobodne vojne komunitete koji su se nalazili na području Petrovaradinske pukovnije, nego i za njezino aktivno vojno stanje. Matanović je učinio korak dalje u djelu *Između reforme i tradicije – Brodska pukovnija od sredine 18. stoljeća do sredine 19. stoljeća* (2013.), postavljajući u središte upravo jednu slavonsku krajišku pješačku pukovnicu, a što je ujedno predstavljao i prvi takav suvremeni poduhvat za Slavonsku vojnu krajinu. Osim toga, nudi i rezultate o pukovniji s kojom je jedinom neposredno graničila i Petrovaradinska pukovnija unutar Hrvatsko-slavonske vojne krajine, kao i komparativne analize u kojima je ona također redovito uključivana.

Prvi cjeloviti pristup proučavanju krajiške pješačke pukovnije u suvremenoj hrvatskoj historiografiji načinio je Željko Holjevac u monografiji *Ogulinska pukovnija (1746. – 1873.) - Polazišta* (2012.). Upravo kako je Holjevac istaknuo da je njegov pokušaj samo „polazište“ za daljnja proučavanja Ogulinske pukovnije, također se može reći da je i „polazište“ za jedan drugačiji smjer i pristup proučavanju Vojne krajine, a koji u središte stavlja krajišku pješačku pukovnicu kao vojno-taktičku jedinicu i teritorijalno-upravnu cjelinu. Unutar tog pravca svakako se mora posebno spomenuti i doktorska disertacija Jurja Balića, koja nosi naslov *Lička krajiška pješačka pukovnija u razdoblju od 1736. do 1809. godine* i koja je obranjena 2019. godine. Time je prostor Karlovačkog generalata dobio već dva suvremena cjelovita istraživanja za svoje pukovnije.

O Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini postoje brojna istraživanja i obilje literature, dok je u slučaju same Slavonske vojne krajine to značajno skromnije. Znatno su bolje istražena druga krajiška područja. U hrvatskoj historiografiji o samoj Petrovaradinskoj pukovniji 18. stoljeća skromno su zastupljena istraživanja ili pak objavljeni izvori koji nisu dijelom širih sinteza povijesti Vojne krajine ili istraživanja o Srijemu, a gdje se pitanja Pukovnije obrađuju posredno ili rubno. Svojevrsna su iznimka objavljeni i obrađeni tajni jozefinski zemljovidi Petrovaradinske pukovnije (2000.), koji ujedno predstavljaju i prvorazredne izvore za daljnja istraživanja, zatim popularno-stručna djela Ivice Čosića-Bukvina (1997., 2003., 2004.), te objavljena dosadašnja istraživanja autora Nujić (2018., 2019.). Neki od ostalih autora koji se u svojim radovima tematski dotiču krajiškog prostora Srijema u promatranom vremenu su:

Rukavina (1998.), Božić Bogović (2009., 2017.), Kljajić (2001., 2002.) i Lazanin (2018.). U srpskoj historiografiji mogu se izdvojiti autori: S. Gavrilović (1959., 1973., 1986.), Čelap (1962., 1967.), V. Gavrilovića (2002.), Ilić (2008., 2015.a, 2015.b) i Branković (2013.). Međutim, unatoč opširnijim istraživanjima o slobodnim vojnim komunitetima koji su se nalazili na njezinom području, još uvijek u potpunosti izostaje šire istraživanje koje bi se bavilo širim pitanjem same Pukovnije, posebno stoga što isti slobodni vojni komuniteti nisu bili pod njezinom neposrednom nadležnosti.

1.3. Izvori

Od objavljenih izvora, od temeljne važnosti za istraživanje Petrovaradinskog pukovnijskog područja i prostora Srijema, svakako su jozefinski zemljovidi, nastali 1780. godine i objavljeni u ediciji *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća*, kao zasebno izdanje pod naslovom *Petrovaradinska pukovnja* (2000.). Osim za samu Pukovnju, potrebno je istaknuti i zemljovide *Srijemska županija* (2001.) i *Brodsko-pukovnja* (1999.) zbog njihovog neposrednog pograničnog položaja. Uz sam zemljovid dolazi i posebno bogata legenda koja opisuje sva naselja, infrastrukturu, šume, močvare, rijeke itd., čime se zaokružuje uvid u sam prostor. Za proučavanje stanovništva koje je živjelo na pukovnijskom području najbliži uvid donose kanonske vizitacije i crkveni popisi, koji doduše postoje samo za manjinsko katoličko stanovništvo, ali čime im nikako nije umanjen značaj. Kanonske vizitacije priredio je Stjepan Sršan i objavljene su u dva sveska *Kanonske vizitacija. Knjiga IV. Srijem 1735. – 1768.* (2006.) i *Kanonske vizitacije. Knjiga VI. Srijem 1775. – 1833.* (2008.). Posebno je za ovo istraživanje važan objavljeni poimenični popis katoličkog stanovništva iz 1767. godine, kojeg je priredio Denis Njari i objavio pod naslovom *Popis katoličkog stanovništva u Istočnoj Slavoniji 1767. godine* (2019.). Premda poimenični popis u naslovu nosi samo Slavoniju, zapravo je obuhvatio veći dio katoličkog stanovništva pukovnijskog područja, a koje je potpadalo pod nadležnost Pečuške biskupije. Opis područja i njegova stanovništva u promatranim godinama donio je iz prve ruke Friedrich Wilhelm von Taube, a njegov rukopis iz 1777. i 1778. godine uredio je i objavio Stjepan Sršan pod naslovom *Slavonija i Srijem 1777./1778.* (2012.).

Značajno o pukovnijskom području, ali još i više i o aktivnom vojnom stanju u objavljenim izvorima svakako se nalazi u djelu Alexandera Buczynskog *Pa to su samo Hrvati! Građa za povijest kantonske reorganizacije Vojne krajine 1787. godine* (2011.). Kantonska uprava obilježila je posljednje desetljeće istraživanog razdoblja te su dokumenti i popratne analize, koje je prikupio i ponudio Buczynski, od temeljne važnosti za njegovo proučavanje i

razumijevanje. Osim objavljenih izvora, djelo ima i opširniju uvodnu studiju kojom se daje kontekst i širi značaj samoj reformi te približava jozefinski duh u promjenama Vojne krajine 1770-ih i 1780-ih godina.

Temeljna izvorna građa za proučavanje Petrovaradinske pukovnije nalazi se u Austrijskom državnom arhivu u Beču (*Österreichisches Staatsarchiv*) i u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu (*Hrvatski državni arhiv*). Jedini arhivski fond koji se prvenstveno odnosi na samu Petrovaradinsku pukovnicu i koji sadrži veliku količinu gradiva za promatrano razdoblje 18. stoljeća je „Peterwardeiner Grenzinfanterieregiment Nr. 9 (aufgestellt als Slavonisches Peterwardeiner GIR)“. Navedeni fond (AT-OeStA/KA Pers MLST I GIR 9) nalazi se u Ratnom arhivu (*Kriegsarchiv*) u Beču, koji je u sklopu Austrijskog državnog arhiva, i dijelom je arhivske serije kadrovskih evidencija. Sastoji se od serijalnih izvora prvenstveno usmjerenih na aktivno vojno stanje, poput zbornih popisa, tablica mjesečnog stanja, premještajnih lista, pristupnih lista, isključnih lista itd. od 1759. do 1820. godine. Austrija je na temelju ugovora iz 1923. godine Hrvatskoj predala kompletan mikrofilmiran navedeni fond, a koji se danas čuva u Hrvatskom državnom arhivu (HDA) unutar „Zbirke mikrofilmova gradiva iz inozemnih arhiva koji se odnose na Hrvatsku“ (HDA-HR-1450). Građa o Petrovaradinskoj pukovnici nalazi se na 37 svitaka s ukupno 18688 snimki, a od čega je 18 svitaka, odnosno nešto više od 10000 snimki koje se odnose na 18. stoljeće te točnije 9 svitaka i nešto manje od 5000 snimki koje se odnose na središnje istraživanog razdoblje. Najveći nedostatak fonda je izrazita fragmentiranost izvora prije 1790-ih godina, a što je predstavljalo i središnji izazov istraživanja.

Tijekom 1790-ih godina i zatim za 19. stoljeće dostupnost izvora za Petrovaradinsku pukovnicu eksponencijalno raste i postaje sustavna u raznim kategorijama. Posljednja stavka najbolje se ocrtava u činjenici što za svaku godinu tijekom 1790-ih postoje izdašni sačuvani serijalni izvori za proučavanje aktivnog vojnog stanja,³ dok se u Hrvatskom državnom arhivu nalazi i fond „Petrovaradinska graničarska pukovnica“ (HR-HDA-447) koji sadrži građu tek od 1804. godine, čime nažalost za ovo područje istraživanja nije relevantan. Stoga je, osim završetka Austro-tursko rata (1788. – 1791.) i Svištovskog mira, početak 1790-ih godina bio prekretnica u proučavanju Petrovaradinske pukovnije iz perspektive revolucije dostupnih izvora.

Vrlo važan fond, koji nije isključivo usmjeren na Petrovaradinsku pukovnicu, ali sadrži brojne važne izvore koji su bili temeljem provedenog istraživanja, je *Slavonska*

³ Za razdoblje 1792. – 1800. postoji jednak broj sačuvanih serijalnih izvora koji su temelj za proučavanja aktivnog vojnog stanja, kao što ih je sačuvano i za razdoblje 1747. – 1791.

generalkomanda (HR-HDA-430) koji se čuva u Hrvatskom državnom arhivu pod signaturom. To je fond općih spisa koji su nastajali kao djelovanje Glavnog zapovjedništva u Osijeku do 1783. godine, a zatim Glavnog zapovjedništva u Petrovaradinu te se ticao svih stavki Slavonske vojne krajine. Građa navedenog fonda prvenstveno je služila za proučavanje pukovnijskog područja, ali i u značajno manjoj mjeri i aktivnog vojnog stanja. Njegova svojevrsna dopuna u određenim trenucima bio je fond *Srijemska županija* (HR-HDA-31), prvenstveno iz razloga što je Srijemska županija graničila s Petrovaradinskom pukovnijom i s njom dijelila prostor Srijema, te je između Županije i Glavnog zapovjedništva u Osijeku i Petrovaradinu, postojala česta korespondencija usmjerena na krajiško-civilne odnose.

1.4. Metodologija

Unatoč fragmentiranosti, okosnicu istraživanja činili su serijalni izvori aktivnog vojnog stanja i dokumenti iz fonda *Slavonska generalkomanda*. S obzirom na objektivnu dostupnost, prilikom istraživanja aktivnog vojnog stanja, prvenstveno su korištene mikrofilmirane snimke izvorne građe iz Ratnog arhiva u Beču, a koje se čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu. Mikrofilmirana građa uspoređena je s originalnom građom te je fond za promatrane godine većinski potpun, uz samo minimalne nedostatke koji ne utječu značajno na cjelovitost niti imaju uopće utjecaja na kvalitetu i pouzdanost samih izvora koje donose promatrani mikrofilmovi. Međutim, dio mikrofilmirane građe nalazi se na snimkama koje su loše kvalitete prilikom korištenja u analognom obliku u prostorijama Hrvatskom državnom arhiva i stoga je građa zbog svoje opsežnosti vrlo teško uporabljiva. Navedeni je problem u potpunosti otklonjen digitaliziranjem mikrofilmirane građe, čime se značajno povećala kvaliteta snimki i uvelike olakšalo korištenje računalnom uporabom. Digitaliziranje je također omogućilo i detaljno analiziranje građe, te u konačnici izradu baza podataka koje su bile jedan od temelja provedenoga istraživanja.

Baza podataka napravljena je na temelju kompletnih poimeničnih popisa pripadnika aktivnog vojnog sastava Petrovaradinske pukovnije koji su sačuvani za 1767., 1772. i 1792. godinu. Svaki pripadnik Pukovnije unesen je u bazu prema kategorijama koje su bile u samom popisu, a koje su varirale ovisno o promatranoj godini. Svaki je popis detaljno dodatno prikazan prema svojim osnovnim karakteristikama unutar poglavlja u kojima je obrađivan. Opsežan posao rezultirao je bazom podataka koja za 1767. godinu ima 4006 unosa pojedinaca unutar 12 kategorija, za 1772. godinu 4129 unosa pojedinaca unutar 21 kategorije, dok je za 1792. godinu načinjeno 2560 unosa unutar 17 kategorija. Ukupno, baza podataka sadrži podatke o 10695

krajišnika Petrovaradinske pukovnije u 3 različita vremenska trenutka. Premda istraživanje u konačnici nije obuhvatilo 1792. godinu, baza je za navedeni popis napravljena prvenstveno iz razloga što se u njemu nalazila izuzetno detaljno ispisana kategorija „napomene“, a u kojoj je navedena povijest vojne službe za sve aktivne pripadnike Petrovaradinske pukovnije, a koji su mahom služili i tijekom prethodnog desetljeća, a poneki i duže.

U promatranom razdoblju sačuvane su mjesečne tablice koje donose sumarni prikaz aktivnog vojnog stanja Petrovaradinske pukovnije u razdoblju od 1759. do 1769. godine, čime čine navedeno desetljeće okosnicom u njegovu proučavanju. U njima se može iz mjeseca u mjesec pratiti bataljunski i satnijski sastav, pripadnike pukovnijskog stožera, ukupni broj časnika, dočasnika i krajišnika prema svim činovima i zaduženjima, te detaljne izmjene aktivnog vojnog sastava Pukovnije, dok su u dodatcima popisani poimence svi pripadnici koji su bili mobilni ili koji su bili na određenim zaduženjima, dužnostima ili pak bolesni. Nažalost nakon 1769. godine navedeni mjesečni izvještaji više nisu sačuvani sve do 1786. godine, a tijekom 1790-ih godina su redovni. Upravo je njihovo datiranje djelomično odredilo i početnu točku konačnog istraživanog vremenskog okvira. Međutim, javljaju se ponovno u vremenu uvođenja kantonske reforme i uoči Austro-turskog rata (1788. – 1791.), čime omogućuju prvorazredni uvid u stvarnost Petrovaradinske pukovnije i njezinog aktivnog vojnog stanja prilikom najznačajnije reforme vojnokrajiškog prostora druge polovice 18. stoljeća, a koje je bilo na snazi do njegova izmaka, kao i tijekom posljednjega promatranog rata u kojem je ona aktivno sudjelovala.

Osim poimeničnog popisa aktivnog vojnog sastava Petrovaradinske pukovnije, 1767. godine načinjen je i sumarni popis cjelokupnog pukovnijskog područja u kojem se nalazio broj kućanstava i muških stanovnika prema kategorijama vojnih vlasti i broj čestica korisne zemlje. S obzirom da je iste godine načinjen i crkveni popis većine katoličkog stanovništva koje je živjelo na pukovnijskom području, te je također postojao i kompletan poimenični popis svih aktivnih krajišnika u službi Pukovnije, upravo je 1767. godina u konačnici uzeta kao temeljna za presječni uvid u stanje Petrovaradinske pukovnije. Sinergijom dostupnih i vrlo temeljitih izvora nastojalo se rekonstruirati konačno stanje Pukovnije nakon 2 desetljeća postojanja i neposredno uoči dodatne teritorijalizacije njezinog krajiškog područja.

Premda nisu bili tako potpuni kao za 1767. godinu, sačuvani izvori omogućuju daljnje djelomične rekonstrukcije za 1772., 1776. i 1781. godinu. Dok je 1772. godina prvenstveno oslonjena na aktivno vojno stanje, 1776. i 1781. godina prvenstveno su oslonjene na pukovnijsko područje uz djelomično ticanje aktivnog vojnog stanja. Za 1776. godinu sačuvan je sumarni popis pukovnijskog područja sličan onome iz 1767. godine, ali bez poimeničnog

popisa aktivnog vojnog stanja, dok je za 1781. godinu sačuvan kompletan popis svog zemljišta kojim je raspolagalo pukovnijsko područje. Posljednja dva popisa čuvaju se u fondu *Slavonska generalkomanda* u Hrvatskom državnom arhivu. Stoga je za promatranih 35 godina bilo moguće načiniti detaljne presječne analize za pojedine godine te uzdužno praćenje kroz desetljeća kada su bili sačuvani serijalni izvori, te je kombinacija presječnog i uzdužnog uvida bila temeljnom metodologijom istraživanja.

Osim navedenih istraživanja, u međurazdobljima je, na temelju, uglavnom sekundarne literature, prikazan proces reformi i promjena koje su imale širi doseg i ticale su se ili cijele Vojne krajine ili barem Slavonske vojne krajine. Konačno, ali ne i manje bitno, predstavljen je ratni put Petrovaradinske pukovnije u 3 središnja sukoba promatranog razdoblja. Tom prilikom središnji je naglasak stavljen na Sedmogodišnji rat (1756. – 1763.) iz nekoliko razloga, kao što je trajanje, opseg ratnih događanja i posljedice. Prva godina rata kao i prva bitka Petrovaradinske pukovnije detaljno su analizirani sa svrhom davanja primjera kroz studiju slučaja, dok je ostatak rata predstavljen sumarno uz isticanje ključnih događaja i analizu kretanja aktivnoga vojnog stanja u razdoblju 1759. – 1761. godine. Tijekom analiziranja ratnih pohoda traženo je, osim samog opisa akcija, i prepoznavanje učinkovitosti Petrovaradinske pukovnije te tereta koji je stavljan na stanovništvo njezina područja. Rat za bavarsko nasljeđe (1778. – 1779.) i Austro-turski rat (1788. – 1791.) uklopljeni su u veće cjeline koje su ih i određivale, prvenstveno reformska razdoblja, iz razloga što svojim opsegom i vojnim aktivnostima nisu bili na razini Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.).

U statističkoj obradi podataka korišten je statistički paket SPSS (Armonk, NY: IBM Corp., inačica 24.0). U analizi kategorijskih varijabli korišteni su Hi-kvadrat test i Fisherov egzaktni test u slučaju malih uzoraka. Kako bi se provjerila normalnost distribucije kontinuiranih varijabli, korišten je Kolmogorov-Smirnovljev test, a s obzirom na rezultat ovog testa korištene su parametrijske metode: ANOVA, T-test za nezavisne uzorke, Pearsonov koeficijent korelacije, ili neparametrijske metode: Spearmanov koeficijent korelacije, Mann-Whitney U test. U *post hoc* analizama su korišteni Bonferronijeva korekcija i Tukeyev test. Razina je statističke značajnosti postavljena na $p < 0,05$.

2. OSNIVANJE SLAVONSKE VOJNE KRAJINE I PETROVARADINSKE PUKOVNIJE

2.1. Ratovi za oslobođenje Slavonije i Srijema

Neuspjela osmanska opsada Beča 1683. godine bila je jedna od prekretnica u povijesti odnosa sila na prostoru srednje i jugoistočne Europe. Pobjedom združene carsko-poljske vojske pod vodstvom poljskog kralja Jana Sobieskog 12. rujna nad velikim vezikom Karom Mustafom razbijen je posljednji pokušaj Osmanskog Carstva u dostizanju stoljetne težnje za dubokim probojem u srednju Europu. Njene posljedice bile su posebno važne za Slavoniju, Srijem i Baranju zbog pokretanja protunapada kojim se u najvećem njihovom dijelu okončala stoljetna osmanska vladavina. Širi rat protiv Osmanskog Carstva koji je uslijedio nazivan je Velikom bečkim ratom (ili samo Bečkim ratom), Velikom turskim ratom, Ratom Svete lige ili Ratom za oslobođenje, a trajao je od 1683. do 1699. godine.⁴ Nastojanja kršćanskih vladara u ratu objedinjena su savezništvom Svete lige, osnovane 5. ožujka 1684. godine, a koju su sačinjavali papa Inocent XI, car i kalj Leopold I, poljski kralj Jan Sobieski i Mletačka Republika.⁵ S obzirom da je svaka od članica Svete lige djelovala samostalno, Dvorsko ratno vijeće u Beču odlučilo je razviti vojne operacije istovremeno po Ugarskoj i Hrvatskoj, a zapovijedanje krajiškom vojskom Karlovačkog i Varaždinskog generalata preuzeo je general topništva grof Jakob Leslie, ime koje se posebno ističe u prvim fazama rata za oslobođenje promatranih prostora.⁶

Na prostoru Slavonije već su u proljeće 1683. godine započele vojne pripreme, posebno u Osijeku i okolici s obzirom na važnost kojeg je imao kao ključna strateška točka prijelaza Drave i obližnjeg močvarnog područja. Grad je također bio pretvoren u opskrbno središte i

⁴ Željko Holjevac, Nenad Močanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku*, Leykam internaitonal, Zagreb, 2007., str. 24.

⁵ Josip Kljajić, „Ustroj Slavonske vojne granice u 18 stoljeću“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, Osijek, 2001, str. 193.

⁶ Ive Mažuan, *Osnivanje Vojne granice u Slavoniji 1702. godine*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2005., str. 13. Grof Leslie u tom je trenutku imao visoki čin generala topništva (*Feldzeugmeister – FZM*), a što je bilo jednako generalu vojske u vojnoj hijerarhiji Habsburške Monarhije. Već je u prosincu 1683. godine promaknut u najviši čin carske i kraljevske vojske – maršala (*Feldmarschall – FM*). Potjecao je iz škotske aristokratske katoličke obitelji, čiji su predstavnici u 17. stoljeću izbjegli iz svoje domovine zbog vjerskih (ne)prilika. Njegov stric bio je grof Walter Leslie, svojevremeno upravitelj stare Slavonske vojne krajine i također carski i kraljevski maršal. Antonio Schmidt-Brentano, *Kaiserliche und k.k. Generale (1618 - 1815)*. Österreichisches Staatsarchiv, Beč, 2006., str. 56.; Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Österreich*, knj. 15. K. k. Hof- und Staatsdruckerai, Beč, 1866., str. 13.

glavni logor za osmansku vojsku koja se pripremala za napad na Beč.⁷ Uz Osijek, važno je osmansko uporište u Slavoniji bila i Virovitica.⁸ U tom je pogledu tada već maršal Leslie u srpnju 1684. godine napao Viroviticu, čija se posada predala bez pružanja značajnijega otpora. Neposredno su zatim osvojena i okolna mjesta Brezovica, Sopje, Mikleuš i Slatina. Bio je to veliki uspjeh u početnim fazama rata u Slavoniji, koji je ujedno otvorio put prema Osijeku i primorao osmanske snage na povlačenje.⁹ Nakon početnih uspjeha maršal Leslie pokrenuo je napad prema Osijeku u kolovozu 1685. godine, te je na putu osvojio Miholjac i Karašicu. Međutim, nije imao dovoljno snage za osvajanje osječke utvrde koja se pokazala dobro branjenom, te se u konačnici zadovoljio s paljenjem osječke palanke (podgrađa) i dijela Velikog osječkog (Sulejmanovog) mosta, nakon čega se povukao prema Virovitici. Osvajanje Osijeka, te posebno njegovo zadržavanje, kao i oslobađanje istočne Slavonije i Baranje 1685. godine još uvijek nije bilo moguće prvenstveno iz razloga što su Osmanlije držale ključne položaje u Ugarskoj. Unatoč tome, osječka akcija maršala Leslieja zabilježena je kod suvremenika kao prvorazredni ratni događaj.¹⁰

Središnji strateški cilj ostvaren je 2. rujna 1686. godine osvajanjem Budima, najjačeg osmanskog uporišta u Ugarskoj, čime je otvoren put za oslobađanje širih okolnih prostora. General konjice markgrof Ludwig Badenski¹¹ s dijelom je carske vojske tako zauzeo južnu Ugarsku s ključnim mjestima Pečuhom, Šiklošom, Dardom i Sigetom. Prilikom zauzimanja

⁷ Ive Mažuran, „Rat za oslobođenje Slavonije ispod osmanske vladavine od 1684. do 1691.“, *Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje*, Osijek, 1991., str. 104–106.

⁸ Većinu međuriječja Save i Drave pokrivao je Požeški sandžak sa sjedištem u Požegi. Više o Požeškom sandžaku i Slavoniji u vrijeme osmanske vladavine u: Nenad Moaćanin, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2001.; Fazileta Hafizović, *Požeški sandžak i osmanska Slavonija*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb – Slavonski Brod, 2016.; Stjepan Sršan, *Sandžak Požega 1579.*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2001.; Nenad Moaćanin, „Vlasti u Požeškom sandžaku 1545-81“, *Vojna krajina*, Dragutin Pavličević (ur.), Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 193-198; Nenad Moaćanin, *Turska Hrvatska*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1999.; Nenad Moaćanin, „Osmanski Osijek: novi pristup“, *Rad Hrvatske akademije za znanost i umjetnost. Razred za društvene znanosti*, vol. 55=525, 2016., str. 83-106.; Skupina autora, *Veliki osječki most / The Great Osijek Bridge*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2014.

⁹ Ive Mažuran, *Osnivanje Vojne granice*, str. 14. Kekez navodi kako je maršal Leslie imao pomoć hrvatskog bana Nikole Erdödyja, koji je zaokupio značajan dio osmanskih snaga ratujući oko Kraljeve Velike, premda za godinu oslobođenja Virovitice navodi 1685. Hrvoje Kekez, *Bitke prekretnice hrvatske povijesti*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2010.

¹⁰ Kljajić, „Ustroj Slavonske“, str. 194.

¹¹ Ludwig Wilhelm von Baden-Baden (1655. – 1707.) u hrvatskoj historiografiji poznat je kao Ludwig Badenski i prvenstveno zbog svojih zasluga u ratovima protiv Osmanlija, zbog kojih je stekao i nadimak *Turski Luj* (*Türken-Louis*). Bio je markgrof i vladar Baden Badena, poglavar katoličkog ogranka kuće Zähringen, maršal carske i austrijske vojske te prvi bratić proslavljenog princa Eugena Savojskog. Početak Bečkog rata (1683. – 1699.) dočekao je u činu podmaršala, dok je u maršala promaknut u prosincu 1686. godine. Posebno je osobno zaslužan za određivanje Osijeka kao važnog vojnog središta i obnovu njegovih utvrđenja prema modernim fortifikacijskim standardima francuskog i nizozemskog modela. Hans Schmidt, „Ludwig Wilhelm v. Baden-Baden“, *Neue Deutsche Biographie*, Povijesna komisija Bavarske akademije znanosti (ur.), Duncker & Humboldt, Berlin, knj. 15, str. 350-354.; Adolf Schnizl, „Ludwig Wilhelm (Markgraf von Baden-Baden)“, *Allgemeine Deutsche Biographie*, knj. 19, Duncker & Humboldt, Leipzig, 1884., str. 485-491.; Schmidt-Brentano, *Kaiserliche*, str. 7.

Darde ujedno je i zapalio Veliki osječki (Sulejmanov) most koji je vodio sve do Osijeka, a koji zatim više nije obnavljan.¹² Ovim je akcijama oslobođena Baranja, dok su istočna Slavonija i Srijem još uvijek bili pod osmanskom vlašću. Idući strateški cilj za potiskivanje Osmanlija bio je osvajanje Beograda, te zatim i ostalih važnih utvrda u zaleđu poput Arada, Temišvara, Petrovaradina, ali i Osijeka, koji je ujedno bio i ključan za kontroliranje kretanja rijekom Dravom i istočnom Slavonijom. Petrovaradin i Srijem bili su u ovome strateškom kontekstu neposredno pozicionirani u odnosu na Beograd.¹³

Nezavidnu situaciju u kojoj su se našle, Osmanlije su nastojale popraviti snažnim protunapadom, te su u tu svrhu tijekom lipnja i srpnja 1687. godine pod vodstvom velikog vezira Sulejmana okupili veću vojsku na prostoru istočne Slavonije i Srijema, prvenstveno se utvrđujući u Osijeku i Petrovaradinu. Njima se direktno suprotstavio vojvoda Karlo Lotarinški,¹⁴ vrhovni zapovjednik carske i austrijske vojske, pozicioniranjem u Baranji i slanjem manjih odreda preko rijeke Drave u pokušajima ometanja osmanskog okupljanja.¹⁵ Omjer njihovih snaga bio je podjednak, približno 45000 vojnika u carskoj i približno 50000 u osmanskoj vojsci. Do odlučujuće bitke došlo je 12. kolovoza kod Nagy Hársanya, gdje je vojvoda Karlo Lotarinški odnio potpunu pobjedu razbijanjem osmanskih snaga.¹⁶ Posljedica je bila osipanje osmanskih snaga na ovome prostoru, prvenstveno uslijed slabljenja morala i shodno tome čestog bježanja bez pružanja značajnijeg otpora čak i prilikom obrane većih utvrda. Vojvoda Karlo Lotarinški nakon pobjede uputio se prema istoku zbog širih strateških ciljeva,¹⁷ dok je na čelo Slavonskog korpusa došao general konjice grof Johann Heinrich von

¹² Mažuran, *Osnivanje Vojne granice*, str. 17.

¹³ László Szita, „Oslobođenje Slavonija i Osijeka od Turaka“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, vol. 1, Osijek, 1991., str. 189-190.

¹⁴ Karl Leopold von Lothringen ili vojvoda Karlo V Lotarinški (1643. – 1690.) bio je proslavljeni vojskovođa u habsburškoj službi i ujedno šogor cara Leopolda I Habsburga. S obzirom da su njegova vojvodstva Lotaringija i Bar bili većinu njegova života okupirani od strane francuskog kralja Luja XIV, proveo je 30 godina u vojnoj službi kuće Habsburg prvenstveno preko carske vojske Svetog Rimskog Carstva, dosežući najviši čin carskog maršala. Posebno se istaknuo tijekom Bečkog rata (1683. – 1688.), ali i u ratovima protiv kralja Luja XIV, gdje ga je u konačnici i zadesila smrt na Rajinskom bojištu. Bio je ujedno i djed cara Franje I Lotarinškog, muža carice i kraljice Marije Terezije, te time i direktni muški predak dinastije Habsburg-Lothringen. Constantin von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 6. Theil*, knj. 6, K.K. Hof- und Staatsdruckerai, Beč, 1860., str. 390-395; Karl Friedrich Hermann Albrecht, „Karl Herzog von Lothringen“, *Allgemeine Deutsche Biographie*, knj. 15, Duncker & Humboldt, Leipzig, 1882., str. 302-308; Hans Schmidt, „Karl V. v. Lothringen“, *Neuen Deutsche Biographie*, knj. 11, Povijesna komisija Bavarske akademije za znanost, Duncker & Humboldt, Berlin, 1977., str. 234-237.

¹⁵ Nenad Moacanin, „Rat za oslobođenje 1683. - 1699. i njegovi rezultati u istočnoj i središnjoj Hrvatskoj i Slavoniji“, *Povijest Hrvata – Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*, Skupina autora, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 144.

¹⁶ Kekez, *Bitke prekretnice*, str. 70.

¹⁷ Mažuran, *Osnivanje Vojne granice*, str. 18.

Dünewald.¹⁸ U međuvremenu je u Slavoniji djelovala i banska vojska Nikole Erdödyja, kao i narodni ustanici među kojima je središnju ulogu imao fra Luka Ibrišimović.¹⁹

Slavonski korpus pod zapovjedništvom generala Dünewalda osvojio je Osijek već 29. rujna nakon što ga je napustila osmanska posada, te uskoro zatim i Valpovo, čime je konačno oslobođena istočna Slavonija i spojena s Baranjom. Korpus se zatim uputio prema Požegi, te u kratkome roku kroz listopad, uz značajnu pomoć narodnih ustanika, izbacuje Osmanlije iz Požeške kotline i okolice. Istovremeno su tijekom listopada zbog pada Osijeka osmanske snage započele napuštanje ostalih uporišta u istočnoj Slavoniji i Srijemu, prvenstveno Ilok, Mitrovicu, Vukovar, Morović, Slankamen i Srijemske Karlovce.²⁰ Međutim, potaknuto bijegom vojske, masovno je bježalo i civilno islamsko stanovništvo, prvenstveno u Bosnu, iz straha od nasilja napredujuće carske kršćanske vojske, ali i kako navodi Matuz zbog odredbi šerijatskog zakonika koje nalažu svim muslimanima napuštanje područja na kojem su dotada živjeli ako ga osvoje „nevjernici“, odnosno nemuslimani.²¹ Upravo je ta činjenica imala jednu od ključnih uloga u formiranju strukture stanovništva prostora Slavonije i Srijema u 18. stoljeću.

Premda su ih nakratko bile napustile, Osmanlije su se vrlo brzo vratile u napuštena srijemska naselja i utvrde koje će kasnije biti na području Petrovaradinske pukovnije, čineći liniju od Petrovaradina do Morovića i Rače. Unatoč osmanskim nastojanjima, tijekom lipnja i srpnja 1688. godine združena carska i hrvatska vojska osvojila je Petrovaradin, Moroviće, Raču i Mitrovicu. Međutim, nije se na tome stalo, te je carska vojska pod vodstvom princa Maksimilijana II. Bavarskog²² osvojila i Beograd 6. rujna 1688. godine, čime je zaokruženo i

¹⁸ Grof Johann Konrad Heinrich von Dünewald (1617. – 1691.) ušao je prvo u švedsku, da bi naknadno prešao u habsburšku službu. Istaknuo se u ratovima protiv kralja Luja XIV i zatim u Bečkom ratu (1683. – 1691.), te je dosegao čin generala konjice 1685. godine i maršala 1688. godine, a zbog vojnih zasluga uzdignut je i u stalež grofa. Tijekom bitke kod Slankamena 1691. godine sukobio se sa zapovjednikom markgrofom Ludwigom Badenskim i na povratku prema Beču umro je u Osijeku. Wilhelm Edler von Janko, „Dünewald, Johann Heinrich Graf v.“, *Allgemeine Deutsche Biographie*, knj. 5, Duncker & Humbolt, Leipzig, 1877., str. 472.; Reinhold Lorenz, „Dünewald, Heinrich Johann Graf v.“, *Neue Deutsche Biographie*, knj. 4, Povijesna komisija Bavarske akademije za znanost (ur.), Duncker & Humbolt, Berlin, 1959., str. 161.; Schmidt-Brentano, *Kaiseliche*, str. 27.

¹⁹ Još neki od istaknutijih narodnih vođa protiv osmanske vlasti bili su fra Ivan Pinotić, fra Andrija Vojnović, fra Augustin Jarić, fra Filip Droljić, fra Marijan Čoso, Ivan Makara, Franjo Ilić, Marko od Oriovca, Ivan Matijević i Ivan Sekula. Julije Kempf, *Požega*, Požega, 1910., str. 152.

²⁰ Od značajnih uporišta ostali samo samo u Brodu i Gradiškoj. Mažuran, *Osnivanje Vojne granice*, str. 20-21; Kljajić, „Ustroj Slavonske“, str. 195-196.

²¹ Josef Mazut, *Osmansko carstvo*, Školska knjiga, Zagreb, 1992., str. 117.

²² Maksimilijan Emanuel (1662. – 1726.) bio je član vladarske kuće Wittelsbach i princ izbornik Bavarske u Svetom Rimskom Carstvu. Premda je od početka bio vrlo aktivan u Bečkom ratu (1683. – 1699.) u službi cara Leopolda I., godine 1685. vratio se u Beč kako bi oženio carevu kćer Mariju Antoniju, nećakinju španjolskog kralja Karla II. po majci. Njihov sin jedinac Josip Ferdinand trebao je naslijediti kralja Karla II., ali je uslijed njegove prerane smrti 1699. godine i uskoro zatim smrti i samog kralja u konačnici došlo do Rata za španjolsko nasljeđe (1701. – 1714.), jer je španjolska habsburška linija time u potpunosti izumrla. Maksimilijan II. osvajanjem Beograda stekao je europsku slavu, a od 1691. godine obnašao je dužnost guvernera Austrijske Nizozemske. Za vrijeme Rata za španjolsko nasljeđe (1701. – 1714.) okrenuo se protiv cara Leopolda I. i postao je jedan od najvjernijih saveznika kralja Luja XIV. Godine 1717. ipak je poslao pomoć caru Karlu VI. u borbi protiv

osigurano kompletno prvotno oslobođenje Srijema. Svega jedan dan ranije, maršal Badenski porazio je osmansku vojsku kod Svinjara i time zapečatio i kompletno oslobođenje Slavonije.²³ Međutim, veliki uspjesi carske vojske i značajno teritorijalno proširenje posjeda Habsburgovaca nije prošlo bez reakcije njihovoga najvećeg neprijatelja druge polovice 17. i početka 18. stoljeća te strateškog saveznika Osmanskog Carstva – kralja Luja XIV.²⁴ Svega tri tjedna kasnije prešao je rijeku Rajnu i započeo Devetogodišnji rat (1688. – 1697.), prebacujući središnju europsku bojišnicu s područja jugoistočne Europe u srednju i zapadnu Europu.²⁵ Slavonija i Srijem, time, barem na kratko, ponovno dolaze na rubni položaj i daleko od centra događanja i interesa habsburškog cara.

Tijekom iduće dvije godine Osmanlije su vratile veliki dio Slavonije i Srijema, premda nisu uspjeli zauzeti važne utvrde Osijek i Petrovaradin. Upravo je u Petrovaradinu maršal Badenski 1691. godine okupio vojsku za odlučujući sukob s neprijateljem koji se sabirao u Beogradu. Do odlučujuće bitke došlo je 19. listopada 1691. godine kod Slankamena, gdje je maršal Badenski teško porazio osmansku vojsku i time vratio inicijativu habsburškoj strani na ovoj bojišnici.²⁶ Osmanske su se snage povukle u utvrđenja u Rači, Brodu, Gradiški i Pakracu, a do kraja listopada preostala im je samo Rača.²⁷ U Slavoniji je time ponovno, ali ovog puta i konačno završilo osmansko razdoblje. Međutim, vrhovna se politička nadležnost u Rači, Mitrovici i većem dijelu istočnog Srijema i dalje nije promijenila u odnosu na prethodno stoljeće, a središnja bojišnica pomaknula se na neka druga područja.

Osmanskog Carstva, ali je u međuvremenu radio na zbližavanju svih linija kuće Wittelsbach u nastojanju preuzimanja carske krune od kuće Habsburg. Premda je preminuo 1726. godine, njegova su nastojanja u konačnici urodila plodom, te je njegov sin Karlo postao carem 1742. godine kao Karlo VII. Ludwig Hüttl, „Maximilian II. Emanuel“, *Neuen Deutsche Biographie*, knj. 16, Povijesna komisija Bavorske akademije za znanost (ur.), Duncker & Humboldt, Berlin, 1990., str. 480-485.

²³ Kljajić, „Ustroj Slavonske“, str. 196-197.

²⁴ Kralj Luj XIV (1638. – 1715) jedna je od središnjih europskih figura 17. i početka 18. stoljeća i ujedno najdulje vladajući monarh u europskoj povijesti (72 godine). Kao paradigma apsolutističkog vladara koji je usavršio *kulturu predstavljanja (representational culture)* bio je uzorom brojnim europskim suverenima ne samo svoga vremena, nego i gotovo stoljeće nakon smrti. Stoga Durant i Durant cijelo europsko razdoblje njegove vladavine nazivaju i *vremenom Luja XIV*, dok ga Mansel u recentnoj studiji naziva *kraljem svijeta*, čime se u neku ruku parira tradicionalnom pridjevu *kralja sunca*. Dostignuća njegova vladanja prelila su se sve do prostora Slavonije i Baranje, gdje su najreprezentativnije prikazana u izgradnji modernih baroknih utvrda na temelju fortifikacijskih standarda koje je posebno usavršio kraljev najveći vojni inženjer Sébastien Le Prestre de Vauban (1633. – 1707.). Više u: Will Durant, Ariel Durant, *The Age of Louis XIV*, Simon and Schuster, New York, 1963.; Philip Mansel, *King of the World: Life of Louis XIV*, Allen Lane, 2019.; T.C.W. Blanning, *The Culture of Power and the Power of Culture – Old Regime Europe 1660-1789*, Oxford University Press, 2003.

²⁵ Erich Zöllner, Therese Schüssel, *Povijest Austrije*, Zagreb, 1997., str. 176.

²⁶ U bitci kod Slankamena poginuo je Adam Zrinski, sin hrvatskog bana Nikole Zrinskog i posljednji muški izdanak hrvatske velikaške obitelji Zrinski.

²⁷ Kljajić, „Ustroj Slavonske“, str. 198-199.

Situacija se značajno promijenila kada je u srpnju 1697. godine za vrhovnog zapovjednika carske vojske postavljen princ Eugen Savojski,²⁸ tada još uvijek vojna zvijezda u usponu. Princ je odlučio povratiti fokus bojišnice na neposrednu blizinu istočnog Srijema, smatrajući da je za nastavak ratovanja bilo ključno ponovno osvajanje Beograda, radi toga je izveo vrlo vještu vojnu akciju u Banatu, te je u konačnici u bitci kod Sente 11. rujna 1697. godine teško porazio brojnu osmansku vojsku. Međutim, unatoč veličanstvenoj pobjedi, zbog nedostatka logistike nije bio u mogućnosti napasti i zauzeti sam Beograd, te se odlučio na vojni proboj u Bosnu. Poznati proboj princa Eugena Savojskog u Bosni, gdje je nakratko osvojio brojna mjesta i posebno Sarajevo, te s čijom vojskom se povratilo brojno katoličko stanovništvo koje je naseljeno na prostoru Slavonije i Srijema, u konačnici nije imalo učinka na već ustaljene granice.²⁹ Međutim, velikim uspjehom primorao je osmansku stranu na pristupanje pregovorima pod načelom *uti possidetis, ita possideatis* (hrv. *tko što posjeduje, to mu i ostaje*), a koji su održani u Srijemskim Karlovcima između 7. studenog 1698. i 21. siječnja 1699. godine.³⁰

Mir u Srijemskim Karlovcima 1699. godine odredio je granice između zemalja Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva. Srijem je njime podijeljen na način da je granica išla pravocrtnom linijom od ušća rijeke Tise u Dunav prema ušću rijeke Bosut u Savu. Razgraničenjem su Petrovaradin, Slankamen, Rača i Morović došli pod habsburšku vlast, dok su na drugoj strani Surduk, Lačarak, Mitrovica, Zemun i ostala naselja jugoistočno od Srijema ostala pod osmanskom nadležnosti. Time je područje koje će kasnije obuhvaćati

²⁸ Eugen Francis von Savoy-Carignano (1663. – 1736.) bio je jedan od najvećih vojskovođa u službi Habsburške Monarhije, te jedan od najistaknutijih vojnih ličnosti svoga vremena. Rođen je u Parizu te je odrastao na dvoru kralja Luja XIV., koji ga je međutim odbio primiti u službu francuske vojske, nakon čega odlazi u Beč i ulazi u službu cara Leopolda I. U habsburškoj službi proveo je više od 5 desetljeća i sudjelovao je u 5 velikih ratova. Zbog svog značaja, o princu Eugenu Savojskom napisana su brojna djela i biografije, te je posebno istaknut i u hrvatskoj historiografiji. Zbog zasluga u ratovima dobio je i veliko Beljsko vlastelinstvo, koje se protezalo većim dijelom današnje hrvatske Baranje. Samo neka istaknutija djela o princu Eugenu Savojskom su: Max Braubach, *Prinz Eugen von Savoyen*, knj. 1-5, Verlag für Geschichte und Politik, Beč, 1964.; Erich Zöllner, Karl Gutkas (ur.), *Österreich und die Osmanen: Prinz Eugen und seine Zeit*, Österreichischer Bundesverlag, Beč, 1988.; Ernst Trost, *Prinz Eugen*, Amalthea Verlag, Beč, München 1985.; Derek McKay, *Prince Eugen of Savoy*, Thames & Hudson, New York, 1977.

²⁹ Više u: Ive Mažuran, „Bitka kod Sente i upad princa Eugena Savojskog u Bosnu do Sarajeva 1697. godine“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, vol. 5, Osijek, 1999., str. 195-240.

³⁰ Milan Kruhek, „Granice Hrvatskog Kraljevstva u međunarodnim državnim ugovorima (od mira na Žitvu 1606. do mira u Svištovu 1791.)“, *Povijesni prilozi*, br. 10, Zagreb, 1991., str. 56. Hrvatska u službenim pregovorima nije imala svog predstavnika premda je aktivno sudjelovala u ratu, dok je u graničnom povjerenstvu sudjelovao Pavao Ritter Vitezović kao predstavnik Hrvatskog sabora. Pavao Ritter Vitezović, *Oživjela Hrvatska*, Golden marketing, Zagreb, 1997., str. 13-16.

Petrovaradinska pukovnija bilo razdijeljeno, dok je njezin veći dio ostao u sklopu Osmanskog Carstva. Slavonija je u potpunosti oslobođena te je granica postavljena na rijeci Savi.³¹

Svega dvije godine kasnije započeo je Rat za španjolsko nasljeđe (1701. – 1714.), veliki europski sukob u kojemu nije sudjelovalo Osmansko Carstvo te je time bojišnica u potpunosti bila premještena u druge dijelove Europe i svijeta. Međutim, Osmansko Carstvo već je 1711. godine ušlo u sukob s carskom Rusijom, dok je 1714. godine objavilo rat Mletačkoj Republici, članici Svete Lige, jer se nije moglo pomiriti s ponižavajućim mirovnim ugovorom. Bio je to dovoljan povod caru Karlu VI³² da se ponovno okrene prema istoku nakon što je zaključio mir s Francuskom (1714.) i dočeka smrt velikog suparnika kralja Luja XIV (1715.). Rat je izbio već u siječnju 1716. godine, a Srijem je ponovno vidio najveće vojne velikane na svome prostoru kada je u njega pristigla austrijska vojska pod vodstvom princa Eugena Savojskog i kod Petrovaradina 5. kolovoza iste godine porazila osmansku vojsku pod vodstvom velikog vezira. Vojni genij princa poveo ga je na daljnje iskorištavanje inicijative te je iste godine zauzeo i Temišvar, a Beograd iduće 1717. godine. U međuvremenu je austrijska vojska prešla rijeku Savu iz Slavonije i zauzela Gradišku, Brčko i Bijeljnu na bosanskoj strani, kao i cijeli istočni Srijem. Zauzimanje Beograda, najvažnije utvrde na tom prostoru, omogućilo je daljnje zauzimanje Šapca i prodor u unutrašnjost Srbije. Ove velike vojne uspjehe princa Eugena Savojskog Osmanlije su bile prisiljene priznati jer im je prijetila još veća pogibelj, te su potpisali Mir u Požarevcu 1718. godine pod istim uvjetima *uti possidetis, ita possideatis*.³³ Premda su se tijekom stoljeća granice i dalje mijenjale, istočni Srijem konačno je oslobođen i više se nije vraćao pod osmansku vlast. Time je konačno dovršeno razdoblje ratova kojima se zaokružilo područje Kraljevine Slavonije, ali i područje na kojem će biti uspostavljena Petrovaradinska pukovnija.³⁴

³¹ Hans. H.A. Hötte, *Atlas of Southeast Europe – Geopolitics and History. Volume Two: 1699-1815*, Brill, 2016., str. 7, 19.; Csúllóg Gábor, Tamás László, Suba János, Bali Lóránt, „Geografsko istraživanje Marsiglijeve granične karte“, *Zbornik Janković*, br. 2, Daruvar, 2017., str. 17-25.

³² Karlo Habsburški (1685. – 1740.) bio je mlađi sin cara Leopolda I., a na carskom i kraljevskom prijestolju naslijedio je svoga starijeg brata Josipa nakon njegove smrti 1711. godine, koji je kao car Josip I. vladao od 1705. godine. Kao hrvatsko-ugarski kralj poznat je kao Karlo III., dok je kao car poznat kao Karlo VI. U historiografiji je ostao prvenstveno istaknut zbog donošenja Pragmatične sankcije 1713. godine, kojom je nastojao osigurati pravo nasljedstva habsburških zemalja svojim ženskim potomcima. Neven Budak, Mario Strecha, Željko Krušelj, *Habsburzi i Hrvati*, Srednja Europa, Zagreb, 2003., str. 92-97

³³ Matanović, *Grad*, str. 18-19; Ive Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Golden marketing, Zagreb, 1998., str. 295-297.

³⁴ Kako opisuju Kruhek i Pavlović, granica je cijelog Hrvatskog Kraljevstva nakon Požarevačkog mira „tekla Dunavom od Slankamena do Zemuna, odnosno sutoka Dunava i Save. Odavle je išla na zapad tokom Save do sutoka s Unom, pa dalje Unom do Novoga. Međutim sada su i lijeva i desna obala Save i Une pripale Hrvatskoj, a granična je crta povučena dalje od desne obale Save i Une u širini od 6 do 10 kilometara. Tako su na desnoj obali Save pripali Hrvatskoj Brčko, Šamac i Bosanska Gradiška, a na Uni Stari Jasenovac, stara hrvatska Dubica (danas Bosanska Dubica) i Bosanska Kostajnica. Kod Novoga, koji ostaje u turskoj vlasti, granica je tekla još nešto uzvodnije Unom, da bi nekako ispod Dobretina krenula prema brdu Kepalo, do točke gdje je nekada Marsilijeva

2.2. Osnivanje Slavonske vojne krajine

Oslobađanje Osijeka bila je svojevrsna početna točka nove Slavonske vojne krajine, u sklopu koje je kasnije nastala i Petrovaradinske pukovnija. Naime, zbog svog strateškog položaja i važnosti utvrde upravo je Osijek određen za sjedište vojnog zapovjedništva na tom prostoru, te je već iste godine kad je i oslobođen u njemu utemeljeno privremeno Glavno zapovjedništvo za Slavoniju, koje je djelovalo kao vojna vlast na oslobođenom području narednog desetljeća u vremenu neposrednog rata.³⁵ S obzirom na ratne okolnosti i stalnu neizvjesnost, vojne su vlasti u stvarnosti uživale potpunu kontrolu nad oslobođenim područjem koje je bilo izrazito opustošeno.³⁶ Važan događaj iz vremena neposredno nakon oslobođenja, a koji je obilježio razvoj Slavonije i Srijema, bila je odluka cara Leopolda I. da oslobođene krajeve smatra *novostečevinom*. To je značilo da Hrvatsko Kraljevstvo i njegov Sabor, jednako kao ni Ugarska, nemaju nikakvo tradicionalno pravo nad njima, osim u slučaju pojedinaca koji su mogli dokazati imovinu originalnim dokumentima iz vremena prije osmanskog osvajanja. Novostečevina je stoga bila izravno podložena Dvoru, a koji je njome upravljao kroz strukture vojne i civilne vlasti.³⁷ Iz perspektive se Beča stoga ovdje radilo prvenstveno o osvajanju, nasuprot perspektivi Hrvatske koja je u istome vidjela oslobađanje svojih davno izgubljenih teritorija. Omjer moći i interesa u tom trenutku prevagnuo je, naravno, u smjeru cara.

Od prvih su se godina u Osijeku počela obnavljati postojeća i graditi nova utvrđenja, a što je predstavljalo početak procesa koji je bio najintenzivniji tijekom drugog desetljeća 18. stoljeća, kada utvrda dobiva potpuno novi i moderni barokni izgled.³⁸ Petrovaradin je također

komisija stavila granični znak od kojeg je i lijeva strana Une, uokolo današnjeg Dvora na Uni, pripala turskoj strani. Sada je cijeli taj prostor pripao Hrvatskoj. Od Klepala granica je išla sjeverno prema Glini starom Marsilijevom međom, Glinom i potokom Rabinja tekla je prema zapadu do Korane, ali tako da je sada Furjan s okolnim zemljištem pripao Hrvatskoj. Ispod Furjana nova je granica slijedila staru Marsilijevu među sve do Medvide Glavice na Debelom brdu kod Knina, do tromeđe između Turske, Austrije i Venecije.“ Milan Kruhek, Augustin Pavlović, „Granice Republike Hrvatske u svjetlu Karlovačkog (1699) i Požarevačkog (1718) mira“, *Croatia Christiana periodica*, vol. 15, br. 28, 1991., str. 114-115.

³⁵ Kljajić navodi kako je po uspostavi navedene strukture vojne vlasti na njeno čelo postavljen grof Guido Starhemberg, a što je vrlo neizgledno s obzirom da je u tom trenutku grof bio tek pukovnik i ratovao je u Slavoniji i Srijemu pod drugim starijim generalima. Posebno se ističe kako navodi da je jedan vojvoda Charles Eugene de Croy, koji je u tom trenutku bio u visokom činu generala topništva, prema tome trebao biti njemu podčinjen kao zapovjednik osječke utvrde. Usp. Kljajić, „Ustroj Slavonske“, str. 197.; Schmidt-Brentano, *Kaiserliche*, str. 22, 96.

³⁶ Mažuran navodi kako je 1688. godine u široj okolici Osijeka, Virovitice i Požege bilo samo 70 naseljenih naselja, dok ih je 425 bilo raseljeno i napušteno. Mažuran, *Osnivanje Vojne granice*, str. 33.

³⁷ Mažuran, *Osnivanje Vojne granice*, str. 33.

³⁸ Razvoj institucija vojnih vlasti i utvrđenja u Osijeku bio je usko povezan. Više u: Ive Mažuran, *Od turskog do suvremenog Osijeka*, Osijek, 1996.; Ive Mažuran, *Grad i tvrđava Osijek*, Osijek, 2000.; Ive Mažuran, *Rješnja zemaljske uprave za Slavoniju 1738. – 1742.*, Historijski arhiv Osijek, Osijek, 1970.; Darko Vitek, „U pozadini izgradnje osječke tvrđe“, *Povijesni prilozi*, vol. 28., Zagreb, 2005., str. 161-172.; Zlatko Uzelac, „Vrhunac razvitka

vrlo rano prepoznat kao ključna točka nasuprot Beogradu, te je plan za izgradnju nove utvrde u Petrovaradinu izrađen 1692. godine, a kamen temeljac postavio je maršal vojvoda Charles Eugen de Croy³⁹ 18. kolovoza iste godine.⁴⁰ Važne su utvrde bile još i na granici uz Savu – Gradiška, Brod i Rača, čime se postizala obrambena fortifikacijska linija na novoj granici.⁴¹ Njihova važnost dodatno je ojačana činjenicom što je mirovnim sporazumom ugovoreno odustajanje od gradnje novih utvrđenja i isključivo zadržavanje već postojećih. Unaprjeđenje postojećeg fortifikacijskog sustava ozbiljnije je pokrenuto već 1690. godine, ali se također išlo i u smjeru dodatne izgradnje sustava vojnih vlasti. Slavonski generalat u Osijeku tako je osnovan na prijedlog maršala de Croya 1693. godine,⁴² a prvi zapovjednik Generalata u Osijeku bio je grof Guido von Starhemberg.⁴³ Tako je tijekom posljednjeg desetljeća 17. stoljeća središnju ulogu u djelovanju vojnih vlasti u Slavoniji i Srijemu imao grof Starhemberg, aktivni

osječkih baroknih fortifikacija, treća projektna faza 1727. – 1731.“, *Osječki zbornik*, vol. 35, Osijek, 2020., str. 27-46.

³⁹ Charles Eugene de Croy (1651. – 1702.) bio je pripadnik francuske loze vojvodske kuće Croy, a služio je u danskoj, austrijskoj i ruskoj vojsci, te je u posljednje dvije dosegao i najviši čin maršala. U službi cara Leopolda I. bio je tijekom Bečkog rata do 1697. godine, kada prelazi u službu cara Petra I. Velikog. Godine 1700. pao je u zarobljeništvo švedskog kralja Karla XII, gdje je i preminuo. U hrvatskoj historiografiji posebno je ostao zapažen kao branitelj Osijeka 1690. godine, čime je zaustavio osmanski protunapad i pokušaj povratka Slavonije, te kasniji zapovjednik same utvrde Osijek, kao i osvajač utvrde Brod 1691. godine. O važnosti njegovih zasluga svjedoči činjenica da je već tijekom obrane Osijeka imao čin maršala, kojeg je uspio doseći 1688. godine u svega 6 godina službe u carskoj službi. Wilhelm Edler von Janko, „Croy, Karl Eugen Herzog von“, *Allgemeine Deutsche Biographie*, knj. 4, Dunker & Humboldt, Leipzig, 1876., str. 621.; Schmidt-Brentano, *Kaiserlice*, str. 22; Mažuran, *Osnivanje Vojne*, str. 38-46.

⁴⁰ Zlatko Uzelac, „Tvrđava Osijek i začetak strateškog lanca gradova-tvrđava princa Eugena Savojskog prije rata 1716. – 1718.“, *Osječki zbornik*, br. 33, Osijek, 2017., str. 33-35.

⁴¹ Više o utvrđenjima na Savi u: Josip Kljajić, *Brodsko tvrđava*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 1998.; Josip Kljajić, *Krajiške tvrđave na Savi u XVIII. i XIX. stoljeću*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2001.; Josip Kljajić, „Stara Gradiška u 18. stoljeću“, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, vol. 46, br. 1, 2003., str. 59-83; Josip Kljajić, „Rača (Srijemska): povijesni razvoj i graditeljsko nasljeđe od 13. do 20. st.“, *Historijski zbornik*, vol. 54, 2001., str. 115-135.; Matanović, *Grad*.

⁴² Uzelac, „Vrhunac razvitka osječkih“, str. 33.

⁴³ Grof Guido (Guidobald) von Starhemberga (1657. – 1737.) pripadnik je aristokratske obitelji koja je u carsku i habsburšku službu dala brojne istaknute generale i vojne zapovjednike, ali je unatoč tome, prvenstveno zbog protivljenja želji svojih roditelja da uđe u duhovni stalež, u vojnu službu ušao kao obični pješak i to u sklopu pukovnije njegova strica grofa Ernsta von Starhemberga (1638. – 1701.). Od običnog pješaka napredovao je kroz 6 godina do čina satnika, te je u toj poziciji bio pomoćnik svog strica Ernsta prilikom obrane Beča 1683. godine, a koji je bio glavni zapovjednik braniteljskih snaga. Sudjelovao je u zauzimanju Osijeka 1687. godine, zatim opsadi i osvajanju Beograda 1688. godine, a kojeg je zapovjednik postao 1689. godine kada je promaknut u čin generala bojnika. Nakon pada Beograda 1690. godine povlači se do Osijeka te sudjeluje pod zapovjedništvom maršala de Croya u njegovoj uspješnoj obrani kao predvodnik ključne diverzantske akcije. U bitci kod Slankamena 1691. godine zapovijedao je desnim krilom vojske, gdje je i teže ranjen u prsa. Iduće godine promaknut je u podmaršala, čin s kojim je preuzeo zapovjedanje nad vojnom Slavonijom i Srijemom, a 1695. godine u generala topništva, čin s kojim je dočekao kraj rata. Sudjelovao je i u bitci kod Sente 1697. godine kao zapovjednik ponovno desnog krila vojske princa Eugena Savojskog. Kroz iduća 4 desetljeća grof Starhemberg imao je izuzetno bogatu vojnu karijeru (čin maršala dosegao je 1704. godine), ali koja je ostala u sjeni velikog princa Eugena Savojskog. Na samom kraju svoje vojne karijere i života ponovno se vratio u Osijek kao zapovjednik Slavonske vojne krajine. Više o grofu Starhembergu u: Alfred Arneht, *Leben des kaiserlichen Feldmarchalls Grafen Guido Starhemberg*, Beč, 1853.; Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, knj. 37, k.k. Hof- und Staatsdruckerei, Beč, 1878., str. 202-208.

i istaknuti sudionik ratova protiv Osmanlija tijekom prethodnog jednog i pol desetljeća na prostoru Slavonije i Srijema. Međutim, potrebno je istaknuti kako su istovremeno vojne vlasti imale i dalje gotovo svu nadležnost zbog neposredne ratne opasnosti, dok je civilna uprava bila svedena na djelovanje u okolici Osijeka, Đakova, Valpova i Virovitice.⁴⁴ Grof Starhemberg izdao je 1695. godine proglas o povećanju naselja od utoka Bosuta u Savu do Kraljeve Velike,⁴⁵ čime je napravljen prvi korak u teritorijalnoj organizaciji Vojne krajine na oslobođenom prostoru.⁴⁶

Nakon bitke kod Sente 1697. godine i nakon što je mirovni sporazum postao izvjestan, moglo se nastaviti s naporima uspostave institucija u Slavoniji i Srijemu. U tu su svrhu središnje vlasti u Beču osnovale komisiju pod vodstvom grofa Ferdinanda Carla Caraffe di Stigliana, koja je trebala uspostaviti civilnu upravu i razdvojiti civilno i krajiško stanovništvo. Ostali članovi komisije bili su tajnik Dvorske komore Rudiger Gosswin von Fürstenbursh, dvorski savjetnik Andre Theobald von Mayren, general topništva grof Starhemberg i perovođa Johann Georg Strobel von Adelheim.⁴⁷ Vojne je vlasti u komisiji dakle zastupao samo grof Starhemberg, dok su preostali članovi bili iz struktura civilnih vlasti. Komisija je djelovanje započela početkom 1698. godine, a grof je inicijalno predstavio vrlo visoke zahtjeve za vojsku u pogledu predviđanja značajnih financijskih izdataka za plaće svih vojnika i krajišnika, kao i izgradnje jake infrastrukture i ostalih obrambenih pomoćnih objekata. Njegovi su zahtjevi u konačnici bili gotovo u potpunosti odbačeni, a velika autonomija djelovanja u oba pogleda povjerena je upravo grofu koji je zastupao civilne interese - Caraffi. Hrvatski staleži uputili su svoje izaslanike u Osijek u nadi da je trenutno slabljenje utjecaja vojnih vlasti označilo trenutak obnove županija, ali je grof Caraffa odlučno odbacio njihove zahtjeve pod argumentom *novostečevine*.⁴⁸

Komisija je 1698. godine provela i popis Slavonije i Srijema u svrhu što preciznije podjele nadležnosti i razdvajanja civilnog i vojnog područja,⁴⁹ te je 27. srpnja izdala i proglas

⁴⁴ Mažuran, *Osnivanje Vojne granice*, str. 47-49.

⁴⁵ Promatrano iz perspektive pukovnijskog područja Petrovaradinske pukovnije, inicijalnim povećanjem koje je proveo grof Starhemberg bio je obuhvaćen značajan korpus njenog zapadnog dijela, prvenstveno naselja zapadno od Morovića te sva koja su činila Drenovačku satniju.

⁴⁶ Kljajić ističe kako je proglas zapravo uznemirio narod, posebno stanovništvo zapadne Slavonije, jer je ono uživalo određena prava i slobode gotovo jedno i pol stoljeće, te je uz to ratovalo i protiv Osmanlija. Kljajić, „Ustroj Slavonske“, str. 200.

⁴⁷ Mažuran, *Osnivanje Vojne granice*, str. 59.

⁴⁸ Ive Mažuran, *Izveštaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698. i 1702. godine*, Sveučilište u Osijeku, Historijski arhiv u Osijeku, Osijek, 1989., str. 77-95.

⁴⁹ Više u: Ive Mažuran, *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*, JAZU, Radovi zavoda za znanstveni rad u Osijeku, Osijek, 1988.; Stjepan Sršan (ur.), *Naselja u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. stoljeća*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2000.

o razdvajanju *vojnika i seljaka*. Međutim, s djelovanjem komisije grof Starhemberg nije se slagao te je očekivao konačno drugačije rješenje koje će doći iz Beča, stoga je navedeni proglas ostao bez značajnijeg učinka jer ga nije provodila vojna vlast.⁵⁰ Upravo se u osobnom odnosu dva grofa može prepoznati kontinuirano rivalstvo civilnih i vojnih vlasti u Slavoniji i Srijemu koje će trajati u različitim intenzitetima sve do njihova konačnog razdvajanja uspostavom županija 1745. godine. Vojni su zapovjednici uživali potpunu stvarnu moć već cijelo desetljeće, dok je grof Caraffa nastojao uspostavom civilne strukture vlasti ograničiti samovolju pojedinih generala.⁵¹ Do kraja 1698. godine u tome je i djelomično uspio te je uspostavljena struktura preko koje je mogla djelovati i Dvorska komora⁵² u Slavoniji, a koja je bila i formalni vlasnik *novostečevine*.⁵³ Srijem je, u drugu ruku, još 1697. godine prodan Liviju Odescalchiju, nećaku pape Inocenta XI, a kojeg je na njegov posjed svečano ustoličio upravo grof Caraffa, doduše preko opunomoćenika, u ožujku 1698. godine. Sa svrhom ispunjavanja širih ambicija i ciljeva obitelji Odescalchi, Srijem je proglašen vojvodstvom preko kojeg je sam Livije stekao naslov vojvode,⁵⁴ ali i velikog župana Srijema te mu je shodno tome dana i izrazito visoka autonomija djelovanja. Iz njegova posjeda izuzeti su samo Petrovaradin i Slankamen te jedna njemačka milja⁵⁵ uz granicu, a koji su predodređeni za krajiški prostor.⁵⁶

⁵⁰ Mažuran, *Osnivanje Vojne granice*, str. 63-70.

⁵¹ Na primjeru Osijeka zorno se očitava svakodnevica odnosa vojnih i civilnih vlasti, s obzirom da je grad bio u vlasništvu Dvorske komore dok je istovremeno bio i važna vojna utvrda s brojnom posadom i sjedištem privremenog zapovjedništva za Slavoniju i Srijem. Takva situacija u manjem ili većem intenzitetu preslikavala se na cijeli promatrani prostor.

⁵² Dvorska komora (*Hofkammer*) u Beču bila je vrhovna financijska vlast u Habsburškoj Monarhiji i u okvirima tadašnje države centralna struktura civilne vlasti. Osim što je upravljala poslovanjima financijske prirode, ona je bila nadležna za posjede i gradove u komorskom (državnom) vlasništvu, a u kojima je imala i svu ostalu civilnu i političku vlast. Njen predsjednik bio je Leopold Kolonić (1631. – 1707.), ugarski političar i istaknuti crkveni vjerodostojnik hrvatskog podrijetla, ujedno i kardinal i ostrogonki nadbiskup. Više o Leopoldu Koloniću u: Petar Sedlák, „Leopold Kollonić (1631. – 1707) – Kardinal hrvatskoga podrijetla i njegova crkvena i politička djelatnost“, *Croatia Christiana periodica*, vol. 32, br. 60, 2007., str. 85-99.

⁵³ Za Slavoniju i Srijem najprije je bila nadležna Kraljevska ugarska komora u Požunu, koja je bila podređena Kraljevskoj ugarskoj dvorskoj kancelariji. S obzirom na to da je ona postala izvršni organ za sve poslove koji su bili izvan nadležnosti komore i vojske, njezine su poslove rješavali Dvorska komora i vrhovno Vojno vijeće u Beču. U konačnici je Ugarska komora postala ovisna o Dvorskoj komori u Beču, kojoj je pripala vrhovna financijska vlast. Darko Vitek, „Razilaženje oko pripadnosti Srijema: bečki Dvor, Hrvatski Sabor i biskup Franjo Jany“, *Povijesni prilozi*, vol. 25, Zagreb, 2003., str. 164.

⁵⁴ Posljedično ovome događaju ubuduće se Slavonija često imenovala kao Kraljevstvo Slavonija i Vojvodstvo Srijem (*Königreich Slawonien und Ducati Syrmium*), premda je činila jednu podcjelinu Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva.

⁵⁵ Njemačka milja iznosila je 7420 metara. Više u: Marina Viličić, Miljenko Lapaine, „Hrvatska milja na starim kartama“, *Kartografija i geoinformacije*, vol. 15, br. 25, 2016., str. 4-22.

⁵⁶ U posjed vojvode Odescalcija ulazio je samo dio Srijema koji je bio pod habsburškom vlašću, dok je jugoistočni dio još uvijek bio u sklopu Osmanskog Carstva. Također treba posebno istaknuti kako su hrvatski staleži i u ovom slučaju neumorno djelovali u pokušaju zaštite hrvatskih interesa, međutim bez puno uspjeha s obzirom na to da se radilo o dogovoru između dvije najviše razine vlasti u onodobnoj Europi – cara i pape. Više u: Vitek, „Razilaženje oko pripadnosti Srijema“, str. 163-173.

I dok su središnje vlasti u Beču bile zadovoljne s djelovanjem grofa Caraffe, grof Starhembeg i dalje je bio njegov veliki kritičar te se suprotstavljao njegovim nastojanjima. Mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine, neposredna je ratna opasnost na ovome prostoru nestala, što je kao posljedicu imalo značajno padanje utjecaja vojnih vlasti. Zbog složenosti uređenja Slavonije i Srijema, te interesa koje je imao sam car Leopold I. i koji su bili trenutno usmjereni na druga mjesta u Europi,⁵⁷ odlučeno je da konačno uređenje nove Vojne krajine izvrši upravo grof Caraffa. Mažuran ističe kako je to bilo moguće provesti tek nakon što je grof Starhemberg bio udaljen s pozicije zapovjednika i premješten na drugo mjesto, jer je predstavljao ozbiljnu smetnju zbog osobnih sukoba s grofom Caraffom.⁵⁸ Rezultat je to naravi upravljanja Slavonijom i Srijemom, koje je bilo u svojoj suštini provođeno združenom civilnom i vojnom vlasti u formi Zemaljske uprave u Osijeku. Zemaljsku su upravu sačinjavali zapovjedni generali, komorni administrator, glavni vojni povjerenik, zemaljski auditor i zemaljski vojni koncipist.⁵⁹

Tako se 1701. godine grof Caraffa vratio u Slavoniju i Srijem na čelu nove komisije i sa zadatkom osnivanja Vojne krajine, te da shodno tome prostorno, društveno i pravno razdvoji seljaštvo (Provincijal) od Vojne krajine i krajišnika. Članovi komisije popisali su zemljišni fond, načinili popis svih postojećih naseljenih i nenaseljenih mjesta, utvrdili seoske općine, ustanovili obradive i neobradive površine, popisali oranice, livade, vinograde itd., te su čak sa zatečenim stanovništvom ugovorili visinu godišnjih poreza u civilnome dijelu, dok su u krajiškome proveli novačenje krajišnika i dodjelu vojnih lena.⁶⁰ Potvrđeno je da bi novi krajiški prostor trebao ići uz rijeke Savu i Bosut, a zatim od Morovića sve do Titela i da bi trebao biti širok jednu njemačku milju, odnosno približno 7,5 km. Mažuran navodi kako je „crta razdvajanje između Vojne krajine u osnivanju i Provincijala vodila od Kraljeve Velike preko Lipovljana, Brestače, Roždanika, Caga, Rešetara, Oriovca, Sapne i Velike Kopanice sve do

⁵⁷ Već je tada bio izgledan novi rat s Francuskom i kraljem Lujem XIV. zbog očekivane krize koja je trebala nastupiti nakon smrti španjolskog kralja Karla II. Habsburškog, a koji nije imao nasljednika. Ustupanjem uređenja Slavonije i Srijema civilnim službenicima nastojalo se povećati prihode i ojačati gospodarska i financijska situacija, koja je bila prijeko potrebna upražnjenoj državnoj blagajni.

⁵⁸ Grof Starhemberg nakon Mira u Srijemskim Karlovcima (1699.) prelazi na poziciju zapovjednika Ljubljane, a 1701. godine odlazi u novi rat protiv Francuza s princom Eugenom Savojskim. S obzirom da je grof Caraffa dobio nalog od cara Leopolda I. za uređenje Slavonije i Srijema tek 25. rujna 1701. godine, odnosno nakon izbijanja Rata za španjolsko nasljeđe (1701. – 1714.), grof Starhemberg vrlo vjerojatno nije bio *maknut* iz navedenih razloga, nego se čekao prigodan trenutak kada je on dalje otišao zbog ratnih dužnosti. Štoviše, upravo je ovaj veliki rat prebacio sferu interesa svim utjecajnim i uglednim generalima i zapovjednicima na zapad, ostavivši prostor Slavonije i Srijema daleko manje *zanimljivim*. Mažuran, *Osnivanje Vojne granice*, str. 83.; Wurzbach, *Biographisches*, knj. 37, str. 204.

⁵⁹ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 1, str. 223.

⁶⁰ Kljajić, „Ustroj Slavonske“, str. 206.

Šiškovaca, zatim Gradišta, Vinkovaca, Privlake, Otoka, Komletinaca, Vrbanje i Strošinaca do Morovića.⁶¹

Na ovom su slavonsko-srijemskom krajiškom prostoru u konačnici do kraja 1702. godine organizirane dvije cjeline – Posavska i Podunavska vojna krajina. Područje od Kraljeve Velike do Morovića bilo je u sklopu Posavske vojne krajine, dok je od Morovića do Titela bila Podunavska vojna krajina. Obje su bile pod neposrednom nadležnosti Generalata u Osijeku, dok im je vrhovna vojna vlast bilo Dvorsko ratno vijeće u Beču.⁶² Osnovna vojno-upravna razina organizirana je u obliku „narodne milicije“ (*Chardakenvolk*) i „zemaljske milicije“ (*Landmilitz*), dok je stanovništvo potpadalo pod još dodatne dvije kategorije: zaslužni u ratu i prekobrojne. Zemaljska je milicija smatrana narodnom vojskom i mogla je biti prema potrebi poslana i na udaljena bojišta, dok je narodna milicija bila prvenstveno zadužena za obavljanje stražarskih dužnosti u čardacima te stoga nije bila predviđena za odlazak izvan domovine. Nadalje je narodna milicija Posavske vojne krajine bila organizirana u 9, a Podunavske u 6 satnija (*Kompagnien*).⁶³ Regularna je zemaljska milicija Slavonske vojne krajine bila predviđena na 950 konjanika i 1507 pješaka, dok je narodna milicija trebala brojati 3216 ljudi i bila je predviđena za pokrivanje 100 čardaka.⁶⁴ Vaniček navodi kako je Posavska milicija bila organizirana u Nadkapetanije (*Oberkapitän*) u Kobašu i Beškoj, dok je podunavska bila podložna Nadkapetaniji u Iloku.⁶⁵

⁶¹ Mažuran, *Osnivanje Vojne granice*, str. 85. Mažuran također navodi kako je taj izdvojeni krajiški prostor imao površinu od približno 2500 četvornih kilometara, dok je preostali dio Provincijala Slavonije i Srijema pod habsburškom vlašću imao 10000 četvornih kilometara. Vrbanus je u zaključcima analize gospodarskih uvjeta u Slavoniji u godinama uspostave Slavonske vojne krajine, u kojoj je također obuhvatio i prostor na kojem je ona nastala, iznio da unatoč činjenici što su postojali dobri preduvjeti i velika količina kvalitetne obradive zemlje gospodarska situacija bila izuzetno loša, prvenstveno zbog nedostatka stanovništva i shodno tome radne snage. Ističe kako su kućanstva bila mala te su uglavnom imala po 1 ili 2 odrasla muškarca, a koji su uspostavom Slavonske vojne krajine potpadali i pod vojnu dužnost, te su dodatno oskudijevala i volovima kao ispomoći u poljoprivrednom radu. Milan Vrbanus, „Preduvjeti za razvoj gospodarstva u Slavoniji potkraj 17. i na početku 18. stoljeća“, *Spomenica Josipa Adamčeka*, Drago Roksandić, Damir Agićić (ur.), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2009. str. 305-307.

⁶² Dvorsko ratno vijeće u Grazu nije imalo utjecaj na Slavonsku vojnu krajinu, nego je ostalo ograničeno na Karlovački i Varaždinski generalat do 1705. godine, a kada je na prijedlog princa Eugena Savojskog i ono podvrgnuto Dvorskom ratnom vijeću u Beču kojim je predsjedao iduća 3 desetljeća upravo sam princ. Vrhovna je vojna vlast u Slavonskoj vojnoj krajini tijekom iduća 3 desetljeća stoga bila u rukama careva Josipa I. i Karla VI. te princa Eugena Savojskog. Više u: Rainer Egger, „Dvorsko ratno vijeće i Ministarstvo rata kao središnji upravni ograni Vojne krajine“, *Arhivski vjesnik*, vol. 34-35, 1991., str. 139-155.

⁶³ Matanović, *Grad*, str. 42-43, 52-54.; Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 1, str. 223-224; Kljajić, „Ustroj Slavonske“, str. 206-207; Mažuran, *Izveštaji Caraffine*, str. 39; Vaniček, *Specialgeschichte*, knj.1, str. 128-131;

⁶⁴ Posavska vojna krajina trebala je brojati 600 husara i 907 pješaka zemaljske milicije (1507 ukupno), dok je Podunavska trebala brojati 350 husara i 600 pješaka zemaljske milicije (950 ukupno). U pogledu narodne milicije prva je Krajina trebala imati 2865 pripadnika, a druga svega 351. Konjanika je ukupno trebalo biti 950, a pješaka u svim kategorijama 4723, što je činilo zbroj od 5673 krajišnika. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 1, str. 225.

⁶⁵ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 131.

Uspostavljenu Slavonsku vojnu krajinu 1702. godine sam grof Caraffa nazivao je Njemačkom vojnom državom ili Njemačkom vojnom krajinom (*Teutsche Militär-Staat / Teutsche Militär-Gränztze*), dok su kasnijih desetljeća zabilježeni različiti drugi nazivi koji su uglavnom vezani uz ime rijeka Save (*Savagrenze, Sau gränitz, Saustrom gränitz, Slavonichen Saustormb gränitz* itd.) i Dunava (*Donaugrenze, Donau gränitz, Donaustromb gränitz* itd.), čime se uglavnom izvodi naziv (Po)Savska i (Po)Dunavska vojna krajina / granica za razdoblje njena postojanja do 1747. godine.⁶⁶ Međutim, iz perspektive promatranja 18. stoljeća u potpunosti je opravdano i za najranije oblike koristiti naziv Slavonska vojna krajina, posebno jer je postojao jasno izraženi kontinuitet njena postojanja neovisno o reformama kroz koje je prolazila tijekom 18. i 19. stoljeća. U tom pogledu potrebno je držati posebnu svijest o razlikama koje su postojale u ranim desetljećima između *posavskog* i *podunavskog* dijela, a koje će nestati 1747. godine uspostavom pukovnijskog sustava. Petrovaradinska pukovnija nastala je upravo na području koje je obuhvaćalo podunavski i najistočniji savski dio, te većim dijelom prostor koji je još uvijek bio pod osmanskom vlašću, time objedinjavajući vrlo različite tradicije.

2.3. Obilježja i reforme

Odnos vojnih i civilnih vlasti obilježio je razvoj cjelokupne Slavonije i Srijema u prvoj polovici 18. stoljeća i nakon provedene refeudalizacije. Naime, početkom stoljeća vlasništvo nad zemljom u oslobođenim područjima preuzela je vojska, Dvorska komora, Crkva i uglavnom strani feudalci, dok su na njihovim posjedima živjeli starosjedioci i brojni novi doseljenici koji su svi bili opterećeni davanjima za državu, vojsku, velikaše i crkvu.⁶⁷ Iako je

⁶⁶ Način nazivanja pojedinih krajiških cjelina mijenjao se kroz povijesna razdoblja. Tako je u ranijoj krajiškoj povijesti prevladavalo zemaljsko imenovanje poput „Hrvatska krajina“ ili „Slavonska krajina“, da bi jačanjem centralne vlasti u 17. stoljeću primat preuzelo imenovanje prema vojnim centrima moći poput „Karlovački general“ ili „Varaždinski generalat“. Od 1699. godine novouspostavljene vojne krajine prvenstveno su imenovane prema nazivima rijeka u čijim je porječjima bilo njihovo središte, primjerice „Pokupska krajina“ ili „Pounska krajina“. Od sredine 18. stoljeća vraćaju se prvenstveno nazivi prema zemljama ili generalatima, te se navodi isključivo „Slavonska vojna krajina“ ili „Hrvatska vojna krajina“, te njihovi podsastavi poput „Karlovački generalat“ i „Varaždinski generalat“. Više o genezi imenovanja Slavonske vojne krajine u prvoj polovici 18. stoljeća u: Drago Roksandić, „Posavska vojna krajina/granica od 1718. do 1739. godine“, *Ekonomska i ekohistorija*, vol. 3, br. 3, 2007., str. 62-82.

⁶⁷ Osmog je ožujka 1700. godine stigao u Hrvatski sabor carev dopis da svi zainteresirani za posjede u Slavoniji i Srijemu dokažu svoja vlasnička prava pred carskim komisijama do 2. svibnja iste godine. Međutim, s obzirom na objektivne okolnosti i stoljeća ratovanja protiv osmanskih osvajača velika većina dokumentacije, ali i samih obitelji u međuvremenu je bila izgubljena. Ubrzo nakon isteka propisanog roka Dvorska je komora pokrenula proces prodaje vlastelinstava i posjeda, a s obzirom da hrvatski staleži nisu bili dovoljno imućni, vlasništvo je prešlo pretežno u ruke stranih plemićkih obitelji koje su prebivale izvan Hrvatske i Slavonije. U pogledu Srijema uz Odeschalcije najvažnija obitelj bila je Eltz nakon što je grof Karlo Filip, nasljedni knez i nadbiskup Mainza,

Vojna krajina bila uspostavljena 1702. godine, formalno je vlasništvo nad cjelokupnom krajiškom zemljom i dalje bilo u rukama Dvorske komore, koja je narednih desetljeća agilno nastojala izgubiti što manje prava u korist vojnih struktura. Samo vojno leno, kao osnovna plaća i naknada krajišnika, također je bilo u njenom formalnom vlasništvu, dok je vojna uprava imala samo *ius super personas*. Stoga formiranje uistinu zatvorenog krajiškog prostora u Slavoniji i Srijemu nije bilo moguće sve do 1745. godine i obnove županija, odnosno konačnog razdvajanja civilne i vojne uprave.⁶⁸ Kako navodi Kaser, Dvorska je Komora 1702. godine odobrila da se samo utvrđeni broj stanovnika iz izdvojenog prostora samo stavi pod vojnu nadležnost, dok su svi oni koji nisu bili novačeni ostali pod njenom upravom. Tako je bilo moguće da unutar jednog većeg kućanstva dođe do podijeljene nadležnosti, gdje bi unovačeni krajišnik sa svojom granom obitelji bio pod vojnom, a ostatak šire obitelji pod civilnom nadležnosti. Situacija miješanih naselja bila je najizraženija u Srijemu, gdje je tijekom 1710-ih godina provedena intenzivna akcija preseljavanja obitelji radi formiranja čistih civilnih i krajiških sela.⁶⁹

Posavska je vojna krajina na raspolaganju imala 94556 jutara zemljišta, a Podunavska 20000 za vojna lena, a inicijalnu raspodjelu nadgledali su najviši prisutni vojni i civilni dostojanstvenici. Vojna su lena dodjeljivana prema činu i vojnoj službi, uzimajući u obzir okolišne karakteristike poput izloženosti poplavama i kakvoći. Pješaci i konjanici uživali su uglavnom od 18 do 24 jutara oranica, kao i određeni broj jutara livada. U Posavskom dijelu krajine takvih je vojnih lena bilo 837 za pješake i 585 za konjanike, dok je još bilo i 137 velikih časničkih lena s prosjekom od 66 jutara zemlje. Premda su bila vojna, krajišnici su u pogledu lena isključivo odgovarali Dvorskoj komori, dok su vojnim zapovjednicima odgovarali isključivo u pogledu vojnih dužnosti. Osim zemljišta, pripadnici Posavske vojne krajine trebali su primiti i 55822 forinte plaće u gotovu novcu. Svi su krajišnici, odnosno stanovništvo koje je bilo dijelom jednog od razreda krajiškog stanovništva, bili oslobođeni svih davanja na 3 godine. Svaka 3 mjeseca dobivali su krajišnici i pripadajuću plaću u gotovu novcu prema vrsti službe i vojnome činu, a koju je isplaćivala Slavenska komorska inspekcija u Osijeku od poreza ubranog u tu svrhu.⁷⁰

1737. godine kupio vukovarsko vlastelinstvo. Kljajić, „Ustroj Slavonske“, str. 207.; Ludwig Steindorff, *Povijest Hrvatske – Od srednjeg vijeka do danas*, Naklada Jesenki i Turk, Zagreb, 2006., str. 90.

⁶⁸ Fedor Močanin, „Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. stoljeća“, *Arhivski vjesnik*, vol. 34-35, 1991. - 1992., str. 162.

⁶⁹ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 1, str. 227-229.

⁷⁰ Mažuran, *Osnivanje Vojne granice*, str. 83-94.

Vojna su lena prvenstveno obrađivali članovi obitelji i kućanstva unovačenog krajišnika, a tek u rijetkim slučajevima su to i sami krajišnici radili. Stoga se prilikom novačenja moralo voditi računa o tome da krajišnik ima dovoljno članova obitelji koji će se moći baviti gospodarskim djelatnostima, jer je za obradu 18 do 24 jutra zemljišta bila potrebna značajnija radna snaga. Časnička vojna lena kretala su se od 50 do čak 312 jutara oranica,⁷¹ ovisno o visini i položaju, te se od njih i od njihovih obitelji nije očekivalo obavljanje poljoprivrednih djelatnosti. Ona su više bila zemljoposjedničkog – feudalnog tipa, odnosno posjed koji su umjesto njih obrađivali njihovi *podanici*, u ovome slučaju podređeni krajišnici ili pak seosko stanovništvo koje nije bilo unovačeno.⁷² Takav feudalni pristup u odnosu časnika i krajišnika bio je ostatak prethodnih razdoblja, a upravo će 18. stoljeće donijeti snažne inicijative prema ukidanju časnika-zemljoposjednika.

Nakon Požarevačkog mira 1718. godine i značajnih teritorijalnih proširenja na prostoru Posavine i Podunavlja bilo je postavljeno pitanje i opstanka Slavonske vojne krajine. Dvorska komora i staleži zaključili su kako je Ugarska dovoljno zaštićena nakon osvajanja Temišvara, Beograda, Srbije i Bosanske Posavine, te da Slavonija i Srijem više nisu bili granični prostori i stoga su trebali biti u potpunosti razvojačeni i inkorporirani u Provincijal.⁷³ Nastojanjima civilnih struktura suprotstavio se zapovjednik Slavonske vojne krajine podmaršal grof Ludwig Andreas von Khevenhüller,⁷⁴ ustvrdivši nužnost održavanja krajiškog prostora i odbijajući

⁷¹ Od položaja narednika do velikog kapetana plaća je bila propisana kombinirano, odnosno 2/3 su dobivali u zemlji i 1/3 u gotovu novcu, dok su obični vojnici i razvodnici dobivali samo zemlju. Tako su, primjerice, veliki kapetani imali propisanu plaću od 600 forinti godišnje te su umjesto 400 forinti dobivali 312 jutara oranica na uživanje i dodatnih 200 forinta u gotovini. Stariji činovi od velikog kapetana dobivali su punu plaću u novcu, pa je tako glavni zapovjednik Slavonske vojne krajine u Osijeku imao propisano 5000 forinti godišnje. Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 132-133.

⁷² Mažuran, *Osnivanje Vojne granice*, str. 95.

⁷³ Slavko Gavrilović, „Razgraničenje između Vojne granice i civilne teritorije u Sremu i Slavoniji sredinom XVIII. veka“, *Godišnjak Matice Hrvatske 6*, Vinkovci, 1968., str. 87.

⁷⁴ Ludwig Andreas grof von Khevenhüller von Aichelberg auf Frankenburg (1683. – 1744.) pripadnik je starije grane stare frankonske aristokratske obitelji. Tijekom Rata za španjolsko nasljeđe (1701. – 1714.) imao je priliku služiti pod princem Eugenom Savojskim, te je do 1707. godine postao pukovnikom Dragunske pukovnije Princa Eugena Savojskog, na čelu koje je sudjelovao i u bitci kod Petrovaradina 1716 godine. Godine 1723. promaknut je u generala bojnika, a 1733. godine u podmaršala i zapovjednika utvrde u Osijeku i zapovjednika Slavonske vojne krajine. Sudjelovao je u ratu protiv Francuza u Italiji 1734. godine, kada je nakon pogibije maršala Mercija u bitci kod Parme (29. lipnja) preuzeo vrhovno zapovjedništvo i posebno se istaknuo te je promaknut u generala konjaništva. U Italiji je na bojišnici ostao sve do listopada 1736. godine. Po povratku u Slavoniju 1737. godine promaknut je u maršala, te je preuzeo najveći autoritet i nad Srijemom. Tijekom Austro-turskog rata (1737. – 1739.) te zatim Rata za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.) bio je jedan od vodećih vojnih zapovjednika. Unatoč ratovanjima u Italiji i izbjavanju iz Slavonije, na temelju inspekcije koju je proveo tijekom 1733. godine izradio je prijedlog reformi Slavonske vojne krajine, koji je formalno predao krajem 1734. godine. Kristina Milković, „Khevenhüller, Ludwig Andreas (Khevenhüller)“, *Hrvatski biografski leksikon (Kam-Ko)*, knj. 7, Trpimir Macan (ur.), Zagreb, 2009.; Karl Friedrich Hermann Albrecht, „Khevenhüller, Ludwig Andreas“, *Allgemeine Deutsch Biographie*, Povijesna komisija Bavorske akademija za znanost, knj. 15, Leipzig, 1886., str. 706-708; Constantin von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, knj. 11, k.k. Hof- und Staatsdruckerei, Beč, 1864., str. 225-230.

pokmećivanje krajišnika. Kao sposoban general i upravitelj osobno je prionuo daljnjoj organizaciji krajiškog prostora kojima je zapovijedao, te su njegova nastojanja 1735. godine objedinjena uredbom cara Karla VI. Navedena je uredba poznatija pod njegovim imenom (*Khevenhüllerova*), a njome se, između ostaloga, ojačao status krajišnika kroz zajamčeno pravo na vojnu službu i da nikada neće biti pokmećeni, ali su zauzvrat morali ratovati i izvan granica svoje domovine.⁷⁵ Također je ograničio i točno odredio količinu tlake koju su krajišnici morali obavljati za svoje časnike.⁷⁶ Bio je to značajan korak u smjeru militarizacije i profesionalizacije koji je bio u potpunosti u skladu s jačajućim dvorskim apsolutizmom i centralizmom. Međutim, to je bila samo jedna od brojnih značajnih promjena koje su uvedene djelovanjem grofa Khevenhüllera.⁷⁷

Posavska je vojna krajina bila podijeljena na 3 cjeline – Gornju, Srednju i Donju posavsku krajinu. Središte je Gornje bilo je u Gradiškoj, Srednje u Brodu, a Donje u Rači.⁷⁸ Navedene su cjeline i njihova središta odgovarala novoj podjeli nadkapetanija, a koje su se nalazile upravo u Gradiškoj, Brodu i Rači. Nadkapetanije su bile središnja vojna razina vlasti, dok je Podunavska vojna krajina imala zapovjedništvo u Petrovaradinu kao međurazina u odnosu između nadkapetanije i glavnog zapovjedništva u Osijeku.⁷⁹ Najniža organizacijska razina za pješake bile su kapetanije i vojvodstva, za husare satnije. Za Posavsku vojnu krajinu predviđeno je bilo 20 kapetanija i 4 vojvodstva, te 12 satnija.⁸⁰ U tom je trenutku bilo popisano 160 sela u kojima se nalazilo 6853 kuća i 2524 selišta, a uredbom se propisivala i tvrda gradnja kuća i potreba za ograđivanjem i stražarenjem sela radi suzbijanja razbojstava i hajdučije.⁸¹

Krajišnici su bili podijeljeni u 3 kategorije – za bojno stanje, za obrambeno stanje, za obradu zemlje. Pojedinci koji su bili u bojnom stanju morali su biti spremni za odlazak na bojišnicu prema pozivu, te su shodno tome imali odgovarajući časnički sastav sačinjen pretežito

⁷⁵ Kljajić, „Ustroj Slavonske“, str. 209-211.

⁷⁶ Moačanin navodi kako je određivanje rabote imalo relativno slab učinak zbog i dalje snažne zlouporabe od strane časničkog kadra. Više u: Fedor Moačanin, „Vojna krajina do 1878.“, *Vojna krajina*, Dragutin Pavličević (ur.), Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 44-45.

⁷⁷ Upravo je 1735. godine izbila značajna buna krajišnika u Posavskoj, a krajem 1735. i početkom 1736. godine i u Podunavskoj vojnoj krajini. Više u: Slavko Gavrilović, „Iz istorije Srba u Ugarskoj i Slavoniji u XVIII veku“, *Zbornik za istoriju Matice srpske*, vol. 15, Novi Sad, 1977., str. 24-25; Josip Adamček, „Problem krajiških buna u historiografiji“, *Vojna krajina*, Dragutin Pavličević (ur.), Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 134.

⁷⁸ Matanović, *Grad*, str. 43.

⁷⁹ Kaser, *Slobodan vojnik i seljak*, knj. 1, str. 223-224.

⁸⁰ Gornja posavska krajina sastojala se od kapetanija u Svinjaru, Bodegraju, Gradiški, Kraljevoj Velikoj, Bogičevcima i Siču, te od 2 husarske satnije u Gradiškoj i jedne u Kraljevoj Velikoj. Srednje posavska krajina sastojala se od kapetanija u Bickom Selu, Oriovcu, Gornjoj i Donjoj Vrbi, Kobašu, Sikirevcima i Podvinju, zatim vojvodstvima u Babinoj Gredi i Brodu, te po 2 husarske satnije u Kobašu, Brodu i Babinoj Gredi. Donja posavska krajina sastojala se od kapetanija u Vinkovcima, Komletincima, Jameni, Moroviću, Rači i Kukujevcima, zatim vojvodstva u Rajevu Selu i Županji, te husarskih satnija u Moroviću, Čalmi, Rajevu Selu i Čepinu. Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 242.

⁸¹ Kljajić, „Ustroj Slavonske“, str. 211.

od domaćih ljudi i za vrijeme vojnih pohoda dobivali su plaću iz državnog proračuna, dok su se u vremenu mira uzdržavali od poljoprivrede kao i ostali. Odoru, naoružanje, streljivo i ostali materijal morali su priskrbiti vlastitim sredstvima. Pripadnici obrambenog stanja bili su zaduženi za stražu na čardacima i čuvanje granice, te su morali biti spremni u slučaju potrebne mobilizacije za potrebe obrane domovine. Posljednja se kategorija odnosila na one koji su ostajali kod kuće i bili su prvenstveno zaduženi za poljoprivredne i gospodarske djelatnosti, kako za svoja krajiška kućanstva, tako i za tlaku na časničkim lenima.⁸² Za Posavsku je vojnu krajinu u konačnici bilo predviđeno 12680 pješaka i 2338 husara, od kojih za bojno stanje 3112 pješaka i 667 husara, za obrambeno stanje 7392 pješaka i 1286 husara te za obrađivanje zemlje 2176 pješaka i 385 husara.⁸³ Bilo je to gotovo trostruko povećanje predviđenog broja krajišnika u odnosu na 1702. godinu.

Dvije godine kasnije izbio je novi Austro-turski rat (1737. – 1739.) koji je započela Monarhija vođena snom o velikom proboju na istok i značajnom proširenju teritorija, ali koji je u konačnici završio neuspjehom. Beogradskim mirom (18. rujna 1739.) Habsburška Monarhija izgubila je važnu utvrdu Beograd, kao i sve svoje posjede na desnoj obali rijeke Save koje je stekla Požarevačkim mirom 1718. godine.⁸⁴ Međutim, zadržala je kompletan Srijem koji je sada ponovno postao graničnim prostorom i to neposredno ispred Beograda, čineći prvu crtu obrane ili pak povoljan prostor za organiziranje ofenzivnih vojnih kampanja. Promjenom granica i odnosa između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva vraćena je prvorazredna važnost Slavonskoj vojnoj krajini, a čija je opstojnost bila propitivana tijekom prethodnih desetljeća.

2.4. Uspostava pukovnijskog sustava i nastanak Petrovaradinske pukovnije

Smrću posljednjeg Habsburga, cara Karla VI. 20. listopada 1740. godine mijenja se geopolitička karta Europe. Premda je car pokušao osigurati nasljedstvo svojim ženskim potomcima 1713. godine Pragmatičkom sankcijom, koju je Hrvatski sabor donio još 11. ožujka 1712. godine, protivnici su kuće Habsburg iskoristili ovu priliku kao *casus belli* i započeli rat kojim je opstojnost Monarhije dovedena u pitanje.⁸⁵ I dok je Hrvatsko Kraljevstvo aktom

⁸² Osim vojne službe i propisane tlake na časničkim imanjima krajišnici su imali i druge propisane obaveze u obliku rabote, primjerice pečenje opeke i gašenje vapna i podvoz za građenje utvrde, čardaka, časničkih stanova, vojnih skladišta i drugih javnih građevina, radovima na izgradnji i održavanju prometnica itd. Više u: Josip Bösendorfer, *Agrarni odnosi u Slavoniji*, JAZU, Zagreb, 1950.

⁸³ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, 241.-244.

⁸⁴ Matanović, *Grad*, str. 42.

⁸⁵ Rat za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.) bio je široki europski sukob koji su pokrenule Francuska, Prusija i Bavarska nakon smrti posljednjeg muškog izdanka kuće Habsburg, cara Karla VI. Nasljedstvo Karlove kćerke Marije Terezije priznala je Velika Britanija, Hanover i Nizozemska, te kasnije i Saska, Sardinija i Rusija. Direktni

priznavanja nasljednog prava i ženskim pripadnicima kuće Habsburg u slučaju izostanka muškog nasljednika dokazalo svoju stoljetnu državnost,⁸⁶ bilo je dovoljno da to ne učine pruski kralj Fridrik II.,⁸⁷ francuski kralj Luj XV.⁸⁸ i pretendent za carsku krunu bavarski princ izbornik Karlo Albert.⁸⁹ Nasljedne habsburške zemlje dobile su svoju prvu i jedinu vojvotkinju i kraljicu Mariju Tereziju, kćerku cara Karla VI. i suprugu Franje Lotarinškog, čime je započela 40-godišnja marijaterzijanska era, jedna od ključnih odrednica nastanka Petrovaradinske pukovnije.

Gubitak carske krune te sve jača opozicija unutar Svetog Rimskog Carstva nagnala je novi vladaricu na snažno zakretanje prema unutardržavnim poslovima,⁹⁰ koje je doduše već započelo i prilikom vladavine njena oca, te se stoga i terminološki marijaterzijanskom razdoblju treba prvenstveno pristupiti kroz prizmu *habsburškog* ili *austrijskog* nauštrb *carskog*.⁹¹ Rezultat je bila proto-modernizacija, centralizacija, kameralizam, prosvjećeni

sukobi između Habsburške Monarhije i Prusije poznati su i kao Prvi šleski rat (1740. – 1742.) i Drugi šleski rat (1744. – 1745.), kojima je kralj Fridrik II. zauzeo bogatu habsburšku pokrajinu Šlesku i zadržao je do kraja rata. Premda je u početku situacija izgledala bezizlazna, ishodom rata potvrđena je pozicija Marije Terezije kao vojvotkinje i kraljice, te carice s obzirom da je njen suprug Franjo 1745. godine osigurao carsku krunu nakon smrti Karla VII. Bavarskog.

⁸⁶ Hrvatska pragmatička sankcija utkana je u Ustavu Republike Hrvatske kao jedno od osnova stoljetne nacionalne i državne opstojnosti, a time i povijesnog prava hrvatskog naroda na potpunu državnu suverenost. Više o Hrvatskoj pragmatičkoj sankciji u suvremenoj hrvatskoj historiografiji u: Anto Milušić, „Radovi Vjekoslava Klaića o hrvatskoj pragmatičkoj sankciji“, *Vjekoslav Klaić, život i djelo – zbornik radova sa znanstvenog skupa o životu i djelu Vjekoslava Klaića u povodu 150. obljetnice rođenja i 70. obljetnice smrti 1849. – 1929. – 1998. – 1999.*, Zagreb-Slavonski Brod, 2000., str. 137-170.; Ivana Jukić, „Vladavina žena na Bečkom dvoru 1711./1712. i Hrvatska pragmatička sankcija“, *Povijesni prilozi*, vol. 30, 2006., str. 103-127. Matković navodi kako je Hrvatska pragmatička sankcija poništena nagodbom cara Karla VI. s Mađarima kada je proglašena nedjeljivost zemalja krune sv. Stjepana. Unatoč tome ona ostaje svjedokom neovisnosti državnog djelovanja. Hrvoje Matković, *Na vrelima hrvatske povijesti*, Golden marketing, Zagreb, 2006., str. 134-136.

⁸⁷ Fridrik II Hohenzoller (1712. – 1786.), kralj Prusije od 1740. do 1786. godine, bio je najveći rival kuće Habsburg u vremenu vladavine Marije Terezije i njena sina Josipa II. Kao jedna od središnjih ličnosti 18. stoljetne Europe predstavljao je paradigmu njemačkog prosvjećenog apsolutističkog vladara. Unatoč velikoj sklonosti umjetnosti i prosvjetiteljstvu, održavao je vrlo snažnu državu temeljenu na militarizmu i učestalim ratovima. Zbog uspjeha na bojnopolju kojima je uzdigao Prusiju u red europskih velesila, posebno jer je osobno predvodio vojsku, dobio je pridjev „Veliki“. O kralju Fridriku II bit će više riječi u kasnijim poglavljima iz razloga što je predstavljao velikog neprijatelja Monarhije u vremenu nastanka Petrovaradinske pukovnije, te je ostao nedodirljiv u toj ulozi sve do svoje smrti koja je došla na samom izmaku promatranog razdoblja, čime je u mnogočemu obilježio promatrana desetljeća Pukovnije. O osobi kralja Fridrika II. napisano je veliko mnoštvo literature, a u pogledu recentne biografije može se istaknuti monografija Tima Blanninga, *Frederick the Great: King of Prussia*, Decker Edge, 2016.

⁸⁸ Kralj Luj XV. (1710. – 1774.) vladao je Francuskom od 1715. do 1774. godine. Kao unuk kralja Luja XIV na prijestolje je došao sa svega 5 godina te je nakon samostalnog preuzimanja vlasti nastavio apsolutističku politiku svoga prethodnika. Premda je priznao Pragmatičku sankciju 1738. godine, nakon smrti cara Karla VI prekršio je obećanje i ušao u rat s Habsburškom Monarhijom.

⁸⁹ Karlo Albert Bavarski (1697. – 1745.) bio je sin Maximilijana II Emanuela, princ izbornik Bavarske (1726. – 1745.) i car Svetog Rimskog Carstva kao Karlo VII. (1742. – 1745.). Njegovim izborom za carsku čast prekinuta je stoljetna tradicija habsburških careva. S obzirom da je oženio nećakinju cara Karla VI. polagao je pravo na habsburške nasljedne zemlje.

⁹⁰ Kristina Milković, Ivana Funda, „The Militar Gränitz Rechten: An 18th – Century Legal Reform of the Military Frontier“, *Povijesni prilozi*, vol. 5, 2018., str. 255-256.

⁹¹ Premda je carski aspekt doživio malu renesansu tijekom jozefinskog razdoblja (1780.-1790.), kada je carska i kraljevska čast objedinjena u jednom odlučnom vladaru caru Josipu II, bio je daleko od značaja koji je imao krajem

apsolutizam i težnja za stvaranjem *moderne* države unutar jasnih suverenih okvira.⁹² Katalizator tih nastojanja svakako je bio Rat za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.), kojim je Habsburška Monarhija bila pred odlukom „reforme i modernizacije ili propasti“.⁹³ Rat je također posebno proslavio *Hrvate* i *Slavonce*, među kojima je najpoznatiji akter bio barun Franjo Trenck sa svojim pandurima. Indikativno je da je barunu Trencku dano da uspostavi pukovnicu od hajduka i pandura, što je već ranih 1740.-ih godina bio jasan pokazatelj namjera i smjera kretanja vojnih vlasti u Beču, pod budnim nadzorom same kraljice Marije Terezije, i da je djelovao prvenstveno u srednjoj Europi. Međutim, sukladno uredbi grofa Khüevenhüllera, slavonski su krajišnici uredno ratovali u svojim postrojbama i formacijama tijekom 7 vojnih kampanja na bojištima u Bavarskoj, Šleskoj, Bohemiji, Porajnju i Italiji.⁹⁴

Jedan od posljednjih koraka promatrano iz perspektive polustoljetnih nastojanja ili pak jedan od prvih koraka unutar nove stvarnosti bilo je obećanje kraljice Marije Terezije izrečeno na Požunskom saboru 1741. godine da će dijelove Slavonije i Srijema koji nisu u sastavu Vojne krajine vratiti pod nadležnost Hrvatskog sabora.⁹⁵ Tim je potezom nastojala osigurati snažnu potporu hrvatskih staleža, ali i udariti temelj prostornom zaokruživanju i potpunoj ekskorporaciji krajiškog prostora u zasebnu cjelinu, direktno podložnu isključivo Dvorskom ratnom vijeću u Beču. Iduće je godine kraljica postavila grofa Karla Batthyányija⁹⁶ za hrvatskog bana (1742. – 1756.),⁹⁷ koji je trebao sudjelovati u konačnom uređenju Kraljevstva Slavonije. Komisija za provođenje ovog zahtjevnog posla, koji se prvenstveno očitovao u razgraničavanju

17. stoljeća. Stoga će se nadalje koristiti prvenstveno termini *austrijska* umjesto *carska* vojska, čime se nastoji objediniti perspektivu Nasljednih habsburških zemalja nasuprot širokom pojmu koji je obuhvaćao cijelo Sveto Rimsko Carstvo, ali i šire.

⁹² Više o srednjoeuropskim okvirima prosvjećenog apsolutima i drugim navedenim obilježjima sredine 18. stoljeća u: Martin Fitzpatrick, Peter Jones, Christa Knellwolf, Ian McCalman (ur), *The Enlightenment World*, Routledge, 2004.; Anette Völker-Rasor (ur.), *Rani novi vijek*, Golden Marketing, Zagreb, 2016., str. 45-50; Franko Mirošević, Trpimir Macan, *Hrvatska i svijet u XVIII. I XIX. stoljeću*, Školska knjiga, Zagreb, 1994., str. 5-14; 32-35.

⁹³ Unatoč prijetnjama tijekom 1740.-ih za opstojnost Monarhije, upravo 18. stoljeće Wheatcroft u svojoj monografiji o kući Habsburg naziva *sretnom Austrijom (Felix Austria – the Happy State 1660-1790)*. Teorijski okvir utemeljen je na ukupnom snažnom jačanju dinastije i uspostavom moderne države. Andrew Wheatcroft, *The Habsburgs – Embodying Empire*, London, 1985., str. 184-231.

⁹⁴ Više o djelovanjima slavonskih krajišnika u Ratu za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.) u: Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 314-326.

⁹⁵ Matanović, *Grad*, str. 43.

⁹⁶ Karlo Batthyány (1698. – 1772.) bio je pripadnik ugarske velikaške obitelji i sin bana Adama Batthyánya. Sudjelovao je u Austro-turskom ratu (1716. – 1718.) pod zapovjedništvom princa Eugena Savojskog. Godine 1742. imenovan je hrvatskim banom, a u čast je uveden 10. ožujka 1743. godine te je proveo administrativnu obnovu u slavonskim županijama 1745. godine. Aktivno je sudjelovao i u preuređivanju Slavonske vojne krajine 1747. godine. Na poziciji bana ostaje do 1756. godine. Godine 1733. dobio je čin generala bojnika, 1735. podmaršala, 1739. generala konjanštva, a 1745. maršala. Krešimir Nemeth, „Batthyány, Karlo“, *Hrvatski biografski leksikon*, knj. 1, Zagreb, 1983.; Schmidt-Brentano, *Kaiserliche*, str. 9.

⁹⁷ O ulozi bana kao posrednika između staleža i vladara u marijaterezijanskom vremenu više u: Ivana Horbec, „*Homo principis et homo statuum* – banska služba za vladavine Marije Terezije“, *Povijesni prilozi*, vol. 37, 2009., str. 267-316.

vojnokrajiškog od provincijalnog dijela, osnovana je 30. listopada 1743. godine, a na njezinom čelu bili su podmaršal Franz Leopold von Engelshofen,⁹⁸ dvorski vijećnik Aleksandar Patačić te ban Batthyány. Rezultat njihova rada bila je obnova županija Kraljevstva već 1745. godine: Virovitičke sa sjedištem u Osijeku, Požeške sa sjedištem u Požegi i Srijemske sa sjedištem u Vukovaru.⁹⁹ Na čelu svake županije nalazio se veliki župan (*supremus comes*) kojeg je imenovao kralj, dok je sve preostale županijske službenike birala Narodna skupština.¹⁰⁰

U Srijemu je bilo najteže pronaći rješenje razgraničenja, posebno jer Krajina nije bila uređena kao u Slavoniji i jer je većina srijemskog prostora uz Savu i dalje bilo civilno zbog naknadnog ulaska u Habsburšku Monarhiju. Tako je, primjerice, veliko Zemunsko vlastelinstvo nastalo u vremenu kada je obližnji Beograd bio pod habsburškom vlašću, dok je nakon Beogradskog mira 1739. godine ostalo u sjeni sada neposredne moćne neprijateljske utvrde.¹⁰¹ Komisijsko djelovanje prilikom određivanja srijemskog prostora koji je trebao biti povejan u biti je bilo određivanje većinskog dijela područja Petrovaradinske pukovnije. Kaser navodi kako je kasne jeseni 1745. godine postignut konačni dogovor da se duž rijeke Dunav izdvoji 254, a uz duž rijeke Save 637 selišta i ustupe vojnim vlastima za formiranje krajiškog prostora. Tijekom 1746. godine ti su posjedi otkupljeni od privatnih vlastelina, a Srijemska županija ostala je na svega 1305 selišta, čime joj je teritorij bio prepolovljen. S obzirom da se radilo o povejanju do tada civilnog područja postavilo se pitanje što s obiteljima koje su bile civilne i što s krajiškim obiteljima koje su sada ostale izvan novog predviđenog krajiškog prostora. Uslijedila je akcija masovnog preseljavanja na prostoru Srijema, koja je zahvatila više od 2000

⁹⁸ Franz Antoni Leopold Ponz barun von Engelshofen (1692. – 1761.) potjecao je iz mlade talijanske plemićke obitelji čiji je tek otac uzdignut u stalež baruna. Sudjelovao je u Austro-turskom ratu (1716. – 1718.) u Banatu, gdje je kasnije ostao služiti kao satnik i zatim potpukovnik i zapovjednik Pančeva. Osobno je tek 1731. godine ušao u barunski stalež nasljednih austrijskih zemalja, a čin generala bojnika dobiva 1734. godine. Sudjelovao je u komisijskim dužnostima u Slavoniji i Srijemu tijekom 1730-ih i 1740-ih godina. Godine 1743. ugušio je u krvi bunu u Maloj Vlaškoj u zapadnoj Slavoniji, a slično je postupio i u Posavskoj vojnoj krajini protiv krajišnika koji su odbili ići u Rat za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.). U hrvatskoj historiografiji ostao je prvenstveno istaknut zbog djelovanja na uređenju Kraljevine Slavonije sredinom 1740.-ih godina, odnosno na obnovi županija 1745. godine i uspostavi Slavonske vojne krajine 1747. godine. Fedor Moačanin, „Engelshofen, Franz Antoni Leopold“, *Hrvatski biografski leksikon*, knj. 4, Zagreb, 1998.; Franz Karl Wisgrill, *Schauplatz des landsässigen Nieder=Oesterreichischen Adels vom Herren= und Ritterstande*, knj. 2, Beč, 1795., str. 401-402.

⁹⁹ Matanović, *Grad*, str. 43.

¹⁰⁰ Velikog su župana zamjenjivali podžupani (*vicecomes*), a istaknuti službenici bili su još i veliki bilježnik (*notarius*), podbilježnici, veliki odvjetnik i županijski odvjetnici, veliki blagajnik i blagajnici, županijski računovođa i računovođe, arhivist, kaštelan, liječnik, kirurg, mjernik i veterinar. Marko Atlagić, *Grbovi plemstva u Slavoniji 1700-1918*, Čakovec, 1982., str. 19-21. Zbog neposredne granice, Petrovaradinska je pukovnja bila u čestim sporovima sa Srijemskom županijom iz raznih razloga, a među kojima se najviše ističu sukobi na mikrorazini krajišnika i kmetova i cijeli niz procesa koji je tekao tijekom dodatne teritorijalizacije Pukovnije na račun Županije 1760-ih godina. U tim sporovima interese Županije zastupali su upravo veliki župan i podžupani te u posebnim slučajevima i drugi službenici.

¹⁰¹ Gradska utvrđenja Beograda, koja su se počele graditi 1722. godine prema projektu Nicolasa Doxata seigneura de Démoreta, imala su 11 bastiona i 6 revelina, a što je bio impresivan broj za barokne utvrde na ovom geopolitičkom prostoru i u ravnini značajnijih *vaubanskih* zdanja. Uzelac, „Vrhunac razvitka osječkih“, str. 34-36.

obitelji i koja je trajala do ranih 1750-ih godina.¹⁰² Međutim, osim unutarnjih migracije intenzivna su bila i planirana naseljavanja. Prostor je Srijema zbog brojnih migracija kojima se nastojao revitalizirati bio konfesionalno heterogen, većinski napučen pravoslavnim i katoličkim stanovništvom uz manji broj pripadnika drugih vjeroispovijesti.¹⁰³

Konačna unutarnja organizacija Slavonske vojne krajine nakon razgraničenja i određivanja njenog krajiškog teritorija bila je povjerena 1747. godine upravo podmaršalu Engelshofenu, dok je ban Batthiány dao temeljni prijedlog vojne organizacije.¹⁰⁴ Buczynski navodi kako je iskustvo podmaršala Engelshofena u prethodnom desetljeću kao glavnog intendanta (*Generalquartiermeister*) carske vojske bilo presudno za izbor provođenja ove dužnosti jer se temeljito upoznao sa stanjem prihoda i gospodarskih resursa u tom dijelu Vojne krajine.¹⁰⁵ Tako je iste godine uspostavljena jedinstvena vojna blagajna za Slavonsku vojnu krajinu u koju su se slijevali svi prihodi i podmirivali svi izdatci. Planirane su bile 3 vrste prihoda: davanja obveznika za vojnu službu, davanja obitelji koje su bile oslobođene te obveze i prihodi od gospodarskih daća.¹⁰⁶ Glavno zapovjedništvo ostalo je u Osijeku te je nakon reforme predstavljalo značajno veći stupanj uprave i centraliteta jer je imalo dvostruku zadaću – vojnu i civilnu. Na vojnom planu Glavno je zapovjedništvo bilo zaduženo za koordiniranje i zapovijedanje, dok je na civilnom služilo kao zemaljska uprava koja je pokrivala sve segmente društva i gospodarstva. Bilo je podijeljeno na pet odjela: vojni odjel bio je nadležan samo za vojne poslove, politički za bogoštovlje, nastavu, gospodarstvo, obrt, trgovinu i redarstvo, ekonomski odjel za novčarstvo i računarstvo kao i za porez, građevinske poslove i šumarstvo, pravosudni odjel za pravne i sudske poslove, a opskrbeni odjel djelovao je samo u slučaju uspostave bojnih kolona i njihova odlaska na bojište.¹⁰⁷

¹⁰² Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 1, str. 231-233.

¹⁰³ Više o konfesionalnom sastavu i migracijama u Srijemu u 18. stoljeću u: Dubravka Božić Bogović, „Struktura stanovništva Srijema prema vjeroispovijesti u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća na osnovi podataka kanonskih vizitacija“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 27, 2009., str. 229-291; Sanja Lazanin, „Etničke i konfesionalne skupine u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu u 18. i početkom 19. stoljeća“, *Razprave in gradivo – Treatises and Documents*, vol. 56-57, 2008., str. 191-211.; Ivica Ćosić-Bukvin, „Doseljavanje Nijemaca u Srijem tijekom 18. stoljeća“, *Godišnjak njemačke narodne zajednice*, 2004., str. 241-246; Slavko Gavrilović / Славко Гавриловић, *Jevreji u Sremu u XVIII i prvoj polovini XIX veka / Јевреји у Срему у XVIII и првој половини XIX века*, Odjeljenje istorijskih nauka - SANU, Beograd, 1989.; Lazar Ćelap, „Kolonizacija Nemaca u današnjoj Vojvodini 1790-1792“, *Zbornik matice srpske za društvene nauke / Сборник матице српске са друштвене науке*, vol. 32-33, 1962., str. 115-124.

¹⁰⁴ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 520.

¹⁰⁵ Navedeni razlozi u skladu su s prevladavajućom kameralističkom politikom tog vremena. Buczynski, *Gradovi*, knj. 1, str. 48-49.

¹⁰⁶ Kljajić, „Ustroj Slavonske“, str. 214.

¹⁰⁷ Buczynski, *Gradovi*, knj. 1, str. 124-127; Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 18-19.

Na temelju inicijalnog prijedloga hrvatskog bana podmaršal Engelshofen predstavio je uz određene korekcije i dopune uredbu 29. lipnja 1747. godine kojom je vojno-taktički i teritorijalno-upravno uredio Slavonsku vojnu krajinu. Engelshofenovom uredbom uspostavljene su Petrovaradinska,¹⁰⁸ Brodska i Gradiška krajiška pješačka pukovnija i Slavonska i Srijemska husarska pukovnija. Premda su pješačke pukovnije dobile ime prema glavnim utvrdama, njihova stožerna mjesta bila su Mitrovica za Petrovaradinsku, Vinkovci za Brodsku i Nova Gradiška za Gradišku pukovnicu. Svaka je pukovnija trebala imati svog posjednika, a za Petrovaradinsku je predviđen zapovjednik utvrde u Petrovaradinu – podmaršal barun Christian von Helfreich. Petrovaradinskoj pukovnici pripalo je područje koje je obuhvaćalo Drenovačku satniju i sve istočno uz rijeku Savu (od Gunje do Zemuna), kao i kompletan srijemski pojas uz rijeku Dunav (od Zemuna do Petrovaradina). Svaka je pukovnija trebala imati 3 stožerna zapovjedna časnika i prema njima 3 stožerne satnije, dok je preostalih 7 regularnih pješačkih satnija trebalo nositi imena svojih zapovjednih satnika. Stožernom satnijom neposredno je trebao zapovijedati satnik poručnik. Jednoj pješačkoj krajiškoj pukovnici određeno je bilo aktivno vojno stanje na 5600 pripadnika i još 17 pripadnika pukovnijskog stožera, dok je jedna husarska krajiška pukovnija trebala imati 2100 pripadnika i još 18 članova stožera.¹⁰⁹ Pukovnije su također bile i teritorijalno-upravne jedinice te su stoga bile zadužene za sve civilne, pravosudne i gospodarske djelatnosti područja nad kojima su imale nadležnost u obliku prvostupanjske vlasti, dok je višu razinu vlasti imalo Glavno zapovjedništvo u Osijeku. Najviša razina vlasti bilo je Dvorsko ratno vijeće u Beču, čime je u potpunosti izostavljen bilo koji oblik civilne nadležnosti. Nadzor nad radom pukovnika u ime Glavnog zapovjedništva provodili su brigadiri, a koji su uglavnom imali čin generala bojnika.¹¹⁰

Jedna se pješačka satnija trebala sastojati od 560 pripadnika podijeljenih u 4 kategorije, a svaka je kategorija obuhvaćala 140 pojedinaca. Prva kategorija bila je prvi hod (*Ausmarsch*), druga kategorija bila je zadužena za zemaljsku obranu i za drugi hod, treća kategorija također za zemaljsku obranu i za treći hod, dok je četvrta kategorija obuhvaćala pojedince koji su bili oslobođeni vojne dužnosti i bili su određeni za obavljanje poljoprivrednih i gospodarskih poslova.¹¹¹ Prve su 3 kategorije bile oslobođene davanja i tlake zbog obavljanja krajiških dužnosti.¹¹² Učinkovito je stoga satnija trebala imati 420 aktivnih pripadnika, dok je jedna

¹⁰⁸ Prvi puni naziv Petrovaradinske pukovnije glasio je Slavonska petrovaradinska krajiška pješačka pukovnija (*Slavonisches Peterwardeiner Grenz-Infanterie-Regiment*). Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 288.

¹⁰⁹ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 520-522.; Kljajić, „Ustroj Slavonske“, str. 214-215; Matanović, *Između reformi i tradicije*, str. 10.

¹¹⁰ Kljajić, „Ustroj Slavonske“, str. 216; Buczynski, *Gradovi*, knj. 1, str. 126-130.

¹¹¹ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 523.

¹¹² Kljajić, „Ustroj Slavonske“, str. 215.

pukovnija time brojala 4200 pripadnika aktivnog vojnog stanja, odnosno samih vojnika krajišnika. Premda je bila provedena potpuna teritorijalna zaokruženost, inicijalni je vojno-taktički ustroj i dalje u pukovnijskom sastavu predviđao prekobrojne i poluinvalide. Za njih se posebno isticalo da ni u kojem slučaju ne smiju biti korišteni u vojnoj službi, nego isključivo su izvršavali potrebne rabote i tlake te davali 5 forinti poreza.¹¹³ Time se u suštini norma od 5600 pripadnika odnosila na svo vojno i radno sposobno muško odraslo stanovništvo pukovnijskog područja koje je bilo pod njenom nadležnosti, dok je prema uređenju normi za pojedine kategorije predviđena unovačenost od 75 %. Treba dodatno istaknuti kako je dio stanovništva pukovnijskog područja dolazio pod nadležnost husarskih pukovnija, a koje nisu imale odvojeni prostor novačenja i koje su do 1749. godine imale 3, a zatim identične 4 kategorije pripadnika kao i pješake.¹¹⁴ Tako je prema propisu iz 1747. godine Slavonska vojna krajina ukupno trebala brojati 15400 krajišnika u aktivnoj vojnoj službi.

Odmah su po uspostavi pukovnija načinjena i satnijska područja tako što je satnija kao jedna vojno-taktička jedinica dobila određeni prostor koji je obuhvaćala i s kojeg je isključivo novačila, a koji je također činio i najnižu teritorijalno-upravnu jedinicu Slavonske vojne krajine. Na njezinom je čelu bio zapovjedni satnik koji je bio zadužen za sve vojne i civilne poslove, a odgovarao je neposredno zapovjednom pukovniku. Korisno zemljište satnijskog područja bilo je parcelirano i služilo je kao osnovna naknada za krajišku službu. Za Petrovaradinsku je pukovniju bila predviđena naknada od 14 jutara oranica za svakog krajišnika, dok je za Brodsku bila 13, a za Gradišku 9,5 jutara. U pogledu plaća časnicima otišlo se korak dalje u profesionalizaciji, ali su još uvijek bila zadržana davanja u naturi. Naime, sada se daleko više novca dobivalo u gotovini te su značajno smanjeni časnički posjedi koji su ujedno bili propisani samo za satnijske časnike, ali su krajišnici bili dužni časnicima i činovnicima osigurati propisanu naknadu u naturalnima davanjima prema njihovu činu. Tako je pukovnik imao plaću 3000 forinti i 90 hvati drva, potpukovnik 2000 forinti i 72 hvati drva, a bojnik 1500 forinti i 60 hvati drva, dok je satnik imao 240 forinti, 40 jutara oranica, 36 hvati drva, 60 mjera kukuruza itd.¹¹⁵

¹¹³ Vaniček navodi da je četvrta kategorija bila pod *vojnom zaštitom* i da su također snosili dužnosti konačenja, podvoza i prijevoza drva. Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 523-524.

¹¹⁴ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 523.

¹¹⁵ Više o inicijalnim propisanim plaćama i naknadama svih časnika, dočasnika i činovnika te dodatnim obvezama krajišnika u: Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 524-528.

2.5. Prve formativne godine Petrovaradinske pukovnije (1748. – 1753.)

Premda je Petrovaradinska pukovnja *de facto* osnovana 1747. godine trebalo je proći još neko vrijeme da se njezin proklamirani ustroj provede u stvarnost. Za vođenje administracije satnijskih knjiga, pukovnijskih protokola i računovodstvenih knjiga, podmaršal Engelshofen odredio je 15 furira za jednu pješачku pukovniju, te je 1748. godine aktivirao Petrovaradinsku pukovniju uvođenjem njenog prvog pukovnika zapovjednika Monasterlija u stožer u Mitrovici. Prema navodu Vaničeka iste je godine aktivirao i Srijemsku husarsku pukovniju sa stožerom u Banovcima, dok su Brodska i Gradiška morale pričekati do 1. siječnja 1750. godine, a Slavonska husarska pukovnja nikada nije bila do kraja formirana.¹¹⁶ Wrede navodi kako je inicijalni stožer za Brodsku pukovniju bio u Podvinju, a za Gradišku u Bogoševcu.¹¹⁷

Premda je inicijalno bila ustrojena već 1748. godine, Petrovaradinska je pukovnja bila daleko od optimalnog stanja i daljnja su uređenja bila učestala. Iste se godine pristupilo uređenju posebnog statusa grada Petrovaradina kada mu je priznat status „Slobodne streljačke satnije“ (*Frey-Schützen-Compagnie*), a čime je izlučen iz pukovnijske nadležnosti. Vrhovno zapovjedništvo dodijeljeno je zapovjedniku utvrde u Petrovaradinu, a njome je neposredno zapovijedao regularni časnik.¹¹⁸ Ovim se potezom nastojala očuvati posebnost civilnog građanstva koje je živjelo u gradu i bavilo se uglavnom obrtom i trgovinom. Oni su stoga imali pravo na gradsku samoupravu, te su svake 3 godine birali magistrat koji se sastojao od gradskog suca (*Stadt-Richter*), prisežnika (*Geschworenen*) i podvornika (*Raths-Bedienten*).¹¹⁹

Zbog nemira koji su zavlitali među krajišnicima već je 1749. godine u Beču sazvana nova komisija za reviziju stanja u Slavonskoj vojnoj krajini, a koja je u konačnici odlučila urediti slavonske pukovnije prema Hildburghausenovom obrascu. Pješачke su pukovnije tako trebale imati 6300 pripadnika, dok je jedna husarska pukovnja bila ukinuta a druga ojačana na 3200 pripadnika.¹²⁰ Kaser navodi kako je i ova reforma ostala samo mrtvo slovo na papiru iz razloga što jednostavno nije bilo dovoljno stanovništva koje bi moglo popuniti tako visoke propise. Naime, vojno je sposobnog stanovništva 1751. godine u Slavonskoj vojnoj krajini bilo

¹¹⁶ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 539-540.

¹¹⁷ Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 216.

¹¹⁸ Slobodna streljačka satnija iz Petrovaradina određena je na 220 aktivnih pripadnika koji su morali redovito održavati vojne vježbe. Službu su izvršavali potpuno besplatno i jedina naknada bila im je slobodno bavljenje njihovim primarnim djelatnostima, a što je uglavnom podrazumijevalo obrt. S obzirom na ograničeni broj pripadnika Satnije, ostali stanovnici Petrovaradina bavili su se isključivo gospodarskom djelatnošću i umjesto vojne službe plaćali su glavnoj vojnoj blagajni Slavonske vojne krajine novčanom naknadu. Matanović, *Grad*, str. 66-68.

¹¹⁹ Matanović ističe kako je ovim činom Petrovaradin *de iure* postao prvim gradom u Slavonskoj vojnoj krajini. Isto, str. 68.

¹²⁰ Kljajić, „Ustroj Slavonske“, str. 217.

svoga 21322, dok je za popunjavanje vojnog stanja bilo predviđeno njih 22100. Na području Petrovaradinske pukovnije u istom je trenutku živjelo 4590 obitelji koje su bile pod krajiškom vojnom dužnosti.¹²¹ Međutim, s obzirom da je podjela na 4 kategorije krajišnika još uvijek bila na snazi to je u konačnici značilo da je u aktivnom vojnom stanju trebalo biti 16575 pripadnika, dok su preostali bili zaduženi za gospodarske djelatnosti i shodno tome su plaćali propisani porez. Stoga nedostatak od 800 ljudi zasigurno nije mogao biti razlog neuspjeha navedena reforme, nego se on mora tražiti negdje drugdje. U tome može djelomično pomoći također Kaserov osvrt da „u praksi (se) nije moglo ni pomišljati na to da ta mješavina onih koji služe vojsku i onih koji plaćaju porez zbog oslobođenja od vojne službe ne bi bila dovela do kakvih teškoća“.¹²² Krutim propisivanjem svih kategorija društva, i vojno aktivnih i gospodarskih, jednostavno se nije mogao postaviti dugoročno održiv okvir za Slavonsku vojnu krajinu.

Iduća odlučna reforma Slavonske vojne krajine započela je 1752. godine i njome se nastojalo riješiti temeljne probleme koji su bili posebno izraženi u Engelshofenovom ustroju – naturalna davanja, mala vojna lena, uključivanje stanovništva koji su bili zaduženi za gospodarstvo u vojno stanje i prevelik propisani broj aktivnog vojnog stanja. Ta je dužnost bila povjerena podmaršalu grofu Johannu Baptistu von Serbelloniju,¹²³ a na temelju čijih je prijedloga u konačnici car Franjo I. izdao uredbu 3. srpnja 1753. godine poznatu pod njegovim imenom (*Serbellonijeva*).¹²⁴ Njome je Slavonska vojna krajina dobila svoj prepoznatljivi oblik i s obzirom da je na snazi u gotovo potpunom obliku bila više od desetljeća, a njezini dijelovi i više od 4 desetljeća, značila je ujedno i okončanje inicijalnog ustroja i temelj na kojem je počivala Petrovaradinska pukovnja u prvome dijelu promatranog razdoblja.¹²⁵

Serbellonijevim uređenjem ukinuta su naturalna davanja časnicima, kojima je puni iznos plaće određen za isplatu u gotovini. Time je nestala i djelomična kompenzacija plaća u

¹²¹ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 1, str. 226.

¹²² Isto, str. 227.

¹²³ Grof Johann Baptista von Serbelloni (1694/7. – 1778.) potjecao je iz stare aristokratske talijanske obitelji koja se u više generacija istaknula u carskoj službi. Osobno se istaknuo u Ratu za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.) i 1742. godine biva promaknut u generala bojnika, a 1745. godine postaje posjednikom kirasirske pukovnije. Godine 1754. postaje general konjaništva, a 1758. maršal zbog posebnih zasluga tijekom ranih faza Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.). Upravo je tijekom posljednjeg navedenog rata bio zapovjedni general i petrovaradinskim krajišnicima te će o njemu biti više spomena u tom kontekstu. Preminuo je na mjestu glavnog vojnog zapovjednika Lombardije. U hrvatskoj historiografiji posebno je ostao zapamćenog prvenstveno zbog uređenje Vojne krajine 1753. godine. Constantine von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, knj. 34, k.k. Hof- und Staatsdruckerei, Beč, 1877., str. 136-139.

¹²⁴ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 556-557.

¹²⁵ Od 1765. godine započele su iduće reformske inicijative koje međutim nisu bile toliko obuhvatne kao Serbellonijeva uredba iz 1753. godine. Postupno su uređivane vojno-taktičke i gospodarske stavke krajiških pukovnja, a određene temeljne stavke poput veličine vojnih lena ostale su na snazi sve do kantonske reforme 1787. godine. Prema značaju za Petrovaradinsku pukovnju Serbellonijevoj uredbi ravna je bila u drugoj polovici 18. stoljeća jedino sveobuhvatna jozefinska kantonska reforma.

zemljištu, a s njime i tlaka krajišnika za obrađivanje istih. Vojna su lena povećana i to tako da je za pripadnike Gradiške pukovnije određena naknada od 12 jutara oranica, za pripadnike Brodske pukovnije od 13, a za pripadnike Petrovaradinske pukovnije od 20. Propisana količina zemlje bila je minimum koji je trebao dobiti na raspolaganje svaki krajišnik u aktivnoj vojnoj službi, a navedena je zemlja sada bila nasljedna i krajišnik ju je mogao uživati i nakon prestanka službe. Dužnost je svakog krajiškog kućanstva bila u aktivnu vojnu službu staviti barem jednog svog pripadnika, ali u slučaju da iz objektivnih razloga to nije moglo izvršiti smatrano je kako je i dalje ispunjavalo svoje obaveze i time je zadržalo pripadajuće zemljište.¹²⁶ Ovim su zahvatima, barem načelno, trebala biti otklonjena prva 2 temeljna problema koja su bila prvenstveno gospodarske naravni.

U pogledu kategorizacije stanovništva pod vojnom nadležnosti ključna je stavka bila razdvajanje vojno aktivnih (*Dienststande*) i onih izvan aktivne vojne službe (*ausserhalb des Dienststandes*). U propisanom broju pripadnika koji su trebale imati pukovnije i satnije sada su se nalazili isključivo pojedinci u aktivnom vojnom stanju, a čime je napravljen značajan pomak u smjeru profesionalizacije vojne službe. U kategoriju stanovništva koji su bili izvan aktivne vojne službe nalazili su se svi prekobrojni, svi oni koji su bili zaduženi za prvenstveno poljoprivredne i gospodarske poslove, svi mladi i dječaci, zatim starci, nemoćni, ranjeni i bolesni u kategorijama poluinvalida i invalida te u konačnici pravoslavni svećenici i drugi oslobođeni od vojne službe.¹²⁷ Posljednje kategorije *nisu* se nalazile u propisanom vojnom stanju koji je trebala imati određena pukovnija, a što je bio slučaj u prilikom prethodnih pukovnijskih uređenja, te njihov broj nije bio više normiran. Ovim su činom vojne vlasti jasno definirale i institucionalizirane kategoriju vojnih podložnika koji su bili trenutno zaduženi prvenstveno za civilne poslove, odnosno gospodarstvo, i koji nisu bili dužni izvršavati vojnu službu distancirajući ih od pripadnika aktivnog vojnog stanja.

Vojna je obaveza određena na sve vojno sposobne muškarce od 16 do 60 godina i nije bila fiksno određena za svakog pojedinca, nego se posebnog računa vodila o kućanstvima i izmjenama. Tako su, primjerice, prekobrojni muškarci mogli ući u aktivno vojno stanje a aktivni biti povučeni u prekobrojne. Sama aktivna vojna služba bila je predviđena na djelovanje u ratu i obavljanje krajiških dužnosti u miru, kao i sudjelovanje na redovnim vježbama. Od krajiških dužnosti u miru prvenstveno treba istaknuti stražu na čardacima, ophodnje i stražu u stožeru, ali uz koje su bile i brojne manje i kraće dužnosti i zaduženja.¹²⁸ Aktivni krajišnici

¹²⁶ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 558-559, 563-564; Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 217-218.

¹²⁷ Isto, str. 561; Isto, str. 217.

¹²⁸ Kljajić, „Ustroj Slavonske“, str. 218.

živjeli su u svojim krajiškim kućanstvima te su ih uzdržavali drugi ukućani, prvenstveno drugi vojno sposobni muškarci koji su bili u kategoriji prekobrojnih ili poluinvalida. Upravo je odnos između traženih aktivnih krajišnika i drugih odraslih sposobnih muškaraca za obavljanje gospodarskih dužnosti bio temeljem novačenja krajiškog sustava. Za Petrovaradinsku je pukovnicu tako Serbellonijevom uredbom bilo propisano da se u kućanstvu koje ima 3 vojno sposobna muškarca u aktivnu vojnu službu pješaka uzmu 2, a tamo gdje ih je 5 uzmu 3.¹²⁹ Za husarsku službu vrijedilo je pravilo da se može unovačiti samo jedan konjanik u slučaju da kućanstvo ima barem 3 vojno sposobna muškarca, prvenstveno iz razloga što je za njih trebalo daleko više izdataka prilikom uzdržavanja. U slučaju izostanka vojno sposobnih muškaraca, koji su vođeni kao prekobrojni, mogao ih je zamijeniti radno sposobni poluinvalid, a koji se inače smatrao kao pomoćnom radnom snagom.¹³⁰

Posljednja ključna stavka bila je reforma aktivnog vojnog stanja cijele Slavonske vojne krajine. Prvenstveno je potvrđeno postojanje samo jedne husarske pukovnije pod nazivom „Slavonska husarska pukovnica“ koja je imala stožer u Banovcima i bila određena na 1200 konjanika podijeljenih u 6 eskadrona od po 2 satnije, od kojih je svaka brojale po 100 konjanika, a koji su se novačili s područja 3 pješačke pukovnije u nejednakom omjeru. Naime, Gradiška je pukovnica trebala unovačiti samo 1 eskadron dok je Petrovaradinska pukovnica trebala unovačiti čak 3 eskadrona husara, odnosno približno 600 konjanika. S obzirom da je za uzdržavanje konjanika trebalo imati značajno veća sredstva nego za uzdržavanje pješaka ovime je područje Petrovaradinske pukovnije bilo određeno za podnošenje velikog tereta.¹³¹

Svaka je pješačka krajiška pukovnica podijeljena u 4 bataljuna, a svaki bataljun u 4 pješačke satnije od po 240 pripadnika. Uz navedenih 16 pješačkih satnija bile su uspostavljene i 2 grenadirske satnije svaka s po 120 pripadnika.¹³² Time je jedna krajiška pješačka pukovnica trebala u potpunom aktivnom stanju bez pripadnika stožera brojati 4080 pripadnika. Propisani je sastav sada obuhvaćao isključivo aktivno vojno stanje, odnosno krajišnike u samoj vojnoj službi bez pojedinaca koji su bili određeni za gospodarske dužnosti. Stoga je u tom pogledu smanjenje u odnosu na prvotno stanje bilo za svega 120 pripadnika, dok je temeljna razlika bila u uspostavi čiste vojno-taktičke jedinice. Svi vojno sposobni muškarci koji nisu bili

¹²⁹ Za Brodsku i Gradišku pukovnicu bilo je određeno da se od 3 vojno sposobna muškarca novači samo jedan, a od pet njih dvojica, a što je bilo značajno manje opterećenje nego za Petrovaradinsku pukovnicu. Razlog je ležao u tome što je područje Petrovaradinske pukovnije imalo manje obitelji i za naknadu su trebali dobiti više zemlje (20 u odnosu na 12 i 13 jutara oranica).

¹³⁰ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 561-562.

¹³¹ Isto, str. 559-560; Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 217.

¹³² Grenadiri (franc. *grenadier*) su bili vojni rod koji je bio zadužen za bacanje bombi uz posjedovanje regularnog naoružanja kao i obični pješaci te su time činili elitniju postrojbu. Buczynski, *Gradovi*, knj. 1, str. 274.

dijelom navedenih sastava ulazili su u kategoriju „prekobrojnih“ i bili su zaduženi za gospodarske djelatnosti, a njihov broj nije bio propisan niti ograničen. Dužnost je stanovništva koje je živjelo na jednom pukovnijskom području bila u aktivnu vojnu službu staviti propisani broj vojno sposobnih muškaraca neovisno o tome koliko će ih ostati izvan nje.

Uz uspostavu čistih vojno-taktičkih jedinica dodatno je ojačana i definirana teritorijalno-upravna struktura. Temeljna je jedinica ostalo satnijsko područje na čelu sa satnikom. Ono je bilo daleko više od čistog područja za novačenje (*Werbbezirk*) koje je obuhvaćala jedna satnija kao vojno-taktička jedinica, iako je također u potpunosti ispunjavalo i tu svrhu, i predstavljala je i temeljnu *općinu* civilnog života kojom je također predsjedao isti satnik. Satnijsko je područje, dakle, bilo i temeljna administrativna i sudska jedinica.¹³³ Satnici su odgovarali pukovnijskom stožeru na čijem je čelu bio pukovnik, a koji je ujedno bio nadležan za sve vojne, upravne i pravosudne poslove svoje pukovnije u obliku prvostupanjske razine. Potpukovnik je uglavnom mijenjao pukovnika i predsjedao u slučaju kriminalnih, a bojnič u slučaju civilnih sporova. Pukovnik, potpukovnik i bojnič su ujedno bili i vodeći zapovjedni časnici pukovnije dok su preostale članove stožera uglavnom činili činovnici, liječnici i drugo osoblje.¹³⁴

U vremenu rata za Slavonsku vojnu krajinu uspostavljen je trokolonski sustav, odnosno 3 hoda za izlazak na bojišnicu. Prvu kolonu, odnosno prvi hod, vodio je pukovnik jedne od slavonskih pukovnija s dva bataljuna i jednom grenadirskom satnijom matične pukovnije i po jednim bataljunom i jednom grenadirskom satnijom preostale dvije pukovnije. U drugoj koloni ista je pukovnija slala potpukovnika s jednim bataljunom i jednom grenadirskom satnijom, a u trećoj bojnič s jednim bataljunom. Time su nastajali kombinirani slavonski korpusi koji su se sastojali od približno 4080 krajišnika u sastavu bataljuna 2-1-1 po pukovnijama i koje je uvijek predvodio pukovnik jedne od slavonskih pukovnija, a ispod kojeg su bili potpukovnik i bojnič iz preostale dvije pukovnije. Povratkom jednog takvog kombiniranog slavonskog korpusa u domovinu značilo je njegovo rasformiranje i uspostavu iduće kolone prema predviđenoj rotaciji.¹³⁵

Osim Serbellonijevog uređenja 1753. godine odvio se još jedan značajan događaj za područje Petrovaradinske pukovnije – uspostava slobodnih vojnih komuniteta Srijemskih Karlovaca, Zemuna i Bukovca. Petrovaradinu je također priznat isti status i podignuta su mu

¹³³ Kljajić, „Ustroj Slavonske“, str. 217.

¹³⁴ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 560.

¹³⁵ Isto, str. 562.

davanja na 3500 forinti godišnje.¹³⁶ Petrovaradinska je pukovnija tako na svome prostoru dobila čak 4 slobodna vojna komuniteta s obzirom da se slučaj Slobodne streljačke satnije Petrovaradina pokazao vrlo uspješnim, ali je to ujedno značilo i značajno sužavanje njena pukovnijskog područja s kojeg je novačila. Slobodni vojni komuniteti bili su izuzeti od pukovnijske nadležnosti i podređeni izravno Glavnome zapovjedništvu u Osijeku.¹³⁷

Prema podacima koje donosi Kaser područje Petrovaradinske pukovnije 1753. godine ostalo je na 53 naselja u kojima je živjelo 4847 obitelji (kućanstava)¹³⁸ i čija je dužnost bila u aktivno vojno stanje Slavonske vojne krajine staviti približno 4680 krajišnika.¹³⁹ U idealnim uvjetima gdje bi jedna krajiška obitelj u aktivnu vojnu službu dala jednog vojnog sposobnog muškarca i zauzvrat dobila 20 jutara oranica na uživanje omjer bi obitelji i traženih vojnika bio ujednačen i primjeren, ali je stvarnost ipak bila donosila drugačiju sliku. Naime, u 4874 obitelji koje su živjele na području Petrovaradinske pukovnije bilo je 5601 vojno sposobnih muškaraca od kojih je u aktivnoj vojnoj službi bilo 3844 i u kategoriji „prekobrojnih“ 1754, a što je činilo razinu unovačenosti vojno sposobnost stanovništva od 68,6 % i razinu popunjenosti propisanog aktivnog vojnog stanja od 82,1 %. Područje Petrovaradinske pukovnije 1753. tako je u aktivnu vojnu službu Slavonske vojne krajine davalo 836 pripadnika manje nego je to bilo propisano. Područje Brodske pukovnije davalo je 4410, a Gradiške 4256 aktivnih krajišnika čime su u potpunosti ispunjavali propisane uvjete.¹⁴⁰

Tijekom prvih 6 godina postojanja Slavonska vojna krajina, pa tako i Petrovaradinska pukovnija, prošla je kroz dvije značajnije reforme i do izmaka 1753. godine dobila je svoj prepoznatljivi oblik u pogledu teritorijalne i upravne zaokruženosti, pukovnijske podjele, stožernih mjesta, vojno-taktičkih formacija i osnovnih gospodarskih okvira u kojima su se posebno isticali novoosnovani slobodni vojni komuniteti i propisana veličina vojnih lena. Također je područje Petrovaradinske pukovnije prošlo kroz visoku razinu migracija prvenstveno uzrokovanu konačnim povećanjem dijelova Srijema i time novim valom razdvajanja krajiških i civilnim obitelji.

¹³⁶ Matanović, *Grad*, str. 72-73.

¹³⁷ Zapovjednika Glavnog zapovjedništva u Osijeku general topništva grof Anton Ignaz Mercy d'Argenteau uveo je novo uređenje slobodnih vojnih komuniteta u Slavonskoj vojnoj krajini 1755. godine, a prema kojem su oni u većini bitnijih poslovanja morali dobiti dozvolu upravo samog Glavnog zapovjedništva. Buczynski, *Gradovi*, knj. 1, str. 50-51.

¹³⁸ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 1, str. 232.

¹³⁹ U sastav matične Petrovaradinske pukovnije 4080 pješaka i dodatnih 600 konjanika u sastav Slavonske husarske pukovnije. Međutim, u stvarnosti je broj bio nešto manji jer značajan dio časničkog kadra nije dolazio iz lokalnog krajiškog stanovništva.

¹⁴⁰ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 39

3. PETROVARADINSKA PUKOVNIJA U SEDMOGODIŠNJEM RATU (1756. – 1763.)

S obzirom na broj uključenih sila i činjenice da se vodio na pet kontinenata,¹⁴¹ te njegovo trajanje i intenzitet, Sedmogodišnji rat (1756. – 1763.) s pravom se naziva i *prvim svjetskim ratom*. U kontekstu zaraćenog svijeta perspektiva Vojne krajine u temeljima se mijenja, iako već tijekom cijelog stoljeća krajišnicima ne izmiče iskustvo velikih europskih ratova, toliko većih i širih od granice koju štite. I dok su *Hrvati* i *Slavonci* već imali izgrađeno ime u svijetu, premda često ne toliko pozitivno,¹⁴² Petrovaradinska pukovnja nastala je na području istočnog Srijema, prostora koji velikom većinom uopće nije ni bio dijelom Habsburške Monarhije u trenutku kada se osnivala nova Slavonska vojna krajina 1702. godine. Stoga je iz perspektive razdoblja Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.) Petrovaradinska pukovnja bila vrlo mlada, ali ne toliko kao novouspostavljeni vojno-teritorijalni sustav, koliko kao područje i stanovništvo te njihova tradicija i krajiško iskustvo. Dok su se neki drugi krajiški prostori hrvatskih zemalja do tog trenutka mogli dičiti stoljetnom tradicijom ratovanja, jedini ratovi koji su bili u vremenu dok je istočni Srijem bio dijelom Habsburške Monarhije bili su Austro-turski rat (1737. – 1739.) i Rat za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.), dok je on sam pojačan tek na samome kraju posljednjeg rata. Stoga je prvo pravo ratno iskustvo Petrovaradinske pukovnije bio ovaj veliki rat svjetskih razmjera u kojem zaštita domova i granice zbog koje su i nastali nije imala gotovo nikakvu ulogu.¹⁴³

Tijekom svake godine rata, bez izuzetka, Pukovnja je slala svoje bojne bataljune na udaljena europska bojišta i sudjelovala je u većem broju velikih bitki, kao i cijelom nizu manjih okršaja i čarki. S obzirom na krajišku narav i specijaliziranost u *malome ratu*, odnosno gerili, prepadima, pljački, presijecanju komunikacijskih i opskrbnih puteva itd., razdoblje djelovanja između bitki i okršaja nije bilo od manje važnosti. Štoviše, upravo su neregularne postrojbe u

¹⁴¹ U ratu su bile uključene europske sile i veliki broj srednjih i manjih država, izuzev jedino Osmanskog Carstva, Nizozemske Republike, Danske i Norveške te talijanskih država. Okosnice suprotstavljenih savezništava bile su Velika Britanija i Prusija na jednoj strani, te Francuska, Habsburška Monarhija i Rusija na drugoj strani. Rat se zbog svog kolonijalnog karaktera osim u Europi vodio i u Sjevernoj i Južnoj Americi, Aziji i Africi.

¹⁴² Djelovanje *Hrvata* i *Slavonaca* na europskim bojištima posebno je bilo prepoznato u poduhvatima poznatog baruna Franje Trencka tijekom Rata za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.). Glas o njegovom liku i djelu, kao i pandurima kojima je zapovijedao, prenosio se diljem onovremene Europe, ali i šire. Više u: Alexander Buczynski (ur.), *Memoari baruna Franje Trencka*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2015.; Juraj Balić, „Baron Franz von der Trenck and his Pandours in British Newspaper Articles“, *Acta Histriae*, vol. 26, 2018., str. 449-472.

¹⁴³ Razlog je ležao u tome što je Osmansko Carstvo bilo jedino od europskih sila koje nije bilo uključeno u ovaj sukob, čime je Vojna krajina u tom trenutku izgubila obrambeni smisao. Virginia H. Aksan, „The Ottoman Absence from the Battlefields of the Seven Years' War“, *The Seven Years' War – Global Views - History of Warfare*, vol. 80, Mark H. Danley, Patrick J. Speelman (ur.), Brill, Leiden, Boston, 2012., str. 165-191.

tim razdobljima najviše dolazile do izražaja i davale dodatnu taktičku prednost svojim zapovjednicima.¹⁴⁴ Također se upravo u ovome razdoblju javljaju i prvi serijalni izvori iz kojih se može pratiti aktivno vojno stanje iz mjeseca u mjesec Petrovaradinske pukovnije.

Uzimajući navedeno u obzir, posebno se treba dodatno istaknuti opširnost koju bi iziskivalo detaljno praćenje vojnog puta jedne krajiške pukovnije kroz sedam godina vojnih kampanja, ali i važnost pojedine vojne kampanje u uočavanju konkretnih situacija i u uvidu stvarne učinkovitosti u cjelovitom pristupu vojno-taktičke analize. Stoga je prilikom istraživanja Petrovaradinske pukovnije u Sedmogodišnjem ratu (1756. – 1763.) korišten metodološki obrazac kombinacije presječnog uvida i uzdužnog praćenja. Za uvid u iskustvo pojedine vojne kampanje i detaljno praćenje ratnog puta, odabrano je razdoblje od prvih 11 mjeseci aktivnosti u ratu, odnosno od odlaska na bojišnicu u rujnu 1767. godine do kolovoza 1757. godine. Navedeno je razdoblje odabrano jer je bilo prvo ratno iskustvo Pukovnije te jer je u konačnici okončano prvom bitkom u kojoj su sudjelovali i u kojoj su odigrali ključnu ulogu. U navedenom je razdoblju cilj bio identificirati i prikazati detaljni put kretanja, pozicioniranja, manevriranja i sukobljavanja pukovnijskih pripadnika te ponuditi određenu analizu njihove učinkovitosti djelovanja i načina na koji su bili taktički i strateški korišteni od strane svojih zapovjednika. U navedenom razdoblju posebno je izdvojena i analizirana bitka kod Landeshuta (14. kolovoza 1757. godine). Za preostale ratne godine sumarno su obrađene vojne kampanje u kojima je sudjelovala Petrovaradinska pukovnja, naglašene su sve važnije akcije i bitke u kojima je sudjelovala i ponuđen je njihov širi kontekst vezan uz sukob Habsburške Monarhije i Prusije. Posebni je naglasak stavljen na analizu pukovnijskog aktivnog vojnog stanja u razdoblju od svibnja 1759. godine do svibnja 1761. godine.

¹⁴⁴ Duffy u opisu krajišnika u sklopu djela o vojsci Marije Terezije prenosi idući citat ministra Kaunitza iz 1756. godine: „Javno mnijenje nije pravedno prema krajišnicima. To su ljudi koji prvi dođu do neprijatelja, koji održavaju najbliži kontakt s njima i koji ih drže u neprestanom stanju nemira. Hrvati prolaze kroz veću nelagodu i opasnost nego ostale postrojbe, bez primanja jednake skrbi. Oni moraju trčati umjesto marširati. Nikakve teškoće se ne smatraju prevelikima za njih, a njihovi gubitci smatraju se gotovo beznačajnima. Ali upravo zahvaljujući Hrvatima i husarima, vojska može spavati u miru, regularne postrojbe se mogu sačuvati, a naše zemlje mogu biti zaštićene od neprijateljskih pustošenja.“ Duffy, kao što je čest slučaj u historiografiji i onovremenim izvorima, sve krajišnike zove *Hrvatima*. Christopher Duffy, *Army of Maria Theresa: The Armed Forces of Imperial Austria 1740-1780*, David & Charles, Vancouver, 1977., str. 85

3.1. Uvod u rat i petrovaradinski krajišnici

„Diplomatska revolucija“ koja se odvila 1756. godine uspostavila je odnose između europskih sila koji su izgledali vrlo povoljno za Habsburšku Monarhiju,¹⁴⁵ gotovo dijametralno suprotno nego je bila situacija kada se borila za opstanak protiv široke europske koalicije 1740-ih godina. U jednu ruku posve neočekivano, i nakon stoljeća velikih neprijateljstava, Burboni i Habsburzi našli su se na istoj strani, ujedinjeni protiv diplomatske mreže koju je gradila Velika Britanija. London je smatrao kako carsku Rusiju može držati pod kontrolom te da su istovremeno diplomatske veze s Habsburzima bile dovoljno čvrste da može ojačati povezivanje s njima konkurentskom Prusijom. Potpisivanje Konvencije u Westminsteru 1756. godine između Velike Britanije i Prusije, sa svrhom očuvanja mira u Svetome Rimskom Carstvu, a time i u kontinentalnoj Europi, dovelo je do lančane reakcije *uvrijeđenih* izostavljenih strana. Monarhija je bila pogođena zanemarivanjem njezinih interesa u Šleskoj,¹⁴⁶ koju je izgubila u korist Prusije tijekom prethodnoga rata, i ojačala je vlastitu diplomatsku inicijativu udaljavanjem od Londona. I dok se carska Rusija pokazala kao daleko samostalnija nego što je smatrana, Francuska se uslijed teških ratova s Velikom Britanijom i straha od izoliranosti na kontinentu odlučila na kompromis s Habsburzima. Rezultat je bio do tada neprirodni vojni savez Francuske, Habsburške Monarhije i Rusije na jednoj strani, te Prusije i Velike Britanije na drugoj strani.¹⁴⁷

Uspješno djelovanje diplomatskog korpusa u Beču, prvenstveno na čelu s ministrom Kaunitzom, dovelo je Prusiju u izuzetno nezavidan položaj, gotovo u potpunosti izoliranu na kontinentu i okruženu trima velikima kontinentalnim silama. Uvidjevši da Konvencija u Westminsteru nije bila briljantan potez nego diplomatska katastrofa, kralj Fridrik II. odlučio se na brzu vojnu akciju kako bi spasio situaciju. Skovao je plan kojim bi zauzeo Sasku i preko nje upao u habsburšku Bohemiju,¹⁴⁸ čime bi izbacio iz jednadžbe jednog od ključnih neprijatelja prije nego bi se savezništvo moglo u potpunosti aktivirati i mobilizirati, prvenstveno jer carska Rusija, a niti sama Habsburška Monarhija, nisu još bile spremne na rat. S obzirom da je raspolagao s najučinkovitijom europskom vojnom mašinerijom sredine 18. stoljeća, nije vidio

¹⁴⁵ Usp. David Bayne Horn, „The Diplomatic Revolution“, *The New Cambridge Modern History*, J. Lindsay (ur.), 1957., str. 440-464.

¹⁴⁶ Šleska je povijesna pokrajina koja se danas najvećim dijelom nalazi u Poljskoj, a manjim u Češkoj i Njemačkoj. Bila je dijelom Habsburške Monarhije sve do 1742. godine, kada je pripala Pruskoj kralja Fridrika II nakon Prvog šleskog rata (1740. – 1742.).

¹⁴⁷ Franz Szabo, *The Seven Years War in Europe*, Routledge, London, 2007., str. 13-15.

¹⁴⁸ Bohemija je povijesna pokrajina i kraljevstvo, a koja danas čini najveći dio Češke. U 18. stoljeću bila je kao kraljevstvo integralni dio Habsburške Monarhije.

razloga zašto se novi rat s caricom i kraljicom Marijom Terezijom ne bi brzo okončao kao i prva dva šleska rata – brzo i u njegovu korist.¹⁴⁹ Kralj Fridrik II. pripremao se na novi rat već od 1748. godine, a njegova Prusija bila je, kako je naziva Duffy, „vojni kamp“.¹⁵⁰ Rat je službeno započeo 29. kolovoza 1756. godine kada je na čelu 70000 vojnika podijeljenih u 3 kolone upao u Sasku.¹⁵¹

Na početku rata carica i kraljica Marija Terezija u svojoj regularnoj vojnoj sili brojala je 54 pješačke linijske pukovnije i 40 konjaničkih pukovnija. Osim što te pukovnije uglavnom nisu bile do kraja popunjene, problem je za caricu svakako bila činjenica da se značajan broj vojnika nalazio u habsburškim dijelovima Italije i Nizozemske, što ih je činilo nedostupnima za početne vojne kampanje.¹⁵² Osim regularnih linijskih i konjaničkih pukovnija, tradicionalne okosnice svake vojne sile 18. stoljeća, kraljica i carica mogla je računati i na veliki broj krajiških pješaka i husara. Kako navodi Vaniček, na početku rata u 11 krajiških pukovnija nalazilo se približno 40000 vojnika, od kojih 34000 pješaka i 6000 husara.¹⁵³ Ukupnu vojnu silu austrijske vojske određuje na približno 150000 ljudi, od kojih 120600 pješaka i 27000 konjanika u 164 bataljuna i 205 eskadrona, te 24 topničke satnije od 2500 ljudi.¹⁵⁴ Istovremeno je glavni suparnik carice i kraljice Marije Terezije, pruski kralj Fridrik II., raspolagao s 153700 vojnika u svojim redovima.¹⁵⁵ Suprotstavljene su strane, barem prema apsolutnom broju ljudstva, dakle bile ujednačene. Međutim, zbog širih političkih okolnosti navedena je situacija bila daleko složenija, prvenstveno zbog razgranatog sustava vojnih saveza koji su značajno utjecali na ravnotežu sila, ali i same vojne razvijenosti pojedinih aktera.¹⁵⁶

¹⁴⁹ Prvi šleski rat (1740. – 1742.) i Drugi šleski rat (1744. – 1745.) nazivi su za sukobe Habsburške Monarhije i Prusije tijekom Rata za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.), a koje je karakteriziralo njihovo rivalstvo i borba za kontrolu nad Šleskom. Epizoda njihova sukoba tijekom Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.) često se naziva i Trećim šleskim ratom (1756. – 1763.).

¹⁵⁰ Na kraju Rata za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.) napisao je: „Divno je što smo postigli nešto slave, ali bi uvelike griješili ako bi se prepustili osjećaju lažne sigurnosti. Moramo pripremiti naše resurse unaprijed, jer znamo da će doći vrijeme ili prilika kada će nam trebati“. Karakterizacija Prusije kao vojnog kampa bila je u skladu s opaskom Montesquiea da „Prusija nije bila država s vojskom, nego vojska s državom“. Christopher Duffy, *Frederich the Great: A Military Life*, Routledge & Keegan Paul, London, 1985., str. 76; Szabo, *The Seven Years*, str. 21.

¹⁵¹ Szabo, *The Seven Years*, str. 36.

¹⁵² Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 22, str. 402.

¹⁵³ Ovaj broj krajišnika prenose i drugi, pa tako isto tvrdi i Duffy kako je Austrija raspolagala s 40000 *Hrvata* na početku rata te da je ukupno kroz rat prošlo 88000 *Hrvata*. Duffy, *Army of Maria Theresa*, str. 85

¹⁵⁴ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 403.

¹⁵⁵ Szabo, *The Seven Years War*, str. 21.

¹⁵⁶ Stanje vojske glavnih aktera uoči i tijekom Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.) opširno je područje koje je detaljno obrađivano u brojnim studijama. Tako je samo ugledni vojni povjesničar Christopher Duffy napisao 3 monografije za vojsku carice i kraljice Marije Terezije, 4 za kralja Fridrika II. i prusku vojsku, te jednu za vojsku carske Rusije. Usp. Christopher Duffy, *The Army of Maria Theresa*; Christopher Duffy, *The Instrument of War: The Austrian Army in the Seven Years War*, Emperor's Press, 2000.; Christopher Duffy, *By Force of Arms: The Austrian Army in the Seven Years War*, Emperor's Press, 2008.; Christopher Duffy, *Army of Fridrik the Great*, David & Charles, 1974.; Duffy, *Fridrik the Great.*; Christopher Duffy, *The Fortress in the Age of Vauban and*

U Sedmogodišnjem ratu (1756. – 1763.) krajišnici Petrovaradinske pukovnije služili su kao obični pješaci i grenadiri u sklopu satnija i bataljuna svoje matične pukovnije, ali i unutar kombiniranih bataljuna Slavonske vojne krajine i prema potrebi i drugih kombiniranih bataljuna i odreda koji su formirani na samoj bojišnici. Osim kao pješaci i grenadiri, krajišnici s njezinog područja služili su i kao husari, odnosno laki konjanici, u sklopu Slavonske husarske pukovnije. I dok su se husari služili isključivo hladnim naoružanjem, sabljama i kopljima, pješaci su bili prvenstveno naoružani puškama, odnosno mušketama, koje su imale sustav paljenja na kremen i koje su se punile s prednje strane kroz cijev promjera 18 milimetara.¹⁵⁷ Postupak punjenja puške i pucanja bio je složen i predstavljao je jednu od tri osnovne vještine koju je svaki krajišnik morao usavršiti, dok su druge dvije bile održavanje formacije i razumijevanje naredbi te borba s bajunetom. Puška se punila tako što je zubima trebalo odgristi papirnati preklopnik puščanog streljiva kako bi se otvorio, nasuti barut u posudicu za potpaljivanje, staviti kuglu i papir u cijev, šipkom nabiti punjenje u cijev i napeti kokot prema natrag. Tek nakon ovog postupka krajišnik bi mogao naciljati i povući okidač, pri čemu bi kokot skočio prema naprijed, a kremen na kokotu udario u čelik za kresanje i stvorio iskrnu koja bi upalila barut u posudici za potpaljivanje. Kugla, odnosno samo streljivo, bilo je znatno uže od promjera cijevi puške i što je znatno olakšavalo proces punjenja, dok je istovremeno smanjivalo preciznost i domet. Nakon cijelog procesa i samog pucanja, krajišnik se nije mogao nadati preciznom pogotku ako je meta bila na većoj udaljenosti od 100 metara, a puška je sama po sebi često promašivala i na manjim udaljenostima. Uz sve to, od krajišnika se očekivalo da može u jednoj minuti ispaliti 2 do 3 metka u uvjetima rata.¹⁵⁸

Osim s puškom, krajišnicu su bili naoružani i bajunetama i sabljama, a koje se nisu ustručavali koristiti. Bajuneta se postavljala i koristila u situacijama kada se trebao odbiti neprijateljski direktni napad, bilo pješadije ili konjice, ili kad se odustalo od puščane paljbe i

Fridrik the Great, 1660-1789, London 1985.; Christopher Duffy, *Prussia's Glory: Rossbach and Leuthen*, Emperor's Press, 2003; Christopher Duffy, *Russia's Military Way to the West: Origins and Nature of Russian Military Power, 1700-1780*, Routledge, 1985.

¹⁵⁷ Rat za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.) pokazao je inferiornost vatrenog naoružanja austrijske vojske u odnosu na ono s kojim je raspolagala suparnička pruska vojska, nova sila i najveći neprijatelj Monarhije tijekom 18. stoljeća. U tu svrhu vojne su vlasti u Beču krajem 1740. i početkom 1750-ih pokrenule akciju unaprjeđenja puški s kojima su raspolagale njihove postrojbe. Konačni proizvod bila je takozvana *Comissflinte* puška, odnosno mušketa, koja je prema kvaliteti trebala moći konkurirati proslavljenim pruskim inačicama. Međutim, nova je puška zbog nastojanja da bude što sjajnija bila tanja te Bassett navodi kako postoje brojni primjeri da je već nakon 8 do 10 pucnjeva zbog pregrijavanja mogla postati neuporabljiva. Richard Bassett, *For God and Kaiser: The Imperial Austrian Army, 1619-1918*, Yale University Press, 2015., str. 118.

¹⁵⁸ Tomislav Aralica, Višeslav Aralica, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, knj. 1, Zagreb, 2006., str. 164; Holjevac, *Ogulinska pukovnija* str. 112. Za regularne austrijske linijske postrojbe bilo je očekivano ispaljivanje 5 hitaca u jednoj minuti, što su one objektivno mogle ostvariti samo u uvjetima vježbe. U uvjetima direktne bitke njihov broj hitaca u minuti također je značajno opadao. Bassett, *For God and Kaiser*, str. 119.

prešlo u odlučujući juriš na neprijateljske pozicije. Upravo su juriši s bajunetima i sabljama često bili sudbonosni potezi s kojima se razbijala neprijateljska formacija i zauzimalo ključne pozicije. Borba prsa o prsa bila je gotovo neizostavan dio svake veće bitke, ali često i manjih okršaja i sukoba, i za što je trebala visoka osobna hrabrost.¹⁵⁹ I dok su krajišnici tradicionalno glasili kao uspješni u borbama prsa o prsa, gdje su često pokazivali visoku hrabrost, visok stupanj discipline, ali također i hrabrosti, trebao je za održavanje stabilnih formacija koje su korištene u linijskom ratovanju 18. stoljeća. Premda se uspostavom pukovnijskog sustava od krajišnika očekivalo ratovanje u formacijama kao kod regularnih linijskih pukovnija, u stvarnosti se to vrlo rijetko ostvarivalo na predviđenoj razini. Uglavnom su krajiške postrojbe bile u mogućnosti uspostaviti liniju, ali koja nije bila učinkovita niti stabilna kao što je bio slučaj kod regularnih pukovnija. Stoga bi njihovo kretanje bilo ograničenije, a često bi se rasipali prilikom većeg stresa i vraćali u svoje *prirodno* stanje. Njihova specijalnost bilo je ratovanje u otvorenim formacijama, što je bilo primjereno neregularnim, lakim i pomoćnim postrojbama kao što su bili krajišnici. I premda je nakon Rata za bavarsko nasljeđe (1778. – 1779.) car Josip II. osobno uvidio visoku vrijednost koju su donosili krajišnici ratovanjem u otvorenoj formaciji,¹⁶⁰ prvi rat nakon uspostave krajiških pukovnija nosio je lajtmotiv očekivanja da se krajišnici trebaju što je više moguće približiti linijskim postrojbama.

U Ratu za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.) krajiške su postrojbe bile prepoznatljive po svojim šarolikim odorama i uniformama, koje su bile odraz njihovih narodnih i krajiških običaja i tradicija. Tako su, primjerice, posebno bili poznati prikazi slavonskih pandura, koji su pod vodstvom baruna Franje Trencka donijeli jedan potpuno drugačiji i orijentalni stil na srednjoeuropska bojišta. Militarizacijom Vojne krajine kroz provedene reforme 1740-ih godina i uspostavom pukovnijskog sustava, tome se nastojalo stati na kraj te se i na polju odijevanja krajišnika tražila veća razina uniformiranosti. Bio je to još jedan korak približavanja krajiških pješačkih pukovnija regularnim linijskim pukovnijama, a koje su u austrijskoj vojsci tradicionalno imale bijele uniforme. U svrhu nabavke propisane vojne uniforme uveden je 1. lipnja 1756. godine službeni konstitutiv u visini od 30 krajcara mjesečno, odnosno 6 forinti godišnje, koji je dobivao svaki krajišnik, jer odora nije bila jeftina i pristupačna za jedno

¹⁵⁹ Korištenje bajuneta i juriša uvelike je ovisilo o preferencijama zapovjednika. Primjerice, general Ludwig Andreas von Khevenhüller imao je običaj narediti opći juriš s bajunetama bez ijednog ispaljenog hitca. Međutim, takva praksa kod većine austrijskih zapovjednika regularnih linijskih postrojbi tijekom 18. stoljeća nije bila uobičajena, te su prednost imali okršaji puščanom paljbom. Bassett, *For God and Kaiser*, str. 119.

¹⁶⁰ Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 38.

krajiško kućanstvo s obzirom da je njena nabavna vrijednost tada bila procijenjena na 24 forinte.¹⁶¹

Konačni cilj bio je uvođenje bijelih uniformi i za sve krajiške pješačke pukovnije, a koje bi se međusobno razlikovale samo prema detaljima opreme. Međutim, godine 1757. od toga se privremeno odustalo zbog ratnog stanja te su krajišnici tijekom Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.) ostali na privremenom rješenju vojnih uniformi. Vojna uniforma krajišnika Petrovaradinske pukovnije sastojala se tako od smeđeg otvorenog kaputa, svjetlo plave odore, crveno-ružičastih gumba, crvenog ovratnika, crvenih orukvica, crveno-žutog remena i plavih hlača, dok su na glavi imali kožni klobuk bez kokardi, na lijevom ramenu crvenu naramenicu, a na nogama crne čizme.¹⁶² Prepoznatljivi su bili prema svojim smeđim kaputima i plavim hlačama, bojama koje su dijelili s krajišnicima Brodske pukovnije. Razlika je među vojnim uniformama Brođana i Petrovaradinaca bila u bojama ovratnika i orukvica, koje su bile žute u slučaju prvih.

Svi pukovnici posjednici, odnosno vlasnici (*Inhaber*), Petrovaradinske pukovnije koji su postojali tijekom njezina vijeka bili su aktualni i tijekom određenog razdoblja promatranog Rata. Tako je Pukovnja početak dočekala u posjedu baruna Christiana von Helfreicha (1750. – 1757.), dok je većinu godina provela u posjedu baruna Friedricha von Lietzena (1757. – 1762.). Na kraju rata, pukovnik posjednik postao je barun Christian von Wulffen (1762. – 1769.), ujedno i posljednji prije ukidanja te funkcije.¹⁶³ Osim posjednika, Pukovnja je raspolagala s relativno razvijenim i profesionalnim časničkim kadrom, koji je trebao osigurati razinu profesionalnosti njezinih krajiških postrojbi. Na čelu Pukovnije nalazio se pukovnijski stožer, a koji je bio sastavljen od nekoliko stožernih časnika i niza činovnika i drugog stručnog osoblja. Stožerom i pukovnijom neposredno je zapovijedao njezin pukovnik, a tijekom ratnog razdoblja tu dužnost obavljali su Franz Jahnus von Eberstädt i grof Carl Lanjus von Wellenburg, o kojima će biti više riječi kasnije.

Pukovnijski aktivni sastav bio je podijeljen na 4 bataljuna s dodatne 2 grenadirske satnije, dok se svaki bataljun sastojao od 3 regularne pješačke satnije i 1 stožerne pješačke satnije, a što je činilo ukupno 16 pješačkih i 2 grenadirske satnije. Jedna je grenadirska satnija trebala imati 120 pripadnika u svome popunjenom stanju, dok je jedna pješačka satnija, kako

¹⁶¹ Buczynski, *Gradovi*, knj. 1, str. 294-295.

¹⁶² Tamno plave uniforme kao osnova predložene su za Slavonsku vojnu krajinu, ali boju vanjske boje mogao je birati pukovnik posjednik. Međutim, uglavnom se išlo za ujednačavanjem vanjskih boja za 2 pukovnije iste Krajine. David Hollins, Darko Pavlović, *Austrian Frontier Troops 1740-1798*, Man-at-Arms Series (413), Osprey publishing, 2005. str. 14.

¹⁶³ Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 288.

stožerna tako i regularna, trebala imati 240 pripadnika. To je ukupno činilo predviđeni sastav od 4080 krajišnika u aktivnom sastavu Petrovaradinske pukovnije bez članova stožera za vrijeme Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.). Tijekom trajanja rata u propisanome sastavu događale su se manje promjene, kao što su bile promjena naziva određenih činova ili promjena broja određenog čina časnika ili dočasnika itd., a što nije imalo veliki utjecaj na ukupnu strukturu Pukovnije prvenstveno iz razloga što ratne okolnosti ionako nisu dopuštale ostvarivanje idealnog propisanog stanja. Jedna od značajnijih promjena bila je uvođenje čina 2. bojnika radi lakšeg vođenja bojnih bataljuna, a što je uzrokovalo uvođenje 5. stožerne satnije i smanjivanje broja regularnih satnija s 12 na 11.¹⁶⁴ Stvarno je stanje, u drugu ruku, značajno odstupalo od propisanoga i često je bilo popunjavano *ad hoc*.

3.2. Od Mitrovice do Landeshuta – godina dana krajiškog ratnog puta (1756. – 1757.)

Ratni put Petrovaradinske pukovnije počinje već u rujnu 1756. godine, kada je jedan njezin bojni bataljun zajedno s pripadnicima druge dvije slavonske pukovnije poslan u Moravsku¹⁶⁵ u sklopu odreda generala Becka¹⁶⁶ i s ciljem pojačavanja Piccolominijeva korpusa. General topništva Piccolomini,¹⁶⁷ zapovjednik austrijske vojske u Moravskoj, okupio je prvotno približno 17000 vojnika na prostoru između Přerova i Olmütza (danas Olomouc u Češkoj)¹⁶⁸ s ciljem daljnjega napredovanja prema Bohemiji nakon što je 7. rujna dobio zapovijed iz Beča da se uputi prema Königsgrätz (danas Hradec Kárlóv u Češkoj), unatoč značajnoj nepopunjenosti u artiljeriji, oružju i municiji.¹⁶⁹ Provođenje plana bilo mu je

¹⁶⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1761., fol. 1

¹⁶⁵ Moravska je povijesna pokrajina koja danas čini istočni dio Češke, a u 18. stoljeću je bila grofovija u sklopu Habsburške Monarhije.

¹⁶⁶ Philipp Levin barun von Beck rođen je 1720. godine, a u habsburšku službu ulazi 1739. godine. Sudjelovao je u Austro-turskom ratu (1737. – 1739.) i u Ratu za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.), a 1753. godine postaje pukovnikom Brodske krajiške pješačke pukovnije. Godinu dana prije izbijanja Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.) promaknut je u čin generala bojnika i premješten u Varaždinski generalat. Posebno se istaknuo tijekom Sedmogodišnjeg rata, te je na 5. promociji (21. siječnja 1760.) Vojnog Reda Marije Terezije bio odlikovan Velikim križem. Tijekom Rata dostigao je čin generala topništva, a u poslijeratnom vremenu 1765. godine postaje prvim glavnim inspektorom za Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu. Na toj poziciji zaslužan je za pokretanje brojnih krajiških reformi, a umire 1768. godine. Hirtenfeld, *Der Militär*, str. 84-89.

¹⁶⁷ Ottavio II Enea Giuseppe vojvoda Piccolomini od Aragona, vojvoda Amalfija, grof Sticcanija (1698. – 1757.), izdanak je obitelji visokog talijanskog plemstva. U habsburšku službu ulazi 1737. godine tijekom Austro-turskog rata (1737. – 1739.) kada dobiva promaknuće u generala bojnika. Aktivan je i tijekom Rata za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.) kada stječe čin podmaršala. Na početku Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.) bio je u rangu generala topništva. Schmidt-Brentano *Kaiserliche*, str. 76.

¹⁶⁸ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 404.

¹⁶⁹ *Die Kriege Friedrichs des Großen, Dritten Theil, Der siebenjährigen Kriege 1756. – 1763., Erste Band: Pirna und Lobositz*, knj. 1, Großer Generalstab, Berlin, 1901., str. 245.

određeno manevriranjem pruske vojske pod vodstvom maršala grofa Schwerina, koja se nalazila u Šleskoj i predstavljala potencijalnu veliku prijetnju.¹⁷⁰ Trinaestog rujna Piccolomini stiže u Leitomischl (današnji Lytomišl u Češkoj) pojačan, između ostalih, i s graničarskim bataljunima generala Becka.¹⁷¹ Tek stigavši u Bohemiju, bio je bataljun Petrovaradinske pukovnije odmah poslan prema mjestu Hof (danas Dvorce u Češkoj) pod zapovjedništvom generala-bojnika grofa Porporatija, kako bi nadgledali put prema Gornjoj Šleskoj i pratili kretanje Prusa. Porporati je od Piccolominija dobio naredbu da se u slučaju nalaska pred nadmoćnom silom povuče prema Olmützu, a ako je potrebno i do Brüna (danas Brno u Češkoj).¹⁷²

Saznavši da je maršal Schwerin okupio vojsku kod Glatza (danas Kłodzko u Češkoj) i da priprema upad u Bohemiju, general Piccolomini je u noći s 14. na 15. rujna užurbano umarširao u Köninggrätz (danas Hradec Králové u Češkoj), gdje je započeo s okupljanjem veće vojske. Iduća dva tjedna, dok su Petrovaradinci pokrivali tada već strateški manje važnu poziciju u Moravskoj, obilježena su inertnošću austrijskog generala u Köninggrätzu, koji je dopustio da manja pruska vojska nesmetano djeluje i pljačka u njegovoj neposrednoj blizini. Zbog svog je (ne)djelovanja general Piccolomini zaradio više snažnih kritika maršala Brownea,¹⁷³ vrhovnog zapovjednika austrijske vojske, koji se pripremao za sukob s glavnom vojskom kralja Fridrika II. kako bi pomogao opkoljenim Saksoncima u Pirneju.¹⁷⁴ Do kraja rujna Piccolominijev korpus brojao je 25019 ljudi, od čega svega 1869 krajišnika (2 varaždinska bataljuna), te 54 bataljunskih i 16 teških topova.¹⁷⁵

Petrovaradinci su, zajedno s drugim slavonskim bataljunima, vjerojatno opozvani krajem rujna sa svojih pozicija u Moravskoj, udaljenih nešto više od 300 km od Köninggrätza, a gdje stižu između 2. i 11. listopada.¹⁷⁶ Tako su prvu austrijsku bitku rata, onu kod Lobositz

¹⁷⁰ Maršal Schwerin imao je naredbu od kralja Fridrika II. da prati kretanja Piccolominija i austrijske vojske u Moravskoj te da u konačnici spriječi njezino potencijalno spajanja s vojskom u Bohemiji. Nakon što je austrijska vojska pokrenuta 7. rujna prema Köninggrätzu, maršal Schwerin je zaključio da je rat s Monarhijom neizbježan te je poduzeo akciju napada na Bohemiju. Karl Babeler (heraus.), *Militärische Nachlass - Tagesbuch des Feldzuges von 1756., Ersten Theil*, Leipzig, 1858., str. 28.

¹⁷¹ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 404.

¹⁷² *Die Kriege Fridricks*, knj. 1, str. 245.

¹⁷³ Isto, str. 245.-250.

¹⁷⁴ F. W. von Archenholz, *The History of the Seven Years War in Germany*, C. Jugel, Frankfurt, 1843., str. 17-18.

¹⁷⁵ *Die Kriege des Friedrick*, knj. 1, str. 344.

¹⁷⁶ Slavonci zajedno sa svojim grenadirskim satnijama pristizali su 2., 7. i 11. listopada u sastav Piccolominijeve vojske. Krajišnici Petrovaradinske pukovnije, jedan bataljun i jedna grenadirska satnija, vjerojatno su pristigli 7. ili 11. listopada, s obzirom da su već 7. listopada pripadnici Brodske pukovnije pod zapovjedništvom generala bojnika grofa Pallfyja pokušali izvršiti napad na pruski opskrbeni konvoj, što upućuje da su upravo oni bili prvi Slavonci koji su došli do Köninggrätza. *Die Kriege des Friedrick*, knj. 1, str. 343.; Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 407.

(danas Lovosice u Češkoj) 1. listopada,¹⁷⁷ dočekali u manevru i izvan direktnog sukoba. Navedeni razvoj događaja natjerao je inertnog generala Piccolominija¹⁷⁸ na djelovanje protiv dotad neometane vojske maršala Schwerina. Jesen i zima obilježeni su trajnim *malim ratom*, gdje su krajišnici obilno korišteni.

Premda nije u potpunosti jasna bojna uloga pripadnika svake pukovnije, petrovaradinski su krajišnici najizglednije prvu akciju ugledali kada su 24. listopada kao pojačanje pristigli u korpus podmaršala grofa Spade, koji je od 8. listopada s varaždinskim krajišnicima djelovao kod Sadowe (danas Sadova u Češkoj) na desnoj obali rijeke Labe u sprječavanju pruskih pljački. S obzirom na to da je maršal Schwerin od 21. listopada bio u općem povlačenju prema Šleskoj, nakon što je više od mjesec dana harao Bohemijom, Spada je s krajišnicima 25. listopada iz prepada napadao njegovu zaštitnicu i natjerao je da zauzme položaje i pokrije napredovanje vojske. Napad je odbijen tek nakon dolaska značajnog pojačanja. Krajišnici su pod Spadinim zapovjedništvom pratili prusku vojsku sve do njenog kampa u Skalitzu (danas Česká Skalice u Češkoj) te su tijekom noći zauzeli pozicije na udaljenosti od svega pola milje (približno 880 metara). Idućeg jutra napali su Pruse, a nakon izmjenjivanja puščane paljbe, obje su strane imale manje gubitke. S obzirom na to da nisu imali izgleda protiv daleko nadmoćnije, oprezne i sada već utvrđene pruske sile u direktnom sukobu, povukli su se na sigurniju udaljenost i tijekom dana dočekali pojačanja generala Palffyja s ostatkom varaždinskih krajišnika.¹⁷⁹

Kroz iduća dva dana maršal Schwerin postao je uvjeren da cijela Piccolominijeva vojska napreduje prema njemu u nekoliko smjerova sa svrhom sprječavanja njegova povlačenja, te je 28. listopada uvečer poslao vojna kola iz svog kampa preko Náchoda, Lewina i Reinerza prema Wallisfurthu (danas Wolany u Poljskoj). Vojska je već idućeg jutra krenula u dugi i brzi marš te je stigla do Reinza. Tijekom marširanja pruske vojske, krajišnici su napali njenu zaštitnicu

¹⁷⁷ Bitka kod Lobositz bila je prva bitka carice i kraljice Marije Terezije i kralja Fridrika II u Sedmogodišnjem ratu (1756. – 1763.). Austrijsku vojsku, koja je brojila 34000 vojnika, predvodio je maršal Browne, dok je pruskom vojskom osobno zapovijedao kralj Fridrik II. U bitci su se istaknuli i hrvatski krajišnici, posebno pripadnici Ličke, Ogulinske i druge Banske pukovnije. Bitka je završila taktičkom pruskom pobjedom, čime je zaustavljen austrijski pokušaj oslobađanja opkoljenih Saksonaca u Pirni. Duffy, *Frederick the Great*, str. 102-107.; Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1 str. 404-406.; Jürgen Luh, „Frederick the Great and the First 'World' War“, *The Seven Years' War – Global Views - History of Warfare, vol. 80*, Mark H. Danley, Patrick J. Speelman (ur.), Brill, Leiden, Boston, 2012., str. 21.

¹⁷⁸ Marija Terezija osobno je izdala Piccolominiju zapovijed da se mora suprotstaviti maršalu Schwerinu, zabrinuta zbog pruske nadmoći na tom dijelu bojišnice. Alfred Ritter von Arneth, *Geschichte Maria Theresia's – Maria Theresia und der Siebenjährige Krieg, Fünfter Band 1756. – 1758.*, knj. 5, Wilhelm Braumüller, Beč, 1875., str. 20.

¹⁷⁹ *Die Kriege des Friedrich*, knj. 1, str. 321-323.; Babeler, *Militärische Nachlass*, str. 60-61.; Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 407-409; Johann Christian Schuter, *Beyträge zur Neuern Staats Und Krieges Geschichte*, knj. 1, Danizg, 1756., str. 364-368, 477-478.

prvo kod Náchoda, a zatim i kod Lewina. Slavonci su se nalazili u šumama s desne strane puta, te su se sukobili s pruskim grenadirima. Unakrsno, neorganizirano i neučinkovito izmjenjivanje pušćane paljbe trajalo je od 4 sata poslijepodne do kasno uvečer. Gubitci u ljudstvu s obje strane bili su minimalni,¹⁸⁰ brojani u svega nekoliko mrtvih, ranjenih i zarobljenih.¹⁸¹ Prvog studenog maršal Schwerin je bez daljnjih ometanja stigao u Glatz u Donjoj Šleskoj, čime su svi pruski vojnici napustili teritorij Habsburške Monarhije.¹⁸²

General Piccolomini dobio je zapovijed da ne prati maršala Schwerina u Šlesku, nego osigura granicu s lakim odredima i krajišnicima, premda su austrijske snage zauzele nekoliko mjesta na području grofovije Glatz. Tada su se na pruskom teritoriju uglavnom nalazili krajišnici i husari raspoređeni u više manjih postaja i izvidnica kako bi promatrali i ometali neprijatelja.¹⁸³ Međutim, pruskim su akcijama svi austrijski vojnici bili protjerani s pruskog teritorija do 12. studenog. U međuvremenu je general Beck preuzeo zapovjedništvo nad graničnim područjem, čime je započela priprema za zimsko razdoblje.¹⁸⁴

Austrijanci su napravili kordon prema saskoj, lužičkoj i donjošleskoj granici, a koji su zaposjedali krajišnici i husari. Područje istočno od Hohenelbea (danas Vrchlabí u Češkoj) i sve do Troppaua (danas Opava u Češkoj), odnosno granicu prema Šleskoj, zauzimale su postrojbe generala Piccolominija i Marschala. Zimsko razdoblje na ovome dijelu proteklo je bez značajnijih sukoba, dok je na saskoj i lužičkoj granici tekao pravi kordonski rat.¹⁸⁵ Petrovaradinski krajišnici koji su ostali u službi, još uvijek u sklopu Piccolominijevog korpusa, obavljali su kordonsku službu bez ulaska u direktne sukobe. Tijekom zime 1756. – 1757. godine, aktivno je ostalo pola bataljuna pješaka i jedna grenadirska satnija Petrovaradinske pukovnije s približno 500 ljudi bez stožera. Druga polovica prvog bojnog bataljuna bila je povučena u domovinu. Do svibnja je daljnjim povlačenjem na Šleskoj granici ostalo svega 250 petrovaradinskih krajišnika prvog bojnog bataljuna. Prva grenadirska satnija također je bila

¹⁸⁰ Dok onodobni austrijski izvori govore o stotinu mrtvih pruskih grenadira za jednog slavonskog krajišnika, nešto kasnija pruska literatura donosi donekle objektivniju interpretaciju. U njoj se navodi jedan ubijen i sedam ranjenih Prusa, te tri ranjenika i dva zarobljenika s austrijske strane. Premda i ove brojke treba uzeti s rezervom, jer mogu nastojati umanjiti gubitke, zasigurno su preciznije. Međutim, oba navoda donose podatak o gubitku jednog pruskog višeg časnika grenadirskog bataljuna, što može poslužiti kao referentna točka. *Die Kriege des Friedrich*, knj. 1, str. 322; Schuter, *Beyträge zur Neuern*, str. 484.

¹⁸¹ U ovome okršaju ranjen je u ruku pucnjem pištolja i zatim prvi put zarobljen tada potpukovnik Ernst Friedrich Alexander grof Giannini, kasnije podmaršal i ravnatelj Inženjerske akademije u Beču, dobitnik Viteškog i Velikog križa Vojnog Reda Marije Terezije, te jedan od istaknutijih vojnih inženjera austrijske vojske. Hirtenfeld, *Die Militär*, str. 158-159.

¹⁸² *Die Kriege des Friedrich*, knj. 1, str. 321-323; Babeler, *Militärische Nachlass*, str. 60-61; Schuter, *Beyträge zur Neuern*, str. 478.-484.; Arneth, *Geschichte Maria Theresia's*, knj. 5, str. 20.

¹⁸³ Schuter, *Beyträge zur Neuern*, str. 485.

¹⁸⁴ *Die Kriege Fridrik*, knj. 1, str. 323.

¹⁸⁵ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 408.

povučena u tom razdoblju.¹⁸⁶ Time je završena prva vojna kampanja za većinu pripadnika prvog bojnog bataljuna i za 1. grenadirsku satniju Petrovaradinske pukovnije, a na bojišnicu su već pristigli drugi i treći bojni bataljuni za vojnu kampanju 1757. godine. Bio je to dio standardne procedure kada su se krajiške pukovnije dijelile na tri bojna bataljuna i jedan obrambeni bataljun, a izmjenjivani su za vrijeme zimske stanke vojnih akcija.

Početak 1757. godine donio je nekoliko promjena na diplomatskoj i ratnoj sceni. Habsburška Monarhija i Rusija utvrdile su vojni savez protiv Prusije,¹⁸⁷ a u ratu im se pridružuju Švedska¹⁸⁸ i Sveto Rimsko Carstvo.¹⁸⁹ Vrhovno zapovjedništvo nad austrijskom vojskom formalno je preuzeo princ Karlo, dok je generala Piccolominija, nakon iznenadne smrti na mjestu zapovjednika korpusa okupljenog oko kampa u Köninggrätzu, zamijenio general Serbelloni. Maršal Browne i dalje je uživao najviši zapovjedni autoritet te je bio zadužen za organiziranje glavne vojske.¹⁹⁰

Zimski su mjeseci na terenu iskorišteni za popunjavanje bataljuna, rotacije djelatne vojske, skladištenje opskrbe i izrađivanje ratnog plana za nadolazeću vojnu kampanju. Austrijsko vrhovno vojno vodstvo vjerovalo je da će Prusi ostati u obrambenom položaju, što su planirali iskoristiti preuzimanjem inicijative i upadom u Lužicu.¹⁹¹ Krajem ožujka austrijska vojska raspolagala je sa silom od 118000 ljudi (100 bataljuna, 111 grenadirskih satnija, 198 eskadrona, 4500 topnika i 72 velika topa) u Bohemiji, raspoređenih u 4 korpusa. Duž gornje rijeke Labe, na obje strane Königgrätza, pod zapovjedništvom generala Serbellonija nalazio se korpus od 27200 vojnika u 21 bataljuna, od čega 4 krajiška, te 21 grenadirske satnije i 48

¹⁸⁶ *Die Kriege Fridrik*, knj. 1, str. 495.

¹⁸⁷ Drugog veljače sklopljen je dogovor u Sankt Petersburgu, kojim se Rusija obvezala za vrijeme trajanja rata staviti 80000 vojnika protiv Prusije, kao i 15 do 20 većih vojnih brodova te 40 galija. Za uzvrat Habsburška Monarhija trebala je Rusiji plaćati sumu u iznosu od 1 milijun rubalja godišnje. Također, ugovorom su predviđene i teritorijalne kompenzacije za obje strane nakon pobjede u ratu. *Die Kriege Friedrichs des Großen. Dritter Theil: Der Siebenjährige Krieg 1756.-1763. 2. Band: Prag*, knj. 2, Großer Generalstab, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1901., str. 17-19.

¹⁸⁸ U Stockholmu je 21. ožujka objavljena deklaracija kojom je Švedska pokazala spremnost ulaska u rat s Francuskom protiv Prusije radi očuvanja Vestfalskog mira. Bio je to samo povod i rezultat širokog diplomatskog djelovanja Habsburške Monarhije i Francuske, a doveo je kralja Fridrika II. u još nezavidniju situaciju. Arneth, *Geschichte Maria Theresia's*, knj. 5, str. 157.

¹⁸⁹ Unatoč snažnom pruskom protestiranju, Deklaracija od 10. siječnja ukazuje na još uvijek presudan i snažan utjecaj cara i kuće Habsburške na Reichstag u Regensburgu. Car Franjo ratificirao je Deklaraciju 29. siječnja, čime je Carstvo službeno objavilo rat Prusiji. Arnold Schaefer, *Geschichte des Siebenjährigen Kriegs*, knj. 1, W. Hertz, Berlin, str. 255-256.

¹⁹⁰ Schuter, *Beyträge zur Neuern*, str. 678.- 679.; Duffy, *The Army of Maria Theresa*, str. 173.

¹⁹¹ Lužica (njem. *Lausitz*, polj. *Łużyce*) je regija u središnjoj Europi na granici Njemačke i Poljske. Povijesno je pripadala različitim državama, a dijelila se na Gornju i Donju. Donja Lužica je danas dijelom Brandenburga (Njemačka), dok je Gornja podijeljena između Saske (Njemačka) i Donje Šleske (Poljska).

eskadrona.¹⁹² Serbellonijevom korpusu nastavila su u travnju pristizati pojačanja, među kojima su se nalazili i drugi i treći bojni bataljuni te druga grenadirska satnija Petrovaradinske pukovnije. Tih približno 2000 petrovaradinskih krajišnika krajem ožujka bilo je još uvijek na 800 km dugom maršu.

Sredinom travnja Serbelloni je dobio zapovjedništvo nad cijelom vojskom koja se nalazila na granicama Bohemije i Šleske, približno 54000 vojnika, dok je ostalih 83000 austrijskih vojnika bilo opredijeljeno za napadačke akcije u Saskoj i Lužici pod vrhovnim vodstvom princa Karla. Unatoč činjenici da mu je vojska kontinuirano rasla, general Serbelloni nastavio je pasivnu, a pokazat će se i promašenu, taktiku svoga prethodnika, ostavši nepomično u Königsgrätzu. Djelomično je zaslužan za to i taktički spin kralja Fridrika II., koji je 16. travnja naredio maršalu Schwerinu da izgradi dodatne redute oko Landeshuta (danas Kamienna Góra u Poljskoj) kako bi ostavio dojam obrambenog položaja. Međutim, kralj je još početkom travnja nakon opširne korespondencije sa svojim maršalima odlučio napraviti neočekivani preventivni napad na Monarhiju u pokušaju da na samom početku vojne kampanje 1757. godine izbacijednog velikog protivnika.¹⁹³ Svega dva dana kasnije, 18. travnja, upravo je maršal Schwerin bio prvi koji je u četiri kolone s ukupno 44000 vojnika upao u Bohemiju i službeno započeo vojnu kampanju 1757. godine.

Kroz sljedeća tri dana, cijeli je korpus maršala Schwerina bez većih ometanja stigao do Königs Hofa na obali rijeke Labe.¹⁹⁴ U međuvremenu je general Serbelloni poslao 7 bataljuna, 7 grenadirskih satnija i 3 konjaničke pukovnije prema Schmirsitzu (danas Smirnice) i postavio, te odmah idući dan povukao, postrojbe na lijevoj obali rijeke Labe u blizini Königsgrätza. Slično kao i njegov prethodnik general Piccolomini, prvu je bitku sezone¹⁹⁵ dočekao okupljajući postrojbe koje su se nalazile na izvidnicama duž granice. Drugu godinu zaredom, petrovaradinsku su krajišnici početak sukoba dočekali u besciljnom manevriranju.¹⁹⁶ Sve

¹⁹² U ovim brojkama nisu uključeni ostatci bataljuna koji su čuvali granicu na izvidnicama, a među kojima se nalazi već spomenutih dvjestotinjak pripadnika prvog bojnog bataljuna. *Die Kriege Friedrichs*, knj. 2., prilog „Die Versammlung der Heer - Ende März bis Mitte April“; Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 411.

¹⁹³ Nakon što je uvidio da vojne pripreme Francuza, Rusa i Šveđana teku vrlo sporo, te da njihove vojske neće biti spremne još barem mjesec dana značajnije ugroziti njegove zemlje, kralj Fridrik II. pokrenuo je preventivnu invaziju na Bohemiju i natjerao Habsburšku Monarhiju u obrambeni položaj. *Die Kriege Friedrichs*, knj. 2, str. 59.-63.

¹⁹⁴ Jedini otpor pružila je izvidnica od 200 krajišnika Gradiškanske pukovnije postavljena kod Golden-Elsea. Petrovaradinci su postavljeni na izvidnicama duž granice, nisu ušli u sukobe tijekom ovih manevara. Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 411.

¹⁹⁵ Bitka kod Reichenberga (danas Liberec u Češkoj) odvila se 21. travnja 1757. godine i vodila se između austrijskog generala Köningsegga i pruskog vojvode Beverina. Köningsegg je s 16500 vojnika neuspješno pokušao zaustaviti nešto manju prusku vojsku koja je prešla rijeku Niess kako bi se spojila s vojskom maršala Schwerina. U bitci je sudjelovalo više bataljuna krajišnika Karlovačkog generalata.

¹⁹⁶ Ovdje se prvenstveno radi o preostalim Petrovaradincima iz prvog djelatnog bataljuna koji su čuvali granicu, dok su pripadnici druga dva djelatna bataljuna u tom trenutku bili stacionirani u Königsgrätzu.

krajišnike u svojoj vojsci,¹⁹⁷ osim petrovaradinskih, general Serbelloni nesmotreno je poslao 22. travnja pod zapovjedništvom generala Gemmingena da zauzmu Neustadt i Nachod. S druge strane, Prusi su uspješno provodili dobro pripremljenu invaziju brzim napredovanjem u nekoliko smjerova,¹⁹⁸ dok je general Serbelloni propustio izvrsnu priliku koju mu je pružao okolni teren da maksimalno iskoristi svoje lake krajiške postrojbe u ometanju razvijanja invazije. Umjesto da je sa svojih gotovo 6000 krajišnika neprestano prepadao Schwerinove snage koja se kretala u njegovoj neposrednoj blizini, general Serbelloni je sav fokus usmjerio na osobnu sigurnost i utvrđivanje položaja oko svog kampa. Posljedica je bila da su Prusi neometano prošli pored inertne austrijske vojske, postupno otežavajući komunikaciju i smanjujući manevarski prostor u njezinim redovima. Maršal Browne uvidio je ovaj propust, te je 27. travnja uputio žestoke kritike na Serbellonijev račun.¹⁹⁹

Tragom navedenih razvoja događaja, novopridošli su odredi Petrovaradinske pukovnije prvo zaduženje dobili 28. travnja, kada su pod zapovjedništvom generala bojnika grofa Esterházya poslani u Smirice. General bojnik Gemmingen je s 3700 krajišnika iz Smirica premješten u Königinhof, dok je 2000 Petrovaradinaca i 200 husara došlo na njegovo mjesto.²⁰⁰ Bila je to rotacija dodatnog utvrđivanja trenutnih položaja generala Serbellonija, koji je u tom trenutku bio uvjeren da se maršal Schwerin, tada pozicioniran u blizini Jung Bunzlaua (danas Mladá Boleslav u Češkoj), namjerava povući prema Trautenau (danas Trutnov u Češkoj). Takav raspored postrojbi trebao je značajno otežati prusko povlačenje dok bi istovremeno austrijske položaje dodatno utvrdio. Međutim, istina je bila u potpunosti suprotna. Schwerin se već bio spojio s vojskom vojvode Beverina i spremao se na daljnje napredovanje u unutrašnjost i konačno priključenje glavnoj vojsci kralja Fridrika II. Štoviše, čak je istog dana, dakle 28. travnja, utvrdio kamp u Mladáoj Boleslavi jer je očekivao Serbellonijev napad s krila.²⁰¹ Ovakvi potezi jasno svjedoče o promašenoj procjeni Serbellonija i neiskorištenom potencijalu koji je imao u svojim redovima, prvenstveno koristeći krajišnike obrambeno i stacionarno umjesto napadački i diverzantski. Dugoročno i strateški gledano, čak ni obrana nije bila kvalitetno

¹⁹⁷ Ukupno 3700 pripadnika Gradiške, Brodske i Križevaške pukovnije i 400 graničarskih husara. Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 412.

¹⁹⁸ Detaljni opis razvoja vojnih akcija i manevara do kraja travnja u: *Die Kriege Friedrichs*, knj. 2, str. 69-104, prilog „Skizze des preussischen Einmarsches in Böhmen“; Archenholtz, *Geschichte des Siebenjährigen*, knj. 1, str. 70-75; Schaefer, *Geschichte des siebenjährigen*, knj. 1, str. 310-315.

¹⁹⁹ *Die Kriege Friedrichs*, knj. 2, str. 89.

²⁰⁰ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 414., *Die Kriege Friedrichs*, knj. 2, str. 89.

²⁰¹ *Die Kriege Friedrichs*, knj. 2, str. 88.

postavljena jer su Prusi u svome napredovanju zaplijenili velike količine austrijske opskrbe koja se nalazila u nezaštićenim skladištima.²⁰²

Odmah po izravnom preuzimanju zapovjedništva nad austrijskom vojskom 30. travnja, princ Karlo izdao je naredbe Serbelloniju da se izmjesti iz Königrätza i krene prema unutrašnjosti kako bi se spojio s glavnom vojskom, dok je zapovjedništvo nad njegovim korpusom i svim postrojbama u Moravskoj predao maršalu Daunu.²⁰³ Dva djelatna bataljuna i grenadirska satnija Petrovaradinske pukovnije, nalazili su se unutar glavnog korpusa Serbellonijeve vojske, koja je već istoga dana stigla do Nechanitza (danas Necanice u Češkoj) i Neubitschova (danas Novy Bydžov u Češkoj).²⁰⁴ Sljedećeg jutra stigla je nova zapovijed princa Karla s naredbom za brzim maršem do Kolina. S obzirom na napredujuće pruske snage i još uvijek relativno veliku udaljenost Serbellonijevog korpusa,²⁰⁵ ratno vijeće 2. svibnja nije prihvatilo prinčev prijedlog da se u Pragu ostavi velika posada i povuče kako bi se nesmetano obavilo spajanje vojske. Prevagu je odnio maršal Browne zagovarajući ostanak glavne vojske kod Praga s argumentom: „Wenn mann Prag verlasse... sei die Monarchie verloren...“.²⁰⁶

Usljed hektičnih manevriranja i pripremanja za veliku bitku, princ Karlo slao je 3. i 4. svibnja naredbe generalu Serbelloniju da se uputi preko rijeke Labe i spoji s njegovom glavnim snagama. Očekivao je da pruska vojska neće napraviti spajanje u međuprostoru između rijeka Labe i Vltave s obzirom na neposrednu blizinu austrijske glavne vojske. Međutim, zapovjednik petrovaradinskih postrojbi zadovoljio se s parcijalnim manevrima, dok je s glavnim korpusom ostao nepokretan. Podmaršala Puebla poslao je s 9000 vojnika na prijelaz rijeke Labe kod Podiebrada (danas Podiebrady u Češkoj), podmaršala Ariosta s 4 bataljuna do Zizelitza (danas Žiželice nad Cidlionu u Češkoj), dok je general Beck ostao sa svojim krajišnicima u Nimburgu (danas Nymburk u Češkoj).²⁰⁷ S obzirom na to da je vrhovnom vodstvu austrijskih snaga isteklo strpljenje prema inertnosti generala Serbellonija, maršal Daun preuzeo je i zapovjedništvo nad

²⁰² Radi se o zaplijenjenim količinama koje su mogle uzdržavati cijelu prusku vojsku tri mjeseca, što je bilo gotovo pola zaliha opskrbe koju su trebali za jednogodišnju vojnu kampanju.

²⁰³ Direktno zapovjedništvo maršal Daun preuzet će tek nešto kasnije. Schaefer, *Geschichte des siebenjährigen*, knj. 1, str. 314.

²⁰⁴ Nekoliko tisuća vojnika, posebno iz slabije popunjenih bataljuna, ostalo je na području oko Königrätza radi čuvanja spremišta. Vjerojatno su za ovaj zadatak iskorišteni preostali pripadnici rotiranih prvih bataljuna, koji su neposredno povučeni s izvidnica na granici sa Šleskom. Moguće je da se među njima nalazilo i već spominjanih 200 petrovaradinskih krajišnika prvog bataljuna. *Die Kriege Friedrichs*, knj. 2, str. 89-90.

²⁰⁵ *Die Kriege Friedrichs*, knj. 2, prilog „Skizze 11., Skizze der beiderseitigen Stellungen am 1.ten Mai 1757.“

²⁰⁶ „Ako se ostavi Prag... Monarhija je izgubljena...“ Prema Ameth, *Geschichte Maria Teresira's*, knj. 5, str. 175-176. Prag je s razlogom smatran ključem Monarhije s obzirom na veličinu utvrde, strateškim položajem i količinom opskrbe koja se u njemu nalazila. U slučaju njegova pada put prema Beču bio bi otvoren.

²⁰⁷ *Die Kriege Friedrichs*, knj. 2, str. 114.

glavnim dijelom njegovih snaga već 4. svibnja,²⁰⁸ među kojima su bili i krajišnici Petrovaradinske pukovnije, s jasnim zadatkom da okupi rastrojeni korpus i spoji vojsku.²⁰⁹ Princ Karlo također je poslao generala von Schultza u Bohemijski Brod da ubrza kretanje odreda pod vodstvom podmaršala Puebla,²¹⁰ s nadom da će se stići spojiti s glavnom vojskom prije odlučujuće bitke koju nije očekivao prije 7. svibnja.

Neposredno po preuzimanju Serbellonijevog korpusa, 5. ili 6. svibnja, maršal Daun poslao je podmaršala Hallera s 2000 petrovaradinskih krajišnika i 100 slavonskih krajiških husara sa zadatkom pokrivanja i nadgledanja ceste koja je vodila iz grofovije Glatz preko Trautenauea prema glavnini pruskih snaga, dok se osobno s većinom svojih snaga uputio prema Pragu. Međutim, stigao je samo do Sadska, udaljenog 30 km ili 4 sata marša, kada je dobio vijesti o ishodu već završene bitke.²¹¹ Time je bivši Serbellonijev, a sada Daunov korpus ponovno ostao izvan direktnog sukoba.²¹²

Posljedica je to pasivne taktike bivšeg zapovjednika koji je doveo korpus u strateški nepovoljan položaj. Bitku kod Praga petrovaradinski krajišnici dočekali su u pokretu i pokušaju dolaska na strateške pozicije u dubokoj pozadini pruske vojske s ciljem ometanja komunikacije, opskrbe i pojačanja između pruske vojske i područja Šleske, te otežavanja potencijalnog povlačenja ovim smjerom. Njihovu učinkovitost i doprinos na ovom položaju teško je procijeniti, posebno jer nisu ušli u izravne sukobe niti su zaplijenili veće količine opskrbe koje bi ostale zabilježene. Međutim, svakako ne treba umanjivati taktički doprinos upravo u onome

²⁰⁸ Već sljedećeg dana, 5. svibnja, na pruskim skicama postrojbe maršala Dauna nalazile su se kod Zizelitza, što upućuje na činjenicu da se tamo nalazio glavni Serbellonijev korpus kada ga je preuzeo. Mjesto Zizelitza se nalazi otprilike 20 km istočno od Kolina i Podiebrada, dva moguća i logična prijelaza Elbe prema Pragu, odnosno ukupno otprilike 60 km od glavne vojske. *Die Kriege Friedrichs*, knj. 2, prilog „Skizze der beiderseitigen Stellungen am 5. ten Mai 1757.“

²⁰⁹ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 419.

²¹⁰ *Die Kriege Friedrichs*, knj. 2, str. 123.

²¹¹ Bitka kod Praga odvila se 6. svibnja 1757. godine između pruskih snaga pod vodstvom kralja Fridrika II. i austrijskih snaga pod vrhovnim zapovjedništvom princa Karla Lotarinškog. Omjer snaga bio je podjednak s približno 65000 vojnika na pruskoj i 62000 na austrijskoj strani. Brzina pruskog napredovanja iznenadila je austrijske zapovjednike, koji nisu očekivali mogući napad prije 7. svibnja. Činjenica da se maršal Daun nije stigao spojiti s glavnom vojskom vjerojatno je bila presudni čimbenik u ishodu s obzirom da je zapovijedao s više od 30000 vojnika. Unatoč velikim gubitcima, pruski je kralj odnio odlučnu pobjedu. Osim stradalih vojnika, poseban udarac pruskim snagama bila je smrt čak 5 generala, među kojima se najviše isticao maršal Scwherin. Upravo je maršal Schwerin bio do sada učestalo spominjano ime, a kraj je dočekao predvođeci svoju pukovnicu u jurišu na Prag. Jednako veliki udarac zadobila je i austrijska strana uslijed smrtonosnog ranjavanja maršala Brownea, koji je preminuo 26. lipnja u Pragu. U bitci je također u službi glavne austrijske vojske sudjelovalo 5240 krajišnika u sklopu rezervnih jedinica, dok ih je 3787 bilo u sklopu posade samog grada Praga. Detaljan popis poginulih pripadnika pruske vojske u: *Die Kriege Friedrichs*, knj. 2, Prilog 5 „Verlusste der Preußischen Armee für die Schlacht bei Prag am 6. Mai 1757“; opis detaljnih manevara uoči bitke u: Isto, str. 95-132; popis krajišnika po pukovnijama u Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 415.; Arneth, *Geschichte Maria Theresia's*, knj. 5, str. 159-182, 203.

²¹² Jedinu akciju izveo je general Beck sa svojim krajiškim postrojbama kada je 6. svibnja u 4 sata došao u Mochov te napao i porazio jedan bataljun Schwerinove vojske. Bio je to manji okršaj u pozadini glavne bitke. Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 417.

dijelu gdje su krajiške trupe bile bez premca - diverzantske akcije. Sama činjenica da se na jednoj važnoj komunikacijskoj liniji nalazilo 2000 krajišnika svakako je morala zadati određene probleme pruskim zapovjednicima i logističarima. U svakom slučaju, postavljanje Petrovaradinaca na zadatke ovog tipa sigurno je predstavljalo značajan odmak od čisto obrambenih i posebno stacionarnih uloga, koje su uglavnom obavljali pod zapovjedništvom generala Piccolominija i Serbellonija. Ako se stoga uspoređi njihova aktivnost s aktivnošću nekih drugih krajiških pukovnija u razdoblju do sredine 1757. godine, može se zaključiti da spadaju među pasivnije pukovnije. Tome su uvjetovale dvije činjenice - pasivna taktika zapovjednika i kasno pristizanje na bojišnicu.

U iduća dva mjeseca jedino se Petrovaradinska pukovnija od svih Hrvatsko-slavonskih pješačkih krajiških pukovnija ne spominje u akcijama, manevrima niti sukobima. Službeno je bila pod vrhovnim zapovjedništvom maršala Dauna, koji je uspostavio značajnu vojsku iz Serbellonijevog korpusa i od ostataka raspršenog desnog krila glavne poražene vojske kod Praga, dodatno popunjavanu kontinuiranim mobiliziranjem i pristizanjem pojačanja iz Monarhije.²¹³ Prema svemu sudeći, njezini su krajišnici većinu svibnja i cijeli lipanj 1757. godine proveli pod zapovjedništvom podmaršala Hallera u misiji pokrivanja pruske odstupnice prema Šleskoj. Sve druge krajiške pukovnije bile su ili dijelom posade opsjednutog Praga²¹⁴ ili su aktivno i neposredno sudjelovale u pokušaju njegova oslobađanja u sklopu vojske maršala Dauna.²¹⁵

Nije poznato zašto je Petrovaradinska pukovnija doživjela drugačiju sudbinu od drugih krajiških pukovnija u ovom razdoblju borbi za sudbinu Praga. Razlog se zasigurno ne može tražiti u lošim ili pasivnim taktičkim odlukama vrhovnog zapovjednika, posebno uzevši u obzir razinu spretnosti i učinkovitosti maršala Dauna pri korištenju ostalih krajiških postrojbi koje je imao na raspolaganju. Posebno se to odnosi na formiranje zasebnih krajiških korpusa pod zapovjedništvom podmaršala grofa Hadika i generala i hrvatskog bana grofa Nádasdy,²¹⁶ kao

²¹³ Svih 11 krajiških pukovnija Hrvatsko-slavonske vojne krajine zajedno su u svibnju ustrojile još jednu dodatnu diviziju od 2600 ljudi. Stoga je nešto Petrovaradinaca zasigurno pristiglo i tijekom ovoga vala pojačanja. Međutim, s obzirom na njihovu malobrojnost, nemoguće je pratiti slijed aktivnosti. Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 419.

²¹⁴ Unutar opsjednutog Praga nalazilo se 5792 graničara iz Ličke, Otočke, Slunjske, Ogulinske, Đurđevačke i jedne Banske pukovnije. Isto, str. 415, 417.

²¹⁵ U akcijama slamanja opsade Praga unutar vojske maršala Dauna sudjelovalo je 5800 graničara iz Križevačke, Gradiške, jedne Banske, Slunjske i Brodske pukovnije. Isto, str. 412.

²¹⁶ Ferenc V Nádasdy rođen je 1708. godine u Štajerskoj u staroj aristokratskoj mađarskoj obitelji i preminuo je 1783. godine u Karlovcu. Za hrvatsku povijest posebno je važan jer je obnašao dužnost hrvatskog bana od 1756. godine sve do svoje smrti. U ulozi bana bio je vrhovni zapovjednik Banskih krajiških pukovnija tijekom Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.), te je tijekom prve dvije vojne kampanje imao istaknutu ulogu. Od 1744. godine nosio je čin podmaršala, od 1754. godine čin generala konjaništva i od 1758. godine čin maršala.

i generala Becka i generala Morócza, koji su u razdoblju do bitke kod Kolina,²¹⁷ odnosno od 10. svibnja do 17. lipnja,²¹⁸ izveli cijelo mnoštvo različitih akcija i napravili značajan utjecaj na razvoj događaja.²¹⁹ Potpuni izostanak petrovaradinskih krajišnika i u bitci kod Kolina 18. lipnja, te kampanji koja je uslijedila idućih tjedana nakon razbijanja opsade Praga, može svjedočiti u prilog strateškoj važnosti njihova smještaja u blizini granice Šleske. U suprotnome bi maršal Daun zasigurno opozvao preko 2000 vojnika koje je imao na isturenoj poziciji uoči odlučujućeg sukoba s Prusima.

Još jedan od priloga koji svjedoče o značajnosti strateške pozicije koju su zauzimali petrovaradinski krajišnici je činjenica da Prusi u svom općem povlačenju nisu ni pokušali koristiti tu potencijalnu odstupnicu prema Šleskoj, a koja im je ujedno bila jedna od kraćih ruta za napuštanje teritorija Habsburške Monarhije. Jedan je od uzrok bila djelomična odsječenost i kontradiktornost izvještaja koje su dobivali u zapovjedništvu u odnosu na broj i smještaj austrijskih postrojbi koje se nalaze na potezu prema Šleskoj, što je uzrokovalo neizvjesnost i izloženost potencijalnim diverzantskim akcijama ukoliko bi se odlučili kretati tim prostorom.

Iz „mraka“ su krajišnici Petrovaradinske pukovnije izašli 10. srpnja kada se ispred Landeshuta²²⁰ (danas Kamienna Góra u Poljskoj) pojavio barun Jahnus von Eberstädt,²²¹ pukovnik Petrovaradinske pukovnije koji je netom pristigao na bojišnicu i preuzeo

²¹⁷ Bitka kod Kolina odvila se 18. lipnja 1757. godine između austrijske vojske pod zapovjedništvom maršala Dauna i pruske vojske kojom je osobno zapovijedao kralj Fridrik II. Maršal Daun je do sredine lipnja okupio značajnu vojsku od gotovo 60000 ljudi na prostoru Czaslawa u Bohemiji (danas Časlav u Češkoj) s ciljem razbijanja opsade Praga, koja je trajala već više od 40 dana. Kralj je raspolagao s manje od 35000 vojnika te je u konačnici doživio svoj prvi poraz u ovome ratu, izgubivši više od 13000 ljudi, dok su Austrijanci brojali nešto više od 8000 izgubljenih u svojim redovima. Katastrofalan ishod bitke prisilio je kralja na napuštanje opsade Praga i potpuno povlačenje iz habsburških zemalja. U bitci su sudjelovali i krajišnici iz druge Banske, Slunjske, Križevačke, Gradiške i Brodske pukovnije, te Karlovački, Banski i Varaždinski husari s ukupno 5800 ljudi. Duffy, *Frederick the Great*, str. 122-132.; Archenholz, *History of the Seven Years*, str. 61-65; *Die Kriege Friedrichs*, knj. 2, str. 68-88, Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 421. - 424.; Arneth, *Geschichte Maria Theresia's*, knj. 5, str. 183-201.

²¹⁸ Detaljna skica s datumima kretanja ovih korpusa u: *Die Kriege Friedrichs des Großen. Dritter Theil: Der Siebenjährige Krieg 1756.-1763. 3. Band: Kolin*, knj. 3, Großer Generalstab, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1901., prilog „Skizze der Operationen des G.L. Herzogs von Braunschweig-Bevern und des Königs gegen den F.M. Grafen Daun, vom 10.ten Mai bis 17.ten Juni 1757.“ Na skici se nigdje ne nalazi podmaršal Haller sa svojim petrovaradinskim krajišnicima, jer su se vjerojatno nalazili izvan dometa na prostoru koji vodi prema Trautenau i Glatzu.

²¹⁹ Više o akcijama navedenih pukovnika u ovome razdoblju u Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 419-422.

²²⁰ Landeshut se nalazi svega 30-ak kilometara sjeverno od Trautenaua, mjesta u čijoj su okolici bili razmješteni pripadnici Petrovaradinske pukovnije tijekom svibnja i lipnja 1757. godine, čime je bilo najbliže veće naselje na pruskom prostoru Šleske i time logična meta protunapada.

²²¹ Franz Maximilian barun Jahnus von Eberstädt rođen je 1711. godine i pripadao je jednoj staroj plemićkoj obitelji iz Thüringena. Studirao je na sveučilištu u Jeni, a otac mu je osigurao mjesto zastavnika u 21. godini. Jahnus se brzo probijao kroz vojnu hijerarhiju te je već 1742. godine bio potpukovnik u 45. pješačkoj linijskoj pukovniji Leopolda Dauna, u sklopu koje je sudjelovao u bitkama u Italiji za vrijeme Rata za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.). Nakon reorganizacije Slavenske vojne krajine i uspostave pukovnijskog sustava, postavljen je 1750. godine na mjesto pukovnika Brodske krajiške pješačke pukovnije jer je u prethodnom ratu imao iskustava ratujući upravo s krajišnicima. Četiri godine kasnije premješten je na mjesto pukovnika Petrovaradinske pukovnije, poziciju na kojoj dočekuje Sedmogodišnji rat (1756. – 1763.). Hirtenfeld, *Der Militär*, str. 42.

zapovjedništvo nad krajiškim snagama na ovome području te provalio u prusku Šlesku.²²² Manja vojna posada, koja se nalazila u gradu pod zapovjedništvom generala bojnika von Kreutzena, odstupila je bez borbe pred gotovo 3000 neprijateljskih krajiških vojnika.²²³ Bila je to svojevrsna prekretnica za Petrovaradinsku pukovnicu u drugoj fazi rata, kada je iz pretežno pasivne prešla u izrazito aktivnu ulogu pod neposrednim zapovjedništvom svog pukovnika Jahnusa i čime se priključila širokoj austrijskoj invaziji kao istureno istočno krilo u Šleskoj. Dotadašnji položaj njezinih krajišnika prigodno je iskorišten za proboj pruske granice na prostoru udaljenom od glavne vojske i koji je u tom trenutku bio izrazito slabo branjen.

Do trenutka njihova ponovnog stupanja na bojnu scenu, akcija općeg pruskog povlačenja i austrijskog protunapada trajala je već 20 dana, odnosno od 20. lipnja kada je napuštena opsada Praga. Prusi su se povlačili prema Saskoj u sklopu dvije glavne vojske kojima su zapovijedali kralj Fridrik II. i njegov brat pruski princ August Wilhelm.²²⁴ Krajiške postrojbe odigrale su vodeću ulogu u progonima i nastojanjima sabotiranja njihova povlačenja kao lake diverzantske postrojbe raspoređene u korpusima Laudona, Nádasdya, Palffyja, Hadika, Morocza i Becka. Kao i u prethodnom razdoblju, sve druge krajiške pukovnije Hrvatsko-slavonske vojne krajine sudjelovale su u određenom obliku u ovim poduhvatima. Njihova je učinkovitost najbolje ocrtana u činjenici što su imali značajnu ulogu u tome što je princ August Wilhelm morao nečasno odstupiti iz pruske vojske, jer je tijekom povlačenja do Bautzena, gdje je stigao 27. srpnja, izgubio 8000 ljudi, kompletnu opskrbu, sve vagone, sve pontonske brodove i nekoliko topova. Nesreća princa Augusta Wilhelma dobrim je dijelom bila posljedica krajiških diverzantskih akcija,²²⁵ ali i gnušanja koje je kralj Fridrik II. imao prema njima i njihovu načinu ratovanja.²²⁶ S obzirom da su se glavne vojske kretale prema Saskoj, gdje austrijske snage 15. srpnja osvajaju važno putno čvorište Gabel (danas Jablonné v Podještédí u Češkoj) i svega 8 dana kasnije i vrlo bogati grad Zittau, a u kojem su se nalazila skladišta puna pruske vojne

²²² Anonimno, *Die Geschichte des jetzigen Kriegs zu unpartheyschen Erkenntniß seines Anfangs und Fortgangs in Gesprächen im Reiche der Todten vorgestellt. Erste Band, im welchem die Historie von A. 1756. bis A. 1757. in X. Stücken beschreiben ist*, knj. 1, Frankrut i Leipzig, 1757. – 1758., str. 164.

²²³ Kralj Fridrik II je od više kontradiktornih izvještaja konačno usvojio upravo onaj Kreutzenov, u kojem stoji da je 3000 neprijateljskih vojnika 10. srpnja zauzelo Landeshut. *Die Kriege Friedrichs*, knj. 3, str. 132.

²²⁴ Princ August Wilhelm imao je zadatak prebaciti jedan dio vojske i u Šlesku, ali nije ga mogao uspješno provesti. Arneht, *Geschichte Maria Theresia's*, knj. 5, str. 205.

²²⁵ Detaljne skice s datumima manevara na prostoru rijeke Labe od sredine lipnja do sredine srpnja 1757. godine u: *Die Kriege Friedrichs*, knj. 3, prilozi „Skizze der Heeresbewegungen auf dem Rechten Elbufer in der erste Hälfte des Juli 1757.“ i „Skizze der Bewegungen vom 20ten Juni bis 1ten Juli 1757. Stellung am 1ten Juli 1757.“

²²⁶ Laudona, koji je bio posebno uspješan u nanošenju štete vojsci princa Augusta Wilhelma, u tom je trenutku nazvao „nitkovom“ i nije nikako mogao oprostiti svojim zapovjednicima što su dopustili da im takav netko nanese velike gubitke i omete kretanje. Kralj je općenito bio poznat po kontinuiranom podejnjivanju značajna *maloga rata* i uloge koju su krajišnici u njemu imali, nazivajući ih pogrđnim imenima. Szabo, *The Seven Years War*, str. 68.

opskrbe,²²⁷ pukovnik Jahnus je sa svojim krajišnicima ostao izvan tijeka središnjih događanja, nalazeći se više od 100 km istočno od glavne vojske.

Zauzimanje Landeshuta i protjerivanje postrojbi generala bojnika Kreutzena imalo je svoje strateško značenje, prvenstveno jer je otvorilo put prema važnoj utvrdi Schweinditz (danas Świdnica u Poljskoj), koja se nalazila u središtu plodne nizinske regije i do koje se stizalo obližnjim planinskim prolazima.²²⁸ Landeshut je Jahnusu poslužio i za stvaranje baze iz koje je tijekom srpnja slao pljačkaške pohode po Šleskoj, dok je istovremeno učvrstio nadzor nad okolnim bregovima i ključnim putevima. Kroz dva tjedna proširio je svoju zonu utjecaja na Schmiedberg (danas Kowary u Poljskoj) i Hirschberg (danas Jelenia Góra u Poljskoj), čime je pokrivaio uglavnom planinski prostor koji se prostirao na više od 30 km zračne linije zapadno od njegove početne baze u Landeshutu. Na raspolaganju je, osim dva bojna bataljuna i jedne grenadirske satnije svoje pukovnije, imao i nekoliko satnija varaždinskih krajišnika.²²⁹

U smjeru sjeveroistoka krenuo je krajem srpnja. S varaždinskim krajišnicima, nakon nekoliko manjih sukoba s postrojbama generala bojnika Kreutzena, u konačnici je uspio zadobiti kontrolu nad Striegauom (danas Strzegom u Poljskoj), dok je glavninu vojske premjestio u Hohenfriedenberg (danas Dobromierz u Poljskoj). U Striegau je postavio posadu od 400 do 500 pripadnika Križevačke pukovnije pod zapovjedništvom bojnika Bauera,²³⁰ što je bila posebno isturena mikro-strateška točka, koja se nalazila 30 km od Landeshutea i svega 17 km od Schweinditza. Ovim napredovanjem prošao je planinske prolaze i ušao u nizinski prostor, gdje je mogao posebno učinkovito iskoristiti husare i gotovo neposredno ugroziti linije opskrbe samog generala bojnika Kreutzena u Schweinditzu. Početak kolovoza pukovnik Jahnus dočekaao je pokrivajući otprilike 60 km zračne linije isturene istočne bojišnice u Šleskoj.

²²⁷ Princ Karlo uzrokovao je veliki požar u gradu uslijed obilnog bombardiranja, čime je nastala opća katastrofa u kojoj je izgubljena utvrda, većina namirnica, brojno oružje i dvije trećine kuća. Osim velikog nezadovoljstva carice i kraljice Marije Terezije, posljedica je bila i usporavanje napredovanja kampanje zbog nedostatka namirnica, iako je austrijska vojska bila dvostruko brojnija od pruske na tom području. Duffy, *Frederick the Great*, str. 133., Arneth, *Geschichte Maria Theresia's*, knj. 5, str. 205-206.

²²⁸ Schweinditz je utvrđen 1747. i predstavljao je uz Landeshut za kralja Fridrika II. najvažniju stratešku točku u Donjoj Šleskoj. Duffy, *Frederick the Great*, str. 97-98.

²²⁹ Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 289., Hirtenfeld, *Der Militär*, str. 42-43., Anonimno, *Die Geschichte des jetzigen Kriegs zu unpartheyschen Erkenntniß seines Anfangs und Fortgangs in Gesprächen im Reiche der Todten vorgestellt. Erste Band, im welchem die Historie von A. 1756. bis A. 1757. in X. Stücken beschreiben ist*, knj. 5, Frankrut i Leipzig, 1757. – 1758., str. 30.

²³⁰ *Die Kriege Friedrichs*, knj. 3, str. 181-182.

3.3. Bitka kod Landeshuta (13. - 14. kolovoza 1757. godine)

Kolovoz 1757. godine donio je nastavak pruskog povlačenja i cijeli niz taktičkih manevara, rotacija i manjih okršaja na 200 km širokoj bojišnici. Austrijski cilj bio je pokušaj kompletnog uništenja pruske vojske, dok se kralj Fridrik II. nastojao učvrstiti u Lužnici i regrupirati svoje postrojbe radi brzog protunapada. Na krajnjem istoku bojišnice potisnuti general bojnik Kreutzen nije mirovao. Iz baze u Schweinditzu nastojao je suzbiti upade i pljačkanje krajišnika u Šleskoj, te daljnje potencijalno napredovanje pukovnika Jahnusa. Stoga je u noći s 2. na 3. kolovoza napao Striegau, čiji su branitelji odolijevali punih 10 sati napadima moćnijeg neprijatelja prije konačne kapitulacije uz mogućnost časnog povlačenja.²³¹ Osvajanjem Striegaua i zatim vraćanjem u Schweinditz primorao je pukovnika Jahnusa na povlačenje u sam Landeshut i preuzimanje obrambene uloge, čime je značajno otupio diverzantsko krajiško djelovanje na tom prostoru.²³²

Uvidjevši mogućnost Kreutzenova daljnjeg napredovanja, austrijski su zapovjednici 8. kolovoza poslali Jahnusu postrojbu od 1500 novopridošlih slavonskih krajišnika Brodske i Gradiške pukovnije. Navedenom rotacijom, korpus kojim je raspolagao u samom Landeshutu ojačan je na više od 4000 ljudi, a sastojao se od dva bataljuna njegove Petrovaradinske pukovnije, po jednog bataljuna Brodske i Gradiške pukovnije te od pripadnika obje varaždinske pukovnije, kao i varaždinskih krajiških husara.²³³ Zapovijedao je, dakle, isključivo s krajiškim odredima. S druge strane se general bojnik Kreutzen, ohrabren uspjehom kod Striegaua i na poticaj ministra Schlabredorffa, pruskog upravitelja Šleske, odlučio na dovođenje grenadirskog bataljuna Kreutzen iz obližnjeg Cosela (danas Kędzierzyn-Koźle u Poljskoj) kao pojačanja radi pokretanja općeg protunapada i izbacivanja austrijske vojske iz pruske Šleske.²³⁴ Bio je to uvod u prvu bitku u kojoj je izravno sudjelovala Petrovaradinska pukovnija u Sedmogodišnjem ratu (1756. – 1763.). Iz perspektive same pukovnije, vrlo je važna bila činjenica što je upravo neposredni zapovjednik austrijskih snaga u toj bitci bio upravo njezin pukovnik, čime je cijeli događaj za ovaj uvid dobio posebno značenje.

²³¹ Braniteljima je dopušteno da napuste grad pod oružjem, zastavom i opremom uz uvjet da se idućih 24 sata suzdrže od djelovanja protiv kralja Fridrika II. U obrani se posebno istaknuo zapovjednik bojnik Bauer, koji je više puta odbio ponudu za predajom i polaganjem oružja te je u konačnici zbog snažne i organizirane obrane prisilio Pruse na ponudu časne kapitulacije uz mogućnost povlačenja. Osim izuzetne osobne hrabrosti branitelja, važnu je stratešku ulogu u ovom ishodu igrala i činjenica neposredne blizine drugog dijela korpusa pukovnika Jahnusa, koji je mogao ugroziti pruska nastojanja u slučaju dužeg vremenskog trajanja opsade. Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 427; *Die Kriege Friedrichs*, knj. 3, str. 182; Hirtenfeld, *Der Militär*, str. 70.

²³² *Die Kriege Friedrichs*, bn. 3, str. 182.

²³³ Heinrich Wuttke (ur.), *Die Drei Kriegsjahre 1756., 1757. und 1758. in Deutschland*, Leipzig, 1856., str. 187; Arnoth, *Geschichte Maria Theresia's*, knj. 5, str. 207; Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 427.

²³⁴ *Die Kriege Friedrichs*, knj. 3, str. 182.; Wuttke, *Die Drei Kriegsjahre*, str. 187.

Uvečer, 12. kolovoza, general bojnik Kreutzen okupio je svoje postrojbe i u dvije kolone pokrenuo marš prema Hartmannsdorfu (danas Jaczków u Poljskoj), selu udaljenom svega 5 km od Landeshuta. Na raspolaganju je imao 70 husara i 6 bataljuna pješaka: grenadirske bataljune Kreutzen i Diezelsky, Drugi Sers pješački bataljun, jedan posadni bataljun Quadt iz Striegaua i dva bataljuna posade Mützschefahal iz Schwiednitz.²³⁵ To je činilo ukupnu silu koja je brojala najizglednije između 4000 i 5000 ljudi, pojačanu s 16 topova.²³⁶

Dok je pukovnik Jahnus u svojim redovima imao uglavnom ujednačene krajiške jedinice Slavonaca i Varaždinaca, pruska je vojska po kvaliteti jedinica bila izrazito heterogena. Pruski grenadirski bataljuni činili su jedne od najelitnijih postrojbi koji su se mogli pronaći na bojnopolju tog vremena, dok su u drugu ruku posadni bataljuni bili na niskoj razini kada je bila u pitanju bitka na otvorenom. Nadalje, Sers pješački bataljun nije bio dijelom pruske regularne linijske vojske, nego je spadao u inženjerske i artiljerijske korpusne i bio je povezan s pripadajućim topništvom vojske. Od dva grenadirska bataljuna, samo je Kreutzen bataljun bio zaista pruski, dok je Diezelsky bataljun sastavljen u proljeće 1757. godine od grenadira iz linijskih pukovnija priključene saske vojske.²³⁷ Diezelsky je bataljun, stoga, premda se sastojao od elitnih jedinica, bio na nešto nižoj razini ratne učinkovitosti od očekivane, zbog izrazito lošeg morala kojeg su imali Saksonci, prisilno priključeni pruskoj vojsci, a i činjenica što su netom prije izgubili svog zapovjednika, bojnika von Diezelskyog, upravo u okršaju protiv krajišnika pukovnika Jahnusa, nije im išla u prilog.²³⁸

Nedostatak regularnih linijskih postrojbi, većinski udio posadnih jedinica i vrlo mali broj husara bile su slabosti vojske u pokretu, dok joj je velika prednost u odnosu na branitelje u Landeshutu bio središnji elitni grenadirski korpus i značajna artiljerijska potpora. U drugu ruku, premda ujednačene, sve jedinice pod Jahnusovim zapovjedništvom još su uvijek glasile kao lake, pa često i pomoćne trupe. Potpuni izostanak bilo kakvog oblika tradicionalnih linijskih

²³⁵ *Die Kriege Friedrichs*, knj. 3, str. 182

²³⁶ Austrijski izvori i literatura uglavnom spominju brojku od 8000 pruskih pješaka, 4 eskadrona konjice i 16 topova pod zapovjedništvom generala bojnika Kreutzena. Međutim, detaljnijim uvidom u pojedine bataljune i postrojbe koje su sudjelovale u bitci može se zaključiti da je stvarna brojka ipak bila dosta manja. Prije izbijanja rata prosječni pješački bataljun pruske vojske imao je nešto više od 800 vojnika, dok je primjerice svega nekoliko dana nakon ove bitke kralj Fridrik II. osobno pokrenuo vojsku koja je ukupno imala 35600 pješaka u 60 bataljuna prema Zittau, a što je značilo da je jedan bataljun prosječno imao nešto manje od 600 pripadnika. U jeku vojne kampanje bataljuni i satnije u pravilu nisu mogli imati popunjeni broj pripadnika zbog neprestanih gubitaka. Teško je stoga zaključiti da je general bojnik Kreutzen na istočnom krilu bojišnice mogao u tom trenutku skupiti silu koja bi zajedno s konjicom brojala gotovo 10000 ljudi. Obje su strane u izvještajima i kasnijoj literaturi imale svoje razloge za uveličavanjem ili umanjivanjem stvarnog broja, kako svojih postrojbi tako i onih neprijateljskih.

²³⁷ *Die Kriege Friedrichs*, knj. 1, str. 123-126.

²³⁸ Grenadirski bataljun Diezelsky sudjelovao je u zauzimanju Strigaua 3. kolovoza, prilikom čega je poginuo njegov zapovjednik bojnik von Diezelsky. Zapovijedanje bataljunom preuzeo je potom satnik von der Goltz. *Die Kriege Friedrichs*, knj. 1, str. 182.

postrojbi u frontalnom okršaju značio je ogroman manjak, posebno i zbog nedostatka borbenog iskustva izvan malog rata kod velikog dijela njegovih jedinica. General Laudon,²³⁹ koji se između ostalog proslavio zapovjedni lakim krajiškim trupama, upravo je 1757. godine predložio Mariji Tereziji da se *Hrvatima*, kako je nazivao krajišnike, u bitkama pridodaju po dva bataljuna grenadira koja bi predstavljala elitnu okosnicu linijskih postrojbi i omogućila krajišnicima održavanje reda prilikom frontalnog sukoba. Uočio je da unatoč velikoj hrabrosti koju su imali, nikako nisu uspijevali zadržati liniju prilikom borbe, nego bi se uvijek raspršili prema naravi svog tradicionalnog ratovanja. Ovaj je sustav već učinkovito primijenjen u bitci kod Kolina,²⁴⁰ ali sudionici te bitke, kao niti linijski grenadiri, nisu bili prisutni u Jahnusovim redovima. Međutim, izostanak lakih postrojbi i mali broj husara kod protivnika otvarali su prostor nešto drugačijem pristupu bitci, onome u kojem su krajišnici u konačnici i zaradili svoje istaknuto mjesto u ratnoj povijesti.

Pukovnik Jahnus saznao je za prilazak snaga generala bojnika Kreutzena 13. kolovoza u jutarnjim satima, kada su se njegove izvidnice sukobile s pruskim husarima. Naredio je sklapanje svih šatora i spremanje vojne opreme uz striktnu zabranu uzmicanja iz samog Landeshuta, te je poslao nekoliko odreda krajišnika u šumu na istoku od grada.²⁴¹ Pruski časnici odlučili su da se ipak neće zadržavati kod Hartmannsdorfa, nego su se već istoga dana uputili do samog odredišta. Prostor kretanja bio im je ograničen s obzirom da su šumu s njihove lijeve strane zauzimali krajišnici, dok se s desne strane nalazila rijeka Bóbr. U večernjim satima stigli su do sela Vogelsdorf (danas Ptazków u Poljskoj), na manje od kilometar udaljenosti od Landeshuta, i pokušali s prethodnicom i husarima zauzeti obližnji šumoviti brijeg Buchberg (danas Bukowina), koji dominira nad gradom na istoku, ali su, međutim, uvidjeli da je on već bio čvrsto zauzet krajišnicima. Jahnus je u iščekivanju neprijateljskog dolaska središnji korpus svojih postrojbi prebacio južno od grada.²⁴² Izmještanje trupa iz grada bio je određeni rizik, ali je svakako računao da su mogućnosti za neposredni napad iste večeri bile male uslijed činjenice

²³⁹ Gideon Ernst barun von Laudon (Loudon) rođen je 1716. godine u Livoniji i potjecao je iz stare plemićke škotske obitelji, a umro je 1790. godine u Moravskoj. Vojnu karijeru započeo je u ruskoj carskoj vojsci odakle je zbog nezadovoljstva položajem istupio. Pokušao je 1741. godine prijeći u službu kralja Fridrika II koji ga je odbio, da bi u konačnici svoje mjesto pronašao kao satnik u redovima pandura Franje baruna Trencka. U svojoj izuzetno bogatoj i uspješnoj karijeri dosegao je najviši čin maršala u austrijskoj vojsci i bio odlikovan najvećim priznanjem Vojnog Reda Marije Terezije. Svoju je slavu, između ostalog, stekao i izrazito uspješnim predvođenjem krajiških postrojbi u brojnim prilikama, te je glasio i kao najuspješniji protivnik kralja Fridrika II. Hirtenfeld, *Die Militär*, str. 48-57; Constantin von Wurzbach, *Biographisches Lexicon des kaiserthums Oesterreich*, knj. 16., k.k. Hof- und Staatsdruckerai, Beč, 1867., str. 66-80.

²⁴⁰ Duffy, *Army of Maria Theresa*, str. 86.

²⁴¹ Wuttke, *Die Drei Kriegsjahre*, str. 187.

²⁴² *Die Kriege Friedrichs*, knj. 3, str. 182.-183; Wuttke, *Die Drei Kriegsjahre*, str. 187.

da su Prusi marširali cijelu prethodnu noć i većinu tekućeg dana i stoga bili u značajno slabijoj fizičkoj spremi od branitelja.

Za razumijevanje razvitka taktike, važno je napomenuti da sam Landeshut nije bio utvrda, odnosno nije imao standardne fortifikacije tog doba iz kojih bi se grad mogao učinkovito braniti, stoga je zauzimanje strateških pozicija na okolnom terenu bilo ključno za stjecanje prednosti uoči same bitke. Međutim, premda su stigli tek u 7 sati uvečer, general brojnik Kreutzen je unatoč iscrpljenosti ipak naredio direktni napad u dva smjera: desno krilo trebalo je napasti i zauzeti predgrađe Landeshuta, dok je lijevo istovremeno trebalo preuzeti kontrolu nad brijegom Buchbergom na istoku. Ovaj pomalo očajnički pokušaj brzog djelovanje, a osujetio je mrak koji se spustio te su Prusi bili prisiljeni napraviti kamp na čistini pred samim gradom, tik izvan topometne linije. Svjesni činjenice da su branitelji dobro iskoristili prednosti okoliša, kao i njihove neposredne blizine, uspostavili su četverokutni kamp koji su sa svih strana čuvali stražari pod oružjem čineći kvadratnu formaciju, time nastojeći zaštititi topove, streljivo, namirnice i konje koji su se nalazili u sredini.²⁴³

Unatoč pruskoj pripravnosti, pukovnik Jahnus odlučio je odmah djelovati i pokušati steći prednost prije odlučujućeg sukoba. S obzirom da mu se rizik izmještanja trupa isplatio, imao je veći manevarski prostor. Okupio je diverzantsku postrojbu od 50 dobrovoljaca iz svoje Petrovaradinske pukovnije i na čije je čelo postavio jednog petrovaradinskog narednika. Plan je bio alarmirati i uznemiravati neprijatelja kroz noć unutar njihova kampa, radi ometanja potrebnog odmora i nanošenja što veće materijalne i ljudske štete. Petrovaradinci su se prišuljali na krilo neprijateljskog kampa u ranoj fazi noći i iz mraka otvorili puščanu paljbu na kvadratnu formaciju. Premda sama učinkovitost paljbe nije mogla biti dovoljna da nanese značajniju izravnu štetu, uzrokovala je opći metež i paniku u pruskim redovima. U očajničkom pokušaju uzvratanja napada došlo je uslijed meteža do višestruke prijateljske paljbe, dok je značajan dio konja pobjegao. Situaciju su iskoristili i nezadovoljni Saksonci, te je navodno više od 100 pripadnika Diezelsky grenadirskog bataljuna dezertiralo. Bilo je potrebno nekoliko sati da se pruski kamp dovede u red i postavi učinkovitija obrana. Petrovaradinci su pokušali još nekoliko puta napasti na prepad, ali su naišli na spremnijeg neprijatelja koji je uzvrćao paljbu bez upadanja u kaos. Unatoč tome, noć je za Pruse prolazila u izuzetnom nemiru. U pokušaju spašavanja situacije, general bojnik Kreutzen naredio je prije zore opće povlačenje s pozicije kampa na udaljenost od otprilike 600 metara u smjeru sjeveroistoka, odnosno s druge strane sela Vogelsdorf i na veću udaljenost od krajiških pozicija i obližnjih šuma, prilikom kojega je

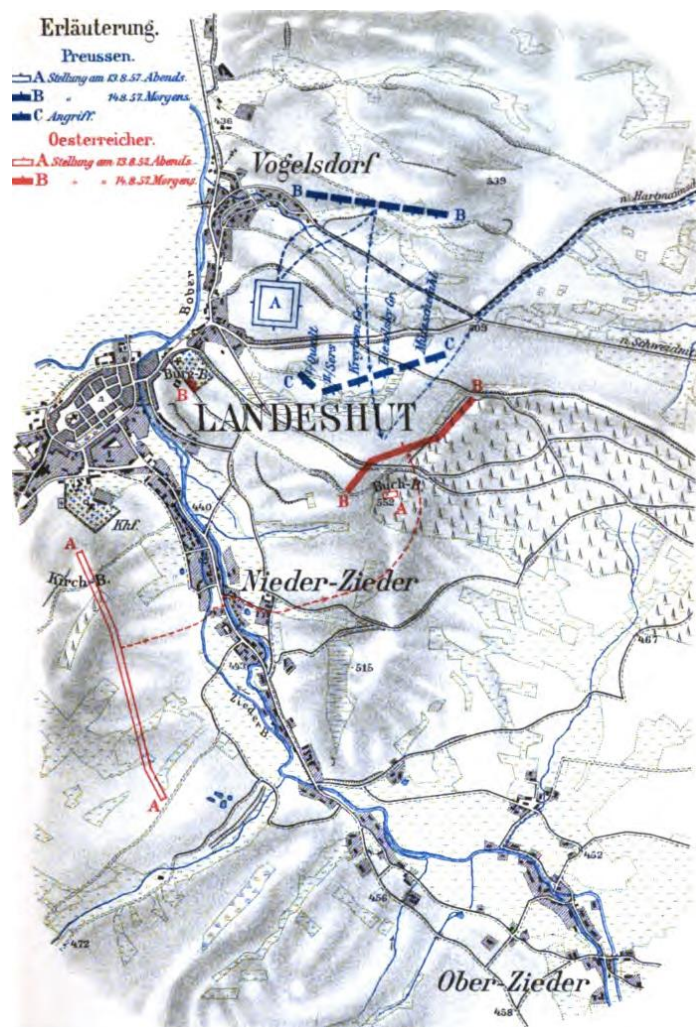
²⁴³ *Die Kriege Friedrichs*, knj. 3., str. 183; Wuttke, *Die Drei Kriegsjahre*, str. 187.

napustio većinu opreme i namirnica i orijentirao se isključivo na spašavanje i organiziranje vojnog ljudstva i potrebnih topova. Razlog brzog marša u povlačenju, ležao je u tome što su njegova nastojanja primijetili obližnji Petrovaradinci, te su na pruske postrojbe otvarali pušчанu paljbu diverzantskim prepadima, dok su istovremeno s brijega Buchberg pucali topovima. Kreutzen je ovim potezom, žrtvujući opremu i namirnice, uspio dostići svoj cilj bez značajnijih ljudskih gubitaka u vojnim redovima. U međuvremenu je pukovnik Jahnus, bez ometanja, prebacio glavninu svoje vojske preko Nieder-Ziedera (danas predgrađe Kamienna Góra u Poljskoj) i postavio je na strateški dobru poziciju na Buchbergu, iščekujući odlučujući pruski napad, dok je jedan bataljun Petrovaradinske pukovnije, pojačan topovima, postavio na brijegu Bergburg na samom ulazu u Landeshut.²⁴⁴

U navedenim akcijama nisu zabilježene značajnije žrtve među pripadnicima Petrovaradinske pukovnije, dok je ukupna šteta na pruskoj strani bila značajna. Maksimalno korištenje krajišnika u taktikama malog rata donijelo je u konačnici nezanemarive prednosti uoči odlučujuće frontalne bitke. Osim velike materijalne štete, Prusi su izgubili barem polovicu svojih husara zbog odbjeglih konja, nemali broj grenadira koji su dezertirali, a koji su u biti predstavljali jedinu pravu silu u pruskim redovima, više mrtvih i ranjenih od samog okršaja i konfuzije, te možda čak i najvažnije - proveli su još jednu neispavanu noć. Također su se morali povući i na strateški lošiji položaj. Ovakav ishod situacije u noći uoči bitke mogao je samo pozitivno utjecati na moral branitelja Landeshuta, jednako kao što je narušio moral napadača. Stoga je učinak koji je postigao odred od svega 50 petrovaradinskih krajišnika bio zaista velik, premda su za njega, osim spretnosti krajišnika, zaslužni i već navedeni nedostaci pruske vojske, a koji su ovom prilikom tako jasno izašli na vidjelo. Međutim, upravo je jedno od umijeća rata iskorištavanje svojih prednosti i pokušaj napada na neprijateljske nedostatke i slabosti.

U jutro, 14. kolovoza, Prusi su formirali jednu liniju i pokrenuli direktan napad. Taktička situacija već opisanog prethodnog dana, noći te jutra same bitke nalazi se na 1. planu.

²⁴⁴ „Skizze des Gefechtes bei Landeshut am 14ten August“ u: *Die Kriege Friedrichs*, knj. 3, str. 183-184; Wuttke, *Die Drei Kriegsjahre*, str. 187.188; Arneth, *Geschichte Maria Theresia's*, knj. 5, str. 208.

Plan 1. Plan bitke kod Landeshuta 14. kolovoza 1757. godine.²⁴⁵

Pruska linija napada sastojala se od dva grenadirska bataljuna i Sers pješačkog bataljuna u sredini, zatim dva posadna bataljuna Mützschefahal na lijevom krilu i nešto isturenijem posadnom bataljunu Quadt na desnom krilu. Na suprotnoj strani početna Jahnusova formacija sastojala se od jednog bataljuna Petrovaradinske pukovnije izdvojenog na Burgbergu i ojačanog topovima (oznaka B lijevo od pruske linije na planu), varaždinskih krajišnika u podnožju Buchberga u šumi kao isturene prve linije, 2 grenadirske krajiške satnije s 6 topova na desnom krilu na uzvišenju, te preostala tri bataljuna slavonskih krajišnika na drugoj liniji na uzvišenju Buchberga.²⁴⁶

Grenadirski pruski bataljuni prvi su krenuli u napad na zapovijed generala bojnika Kreutzena i unatoč krajiškoj topovskoj paljbi došli do podnožja Buchberga i pozicije

²⁴⁵ Preuzeto iz: *Die Kriege Friedrichs*, knj. 3, prilog „Skizze des Gefechtes bei Landeshut am 14ten August“.

²⁴⁶ *Die Kriege Friedrichs*, knj. 3, str. 183-184; Wuttke, *Die Drei Kriegsjahre*, str. 187-188; Arneht, *Geschichte Maria Theresia's*, knj. 5, str. 208.

varaždinskih krajišnika koji su se tamo nalazili u šumi, te koje su potisnuli bez većih poteškoća. Također su uspjeli sa sobom dovesti i svoje bataljunske topove iz kojih su otvorili vatru na 6 krajiških topova zaštićenih grenadirskim krajiškim satnijama na desnom krilu branitelja. Poneseni uspjehom svojih grenadirskih suboraca, preostala 4 pruska bataljuna su i prije zapovijedi svog generala krenula u napad. Svi su pruski odredi tako u jednoj liniji napredovali iz podnožja brijega penjući se uzbrdo prema krajiškim topovima na desnome krilu braniteljske vojske. Puščana i topovska paljba branitelja nije ih zaustavila, te su na juriš osvojili njihova utvrđenja i topove na vrhu brijega.²⁴⁷

Tijekom napredovanja, Pruse su, osim utvrđenih krajišnika prema kojima je napad bio usmjeren, puščanom paljbom obasipali i krajišnici iz još 5 bataljuna koji su formirali liniju na njihovom desnom krilu, međutim, očito bez velikog učinka, jer se neprijateljsko napredovanje nije usporavalo. S obzirom na neprijateljsku izloženost i brojnost samih krajišnika, te povoljnu obrambenu poziciju na kojoj su se nalazili, može se tvrditi kako su u ovom slučaju bili izuzetno neučinkoviti.²⁴⁸ Također su krajišnici prema kojima je bio usmjeren napad uzimali pred neprijateljem, oslanjajući se na svoj tradicionalni pristup malog rata bez izravnog linijskog sukoba. Pruske su jedinice predvođene elitnim grenadirskim bataljunima u ovom dijelu okršaja kod Landeshuta pokazale svoje prednosti i kvalitete u odnosu na isključivo krajišku vojsku na suprotnoj strani, relativno lagano napredujući i osvajajući teren u nepovoljnoj taktičkoj situaciji napada preko uzvisine na utvrđenog neprijatelja, koji je noć prije zauzeo ključne obrambeno-taktičke pozicije.²⁴⁹

Pruske su se jedinice regrupirale na novoosvojenom položaju i krenule prema prvoj liniji glavnog korpusa krajiških postrojbi. Pukovnik Jahnus tada je naredio da dva topa koja je u noći sakrio na uzvisini, a koja su se u tom trenutku nalazila na pruskom krilu, otvore iz

²⁴⁷ *Die Kriege Friedrichs*, knj. 3, str. 184-185; Wuttke, *Die Drei Kriegsjahre*, str. 188; Arneth, *Geschichte Maria Theresia's*, knj. 5, str. 208., Anonimno, *Die Geschichte des jetzigen Kriegs*, knj. 5, str. 35-36., Hirtenfeld, *Der Militär*, str. 43.

²⁴⁸ Jednak broj standardnih pješačkih linijskih bataljuna u formaciji frontalnog pucanja u istoj taktičkoj situaciji zasigurno bi uzrokovao štetu neprijatelju koja bi ga značajno usporila, ako ne i u potpunosti izbacila iz stroja. Ovdje treba napomenuti da su Prusi bili u izloženoj i taktički lošoj poziciji kada su u potpunosti koncentrirali svoj napad na jedno krilo obrambene vojske, čime su ostavili veliki dio krajišnika da neometano razviju liniju i pucaju. U idealnim uvjetima, linijske pukovnije mogle su imati učestalost od 5 pucnjeva u minuti, dok je u bitci pod pritiskom neprijateljske vatre u frontalnom okršaju taj broj padao i ispod 2. Time se ocrtava jedno gledište taktičke prednosti koju su uživali krajišnici. Međutim, u usporedbi s „idealnim“ uvjetima treba biti oprezan, jer vojska koja bi se sastojala od redovnih jedinica, s iskusnim zapovjednicima toga vremena, zasigurno ne bi napravila niz poteza i propusta koji su bili stvarnost ovog okršaja, prvenstveno s pruske strane. Također, isti ti „idealni“ uvjeti rijetko su bili demonstrirani u stvarnosti na otvorenom bojnopolju, čak i u glavnim bitkama rata. Unatoč tome, ovom analizom mogu se поближе odrediti određene kvalitete i nedostatci krajišnika u odnosu na druge vrste i kategorije vojnika toga vremena.

²⁴⁹ *Die Kriege Friedrichs*, knj. 3, str. 184-185; Wuttke, *Die Drei Kriegsjahre*, str. 188; Arneth, *Geschichte Maria Theresia's*, knj. 5 str. 208; Anonimno, *Die Geschichte des jetzigen Kriegs*, knj. 5, str. 35-36; Hirtenfeld, *Der Militär*, str. 43.

relativne blizine vatru sa sitnozrnim kartečom, nanoseći time proporcionalno visoku štetu neprijatelju i uspijevajući na trenutak usporiti njihovo napredovanje. Iskorištavajući naznaku neprijateljske poljuljanosti i znajući da će se u predstojećem standardnom linijskom frontalnom okršaju naći u vrlo nepovoljnoj situaciji, naredio je svojim postrojbama koje su u tom trenutku činile prvu liniju, naime bataljunima Petrovaradinske, Brodske, Gradiške, Križevačke i Đurđevačke pukovnije, da raspuste standardnu formaciju i napadnu prema „nacionalnom običaju“.²⁵⁰ Krajišnici su prebacili puške preko ramena, izvukli sablje i uz *strašne bojne poklice*²⁵¹ krenuli u opći juriš na neprijatelja. Ovaj donekle egzotičan, i zasigurno zastrašujući prizor, imao je razoran učinak na Pruse. Trpeći značajne početne gubitke, linije su im se gotovo u potpunosti raspale i krenuli su se povlačiti u velikom metežu. Krajišnici su ih nastavili progoniti, te su uz pomoć husara i dislociranog petrovaradinskog bataljuna uspjeli zarobiti veliki broj neprijatelja. Naime, cijeli posadni bataljun Quadt, koji se nalazio na desnome krilu, bio je opkoljen i u potpunosti zarobljen. Možda neočekivano, ali jedini bataljun koji se u pruskim linijama nije raspao bio je onaj Diezelsky saksonskih grenadira. Saksonci su očuvali red i štitili povlačenje svojih suboraca koji su bježali preko Hartsmandorfa prema Swienditzu, donekle spašavajući već očajnu situaciju.²⁵²

Konačni rezultat prve bitke za Landeshut bila je potpuna pobjeda pukovnika Jahnusa i njegovih krajišnika, koji su se izbacivanjem iz stroja generala bojnika Kreutzena i njegovih postrojbi načinili gospodarima ovog dijela Šleske. Pruski gubitci ukupno su iznosili čak 30 časnika i 1337 vojnika,²⁵³ dok je na austrijskoj strani stradalo svega 3 časnika i 96 vojnika.²⁵⁴ Sam pukovnik Jahnus prilikom konačnog juriša izgubio je konja na kojem je jahao, ali nije zadobio teže ranjavanje prilikom pada. Upravo je zbog ovog junačkog čina dobio Mali križ Vojnog Reda Marije Terezije prilikom prve promocije održane 7. ožujka 1758. godine, kao i promaknuće u generala bojnika već 21. kolovoza 1757. godine.²⁵⁵ Osim Jahnusa, za istaknuto junaštvo *sa sabljom u ruci* prilikom juriša, Mali križ Vojnog Reda Marije Terezije dobio je

²⁵⁰ „Nacionalni običaj“ u slučaju krajišnika često se povezivao s *turskim načinom* napada i ratovanja, a koji je bio relativno nepoznat na bojišnicama srednje Europe prije nego su ga krajišnici proslavili u Ratu za austrijsko nasljeđe (1740-1748.).

²⁵¹ „... mit furchtbaren Schlachtgeschrei“, „...mit Geschrei überraschend...“, „...mit wildem Geschrei...“ neki su od opisa koji stoje uz ovaj krajiški juriš na pruske linije.

²⁵² *Die Kriege Friedrichs*, knj. 3, str. 184-185; Wuttke, *Die Drei Kriegsjahre*, str. 188; Arneth, *Geschichte Maria Theresia's*, knj. 5, str. 208; Anonimno, *Die Geschichte des jetzigen Kriegs*, knj. 5, str. 35.-36; Hirtenfeld, *Der Militär*, str. 43.

²⁵³ Više od polovice bilo ih je zarobljeno. Od pruskih je časnika poginulih bilo 6, ranjenih 8 i zarobljenih 16. Poimenični popis izgubljenih pruskih časnika u: *Die Kriege Friedrichs*, knj. 3, prilog „Namentlichen Verzeichnitz der gebliebenen, verwundeten und gefangenen Offiziere“.

²⁵⁴ Svega 17 mrtvih i 81 ranjenih. *Die Kriege Friedrichs*, knj. 3, str. 185., Anonimno, *Die Geschichte des jetzigen Kriegs*, knj. 5, str. 35.

²⁵⁵ Hirtenfeld, *Der Militär*, str. 32., 42.

također i pedesetosmogodišnji bojni Bauer,²⁵⁶ koji je već bio zapažen prilikom hrabre obrane Strigaua prije svega desetak dana.

Dva tako značajna odlikovanja, kao i promaknuće zapovjednika, jasno upućuju da poduhvati krajišnika u svega mjesec dana na prostoru Šleske, u razdoblju od srpnja do kolovoza 1757. godine, nisu bili zanemareni u Beču, premda nisu bili dijelom središnje vojne kampanje usmjerene izravno protiv kralja Fridrika II. Najveća čast, kao i promjena, bila je upravo za Petrovaradinsku pukovnicu iz nekoliko razloga. Prvenstveno jer je njihov pukovnik bio zapovjednik ove vojske, čime su u brojnim izvorima, suvremenoj literaturi i izvještajima bili posebno navođeni i isticali, a što je bio izrazito veliki pomak u vrlo kratkom vremenu s obzirom na pasivnost koja ih je karakterizirala u protekloj godinu. Osim toga, u konačnici su bili i najbrojniji među pripadnicima pojedinih krajiških pukovnija. Također, sam Jahnus od tada se kod suvremenika počinje navoditi kao zapovjednik koji je stekao svoje ime u svijetu predvođi lake trupe, te se u tom svjetlu pojavljuje u istoj rečenici sa zapovjednicima kao što su Laudon, Beck i Nádasdy.²⁵⁷

3.4. Od Landeshuta do Huebertsburga (1757. – 1763.)

3.4.1. Vojne kampanje 1757. – 1758. godine

Veliki uspjeh pukovnika Jahnusa učinio je austrijsku vojsku gospodarom prostora oko grada i utvrde Schweidnitz, koji ipak nisu mogli zauzeti. Također, vojni je uspjeh za Petrovaradinsku pukovnicu značio gubitak zapovjednika, s obzirom da je Jahnus dobio promaknuće u generala bojnika već idući tjedan nakon bitke (21. kolovoza). Upražnjeno mjesto proslavljenog Jahnusa popunio je Karl Ludwig Lanjus von Wellenburg, koji će na toj poziciji ostati tijekom svih ratnih zbivanja narednih godina i time u najvećoj mjeri obilježiti ratni put Pukovnije. Za razliku od Jahnusa, Lanjus je bio povezan s Petrovaradinom i Slavonskom vojnom krajinom od rođenja. Naime, rođen je 1720. godine u staroj i zasluženoj obitelji koja je

²⁵⁶ Elias Bauer rođen je u Mainzu 1699. godine, a umro je u Križevcima 1769. godine. Od 1756. godine služio je kao bojni u Križevačkoj krajiškoj pukovnicu, a upravo se pod Jahnusovim zapovjedništvom 1757. godine posebno istaknuo u obrani Strigaua i u bitci za Landeshut. Iduće godine promaknut je u potpukovnika svoje pukovnije, da bi u konačnici 1759. godine bio vraćen u domovinu i umirovljen. Mali križ Vojnog Reda Marije Terezije dobio je prilikom treće promocije održane 4. prosinca 1758. godine u Beču, a kada su svoje Velike križeve dobili brojni velikani austrijske vojske poput Laudona, Arenbega i Lacyja. Hirtenfeld, *Der Militär*, str. 70.

²⁵⁷ "Oesterreich hat durch... das Corpo seiner leichten Troupen das Mehrste seit der Schlacht bey Planian, wider Preussen ausgerichtet. Nadasti, Beck, Janus und Loudon machen dermahlen ihre Nahmen der Welt weit bekannter, als so manch anderer General bey der regulirten Armee von sich kan schreiben und reden lassen." Anonimno, *Die Geschichte des jetzigen Kriegs*, knj. 5, str. 30.

potjecala iz Salzburga, kao sin generalnog auditora poručnika baruna Lanjusa, upravo u Petrovaradinu, te je vojnu karijeru započeo još u sklopu Savske milicije i sudjelovao je u Ratu za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.) kao satnik. Nakon reforme Vojne krajine i uspostave pukovnijskog sustava, ušao je u službu Petrovaradinske pukovnije, gdje je ostao sve do kraja Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.) i kojom je neposredno zapovijedao tijekom čak 6 vojnih kampanja.²⁵⁸

I dok je na dalekoj središnjici bojišnice trajala agonija pruske vojske u povlačenju, koju princ Kalo nije uspijevaao u potpunosti iskoristiti i čime je na sebe privukao nezadovoljstvo kako brata cara Franje tako i šogorice carice i kraljice Marije Terezije, odlučeno je u najvišim vojnim kuloarima Monarhije kako je upravo grad i utvrda Schweidnitz najveća strateška prijetnja habsburškim interesima u Šleskoj, dok god je bila u pruskim rukama. S obzirom da se približavala zima, središnja strategija austrijske vojske bila je osigurati uporište na prostoru neprijateljske Šleske i tamo provesti zimovanje. Drugim riječima, vratiti istom mjerom ono što je njima učinio kralj Fridrik II. u Prvom šleskom ratu (1740. – 1742.). U tu je svrhu general Nádasdy 26. rujna stigao pred Schweidnitz s korpusom od 33000 vojnika, premda zbog izostanka teške artiljerije, opsada nije započela još mjesec dana.²⁵⁹ Ono što je bitno za Petrovaradinsku pukovnicu je da se u izmijenjenim okolnostima našla u središtu velikih zbivanja.

Opsada utvrde u Schweidnitzu, u kojoj su sudjelovali i petrovaradinski krajišnici, započela je 26. listopada i trajala je dva tjedna. General Nádasdy naredio je opći juriš na utvrđenja nakon što je čuo vijesti o katastrofalnome porazu carske i francuske vojske kod Rossbacha.²⁶⁰ Šest tisuća pruskih vojnika, 180 topova, 48 zastava i opskrba za čak 80000 vojnika za razdoblje od dva mjeseca pali su u ruke napadača, što svjedoči o uistinu velikoj važnosti ove utvrde. Do 18. studenog u austrijskoj vojsci okupilo se već 72000 regularnih vojnika i 11000 krajišnika ispred grada Breslau (danas Wrocław u Poljskoj), glavnog grada Šleske, koji je bio iduća meta. Vrlo brzo se ispostavilo da je juriš na utvrđenja Schwinditza bio rezultat izuzetno dobre procjene, jer je prethodnog dana maršal Bevern, prema odlučnoj naredbi

²⁵⁸ Karl Ludwig imao je i starijeg brata Franza Josepha, koji je također bio istaknuti pripadnik austrijske vojske. Oba su brata Lanjus von Wellenburg stekla barem čin generala, dok je mlađi Karl Ludwig stekao i čin podmaršala 1773. godine (retroaktivno od 1767. godine). Godine 1757., zbog zasluga u Sedmogodišnjem ratu (1756. - 1763.), braća su bila promaknuta u visoki plemićki stalež grofova. Hirtenfeld, *Der Militär*, str. 194-195; Schmidt-Brentano, *Kaiserliche*, str. 54; Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 288.

²⁵⁹ Szabo, *The Seven Years War*, str. 73.

²⁶⁰ Bitka kod Rossbacha odvila se 5. studenog 1757. godine između pruskog kralja Fridrika II. i savezničke vojske Francuske i Svetog Rimskog Carstva. Unatoč činjenici što je imao dvostruko manju vojsku, svega 21000 u odnosu na 41000 vojnika savezničke vojske, odnio je odlučnu pobjedu i time izbacio Francusku iz koalicije neprijatelja koji su slali snage na njegove zemlje. Duffy, *Frederick the Great*, str. 141-145.

kralja, planirao svim silama napasti austrijske snage kod Schweidnitza i razbiti opsadu. Međutim, u naumu ga je omela velika kiša, i kada je 14. studenog pokrenuo vojsku, već je bilo kasno. Prusi si nikako nisu mogli dopustiti jednak propust i u slučaju Breslaua.²⁶¹

Dvadeset i drugog studenog, maršal Bevern bio je s vojskom od 30000 ljudi utaboren južno od Breslaua, te je poslao generala Zietena da presretne desno krilo austrijske vojske, kojom je zapovijedao general Nádasdy i koji je već istog dana u rano jutro pokrenuo napad prema pruskim položajima. U sklopu korpusa generala Nádasdyja, koji je brojao 35000 ljudi, nalazila su se i oba bataljuna petrovaradinskih krajišnika. I dok su Prusi bili orijentirani na svoje lijevo krilo, princ Karlo i maršal Daun pokrenuli su opći napad s glavninom vojske i izvojevali značajnu pobjedu. Maršal Bevern izgubio je 6000 ljudi, 150 časnika i 5 generala te se morao povući u sam grad, dok su austrijske snage zarobile 5 zastava i 29 topova, ali također izgubile i 5500 ljudi u svojim redovima, od kojih je 44 časnika i 649 vojnika bilo ubijeno, te 235 časnika i 4464 vojnika ranjeno. Dva dana kasnije, sam maršal Bevern naletio je na satnika Katančića i njegove križevačke krajišnike koji su ga zarobili i odveli u Beč,²⁶² čime je sudbina Breslaua bila zapečaćena. Grad je kapitulirao 25. studenog 1757. godine, nakon što je njegova cjelokupna pruska posada dezertirala.²⁶³ Bilo je to posljednje značajnije djelovanje u kojem su sudjelovali pripadnici Petrovaradinske pukovnije tijekom naveden kampanje, čime se zaokružilo njihovo uspješno djelovanje na prostoru Šleske tijekom posljednjih 5 mjeseci.

Međutim, rezultat je bio vrlo kratkotrajan. Kralj Fridrik II. već je nakon tjedan dana osobno okupio razbijene snage maršala Beverna i 5. prosinca potvrdio svoju vojnu slavu na bojišnici u bitci kod Leuthena (danas Lutynia u Poljskoj), gdje je sa svega 30000 vojnika razbio dvostruko veću austrijsku glavnu vojsku princa Karla.²⁶⁴ Uskoro je ponovno kapitulirao i sam

²⁶¹ *Die Kriege Friedrichs des Großen. Dritter Theil: Der Siebenjährige Krieg 1756.-1763. 5. Band: Hastenbeck und Roßbach*, knj. 5, Großer Generalstab, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1903., str. 210-252; Duffy, *Prussia's Glory*, str. 121-123; Duffy, *The Army of Maria Theresa*, str. 183-184.; Duffy, *Frederick the Great*, str. 145; Schaefer, *Geschichte*, knj. 1, str. 504-507.

²⁶² Maršal Bevern, punim imenom Augustus William vojvoda od Brunswick-Bevern, bio je bliski rođak majke carice i kraljice Marije Terezije te je u konačnici iz tog razloga bez otkupa pušten i vraćen u Prusku. Premda je kralj bio bijesan zbog njegova neuspjeha, ipak ga je vratio na poziciju generala već 1759. godine. Međutim, kako navodi Szabo, ostale generale koji su sudjelovali u ovoj kampanji nije dočekala tako susretljiva budućnost. Zbog svog neuspjeha da s više nego dvostruko manjom vojskom spriječe austrijske napade, bili su uhićeni i osuđeni na vojnom sudu na zatvorske kazne od strane svog kralja. U drugu ruku, Duffy tvrdi kako je nakon pada Breslaua kralj Fridrik II ugostio časnike poražene vojske u Parchwitzu, koji su ga se užasavali, i počastio ih vinom uz ratne priče prijašnjih pobjeda, dok je istovremeno navodno smatrao da se maršal Bevern namjerno predao u neprijateljske ruke. Usp. Szabo, *The Seven Years War*, str. 104; Duffy, *Frederick the Great*, str. 146.

²⁶³ *Die Kriege Friedrichs*, knj. 5, str. 210-252; Duffy, *Prussia's Glory*, str. 121-123; Duffy, *The Army of Maria Theresa*, str. 183-184; Duffy, *Frederick the Great*, str. 145; Schaefer, *Geschichte*, knj. 1, str. 504-507.

²⁶⁴ U bitci je bio zarobljen general Philipp Levin Beck, u tom trenutku zapovjednik Varaždinskog generalata. Beck se tijekom vojne karijere posebno proslavio u *malome ratu*, te je bio i prvi glavni inspektor za Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu i glavna odgovorna osoba koja je provela dodatnu teritorijalizaciju Petrovaradinske pukovnije 1760-ih godina. Kralj Fridrik II. ubrzo je pustio Becka na slobodu u sklopu razmjene zarobljenika.

Breslau, a čime je većina Šleske vraćena u pruske ruke.²⁶⁵ Time su austrijska nastojanja od srpnja, koja su u toliko obilježila Petrovaradinsku pukovniciju, bila svedena na Schweidnitz, jedinu utvrdu koja je ostala u njihovim rukama. U jeku same bitke, u korpusu generala Nádasdyja, sudjelovali su samo krajišnici Gradiške pukovnije iz Slavonije, dok su još u sklopu glavne vojske sudjelovali i krajišnici Ličke pukovnije.²⁶⁶ Upravo je nesretni hrvatski ban u bitci bio među prvima na udaru kralja Fridrika II, te je, kako navodi Duffy, kasnije neopravdano politički žrtvovan kako bi se barem malo udovoljilo braći Lotarinški na habsburškome dvoru.²⁶⁷ Naime, nakon katastrofe kod Leuthena, carica i kraljica Marija Terezija 16. siječnja 1758. godine razriješila je svog šogora, princa Karla, zapovjedništva nad vojskom.²⁶⁸

Zimska stanka trajala je do ožujka 1758. godine, kada je kralj Fridrik II. nastavio s inicijativom koju je imao na kraju prethodne godine i time započeo novu vojnu kampanju. Cilj mu je bio zauzimanje posljednje austrijske utvrde u Šleskoj i zatim nastavak ostajanja u Moravskoj. Unatoč neočekivano dugoj opsadi Schweidnitza, što je kralj smatrao osobnom sramotom, austrijski vojni zapovjednici nisu odlučili pokušati razbiti opsadu. Grad je konačno pao 16. travnja i Prusi su s 55000 ljudi upali u Moravsku, te već 5. svibnja opsjeli Olmütz. Opsadom grada upravljao je maršal Keith, dok se kralj s većinom vojske smjestio južno kod Schmirsitza (danas Smržice u Českoj). I opsada Olmütza tekla je vrlo sporo, te je teška artiljerija pridošla tek krajem svibnja, dok je tek 1. lipnja započelo bombardiranje grada koji je u međuvremenu izuzetno ojačao svoju posadu. Do kraja lipnja, opsada je napredovala uz velike poteškoće, te je maršal Daun na čelu austrijske vojske došao u blizinu, tražeći mogućnost napada.²⁶⁹

Petrovaradinski krajišnici bili su aktivni u ovoj kampanji od njezina početka te su još u ožujku sudjelovali u pokušajima ometanja opsade Schweidnitza i kasnije napredovanja glavne pruske vojske prema Moravskoj. Međutim, unatoč određenoj šteti koju su oni, ali i drugi

²⁶⁵ Ovom je prilikom u prusko zarobljeništvo pao i Matija Antun Relković, časnik Brodske krajiške pješačke pukovnije i istaknuti slavonski pisac i prosvjetitelj.

²⁶⁶ *Die Kriege Friedrichs des Großen. Dritter Theil: Der Siebenjährige Krieg 1756.-1763. 6. Band: Leuthen*, knj. 6, Großer Generalstab, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1904., str. 1-69; Joseph Kutzen, *Friedrich der Grosse und sein Heer in den Tag der Schlacht bei von Leuthen*, Berlin, 1851.; Duffy, *Prussia's Glory*, str. 138-181.

²⁶⁷ Nádasdy je navodno neopravdano optužen za brojne propuste prilikom bitke u pokušaju da se opravda sam zapovjednik princ Karlo. Nije mu više nikada dodijeljeno direktno zapovjedništvo nad vojskom u ratu, ali je za kompenzaciju 1758. godine promaknut u čin maršala i vraćen u Hrvatsku na poziciju bana. Također je 3. ožujka, zajedno s princem Karlom, maršalom Daunom i maršalom Hadikom, dobio odlikovanje Velikog križa Vojnog Reda Marije Terezije. Bila je to prva promocija ovog najprestižnijeg vojnog odlikovanja Habsburške Monarhije, a upečatljivo je kako su ga dobili i princ Karlo i ban Nádasdy, premda su smijenjeni sa zapovjednih funkcija u ratu. Duffy, *The Army of Maria Theresa*, str. 187; Hirtenfeld, *Der Militär*, str. 32-41.

²⁶⁸ Duffy, *The Army of Maria Theresa*, str. 187.

²⁶⁹ Szabo, *The Seven Years War*, str. 136-140.

krajišnici uspjeli napraviti, plan kralja Fridrika II. napredovao je bez većih poteškoća. Tijekom opsade Olmütza, pod zapovjedništvom pukovnika Lanjusa nastavili su s aktivnostima. Tako su 19. svibnja napali pruske položaje generala Putkammera kod Burkersdorfa (danas Burkatów u Poljskoj) i Arnsdorfa (danas Miłków u Poljskoj), dok su 26. svibnja kod Heidenpiltscha (danas Bílčice u Češkoj) zarobili više stotina pruskih opskrbnih kola koja su dolazila iz Troppaua. Također su tijekom opsade iz zasjede u šumi kod Siebenhofena (danas Sedm Dvoru u Češkoj) napali i razbili dva pruska dobrovoljačka bataljuna, Le Noble i Rupin, te su tom prilikom zarobili i 3 topa.²⁷⁰

Kombinirani diverzantski napori krajišnika prilikom opsade Olmütza, zadavali se velike probleme u opskrbi pruske vojske, dok je konačni udarac bio kada su generali Laudon i Šišković uspjeli zarobiti novu veliku opskrbnu kolonu 30. lipnja koja je ponovno dolazila iz Troppaua, nakon čega je kralj Fridrik II. bio prisiljen obustaviti opsadu.²⁷¹ Malim ratom izbjegnuta je potreba maršala Dauna da se s glavnom vojskom izravno upusti u otvorenu bitku, a čemu se kralj nadao.²⁷² „Nitkov“ Laudon tako je odigrao važnu ulogu u izbacivanju kralja Fridrika II. iz pozicije inicijative te je odmah promaknut u podmaršala.²⁷³ U ovom poduhvatu sudjelovao je i pukovnik Lanjus, koji je sa svojim krajišnicima djelovao u sklopu korpusa Laudona i koji je tijekom odlučujuće akcije kod Dormstadtla (danas Domašov u Češkoj) 30. lipnja pokrивao desnu stranu s koje je napadnut konvoj generala Zietena.²⁷⁴ Vojne akcije u pozadini opsade Olmütza bile su središnje djelovanje Petrovaradinske pukovnije u vojnoj kampanji 1758. godine. Njezini krajišnici nastavili su djelovati na uznemiravanju glavne vojske tijekom povlačenja, ali nisu bili dijelom većih sukoba niti okršaja do kraja godine.²⁷⁵ Unatoč gotovo bezizlaznoj situaciji na kraju 1758. godine, kralj Fridrik II. uspio je zadržati cijelu Šlesku i Sasku i spriječiti nastojanja maršala Dauna da u njima zauzme uporište. Austrijske su snage tako morale provesti zimu na teritoriju Monarhije.

²⁷⁰ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 436-437.

²⁷¹ Duffy, *Frederick the Great*, str. 159-160.

²⁷² Szabo ističe kako je manevar prebacivanja vojske preko rijeke Morave maršala Dauna bio ključan u utvrđivanju pozicije austrijske vojske, te da kralj Fridrik II nije mogao prihvatiti što je bio taktički nadigran. Iz tog razloga svu krivnju neuspjeha kralj je prebacio na nedospjelu opskrbu iz Troppaua. Szabo, *The Seven Years War*, str. 151.

²⁷³ Schmidt-Brentano, *Kaiserliche*, str. 93.

²⁷⁴ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 442-443.

²⁷⁵ U najvećoj bitci tijekom kampanje 1758. godine, onoj kod Hochkircha u Saskoj koja se odvila 14. listopada, u sklopu korpusa Laudona sudjelovali su banski, ogulinski, slunjski, križevački i đurđevački krajišnici, dok su u sklopu korpusa Baden-Durlacha sudjelovali banski, lički otočki i ogulinski krajišnici, kao i 300 slavonskih husara. Izgledno je kako je dio pripadnika slavonskih husara dolazio s područja Petrovaradinske pukovnije, ali njezini bataljuni nisu bili dijelom ove bitke koja je završila porazom kralja Fridrika II. Maršal Keith, koji je predvodio opsadu Olmütza, poginuo je u ovoj bitci. *Die Kriege Friedrichs des Großen. Dritter Theil: Der Siebenjährige Krieg 1756-1763. 8. Band: Zorndorf und Hochkirch*, knj. 8, Großer Generalstab, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1910., prilog „*Truppeneinteilung der Österreichischen Armee am 14. Oktober 1758.*“

3.4.2. Vojne kampanje 1759. – 1760 godine i aktivno vojno stanje Petrovaradinske pukovnije

Pruska vojska tijekom zimovanja uspjela je povratiti svoju punu brojčanu snagu snažnim novačenjem i razmjenjivanjem zatvorenika, te je u ožujku 1759. godine brojala 127600 ljudi. Premda su i druge uključene strane imale gubitke, premda proporcionalno manje, a koje su također energično nastojale popuniti prije nove kampanje, posljedice za kralja Fridrika II. bile su najizraženije, jer je izgubio značajan dio svojih najistaknutijih časnika na svim razinama, kao i dio elitnih jedinica. Novaci nisu mogli nadomjestiti izgublenu kvalitetu na kojoj se temeljila pruska vojska, a koja je brojčano bila značajno manja od snaga suparničke koalicije. Habsburška Monarhija popunila je svoje vojne redove i brojala je 140000 vojnika, te je zbog oprezna maršala Dauna imala daleko manje posljedica na kvalitetu svoje vojske i bila je spremna na novu kampanju.²⁷⁶ Osim toga, njeni saveznici, Francuska i Rusija, bili su sada daleko odlučniji da završe rat uništenjem kralja Fridrika II. To je dovelo i do prve značajne zajedničke akcije austrijske i ruske vojske tijekom vojne kampanje 1759. godine.²⁷⁷ Petrovaradinska pukovnja brojala je uoči početka vojnih akcija ukupno 2800 pripadnika u svome aktivnom sastavu, podijeljenih u 12 pješачkih i 2 grenadirske satnije.²⁷⁸

Vojna kampanja 1759. godine sporo je napredovala, jer je u Beču odlučeno da se ostane u obrambenom položaju i igra na „sigurno“ sve dok Rusija ne bude spremna pokrenuti napad. Situacija je posebno osobno frustrirala kralja Fridrika II., koji je maršala Dauna zbog inertnosti prozivao raznim imenima, dok osobno nije imao dovoljno snage niti inicijative započeti kampanju novim napadom. U konačnici je u srpnju odlučeno da se samo korpus podmaršala Laudona, umjesto glavne vojske maršala Dauna, pridruži ruskoj vojsci koja je brojala 50000 vojnika i kojom je zapovijedao general grof Piorit Semionovich Saltykov. Dvadeset i osmog srpnja Laudonov korpus brojao je 19200 ljudi, među kojima je bilo 2259 pripadnika Petrovaradinske pukovnije od ukupno 5186 krajišnika koliko ih je imao cijeli korpus.²⁷⁹ Unatoč aktivnom nastojanju kralja Fridrika II. da spriječi spajanje austrijskih i ruskih snaga, Laudon je 3. kolovoza došao do Frankfurta na Odri, kojeg su Rusi netom bili okupirali, i susreo se s

²⁷⁶ Szabo, *The Seven Years War*, str. 205-208.

²⁷⁷ Duffy, *The Army of Maria Theresa*, str. 194.

²⁷⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1759., fol. 5.

²⁷⁹ *Die Kriege Friedrichs des Großen. Dritter Theil: Der Siebenjährige Krieg 1756-1763. 10. Band: Kunersdorf*, knj. 10, Großer Generalstab, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1912., prilog „*Zusammensetzung des zur russischen Armee entfangten österreichischen Korps Loudon.*“ U srpnju 1759. godine Petrovaradinska pukovnja u svome je aktivnom sastavu imala 2668 pripadnika, što znači da je u sklopu Laudonovog korpusa bilo 85 % svih petrovaradinskih krajišnika. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1759., fol. 7.

generalom Saltykovom. Združena vojska tako je brojala 79000 vojnika i bila je spremna na napad.²⁸⁰

Do bitke između združene austrijsko-ruske vojske i snaga kralja Fridrika II. došlo je 12. kolovoza kod Kunnersdorfa, u neposrednoj blizini Frankfurta na Odri. Saveznici su se utvrdili na povoljnoj poziciji i dočekali su pruski napad, a snage Laudona, među kojima su bili i petrovaradinski krajišnici, bile su na krajnjem desnom krilu. Kralj je tijekom noći pokušao napraviti manevar kojim bi otvorio priliku napada na slabe točke branitelja, ali se prevario u procjeni njihova položaja. Branitelji su spremno dočekali njegov napad na svome lijevom krilu, koji je general Saltykov uskoro pojačao i s austrijskom odredima koje je povukao s desnog krila. Premda se u trenutcima činilo kako bi pruski pješački napadi mogli razbiti linije branitelja, kontinuirana pojačanja koja su pristizala i bombardiranje s uzvišenja uspijevali su ih zadržati. U nastojanjima da spasi napredovanje pješadije, kralj je naredio konjici opći napad prema desnome krilu branitelja. Prvi napad konjice bio je u potpunosti razbijen, a prije nego je mogao uslijediti novi, Laudon je sa savezničkom konjicom izveo uspješan protunapad i natjerao kompletnu prusku konjicu u bijeg. Rezultat je bio raspad pruske vojske koja se počela panično povlačiti, a sam kralj Fridrik II. jedva se spasio. Prusi su izgubili 21000 ljudi i sve topove, Rusi 14000 ljudi, a austrijske snage 2300 ljudi.²⁸¹ Od krajiških pješačkih pukovnija, najznačajnije gubitke imala je upravo Petrovaradinska, a koja je ujedno činila i većinski dio krajiških snaga u ovoj bitci. I dok nije izgubila niti jednog pješaka, imala je velike gubitke među grenadirima, a kojih je poginulo 26, ranjeno 46 i nestalo 26. To je predstavljalo čak 40 % ukupnog sastava petrovaradinskih grenadira.²⁸²

²⁸⁰ Szabo navodi kako su gotovo tjedan dana tekli dogovori između Laudona i Saltykova oko mogućnosti napada, te da su se na djelovanje u konačnici odlučili 10. kolovoza. Istovremeno su prema njihovoj poziciji napredovali i kralj Fridrik II i maršal Daun, gdje je prvi nastojao spriječiti moguće pridruženje savezničkoj vojsci drugoga. Szabo, *The Seven Years War*, str. 233-234.

²⁸¹ Duffy, *Frederick the Great*, str. 183-185; Duffy, *The Army of Maria Theresa*, str. 195-195; Alfred Ritter von Arneth, *Geschichte Maria Theresia's – Maria Theresia und der Siebenjährige Krieg 1759-1763*, knj. 6, Wilhelm Branmüller, Beč, 1875., str. 37-39; Szabo, *The Seven Years War*, str. 237-239; *Die Kriege Friedrichs*, knj. 10, prilog „Plan 26a/b.“; Scott Stephenson, „Old Fritz Stumbles: Frederick the Great at Kunersdorf, 1759“, *Studies in Battle Command*, Combat Studies Institute, Kansas, 2011., str. 13-21; Manfred Laubert, *Die Schlacht bei Kunersdorf am 12. August 1759.*, Berlin, 1900.

²⁸² Na početku kolovoza Petrovaradinska pukovnija u svojim je dvjema grenadirskim satnijama brojala 240 pojedinaca. Navedene podatke o gubitcima donosi Balić na temelju arhivske građe koja navodi austrijske gubitke u bitci kod Kunnersdorfa (AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR, kut. 694, 1759, VIII, 24), gdje posebno ističe stradanja petrovaradinskih grenadira. Balić, *Lička*, str. 195. Međutim, na mjesečnom pukovnijskom izvještaju iz kolovoza 1759. godine navodi se poimence 8 poginulih grenadira 12. kolovoza, odnosno po 4 u svakoj satniji, dok nije bilo poginulih u pješačkim satnijama. Također je u rujnu 35 pripadnika bilo otpušteno iz službe kao puni invalidi. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1759., fol. 8-9. Oba podatka jasno svjedoče kako su petrovaradinski grenadiri bili izloženi direktnome sukobu s pruskim linijama, dok su preostali krajišnici uglavnom bili zaduženi za obrambene položaje. Vjerojatno su upravo oni bili jedni od odreda kojima je pojačano lijevo krilo savezničke vojske nakon napada pruske pješadije.

Nakon bitke, austrijsko-ruske snage kretale su se prema istoku na teritoriju Poljske, dalje od bojišnice. Idući mjeseci obilježeni su njihovom inertnošću i izostankom daljnjih sukoba s Prusijom. S obzirom da je kralj Fridrik II. bio uvjeren kako će saveznici s lakoćom osvojiti Berlin, koji se nije mogao nadati obraniti sa svega 24000 vojnika koje je imao na raspolaganju u trenutku kada je daleko nadmoćniji neprijatelj prešao rijeku Odru, rasplet situacije nazvao je „čudom kuće Brandenburg.“²⁸³

Tijekom rujna, listopada i studenog veći je broj petrovaradinskih krajišnika obolio i nalazio se u bolnicama u Poljskoj, točnije Gurau, Kalischu i Sampolnou.²⁸⁴ Početkom studenog, Laudon se odvojio od ruske vojske i sa svojim korpusom vratio u Moravsku, gdje je stigao 29. studenog i utaborio se kod Neutitscheina (danas Nový Jičín u Češkoj).²⁸⁵ Razdoblje između bitke kod Kunnersdorfa i povratka u Moravsku obilježio je izrazito visok porast dezertiranja u Petrovaradinskoj pukovnici. I dok u kolovozu i rujnu nije zabilježena pojava dezertera, njih je u listopadu bilo 61 i u studenome 75, dok je nadalje u prosincu bio samo jedan takav slučaj.²⁸⁶ Velika udaljenost od domovine, ali i glavne austrijske vojske i habsburških teritorija, uzrokovala je lošu opskrbu i očigledno nizak moral krajišnika.

U međuvremenu je, nakon pobjede kod Kunnersdorfa, maršal Daun pokrenuo glavnu austrijsku vojsku prema zajedničkim savezničkim snagama, dok je istovremeno poslao manji korpus u Šlesku. U tu je svrhu zadužio podmaršala Becka da zauzme Grünberg (danas Zuekiba Góra u Poljskoj), a u čijem se sastavu nalazio i manji odred petrovaradinskih krajišnika koji nisu bili u sklopu Laudonovog korpusa. Grünberg je uspješno zauzet 17. kolovoza, a banski i petrovaradinski krajišnici, zajedno s husarima, zarobili su pruskog zapovjednika koji je pokušao pobjeći s posadom.²⁸⁷ Istovremeno je tijekom kolovoza carska vojska osvajala Sasku, te je 4. rujna pao i Dresden. Tijekom rujna vodile su se manje bitke i okršaji diljem bojišnice, te se u konačnici ruska vojska odlučila na povlačenje. Važan trenutak u za petrovaradinske krajišnike odvio se 25. rujna, kada je generala bojnika Vela iznenadio princ Heinrich kod Hoyerswerda u Saskoj. General Vela se sa svojim odredima povukao u obližnju šumu, ali je ipak bio opkoljen i zarobljen zajedno s čak 1500 ljudi. Među zarobljenima se nalazilo i 33 pripadnika Petrovaradinske pukovnije, od kojih 12 iz Tjelesne satnije, 9 iz Bojnikove satnije von Jossich, 3 iz Satnije von Lunitz i 9 iz Satnije Raikovich. Osim zarobljenih, istom je prilikom poginuo

²⁸³ Szabo, *The Seven Years*, str. 241-242.

²⁸⁴ Balić navodi da je 8. listopada u Gurau bilo 66 bolesnih petrovaradinskih krajišnika, 17. listopada u Kalischu njih 100, a 10. studenog u Sampolnou njih 76. Balić, *Lička*, str. 199. Ukupno je bolesnih krajišnika Pukovnja u rujnu imala 128, u listopadu 129, a u studenome 141 HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1759., fol. 9-11.

²⁸⁵ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 471-2.

²⁸⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1759., fol. 8-12.

²⁸⁷ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 468.

jedan petrovaradinski krajišnik iz Satnije von Lunitz, dok su trojica nestala.²⁸⁸ Navedene satnije bile su dio pukovnijskih snaga koje nisu otišle u sklopu Laudonovog korpusa prema Rusima. Situacija je ostala nepromijenjena do studenog, kada su se i maršal Daun i kralj Fridrik II. nalazili s glavnom vojskom u Saskoj, čekajući poteze protivnika.

S obzirom na poznatu pasivnost maršala Dauna, kralj je odlučio napraviti prvi potez. U tu je svrhu poslao generala Friedricha Augusta von Fincka s korpusom od 15000 do uzvisine kod grada Maxena, južno od Dresdena i položaja austrijske vojske za koju je vjerovao da je sigurna, kako bi ometao linije komunikacije i opskrbe neprijatelja. General Finck stigao je do Maxena 18. studenog, a već 20. studenog austrijsko-carska vojska opkolila ga je s 3 strane i odlučno napala. U bitci kod Maxena u korpusu generala Brentana sudjelovao je i jedan odred petrovaradinskih krajišnika, koji je predvodio 1. bojnik Georg von Jeossich, a koji se prethodno nalazio u korpusu podmaršala Becka. Prvog dana pruske su snage brojale 2000 žrtvi, a austrijsko-carske 900. Idućeg jutra general Finck predao je kompletan pruski korpus uoči novog napada, uvidjevši bezizlaznost situacije i nastojeći izbjeći daljnje krvoproliće. S obzirom da je bio izgubljen kompletan jedan korpus, bio je to drugi najveći gubitak ljudstva u jednoj bitci za kralja Fridrika II. poslije onoga u Kunnersdorfu.²⁸⁹ Wrede posebno ističe kako se upravo bojnik Jeossich posebno istaknuo tijekom bitke kod Maxena.²⁹⁰ U bitci je sudjelovala njegova satnija s 187 pripadnika, a kojom je neposredno zapovijedao satnik poručnik Woinitzky i koja je uoči bitke (19. studenog) izgubila dvoje pripadnika u okršajima s Prusima, dok je drugog dana bitke (21. studenog) 5 njezinih pripadnika dezertiralo s oružjem.²⁹¹

U prosincu su odredi Petrovaradinske pukovnije, koji su bili u sklopu Laudonovog korpusa, priključeni korpusu podmaršala grofa Draškovića sa zadatkom čuvanja šlesko-moravske granice.²⁹² Petrovaradinski krajišnici time su dislocirani od pozicija glavne vojske i, slično kao 1757. godine, bili postavljeni na daleko istočno krilo bojišnice. Glavna austrijska i pruska vojska zimovanje su provele u Saskoj, koncentrirane u okolici Dresdena, te na istočnom i južnom potezu od grada.²⁹³ Za Habsburšku je Monarhiju činjenica da može utaboriti vojsku

²⁸⁸ Nestala su dva pripadnika Bojnikove satnije von Jeossich i jedan pripadnik Satnije von Lunitz. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1759., fol. 9.

²⁸⁹ *The Kriege Friedrichs des Grossen. Dritten Theil: Der Siebenjährige Krieg. 11. Band: Minden und Maxen*, knj. 11, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1912., str. 185-212; Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 475-478; Arent, *Maria Theresia*, knj. 6, str. 54-59; Szabo, *The Seven Years War*, str. 250-252.

²⁹⁰ Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 289.

²⁹¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1759., fol. 11.

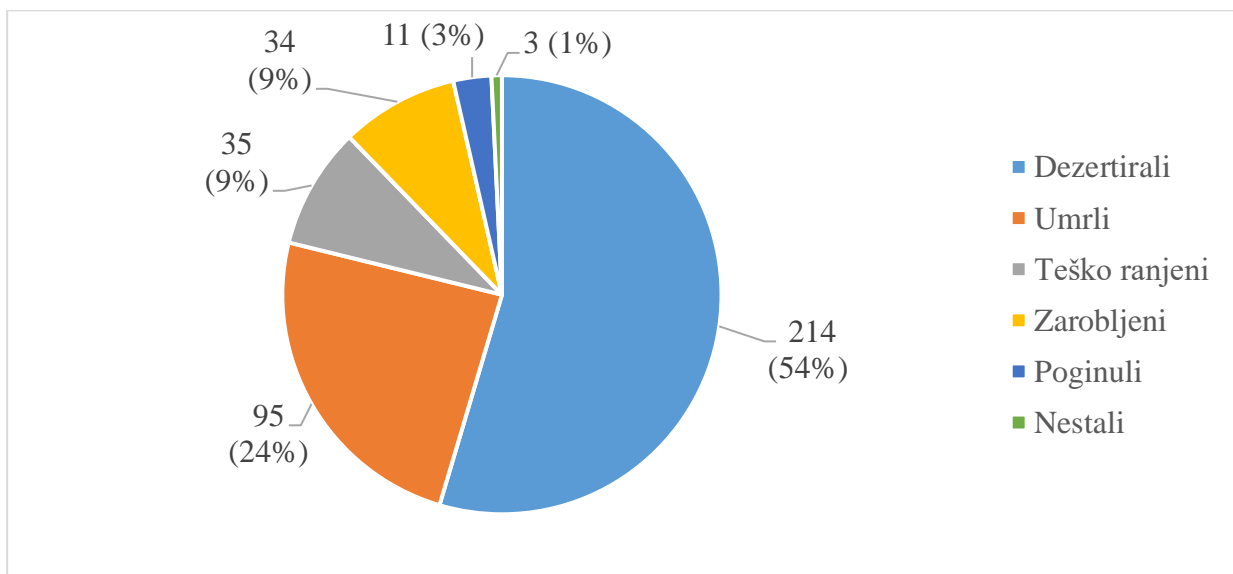
²⁹² Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 479-480.

²⁹³ *Die Kriege Friedrichs*, knj. 11, prilog „Skizze 32.“, skica zimskih logora i pozicija u Saskoj, Šleskoj i Bohemiji na početku 1760. godine.

preko zime izvan svojih granica bila veliki uspjeh, a što nije postigla prethodne godine. Sada je Saska morala snositi izuzetno visoko opterećenje u tom pogledu.

Na početku prosinca 1759. godine Petrovaradinska pukovnija brojila je ukupno 2407 aktivnih pripadnika, a što je bilo smanjenje za 393 pripadnika u odnosu na početak svibnja iste godine, kada ih je brojila 2800. Pukovnija je tako u razdoblju od 7 mjeseci tijekom vojne kampanje 1759. godine izgubila 14 % svog početnog sastava.²⁹⁴ Struktura izgubljenih krajišnika prema razlogu izlaska iz aktivnog sastava nalazi se na 1. grafikonu.

Grafikon 1. Struktura krajišnika Petrovaradinske pukovnije prema razlogu izlaska iz službe u razdoblju od 1. svibnja do 1. prosinca 1759. godine.²⁹⁵

Iz prikazanog je vidljivo kako je više od polovice petrovaradinskih krajišnika izbačenih iz stroja tijekom vojne kampanje 1759. godine zapravo dezertiralo, približno jedna četvrtina je umrla, dok su preostale kategorije, koje su bile isključivo povezane za izravne ratne sukobe, poput poginulih, zarobljenih, ranjenih i nestalih, činile svega 22 %. Dio je umrlih krajišnika preminuo od posljedica ranjavanja, dok je drugi dio od posljedica bolesti, što također treba najuže povezati s vojnom kampanjom. Prosječno je tijekom vojne kampanje 115 pripadnika Pukovnije istovremeno bilo bolesno, uz varijacije od 85 (srpanj) do 141 (studeni).²⁹⁶

²⁹⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1759., fol. 5, 12.

²⁹⁵ Na grafikonu je prikazana struktura 392 krajišnika, dok je jedini pojedinac koji je bio osuđen izostavljen radi transparentnijeg vizualnog prikaza i s obzirom da je predstavljao neznatan udjel (0,3 %). HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1759., fol. 5-11.

²⁹⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1759., fol. 5-11.

Do izmaka godine na bojišnici je ostalo 1829 pripadnika Petrovaradinske pukovnije, dok je na čelu s bojnikom Jeossichem jedan bataljun od 559 pripadnika poslan nazad u domovinu tijekom prosinca. U sastavu vraćenog bataljuna bila je Tjelesna satnija, Satnija bojnika von Jeossicha i Satnija Raikovich, te kombinirani sastav od 119 pripadnika ostalih satnija. Osim povratka jednog bataljuna, prosinac je donio i naglo povećanje broja bolesnih, kojih je u sklopu vraćenog bataljuna bilo 53, a u sklopu preostalog sastava 212. To je bilo gotovo dvostruko povećanje u odnosu na studeni i značajno više nego što je zabilježeno tijekom vojne kampanje te godine, te je ujedno predstavljalo i 11 % svih pripadnika Pukovnije. Novost je bila što je 126 bolesnih krajišnika poslano na liječenje u Mađarsku, dok ih je 76 bilo zadržano u Bohemiji.²⁹⁷

Tridesetog siječnja 1760. godine na čelu s 2. bojnikom Theodorom von Stanissavlievichem u domovinu su poslani obje grenadirske satnije i 8 pješačkih satnija s ukupnim sastavom od 1090 pripadnika. Početak su veljače petrovaradinske snage na bojišnici dočekale u sastavu od ukupno 735 pripadnika u sklopu 4 pješačke satnije i pukovnijskog stožera. Satnije koje su ostale preko zime na bojišnici bile su Pukovnikova, Potpukovnikova, Satnija Schmidt i Satnija Nikollich, te su imale dobro popunjen časnički i dočasnički sastav,²⁹⁸ dok im je nedostajalo 250 krajišnika. Pukovnijski stožer brojao je 16 članova, među kojima i pukovnika Lanjusa i potpukovnika Alexandra von Rasskovicha, dok je 6 od 8 viših časnika u kategoriji prekobrojnih bilo bolesno ili zaduženo u bolnici.²⁹⁹ Osim prekobrojnih časnika, u veljači je u sklopu sastava koji je ostao na bojišnici bilo čak 213 bolesnih, od kojih 90 u pukovnijskoj bolnici i 123 u bolnici u Mađarskoj. Među krajišnicima koji su se vraćali u domovinu pod vodstvom 2. bojnika Stanissavlievicha bilo je 73 bolesnih, što je činilo ukupno 286 bolesnih petrovaradinskih krajišnika.³⁰⁰ Međutim, vidljivo je kako su većinu bolesnika zadržali u sklopu osnovnog sastava, vjerojatno iz razloga što nisu bili dovoljno snažni prijeći put od Moravske do Srijema. Stoga je Petrovaradinska pukovnija tijekom veljače na bojišnici imala približno 520 vojno sposobnih krajišnika, s obzirom da su 29 % sastava činili bolesnici.

Tijekom veljače, bataljun pod vodstvom bojnika Jeossicha stigao je u Srijem i bio je raspušten, dok je sastav pod vodstvom 2. bojnika Stanissavlievicha stigao u ožujku i također je bio odmah raspušten. Trideset i prvog ožujka 1760. godine Petrovaradinska je pukovnija tako

²⁹⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1759., fol. 12.

²⁹⁸ Satnici poručnici koji su zapovijedali stožernim satnijama bili su Böhr i Woinitzky, imena koja će se dugo vezati uz Petrovaradinsku pukovnicu, jednako kao i satnici Schmidt i Nikollich.

²⁹⁹ Bolesan je u pukovnijskoj bolnici bio satnik Heinrich von Lunitz, dok se satnik poručnik Joseph von Kalb nalazio u bolnici u Mađarskoj zajedno s još jednim potporučnikom i jednim zastavnikom.

³⁰⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1760., fol. 4-5.

brojala, premda privremeno, svega 632 pripadnika u svome aktivnome sastavu i svi su se nalazili u Šleskoj, a što je predstavljalo svega 15 % predviđenog aktivnog stanja Pukovnije. Tijekom ožujka, 68 krajiška koji su se nalazili u bolnici u Mađarskoj bilo je otpušteno iz aktivne službe i vraćeno u domovinu, 20 ih je bilo isključenih pod stavkom invaliditeta, dok ih je 5 umrlo. Među preostalima, bolesno je i dalje bilo njih 73, od kojih se 55 nalazilo u Mađarskoj. Trend povratka bolesnika iz Mađarske u domovinu i njihovo isključivanje iz aktivne vojne službe nastavljeno je i tijekom travnja, a koji bilježi 53 takva slučaja. Osim njih, 13 je bolesnika vraćeno iz Moravske, dok ih je 17 ukupno umrlo. U travnju se ponovno javlja i 8 dezertera, te je u konačnici aktivni sastav na bojišnici brojao 542 pripadnika. Međutim, bolesnih je tada bilo samo 19, čime je sam broj vojno sposobnih ostao bez značajne promjene.³⁰¹

Problem visokog broja bolesnika riješen je početkom proljeća, a obilježio je vojnu kampanju 1759. godine i zimovanje nakon nje. Od prosinca do travnja umrlih je bilo ukupno 72, većina upravo od bolesti, što je činilo više od 14 smrtnih slučajeva mjesečno. Učestalost preminulih, bilo poginulih na bojišnici ili umrlih od posljedica ranjavanja i bolesti, na mjesečnoj razini bila je tek nešto veća tijekom vojne kampanje 1759. godine nego zimovanja koje je uslijedilo (15,14 nasuprot 14,4). Smrtnost krajišnika, prvenstveno zbog izrazitog povećanja broja oboljelih, nije se smanjilo stankom vojnih akcija. Promatrano iz te perspektive može se zaključiti kako njihov najveći neprijatelj zapravo nisu bili Prusi, nego bolest koja je pratila vojnu kampanju. Brojni krajišnici, posebno oni koji su bili teže bolesni, po povratku u rodni Srijem zbog iscrpljenosti nisu bili u mogućnosti duže vremena obavljati nužne gospodarske aktivnosti unutar svojih krajiških kućanstava ili pak biti spremni na novu vojnu kampanju tijekom idućeg saziva.

U ožujku i travnju 1760. godine, podignute su i upućene na bojište 9. i 10. kolona Petrovaradinske pukovnije, a koje su predstavljale novi pukovnijski saziv za predstojeću vojnu kampanju. Nove je kolone predvodio 2. bojnik Stanissavlievich i sastojale su se od Druge grenadirske satnije te satnije Drugog bojnika, Schudovich, Jovanovich, Wittkovich i Raikovich. Ukupno su brojale 1106 pripadnika, od kojih je 7 bilo pripadnika pukovnijskog stožera. Deveta kolona spojila se s glavnim sastavom već u svibnju,³⁰² dok je 10. kolona isto učinila tek u srpnju. Tijekom svibnja i lipnja u 10. koloni jedini članovi stožera bili su pravoslavni kapelan i 2

³⁰¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1760., fol. 4-7.

³⁰² Balić navodi kako je 9. kolona Petrovaradinske pukovnije brojala 1604 krajišnika, dok je prema izvještaju za travanj njihov broj bio svega 381, a što se potvrđuje i izvještajem iz svibnja kada su spojeni s glavnim pukovnijskim sastavom i koji su pojačali za svega 373 pripadnika unutar dvije satnije. Međutim, nije isključeno da se u međuvremenu veći dio pripadnika 9. kolone petrovaradinskih krajišnika priključio nekom drugom odredu koji nije bio u nadležnosti pukovnika Lanjuja i Petrovaradinske pukovnije, a čime su bili izostavljeni iz promatranih izvještaja. Usp. Balić, *Lička*, str. 203.

ranarnika, čime su najviše rangirani zapovjedni časnici bili satnici Schudovich i Jovanovich. Glavni je pukovnijski sastav nakon priključenja 9. kolone u svibnju imao 917 pripadnika, dok je 10. kolona istovremeno brojala 679 pripadnika, što je činilo ukupno 1596 petrovaradinskih krajišnika na početku vojne kampanje 1760. godine.³⁰³ Ako se isključe članovi stožera i prekobrojni viši časnici, Pukovnija je imala svega 38,43 % popunjenog aktivnog stanja.³⁰⁴ Četiri prethodne vojne kampanje očigledno su uzele značajan danak na pukovnijske mogućnosti, prvenstveno njenog matičnog područja i stanovništva u Srijemu.

Tijekom zimske stanke u Beču se snažno artikulirala želja za odlučnim pristupom idućoj kampanji i skorim završetkom rata, bez oslanjanja na carsku Rusiju i druge saveznike. U tu je svrhu Laudon promaknut u generala topništva i postavljen na čelo korpusa koji je imao zadatak provesti napad na Šlesku.³⁰⁵ U sklopu korpusa generala Laudona nalazio se i bataljun Petrovaradinske pukovnije koji je ostao na bojišnici.³⁰⁶ I dok je rat uzimao veliki danak na Habsburšku Monarhiju, njezini gubitci tijekom prethodne kampanje bili su u proporciji gotovo neznatni s onima kralja Fridrika II. Koristeći sve potencijale koje je imao, pa čak i uključivanje zarobljenika u svoje redove, kralj je uspio podići vojsku od 110000 ljudi uoči nove kampanje, premda po kvaliteti i sastavu daleko od proslavljene pruske mašinerije s početka rata.³⁰⁷

Laudon je napad pokrenuo kada je 30. svibnja prešao granicu i upao u šleski grad Frankenstein (danas Żąbkowice Śląskie u Poljskoj), udaljen 50 km južno od Breslaua. Za obranu Šleske, kralj Fridrik II. ostavio je dva korpusa, veći od 35000 vojnika bio je pod zapovjedništvom princa Heinricha i nalazio se na sjeveru u blizini grada Sagana (danas Żagań u Poljskoj), dok se drugi od 12000 vojnika pod zapovjedništvom generala Fouquéa nalazio utvrđen u okolici Landeshuta. General Fouquéau prvotno je napustio Landeshut i pokušao se spojiti s princom Heinrichom, ali je dobio izričitu zapovijed od kralja da pod svaku cijenu vrati Landeshut, koji su u međuvremenu zauzeli krajišnici nakon što su ga Prusi napustili, i brani ga do zadnjega čovjeka. General je bio odlučan u provođenju kraljevih želja i s lakoćom je izbacio

³⁰³ U tom je broju uključeno i 28 pripadnika pukovnijskog stožera i prekobrojnih viših časnika. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1760., fol. 8-14.

³⁰⁴ Potrebno je naglasiti da ovo nije samo broj bojnih bataljuna i petrovaradinskih krajišnika koji su se nalazili na bojišnici, nego svih njezinih aktivnih pripadnika u matičnoj pukovnji. Glavni izvještaji jasno naglašavaju kako se radi o sastavu cjelokupne Pukovnije, a ne samo bojnoga dijela poslanog na bojišnicu. Stoga je zasigurno jedan mali dio ostao u domovini obavljati najosnovnije krajiške dužnosti, ali s obzirom da još u 1760. godini nije točno naznačavana ta kategorija, nemoguće je odrediti njihov udio. Ovdje nisu uključeni petrovaradinski krajišnici koji su bili u sastavu kombiniranih slavonskih bataljuna ili dijelom drugih postrojbi. Pukovnija je također u svibnju 1760. godine brojala samo 10 satnija, od kojih 9 pješačkih i 1 grenadirsku. S obzirom na značajne gubitke tijekom prethodnog razdoblja, ovaj podatak ne iznenađuje, posebno u pogledu nestanka jedne grenadirske satnije koja je gotovo u cijelosti izgubljena samo u bitci kod Kunnersdorfa (12. kolovoza 1759.).

³⁰⁵ Szabo, *The Seven Years War*, str. 276-277.

³⁰⁶ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 480-481.

³⁰⁷ Duffy, *Frederick the Great*, str. 196-197.

krajiške postrojbe iz grada te svojim vojnicima naredio borbu do kraja. Situaciju je iskoristio general Laudon, te je do nove bitke kod Landeshuta došlo 23. lipnja 1760. godine.³⁰⁸

Petrovaradinska pukovnija sudjelovala je u bitci sa svojim glavnim sastavom koji je predvodio pukovnik Lanjus, samo se ovoga puta našla u ulozi napadača za razliku od situacije u 1757. godini. Pod zapovjedništvom pukovnika Lanjusa, u bitku je ušlo približno 600 petrovaradinskih krajišnika,³⁰⁹ među kojima nije bilo grenadira, dok Vaniček navodi i sudjelovanje petrovaradinskih grenadira u sklopu grenadirskog bataljuna pod zapovjedništvom potpukovnika Gradiške pukovnije, Paula Dimicha von Papille.³¹⁰ Ukupno su napadačke austrijske snage brojale 30000 vojnika, a što je bilo trostruko više nego što su imali branitelji. Unatoč tvrdome otporu, pruska je vojska bila brzo slomljena uz izrazito visoke gubitke od čak 2000 mrtvih i 8000 ranjenih i zarobljenih. Na strani napadača bilo je 3000 žrtava, od kojih 774 poginulih.³¹¹ Lanjusove petrovaradinske postrojbe brojale su 9 poginulih i 1 nestalog. Premda nije pohvalno i ne ide u čast Pukovnji, ipak treba naglasiti da je jednako toliko njenih pripadnika dezertiralo u noći prije same bitke, a što je predstavljalo već treći val dezertiranja tog mjeseca.³¹²

Nakon pobjede kod Landeshuta, Laudon se usmjerio prema važnoj utvrdi Glatz. U međuvremenu su maršal Daun i general Lacy okupirali pažnju kralja Fridrik II. u Saskoj. Opsada Glatza započela je 20. srpnja, 26. srpnja već su bile narušene fortifikacije, dok je 29. srpnja izvršen uspješan juriš koji je prisilio branitelje na kapitulaciju. U opsadi je sudjelovala i Petrovaradinska pukovnija, kojoj je u međuvremenu priključena i njena 10. kolona i čiji su pripadnici nakon osvajanja ostavljeni kao posada utvrde.³¹³ S obzirom na to da su djelovali u pozadini i nisu sudjelovali u jurišu, nisu zabilježili poginule. Tijekom trajanja opsade, međutim,

³⁰⁸ Szabo, *The Seven Years War*, str. 278-279.

³⁰⁹ Od ukupno 865 petrovaradinskih krajišnika koje je imao pod svojim zapovjedništvom, 50 ih se nalazilo na straži skladišta Leitomyšl (danas Litomyšl u Češkoj), 5 na bolničkoj dužnosti, dok ih je 44 bilo bolesno. Osim navedenih, ne može se potvrditi sudjelovanje Potpukovnikove satnije u izravnom sukobu, a koja je brojala 137 pripadnika. HR-HDA-1450, GIR, D-1738, 1760., fol. 11.

³¹⁰ Hirtenfeld u biografiji Dimicha von Papille navodi drugačiji sastav bataljuna koji je vodio i u kojem ne navodi pripadnike Petrovaradinske pukovnije. Usp, Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 482; Hirtenfeld, *Der Militär*, str. 153.

³¹¹ *The Kriege Friedrichs des Grossen. Dritten Theil: Der Siebenjährige Krieg. 12. Band: Landeshut und Liegnitz*, knj. 12, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1913., str. 69-121; Szabo, *The Seven Years War*, str. 279-280. Duffy navodi kako se nakon primljene vijesti o katastrofi kod Landeshuta kralj Fridrik II tješio da se „Fouqué borio do zadnjega usprkos nadmoćnom neprijatelju, čime je pokazao hrabrost dostojanstvenu drevnih Rimljana“. Duffy, *Frederick the Great*, str. 198.

³¹² U noći s 22. na 23. lipnja iz Satnije Wittkovich dezertiralo je 10 krajišnika u skupini i pod naoružanjem. Iz iste je satnije još 10. lipnja također u skupini i pod naoružanjem dezertiralo 12 krajišnika, dok je u međuvremenu 14. lipnja iz Satnije Raikovich dezertiralo 8 krajišnika pod istim okolnostima. Dezertirali su isključivo obični pješaci krajišnici. Ovime se ponovno potvrđuje kako je osipanju snaga Petrovaradinske pukovnije daleko više kumovalo dezertiranje nego sami ratni gubitci. HR-HDA-1450, GIR, D-1738, 1760., fol. 11.

³¹³ *The Kriege Friedrichs*, knj. 12, str. 164-172; Duffy, *Frederick the Great*, str. 200; Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 484-485.

Pukovnija je izgubila 6 pojedinaca zbog dezertiranja. Na kraju srpnja u aktivnom je sastavu brojala 10 pješačkih satnija i 1521 pripadnika, od kojih su 22 bili članovi stožera, 6 prekobrojnih viših časnika, 50 na straži skladišta u Leitomischlu, dok je u pukovnijskoj bolnici bilo 27 ranjenika i 52 bolesnika.³¹⁴

Do kraja godine više nisu sudjelovali u izravnim sukobima i nisu imali poginulih. U kolovozu se spominju 2 bataljuna u sklopu korpusa podmaršala grofa Draškovića, koja su pokrivala gorske prolaze u okolici Glatza.³¹⁵ Sljedećeg mjeseca bili su dijelom šire bitke kod Hochgiersdorfa (danas Modliszów u Poljskoj), koja se odvila između kralja Fridrika II. i maršala Dauna 17. rujna. Tom su prilikom i dalje bili u sklopu korpusa podmaršala grofa Draškovića, te su ostali u okolici Glatza i time izvan direktnog sukoba.³¹⁶ Na kraju rujna, Petrovaradinska pukovnija ukupno je brojala 1443 pripadnika, među kojima je bilo 12 ranjenih i 18 bolesnih u bolnici, dok više nisu imali pripadnike na stražarskim dužnostima. Međutim, samo je tijekom rujna iz njenih redova dezertiralo 35 pripadnika, od kojih 14 iz Satnije von Lunitz, 15 iz Satnije Schudovich, 2 iz Bojnikove satnije i jedan iz Potpukovnikove satnije. Svi su dezertirali s oružjem i u 4 skupine, od koje su dvije skupine s ukupno 24 krajišnika dezertirale tijekom ili neposredno nakon bitke kod Hochgiersdorfa (17. – 18. rujna).³¹⁷

Na drugoj strani bojišnice austrijsko-ruske snage zauzele su 7. listopada Berlin i Potsdam, dovodeći kralja Fridrika II. u gotovo bezizlaznu situaciju i prisiljavajući ga na brzi pokret prema sjeveru u nastojanju spašavanja svoje prijestolnice. Berlin je vraćen u pruske ruke nakon svega nekoliko dana, a nakon krvave bitke kod Torgaua 3. studenog 1760. godine³¹⁸, situacija na bojišnici nije se puno promijenila. Monarhija je osvojila grofoviju Glatz i zadržala Dresden, stoga su ponovno obje vojske prezimile na prostoru Saske i Šleske. Iako su obje strane bile uvjerene da je vojna kampanja 1760. godine morala biti posljednja, s njezinim izmakom mir se još uvijek nije nazirao.³¹⁹

³¹⁴ HR-HDA-1450, GIR, D-1738, 1760., fol. 14.

³¹⁵ Grof Drašković raspolagao je 15. kolovoza s 5390 ljudi i 9 bataljuna, od kojih je 5 bilo krajiških i 2 petrovaradinske. Vojno sposobnih i prisutnih Petrovaradinaca je u tom trenutku bilo 1429, dok ih je svega 5 bilo na udaljenim zaduženjima, 20 ranjeno i 37 bolesno. *The Kriege Friedrichs des Grossen. Dritten Theil: Der Siebenjährige Krieg. 13. Band: Torgau*, knj. 13, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1914. prilog 2, str. 7.; HR-HDA-1450, GIR, D-1738, 1760., fol. 15.

³¹⁶ *The Kriege Friedrichs*, knj. 13, str. 28-87.

³¹⁷ HR-HDA-1450, GIR, D-1738, 1760., fol. 16.

³¹⁸ Bitka kod Torgaua (3. studenog 1760. godine) odvila se između kralja Fridrika II. i maršala Dauna, koji su raspolagali s podjednakim snagama (48000 nasuprot 52000 ljudi). Premda je bila jedna od najkrvavijih bitki rata, u kojoj su austrijske snage izgubile 15797 ljudi, od kojih 2000 poginulih i 10000 zarobljenih, a pruske snage između 16000 i čak 24000, od kojih 4500 poginulih, ishod nije imao željene učinke niti za jednu stranu. Prusi su odnijeli taktičku pobjedu, premda neočekivano jer se kralj osobno povukao kao gubitnik samo da bi njegov general Zieten spasio dan, ali koja im nije donijela ispunjavanje strateškoga cilja izbacivanja neprijatelja iz Saske. Szabo, *The Seven Years War*, str. 315-323.

³¹⁹ Duffy, *Frederick the Great*, str. 208-219.

Tijekom listopada u domovini je ponovno uspostavljena osnovna organizacija Pukovnije pod vodstvom 1. bojnika von Jeossicha. Na kraju studenog tako je Petrovaradinska pukovnija brojala 16 satnija, od kojih 2 grenadirske, 4 stožerne i 12 regularnih pješačkih, a u sklopu kojih se ukupno nalazilo 3054 pripadnika bez članova stožera. Ovom je reorganizacijom aktivnog pukovnijskog sastava njena popunjenost udvostručena, te je iznosila 75 % propisanog stanja. Na bojišnici je u tom trenutku bilo 1413 krajišnika i 9 članova stožera, dok se u domovini nalazilo 1641 krajišnika i 19 članova stožera. Međutim, snažno podizanje aktivnog stanja nakon 5 godina vojne kampanje, premda je značajno podiglo pukovnijsku ratnu učinkovitost, značilo je izuzetno visoko opterećenje na krajiško stanovništvo Srijema.³²⁰ Tako je samo tijekom studenog u sklopu sastava koji se nalazio u domovini umrlo čak 57 pojedinaca, a što je predstavljalo 3,4 % cjelokupnog sastava u domovini, dok ih je još 19 u skupinama i pod oružjem dezertiralo i pobjeglo preko granice u Osmansko Carstvo. Visoka smrtnosti i dezerterstvo zorno svjedoče da je velik broj aktivnih krajišnika bio bolestan ili nezadovoljan, posebno jer se radilo o krajišnicima koji su bili u svojoj domovini, a ne na dalekom bojištu.³²¹ Do izmaka godine, na bojišnici je ostalo 1410 petrovaradinskih krajišnika i 9 članova stožera, među kojima pukovnik Lanjus, potpukovnik Raskovich i 2. bojnik Stanissavlievich.³²²

3.4.3. Vojne kampanje 1761. – 1762. godine – epilog

U veljači 1761. godine u domovinu se vratio jedan bataljun od 486 petrovaradinskih krajišnika pod vodstvom potpukovnika Raskovicha, dok ih je na bojišnici i dalje bilo 941, među kojima i pukovnik Lanjus i 2. bojnik Stanisavlievich.³²³ Bataljun pod vodstvom pukovnika Lanjusa ostao je na bojišnici tijekom cijele zime i vojne kampanje 1761. godine, čime je sam Lanjus na bojišnici bio dvije pune godine, dok su njegovi krajišnici bili najmanje godinu i pol dana.³²⁴ Osmog je ožujka poslana na bojišnicu nova bojna kolona pod vodstvom 1. bojnika

³²⁰ Dio krajišnika koji je bio u sklopu sastava u domovini došao je iz redova vraćenih s bojišta, a koji su služili u drugim korpusima i bataljunima i stoga nisu bili prikazani na pukovnijskim izvještajima prethodnih mjeseci. Međutim, većina ih je došla iz redova krajišnika prethodnih raspuštenih kolona same Pukovnije i iz redova vojno sposobnih koji su bili zaduženi za poljoprivredne i gospodarske djelatnosti u svojim krajiškim kućanstvima.

³²¹ HR-HDA-1450, GIR, D-1738, 1760., fol. 17.

³²² HR-HDA-1450, GIR, D-1738, 1760., fol. 18.

³²³ HR-HDA-1450, GIR, D-1738, 1761., fol. 2.

³²⁴ S obzirom na to da je zadnja kolona tijekom vojne kampanje 1760. godine na bojište upućena u travnju, dok su ostale upućene i ranije, činjenica da je 900 krajišnika ostalo na bojišnici barem do listopada 1761. godine, do kada ih se može pratiti u pukovnijskim mjesečnim izvještajima, svjedoči kako su ti krajišnici morali biti odsutni od svojih domova najmanje 18 mjeseci. Bilo je to značajno veće odstupanje od predviđenih 6 mjeseci odsutnosti iz kućanstva za krajišnike tijekom vojnih kampanja. HR-HDA-1450, GIR, D-1738, 1760., fol. 7-18; 1761., fol. 1-10.

Jeossicha, u tu je svrhu izvanredno bilo uključeno u aktivnu vojnu službu dodatnih 144 pojedinaca. Naime, tijekom procesa uspostave bojne kolone dogodio se fenomen masovnog dezertiranja, pa je tako tijekom prvog tjedna ožujka zabilježeno čak 143 dezertera među krajišnicima koji su bili u domovini i koji su potencijalno trebali biti poslani na bojišnicu, a što je predstavljalo 7 % njihova sastava. Dezerteri su bili zamijenjeni dodatnim novačenjem. Kolona se u konačnici sastojala od 834 pripadnika, među kojima 822 krajišnika i 12 članova stožera. U domovini je nakon njena odlaska ostalo 1275 aktivnih pripadnika na čelu s potpukovnikom Raskovichem.³²⁵

Do kraja travnja situacija se nije značajnije mijenjala, te je tako u tom trenutku u domovini bilo 1274 pripadnika, dok se na bojišnici nalazilo njih 1821, što je zajedno činilo 3095 pripadnika aktivnog vojnog stanja Pukovnije.³²⁶ U svibnju su s bojišnice vraćena 63 krajišnika, dok ih je istovremeno 51 preminulo i 57 bilo otpušteno iz službe zbog pune invalidnosti nastale od posljedica ranjavanja. Kraj mjeseca na bojišnici je tako dočekalo 1642 petrovaradinskih krajišnika, a u domovini 1239.³²⁷ Do kraja listopada prema mjesečnim izvještajima broj petrovaradinskih krajišnika na bojišnici ostao je gotovo nepromijenjen, donosno brojali su 1640 pripadnika.³²⁸

Zimski period ponovno je iskorišten za popunjavanje vojnih redova, premda je iz godine u godinu taj zadatak bivao sve zahtjevnijim. Kralj Fridrik II. sustavno je maksimalno koristio resurse zemalja koje je okupirao, dok se na habsburškom dvoru prvenstveno odvijala trakavica oko pitanja novog glavnog zapovjednika vojske za iduću kampanju. Naime, u bitci kod Torgaua (3. studenog 1760.) maršal Daun bio je ozbiljno ranjen, te je odstupio s položaja. Međutim, u konačnici je popustio inzistiranjima i ponovno u veljači 1761. godine preuzeo zapovjedništvo austrijske vojske, ali pod uvjetom da neće poduzimati napadačke vojne akcije, nego će se utvrditi u okolici Dresdena i čekati inicijativu kralja Fridrika II. Kralj je, u drugu ruku, zbog desetkovane vojske i sve niže kvalitete svojih jedinica te opterećenosti ratovanjem na više bojišnica jednostavno bio onemogućen u poduzimanju ozbiljnih napada. Inicijativa je u

³²⁵ HR-HDA-1450, GIR, D-1738, 1761., fol. 3.

³²⁶ HR-HDA-1450, GIR, D-1738, 1761., fol. 4.

³²⁷ HR-HDA-1450, GIR, D-1738, 1761., fol. 5.

³²⁸ S obzirom na to da im je broj ostao identičan od lipnja do kraja listopada 1761. godine, ovaj podatak ipak treba uzeti s ozbiljnom rezervom, prvenstveno iz razloga što je vrlo neizgledno da nitko od pripadnika nije preminuo, dezertirao ili poginuo u tako dugom razdoblju od 5 mjeseci, obilježenom aktivnom vojnom kampanjom. Stoga se kao relativno pouzdane u pogledu prikazivanja točnog broja petrovaradinskih krajišnika na bojišnici, treba uzeti samo izvještaje zaključno s mjesecom svibnjom, dok kasniji izvještaji prvenstveno svjedoče o tome da nije došlo do velikih promjena poput povratka pojedinih bataljuna u domovinu. HR-HDA-1450, GIR, D-1738, 1761., fol. 6-10.

konačnici prešla u ruke generala Laudona, koji je dobio ojačan korpus u kojem su se nalazili i petrovaradinski krajišnici kao i slobodu djelovanja, i ruske vojske koja je pristizala u Šlesku.³²⁹

Tijekom srpnja i kolovoza trajala je kampanja obilježena brojnim manevrima u Šleskoj, gdje je kralj Fridrik II. neuspješno nastojao onemogućiti spajanje austrijske i ruske vojske. U drugu ruku, Laudon, koji je imao slobodu djelovanja premda je službeno bio pod zapovjedništvom maršala Dauna, kao i ruski zapovjednici, bili su na udaru snažnih kritika zbog izostanka odlučujućih poteza.³³⁰ Dok su se frustracije nizale na obje strane, kretanja su vodila prema Schweinditzu. U rujnu su se ruske snage konačno predomislile i povukle, te krenule prema Belinu, ostavivši samo manji broj pomoćnih odreda u Šleskoj. Međutim, kralj Fridrik II. uspješno je sabotirao njihovu kompletnu opskrbu i time ih izbacio iz jednadžbe.³³¹

Udaljavanjem kralja od Schweinditza, general Laudon uvidio je priliku za opravdavanjem statusa zapovjednika koji odlučno djeluje u trenutku. Unatoč činjenici da je Schweinditz bila snažna i dobro branjena utvrda, okupio je približno 15000 ljudi, među kojima su bili lički, križevački, petrovaradinski i gradišćanski krajišnici, i 30. rujna rasporedio ih u napadačke kolone na sigurnoj udaljenosti od utvrde. Tijekom noći pokrenuo je napredovanje kolona, a u 3 sata ujutro naredio je opći juriš na utvrđenja. Branitelji su bili u potpunosti iznenađeni, a napadači su kroz pola sata zauzeli zidove te do 6 sati i sve bastione. Zarobljenici u utvrdi probili su se iz zatvora i spustili vrata krajišnicima koji su se nalazili vani. Svega četiri sata od početka napada utvrda je pala. Austrijske snage brojale su 1600 gubitaka, dok je u obrani ubijeno 1100 i zarobljeno 3400 Prusa. Također su osvojena i 343 topa i velike količine opskrbe koje su se nalazile u utvrdi. Kralj Fridrik II. bio je užasnut činjenicom da je izgubio važnu utvrdu u Šleskoj „bez ijednog ispaljenog topovskog hitca“. Osvajanje Schweinditza vratilo je Monarhiji značajan dio Šleske na kojoj je mogla utaboriti vojsku tijekom nadolazeće zime.³³²

Habsburška Monarhija vojnu kampanju 1761. godine završila je relativno povoljno u odnosu na svog rivala, premda to nije značilo da je nisu pritiskali ozbiljni problemi. Središnji problem bio je nedostatak financija i nemogućnost uzdržavanja velike vojske, odnosno potencijalni potpuni financijski kolaps u slučaju da zadrži jednaku vojsku i tijekom vojne

³²⁹ Szabo, *The Seven Years War*, str. 328-332.

³³⁰ General Lacy snažno je kritizirao Laudona, generali Beck i d'Ayasasaa su izričito odbili služiti pod njim, dok je čak general O'Donnell odbio osobno doći s pojačanjem jer bi time prešao pod njegovo zapovjedništvo, a što je smatrao u potpunosti neprihvatljivim zbog njegovog mlađeg statusa. Međutim, Szabo navodi da čak i da je Laudon bio promaknut u maršala, dotični generali ne bi služili pod njim u dobroj volji jer nije imao dovoljno visok prestiž, a koji je bio prvenstveno vezan za pojedince koji su dolazili iz najuglednijih obitelji. Naime, Laudon je bio samo barun, dok su d'Ayassa, O'Donnell i Lacy bili grofovi. Status i trenutno mjesto zapovjednika korpusa stekao je prvenstveno odlučnim djelovanjem i brojnim uspjesima, a zaštitnik mu je na dvoru u Beču bio ministar Kaunitz. Isto, str. 339-341.

³³¹ Duffy, *Frederick the Great*, str. 218-225.

³³² Szabo, *The Seven Years War*, str. 364-367; Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 485-486.

kampanje 1762. godine. U konačnici je u prosincu 1761. godine sastav svake pukovnije smanjen za dvije satnije, čime se značajno smanjio broj vojnika.³³³ Međutim, daleko značajniji udarac za Monarhiju bila je smrt ruske carice Elizabete 5. siječnja 1762. godine, što je na prijestolje dovelo njenog nećaka cara Petra III., velikog prusofila i obožavatelja kralja Fridrika II. Car Petar III. ne samo da je odmah prekinuo sva neprijateljstva prema Prusiji, nego je kralju Fridriku II. ponudio i savezništvo, nazivajući ga „*caerem* u St. Petersburgu.“ Premda je vladao kratko, s obzirom da ga je supruga Katarina svrgnula s prijestolja već u srpnju iste godine, odlučnim provođenjem diplomatskog obrata značajno je utjecao na tijek Rata. Kralj Fridrik II. sada nikako nije bio spreman potpisati mir koji bi značio njegov gubitak Šleske, a čemu su se habsburški vladari nadali.³³⁴

Petrovaradinska pukovnija nastavila je djelovati u Šleskoj i tijekom 1762. godine, što će ujedno biti i posljednja vojna kampanja Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.). Maršal Daun je u svibnju s 82000 vojnika zauzeo obrambene položaje u okolini Schweinditza, grada koji će uskoro ponovno postati središtem sukoba. Obje zaraćene strane znale su da ako na kraju rata žele imati poziciju kojom bi zaštitile svoje interese i pretenzije u Šleskoj, da moraju imati ovu važnu utvrdu pod svojom kontrolom. U tu svrhu kralj Fridrik II. uputio se s glavnom vojskom u Šlesku, koju je ojačavao pojačanjima i sada savezničkim ruskim snagama. Tijekom srpnja odvio se cijeli niz manevara i okršaja između dvije vojske, a u kojima su Prusi izašli kao pobjednici. Rezultat je bio početak opsade same utvrde Schweinditz 8. kolovoza, koja je međutim imala jaku i odlučnu posadu. Maršal Daun pokušao je razbiti opsadu, ali je poražen u bitci kod Reichenbacha 16. kolovoza. Međutim, okršaji i daljnje akcije u pozadini opsade nastavili su se tijekom cijelog rujna.³³⁵

Pruski general Le Grand krenuo je 12. rujna zauzeti Hermannstadt (danas Heřmanovice u Češkoj), mjesto koje je držao pukovnik Lanjus sa svojim petrovaradinskim krajišnicima, sa sastavom od 800 linijskih pješaka i 200 husara. U tu je svrhu postavio svoju pješadiju između Sandhübela (danas Pisešná u Češkoj) i Saubsdorfa (danas Supíkovića u Češkoj) kako bi štitili kretanje husara kroz šumu. Pukovnik Lanjus znao je za namjere i kretanja generala Le Grandea preko informacija koje je dobivao od ophodnji i uhoda, te je s većinom svojih krajišnika napravio brzi obilazni manevar i snažno na prepad napao prusku pješadiju, koja se djelomično skrivala u grmlju i djelomično bila postavljena u linije. Nakon što je potpuno porazio pješadiju, otvorio je vatru na husare s njihovih leđa, čime ih je brzo prisilio na bijeg. U akciji je zarobio 5

³³³ Duffy, *Instrument of War*, str. 124-128.

³³⁴ Szabo, *The Seven Years War*, str. 378-402.

³³⁵ Szabo, *The Seven Years War*, str. 400-402; Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 487

pruskih časnika, 100 vojnika, 2 topa i veće količine opskrbe. Za ovaj je poduhvat odlikovan Viteškim križem Vojnog Reda Marije Terezije prilikom 9. promocije, održane 21. studenog 1763. godine u Beču, te je iste godine u lipnju promaknut u generala bojnika.³³⁶

Bila je to posljednja značajnija vojna akcija Petrovaradinske pukovnije u Sedmogodišnjem ratu (1756. - 1763.), čime se zatvorio krug još jednom uspješnom manjom bitkom u kojoj su neposrednu ključnu ulogu odigrali njeni krajišnici i u kojoj se posebno istaknuo njen pukovnik kao zapovjednik. Odvila se na mjestu udaljenom 120 km jugoistočno od Landeshuta, a gdje se pukovnik Jahnus istaknuo još 1757. godine tijekom prve bitke Rata u kojoj je Pukovnja sudjelovala. Oba su pukovnika, Jahnus i Lanjus, upravo za ove uspjehe dobila najviše vojno odlikovanje Monarhije i promaknuće u generale.

Opsada Schweinditza završila je 9. listopada kapitulacijom utvrde, čime je Habsburška Monarhija izgubila važno uporište u Šleskoj. Nakon što je maršal Daun jasno iskazao da vojska nije u mogućnosti nastaviti još jednu kampanju, te uslijed velike opasnosti od bankrota, krajem godine ozbiljno se pristupilo mirovnim pregovorima. S obzirom na neposredne vojne uspjehe, kralj Fridrik II. odbio je svaku mogućnost predaje dijelova Šleske Habsburškoj Monarhiji i mir je postignut na temelju dogovora oko obnove države Saske i osiguravanja kraljeva glasa za izbor Josipa, najstarijeg sina cara Franje i carice i kraljice Marije Terezije, na idućim izborima za cara Svetog Rimskog Carstva. Mir je u konačnici potpisan 15. veljače 1763. godine u Hubertusburgu, čime je završen Sedmogodišnji rat (1756. – 1763.) na europskom kontinentu. Posljedice rata kod obje strane bile su izuzetno velike, a konačni rezultat bio je održavanje *status quo ante bellum*.³³⁷

Premda je analizirana izvorna građa koja donosi uvid u točno stanje aktivnog vojnog sastava za Petrovaradinsku pukovnju fragmentirana i pokriva samo jedan manji dio ratnih sukoba, većinom od svibnja 1759. godine do svibnja 1761. godine, a što bi odgovaralo dvjema cijelim vojnim kampanjama, iz nje se mogu prepoznati određene osnovne karakteristike i posljedice. Prvenstveno se treba osvrnuti na činjenicu da je Pukovnja na raspolaganju imala relativno skroman broj krajišnika, ali da unatoč tome nije značajno zaostajala za drugim krajiškim pješačkim pukovnijama u broju ljudi na samoj bojišnici. U promatranome razdoblju na bojišnici je gotovo neprestano imala između 900 i 2500 ljudi, čak i tijekom zimskog razdoblja, dok joj je istovremeno maksimalni ukupni aktivni sastav samo u trenutcima prelazio svega 3000 pripadnika. To je bilo moguće ostvariti jedino učestalim slanjem istih ljudi i istih

³³⁶ Hirtenfeld, *Der Militär*, str. 172, 194-196; Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 487; Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 289; Schmidt-Brentano, *Kaiseliche*, str. 54.

³³⁷ Szabo, *The Seven Years War*, str. 413-423.

satnija na bojišnicu, što se jasno moglo vidjeti iz činjenice da su pojedini bataljuni ostajali i više od godinu i pol dana izvan svoje domovine. Takva situacija, osim što je bila od velikog napora za same pojedince, imala je i značajne negativne posljedice na stanovništvo i gospodarstvo Srijema. Stoga ne čudi što je samo u promatranome razdoblju od dvije kalendarske godine zabilježeno čak 559 dezertera u pukovnijskim redovima,³³⁸ a što je predstavljalo više od 50 % svih izbačenih petrovaradinskih krajišnika iz „stroja“. Naime, u istome promatranome razdoblju umrlih je u analiziranim izvještajima bilo zabilježeno 340, ubijenih na bojišnici 20, zarobljenih 34, nestalih 29, a teško ranjenih 165. Navedeni su podatci dakako nepotpuni,³³⁹ ali jasno ocrtavaju odnose između kategorija i razinu posljedice, odnosno tereta koje je podnosilo pukovnijsko krajiško stanovništvo. To je predstavljalo više od 1200 vojno sposobnih muškaraca koji su bili izgubljeni u razdoblju od samo dvije godine, a kojih je 1753. godine pukovnijsko područje Srijema brojalo samo 5601.³⁴⁰ U konačnici se može zaključiti kako je Petrovaradinska pukovnija relativno uspješno izvršila svoje ratne dužnosti unatoč smanjenoj učinkovitosti zbog nepopunjenosti aktivnog vojnog stanja, ali uz izrazito visoku cijenu koju su platili stanovnici njenog područja.

³³⁸ Lička je pukovnija u analiziranih 16 mjeseci tijekom 1759. – 1763. godine imala samo 191 dezertera, usp. Balić, *Lička*, str. 217.

³³⁹ Podatci su nepotpuni i za promatrano razdoblje od svibnja 1759. godine do svibnja 1761. godine, prvenstveno zbog toga što nedostaju izvještaji pojedinih bataljuna i kolona, ali i satnija koje su služile u sklopu drugih odreda. U posljednjoj kategoriji posebno je učestala praksa bila uspostavljanje zasebnih grenadirskih bataljuna, a kojima su bile dodjeljivane i grenadirske satnije Petrovaradinske pukovnije i koji se stoga nisu nalazili na pukovnijskim izvještajima. Tako je samo u bitci kod Kunnersdorfa (12. kolovoza 1759. godine) poginulo 26, ranjeno 46 i nestalo 26 petrovaradinskih grenadira. Osim toga, ranjenika je bilo daleko više, a u broju od 165 navedeni su samo imenovani pojedinci koji su bili otpušteni iz aktivne vojne službe pod kategorijom punih invalida od posljedice ranjavanja, što znači da više nisu ni u kojem obliku bili sposobni niti za vojnu niti za gospodarsku aktivnost u svom krajiškom kućanstvu.

³⁴⁰ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 39.

4. AKTIVNO VOJNO STANJE PETROVARADINSKE PUKOVNIJE NA PRIMJERU RAZDOBLJA 1763. – 1768. GODINE

Za 1760-te godine sačuvan je cijeli niz serijalnih izvora koji donose kretanje aktivnog vojnog stanja Petrovaradinske pukovnije, stoga je moguće napraviti njegovu rekonstrukciju i analizu u godinama nakon Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.). To je razdoblje posebno važno jer je ujedno obuhvaćalo i provođenje dodatne teritorijalizacije pukovnijskog područja 1766. – 1767. godine, a s kojim se nastojalo riješiti upravo problem nedostatka ljudstva u pukovnijskim redovima. S obzirom da je 1767. godina detaljno analizirana u poglavlju *Petrovaradinska pukovnja 1767. godine*, a proces inkorporacije vlastelinstva Vojke u *Inkorporacija vlastelinstva Vojke u krajiško područje Petrovaradinske pukovnije*, u ovom dijelu naglasak je stavljen na uzdužno praćenje kretanja aktivnog vojnog stanja Pukovnije i uočavanja direktnih poveznica s drugim važnim nastojanjima, kao i njegovih unutarnjih posebnosti i ključnih trenutaka. Za početnu točku analize poslužio je studeni 1763. godine, odnosno prva sačuvana mjesečna tablica nakon neposrednog završetka Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.), a za ishodišnu prosinac 1768. godine, čime se čini zaokruženo petogodišnje razdoblje.³⁴¹ Pukovnijski stožer uglavnom nije uključivan u promatranim statistikama i analizama, osim u posebno naznačenim situacijama. Promatrana je, dakle, prvenstveno satnijska struktura i osnovno aktivno vojno stanje.

Tijekom promatranih godina na snazi je još uvijek bila struktura aktivnog vojnog stanja krajiških pješačkih pukovnja koju je uveo podmaršal Serbelloni 1753. godine za Slavonsku vojnu krajinu.³⁴² Time nije bilo promjena u odnosu na razdoblje Sedmogodišnje rata (1756. – 1763.).³⁴³ Petrovaradinska je pukovnja u svome popunjenom sastavu tako trebala imati 16 pješačkih satnija, 2 grenadirске satnije i pukovnijski stožer. Jedna je pješačka satnija u svom popunjenom stanju trebala brojati 240 pripadnika, od kojih 4 viša časnika (satnik, natporučnik, potporučnik i zastavnik), 26 dočasnika (narednik, predvodnik, 8 kaplara, 8 razvodnika s plaćom i 8 razvodnika bez plaće), 9 posebnog osoblja (furir, 3 bubnjara, puhač, 2 podvornika i 2 tesara)

³⁴¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1763, *Monath Tabella Pro Mense 9bri 763.*; D-1740, 1768., fol. 12. Premda su mjesečne tablice sačuvane sve do listopada 1769. godine, u konačnici je 1769. godina izostavljena iz ove analize i uklonjena u analizu kasnijeg razdoblja, prvenstveno iz razloga što je svjedočila reformi aktivnog vojnog stanja.

³⁴² Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 217; Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 559.

³⁴³ Kakov navodi Buczynski, godine 1764. započela je nova reorganizacija ustroja pješačkih krajiških pukovnja, a kojom se trebalo smanjiti propisano aktivno vojno stanje na 3600 pripadnika. Međutim, reorganizacija nije zahvatila Petrovaradinsku pukovnju do kraja promatranog razdoblja, s obzirom da vojni popisi za nju donose identične ili vrlo slične vrijednosti kao što su bile propisane i 1753. godine. Alexander Buczynski, „Vojna krajina u 18. stoljeću. Širenje krajiškog sustava na oslobođena hrvatska područja“, *Povijest Hrvata – Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*. Zagreb, Valentić, M., Čoralić, L. (ur.), Školska knjiga, 2005., str. 274-286.

te 201 običnih pješaka.³⁴⁴ U drugu ruku, jedna je grenadirska satnija u svome popunjenom stanju trebala brojati 120 pripadnika, od kojih 3 viša časnika (satnik, natporučnik i potporučnik), 7 dočasnika (narednik i 6 kaplara), 8 posebnog osoblja (furir, 2 bubnjara, 2 puhača, 2 podvornika i tesar) i 102 obična pješaka.³⁴⁵ Propisano je aktivno stanje Petrovaradinske pukovnije u promatranome razdoblju u sklopu 18 satnija, bez članova pukovnijskog stožera, trebalo brojati: 14 satnika, 4 satnika poručnika, 18 natporučnika, 18 potporučnika, 16 zastavnika, 18 narednika, 140 kaplara, 128 razvodnika s plaćom, 128 razvodnika bez plaće, 18 furira, 16 predvodnika, 50 bubnjara, 20 puhača, 36 podvornika, 36 tesara i 3420 običnih pješaka (3216 regularnih i 204 grenadirskih). Time se činila cjelina od 4080 pripadnika aktivnog vojnog stanja bez pripadnika stožera.³⁴⁶

U godini uvođenja ovih propisa, dakle 1753., Kaser navodi kako je Petrovaradinska pukovnija davala 3844 krajišnika, međutim prema svemu sudeći taj je broj uključivao i husare.³⁴⁷ Samo je aktivno vojno stanje Pukovnije stoga zasigurno brojalo ispod 3500 pripadnika, odnosno ispod 85 % popunjenosti. Tijekom Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.) aktivno vojno stanje Pukovnije variralo je od 611 pripadnika i 15 % popunjenosti u ožujku 1760. godine³⁴⁸ do 3053 pripadnika i 75 % popunjenosti u studenome 1760. godine,³⁴⁹ a što je bilo posljedica ratnog stanja i čestih i temeljitih rekonstrukcija pukovnijskog stanja. Posljednja mjesečna tablica iz razdoblja rata bila je datirana na listopad 1761. godine, a donosila je broj od 2911 aktivnih pripadnika i popunjenost od 71 %.³⁵⁰

Vojne su vlasti vodile posebnu evidenciju o muškom stanovništvu koje je živjeli na krajiškom području pod njihovom nadležnošću. Svi muškarci su stoga ulazili u jednu od idućih kategorija: vojno sposobni (*Dienst-tauglich*), mladi (*Nachwachst*),³⁵¹ poluinvalidi (*Halbe-invalide*), invalidi (*Ganze-invalide*)³⁵² i svećenici (*Gheistpersone / Gheistliche*). Nadalje se kategorija vojno sposobnih dijelila na dvije temeljne potkategorije: aktivni (*Enroullirte*) i prekobrojni (*Supernumerary*). Vojno su sposobni muškarci bili svi oni u dobi od 16 do 60 godina koji su mogli obavljati aktivnu vojnu službu. Upravo je ta kategorija krajiškog

³⁴⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 1, 7; D-1740, 1767., fol. 11.

³⁴⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 1, 8, 91; D-1740, 1767., fol. 11.

³⁴⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., fol. 11.

³⁴⁷ Kaser navodi kako je stanovništvo područja Petrovaradinske pukovnije davalo 3844 krajišnika, dok istovremeno navodi kako je Brodska pukovnija davala 4410, a što je bio značajan prekobroj Broj aktivnih krajišnika s područja Brodske i Gradiške pukovnije u tom je trenutku odgovarao traženom zbroju krajišnika u matičnoj pješačkoj pukovniji i husarskoj pukovniji. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 39.

³⁴⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1760., fol. 7.

³⁴⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1760., fol. 17.

³⁵⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1761., fol. 10.

³⁵¹ *Nachwachst* (suv. njem. *Nachwuchs*) – podmladak, djeca, mladi (op.a.).

³⁵² „Invalidi“ su definirani kao puni invalidi.

stanovništva osim vojnih dužnosti činila i temelj krajiškog gospodarstva, stoga je njihova daljnja podjela određena prvenstveno tom činjenicom. Pripadnici aktivnog vojnog sastava bili su „aktivni“ ili „uključeni“, dok su „prekobrojni“ bili izvan vojne službe i bili su stoga zaduženi za obavljanje poljoprivrednih djelatnosti i svih drugih potrebnih gospodarskih poslova za održavanje jednog krajiškog kućanstva. „Prekobrojni“ stoga često nisu zaista i bili prekobrojni, odnosno višak koji je nastajao nakon što bi se traženi vojni sastav popunio, nego ih se prvenstveno treba promatrati kao radnu snagu. Kategorija mladih, odnosno podmlatka prema izvornom značenju riječi, obuhvaćala je dječake i mladiće do 16 godina. „Poluinvalidi“ su bili stariji muškarci, lakše bolesni, lakše ranjeni ili pak oni smanjene fizičke mogućnosti, odnosno onespoblijeni za obavljanje aktivne vojne službe, ali su mogli obavljati kućanske i poljoprivredne poslove te time pomagati gospodarstvu svojih krajiških kućanstava. „Invalidi“ su bili stari i bolesni, odnosno teško ranjeni muškarci koji više nisu mogli obavljati niti vojne niti gospodarske i kućanske djelatnosti. Zbog sustava nadležnosti vojne su vlasti isključivo vodile evidenciju samo o pravoslavnim svećenicima, dok katolički svećenici nisu ulazili u njihove kategorije, stoga se gotovo bez iznimke navedena kategorija „svećenici“ odnosila na pravoslavne.³⁵³

Osim kategorija stanovništva, vojne su vlasti imale i definirane kategorije sustava novačenja. Iz perspektive novačenja, kategorija „mladići“ odnosila se na muškarce u dobi između 16 i uglavnom 19 godina. Dječaci i mladići bi u nju ulazili kada bi navršili 16 godina i time postali pogodnima za novačenje, a u njoj su uglavnom ostajali dok se nisu oženili, dok nisu već stekli iskustvo aktivne službe ili dok nisu navršili određeni broj godina, koji međutim nije bio fiksno propisan nego je ovisio o procjeni lokalnih vojnih vlasti. Tada bi prešli u kategorije „novih“ (*Neue*) ili „prekobrojnih“. Kategorija „novih“ označavala je nešto starije ili pak oženjene vojno sposobne muškarce koji do tada nisu imali iskustvo aktivne vojne službe ili su se pak tek nedavno doselili na krajiški prostor nadležne pukovnije. Kategorija „prekobrojnih“ označavala je sve one vojno sposobne odrasle muškarce koji nisu bili dijelom aktivne vojne službe, nego su prvenstveno ostajali u svojim kućanstvima i bili zaduženi za obavljanje poljoprivrednih i gospodarskih djelatnosti. Osim navedenih kategorija koje su činile temelj novačenja, postojale su i druge kategorije koje se susreću sporadično.

³⁵³ Više u: Matanović, *Između reformi i tradicije*, str. 29; Željko Holjevac, Nenad Moaćanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva u ranome novom vijeku*. Leykam international, Zagreb, 2007., str. 46. S obzirom na važnost, o podjeli krajiškog stanovništva prema kategorijama vojnih vlasti, bit će i više riječi.

4.1. Poslijeratno stanje

Tijekom 1763. godine rat je minuo, a prošlo je i cijelo jedno desetljeće od prikazanih podataka unovačenih krajišnika s područja Pukovnije 1753. godine. Krajiško stanovništvo Srijema vraćalo se u mirnodobno razdoblje nakon 7 godina visokog opterećenja, ali je unatoč tome vojna obaveza i dalje ostala prisutna. I u vremenu mira vojne su vlasti nalagale da se u aktivni vojni sastav Petrovaradinske pukovnije unovači propisani broj krajišnika, odnosno maksimalan mogući broj u slučaju da je željeni bio nedostižan. Tri godine uoči rata pukovnijsko područje Srijema imalo je 5601 vojno sposobnih muškaraca, te je uz unovačenost od 68,6 % u aktivnu vojnu službu Slavonske vojne krajine davalo 3844 krajišnika.³⁵⁴ Uzmemo li u obzir kako je samo tijekom 2 godine Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.) i samo među dezerterima bilo izgubljeno 10 % predratnog vojno sposobnog stanovništva (559),³⁵⁵ ostaje otvoreno pitanje koje su bile objektivne poslijeratne mogućnosti novačenja Petrovaradinske pukovnije na njenom pukovnijskom krajiškom području.³⁵⁶

Ratnog je pukovnika i zapovjednika Lanjusa na čelnoj poziciji Petrovaradinske pukovnije naslijedio Johann Andreas von Mathesen³⁵⁷ i koji je kao zapovjednik ostao tijekom većine promatranog razdoblja u ovome slučaju, dok je pukovnik posjednik, zapovjednik Petrovaradinske utvrde, bio maršal von Wulffen. U studenome 1763. godine, pukovnijski stožer brojao je od časnika, još uz potpukovnika Alexandra von Raskovicha, i bojnika Jacoba von Leuttnera te 10 pojedinaca dodatnog osoblja: pukovnijskog skladištara Ferdinanda Mirtha, auditora i tajnika Michaela Fribertha, suca Mathiasa Abbanicha, pukovnijskog kirurga Carla Wagnera, stražmeštra Gregoriusa Teophanovicza, podranarnike Carla Fischera, Michaila Barcheta, Maxima Franka i Johanna Hoehenreina, i tamničara Frantza Lenkovicha. Prekobrojni su bili bojničar Theodor von Stanissavlievich i stražmeštar Jacob Cossovich.³⁵⁸ Osim navedenih

³⁵⁴ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 39.

³⁵⁵ Više u potpoglavlju *Od Landeshuta do Hubertusburga (1757. – 1763.)*.

³⁵⁶ Vaniček navodi kako je uoči samog Rata Pukovnji nedostajalo 572 pripadnika, što bi značilo kako je prema tome imala 3508 pripadnika u aktivnoj vojnoj službi. Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 132.

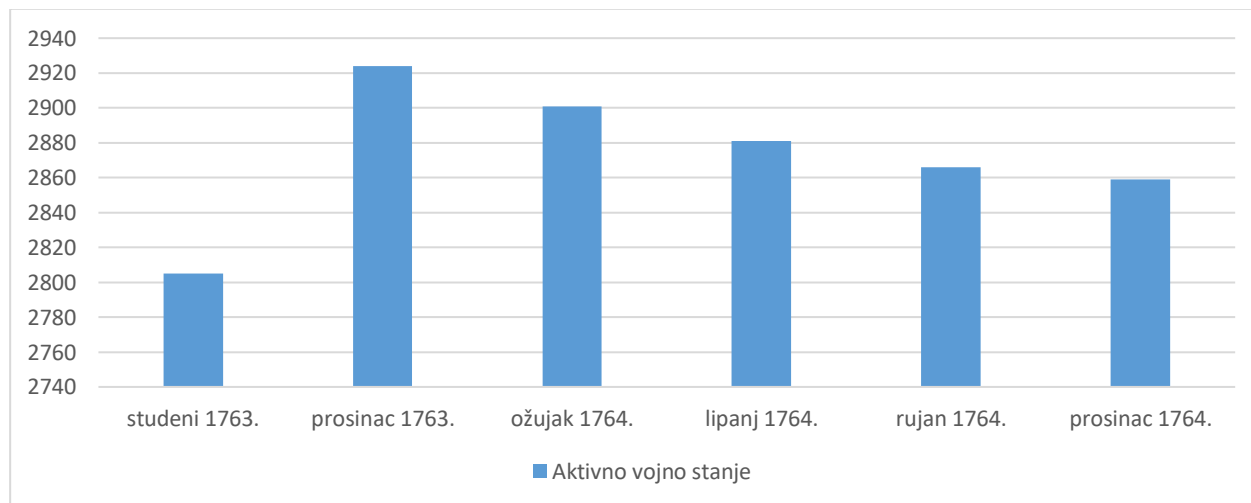
³⁵⁷ Godina rođenja baruna Johanna Andreeasa von Mathesena nije poznata, a preminuo je 21. svibnja 1793. godine. Na mjesto pukovnika Petrovaradinske pukovnije dolazi s mjesta potpukovnika Brodske pukovnije. Kao vrhovni zapovjednik u Mitrovici zadržao se 4 godine, te je nakon promaknuća u generala bojnika 12. veljače 1767. godine preuzeo brigadirsku dužnost u sklopu Glavnog zapovjedništva u Osijeku, gdje je ujedno obnašao i funkciju zamjenika glavnog zapovjednika. Prvog svibnja 1773. godine biva promaknut u podmaršala i preuzima zapovjednu dužnost Glavnog zapovjedništva u Osijeku, a koju obnaša više od jednog desetljeća, odnosno do 1784. godine. Schmidt-Brentano, *Kaiserliche*, str. 62; Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 288.; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1767., fol. 3.

³⁵⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1763, *Monath Tabella Pro Mense 9bri 763*.

pripadnika stožera, svi ostali činili su aktivno vojno stanje koje je prikazivano u narednim analizama.

Među njima najistaknutiji su bili satnici i satnici poručnici, odnosno časnici koji su neposredno zapovijedali satnijama. I dok su satnici poručnici zapovijedali stožernim satnijama, odnosno satnijama čiji su posjednici bili stožerni časnici, regularni su satnici zapovijedali regularnim satnijama koje su ujedno bile imenovane prema njima. Na čelu je 1. grenadirske satnije tako bio satnik Demetrovich, a na čelu 2. grenadirske satnije satnik Kalb. Satnici poručnici bili su Isaskovich, Czakarich i Langenthal, dok je mjesto u Pukovnikovoj satniji trenutno bilo upražnjeno. Regularni satnici bili su redom Prokopacz, Schudovich, Wittkovich, Raikovich, Schmidt, Nikollich, Jovanovich, Cumanovich, Woinitzky, Obuchina, Dragoievich i Böhr.³⁵⁹ Neka od navedenih imena već su bila spominjana tijekom Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.), dok će se neka druga nastaviti spominjati i tijekom narednih desetljeća. Na 1. histogramu prikazano je kretanje aktivnog vojnog stanja Pukovnije bez pripadnika stožera u poslijeratnom razdoblju od studenog 1763. do kraja 1764. godine.

Histogram 1. Kretanje aktivnog vojnog stanja Petrovaradinska pukovnije u razdoblju od studenog 1763. do kraja 1764. godine.³⁶⁰

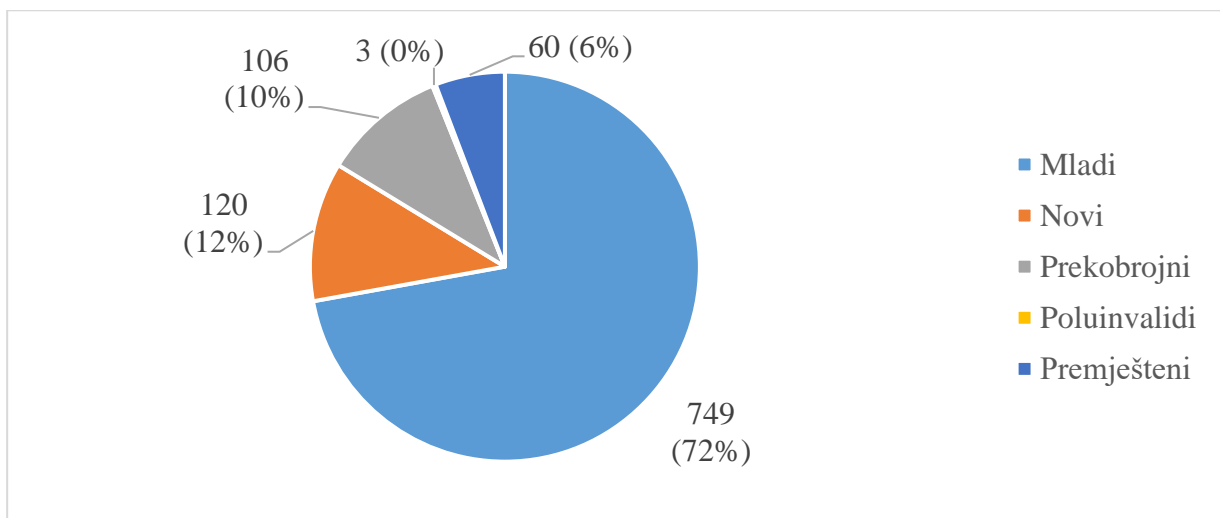
U studenome 1763. godine Petrovaradinska pukovnija, u svojim je satnijama, imala ukupno 2805 aktivnih pripadnika, što je predstavljalo 68,8 % popunjenosti predviđenog stanja uz nedostatak od 1275 pojedinaca. Bilo je to približno 700 pripadnika manje nego je Pukovnija brojala u svojim redovima predratne 1753. godine, ali i za 106 manje nego je imala u listopadu ratne 1761. godine. Međutim, posljednja stavka više nije bila točna već idućeg mjeseca, kada

³⁵⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1763, *Monath Tabella Pro Mense 9bri 763.*

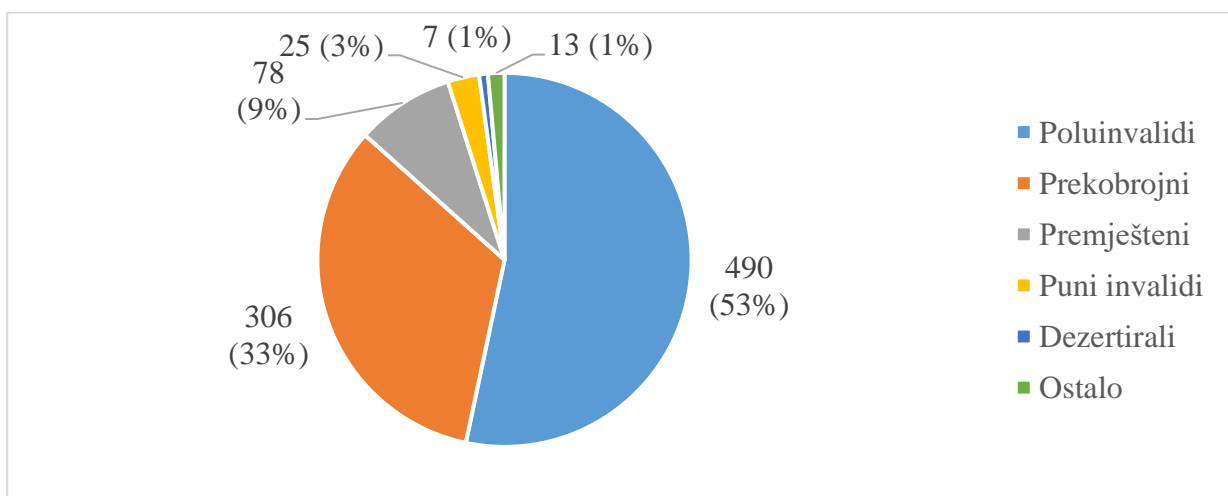
³⁶⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1763, *Monath Tabella Pro Mense 9bri 763.*; *Monath Tabella Pro Mense Decembri 763.*; 1764., fol. 3., 6, 9, 12.

je pukovnijsko aktivno vojno stanje povećano za 119 pripadnika (4,2 %), odnosno na 2924 i popunjenost od 71,7 %. Bilo je to ujedno i jedino zabilježeno povećanje u promatranome razdoblju, a iza kojeg se zapravo krije velika rekonstrukcija, prva takve vrste u mirnodobnom razdoblju koju pronalazimo u izvorima. O njezinom opsegu najbolje govori činjenica kako je tijekom prosinca 1763. godine u aktivni sastav Pukovnije pristiglo čak 1038 pripadnika, dok ih je 919 izašlo. Na 2. i 3. grafikonu nalazi se popis uključenih i isključenih krajišnika po kategorijama.

Grafikon 2. Uključeni krajišnici u aktivni vojni sastav Petrovaradinske pukovnije prema kategorijama novačenja prilikom rekonstrukcije u prosincu 1763. godine.³⁶¹

Grafikon 3. Isključeni krajišnici iz aktivnog vojnog sastava Petrovaradinske pukovnije prema kategorijama isključenja prilikom rekonstrukcije u prosincu 1763. godine.³⁶²

³⁶¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1763, *Monath Tabella Pro Menso Decembri 763.*

³⁶² Isto.

Iz navedenog vidimo kako je u prosincu 1763. godine prvenstveno obavljeno vrlo snažno novačenje iz kategorije „mladih“, a koja je predstavljala čak 72 % svih uključenih. Mladi koji su neposredno uključeni po prvi put u službu stoga su nakon rekonstrukcije predstavljali jednu četvrtinu svih krajišnika Petrovaradinske pukovnije. Kategorije koje su obuhvaćale nešto starije pojedince i koji su možda bili i iskusniji, „novi“, „prekobrajni“ i „premješteni“, činili su zajedno svega 28 % uključenih. Na drugoj strani, iz postojećeg aktivnog vojnog stanja čak 490 pojedinaca (17,5 %) bilo je isključeno pod stavkom poluinvalida, čime su trajno vraćeni u svoja krajiška kućanstva i gdje su trebali nastaviti obavljati kućanske i gospodarske djelatnosti uz gubljenje statusa vojno sposobnih pojedinaca. Za razliku od njih, 306 pojedinaca koji su iz aktivnog vojnog sastava isključeni pod stavkom „u prekobrajne“ nisu gubili status vojno sposobnih, premda su se također vraćali u svoja krajiška kućanstva radi obavljanja poljoprivrednih i gospodarskih djelatnosti. Oni su i dalje podliježali vojnoj obvezi te su prema potrebi mogli ponovno biti uključeni. Upravo su isključeni „prekobrajni“ posebno zanimljiva kategorija iz razloga što je nakon dovršene rekonstrukcije Pukovniji nedostajalo i dalje 1156 pojedinaca u aktivnoj vojnoj službi.³⁶³

Među premještenima se uglavnom radilo o unutar pukovnijskoj mobilnosti ili pak mobilnosti krajišnika između Petrovaradinske pukovnije i Slavonske husarske pukovnije. Prilikom rekonstrukcije također je zabilježeno i 7 slučajeva dezertiranja, što je bilo značajno za razdoblje mira. Ukupno gledajući, rekonstrukciju aktivnog vojnog stanja Petrovaradinske pukovnije u prosincu 1763. godine obilježilo je snažno pomlađivanje sastava kroz novačenje velikog broja mladih na jednoj strani i isključivanje velikog broja starijih i onih slabijih mogućnosti na drugoj strani. Bila je to izmjena više od jedne trećine pripadnika Pukovnije tijekom samo jednog mjeseca.

Tijekom 1764. godine Pukovnija je isključivo gubila broj pripadnika te je godinu okončala sa 65 krajišnika manje nego je otpočela. S obzirom na činjenicu da je tijekom navedene godine smanjenje bilo u obliku blagog i ujednačenog silaznog trenda, rezultat je to prirodnog kretanja zbog posljedica smrti, dezertiranja i otpuštanja zbog drugih razloga. Tako je od početka siječnja do kraja studenog 1764. godine ukupno bilježila 48 preminulih pripadnika i 12 dezertera.³⁶⁴ Varijacija u popunjenosti ispod 3 % svjedoči o stabilnosti trenutnog stanja tijekom tog razdoblja. Ni u jednom mjesecu nisu zabilježeni značajniji brojevi pridošlih ni isključenih, stoga nije bilo daljnjih rekonstrukcija. S obzirom na tu činjenicu, jasno je kako je

³⁶³ Ova situacija ima prvenstveno socijalno-gospodarsku pozadinu. Više u poglavlju *Petrovaradinska pukovnija 1767. godine*.

³⁶⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1764., fol. 1-11.

u prosincu prethodne godine prilikom tako velike rekonstrukcije bio dosegnut maksimalan potencijal Pukovnije. Stanovništvo Srijema koje je živjelo na pukovnijskom području u prvim poslijeratnim godinama nije moglo u aktivnu vojnu službu svoje matične Pukovnije staviti ni 3000 krajišnika. Istovremeno je 1764. godine Brodska pukovnija brojala 4049, a Gradiška 4079 pripadnika u svojim aktivnim vojnim sastavima, čime su bile gotovo u potpunosti zadovoljile propisani broj unovačenih krajišnika.³⁶⁵

Nedostatak od više od 1000 krajišnika u aktivnom vojnom stanju Petrovaradinske pukovnije u poslijeratnom razdoblju bio je razlog za veliku zabrinutost vojnih vlasti. Toliko veliki manjak aktivnih pripadnika ozbiljno je narušavao potencijal i mogućnost učinkovitog djelovanja, kako u ratu, tako i miru. Problem nije niti približno riješen ni u prosincu 1763. godine unatoč vrlo snažnom novačenju novih mladića, a koji su tek uspjeli zamijeniti ratne veterane uz ostvarivanje minimalnog povećanja. Prikazana situacija zorno ocrtava uzroke zašto su vojne vlasti baš 1763. godine pokrenule pitanje dodatne teritorijalizacije Petrovaradinske pukovnije.

4.2. Perspektiva 1765. – 1766. godine

Iduća 1765. godina donijela je nekoliko velikih promjena na svim razinama vojnih vlasti. Veliki međunarodni događaj bila je smrt cara Franje I. Lotarinškog, supruga carice i kraljice Marije Terezije, i preuzimanje carske časti Svetog Rimskog Carstva njegova najstarijeg sina Josipa II. Car Josip II. od tog je trenutka bio suvladar svoje majke, te je unutar konteksta Habsburške Monarhije bio zadužen za vojna pitanja. Time je načelno preuzeo i vrhovništvo nad Vojnom krajinom i Petrovaradinskom pukovnijom, premda je sama carica i kraljica i dalje imala često presudan utjecaj. Osim reformama vrlo sklonog cara, iskustvo Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.) nagnalo je i druge ključne aktere Monarhije na promišljanje o nužnosti daljnjih reformi vojnokrajiškog sustava. U tu je svrhu iste godine osnovan Glavni inspektorat za Vojnu krajinu, a koji je pod nadležnošću imao cijelu Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu, pa tako i samu Petrovaradinsku pukovniju. Za prvog glavnog inspektora postavljen je istaknuti general Beck, a koji je već bio vrlo usko povezan s Vojnom krajinom i izvrsno je poznao njezine krajišnike

³⁶⁵ Matanović, *Grad*, str. 60.

i probleme.³⁶⁶ Također je od ranije bio upoznat sa situacijom Petrovaradinske pukovnije te mu je rješenje njezinog problema bio jedan od prvih zadataka na novoj poziciji.³⁶⁷

Upravo je iste godine, nakon brojnih trakavica, doneseno konačno rješenje o daljnjoj teritorijalizaciji i proširenju područja Petrovaradinske pukovnije. Proširenjem područja i povećavanjem baze stanovništva i raspoložive zemlje nastojalo se povećati njezin potencijal i premostiti nedostatak koji je imala u aktivnom vojnom stanju. Kako se proces teritorijalizacije tijekom prve dvije godine odrazio na Petrovaradinsku pukovnicu može se vidjeti iz prikaza aktivnog vojnog stanja Pukovnije tijekom 1765. i 1766. godine, a koji se nalazi na 1. tablici.

Tablica 1. Kretanje aktivnog vojnog stanja Petrovaradinske pukovnije tijekom 1765. – 1766. godine.³⁶⁸

Mjesec i godina	Aktivno vojno stanje	Nedostaje	Popunjenost
siječanj 1765.	2857	1223	70,02 %
veljača 1765.	2856	1224	70 %
ožujak 1765.	2851	1229	69,88 %
travanj 1765.	2850	1230	69,85 %
svibanj 1765.	2844	1236	69,71 %
lipanj 1765.	2841	1239	69,63 %
srpanj 1765.	2838	1242	69,56 %
kolovoz 1765.	2832	1248	69,41 %
rujan 1765.	2832	1248	69,41 %
listopad 1765.	2832	1248	69,41 %
studeni 1765.	2825	1255	69,24 %
prosinac 1765.	2825	1255	69,24 %
siječanj 1766.	2811	1269	68,90 %
veljača 1766.	2808	1272	68,82 %
ožujak 1766.	2802	1278	68,68 %
travanj 1766.	2798	1282	68,58 %

³⁶⁶ Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 227; Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 121-122.

³⁶⁷ Potraga za rješenjem započela je još 1763. godine, a sam general Beck još se u siječnju 1765. godine snažno zalagao za interese Petrovaradinske pukovnije. Više u poglavlju *Inkorporacija vlastelinstva vojke u krajiško područje Petrovaradinske pukovnije*.

³⁶⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1765., fol. 1-12.; D-1739, 1766., fol. 1-12.

svibanj 1766.	2795	1285	68,50 %
lipanj 1766.	2789	1291	68,36 %
srpanj 1766.	2787	1293	68,31 %
kolovoz 1766.	2774	1306	67,99 %
rujan 1766.	2774	1306	67,99 %
listopad 1766.	2861	1219	70,12 %
studeni 1766.	2840	1240	69,61 %
prosinao 1766.	2824	1256	69,22 %

Početak 1765. godine Petrovaradinska pukovnija dočekala je s 2857 pripadnika u svome osnovnom satnijskom aktivnom vojnom sastavu te je uz njih još imala i 12 članova pukovnijskog stožera. To je činilo nedostatak od 1223 pripadnika i stanje popunjenosti od 70 %. Svi već navedeni vodeći stožerni časnici i dalje su bili na svojim pozicijama, dok je u sastavu satnika i satnika poručnika došlo do određenih izmjena. Na mjestu satnika 1. grenadirske satnije Demetrovicha je zamijenio Avram von Putnik, dok su satnici poručnici Issakovich i Langenthal izašli iz službe Pukovnije bez zamjene te su njihove pozicije ostale upražnjene (*Vaccant*). Regularni je satnijski sastav ostao identičan u pogledu svojih zapovjednika.³⁶⁹

Na izmaku 1766. godine i kraju promatranog razdoblja aktivni vojni sastav brojao je 2824 pripadnika s nedostatkom od 1256 i stanjem popunjenosti od 69,22 %. Nakon dvije godine, a za vrijeme kojih je započeo proces inkorporacije novog vlastelinstva u krajiško područje istočnog Srijema, stanje Pukovnije ostalo je gotovo nepromijenjeno. Smanjenje od 33 vojnika činilo je manje od 1 % propisanog aktivnog vojnog sastava. Međutim, u kontinuiranom međurazdoblju od siječnja 1765. godine do rujna 1766. godine postojao je gotovo neprekinuti lagani silazni trend popunjenosti Pukovnije. U većini se navedenih mjeseci broj vojnika smanjivao u odnosu na prethodni, osim u slučajevima listopada, studenog i prosinca 1765. godine te rujna 1766. godine, kada je ostao nepromijenjen. Pukovnija je time izgubila 2,03 % svog apsolutnog stanja popunjenosti, a što je smanjenje za 83 pripadnika s prosjekom od približno 4 mjesečno. Iako je smanjenje bilo zaista maleno u proporcijama jedne

³⁶⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1765., fol. 1. Uvidom u sastav viših časnika u veljači iste godine prepoznaje se nekoliko prezimena i obitelji koje su bile značajno zastupljene. Tako su, primjerice, u službi istovremeno bili zastavnik Aron Jovanovich, potporučnik Nicola Jovanovich, natporučnik Jovan Jovanovich i satnik Anton Jovanovich, zatim zastavnik Joseph Raskovich, potporučnik Gavro Raskovich i potpukovnik Alexander von Raskovich, natporučnik Radivoi Nikollich, satnik Gavro Nikollich i umirovljeni bojnik Theodosie von Nicollich, kao i potporučnik Gajo Seczujac von Heldenfeldt, natporučnik Georg Seczujacz i umirovljeni satnik Georg Seczujacz von Heldenfeldt. Nalazili su se također i otac i sin Babogredatz von Ehrenhügel, premda je otac Lovro bio umirovljen. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1765., fol. 2.

krajiške pješačke pukovnije, indikativno je kako se u razdoblju od 21 mjesec, tijekom kojih je tekao proces inkorporacije, broj vojnika nije povećao ni jednom, što je značilo da nije bilo većeg novačenja, preseljenja ili premještaja u Pukovnji. Najveću aktivnost na tom planu bilježio je travanj 1765. godine, kada je u pukovnijsku službu pristiglo 16, a iz nje otišlo 17 pojedinaca, a od kojih je čak 11 u obje stavke otpadalo na unutarpukovnijske premještaja između satnija. Istoga je mjeseca umrlo 5 aktivnih krajišnika, dok je unovačeno novih 5, a pojedinac zbog kojeg je i ovaj mjesec zabilježio negativan trend bio je umirovljeni natporučnik Martin Wukovac.³⁷⁰

Tijekom razdoblja do listopada 1766. godine, ukupno je u vojnu službu uključeno 68 pojedinaca, dok ih je iz nje isključeno 151. To je predstavljalo prosjek od svega 3,2 uključenih i 7,2 isključenih mjesečno. Većina uključenih i značajan dio isključenih otpada na unutarpukovnijske premještaja, dok je među prvima bilo svega 13 unovačenih, 3 vraćena dezertera i 1 povratnik iz zatvoreništva u aktivni vojni sastav. Od unovačenih je samo 1 bio obični krajišnik, dok ih je 12 bilo dijelom časničkog kadra.³⁷¹ U drugu ruku, među isključenima većinu od 53 čine umrli, a zatim slijedi 51 premještenih, 25 dezertera, 8 invalida, 7 otpuštenih, 3 umirovljena, 2 koja su postali pravoslavni svećenici i 2 osuđena krajišnika.³⁷² Lagani silazni trend u broju aktivnih krajišnika tijekom razdoblja između siječnja 1765. godine i rujna 1766. godine uzrokovan je vrlo oskudnim novačenjem na jednoj strani, te prirodnim odljevom krajišnika kroz smrt, invalidnost, dezerterstva³⁷³ itd. na drugoj. Osim na području premještaja, aktivnosti nadležnih vojnih vlasti u tom pogledu bile su minimalne tijekom više od godine i pol dana.

Zaokret trenda dogodio se u listopadu 1766. godine, kada je broj aktivnih pripadnika povećan za 87 u odnosu na prethodni mjesec, a što je činilo minimalno veći postotak popunjenosti nego na početku 1765. godine (0,10 %). Do kraja godine aktivni vojni sastav Pukovnije nastavio je silaznim trendom bilježeći smanjenje za 37 pripadnika. Iako konačna situacija na kraju listopada izgleda kao *mali* zaokret, detaljniji uvid pokazuje nešto drugačiju sliku na mikroplanu pukovnijske aktivnosti. Naime, tijekom listopada 1766. godine

³⁷⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1765., fol.4.

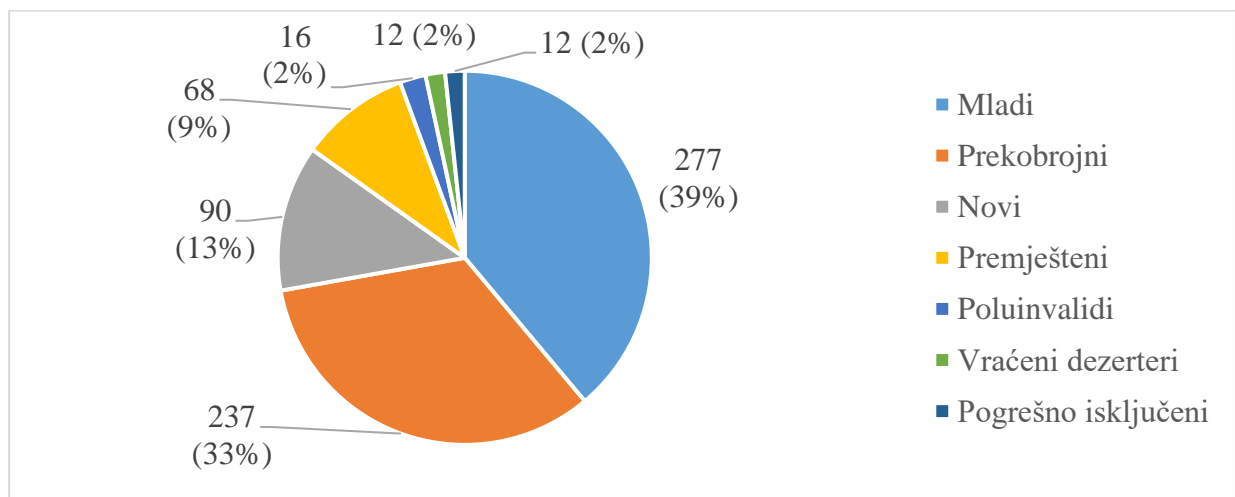
³⁷¹ Dvanaest časnika odnosi se isključivo na satnijske više časnike. Stožerni su časnici imali posebne kategorije i rubrike u kojima su vođeni, te su, kako je već naznačeno, isključeni iz ove sumarne analize.

³⁷² HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1765., fol. 1-12.; D-1739, 1766., fol. 1-9.

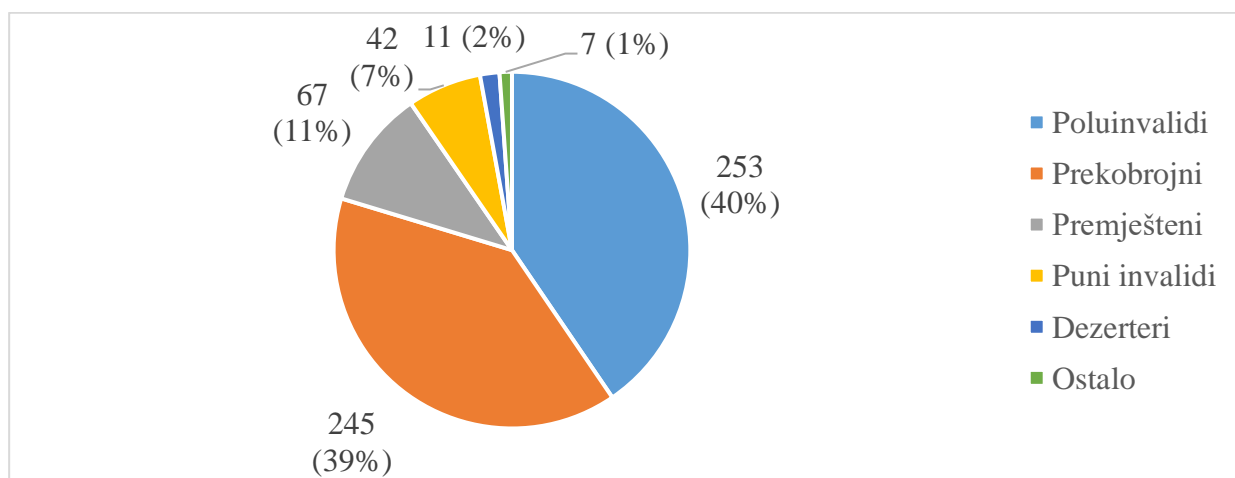
³⁷³ Premda dezertiranje nije bilo usko „prirodni odljev“, prosjek od nešto više od 1 dezertera mjesečno bilo je relativno nisko za prilike krajiških pješačkih pukovnija druge polovice 18. stoljeća i ukupni broj od prosječno 2800 aktivnih krajišnika. Najveći broj dezertera u jednom mjesecu zabilježen je u siječnju 1766. godine, kada je dezertiralo 5 pojedinaca iz 4 različite satnije, a što ukazuje da u tom slučaju nije bilo grupnog organiziranja bijega. Uzme li se u obzir već do sada zabilježen visok stupanj dezertiranja u slučaju Petrovaradinske pukovnije, posebice u vremenu rata, činjenice da ih je bilo 25 u promatranom razdoblju od 21 mjesec može se svakako smatrati vrlo povoljnom. Trend dezertiranja bio je i u skladu s prilikama 1764. godine, a kada je u 12 mjeseci zabilježeno 12 slučajeva. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1766., fol. 1.

provedena je druga veća rekonstrukcija aktivnog vojnog stanja i koja je rezultirala povećanjem za 87 pripadnika. Od prethodne rekonstrukcije u prosincu 1763. godine proteklo je bilo 34 mjeseca, a za vrijeme kojih gotovo uopće nije provođeno novačenje. Za listopad 1766. godine u kategoriji uključenih nalazilo se 712 pojedinaca, dok ih je u kategorijama isključenih stajalo 625.³⁷⁴ Takva aktivnost je za približno 10 puta u prvome, odnosno 4 u drugome slučaju viša nego za cijelo prethodno razdoblje koje čini 21 mjesec. Na 4. i 5. grafikonu nalazi se popis razrađen po kategorijama uključenih i isključenih iz aktivnog vojnog sastava Petrovaradinske pukovnije u listopadu 1766. godine.

Grafikon 4. Uključeni u aktivni vojni sastav Petrovaradinske pukovnije prema kategorijama novačenja prilikom rekonstrukcije u listopadu 1766. godine.³⁷⁵

Grafikon 5. Isključeni iz aktivnog vojnog sastava Petrovaradinske pukovnije prema kategorijama isključivanja prilikom rekonstrukcije u listopadu 1766. godine.³⁷⁶

³⁷⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1766., fol. 10.

³⁷⁵ Isto.

³⁷⁶ Isto.

Dva prikazana grafikona prikazuju vrlo sličan omjer kategorija unutar uključenih i isključenih prilikom druge promatrane rekonstrukcije. Tako su prilikom druge promatrane rekonstrukcije unutar obje stavke jasno prevladavale dvije kategorije koje jasno ukazuju u kojem je smjeru ona išla. U prvome slučaju radi se pretežno o uključivanju u aktivni sastav iz kategorije „mladih“ (38,9 %) i „prekobrojnih“ (33,3 %), dok je u drugom slučaju riječ o prebacivanju aktivnih krajišnika u kategorije „poluinvalida“ (40,5 %) i „prekobrojnih“ (39,2 %). Visoka ujednačenost navedenih kategorija, kako međusobno tako i u odnosu na suprotne stavke, bila je velika promjena u odnosu na prvu promatranu rekonstrukciju iz prosinca 1763. godine. S obzirom da su stanje prekobrojnih krajišnika činili vojno sposobni muškarci koji su bili određeni za gospodarske djelatnosti, izmjena u kojoj je 237 takvih uključeno dok ih je istovremeno 245 isključeno svjedoči o nužnosti održavanja određenog, vjerojatno minimalnog, broja potrebnih muškaraca u kategoriji prekobrojnih radi održavanja krajiškog gospodarstva, unatoč nedostatku od 1219 pojedinaca u aktivnoj vojnoj službi. Ovime je broj prekobrojnih u Pukovnji ostao gotovo nepromijenjen, te je izmjena od više od 8 % aktivnog vojnog stanja kroz ovu kategoriju predstavljala prirodnu rotaciju krajišnika u obavljanju njihove vojne dužnosti. U drugu ruku, prilikom prethodne rekonstrukcije njihov se broj povećao za 186, a što svjedoči o potrebi jačanja gospodarstva u tom trenutku. Aktivno vojno stanje bilo je ovisno o objektivnim mogućnostima pukovnijskog područja, a vojne su vlasti očigledno provodile dvojnu djelatnost kojom su pokušale održavati određenu ravnotežu između vojne službe i gospodarstva.

Druge dvije izražene kategorije, mladi i poluinvalidi, bile su dijametralne i počivale su na prirodnom prirastu Pukovnije. U mladež krajiškog stanovništva, odnosno podmladak, iz perspektive novačenja ulazili su svi dječaci koji su tek nedavno napunili 16 godina. Međutim, s obzirom da od prosinca 1763. godine nije provedena sustavna briga o novačenju mladih i otpuštanju starijih i bolesnih, godine starosti bile su okvirne i trenutno su varirale u rasponu od 3 godine. Stoga, kako je već navedeno, kategoriju mladih treba gledati kao mladiće koji su bili uglavnom između 16 i 19 godina i još nisu bili u aktivnoj vojnoj službi, bili su duže vremena stanovnici pukovnijskog područja, nisu bili oženjeni niti su još uvijek bili opredijeljeni za prekobrojno stanje, dok su poluinvalidi bili uglavnom stariji krajišnici koji više nisu mogli primjereno obavljati vojne dužnosti. Također, u kategoriju poluinvalida ulazili su i svi oni koji su oboljeli, zadobili lakši oblik ranjavanja ili im je jednostavno značajnije opala fizička sposobnost, a bili su relativno sposobni za pomaganje u gospodarskim i kućanskim djelatnostima krajiških kućanstava. Potpuni invalidi bili su krajišnici stariji od 60

godina i oni koji više nisu mogli sudjelovati u vojnim i gospodarskim djelatnostima, bilo uslijed starosti, ranjavanja, bolesti, ozljeda itd.

S obzirom na to da je iz skupine mladih uključeno 277 novih krajišnika, dok ih je na temelju raznih oblika invalidnosti ukupno isključeno 295, bilježi se lagani pad, premda bi gledano na temelju životne dobi, povećanje bilo barem za 235 mladih više nego što je isključeno zbog starosti. Iz navedenog se djelomično iščitava kako je propisani okvir vojne službe od 16 do 60 godina bio samo deklarativan, prvenstveno u smislu krajnje starosti služenja. Gledano u odnosu na ukupno aktivno stanje, unovačena mladež činila je gotovo 10 % pukovnijskoga sastava. Zajedno s ostalim novopridošlima, odnosno svima onima koji nisu premješteni unutar pukovnije ili vraćeni nazad u službu nakon dezertiranja i slično, činili su čak 23 % ukupnog aktivnog vojnog stanja, što je predstavljalo značajno osvježanje krajišnika Petrovaradinske pukovnije. Međutim, i dalje manje nego što je samo kategorija mladih predstavljala unutar Pukovnije u prosincu 1763. godine. I dok je prva rekonstrukcija napravila izuzetno velik iskorak u pravcu pomlađivanja Pukovnije, rekonstrukcija iz 1766. godine bila je daleko više u određenim *prirodnim* okvirima obnove. Također je ponovno potvrdila kako područje Petrovaradinske pukovnije nije imalo kapaciteta unovačenja 3000 krajišnika u redovima svoje matične pukovnije te da vlastelinstvo Vojke još uvijek nikako nije bilo inkorporirano. Međutim, nastojanja vojnih vlasti u pogledu rješavanja tog problema napredovala su dvojako – povećavanje potencijala osnovnog područja kroz naseljavanje i dodatno proširenje samoga područja.

4.3. Između očekivanja i stvarnosti - dovršetak procesa formiranja Pukovnije?

Prvi mjesec 1767. godine donio je samo jednu promjenu u aktivnom vojnom sastavu Pukovnije. Radilo se o dolasku novog furira Johanna Riegela, koji je svoju dužnost započeo već 1. siječnja u sastavu stožerne Bojnikove satnije.³⁷⁷ S obzirom na to da nije bilo umrlih, dezertera ili drugih koji su napustili aktivni pukovnijski sastav, ovaj čin, premda na prvu tako marginalan, značio je drugo zabilježeno povećanje pripadnika Petrovaradinske pukovnije u razdoblju od 3 godine, dok su istovremeno tijekom 1767. godine zabilježena 2 povećanja. Međutim, imao je i jedan drugi vrlo važan aspekt, jer je upravo dolazak Johanna Riegela početna točka pitanja o pukovnijskoj službi jedne vjerske manjine - protestanata.³⁷⁸ Kada se

³⁷⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., fol. 1

³⁷⁸ Više o protestantima u službi Petrovaradinske pukovnije u: Pavao Nujić, „Protestanti u službi Petrovaradinske pukovnije u drugoj polovici 18. stoljeća“, *Povijesni prilozi*, vol. 56, 2019., str. 291-319.

dogodio drugi porast 1767. godine i kako se kretalo aktivno vojno stanje u predstojećem dvogodišnjem razdoblju, može se vidjeti na 2. tablici.

Tablica 2. Kretanje aktivnog vojnog stanja Petrovaradinske pukovnije tijekom 1767. – 1768. godine.³⁷⁹

Mjesec i godina	Aktivno vojno stanje	Nedostaje	Popunjenost
siječanj 1767.	2825	1255	69,24 %
veljača 1767.	2813	1267	68,95 %
ožujak 1767.	2809	1271	68,85 %
travanj 1767.	2799	1281	68,60 %
svibanj 1767.	2782	1298	68,19 %
lipanj 1767.	2777	1303	68,06 %
srpanj 1767.	2774	1306	67,99 %
kolovoz 1767.	2767	1313	67,82 %
rujan 1767.	3159	921	77,43 %
listopad 1767.	3159	921	77,42 %
studeni 1767.	3159	921	77,42 %
prosinac 1767.	3154	926	77,30 %
siječanj 1768.	3153	927	77,28 %
veljača 1768.	3147	933	77,13 %
ožujak 1768.	3133	947	76,79 %
travanj 1768.	3129	951	76,69 %
svibanj 1768.	3870	210	94,85 %
lipanj 1768.	3864	216	94,71 %
srpanj 1768.	3863	217	94,68 %
kolovoz 1768.	3853	227	94,44 %
rujan 1768.	3846	234	94,26 %
listopad 1768.	3846	234	94,26 %
studeni 1768.	3806	274	93,28 %
prosinac 1768.	3792	288	92,94 %

³⁷⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., fol. 1-12.; 1768., fol. 1-12.

Iz perspektive promatranog kretanja aktivnog vojnog stanja uočavaju se dva ključna trenutka: rujan 1767. godine i svibanj 1768. godine. Značajno povećanje broja aktivnih pripadnika, u prvome slučaju za 392 pojedinaca, dok je u drugome bilo riječi o čak njih 741, dovelo je do stabilizacije postotka popunjenosti pukovnijskoga aktivnog vojnog sastava iznad 90 %. U rujnu 1767. godine popunjenost se povećala za 9,6 %, a godina je izmakla s ukupno 3156 aktivnih pripadnika, s nedostatkom od 926 i popunjenošću od 77,3 %. Svibanj 1768. godine donio je najveće povećanje od 741 pripadnika, a što je predstavljalo povećanje popunjenosti za 18,16 %. Pukovnija je u tom trenutku zabilježila najveći stupanj apsolutne popunjenosti od 94,85 % u promatranome razdoblju. Osim navedena dva mjeseca u kojima je zabilježen značajan rast, uz specifičan početak 1767. godine, svi preostali bilježili su lagano smanjenje broja aktivnih pripadnika ili pak stagnaciju.

U prvom međurazdoblju, od siječnja do kolovoza 1767. godine, zabilježeno je ukupno 29 uključenih i 86 isključenih, a što je činilo smanjenje od 58 pripadnika aktivnog sastava. Prosječno je tijekom prvih 8 mjeseci bilo 3,6 uključenih, 10,8 isključenih i smanjenje za 7,25 mjesečno. Među isključenima prevladavalo je 46 umrlih krajišnika, a zatim je slijedilo 14 dezertera, a zajedno su predstavljali više od dvije trećine kategorije.³⁸⁰ Drugo međurazdoblje od 7 pretežno jesenskih i zimskih mjeseci, odnosno od listopada 1767. do travnja 1768. godine, bilježilo je 57 uključenih i 87 isključenih, a što je činilo smanjenje od 30 aktivnih pripadnika. Prosječno je tako bilo 8,1 uključenih, 12,4 isključenih i smanjenje od 4,3 na mjesečnoj razini. Umrlih je bilo 36, a dezertera 10, čime je njihov udio bio bliži polovici isključenih i time niži nego u prethodnom međurazdoblju.³⁸¹ Treće međurazdoblje činilo je period od lipnja do prosinca 1768. godine, a kada je ukupno uključeno 508 i isključeno 580 pojedinaca, čime je aktivno stanje smanjeno za 72 pripadnika. Povećano smanjenje na mjesečnoj razini koje je iznosilo 11,1 pripadnika, kao i povećano uključivanje (76,6) i isključivanje (82,9) bilo je rezultat dodatne rekonstrukcije aktivnog vojnog stanja u studenome 1768. godine, a koje nije uočljivo na tablicama s obzirom da je dovelo do smanjenja za 40 aktivnih pripadnika. Time je promatrano dvogodišnje razdoblje svjedočilo čak trima rekonstrukcijama aktivnog vojnog stanja Pukovnije. Treće je međurazdoblje bilježilo 21 umrlih i 18 dezertera, a čak 12 od posljednjih bilo je u studenome, odnosno mjesecu rekonstrukcije.³⁸²

Zimom i proljećem 1767. godine tekao je lagani negativni trend koji nije zaobišao niti najviše zapovjedne strukture Pukovnije. Naime, 12. veljače pukovnik Johann Andreas von

³⁸⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., fol. 1-8.

³⁸¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., fol. 10-12; 1768., fol. 1-4.

³⁸² HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1768., fol. 6-12.

Mathesen promaknut je u čin generala bojnika te je u ožujka napustio Pukovniciju radi nove pozicije u Glavnome zapovjedništvu u Osijeku. Tijekom travnja i svibnja nije bilo pukovnika u stožernoj Mitrovici. Međutim, situacija u pogledu zapovjednika samih satnija bila je u pozitivnom pomaku. Svi satnici koji su bili u službi početkom 1765. godine bili su još uvijek na svojim pozicijama i u siječnju 1767. godine, dok se među satnicima poručnicima pronalaze dva nova imena, Ignatius Stainich i Dient von Felsenthal, čime je samo jedna takva pozicija i dalje bila upražnjena.³⁸³ Situacija se nije mijenjala do svibnja te je od vodećih zapovjednih časnika otišao samo pukovnik.³⁸⁴ Međutim, ključan trenutak za Petrovaradinsku pukovniciju bio je lipanj 1767. godine, kada je, osim zadobivanja novog zapovjednika u osobi dotadašnjeg potpukovnika Alexandera von Raskovicha, u nju pristigao i kasnije proslavljeni grof Wilhelm von Wartensleben³⁸⁵ na poziciju potpukovnika, ujedno i drugi zabilježeni protestant u njezinoj službi, ali još važnije za promatranje aktivnog vojnog stanja bila je činjenica što je prvi puta uvedena posebna stavka za krajišnike s područja bivšeg vlastelinstva Vojke. Od tog trenutka u mjesečnim izvještajima može se pratiti, osim imena novih vodećih zapovjednih časnika, i novu stavku koja se nalazila kao dodatak ispod osnovnog dijela koji je prikazivao aktivni vojni sastav, a koja je nosila naslov: „Die Ehemalighe Zur Herrschafft Voika gehörig gewesene Nummehro dem Militair Staat einverleibte Eylff Orthschafften seynd unter dessen eingetheilet“.³⁸⁶ Naselja bivšeg vlastelinstva Vojke bila su, zajedno s pripadajućim, netom unovačenim krajišnicima, raspodijeljena u nadležnost 4 satnije, premda još nisu bila uključena u njihovo satnijsko područje, prikaz na 3. tablici.

³⁸³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., fol. 1

³⁸⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., fol. 2-5.

³⁸⁵ Wilhelm(us) Ludwig Gustaf grof von Wartensleben (1734. – 1798.) začetnik je mlađe, austrijske loze obitelji Wartensleben nakon što je 1773. godine oženio groficu Klaru Teleki i s njom imao 6 djece. U drugu ruku su stariji ogranci obitelji Wartensleben dali nekoliko izrazito istaknutih časnika i generala pruske vojske. Wilhelm je u austrijskoj službi napredovao sve do kraljevskog i carskog generala topništva. Odlikovan je Zapovjedničkim činom Vojnog Reda Marije Terezije 21. travnja 1790. godine. Posljednje godine života proveo je kao zapovjednik Transilvanijskog generalata. Za vrijeme života proslavio se u ratnim pohodima te je bio u mnogočemu usko vezan za Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu. Bio je na mjestu potpukovnika (1767. – 1769.) i pukovnika (1774. – 1778.) Petrovaradinske pukovnije nakon čega preuzima brigadirsku dužnost u Slavonskoj vojnoj krajini (1778. – 1783.) Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Öesterreich*, knj. 53, K.K. Hof- und Staatsdruckerai, Beč, 1886., str. 112; Hirtenfeld, *Der Militär*, str. 282; Julius von Wartensleben, *Nachrichten von dem Geschlechte der Grafen von Wartensleben, Zweiten Teil*, Albert Rauch und Comp, Berlin, 1858., str. 47-48, 157; Ernst Heinrich Kneschke (ur.), *Neues allgemeines deutsches Adels-Lexicon*, knj. 9, Friedrich Voigt's Buchhandlung, Leipzig, 1870., str. 485; Nujić, „Protestanti u službi“, str. 298-308.

³⁸⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., fol. 6.

Tablica 3. Inicijalna raspodjela naselja i unovačenih krajišnika s područja bivšeg vlastelinstva Vojke u satnijski sastav Petrovaradinske pukovnije.³⁸⁷

Satnija	Naselje	Unovačeni krajišnici
Tjelesna	Deč	63
	Mihaljevci	43
	Šimanovci	66
Wittkovich	Golubinci	76
	Vojka	125
	Krnješevci	61
Frankoluky	Popinci	58
	Prhovo	46
	Pećinci	52
Cumanovicha	Ugrinovci	128
	Dobanovci	123
Ukupno:	11	841

Unatoč tome što je postao pukovnikom, Alexander von Raskovich nije se mogao dičiti i povećanjem prihoda. Naime, do daljnjeg je zadržan na potpukovničkoj plaći. Simbolična je to slika bila i za Pukovniciju, jer je poput svog novog zapovjednika zadržala dotadašnje aktivno vojno stanje unatoč uključivanju 11 novih naselja s 841 unovačenih krajišnika. Navedena satnijska nadležnost bila je zasebna stavka, s obzirom na to da su sve dotične satnije imale svoj prijašnji aktivni sastav s kojim su obavljale krajiške dužnosti, dok je ukupno ljudstvo iz novih naselja popisano pod stavkom „prekobrojnih“³⁸⁸ i nije imalo konkretnih zaduženja. U isto je vrijeme tako Petrovaradinskoj pukovnici nedostajalo 1303 aktivnih pripadnika, dok ih je 841 bilo viškom. Vojčani, krajišnici s područja bivšeg vlastelinstva Vojke, su svi bili upisani kao obični pješaci i dočekali su rujana i sljedeću značajnu rekonstrukciju aktivnog vojnog stanja Pukovnije u identičnom stanju, ni jedan nije

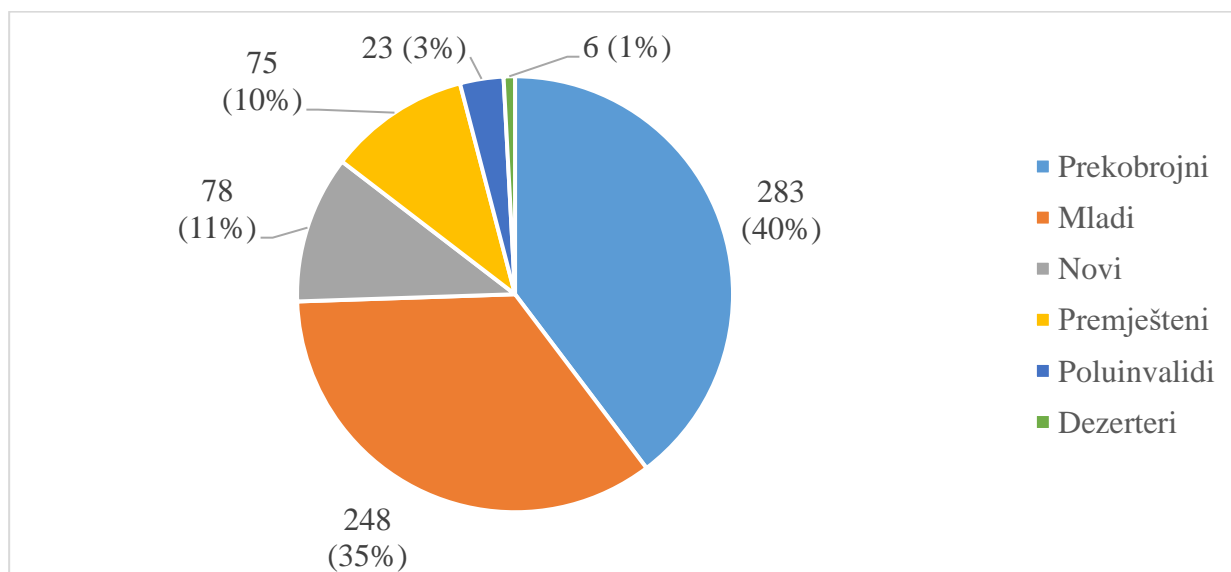
³⁸⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., fol. 6.

³⁸⁸ Stavku u kojoj su se nalazili Vojčani, a koja glasi „Über den Effectiven Stand befinden sich“, treba razlikovati od statusa krajišnika kao „Supernumerary“. Za potrebe ovog rada obje se stavke prevode kao „prekobrojni“, ali se u prvome slučaju radi o unovačenim i popisanim krajišnicima koji su bili svojevrstni „višak“ u trenutnom aktivnom vojnom sastavu Pukovnije, dok je u drugome slučaju riječ o krajišnicima koji nisu bili unovačeni, nego su izostavljeni iz vojne službe i bili su zaduženi za kućanstvo, obitelj i gospodarstvo.

pridošao ni otišao, umro, dezertirao ili bio naknadno uključen. Ovo inicijalno vrijeme korišteno je prvenstveno sa svrhom njihove obuke i uvođenja u novi krajiški sustav.³⁸⁹

Rujan 1767. godine donio je prvo značajnije povećanje aktivnog vojnog stanja Petrovaradinske pukovnije, čime je dosegla najviše stanje popunjenosti koje je imala tijekom proteklog desetljeća. Bio je to rezultat prve veće rekonstrukcije u promatranome razdoblju, odnosno treće od studenog 1763. godine, a koja se odvila 11 mjeseci nakon prethodne iz listopada 1766. godine. U ovom je slučaju razdoblje između rekonstrukcija bilo čak 3 puta kraće nego između prethodne prve dvije. Unatoč tome, imala je i daleko značajniji ishod, a koji se ogledao u porastu aktivnog vojnog stanja za 392 pripadnika, što je bilo za 305 više nego u prethodnome slučaju.³⁹⁰ Povećanje od gotovo 10 % popunjenosti pukovnijskog sastava imalo je velikog utjecaja na njezinu učinkovitost, ali je još uvijek bilo daleko od potpunog zadovoljavanja propisanih standarda. Na 6. i 7. grafikonu nalaze se popisi uključenih i isključenih prema pojedinima kategorijama prilikom rekonstrukcije u rujnu 1767. godine.

Grafikon 6. Uključeni u aktivni vojni sastav Petrovaradinske pukovnije prema kategorijama novačenja prilikom rekonstrukcije u rujnu 1767. godine.³⁹¹

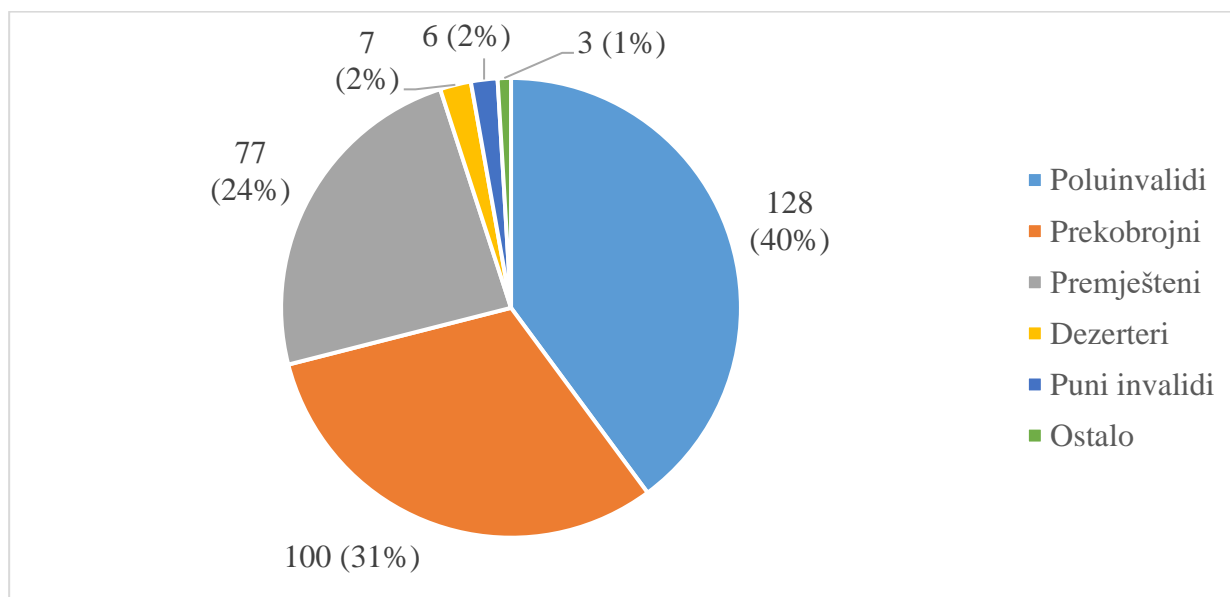

³⁸⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., fol. 6-9.

³⁹⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., fol. 9.

³⁹¹ Isto.

Grafikon 7. Isključeni iz aktivnog vojnog sastava Petrovaradinske pukovnije prema kategorijama isključenja prilikom rekonstrukcije u rujnu 1767. godine.³⁹²

U kategoriji uključenih bilo je 713 pojedinaca, dok je među isključenima bilo njih 321, a što je činilo pozitivnu razliku od 392 na kraju mjeseca. Uključenih je bilo gotovo identično kao i u listopadu prethodne godine, dok su omjeri među pojedinim kategorijama bili nešto drugačiji. U ovome slučaju najveći broj uključenih je iz kategorije „prekobrojnih“ (39,7 %), a zatim „mladih“ (34,8 %), dok su u prethodnome slučaju te vrijednosti bile obratne. Novo uključenih prekobrojnih i mladih 1766. godine bilo je 514, te su činili 72,2 % svih uključenih, dok su 1767. godine brojali 531, odnosno 74,5 % iste kategorije. Zajedno s ostalim uključenima činili su 19,3 % aktivnog vojnog stanja, što je smanjenje osvježenja Pukovnije u odnosu na prošlogodišnjih 23 %. Premda su u apsolutnom broju oba slučaja podjednaka, smanjenje postotka rezultat je povećanja same baze, odnosno aktivnog vojnog stanja. S druge strane, 1767. godine bilo je značajno manje krajišnika koji su napustili službu nego što je to bilo prilikom rekonstrukcije 1766. godine. Smanjenje u tom pogledu od 51 %, odnosno sa 625 na 321, bilo je presudno za prvo značajno povećanje aktivnog vojnog stanja Petrovaradinske pukovnije. Ono je bilo najznačajnije u kategorijama „prekobrojnih“ i „poluinvalida“.

U rujnu 1767. godine samo je 100 aktivnih krajišnika vraćeno u status prekobrojnih, dok je istovremeno 283 prekobrojnih aktivirano, a čime je došlo do značajnog smanjenja pučanstva koje se do tada bavilo poljoprivrednim i gospodarskim aktivnostima. Bila je to velika promjena u odnosu na prethodni slučaj, kada je više krajišnika bilo prebačeno u status prekobrojnih nego što ih je iz njega bilo aktivirano. Upravo je taj zaokret predstavljao jedan od

³⁹² HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., fol. 9.

ključnih temelja prvog značajnijeg porasta vojne učinkovitosti Pukovnije, jer se krajiško stanovništvo osnovnog pukovnijskog područja očigledno moglo odreći dodatnih 183 vojno sposobnih muškaraca u korist aktivne vojne službe, a da pri tome ne ugrozi svoju egzistenciju. Dodatni argument u ovome smjeru je i broj od 128 novih poluinvalida, što je dvostruko manje nego je to bio slučaj prilikom rekonstrukcije prethodne godine, čime je smanjen i broj pomoćne radne snage. Međutim, kakva je uloga bila novoinkorporiranog područja i njegova pučanstva u ovoj rekonstrukciji najbolje svjedoči činjenica da je svih 841 Vojčana ostalo u potpunosti nepromijenjenog statusa te su i dalje bili navedeni u kategoriji prekobrojnih. Krajišnici iz navedenih naselja nisu zabilježili ni jednog uključenog, isključenog ni premještenog, a također nisu imali ni pojedina krajiška zaduženja, čime ih je rotacija i preslagivanje aktivnog vojnog stanja Pukovnije u rujnu 1767. godine u potpunosti zaobišlo.³⁹³ Stoga je očigledno kako je Petrovaradinska pukovnija tijekom prethodnog razdoblja podigla svoju razinu učinkovitosti osnovnog područja i njegova pučanstva za više od 10 % bez neposrednog utjecaja procesa inkorporacije vlastelinstva Vojke.³⁹⁴

Listopad i studeni 1767. godine protekli su u stagnaciji aktivnog vojnog stanja bez zabilježenih aktivnosti.³⁹⁵ Prosinac, međutim, donosi nekoliko važnih novosti. Prvenstveno se radi o relativnoj aktivaciji Vojčana koji su dobili svoja prva zaduženja. Iako su se i dalje popisivali kao prekobrojni i unutar odvojene stavke, 7 ih je dobilo krajiška zaduženja na dunavskom potezu između Zemuna i Banovca, dok ih je 64 određeno za stražarske dužnosti na čardacima. Budući da je u istome mjesecu došlo i do smanjenja u njihovu broju s 841 na 783, predstavljalo je to postotak zaduženosti od 9 %, a što je i dalje bilo značajno manje od zaduženosti krajišnika osnovnog pukovnijskog sastava (17,4 %). Međutim, bio je to vrijedan pomak u cijelom procesu. Iduća važna stavka bila je popunjavanje 2. grenadirske satnije Schmidt kroz uključivanje 21 novih grenadira iz korpusa Vojčana. Osim među grenadire, istovremeno ih je i 26 prebačeno u Slavonsku husarsku pukovnicu. S obzirom na to da su svi bili isključivo obični pješaci, ovaj potez svjedoči o tome kako su vojne vlasti prvo pristupile pomnom odabiru potencijalnih pojedinaca za popunjavanje ovih elitnijih postrojbi. Ostatak smanjenja otpada na 9 prebačenih u prekobrojno stanje i 2 umrla, što je ostavilo 783

³⁹³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., fol. 9.

³⁹⁴ Za razliku od rekonstrukcije iz 1766. godine, koja je predstavljala određenu *prirodnu* izmjenu pojedinaca u krajiškoj službi i izmjenu generacija, rekonstrukcija iz 1767. godine imala je cilj povećavanje popunjenosti aktivnog vojnog stanja. Također je njome zabilježen daljnji pad udjela mladih među unovačenima, a koji su izuzetno dominirali rekonstrukcijom iz 1763. godine. Udio je mladih u unovačenima tako nakon 4 godine prepolovljen, dok je u apsolutnom broju on smanjen za tri puta.

³⁹⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., fol. 10-11.

prekobrojna obična pješaka u popisu Vojčana.³⁹⁶ Takvo se stanje nije mijenjalo tijekom iduća 4 mjeseca, odnosno sve do posljednje i najveće rekonstrukcije cijelog analiziranog razdoblja.³⁹⁷

Svibanj 1768. godine donio je daleko najveću zabilježenu frekvenciju kretanja unutar Pukovnije, kao i povećanja aktivnog vojnog stanja i razine popunjenosti. Detaljnijim uvidom uočava se kako je situacija bila značajno drugačija nego što je bila u prosincu 1763. godine, listopadu 1766. godine i rujnu 1767. godine. Premda je u službu Pukovnije uključeno čak 1568, a isključeno 827 pojedinaca, a što je dvostruko više na obje strane nego prethodnog puta, gotovo da i ne postoji disperzija među njihovim kategorijama. Od svih uključenih samo je 1 unovačeni i 1 vraćeni dezertter, a svi preostali, dakle njih 1566, bili su premješteni unutar Pukovnije. Situacija je minimalno drugačija na primjeru isključenih, gdje su 2 krajišnika prebačena u drugu pukovnicu, 2 u prekobrojne, 1 u poluinvalide, 9 u potpune invalide, dok ih je 17 dezertiralo i 13 umrlo. Preostalih 783 premješteno je unutar Pukovnije. Naime, svih 783 krajišnika iz novih naselja bilo je premješteno iz prekobrojnih u osnovni satnijski aktivni sastav, čime je završeno razdoblje njihove izdvojenosti. Petrovaradinska je pukovnija tako u svome aktivnom vojnom sastavu na kraju svibnja 1768. godine brojala 3870 pripadnika bez članova stožera, što je činilo nedostatak od 210 pripadnika i razinu popunjenosti od 94,85 %.³⁹⁸ Bila je to najveća razina popunjenosti koju je zabilježila od svog osnutka prije više od 2 desetljeća, premda je i dalje bilježila nedostatak od gotovo jedne pješake satnije. Uključivanjem krajišnika s novoinkorporiranog područja podigla se razina učinkovitost Pukovnije za 25 %. Međutim, negativni trend nastavljen je sve do kraja godine, te je zaključna razina popunjenosti bila 92,94 % s nedostatkom od 288 pripadnika, odnosno više od jedne pješake satnije.

Masovna unutarpukovnijska premještanja krajišnika i konačna mobilizacija novih prouzročili su temeljnu rekonstrukciju satnijskog sustava, odnosno reorganizaciju satnijskih područja. Bila je to prva reorganizacija satnijskih područja u poslijeratnom vremenu. S obzirom na to da su satnije bile i vojno-taktičke i upravne jedinice, koje su obuhvaćale određeni broj naselja koji je trebao omogućiti davanje potrebnog broja aktivnih krajišnika, te da je bio propisan određen broj u svakoj pukovnici, nije se moglo jednoznačno uklopiti novo područje uspostavljanjem novih ili isključivo proširenjem susjednih satnijskih područja. Situacija je riješena proširenjem većine dotadašnjih satnijskih područja i njihovim preustrojem, te

³⁹⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., fol. 12.

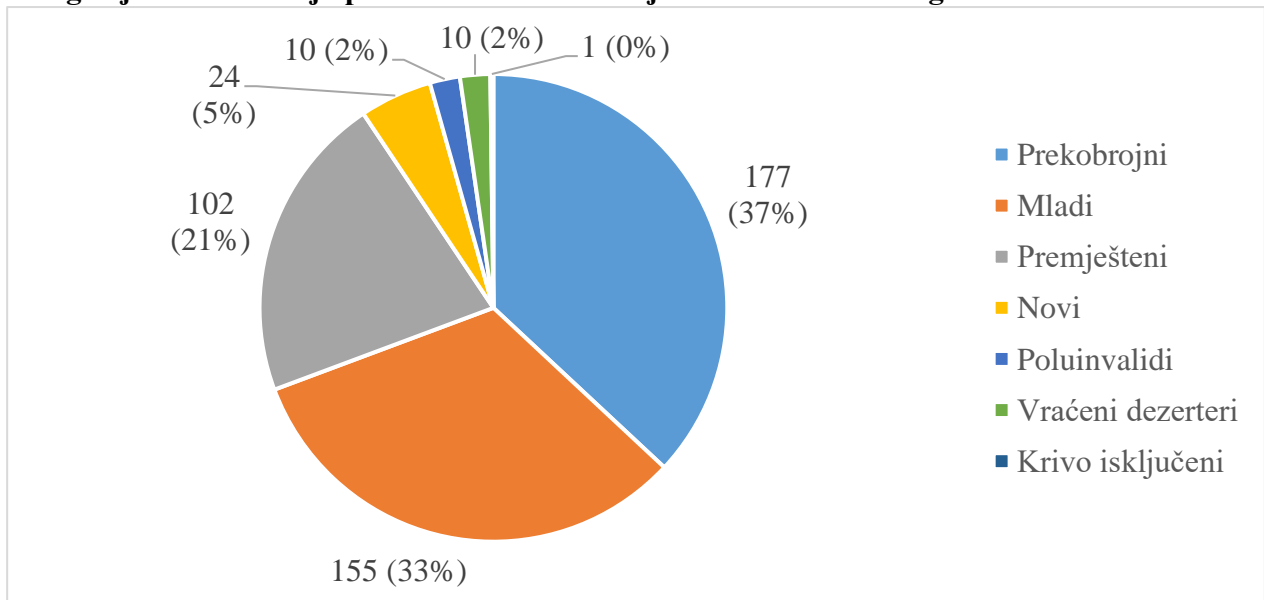
³⁹⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1768., fol. 1-4.

³⁹⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1768., fol. 5.

raspuštanjem dva postojeća i uspostavom dva nova sa sjedištima u novouključenim naseljima, Golubincima i Šimanovcima. Od ukupno 16 satnijskih područja samo ih je 6 zadržalo zapovjednika, ime i glavno satnijsko mjesto. Većina je satnija, osim grenadirskih i u ovome slučaju Pukovnikove (bivše Bojnikove) i Bojnikove (bivše Schudovich),³⁹⁹ prošla kroz izrazito visoku izmjenu svoga aktivnog stanja.⁴⁰⁰ Unutarpukovnijski premještaji ovog tipa bili su uglavnom na vojno-taktičkoj razini i bez stvarnog preseljenja ljudi s jednog područja na drugo, a pojedinci su prebacivani iz jedne satnije u drugu ovisno o tome koja je nova nadležna satnija obuhvatila njihove kuće u sklopu nove organizacije satnijskih područja.

Gotovo točno 5 godina nakon prve zabilježene rekonstrukcije odvila se i posljednja u promatranom razdoblju. Osim što je bila posljednja, bila je ujedno i prva nakon dovršetka inkorporacije vlastelinstva Vojke i njezinih stanovnika unutar administrativnog i vojno-taktičkog segmenta Petrovaradinske pukovnije. Također je bila jedina rekonstrukcija nakon koje je zabilježeno smanjivanje aktivnog vojnog stanja. Na 8. i 9. grafikonu nalazi se struktura uključenih i isključenih pripadnika prilikom rekonstrukcije aktivnog vojnog stanja u studenom 1768. godine.

Grafikon 8. Uključeni u aktivni vojni sastav Petrovaradinske pukovnije prema kategorijama novačenja prilikom rekonstrukcije u studenom 1768. godine.⁴⁰¹

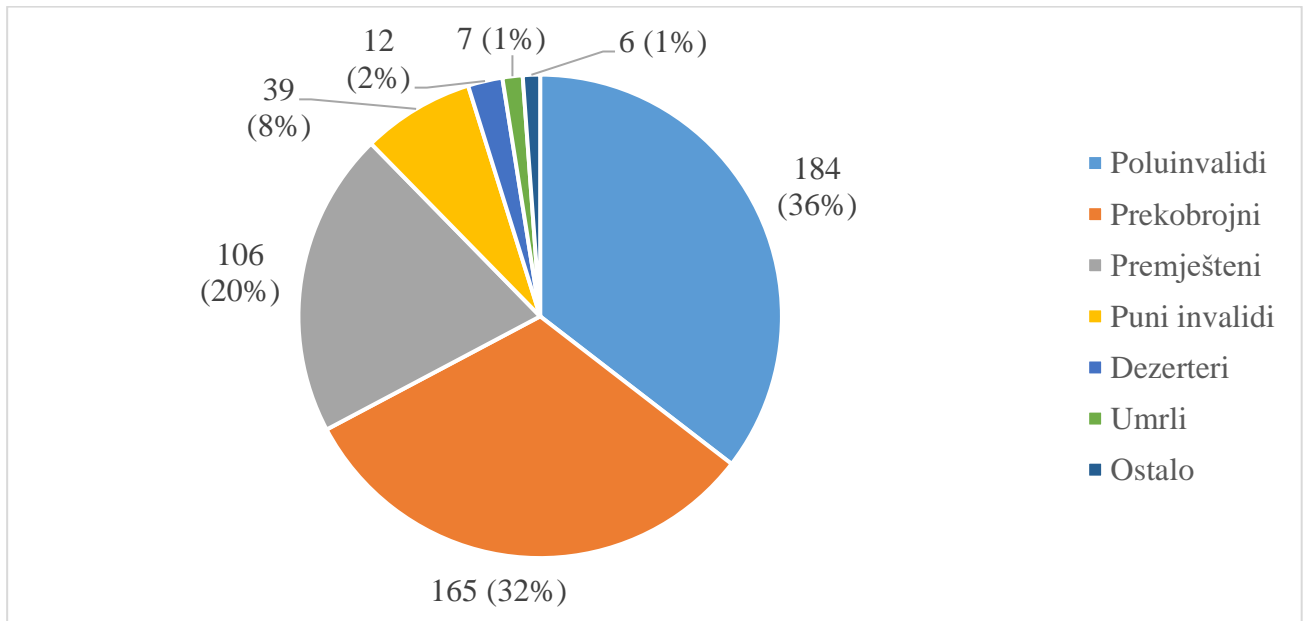

³⁹⁹ Grenadirske satnije popunjene su u prosincu 1767. godine, a s obzirom na to da su bile samo vojno-taktičke jedinice, nisu ovom reorganizacijom bile pogođene. Satnijska područja nove Pukovnikove (Drenovačke) satnije i Bojnikove (Laćaraška) satnije nisu imale značajnih promjena u pogledu naselja koja su obuhvaćala.

⁴⁰⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1768., fol. 5.

⁴⁰¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1768., fol. 11.

Grafikon 9. Isključeni iz aktivnog vojnog sastava Petrovaradinske pukovnije prema kategorijama isključenja prilikom rekonstrukcije u studenom 1768. godine⁴⁰²

Tijekom posljednje rekonstrukcije promatranog razdoblja u aktivno vojno stanje uključeno je bilo 479 pripadnika, dok je iz njega bilo isključeno njih 519, a čime je nastalo smanjenje od 40 aktivnih pripadnika. Među uključenima ponovno je najzastupljenija bila kategorija „prekobrojnih“, čime su „mladi“ izgubili primat koji su imali prilikom prve dvije promatrane rekonstrukcije. Na suprotnoj strani najviše je isključenih bilo pod stavkom „poluinvalida“, premda nije bilo velikih odstupanja od druge stavke „prekobrojnih“. Prema osnovnim karakteristikama, rekonstrukcija aktivnog vojnog stanja iz studenog 1768. godine bila je slična onoj iz listopada 1766. godine. Obje se mogu definirati kao *prirodne* rekonstrukcije, odnosno regularne izmjene i rotacije krajišnika u njihovim krajiškim dužnostima, kao i izmjena generacija između mladih i poluinvalida, posebno jer su njihovi međusobni omjeri bili vrlo slični i jer se nije nastojalo značajno povećati ili smanjiti određenu kategoriju, bilo unutar aktivne vojne službe ili pak unutar krajiškog stanovništva. Unatoč tome što je područje Petrovaradinske pukovnije već bilo u potpunosti prošireno na prostor i naselja bivšeg vlastelinstva Vojke, ona još uvijek očigledno nije raspolagala s dovoljno potencijala da popuni svoj predviđeni aktivni vojni sastav jer bi u suprotnome to zasigurno bilo provedeno upravo tijekom promatrane rekonstrukcije. Umjesto mobiliziranja dodatnog pučanstva radi konačnog popunjavanja nedostataka, koji u tom trenutku više nisu bili toliko izraženi kao prethodnih godina, vojne su vlasti išle u smjeru njegovog blagog povećavanja kroz smanjivanje broja aktivnih pripadnika. Također se može uočiti kako su vojne vlasti rekonstrukciju aktivnog

⁴⁰² HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1768., fol. 11.

vojnog stanja od 1766. godine činile u razmacima od približne jedne kalendarske godine, dok je do te godine to bila daleko manje učestala praksa, a koja je provedena samo 1763. godine u prethodnom razdoblju.⁴⁰³

Tijekom 1767. i 1768. godine ukupno je umrlo 117 krajišnika koji su bili dijelom aktivnog pukovnijskog sastava, a što je činilo približno 5 preminulih mjesečno. S obzirom na vremensku disperziju umrlih prema mjesecima, ne može se odrediti određeno godišnje razdoblje koje bi bilo povezano s povećanom smrtnosti u promatrane dvije godine. Smrtnost je, osim toga, bila vrlo slična kao i u prethodno promatranim razdobljima, kada je, primjerice, tijekom 1764. godine zabilježeno 48 smrtnih slučajeva.⁴⁰⁴ Na drugoj je strani dezertera u promatranom dvogodišnjem razdoblju bilo 66, a što je značilo kako je prosječno na mjesečnoj bazi bilježeno približno 2,8 slučajeva dezertiranja. S obzirom a to da je 1764. godina bilježila približno 1 dezertera mjesečno, a što je vrijedilo i za razdoblje 1765. – 1766. godine, približno 2,8 dezertera predstavljalo je značajno povećanje. Detaljnijim uvidom u datume konkretnih slučajeva dezertiranja uviđa se vrlo snažna povezanost povećanja dezertiranja s rekonstrukcijama i drugim značajnim promjenama aktivnog vojnog stanja Pukovnije. Tako je, primjerice, čak 29 od ukupno 39 zabilježenih dezertera u 1768. godini bilo u svibnju i studenome, odnosno u vremenu velikih promjena i frekvencija unutar pukovnijskog sastava. U godini 1767. najviše slučajeva dezertiranja zabilježeno je upravo u rujnu, odnosno mjesecu kada je provedena jedina rekonstrukcija navedene godine.⁴⁰⁵

Uzroke prikazanog patenta dezertiranja može se tražiti na dva mjesta. Prvo treba govoriti o činjenici što su tek prilikom takvih većih događanja „otkriveni“ određeni slučajevi dezertiranja, a koji su se možda već dogodili prethodnih mjeseci. To je bilo moguće ukoliko su, na jednoj strani, ukućani tu činjenicu skrivali, a na drugoj strani, sam pojedinac nije trenutno bio predodređen za određena neposredna krajiška zaduženja poput straže na čardacima. Drugi razlog može se tražiti u činjenici što su slični opsežni procesi i događaji budili veći stupanj neizvjesnosti, posebno među pojedincima koji su tek ulazili u aktivnu službu ili su bili određeni za novačenje. Mjesec s najviše zabilježenih pojedinačnih slučajeva dezertiranja (17) bio je upravo svibanj 1768. godine, odnosno trenutak uključivanja novih krajišnika Vojčana u regularni satnijski sastav i u regularnu krajišku službu.⁴⁰⁶

⁴⁰³ Prije 1763. godine značajna rekonstrukcija aktivnog vojnog stanja Petrovaradinske pukovnije provedena je tijekom 1760. godine. Budući da je to bilo vrijeme Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.), objektivne okolnosti bile su uvelike drugačije nego u promatranome razdoblju 1763. - 1768. godine. Međutim, i tom prilikom jasno se očituje trogodišnji razmak između provedenih rekonstrukcija, a što je bio slučaj i u razdoblju 1763. – 1766. godine.

⁴⁰⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1764., fol. 1-12.

⁴⁰⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., fol. 1-12.; 1768., fol. 1-12.

⁴⁰⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1768., fol. 5.

Dovršetkom teritorijalizacije i uključivanjem novog stanovništva u vojno-taktičku strukturu, Petrovaradinska pukovnija djelomično je riješila problem nedostatka pripadnika u aktivnoj vojnoj službi. Proces uključivanja novih krajišnika u vojno-taktičku pukovnijsku strukturu trajao je ukupno 11 mjeseci, odnosno od lipnja 1767. do svibnja 1768. godine, i donio je ukupno 21 novih grenadira i 783 običnih pješaka za samu matičnu pukovnijsku službu, te dodatnih 26 husara za potrebe Slavonske husarske pukovnije. Iz vojno-taktičke perspektive učinak se ogledao u smanjivanju nedostatka s reda veličine jednog bataljuna na red veličine jedne pješačke satnije. S obzirom da je navedeni nedostatak i dalje bio značajan jer je nadilazio prirodna kretanja, bio je strukturalno uzrokovan i imao je posljedicu smanjivanja pukovnijske učinkovitosti, Petrovaradinska pukovnija iz perspektive aktivnog vojnog stanja nije bila formirana dodatnom teritorijalizacijom. Situacija je davala poseban uvid u djelovanje vojnih vlasti, koje su tijekom prve rekonstrukcije nakon uključivanja novih pripadnika u vojno-taktičke strukture Pukovnije odlučile ići prema smanjenju aktivnog vojnog stanja, čime se stavljao poseban naglasak na održivost pukovnijskog područja umjesto na konačno popunjavanje vojnih jedinica.

Na izmaku cjelokupno promatranog razdoblja, dakle u prosincu 1768. godine, stožer Petrovaradinske pukovnije brojao je 14 članova. Pukovnik posjednik i dalje je bio barun von Wulffen, dok je pukovnik zapovjednik bio Alexander von Raskovich, potpukovnik grof Wilhelm von Wartensleben, a bojnik Johann Jacob von Leuttner. U razdoblju od 5 godina među vodećim zapovjednim časnicima Pukovnije zabilježena je promjena samo jednog imena, kada je grof Wartensleben zamijenio baruna Mathesena, dok je potpukovnik Raskovich vertikalno napredovao i preuzeo glavnu zapovjednu dužnost. Na čelu 1. grenadirske satnije sada se nalazio Avram von Putnik, a na čelu 2. Petrus Schmidt, dok su satnici poručnici bili Luka Czakarich, Ignatz Stainitz i i Dicent von Felsenthall, dok je mjesto u Pukovnikovoj satniji ponovno bilo upražnjeno. Sastav regularnih satnika činili su: Gavro Schudovich, Jovan Wittkovich, Georg Raikovich, Gavro Nikollich, Anton Jovanovich, Stanoje Cumanovich, Joseph Kalb, Nicolaus Böhr, Joseph Obuchina, Stupan von Ehrenstein, Adam Babogredatz von Ehrenhügel i Axentie Millutinovich. Od navedenih 17 imena, 6 je novih (Putnik, Stainitz, Felsenthall, Babogredatz, Millutinovich i Stupan), a koji su u međurazdoblju preuzeli funkcije od satnika poručnika Issakovicha i Langenthala, te satnika Demetrovicha, Prokopacza, Dragoievicha i Woinitzkyja. Time je tijekom analiziranog razdoblja vodeći zapovjedni kadar satnijskog sastava doživio izmjenu od približno jedne trećine.⁴⁰⁷

⁴⁰⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1768., fol. 12.

5. PETROVARADINSKA PUKOVNIJA 1767. GODINE

5.1. Određivanje područja i pristupa

Dva desetljeća od svog osnutka Petrovaradinska pukovnije prolazila je kroz proces daljnje teritorijalizacije i proširenja njenog krajiškog prostora, čime se nastojalo ukloniti neke od njenih temeljnih nedostataka koji su je u mnogočemu određivale. Prvenstveno se radilo o kontinuiranoj nemogućnosti ispunjavanja propisanog aktivnog stanja koje je traženo od jedne krajiške pješačke pukovnije, a što je za sobom vuklo i druge posljedice poput visokog stupnja unovačenosti vojno sposobnog stanovništva, malog broja prekobrojnih muškaraca koji su se bavili gospodarskim i poljoprivrednim aktivnostima, vrlo ograničene mogućnosti zamjene ranjenih i bolesnih u aktivnoj službi, a posljedično i upitne mogućnosti ispunjavanja ratnih obaveza i potrebne rotacije bataljuna na bojišnici kroz sezone.

Proces inkorporacije vlastelinstva Vojke započeo je 1765. godine i trajao je dvije, odnosno tri godine. U dvije je godine postignuta potpuna teritorijalna integracija, dok je za postizanje vojno-taktičke satnijske integracije trebalo pune tri godine. Upravo je u samoj završnici procesa teritorijalne integracije načinjen jedinstven i vrlo detaljan popis zatečenog stanja pukovnije. Popis je bio u naravi spisak osoblja u aktivnoj pukovnijskoj službi te je za svakog pojedinca navedeno zaduženje i čin, ime i prezime, mjesto i zemlja rođenja, dob, godine službe, mjesto stanovanja i kućni broj, religijska pripadnost i bračno stanje uz ponekad posebne opaske. Međutim, posebnost je ovog popisa što je osim pojedinačnih unosa aktivnih vojnika i osoblja naveden i sumarni popis satnijskih područja. U popisu satnijskog područja za svaku satniju navedena su sela koja je obuhvaćala, a zatim su za svako selo navedeni statistički podatci za iduće kategorije: kuće, aktivni muškarci, prekobrojni muškarci, mladi, svećenici, poluinvalidi, invalidi, svi muškarci, katolici, pravoslavci, aktivni pješaci, grenadiri i husari te ukupna količina čestica zemlje prema kategorijama oranica, livada i vinograda. Podatci za područja novouključenih naselja ovom prilikom nisu navedeni, ali su popisani unovačeni pojedinci koji su iz njih dolazili, premda još nisu bili integrirani u vojno-taktički satnijski sustav.⁴⁰⁸ Prilikom obrađivanja podataka, ovom prilikom, prostor koji je još uvijek bio u procesu inkorporacije, kao i pojedinci koji su s njega dolazili, nisu razmatrani.

⁴⁰⁸ Za potrebe ovog istraživanja korišteni su mikrofilmirani dokumenti navedenog popisa pukovnije koji se nalaze u sklopu „Zbirke mikrofilmova gradiva iz inozemnih arhiva koji se odnose na Hrvatsku“ u Hrvatskom Državnom arhivu u Zagrebu (signatura HR-HDA-1450). Kompletni se popis od nešto više od 400 mikrofilmiranih stranica nalazi na svitku pod signaturom D-1554. Originalni se dokumenti koji su također pregledani i uspoređeni s mikrofilmovima nalaze u Vojnom arhivu u Beču u sklopu serijalnih osobnih vojnih popisa (Personalunterlagen-

S obzirom da žene nisu navođene u analiziranom popisu, osim u slučaju određivanja je li pojedini krajišnik bio oženjen i jesu li njegova žena i obitelj bili također prisutni na području satnije, ne može se odrediti točan broj ukupnog stanovništva.⁴⁰⁹ Međutim, s obzirom da su popisani svi muškarci koji su bili pod nadležnošću Petrovaradinske pukovnije unutar njenih satnijskih prostora, bilo poimence u slučaju aktivne službe ili samo unutar statističkog prikaza u slučaju drugih kategorija, za potrebe analiza može se približno odrediti koliko je ukupno bilo stanovnika. U ovoj je analizi stoga korištena pretpostavka da nije bilo većeg i statistički značajnog odstupanja u broju muškaraca i žena, kako na prostoru cijele pukovnije, tako i unutar pojedinih satnijskih prostora i u konačnici naselja i obitelji, uz uvažavanje mogućnosti odstupanja posebno u slučajevima s manjim uzorcima (manja naselja i pojedine obitelji).⁴¹⁰ Izuzetak je napravljen u slučaju postojanja dodatnih izvora koji bi upotpunili promatrani vojni popis i donijeli kompletni poimenični popis stanovnika, kao što je primjerice bio slučaj za dio katoličkog stanovništva koje je nastanjivalo nekoliko sela zapadnog dijela pukovnije.⁴¹¹

Bogat izvor poput spomenutog popisa poslužio je kao temelj za analiziranje presječnog stanja Petrovaradinske pukovnije u drugoj polovici 18. stoljeća, točnije u studenome 1767.

Musterlisten, Kriegsarchiv, Österreichische Staatsarchiv Wien, signatura AT-OeStA/KA Pers MLST I GIR 9 5842).

⁴⁰⁹ Navedeni je slučaj bio pravilo za gotovo sve izvore koji se tiču aktivnog vojnog stanja, ali i velike većine vojnih dokumenata koji su imali i druge aspekte vezane za samo područje poput popisa naseljenih obitelji na krajiškom prostoru. Perspektiva vojnih vlasti prvenstveno je bila usmjerena prema muškom dijelu stanovništva kao izvoru vojnika i primarne radne snage u okviru poljoprivredno-zadugarskog društva 18. stoljeća. Izuzetak su od pravila bila ženska zanimanja važna za vojne vlasti, poput primalja. Više o primaljama u: Dubravko Habek, „Primaljstvo i prve primalje u Bjelovaru 1756. - 1856.“, *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, vol. 59, br. 3, 2008., str. 223-232; Vesna Čosić, Stela Fatović Ferenčić, Blaženka Miškić, „O primaljama u Brodu na Savi u XIX. stoljeću“, *Acta Medica Histria Adriatica*, vol. 13, br. 2, 2015., str. 303-316; Robert Skenderović, „Zdravstvene reforme Marije Terezije u Slavanskom provincijalu i *Generale Normativum Sanitatis* iz 1770.“, *Scrinia slavonica*, vol. 5, 2005., str. 115-143.

⁴¹⁰ Demografska istraživanja za prostor istočne Slavonije i južne Baranje 18. stoljeća pokazuju da je stopa maskuliniteta kod rođenih bila nešto veća od feminiteta, a što je bilo specifično i za regionalni, ali i općeljudski kontekst, te je rezultat nešto većeg mortaliteta muške djece i prirodnog nastojanja za regulacijom odnosa između spolova. Međutim, u prikazu Holjevca u slučaju krajiškog prostora Ogulinske pukovnije tijekom 19. stoljeća možemo pratiti omjer muškog i ženskog stanovništva kroz desetljeća, a gdje vidimo da su uglavnom bila odstupanja od nekoliko posto uz učestaliji veći broj muškaraca nego žena (5 desetljeća je bilo više muškaraca, a 3 desetljeća više žena). Također je 1775. godine u Hrvatskoj vojnoj krajini bilo ukupno 52,8 % muškaraca i 47,2 % žena, a što upućuje na mogućnost postojanja nešto većeg postotka muškaraca od žena. Prema popisu katoličkog stanovništva istočne Slavonije iz 1767. godine, a u kojem su uključena i pojedina sela Petrovaradinske pukovnije, muškaraca je bilo 49,51 %, a žena 50,44 %, dok za 0,05 % stanovnika nije naveden spol. S obzirom da se točni podatci za cijelu Petrovaradinsku pukovnicu 1767. godine ne znaju i na mogućnost oscilacije postotka na obje strane u iznosu od 1 do 3 %, najprimjerenije je koristiti metodu 50-50 uz naznaku da se radi o približnom broju. Dubravka Božić Bogović, *Rođenje brak i smrt - stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću*, Beli Manastir, 2015., str. 53.; Denis Njari, *Stanovništvo Hrastina, Laslova, Korođa i Retfale u 18. stoljeću i prvoj trećini 19. stoljeća*, doktorska disertacija, Hrvatski studiji, Zagreb, 2016., str. 137.; Robert Skenderović, *Stanovništvo Požege 1699. – 1781. prema matičnim knjigama*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2002., str. 89.; Holjevac, *Ogulinska pukovnja*, str. 201.; Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 22.; Denis Njari (ur.), *Popis katoličkog stanovništva u Istočnoj Slavoniji 1767. godine*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2019., str. 38.; Davorin Hrkać, *Brod u demografskim izvorima od 1780. do 1850.*, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb, 2012.

⁴¹¹ Njari, *Popis katoličkog*, 2019.

Međutim, zbog njegovih je određenih, objektivnih ograničenja, bilo potrebno proširiti ga dodatnim izvorima i literaturom te posebno planovima i kartama kojima se mogao dobiti i geografski okvir. Upravo su u svrhu dobivanja preciznije geografske dimenzije, korišteni tajni jozefinski zemljovidi za Petrovaradinsku pukovnicu objavljeni u ediciji *Hrvatska na tajnim zemljovidima* 2000. godine,⁴¹² koji su, međutim, nastali tek više od jednog desetljeća nakon promatranog popisa, odnosno 1780. – 1781. godine. U tom je pogledu posvećena posebna pozornost na vremenski odmak popisa i zemljovida uz kritički pristup informacijama koje pruža zemljovid i njihovoj konačnoj implementaciji u analizi.⁴¹³ Kao i u slučaju podataka iz samog popisa, tako i u ovom slučaju, nisu razmatrani drugi izvori koji su se ticali prostora bivšeg vlastelinstva Vojke, a koji je još uvijek bio u procesu inkorporacije radi dobivanja slike Petrovaradinske pukovnije bez i prije dodatne teritorijalizacije. Ovim se pristupom želi utvrditi stanje pukovnije na koncu njena prva dva desetljeća postojanja i time temeljne uzroke koji su doveli do nužnosti daljnje teritorijalizacije. Procesu inkorporacije vlastelinstva Vojke posvećena je pozornost u zasebnom poglavlju.

Petrovaradinska je pukovnica na svom području 1767. godine imala ukupno 5 slobodnih vojnih komuniteta. To su bili Petrovaradin od 1748. godine, Zemun, Srijemski Karlovci i Bukovac od 1753. godine, te Mitrovica koja je status slobodnog vojnog komuniteta dobila tek 1765. godine, odnosno 2 godine prije promatranog popisa.⁴¹⁴ Stanovništvo i posjedi slobodnih vojnih komuniteta, poput oranica i vinograda, nisu navođeni u popisu pukovnije zbog posebnog nezavisnog statusa koji su uživali u odnosu na okolni pukovnijski krajiški prostor. Petrovaradinska je pukovnica stoga u ovoj analizi promatrana bez slobodnih vojnih komuniteta koji su se nalazili na njenom prostoru, s obzirom da je naglasak prvenstveno na aktivnoj vojnoj službi i stanovništvu koje je potpadalo pod redovne vojne krajiške obaveze, a što nije bio slučaj kod stanovnika slobodnih vojnih komuniteta. Cjelokupno je područje i stanovništvo nad kojim je Pukovnica neposredno imala nadležnost bilo organizirano u sklopu satnijskog sustava.

⁴¹² *Petrovaradinska pukovnica. Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2000.

⁴¹³ Podatci koje nudi zemljovid i koji su duljeg trajanja uzimani su kao što su i prikazani, poput pozicije sela, njihove međusobne udaljenosti i izraženijih okolišnih odrednica kao što su blizina rijeke, postojanje velikih močvara i gustih šuma. Premda su sve navedene stavke mogle do određene mjere varirati kroz vrijeme, posebno je velika mogućnost bila kod postojanja močvara i šuma te toka rijeka. S obzirom da je zemljovid nastao 13 godina nakon popisa, postojanje guste šume 1780. godine značilo je i njeno postojanje 1767. godine, jer ona nikako nije mogla nastati ili se pak toliko značajno proširiti u međuvremenu. Međutim, u suprotnome nepostojanje šume u blizini nekog sela nije značilo da ona nije postojala 13 godina ranije. U tim se slučajevima nastojalo dobiti dodatne informacije iz drugih izvora. Podatci koji nisu duljeg trajanja, poput postojanja određenih građevina i vinograda, obrađeni su kao što su prikazani na zemljovidu isključivo uz verifikaciju njihova postojanja i približnog sličnog stanja i u 1767. godine iz drugih izvora. U slučaju nemogućnosti verifikacije takvi podatci nisu u konačnici razmatrani, osim u posebno naznačenim opaskama.

⁴¹⁴ Matanović, *Grad*, str. 65-73.

Pukovnija je u jesen 1767. godine brojala ukupno 18 satnija, od kojih 16 pješačko-teritorijalnih i 2 grenadirske.⁴¹⁵ Grenadirske su satnije bile isključivo vojno-taktičke i nisu upravno obuhvaćale određeno područje i činile upravnu jedinicu kao pješačke. Polovica pukovnijskog područja zapravo je činilo isključivo područje novačenja za pojedinu grenadirsku satniju, bez dodatnih upravnih ovlasti. Jedna je grenadirska satnija tako novačila s područja 8 pješačkih satnija. Slična je situacija u tom pogledu bila i sa Slavonskom husarskom pukovnijom. Premda je bila odvojena od Petrovaradinske pukovnije, s obzirom da nije imala svoj samostalni prostor s kojeg je popunjavala svoje redove, u nju su ulazili pojedinci s prostora cijele Slavonske vojne krajine. Time ona također nije bila teritorijalno-upravna jedinica te su u nju novačeni pojedinci koji su živjeli i na prostoru Petrovaradinske pukovnije. Premda u zapovjednom pogledu nisu bili podčinjeni Petrovaradinskoj pukovniji,⁴¹⁶ čime je na snazi bila jasna dualnost, ipak su oni i njihove obitelji živjeli na njenom prostoru i stoga ih je važno uzeti u obzir prilikom analize pojedinih satnijskih područja, prvenstveno iz razloga što je obaveza popunjavanja i husarskih redova bila dodatno veliko opterećenje na pukovnijsko stanovništvo, ali s jasnom razlikom u pogledu aktivne vojne službe gdje su izostavljeni. Pukovnik je Slavonske husarske pukovnije, osim u vojno-taktičkom zapovjednom pogledu, vodio brigu i o gospodarskom stanju husara, kao što je stanje njegova konja, oružja, odjeće i slično. U vremenu mira husari su u određenim civilnim i sudskim pitanjima odgovarali pukovniku u čijoj su pukovniji živjeli, u ovome slučaju pukovniku Petrovaradinske pukovnije. Iz istog je razloga u popisu redovito navođen broj husara koji su dolazili iz pojedinih sela pukovnijskog prostora.⁴¹⁷

Pješačke satnije dijelile su se na 4 stožerne i 12 regularnih. Prve su nosile ime prema stožernim pukovnijskim činovima stožernih zapovjednika koji su im bili posjednici, a u čije su ime izvršnu zapovjednu funkciju imali satnici poručnici. Regularne su satnije imenovane prema svojim satnicima zapovjednicima. Prema ostaloj su strukturi bile identične. Osim naziva prema činu posjednika ili prezimena satnika, satnije su imenovane i prema svojim stožernim mjestima.⁴¹⁸ Premda se satnijsko područje vremenom mijenjalo, što je značilo i izmjenu stožernih mjesta kao i naselja koja je pojedina satnija obuhvaćala, ipak je takav naziv bio trajniji od naziva prema osobama koje su njima upravljale. S obzirom na to da su određena naselja i područje kao i sam stožer, u neku ruku bili i temeljnim identitetom i odrednicom pojedine

⁴¹⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., fol. 11.

⁴¹⁶ Vaniček navodi Banovce kao stožer Slavonske husarske pukovnije. U stožeru je prebivao pukovnik, a od visokih časnika na prostoru Petrovaradinske pukovnije još se nalazio i bojnik u Mitrovici. Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 559.

⁴¹⁷ Taube, *Slavonija i Srijem*, str. 218.

⁴¹⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3-24.

satnije, njihovom većom izmjenom zapravo možemo govoriti o ukidanju jedne i uspostavi druge nove satnije, jer u brojnim takvim slučajevima nije bilo čvrstog kontinuiteta. Međutim, u izvorima, onodobnoj korespondenciji i literaturi se sve do kasnijih 1780-ih, uglavnom se koristila terminologija nazivlja prema osobama i činovima posjednika i zapovjednika. Takva je praksa postupno zamijenjena u korist nazivlja prema stožernom mjestu ili čak rednom broju. Stoga je tijekom većine druge polovice 18. stoljeća bila praksa da satnije učestalo mijenjaju svoja imena ovisno o horizontalnoj i vertikalnoj mobilnosti njihovih zapovjednika, a da su u suštini ostajale iste prema odrednicama mjesta stožera, naselja, područja i velike većine aktivnih pojedinaca u službi. U tom slučaju postoji izražen kontinuitet i govorimo o istoj satniji samo s drugim nazivom. Primjerice, nije rijedak bio slučaj samo zamjene zapovjednika između dvije ili više satnija, čime su one dobile novo ime dok se istovremeno popis imena svih satnija u pukovnji nije promijenio.⁴¹⁹

Praksa povezivanja pojedinaca, odnosno posjednika i zapovjednika s nazivima vojnih jedinica bila je uobičajena za 18. stoljeće. Tako su i standardne linijske pješačke pukovnije, između ostalih, nosile nazive prema svojim posjednicima sve do 1769. godine, kada je naziv posjednika izgubio položaj u korist rednih brojeva.⁴²⁰ Iz današnje perspektive takva nam terminologija otežava praćenje pojedinih satnija, te se zbog toga u slučaju krajiških satnija uglavnom koristi kombinacija nazivlja, gdje se službenom nazivu, određenom činom i osobom zapovjednika, pridodaje i stožerno mjesto. Za potrebe ovog presječnog uvida pukovnije naznačeni su nazivi satnija i njihovi stožeri, ali su tijekom daljnje analize korišteni samo službeni nazivi prema činu ili imenu zapovjednika. U slučaju stožernih pješačkih satnija za nazive korišteni su prevedeni činovi stožernih časnika, dok je u slučaju regularnih satnija korišten izvorni oblik osobnih prezimena njihovih zapovjednika.⁴²¹ U slučaju izlaska iz promatranog vremenskog okvira naznačavana je potrebna poveznica radi omogućavanja praćenja.

U trenutku popisa jedna pješačka satnija Petrovaradinske pukovnije u svom popunjenom stanju trebala je brojati 240 pripadnika, a grenadirska 120, čime je satnijski aktivni

⁴¹⁹ Bojnikova je satnija, primjerice, postala Pukovnikova satnija u kolovozu 1768. godine. Osim promjene posjednika i time naziva, satnija je ostala jednaka prema drugim temeljnim odrednicama poput naselja i prostora koje je obuhvaćala. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1768., *Monath Tabella*, fol. 5.

⁴²⁰ Pukovnici posjednici bili su ukinuti kao kategorija u procesu jačanja centralizacije i profesionalizacije vojske. Wrede, *Geschichte*, knj. 1, str. 44.

⁴²¹ S obzirom na to da se ime i prezime iste osobe, čak i unutar istog dokumenta, često navodilo u različitim varijantama, nastojalo se utvrditi što izvorniji oblik u slučajevima gdje je to bilo moguće, poput postojanja relativno čitljivog vlastitog potpisa. U slučajevima gdje to nije bilo moguće korištena je jedna varijanta imena dosljedno.

pukovnijski sastav bio predviđen na 4080 pripadnika bez članova stožera.⁴²² Jedan je krajišnik na području Petrovaradinske pukovnije kao temeljnu naknadu za svoju službu trebao uživati 20 jutara oranica, a što je u praksi značilo da je jedna obitelj, odnosno jedno kućanstvo, u prosjeku trebalo raspolagati s tom količinom zemlje u slučaju da ne daju više od jednog aktivnog pojedinca u službu.⁴²³

Svaka je pješačka satnija bila i teritorijalno-upravna jedinica koja je obuhvaćala određeni broj naselja iz kojih je trebala novačiti krajišnike s ciljem popunjavanja propisanog aktivnog stanja, a koja su činila jedno satnijsko područje.⁴²⁴ Upravo se logikom mogućnosti popunjavanja propisanog stanja, uz geografsku uvjetovanost, određivalo područje pojedine satnije. U jednoj su pješačkoj satniji stoga, premda (ovdje bih dodala „premda to nije bilo“) nije bilo i isključivo pravilo, služili stanovnici koji su dolazili iz istoga i/ili iz nekoliko susjednih naselja. Ovom je praksom unutar jedne vojne jedinice najniže razine grupirana skupina ljudi koja je često imala obiteljske ili druge jake osobne poveznice iz privatnog života. Premda iz objektivnih mogućnosti daleko manje zastupljena, ista se praksa provodila i u slučaju grenadirskih satnija, a koje su popunjavane s uglavnom po nekoliko pripadnika iz jednoga naselja. Tako su, primjerice, svi stanovnici sela Boljevci služili u Tjelesnoj pješačkoj satniji i u 2. grenadirskoj satniji Schmidt.⁴²⁵

Satnija je, kao najniža upravno-teritorijalna jedinica Vojne krajine, bila u neposrednom kontaktu s lokalnim krajiškim stanovništvom. Bila je zadužena za provođenje pravila Vojne krajine i direktiva vrhovnih vojnih vlasti, te održavanje neposrednog reda i mira. Tako su starješine krajiških kućanstava polagale račune upravo satnijama i njenom zapovjedništvu za stanje u svojim obiteljima i zadrugama, te izvršavanje dužnosti i obaveza.⁴²⁶

U upravnome je smislu satnijom upravljao satnik ili satnik poručnik, a direktno je odgovarao pukovniku. U slučaju upražnjenosti mjesta ili odsutnosti, dužnost je preuzimao idući najviše rangirani časnik, a u ovome slučaju to je bio natporučnik. Od administrativnog je osoblja u svakoj satniji bio po jedan furir kao zamjenik glavnog pukovnijskog računovođe. Upravo su

⁴²² Točan je predviđeni aktivni vojni sastav satnije, kao i cijele Pukovnije, bio identičan onome predstavljenome u poglavlju *Aktivno vojno stanje Petrovaradinske pukovnije na primjeru razdoblja 1763. – 1768. godine.*

⁴²³ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 1, str. 236; Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 557.

⁴²⁴ Taube je u svom izvještaju o Slavoniji i Srijemu iz 1777./8. godine satniju Slavonske vojne krajine opisao kao „..malo područje u kojem se nalazi određeni broj seljačkih imanja, sela i drugih mjesta koja su uređena na vojnički način i u kojima upravlja u građanskim, političkim i sudbenim stvarima 1 satnik... Iz svih gradova, većih mjesta i sela koja spadaju pod jednu kompaniju, svega stoji pod puškom 250 ljudi te su oni pravi vojnici...“. U navedenom se opisu ističu formulacije „malo područje“ sa „svega 250 pravih vojnika“ te ujedinjenost civilnih nadležnosti u osobi satnika, dok se primjerice vojno zapovjedništvo ne spominje, vjerojatno zbog mogućeg podrazumijevanja (op.a). Taube, *Slavonija i Srijem*, str. 217.

⁴²⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., fol 7., 9.

⁴²⁶ Matanović, *Grad*, str. 63.

furiri bili zaduženi za većinu birokratskog posla u kojem su bili na usluzi satnijskim časnicima, te su stoga trebali imati određenu formalnu izobrazbu i biti vješti u pisanju i osnovnim matematičkim operacijama.⁴²⁷ Petrovaradinska je pukovnija u studenome 1767. godine, bez prostora i ljudi bivšeg vlastelinstva Vojke, koje je još bilo uvijek u procesu inkorporacije, imala satnijski sastav kakav je prikazan na 4. tablici.

Tablica 4. Satnije Petrovaradinske pukovnije 1767. godine.⁴²⁸

Vrsta satnije	Ime satnije	Stožerno mjesto	Broj sela
Grenadirska	1. grenadirska Putnik	Mitrovica	-
	2. grenadirska Schmidt	Surčin	-
Stožerna pješaka	Tjelesna	Boljevci	5
	Pukovnikova	Mitrovica	1
	Potpukovnikova	Banovci	2
	Bojnikova	Drenovci	7
Regularna pješaka	Schudovich	Laćarak	1
	Wittkovich	Novi Karlovci	4
	Raikovich	Klenak	3
	Niccolich	Martinci	2
	Francoluky	Kupinovo	6
	Jovanovich	Beška	2
	Cumanovich	Surčin	3
	Woiniczky	Morović	6
	Kalb	Hrtkovci	2
	Böhr	Slankamen	2
	Obuchina	Adaševci	7
	Stupan von Ehrenstein	Jarak	2

Iz navedenog se popisa vidi da je 16 pješčkih satnija, odnosno osnovnih satnijskih područja Petrovaradinske pukovnije ukupno obuhvaćalo 55 naselja. Međutim, njihov je točan broj bio 53, budući da su Kuzmin i Krčedin dijelile po dvije satnije. U slučaju je Kuzmina riječ

⁴²⁷ Wrede, *Geschichte*, knj. 1, str. 80-82.

⁴²⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 1-24, D-1740, 1767., fol 11.

o satnijama Woiniczky i Niccolich, a Krčedina satnijama Wittkovich i Böhr.⁴²⁹ Broj je naselja od 1753. godine ostao nepromijenjen.⁴³⁰ Razlike u broju naselja koje je obuhvaćalo jedno satnijsko područje su značajne, a variraju između 1 i 7. Podjela je Kuzmina i Krčedina između dva satnijska područja rezultat pokušaja usklađivanja ukupnog stanovništva i prostora koji je pripadao pojedinoj satniji, posebno iz razloga što su postojale velike razlike u broju stanovnika pojedinih naselja. Tako su Mitrovica i Laćarak bila jedina naselja svojih satnijskih područja, a osim toga Mitrovica je bila i stožerno mjesto cijele pukovnije, kao i stožerno mjesto 1. grenadirске satnije Putnik.⁴³¹ To je značilo da su samostalno trebala moći ispuniti propisane obaveze i u aktivnu službu staviti predviđen broj ljudi. S druge strane, za ispunjavanje je istih obaveza u slučaju satnija Bojnika i Obuchine, bilo predviđeno čak 7 naselja.

Surčin je uz Mitrovicu bilo jedino naselje koje je bilo stožerno mjesto za dvije satnije Petrovaradinske pukovnije.⁴³² Stožerno je mjesto satnije uglavnom imalo zidani časnički stan za zapovjednika i furira, dok su se ponekad natporučnik i potporučnik nalazili u drugim naseljima satnije ovisno o objektivnim uvjetima. Neki od tih uvjeta bili su postojanje vojnih stanova i građevina, domicilnost samih časnika koji su ostajali živjeti u svojim kućanstvima i obiteljskim zadrugama ili pak postojanje samo jednog naselja u satniji u kojem je sve bilo koncentrirano. Osim časničkih stanova, zidane su građevine bile rijetkost i uglavnom ograničene na crkve i škole. Međutim, čest je bio slučaj kada su i te dvije građevine bile napravljene od drveta i drugih nečvrstih materijala.⁴³³

Stožerne su satnije u promatranom trenutku bile ravnomjerno geografski raspoređene, premda to nije bilo nužno pravilo. Bojnikova se satnija nalazila na samom zapadu pukovnije na rijeci Savi, a graničila je s Brodskom pukovnijom. Pukovnikova je satnija bila u središnjem, suženom dijelu pukovnije također uz rijeku Savu, a graničila je sa Srijemskom županijom. Tjelesna je satnija bila na jugu i prostirala se sve od rijeke Save do granice sa Srijemskom županijom, time presijecajući južni dio pukovnije. Potpukovnikova je satnija bila na istočnom dijelu pukovnijskog prostora, potpuno uz rijeku Dunav i bez unutrašnje granice s drugim pukovnijama ili Provincijalom.⁴³⁴

⁴²⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 12, 17, 19, 20.

⁴³⁰ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 1, 232, 237.

⁴³¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., fol. 11.

⁴³² Isto.

⁴³³ Prilikom izrade jofezinskih zemljovida 1780. godine načinjen je i opis svakog pojedinog naselja gdje su posebno isticane javne, vojne i vjerske građevine te postojanje građevina od tvrdog materijala. Popis iz 1767. godine navodi mjesta gdje su pojedini časnici bili stacionirani uz opasku da su stanovali u službenim stanovima, ali bez navoda o kakvoći gradnje. *Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 1-24.

⁴³⁴ *Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 25, 26, 27, 28, 29, 31, 37, 40, 41; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3, 4, 5, 7.

Grenadirske su satnije također bile ravnomjerno i jasno geografski raspoređene. Prva je grenadirska satnija Putnik imala stožer u Mitrovici, a novačila je s područja idućih satnija: Pukovnika, Bojnikova, Obuchina, Schudovich, Kalb, Nikolich, Woiniczky i Ehrenstein.⁴³⁵ Time je u potpunosti pokrivala zapadni i dio središnjeg dijela, odnosno cijeli uski koridor između rijeke Save i Srijemske županije na potezu od Martinaca do Nikinaca. Selo Nikinci bili su najistočnije i ujedno najjužnije naselje pukovnijskog prostora s kojeg je novačila 1. grenadirska satnija, jer je granica grenadirskih satnija bila između njega i obližnjeg sela Platičevo. Na prostoru se navedenih 8 satnija ukupno nalazilo 27 naselja.⁴³⁶ Druga je grenadirska satnija Schmidt imala stožer u Surčinu, a novačila je s područja preostalih satnija: Tjelesna, Potpukovnikova, Cumanovich, Frankoluky, Böhr, Wittkovich, Raikovich i Jovanovich.⁴³⁷ Pokrivala je južni, istočni i sjeverni dio pukovnije, odnosno iz perspektive pukovnijskog stožera u Mitrovici sve nakon Platičeva. Surčin se kao stožerno mjesto u ovome pogledu nalazio točno na sredini područja s kojeg je novačila 2. grenadirska satnija, a na kojem se ukupno nalazilo 26 naselja.⁴³⁸ Obje su grenadirske satnije obuhvaćale područja 2 stožerne i 6 regularnih satnija, te gotovo identičan broj naselja (27 i 26).

Radi dobivanja što detaljnijeg uvida u pojedinu pješачku satniju i satnijsko područje koje je obuhvaćala na mikrorazini, s obzirom da je satnija bila najniža jedinica Vojne krajine u vojno-taktičkom i u teritorijalno-upravnom smislu, u idućem su dijelu detaljnije analizirane 3 satnije, a koje su izabrane kao reprezentativni uzorak prema sljedećim kriterijima: zemljopisni položaj, broj naselja i ukupna zemljopisna površina, količina raspoložive korisne zemlje te broj i konfesionalna pripadnost aktivnih krajišnika i ukupnog stanovništva. Prema tome su kao uzorak poslužile Tjelesna (Boljevačka), Pukovnikova (Mitrovička) i Bojnikova (Drenovačka) satnija.⁴³⁹

Cilj je definirati i prikazati jedno zaokruženo satnijsko područje kao temeljnu jedinicu krajiškog prostora te utvrditi postojanje, oblik i razinu razlika između pojedinih satnija i satnijskih područja unutar iste pukovnije. Stoga je u ograničenom obliku na mikrorazini studije slučaja napravljena i njihova unutarnja komparativna analiza. Napravljena je i terminološka

⁴³⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 8.

⁴³⁶ *Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 25-35; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 8.

⁴³⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 91.

⁴³⁸ *Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 35-48; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 91.

⁴³⁹ Mogući su nedostaci navedenog uzorka slabija pokrivenost sjevernog dijela pukovnije te uključivanje 3 stožerne satnije. Za geografsko pokrivanje svih dijelova pukovnije bilo bi potrebno uključiti još barem 1 ili čak 2 satnije, a za što je procijenjeno da bi u konačnici zahtijevalo dodatni opseg posla bez opravdanog učinka, jer su svi ostali elementi pokriveni i s već promatranim satnijama. Činjenica o njihovom trenutnom statusu stožernih satnija nije imala značajan utjecaj na strukturu samog satnijskog područja koji je u ovoj analizi obrađen.

razlika između pješačke satnije kao vojno-taktičke jedinice i pješačke satnije kao satnijskog područja u teritorijalno-upravnom smislu. U prvome se vidu satnija odnosi na aktivne pojedince koji su služili u svojoj matičnoj satniji unutar pukovnijskih redova, dok se u drugome vidu satnijskog područja satnija odnosi na sva naselja, zemlju i sve pripadnike koji su na tom prostoru živjeli i služili u nekom obliku unutar Vojne krajine. Tako su pripadnici s područja jedne satnije služili kao pješaci u svojoj matičnoj satniji, kao grenadiri u odgovarajućoj satniji svoje pukovnije te kao husari u Slavonskoj husarskoj pukovniji. Također je dalje napravljena terminološka razlika između aktivnih pripadnika koji su služili u Petrovaradinskoj pukovniji, bilo matičnoj pješačkoj satniji, nekoj drugoj radi premještaja ili pak grenadirskoj satniji, u odnosu na one koji su služili u Slavonskoj husarskoj pukovniji. Pojedinci koji su služili u Slavonskoj husarskoj pukovniji živjeli su i na prostoru Petrovaradinske pukovnije i bili dijelom njena stanovništva, ali nisu potpadali pod njeno zapovjedništvo. Terminološki su stoga korištena iduća tri oblika: *služba i pojedinci iz satnije / satnijskog područja* (odnosila se na svo stanovništvo neovisno o vrsti službe u Vojnoj krajini), *služba i pojedinci u satniji* (odnosila se samo na stanovništvo i pojedince koji su služili u svojoj matičnoj pješačkoj satniji) te *služba unutar (Petrovaradinske) pukovnije* (koja se odnosila na stanovništvo i pojedince koji su služili u nekom obliku svojoj matičnoj Petrovaradinskoj pukovniji).

Sumarna analiza svih satnija i cijele pukovnije slijedi nakon prikaza slučaja na mikrorazini navedene 3 satnije, a koje su također u konačnici uključene u ukupnu pukovnijsku statistiku. Time je napravljen odmak od niže mikrorazine pojedine satnije na višu pukovnijsku razinu.

5.2. Tjelesna (Boljevačka) satnija

Tjelesna (Boljevačka) satnija (*Leib Compagnie*) bila je nominalno satnija u vlasništvu pukovnika posjednika podmaršala baruna von Wulffena, a koji je bio na dužnosti zapovjednika Petrovaradinske utvrde. Stvarni je zapovjednik satnije bio satnik poručnik Ignatz Stainich, 42-godišnji katolik rodom iz Štajerske.⁴⁴⁰ Stožerno se mjesto satnije nalazilo u Boljevcima, mjestu udaljenom 67 km od pukovnijskog stožera pukovnije u Mitrovici, a područje se sastojalo još od sela Progar, Bečmen, Petrovčić i Karlovčić. Svojim je geografskim položajem presijecala pukovniju, prostirući se preko 30 km zračne linije od južnog toka rijeke Sava i granice s

⁴⁴⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 7.

Osmanskim Carstvom, gdje su se nalazila sela Boljevci i Progar, do granice sa Srijemskom županijom kod mjesta Subotište, a gdje se nalazio Karlovčić.⁴⁴¹

Boljevci i Progar su uz rijeku Savu bili okruženi močvarama i šumom, Bečmen i Petrovčić su se nalazili u središnjem dijelu pukovnijskoj područja u nešto povoljnijem položaj u nizini, dok je Karlovčić bio na čistini i bez većih močvara ili šuma u neposrednoj blizini. Prva su dva sela uz rijeku Savu svake godine imala ozbiljnih problema s izlivanjem rijeke, kada bi se poplavili obližnji putevi i komunikacija bila izuzetno otežana.⁴⁴² Ukupna je površina satnijskog područja bila približno 140 km². Stožerno mjesto Boljevci do najbližeg mjesta satnije Progara bilo je udaljeno 4 km, dok je do najudaljenijeg Karlovčića bilo udaljeno nešto više od 17 km zračne linije. Cestovno je također bilo povezano bez velikih odstupanja sa svim mjestima satnije, pa je tako do Progara bilo 6 km zbog potrebe zaobilaska dvije močvare, do Bečmena 6,6 km, Petrovčića 11 km, a do Karlovčića 19 km cestovne udaljenosti.⁴⁴³

Premda je presjek satnijskog područja na granici s Osmanskim Carstvom bio 15 km, zbog meandara rijeke Save, na ovom je dijelu toka granica kordonskim putem bila dugačka 28 km i imala je 7 čardaka. Čardaci su od zapada prema istoku bili: *Grušinci*, *Vitvica*, *Pladišće*, *Kamarišće*, *Vok*, *Tamlava* i *Duboki*. Prva su četiri bila koncentrirana u blizini Progara na međusobnoj udaljenosti između 1 i 3 km, dok su se druga tri nalazila jugoistočno od Boljevaca na međusobnoj udaljenosti 4,7 i 4,5 km. Između njih ostao je prostor od preko 8 km, uglavnom prekriven šumom *Crni lug*, a nasuprot osmanskog sela Zabrežje na kojem se nije nalazio niti jedan čardak. Čardaci *Vitvice* i *Vok* su se nalazili u neposrednoj blizini od svega 300 metara od sela Progar, odnosno Boljevaca, a do ostalih se moralo ići kordonskim putem bez direktne povezanosti. Kordonski je put, osim u vremenu izlivanja rijeke Save, bio dobro prohodan i njime su mogla prolaziti i teška kola.⁴⁴⁴

Pet je naselja satnijskog područja imalo ukupno 369 kuća, a broj kuća i popisanih muškaraca po naseljima nalazi se na 5. tablici.

⁴⁴¹ *Petrovaradinska pukovnija. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 31-35, 37, 40; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 7.

⁴⁴² *Petrovaradinska pukovnija. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, str. 106-108.

⁴⁴³ *Petrovaradinska pukovnija. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 37, 40.

⁴⁴⁴ Isto, sekcije 37, 40., str. 105-109.

Tablica 5. Broj kuća i muškaraca u naseljima područja Tjelesne (Boljevačke) satnije 1767. godine.⁴⁴⁵

Naselje	Broj kuća	Broj muškaraca
Boljevci	146	464
Progar	79	242
Bečmen	46	159
Petrovčić	40	150
Karlovčić	58	273
Ukupno	369	1288

Stanovništvo područja Tjelesne satnije živjelo je u 5 naselja i u 369 kućanstava, čime je jedno naselje prosječno imalo nešto manje od 74 kućanstva i 258 muškaraca, odnosno približno 516 stanovnika. Najveće je naselje bilo stožerno mjesto Boljevci s gotovo dvostruko većim brojem kuća od idućeg – Progara. Međutim, premda s čak 21 kućom manje, Karlovčić je imao više muškaraca od Progara. Prosječno je kućanstvo u Karlovčiću tako imalo 4,71 muškarca, dok je u Progaru taj broj iznosio svega 3,06. Boljevci su prosječno imali 3,17, Bečmen 3,45, a Petrovčić 3,75 muškarca po jednom kućanstvu. Satnijski je prosjek bio 3,49 muškarca po kućanstvu, a iz čega bi se moglo zaključiti, na temelju pretpostavke da nije postojalo veće odstupanje u broju muškaraca i žena, da je jedno prosječno kućanstvo ukupno imalo približno 7 članova. Muškarci su satnijskog područja prema kategorijama vojne službe navedeni na 6. tablici.

Tablica 6. Muškarci Tjelesne (Boljevačke) satnije 1767. godine prema kategorijama vojne službe.⁴⁴⁶

Selo	Vojno sposobni		Vojno nesposobni			Svećenici
	U službi	Prekobrojni	Mladi	Poluinvalidi	Invalidi	
Boljevci	77	65	204	76	41	1
Progar	45	41	99	41	15	1
Bečmen	27	19	72	28	11	2
Petrovčić	24	18	71	30	6	1

⁴⁴⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 7.

⁴⁴⁶ Isto.

Karlovčić	44	42	132	40	13	2
Ukupno	217	185	578	215	86	7
	402		879			

Iz navedenih se podataka vidi da je za vojnu službu sposobnih muškaraca bilo 31,2 %, da su najzastupljeniji bili mladi s 44,9 %, da je bio značajan udjel starih i/ili nemoćnih (invalida) od 23,4 % i da je svako naselje imalo barem jednog pravoslavnog svećenika. Prosječno je kućanstvo satnijskog područja stoga imalo 1,09 sposobnih muškaraca za vojnu službu, 1,56 mladih do 16 godina i 0,81 invalida. Ukupno gledano, na jednog su vojno sposobnog muškarca u pravilu dolazila više od dva koja nisu bila sposobna za vojnu službu, dok je na jednog aktivnog vojnika krajišnika bilo 5 muškaraca unutar svih kategorija koji nisu bili dijelom vojske. Od 217 uključenih u vojnu službu, 190 je bilo pješaka, 12 grenadira i 15 husara. Husari su bili u službi Slavonske husarske pukovnije, grenadiri u grenadirskoj satniji Schmidt, a samo su pješaci služili u Tjelesnoj satniji.⁴⁴⁷ To je značilo da je za popunjavanje propisanog stanja satnije od 240 pripadnika nedostajalo čak 50 pješaka, odnosno da je postotak popunjenosti bio 79,2 %. Satnijska su naselja prilikom rekonstrukcije pukovnijskog aktivnog vojnog sastava u kolovozu u službu dala 54 nova pješaka, od kojih 23 iz mladih, 23 iz prekobrojnih i 8 iz novih.⁴⁴⁸ S obzirom na to da je pješačka satnija brojala 190 pripadnika, bila je to izmjena od 28,4 %.

Postotak je vojno sposobnih uključenih u službu bio 53,9 % i varirao je od 51,2 % za Karlovčić do 58,7 % za Bečmen. S obzirom na to da je u prosjeku jedno kućanstvo imalo svega 1,09 vojno sposobnih muškaraca, u službu je jednog vojnika davalo najviše 58,8 % kućanstava satnijskog područja. Iz pojedinačnih se popisa dolazi do točnih podataka da je u Boljevcima vojnike davalo 73 kućanstva (50 %), u Progaru 41 (51,9 %), u Bečmenu 26 (56,5 %), u Petrovčiću 23 (57,5 %) i u Karlovčiću 37 (63,8 %), a što je ukupno činilo 200 kućanstava (54,2 %).⁴⁴⁹ U satniji stoga 169 (45,8 %) kućanstava nije davalo nikoga u vojnu službu, dok je njih 14 davalo dva ili više vojno sposobna muškarca u aktivnu vojnu službu. Boljevci i Progar su imali po 4 kućanstva koja su davala 2 vojnika, Bečmen i Petrovčić po jedno, dok je Karlovčić imao 2 kućanstva koja su davala 2 vojnika, jedno 3 i jedno koje je davalo čak 4 vojno sposobna muškarca u službu. Uz lokalno su stanovništvo u popisu navedena i četiri časnika koja su živjela u časničkim kućama i stanovima. Njima nije naveden kućni broj, ali su uključeni u konačnu statistiku kao i njihove kuće. Satnik poručnik i furir su stanovali u Boljevcima, natporučnik u

⁴⁴⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 7, 91.

⁴⁴⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 7.

⁴⁴⁹ Isto.

Bečmenu, a potporučnik u Progaru. Mjesto je zastavnika bilo upražnjeno.⁴⁵⁰ S obzirom na to da opis naselja satnijskog područja iz 1780. godine ne navodi postojanje zidanih časničkih stanova, odnosno uopće zidanih građevina, izgledno je da su 1767. godine časnici Tjelesne satnije živjeli u drvenim časničkim stanovima.⁴⁵¹

Posljednji je slučaj iz Karlovčića značio postojanje velike zadruge koja je prema svemu sudeći mogla brojati oko 40 članova.⁴⁵² Radilo se o obitelji Plavchich koja je živjela na kućnom broju 23 i koja je u redove Petrovaradinske pukovnije dala iduće svoje članove: Milovana (22), Pandu (20), Dmitra (20) i Nikolu (18). Plavchichi su potjecali iz Srbije, te su na prostor Petrovaradinske pukovnije došli neposredno nakon njena uspostavljanja, odnosno između 1747. i 1749. godine. O tome svjedoči činjenica da je najmlađi Nikola rođen na prostoru Srijema, dok su stariji pripadnici rođeni u Srbiji. Dmitar i Nikola unovačeni su u kolovozu 1767. godine, prvi iz prekobrojnih, a drugi iz mladih. Osim Plavchicha, veća su zadruga bili i Stoissichi, također iz Karlovčića, a kojih je u aktivnoj službi bilo troje: Jakov (36), Marko (21) i Matija (19). Stoissichi su svi bili rodom iz Karlovčića, što je značilo da su već barem 36 godina obitavali na tom prostoru. Svih je spomenutih 7 krajišnika u trenutku popisa bilo oženjeno.⁴⁵³ S obzirom na to da je satnijski prosjek bio od 1,09 vojno sposobnih muškaraca po kućanstvu, postojanje zadruga koje su mogle podnijeti davanje 3 ili 4 vojnika znači velika odstupanja od toga prosjeka. Time se na drugoj strani ocrtava postojanje brojnih kućanstava koja su imala samo jednog ili čak niti jednog vojno sposobnog muškarca.

U studenome 1767. godine 47 od ukupno 190, odnosno nešto manje od četvrtine (24,7 %), krajišnika Tjelesne satnije, bilo je na zaduženju. Na službi je u stožernoj Mitrovici bilo njih 4, dok su preostali bili na raznim ostalim pukovnijskim dužnostima. Uzduž Save pokrivali su 7 čardaka s 29 vojnika, od kojih je 5 bilo zaduženo na poluotoku *Kupinovski kut*.⁴⁵⁴ S obzirom na to da je sama satnija na svom području imala 7 čardaka, to je značilo da jedan čardak nisu zauzimali njezini krajišnici. Devet je krajišnika bilo na dužnosti na 3 središnje postaje, dok su

⁴⁵⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 7.

⁴⁵¹ *Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, str. 107-111, 130.

⁴⁵² S obzirom na to da su unovačena čak 4 pojedinca, promatrano je kućanstvo vjerojatno ukupno imalo barem 6 vojno sposobnih muškaraca. Prema prosječnom izračunu satnijskog područja, na jednog je vojno sposobnog muškarca u aktivnoj službi bilo 5 muškaraca u drugim kategorijama, dok su na jednog vojno sposobnog bila 2 koja nisu bila vojno sposobna. Primjenom ovog odnosa na promatrano kućanstvo dolazi se do procijenjenog broja od približno 20 muškaraca. Ako tom broju pridodamo žene, koje su mogle varirati u većem broju s obzirom na to da se radilo o jednoj obitelji, dolazi se do približno 40 članova kućanstva.

⁴⁵³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 7.

⁴⁵⁴ Poluotok *Kupinovski kut* nalazio se u susjednoj Frankoluly (Kupinovskoj) satniji, udaljen svega 12 km zračnom linijom od sela Progar. Bio je isturena i najjužnija točka Petrovaradinske pukovnije s ukupno 7 čardaka. *Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcija 36.

jedan kaplar i 5 običnih pješaka bili u ophodnji.⁴⁵⁵ U Mitrovici je jedan obični pješak služio na glavnoj straži, dok su dva bila na kontumancu. Osim običnih pješaka, u Mitrovici je bio i jedan razvodnik koji se nalazio na demnicu.⁴⁵⁶

Satnijsko je područje ukupno raspolagalo s 3625 čestica korisne zemlje. Korisna zemlja dijelila se u kategorije oranica, livada i vinograda. Oranice i livade mjerene su u jutrima, a vinogradi u motikama. Jedno je jutro iznosilo 5755 četvornih metara i predstavljalo je površinu zemljišta koja se mogla plugom preorati za jedan dan. Jedna je motika iznosila 719 četvornih metara i predstavljala je površinu vinograda koju kopač može prekopati za jedan dan.⁴⁵⁷ Broj čestica i vrsta zemlje prema naselju i po jednom kućanstvu područja Tjelesne satnije nalaze se na 7. i 8. tablici.

Tablica 7. Broj čestica i vrsta zemlje u naseljima područja Tjelesne (Boljevačke) satnije 1767. godine.⁴⁵⁸

Naselje	Vrsta zemlje			Ukupno zemlje
	Oranice (jutara)	Livade (jutara)	Vinogradi (motika)	
Boljevci	1010	404	0	1414
Progar	520	130	0	650
Bečmen	404	101	0	505
Petrovčić	144	48	0	192
Karlović	672	192	0	864
Ukupno:	2750	875	0	3625

⁴⁵⁵ Zanimljiv je opis Friedricha Wilhelma von Taubea o čardacima na Savi, a koji navodi da "...sagrađene su na obali mnogobrojne stražarnice i male kule koje se nazivaju čardaci te naročito stoje tamo gdje je neki plićak. U tim kulama drže graničari stražu danju i noću te patroliraju desno i lijevo po obali rijeke, da bi spriječili da ne bježe vojnici njemačkih i mađarskih pukovnija, nadalje da se nitko ne povuče iz Turske tko nije izdržao karantenu, da Turci ne prelaze i ne počine kakve nedaće. S ovim posljednjim ponekad dolazi kod stražarskih kula do krvavih kreševa." Taube na prvo mjesto stavlja ulogu čardaka u sprječavanju bježanja i dezertiranja upravo carskih i kraljevskih vojnika iz regularnih pukovnija, a tek zatim zaštitu od ilegalnih gospodarskih i sličnih prijelaza s turske strane, dok je na posljednjem mjestu prepad ili pokušaj napada i pljački koji bi došli iz Turske. Taube, *Slavonija i Srijem*, str. 239.

⁴⁵⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., *Monath Tabella*, fol. 11.

⁴⁵⁷ Buczynski, *Gradovi*, knj. 1, str. 329.

⁴⁵⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 7.

Tablica 8. Broj čestica i vrsta zemlje po kućanstvu u naseljima Tjelesne (Boljevačke) satnije 1767. godine.⁴⁵⁹

Naselje	Prosječno po kućanstvu		
	Oranice (jutara)	Livade (jutara)	Ukupno korisne zemlje
Boljevci	6,92	2,77	9,69
Progar	6,58	1,65	8,23
Bečmen	8,78	2,2	10,98
Petrovčić	3,6	1,2	4,8
Karlovičić	11,59	3,31	14,9
Ukupno za satnju	7,45	2,37	9,82

Promatrajući navedenu raspodjelu zemljišta satnijskog područja vidi se da nije bilo vinograda⁴⁶⁰ i da su oranice, osnovna naknada krajišnika, bile oskudne i neravnomjerno raspodijeljene. Petrovčić je imao čak 65 % manje oranica od susjednog Bečmena, a bio je gotovo iste veličine i nalazio se unutar sličnih okolišnih uvjeta na svega 4 km udaljenosti.⁴⁶¹ Boljevci i Progar imali su gotovo dvostruko više oranica u prosjeku za svoja kućanstva od Karlovičića, a nalazili su se u relativno nepovoljnijim okolišnim uvjetima zbog neposrednog toka rijeke Save, sklonim čestim poplavama, brojnim barama i močvarama te gustoj šumi koja je gotovo okruživala Progar.⁴⁶² Karlovičić je imao više od trostruko jutara oranica po kućanstvu od Petrovčića, te 55 % više od satnijskog prosjeka. Nalazio se na najpovoljnijoj poziciji, imao je najbrojnija kućanstva, najveći postotak kućanstava koja su davala vojnika i najmanji postotak vojno sposobnih muškaraca u aktivnoj vojnoj službi. Stoga je odstupanje od satnijskog prosjeka u slučaju Karlovičića u pogledu jutara oranica prema broju aktivnih krajišnika u službi značajno manje. Navedeni prosjek zemlje po jednom krajišniku u službi prema naseljima nalazi se na 9. tablici.

⁴⁵⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 7.

⁴⁶⁰ Na jozefinskim se zemljovidima uz selo Progar nalazi veća površina prekrivena vinogradima, a u sklopu Boljevca i Petrovčića manja. Dotični su vinogradi očigledno nastali u međurazdoblju. *Petrovaradinska pukovnija. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcija 37.

⁴⁶¹ Isto, sekcija 37, str. 110-112.

⁴⁶² Isto, sekcije 37, 40, str. 106-108.; 130.

Tablica 9. Broj čestica i vrsta zemlje po jednom krajišniku u aktivnoj vojnoj službi u naseljima Tjelesne (Boljevačke) satnije 1767. godine.⁴⁶³

Naselje	Prosječno po krajišniku u službi		
	Oranice (jutara)	Livade (jutara)	Ukupno korisne zemlje
Boljevci	13,12	5,25	18,37
Progar	11,56	2,89	14,45
Bečmen	14,96	3,74	18,7
Petrovčić	6	2	8
Karlovčić	15,27	4,36	19,63
Ukupno za satniju	12,67	4,03	16,71

Iz perspektive broja jutara oranica po jednom aktivnom krajišniku odstupanja su bila manja, a najveća je promjena u slučaju Karlovčića. Razlog leži u tome što su kućanstva u Karlovčiću bila značajno veća od satnijskog prosjeka, te su u konačnici davala više ljudi u aktivnu službu. Međutim, slučaj Petrovčića i dalje značajno odstupa, jer je imao druga najbrojnija kućanstva i visok postotak aktivnih u službi, a ostao je gotovo na istoj razini satnijskog prosjeka u pogledu jutara oranica. Premda kvaliteta zemlje nije zabilježena popisom, čak i ako se u njegovu slučaju radilo o najkvalitetnijoj zemlji, može se jasno zaključiti da je bio značajno siromašniji od drugih sela satnijskog područja, premda je prema mogućnostima stanovništva iznad prosjeka pridonosio aktivnom vojnom stanju Vojne krajine. Tu se posebno ističe činjenica da su iz Petrovčića bila 3 aktivna husara, a za čije je uzdržavanje trebalo značajno više izdataka nego za običnog pješaka. Husara je u službi imao jednako kao i zemljom daleko bogatiji Bečmen, samo jednog manje od Karlovčića i dva manje od Boljevca, dok u drugu ruku Progar nije imao niti jednog. Iz uske je perspektive vojnih vlasti Petrovčić stoga bio najučinkovitiji, jer je davao najviše aktivnih vojnika u službu za najmanju naknadu. Na razini je satnijskog područja, u pogledu oranica kao osnovne plaće, jedan krajišnik dobivao 63,4 % propisane naknade u obrađivoj zemlji.

Prema vjeroispovijesti u aktivnoj vojnoj službi Petrovaradinske pukovnije sa satnijskog područja Tjelesne satnije⁴⁶⁴ gotovo su svi bili pravoslavci. Izuzetak su bila 2 katolika, a koja su živjela u Boljevcima i koja nisu pripadala lokalnom stanovništvu. Riječ je o časnicima - satniku Ignatzu Stainichu iz Štajerske i furiru Carlu Schüreru iz Rottenburga am Nectar. Međutim,

⁴⁶³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 7.

⁴⁶⁴ Husari nisu bili dijelom aktivne vojne službe Petrovaradinske pukovnije, s obzirom da su služili u drugoj pukovniji, i stoga nisu promatrani u ovom slučaju.

uvidom u cjelokupno stanovništvo satnijskog područja i dalje, pronalaze se samo 2 katolika, dakle isti, već navedeni, časnici u službi. S obzirom na to da je u naseljima satnijskog područja živjelo isključivo pravoslavno stanovništvo, dolazi se do zaključka da pravoslavni svećenici nisu bili ravnomjerno zastupljeni. Boljevci su imali samo jednog pravoslavnog svećenika na svojih približno 1000 stanovnika, dok je Bečmen imao dva na približno 320 pravoslavnih stanovnika.⁴⁶⁵ Crkve su sa zvonnicima imali Boljevci, Progar, Bečmen i Petrovčić, dok je u Karlovčiču bila samo bogomolja bez zvonika. Sve su crkve i bogomolje područja Tjelesne satnije bile izgrađene od drveta.⁴⁶⁶

Prosječna je životna dob krajišnika područja Tjelesne satnije u pukovnijskoj aktivnoj vojnoj službi bila 23,9 godina⁴⁶⁷ i čak 98,5 % ih je bilo oženjeno. Oženjena nisu bila samo tri najmlađa pripadnika, a koja su u trenutku popisa imala svega 11, 13 i 16 godina i koja su bila na dužnosti bubnjara i svirača. Među najmlađim je običnim pješacima jedan pojedinac imao 16, dok ih je 22 imalo 17 godina i svi su bili oženjeni. Dob je ženidbe kod krajišnika promatranih naselja dakle bila iznimno niska i kretala se između 16 i 17 godina.⁴⁶⁸ Najstariji je pojedinac bio časnik potporučnik Stanoje Thodorovich, rodom iz Gregurevaca u Srijemu, sa svojih 59 godina. Potporučnik je time bio daleko najstariji pojedinac među promatranim krajišnicima, posebno s obzirom na to da je sljedeći kaplar Mihail Milichevich, bio mlađi čak 16 godina, dok je zapovjednik satnije, satnik poručnik Stainich, bio treća najstarija osoba s 42 godine.⁴⁶⁹

Većina je od 77 % krajišnika s područja Tjelesne satnije u službi Petrovaradinske pukovnije rođena na prostoru Srijema, dok je jedina druga značajnije zastupljena zemlja⁴⁷⁰ bila

⁴⁶⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 7.

⁴⁶⁶ *Petrovaradinska pukovnija. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, str. 107-111, 130.

⁴⁶⁷ Polovica krajišnika bila je u dobi od 17 do 21 godine što čini najzastupljeniju dobnu kategoriju. Nije postojala značajnija razlika između satnijskih sela ili između pješaka i grenadira.

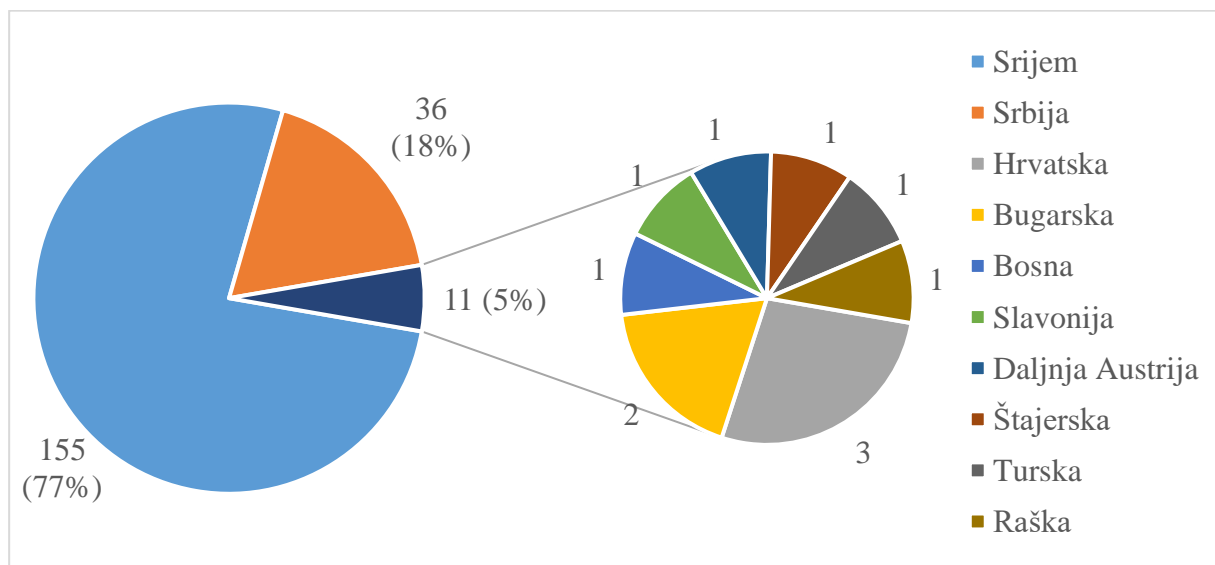
⁴⁶⁸ Kaser iznosi da su u vremenu 18. stoljeća na snazi bila dva modela ženidbe i udaje: zapadnoeuropski i istočnoeuropski. Zapadnoeuropski je u ovome pogledu odlikovala viša ženidbena dob za muškarce, preko 25 godina, dok je za istočnoeuropski ona bila niža, nešto viša od 20 godina. Uzmemo li u obzir geografski položaj Srijema, gdje se nalazila Petrovaradinska pukovnija, kao i činjenicu da se u ovome slučaju prvenstveno radi o pravoslavnom stanovništvu, svakako je istočnoeuropski model pogodniji za usporedbu. Međutim, čak i u odnosu na njegovu nižu ženidbenu dob od prosječno 20 godina, može se tvrditi da je situacija kod promatranih krajišnika područja Tjelesne satnije, s prosjekom ženidbene dobi između 16 i 17 godina, bila iznimno niska. Ovu tvrdnju potvrđuju i istraživanja Božić Bogović za prostor južne Baranje u 18. stoljeću, a gdje je prosječna dob ženika prilikom sklapanja prvog braka bila 22,3 godine. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 129-130.; Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt*, str. 72.

⁴⁶⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 7.

⁴⁷⁰ Prikaz se podrijetla pojedinaca prvenstveno temelji na terminima navođenima u izvorima. U promatranim su serijalnim vojnim spisima i popisima Pukovnije gotovo uvijek za pojedince navođene kategorije *aus Land(schaft)* i *von Orth(schaft)* ili pak samo *aus* i *von*, a što bi predstavljalo zemlju i mjesto odakle dolaze. U navođenju zemlje porijekla uglavnom su se navodile pokrajine, provincije, krunske zemlje itd., a vrlo rijetko veće cjeline poput Njemačkoga Carstva (u izvorima samo *Reich* ili pak *D(T)eutsches Reich*, a odnosilo se na Sveto Rimsko Carstvo koje je postojalo sve do 1806. godine). U slučaju Habsburške Monarhije isključivo su se navodile pojedine

Srbija. Između 5 naselja satnijskog područja, od prosjeka je jedino značajnije odstupao Bečmen, gdje je iz Srijema bilo svega 13 (54 %) krajišnika, dok ih je 9 (38 %) bilo iz Srbije te po jedan iz Hrvatske (4 %) i Raške (4 %).⁴⁷¹ Prikaz krajišnika s područja Tjelesne satnije u aktivnoj vojnoj službi Pukovnije prema zemlji rođenja nalazi se na idućem grafikonu (grafikon 10).

Grafikon 10. Zemlja rođenja krajišnika s područja Tjelesne satnije u pukovnijskoj službi.⁴⁷²

Usporedbom životne dobi s mjestom rođenja pojedinaca, dolazi se do statistički značajne razlike u broju mlađih od 20 godina koji su bili rođeni na prostoru Srijema i onih koji nisu ($X^2(1, N=202) = 17,364, p < 0,01$). Čak je 96,6 % mlađih od 20 godina rođeno u Srijemu, dok je isti postotak za kategorije od 20 do 25 godina iznosio 77,5 %, od 26 do 31 godinu 52,6 % te za starije od 31 godine 62,5 %.⁴⁷³ Podatci svjedoče da se dinamika naseljavanja obitelji, koje su dolazile izvan prostora Srijema u naselja satnijskog područja, značajno smanjila u godinama nakon uspostave krajiškog pukovnijskog sustava, dok je tijekom desetljeća koje je prethodilo bila najintenzivnija. Prema zemlji rođenja ne mogu se odrediti okviri migracija

sastavnice, iako je i u ovome slučaju bilo više varijacija. Tako je termin Austrija (*Österreich*) uglavnom obuhvaćao Unutarnju (*Innerösterreich*), Gornju (*Oberösterreich*) i Donju (*Unterösterreich* ili *Österreich unter der Enns*) Austriju, a koje su ponekad navođene samostalno, kao i pokrajine poput Štajerske i Koruske koje su također vrlo često samostalno stajale kao zemlja podrijetla. U slučaju Ugarske i hrvatskih zemalja u spisima Petrovaradinske pukovnije, nešto je ujednačenija terminologija, vjerojatno zbog geografske i državne neposrednosti. Premda nije bilo isključivo pravilo, pod terminom se Ugarska (*Ungarn*) uglavnom smatrao prostor onodobne Ugarske bez Transilvanije i hrvatskih zemalja, a ponekad i bez Bačke i Banata, koji su mogli biti i samostalno upisani kao zemlja podrijetla. Hrvatske su zemlje navođene relativno dosljedno i to zasebno kao Dalmacija, Lika, Hrvatska, Slavonija i Srijem.

⁴⁷¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 7.

⁴⁷² Isto.

⁴⁷³ Isto.

unutar samog Srijema, a što je također bila česta pojava u navedenim godinama. Bilo je to u skladu s akcijama preseljavanja obitelji tijekom procesa uspostave krajiškog područja u Srijemu, a koje su službeno trajale do 1749. godine, premda su unutarnje i vanjske migracije bile značajnije i do 1753. godine, ali i kasnije.⁴⁷⁴

Najučestalija osobna imena među krajišnicima Boljevca bila su Jovan (12), Petar (5), Stjepan (5), Georgie (3), Luka (3) i Matija (3). U slučaju je Bečmena najviše bilo Mihaila (4) i Marka (2), a u Karlovčiću Nikola (4), Jovana (4) i Marka (3). Petrovčić je imao jedino Georgia i Lasu - po dvoje, dok je u Progaru najviše također bilo Jovana (6), a zatim Mihaila (3) i Petara (3). Ukupno je u pukovnijskoj službi iz satnijskoj područja najviše bilo Jovana (23; 11,4 %), a zatim Petara (11; 5,5 %) i Stjepana (9; 4,5 %). Najučestalija prezimena u Boljevcima bila su Radovanovich (5), Elasiievich (3), Miuskovich (3) i Petrovich (3), u Bečmenu Jovanovich (2), u Karlovčiću Plavich (4), Stoissich (3) i Petossevich (3), u Petrovčiću Schivanovich (4) i u Progaru Abramovich (3).⁴⁷⁵

Obiteljska povezanost između pojedinaca s najzastupljenijim prezimenima može se jasno utvrditi samo u već spomenutim slučajevima obitelji Plavich i Stoissich iz Karlovčića, dok moguća poveznica postoji i kod Radovanovicha iz Boljevaca, od kojih je troje živjelo u susjednim kućama pod brojevima 21, 22 i 23. S obzirom da su se prezimena vrlo rijetko ponavljala u različitim naseljima satnijskog područja, u pukovnijskoj je službi bilo 5 Radovanovicha, 5 Petrovicha, 4 Jovanovicha, 4 Plavicha i 4 Schivanovicha. Također, u ovome pogledu treba istaknuti da su čak 6 od 14 kućanstava koja su u službu davala više od jednog krajišnika, zapravo davala pojedince s različitim prezimenima čime se dodatno otežava određivanje direktne obiteljske povezanosti između krajišnika u službi. Navedena činjenica svjedoči i o relativno razvijenoj praksi priženjivanja, odnosno slučaja kada muž odlazi u kućanstvo žene. Tako su u Boljevcima u kući pod brojem 17 živjeli obični pješaci Stjepan Jerolievich (21) i Ilija Vuketich (20), u kući pod brojem 80 narednik Simo Nikollich (36) i obični pješak Luka Elisjevich (18), a u kući pod brojem 72 razvodnik Jovan Stojakovich (20) i obični pješak Milivoj Maximovich (20). To znači da je samo jedna kuća u Boljevcima bila domom dva krajišnika istog prezimena, u ovom slučaju Radivojevicha.⁴⁷⁶ U Boljevcima je od 1749. godine živjela i grofovska obitelj Branković, kada se Marija, udovica grofa Jovana Brankovića, s dva sina doselila iz Samobora. Stariji sin Nikola služio je u Slavonskoj husarskoj

⁴⁷⁴ Usp. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 1, str. 232-233.

⁴⁷⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 7.

⁴⁷⁶ Isto.

pukovniji i prethodne godine preselio se u Ugrinovce zajedno sa suprugom Anom, nećakinjom satnika 1. grenadirske satnije Petrovaradinske pukovnije Avrama von Putnika.⁴⁷⁷

5.3. Pukovnikova (Mitrovička) satnija

Pukovnikova (Mitrovička) satnija (*Oberst Compagnie*) bila je nominalno u vlasništvu pukovnika zapovjednika Alexandra von Rasskovicha, dok je stvarni zapovjednik bio satnik poručnik Franz Dizent von Felsenthal, 32-godišnji katolik rodom iz Beča. Satnija se sastojala od samo jednog naselja - Mitrovica. S obzirom na to da je Mitrovica bila i stožerno mjesto Pukovnije, potrebno je napraviti jasnu razliku između pukovnijskih stožernih časnika i pripadnika satnije, a posebno iz razloga što su svi pripadnici satnije te 10 pripadnika pukovnijskog stožera obitavali u samoj Mitrovici.⁴⁷⁸ Pripadnici pukovnijskoga stožera nisu navođeni u statističkom prikazu satnije, premda su živjeli na njezinom prostoru, nego su promatrani kao izdvojen element. Pukovnijski je stožer činio posebnu jedinicu unutar krajiške pukovnije u odnosu na njezin satnijski sastav. Premda se u ovom slučaju sam pukovnik Rasskovich nalazio u Mitrovici, nije bilo pravilo da područje Pukovnikove satnije mora obuhvaćati stožerno mjesto pukovnije.

Druga je posebna situacija Mitrovica bila činjenica da je ona svega nekoliko godina ranije, točnije 1765., postala slobodnim vojnim komunitetom zajedno s, između ostalih, drugim stožernim mjestima krajiških pješackih pukovnija Slavonske vojne krajine, Vinkovcima i Novom Gradiškom.⁴⁷⁹ Time je promovirana u mjesto oslobođeno od regularnih vojnih

⁴⁷⁷ Činjenica da je u Boljevcima živjela grofovska obitelj, nije bila beznačajna. Obitelji s tako visokom titulom bili su izuzetci na krajiškom prostoru izvan redova profesionalnih visokih časnika, koji su uglavnom dolazili isključivo na službi i preuzimali stožerna i zapovjedna mjesta. Naime, Marija je do 1749. godine živjela u palači u Samoboru, a koja je nakon toga postala gradskom vijećnicom. Palaču je izgradio njezin suprug grof Jovan Branković nakon 1718. godine, a koji je služio kao zapovjednik grada Samobora. Titulu grofa Jovan je naslijedio od svoga rođaka Dorđa Brankovića, kojeg je car Leopold I. uzdigao u ovaj visoki plemićki stalež. Sinovi Jovana i Marije Branković, grofovi Nikola i Jovan, usko su povezani sa Slavonskom husarskom pukovnijom i Petrovaradinskom pukovnijom. Većinu su svog životnog vijeka proveli na području Petrovaradinske pukovnije, a u njenu aktivnu službu prešli su nakon ukidanja Slavonske husarske pukovnije. U krajišku službu ušli su upravo kao husari te su sudjelovali u Sedmogodišnjem ratu (1756. -1763.) i Ratu za bavarsko nasljeđe (1778. - 1779.). Više o obitelji Branković u: Milan Čuljak, „Srpski grofovi Brankovići“, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, Novi Sad, 1998. / Милан Чуљак, „Српски грофови Бранковићи“, *Зборник Матице српске за историју*, Нови Сад, 1998.

⁴⁷⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

⁴⁷⁹ Iste su godine status slobodnih vojnih komuniteta vjerojatno dobili još Karlovac, Gospić, Otočac, Brinje, Ogulin, Ivanić, Koprivnica i Kostajnica. Buczynski je godine promoviranja u slobodne vojne komunitete pojedinih mjesta u svom istraživanju stavio pod upitnik zbog različitih historiografskih navoda koja često nisu bila potvrđena u izvorima, a što je dokazao na primjerima Bjelovara i Petrinje. Mitrovica je, međutim, prema svemu sudeći svoj status slobodnog vojnog komuniteta stekla zajedno s drugim stožernim mjestima Slavonske vojne krajine 1765. Status slobodnog i vojnog komuniteta navedena stožerna mjesta zadržala su nešto duže od tri desetljeća, točnije do 1786. Većina je novopromoviranih slobodnih vojnih komuniteta bila i stožerno mjesto svojih krajiških pješackih pukovnija. Buczynski, *Gradovi*, knj. 1, str. 52-56., 137-139.

pukovnijskih dužnosti koja su važila za krajiški prostor, premda je istovremeno ostala stožerno mjesto, ali i satnijsko naselje. Ovu situaciju nametnute dvojnosti vojnog i civilnog segmenta nastalu promoviranjem stožernih mjesta Slavonske vojne krajine u slobodne vojne komunitete 1765. istraživao je Matanović, prvenstveno na slučaju Vinkovaca uz usporedbu s Mitrovicom i Novom Gradiškom.⁴⁸⁰ Matanović navodi da je razlog osnivanja novih slobodnih vojnih komuniteta prvenstveno bio porezni manjak, jer postojeći slobodni vojni komuniteti nisu ni blizu mogli uplatiti svoje propisane iznose u vojnu blagajnu.⁴⁸¹ S druge strane, obrtnici i trgovci koji su živjeli u Mitrovici prije proglašenja mjesta slobodnim vojnim komunitetom bili su pod gotovo nemogućim uvjetima jer su morali raditi za pukovnijskoga zapovjednika, a za što uglavnom nisu dobivali naknadu.⁴⁸² Razlog zbog kojih je bilo moguće provesti ovo promoviranje, Matanović pronalazi u činjenici da stožerna mjesta, pa tako i Mitrovica, nisu bila opterećena maksimalnim novačenjem jer su se u njima nalazili brojni krajišnici s područja cijele pukovnije, a koji su tamo bili stacionirani na kraće vremensko razdoblje zbog obavljanja raznih dužnosti. Time je postojanje obrtnika i trgovaca, kao i njihov ekonomski i gospodarski učinak, bilo od drugotne važnosti.⁴⁸³

S obzirom da Mitrovica nije bila izdvojena iz područja Petrovaradinske pukovnije, te je i dalje bila jedino naselje područja Pukovnikove satnije, nastupila je izražena dvojnost gdje je jedan dio Mitrovice ostao stožerno mjesto pukovnije i satnije, dok je drugi dio postao slobodnim vojnim komunitetom. Drugim riječima, dio je stanovništva ostao pod pukovnijskom nadležnosti i unutar vojnih obaveza, dok je drugi bio izdvojen u djelomično civilni komunitet. Prvima je i dalje zapovijedao pukovnik Petrovaradinske pukovnije i neposredno satnik poručnik Pukovnikove satnije, zajedno s ostalom vojnom hijerarhijom koja je odgovarala Glavnom zapovjedništvu u Osijeku, dok su drugi bili pod nadležnošću gradskog suca kojega su sami birali, ali koji je također odgovarao istom Glavnom zapovjedništvu u Osijeku. Stanovnici koji su potpali pod slobodni vojni komunitet, imali su posebno regulirani statut i financijske obaveze koje su zamjenjivale one vojne. Morali su, naime, godišnje u Ratnu blagajnu uplaćivati 1000 forinti.⁴⁸⁴ Premda za 1767. godinu ne postoji točan popis i raščlamba vojnog i civilnog dijela Mitrovice, utemeljena je pretpostavka da su u vojnom dijelu ostali pretežito dijelovi stanovništva koji su se većinski oslanjali na poljoprivrednu djelatnost i koji su težili obavljanju

⁴⁸⁰ Damir Matanović, „Nametnuta dvojnost: nastanak slobodnog vojnog komuniteta Vinkovci (1765. – 1786.)“, *Scrinia slavonica*, vol. 6, 2006., str. 183-193.

⁴⁸¹ Isto, str. 184.

⁴⁸² Buczynski, *Gradovi*, knj. 1, str. 137.

⁴⁸³ Matanović, „Nametnuta dvojnost,“ str. 185.

⁴⁸⁴ Isto, str. 185-186.

vojne dužnosti umjesto dodatnih financijskih davanja, dok su u sklopu slobodnog vojnog komuniteta okupljeni dijelovi stanovništva koji su se bavili obrtom, trgovinom, brodarstvom, ribolovom itd.⁴⁸⁵

Popis na kojemu se temelji ova analiza donosi prikaz vojnog dijela Mitrovice, odnosno njezinih muških stanovnika, kućanstava i zemlje koji su potpadali pod vojnu nadležnost i time činili cjelinu područja Pukovnikove satnije. U njemu nisu navođeni stanovnici, kućanstva niti posjedi i zemlja koji su bili u sklopu slobodnog vojnog komuniteta.⁴⁸⁶ Ovome svjedoči popis iz 1776. godine,⁴⁸⁷ a u kojem se navodi daleko manji broj stanovnika slobodnog vojnog komuniteta Mitrovice nego što ih je bilo zabilježeno u popisu iz iste godine koji se odnosio na vojni dio Mitrovice.⁴⁸⁸ Također, iz toga možemo zaključiti kako je u sklopu Petrovaradinske pukovnije i njezine satnijske vojne nadležnosti ostao značajno veći dio Mitrovice od onoga koji je bio „oslobođen“ vojne dužnosti i promoviran u slobodni vojni komunitet. S obzirom da je u istraživanju naglasak na aktivnu vojnu službu Petrovaradinske pukovnije, a posebno u ovome slučaju na Pukovnikovu satniju i njezino područje, u obzir će biti uzeti samo podatci koji se nalaze u vojnom popisu i koji se odnose na stavke pod nadležnošću vojnih vlasti, točnije same Pukovnikove satnije. Međutim, u pojedinim stavkama teško je razlučiti granicu vojnog i civilnog te je u tom slučaju segment ili izostavljen ili je sagledan u cjelini uz svijest o potencijalnom preklapanju.⁴⁸⁹

Satnijsko se područje prostiralo na otprilike 45 km² izrazito pogodnog zemljišta s malo barskog i močvarnog udjela, premda je bilo uz rijeku Savu, te bez gustih šuma.⁴⁹⁰ Nalazilo se na uskom koridoru pukovnije koji je spajao zapadni i istočni dio i koji je upravo na području ove satnije imao najužu točku promjera od svega 4,4 km između rijeke Save na jednoj i granice krajiškog i provincijalnog prostora na drugoj strani. Sama je Mitrovica bila na rijeci Savi i imala je problema s poplavama. Rijeka Sava izlivala se uglavnom u rano i kasno doba godine, ali

⁴⁸⁵ Taube u svom opisu Mitrovice iz 1777. posebno ističe da je bilo razvijeno brodarstvo i ribarstvo, ali da je i dalje osnovna djelatnost njezinih stanovnika bila poljoprivreda. Taube, *Slavonija i Srijem.*, str. 237.

⁴⁸⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

⁴⁸⁷ Slobodni vojni komunitet Mitrovica 1776. godine imala je 783 stanovnika. Matanović, „Nametnuta dvojnost“, str. 185.

⁴⁸⁸ Vojno naselje Mitrovica imalo je 1776. godine 304 kućanstva i 986 muškaraca, odnosno približno 1972 stanovnika što je bilo 2,5 puta više nego što je brojao slobodni vojni komunitet. HR-HDA-430, SGK, kut. 14, 1777-143-19.

⁴⁸⁹ Na popisu ukupnog zemljišta Petrovaradinske pukovnije iz 1783. godine za slobodni vojni komunitet Mitrovicu se navodi kako je imala samo 62 jutra i 608 hvatova zemljišta pod svojom nadležnošću, a koje se odnosilo isključivo na prostor samog naselja. Mitrovica je bila jedini slobodni vojni komunitet Srijema koji uopće nije imao drugih vrsta zemljišta (oranica, livada, vinograda itd.). Stoga je utemeljeno tvrditi kako je situacija 1767. godine bila slična, odnosno da je zemljište koje je prikazano u popisu bilo isključivo satnijsko. HR-HDA-430, SGK, kut. 19, 1783., fol. 40, 26.

⁴⁹⁰ To je bila približna površina koja je uključivala i cijelu Mitrovicu, zajedno sa slobodnim vojnim komunitetom.

su postojale grabe koje su usmjeravale naplavlivanje prema trima barama unutar mjesta. Kroz Mitrovicu je prolazila zemaljska cesta, koja je išla od Nove Gradiške preko Vinkovaca sve do Zemuna, dok je na područje satnije dolazila iz smjera Laćarka i išla dalje prema Rumi u Provincijalu. Bila je prohodna svim teškim vozilima, dok bi za kišnog vremena postala blatna i gotovo neupotrebljiva. Slične su kvalitete bili i ostali manji i sporedni putevi koji su spajali stožernu Mitrovicu i susjedna mjesta, dok je jedino put za Gregurevce u Provincijalu bio povišen i popločan. Najbliža su susjedna mjesta Mitrovici bila Laćarak sjeverozapadno na udaljenosti od 3,2 km te Šašinci istočno na udaljenosti od 9 km.⁴⁹¹

U samoj su Mitrovici stanovi stožernih časnika bili zidani čvrstim materijalom, ali se osim njih ondje nalazilo i više drugih jednako kvalitetno građenih zgrada. Međutim, većina je mjesnih krajiških kuća ipak najvećim dijelom građena od drveta.⁴⁹² Taube je u svom izvještaju Mitrovicu opisao kao "...veliko i dobro nastanjeno donekle utvrđeno trgovište zapravo je glavno mjesto Granice, zato što se ovdje nalazi stožer Petrovaradinske pukovnije... ovo mjesto je jedno od četiri u kojem se izdržava karantena".⁴⁹³ Mitrovica je također imala i tri čardaka: čardak *Magacin* na zapadnom ulazu u mjesto, čardak *Skela* koji je bio zidana građevina na središnjem dijelu te čardak *Jalija* na jugoistočnom dijelu i prostoru koji je često plavio. Satnija je imala još dodatna 2 čardaka na svom prostoru: čardak *Protina Bašća* koji se nalazio 1,5 km zapadno te čardak *Bijeli Brijeg* koji se nalazio 3 km jugoistočno od ulaza u Mitrovicu. Prvi je bio uvijek dostupan, dok se do drugog nikako nije moglo doći u vrijeme kada bi Sava poplavila. Na udaljenosti od 500 metara od sjevernog ulaza u Mitrovicu uz cestu prema Gregurevcima u Provincijalu, nalazila se streljana, odnosno kamp za vježbanje i dril krajišnika.⁴⁹⁴

Mitrovica je u vrijeme popisa 1767. godine pod neposrednom vojnom nadležnošću u sklopu Pukovnikove satnije⁴⁹⁵ imala 293 kućanstva i ukupno 945 muškaraca, što je činilo prosječno 3,23 muškarca po kućanstvu.⁴⁹⁶ Može se stoga pretpostaviti da je prosječno kućanstvo imalo približno 6,5 članova. Sastav muškaraca Mitrovice prema kategorijama prikazan je na 10. tablici.

⁴⁹¹ *Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcija 31; str. 79-82.,

⁴⁹² Isto, sekcija 31, str. 79-82.,

⁴⁹³ Usporedimo li opis koji je Taube ponudio za Mitrovicu s opisima drugih slobodnih vojnih komuniteta Srijema, poput Zemuna i Petrovaradina, uočavamo zapravo vrlo oskudan osvrt od svega nekoliko rečenica, a na koje se nadovezuje veći odlomak o antičkim ostacima i antičkom naslijeđu Syrmiuma, koji se nekada nalazio nedaleko od mjesta Mitrovice. Iz njegove je perspektive divljenje značaju Syrmiuma u potpunosti zasjenilo značajke koje je nudilo tadašnje stožerno mjesto Petrovaradinske pukovnije. Taube, *Slavonija i Srijem*, str. 220-237.

⁴⁹⁴ *Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcija 31, str. 79-82.,

⁴⁹⁵ Radi jednostavnosti terminologije u daljnjem tekstu poglavlja, osim kada nije posebno naznačeno, pod terminom Mitrovica smatra se samo njezin vojni dio koji je bio jedino naselje Pukovnikove satnije. Slobodni vojni komunitet Mitrovica u tom slučaju nije obuhvaćen.

⁴⁹⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

Tablica 10. Muškarci područja Pukovnikove (Mitrovičke) satnije 1767. godine prema kategorijama vojne službe.⁴⁹⁷

Kategorija	Vojno sposobni		Vojno nesposobni			Svećenici
	Aktivni	Prekobrojni	Mladi	Poluinvalidi	Invalidi	
Broj	179	110	439	157	56	4
Ukupno	289		652			4

Iz navedenih se podataka vidi da je za vojnu službu sposobnih muškaraca bilo 30,6 %, da su najzastupljeniji bili mladi s 46,5 %, da je bio značajan udjel starih i nemoćnih (invalida) od 22,5 % i da je Mitrovica imala čak četiri pravoslavna svećenika. Prosječno je kućanstvo tako imalo nešto manje od jednog (0,99) sposobnog muškarca za vojnu službu, 1,5 mladih do 16 godina i 0,73 invalida. Ukupno gledano na jednog vojno sposobnog muškarca u pravilu su dolazila 2,26 koja nisu bila sposobna za vojnu službu. dok je za jednog aktivnog vojnika krajišnika bilo 5,28 muškaraca unutar svih kategorija koji nisu bili dijelom vojske. Od 179 uključenih u vojnu službu bilo je 151 pješaka, 17 grenadira i 11 husara.⁴⁹⁸ Husari su kao i svi ostali s ovog prostora služili u Slavonskoj husarskoj pukovnici, dok su grenadiri popunjavali redove 1. grenadirske satnije Putnik.⁴⁹⁹ Pukovnikovu je satniju činio dakle 151 pješak, čime je do njene popunjenosti od 240 pripadnika nedostajalo čak 89 pojedinaca. Postotak joj je popunjenosti bio svega 63 %. Prilikom posljednje rekonstrukcije u rujnu 1767. godine, satnija je dobila 27 novih pješaka, od kojih 15 iz prekobrojnih, 9 iz mladih, 2 iz novih i jedan iz poluinvalida, a što je predstavljalo izmjenu od 17,9 % njenog aktivnog stanja.⁵⁰⁰

Postotak vojno sposobnih uključenih u aktivnu vojnu službu bio je 62 %. Vojnike je ukupno davalo 170 kućanstva (58 %), dok 123 kućanstva nisu davala nikoga u vojnu krajišku službu (42 %). Iz 9 je krajiških kućanstava dolazilo po 2 krajišnika, dok nije zabilježen slučaj u kojem je taj broj bio veći. Uz lokalno je stanovništvo u Mitrovici u časničkim stanovima živjelo 7 časnika i furira, a koji su također navedeni u svim statističkim podacima, ne

⁴⁹⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

⁴⁹⁸ Iz popisa nije u potpunosti jasna pozicija svirača Ive Thomicza, koji se nalazi na listi grenadirske satnije Schmidt s naznačenom Mitrovicom kao mjestom rođenja i mjestom kućanstva, ali s opaskom da je dodijeljen pješačkoj satniji Cumanovich u Surčinu. U praksi dodjeljivanje drugoj satniji nije nužno značilo i promjenu mjesta stanovanja, ali s obzirom da na popisu pukovnikove satnije nije naveden kao pojedinac koji živi na njezinom prostoru, te da pukovnikova satnija nije davala pripadnike u grenadirsku satniju Schmidt nego u grenadirsku satniju Putnik, dok su redove prve popunjali upravo krajišnici iz Surčina, ovom je prilikom navedeni svirač Tomicz tretiran kao stanovnik Surčina, a što je izglednija varijanta. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

⁴⁹⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 8.

⁵⁰⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

uključujući pukovnijski stožer.⁵⁰¹ Od navedenih 7 satnijskih časnika i furira, 5 ih je bilo u sastavu Pukovnikove satnije, dok su preostala 2 bili u sastavu grenadirske satnije Putnik. S obzirom na to da je Mitrovica bila i stožerno mjesto grenadirske satnije Putnik, u njoj su stanovali njen satnik Avram (Abraham) Putnik, 33-godišnji oženjeni pravoslavac rodом iz Novog Sada, i furir Johann Michael Danieli, 41-godišnji katolik samac rodом iz Beča. Satnijski časnici i furiri Pukovnikove satnije, osim već spomenutog zapovjednika satnika poručnika von Felsenthala, bili su: natporučnik Johan Papuss, 48-godišnji katolik samac iz Mađarske; potporučnik Jacob Cossovich, 41-godišnji katolik samac iz Dalmacije; zastavnik Johann Schnitter, 26-godišnji katolik samac iz Petrovaradina, i furir Joseph Engelberth, 30-godišnji oženjeni katolik iz Pečuha.⁵⁰²

Na zaduženjima je tijekom studenog 1767. godine iz same Pukovnikove satnije bilo 24 krajišnika, odnosno 15,9 % aktivnog sastava. Na glavnoj je straži, odnosno stožernoj dužnosti, bio samo jedan časnik, dok je preostalih 23 obavljalo ostale pukovnijske zadatke. Dvanaest ih je bilo zaduženo na 3 čardaka, a 6 na 2 središnje postaje. Preostala 2 čardaka satnijskog područja pokrivali su dakle krajišnici drugih satnija. Jedan kaplar i 4 obična pješaka bili su u ophodnji, jednako kao i u slučaju Tjelesne satnije. S obzirom da je Mitrovica bila stožerno mjesto pukovnije, upravo su u nju dolazili krajišnici iz drugih satnija obavljati stožerne dužnosti. Kao što je već navedeno, na dotičnoj je stožernoj dužnosti bio samo jedan časnik iz same Pukovnikove satnije, dok su se u studenome 1767. godine na njoj ukupno nalazila 73 krajišnika iz 17 satnija. Jedina je satnija koja nije imala svoje pripadnike na stožernoj dužnosti bila 2. grenadirska satnija Schmidt. Najviše ih je bilo na glavnoj straži, njih 42, dok ih je na kontumancu bilo 18, zatim 3 u solnom uredu, 6 na riječnom prijelazu i 4 na demnicu.⁵⁰³

U stožernoj se Mitrovici, kao i na cijelom području Pukovnikove satnije, dakle u studenome 1767. nalazilo 128 pripadnika Pukovnikove satnije i dodatnih 72 pripadnika preostalih 16 satnija, čime je broj aktivnih vojnika iznosio 200 bez pripadnika pukovnijskog stožera (s njima 210). Premda je priljev krajišnika iz drugih satnija zbog potrebe obavljanja stožernih dužnosti bio značajan u pogledu koncentracije aktivnih vojnika na području Pukovnikove satnije, čak se ni s njima nije dozeo ni približan broj propisanih vojnika koji su

⁵⁰¹ Zajedno je sa stožerom u Mitrovici bilo čak 17 časnika, što je činilo 9 % u ukupnom broju aktivnog vojnog stanja tog mjesta. U propisanim je uvjetima jedna satnija trebala imati 5 časnika od 240 pripadnika, odnosno 2 % ukupne vojske. Ova je značajno povećana koncentracija časnika uvjetovana prisutnošću pukovnijskoga stožera i dva satnijska stožera na jednoj, te niskom popunjenošću satnije na drugoj strani. U navedene časnike i vojnike nisu ubrojani oni koji su dolazili iz drugih satnija pukovnije i koji su bili na privremenoj stožernoj dužnosti. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 1, 3.

⁵⁰² HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

⁵⁰³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., *Monath Tabella*, fol. 11.

bili potrebni za jednu satniju i obavljanje njezinih regularnih dužnosti. Stoga, premda je u slučaju Mitrovice postojala povećana koncentracija vojnika, ona i dalje nije bila na razini kojom bi se moglo opravdati odvajanje dijela naselja iz pukovnijske nadležnosti i stvaranje slobodnog vojnog komuniteta prvenstveno na temelju tog razloga. Uzme li se u obzir da je jedna pješачka satnija prema propisima trebala imati 240 aktivnih pripadnika i da je trebala obavljati stožerne i ostale dužnosti koje su ponekad značile da su njezini pripadnici napuštali njezino područje, kao i učestalost takve prakse, na pojedinom je satnijskom području uglavnom trebalo ostati barem 200 aktivnih pripadnika matične satnije. Toliki je bio ukupni broj aktivnih vojnika koji su se nalazili na prostoru Pukovnikove satnije, ali postojanje stožera značilo je i postojanje brojnih dodatnih zaduženja i obaveza koje su morale biti ispunjene u odnosu na ostala satnijska područja, a što je tražilo i veći broj aktivnih vojnika da bi se održalo jednako opterećenje. Iz navedenog se zaključuje da Mitrovica nije imala visoku (ili previsoku) razinu koncentracije aktivnih vojnika, nego je iz perspektive propisanog i željenog stanja bila u velikom nedostatku.⁵⁰⁴

Satnijsko je područje ukupno raspolagalo s 4948 čestica korisne zemlje, a od kojih je bilo 2924 jutara oranica i 2024 jutara livade. Nije bilo zabilježenih vinograda.⁵⁰⁵ Prosječno je kućanstvo stoga imalo približno 10 jutara oranica i 6,9 jutara livade, odnosno ukupno 16,9 jutara korisne zemlje. U pogledu zemlje kao osnovne naknade bilo je na svakog aktivnog krajišnika 16,3 jutara oranica i 11,3 jutara livade, odnosno ukupno 27,6 jutara korisne zemlje. To je u pogledu krajiške plaće činilo 81,5 % propisane količine oranica. S obzirom na relativno malo satnijsko područje, njegov je veliki dio, odnosno gotovo dvije trećine, bilo prekriveno upravo korisnim površinama, dok su same oranice kao temeljna naknada bile zastupljene s više od trećine ukupne površine. To je velika razlika u odnosu na situaciju Tjelesne satnije, gdje je trostruko veće satnijsko područje prema ukupnoj površini imalo ukupno četvrtinu manje korisne zemlje. Uzme li se u obzir da je Pukovnikova satnija imala nešto više oranica i puno više livada, manje kućanstava i manje stanovništva, te i manje krajišnika u aktivnoj vojnoj službi od Tjelesne satnije, dolazi se do zaključka da su materijalni uvjeti života u prvoj bili bolji i da su njezini krajišnici uživali značajno veću naknadu za jednaku dužnost koju su obavljali.

⁵⁰⁴ Situacija je u Brodskoj pukovniji, koju obrađuje Matanović, bila drugačija u pogledu na opću mogućnost popunjavanja propisanog stanja s aktivnim vojnicima. Petrovaradinska je pukovnija u ovome pogledu imala nedostatak od svog osnutka i nije mogla doseći traženi broj aktivni vojnika, dok je na drugoj strani imala najrazvijenije slobodne vojne komunitete. Stoga pretpostavka koja je vjerojatno bila utemeljena za Brod na Savi, nije mogla u jednakoj mjeri važiti i za Mitrovicu. Pukovnikova satnija koja je novačila svoje pripadnike isključivo iz Mitrovice, zajedno sa svim drugim krajišnicima koji su dolazili u Mitrovicu na stožernu dužnost, nije brojala niti osnovni propisani sastav jedne pješачke satnije unatoč povećanim dužnostima, a što je bio rezultat izuzetno niske razine popunjenosti koju je imala. Matanović, „Nametnuta dvojnost“, str. 185-186.

⁵⁰⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

Na satnijskom je području živjelo ukupno 442 katolika (47 %) i 503 pravoslavca (53 %) bez pukovnijskog stožera.⁵⁰⁶ Vojna je Mitrovica bila dakle gotovo ravnopravno podijeljena između katoličkog i pravoslavnog stanovništva. Pravoslavci su imali 4 svećenika, što je značilo da je jedan svećenik dolazio na približno 250 pravoslavnih stanovnika. U aktivnoj je službi pukovnije od ukupno 168 pojedinaca bilo 88 katolika (52,3 %) i 80 pravoslavaca (47,6 %),⁵⁰⁷ čime nije bilo statistički značajnijeg odstupanja ($X^2(1, N=1113)=1,799, p=0,181$) od opće populacije, unatoč nešto većem postotku uključenih katolika. Međutim, statistički je značajna razlika bila unutar službe same Pukovnikove satnije, prvenstveno u odnosu na raspodjelu činova i zaduženja prema vjerskoj pripadnosti ($X^2(1, N=976)=9,048, p<0,01$). Naime, svih 5 časničkih i furirskih pozicija držali su već spomenuti katolici. Dočasnička su mjesta, kao i preostala posebna zaduženja poput konačara, tesara i bubnjara također većinski držali katolici s 18 (69,2 %) pripadnika naspram svega 8 pravoslavaca (30,8 %). To je značilo kako je među aktivnim pripadnicima satnije, koji nisu bili obični pješaci, bilo 23 katolika (74,2 %) i samo 8 pravoslavaca (25,8 %). Među običnim je pješacima bilo 65 katolika (47,4 %) i 72 pravoslavca (52,6 %) ($X^2(1, N=1082)=0,022, p=0,927$). Udio je katolika unutar satnijske službe tako snažno rastao s visinom hijerarhijske ljestvice.⁵⁰⁸

Analizom vjerske pripadnosti i kućnih brojeva ocrtavaju se 4 stambene četvrti u Mitrovici. Do kućnog je broja 35 stanovništvo bilo vjerski miješano s podjednakim brojem katolika i pravoslavaca, zatim su od 36 do 105 izrazito prevladavali katolici, od 106 do 194 su bili isključivo pravoslavci, te je u konačnici od 195 do 293 ponovno bilo vjerski miješano stanovništvo s tek nešto manjim grupacijama po vjerskoj osnovi.⁵⁰⁹ Premda je postojala određena podjela na četvrti stanovanja prema vjerskoj osnovi, ipak nije bila isključiva jer je 45 % stanovništva živjelo u neposrednom susjedstvu s pripadnicima druge vjeroispovijesti.⁵¹⁰

Gledano prema vjerskoj pripadnosti, 7 od ukupno 9 kućanstava koja su davala po 2 aktivna vojnika bila su katolička, dok su samo 2 bila pravoslavna. Katolici su u ovome slučaju imali podjednak postotak krajišnika koji su dolazili iz većih kućanstava kao krajišnici iz Tjelesne satnije (15,9 % naprema 14,2 %), dok su istovremeno pravoslavci imali tri puta manju

⁵⁰⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

⁵⁰⁷ Među grenadirima iz Mitrovice bilo je 9 katolika i 8 pravoslavaca, stoga nije bilo odstupanja od satnijskog prosjeka. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3, 8.

⁵⁰⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

⁵⁰⁹ Ovdje svakako ostaje otvoreno pitanje kućnih brojeva slobodnog vojnog komuniteta i načina na koji su oni vođeni. Međutim, zbog nemogućnosti točnog uvida i razlučivanja, navedeni zaključak donesen je na temelju vojnog popisa Mitrovice i njenih krajiških stanovnika.

⁵¹⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

učestalost iste pojave (5 %).⁵¹¹ S obzirom da su u Tjelesnoj satniji bili gotovo isključivo pravoslavci, u promatranim slučajevima vjerska pripadnost nije određivala veličinu kućanstva.

Prosječna je starost krajišnika sa satnijskog područja u aktivnoj vojnoj službi Pukovnije bila 26,3 godine,⁵¹² dok ih je oženjeno bilo 130 od 168 (77,4 %). Prosječna je dob samaca bila 20,4 godine, a koju su značajno povećavali potporučnik i furir sa svojih 41 godinom, premda nisu bili dijelom lokalnog krajiškog stanovništva. Ako se njih izuzme, prosječna dob samaca ostaje 19,3 godine, s tim da je 16 pojedinaca imalo 20 ili više godina. Najstariji je samac među običnim pješacima bio Jurath Markovich, 26-godišnji pravoslavac rodom iz Hrvatske, dok je najstariji pojedinac satnije bio narednik Marko Srematz, katolik rodom iz Hrvatske, s 49 godina. Najmlađi su bili svirači Anton Fuhrman s 14 godina i Georg Kraus s 13 godina.⁵¹³

Usporedbom navedenih podataka s onima iz Tjelesne satnije, uočavaju se značajne razlike, prvenstveno jer su u Tjelesnoj satniji gotovo svi bili oženjeni, imali su prosječno 2,4 godine manje i najstariji je samac imao svega 16 godina. Jedna bi utemeljena pretpostavka bila da je razlika uvjetovana vjerskom pripadnošću krajišnika promatranih satnijskih područja, prvenstveno zbog visokog udjela katolika u Pukovnikovoj satniji, a što bi opravdalo tezu o kulturološkim razlikama u poimanju braka i obitelji kod „srpsko-pravoslavnog i hrvatsko-katoličkog“ stanovništva koju nudi Kaser.⁵¹⁴ Međutim, uvidom u povezanost braka i vjerske pripadnosti dolazi se do rezultata da je među 38 samaca Pukovnikove satnije bilo svega 14 katolika, što je značilo da su 24 pravoslavca bila neoženjena. Postotak je samaca pravoslavaca iz Mitrovice u aktivnoj službi pukovnije time iznosio 30 %, dok je u slučaju katolika bio 15,9 %.⁵¹⁵ Razlika u običajima ženidbe između krajišnika u aktivnoj vojnoj službi Tjelesne i Pukovnikove satnije dakle nije bila uzrokovana vjerskom pripadnošću, odnosno time uzrokovanim i već navedenim kulturološkim razlikama, jer su upravo pravoslavci bili ti koji su prevladavali među samcima u Pukovnikovoj satniji, a dok su u Tjelesnoj satniji bili upravo isključivo pravoslavci. U drugu ruku, situacija se u Mitrovici prema prosječnoj godini samaca i time nešto višoj prosječnoj godini ženidbe donekle uklapala u ponuđeni istočnoeuropski model obitelji, unatoč velikom broju katolika, ali je niski prosječni broj članova po jednom

⁵¹¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

⁵¹² Prosjek je za katolike bio 27,3, a za pravoslavce 25,1 godina života. Nema statistički značajne razlike u dobi među katolicima i pravoslavcima (Mann-Whitney U = 2846,5, katolici=88, pravoslavci=80, p < 0,05 dvostrano). Isto.

⁵¹³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

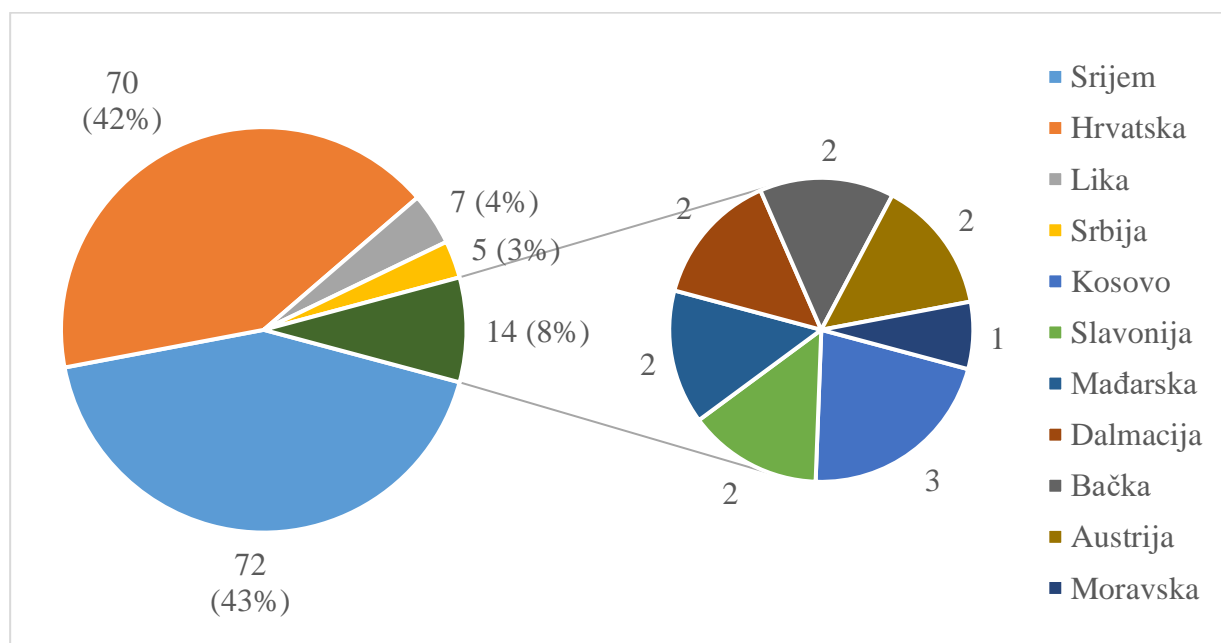
⁵¹⁴ Riječ je o već spomenutim modelima Zapadne i Istočne Europe, gdje Kaser navodi da su „Hrvati-katolici“ baštinili zapadnoeuropski model obitelji, ženidbe i fertiliteta i time značajno kasnije stupali u brak. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 56, 129-132.

⁵¹⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

kućanstvu negirao mogućnost raširenog postojanja složenih obiteljskih struktura kao posljedice snažnijeg patrijarhata.⁵¹⁶

Prikaz zemlje rođenja aktivnih krajišnika u pukovnji s područja Pukovnikove satnije nalazi se na 11. grafikonu.

Grafikon 11. Zemlja rođenja krajišnika s područja Pukovnikove satnije u aktivnoj vojnoj službi Pukovnije.⁵¹⁷

Premda najzastupljeniji, krajišnici rođeni u Srijemu nisu bili u apsolutnoj većini.⁵¹⁸ Gotovo je jednakom broju pojedinaca kao zemlja rođenja bila zapisana Hrvatska, dok nije bio ni beznačajan postotak onih koji su dolazili iz raznih drugih zemalja (15 %). Usporedbom životne dobi s mjestom rođenja pojedinaca, dolazi se i u slučaju Pukovnikove satnije do značajne razlike u broju mlađih od 20 i starijih od 31 godinu koji su rođeni na prostoru Srijema i onih koji nisu. Tako je 64,6 % mlađih od 20 godina rođeno na prostoru Srijema,⁵¹⁹ dok je isti postotak za kategorije od 20 do 25 godina iznosio 48,9 %, od 26 do 31 godine 43,5 % te za starije od 31 godinu 33,3 %.⁵²⁰ S obzirom na to da je čak jedna trećina mlađih od 20 godina

⁵¹⁶ Uzroci se navedenog stanja u slučaju Mitrovice moraju tražiti negdje drugdje, poput primjerice u činjenici da se radi o mjestu s relativno visokim stupnjem urbanizacije za jedno krajiško društvo druge polovice 18. stoljeća. Međutim, takvo propitivanje nadilazi opseg ovog rada i stoga se ostavlja otvorenim za daljnja istraživanja.

⁵¹⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

⁵¹⁸ Od ukupno 72 pojedinca porijeklom iz Srijema, njih 68 bilo je rođeno u Mitrovici. Unutarnja migracija stoga nije bila značajnije zastupljena.

⁵¹⁹ U slučaju mlađih od 20 godina pronalazi se i statistički značajna razlika ($X^2(1, N=168)=7,28, p<0,05$).

⁵²⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

rođena izvan Srijema, podatci upućuju da je naseljavanje u Mitrovicu nastavljeno i još uvijek bilo značajno i nakon uspostave krajiškog pukovnijskog prostora. Premda ih je velika većina dolazila s prostora današnje središnje Hrvatske, zbog izostanka navoda samog mjesta rođenja,⁵²¹ a što inače nije bila uobičajena praksa, ne može se jasno utvrditi radi li se o jednom užem i koncentriranom području ili široj regiji, odnosno pretežito krajiškom ili provincijalnom prostoru s kojeg su pojedine obitelji doseljavale u Mitrovicu.

Prema vjeroispovijesti aktivni su krajišnici rođeni u Hrvatskoj bili gotovo dvotrećinski katolici (65,8 %), dok je u slučaju rođenih u Srijemu prevladavalo pravoslavlje s 59,7 %. Određenom broju pojedinaca, posebno mlađima, koji su rođeni u Srijemu obitelji su se tek neposredno prije njihova rođenja doselile iz Hrvatske ili pak neke od drugih navedenih zemalja. To se najbolje ocrtava uvidom u kućanstva koja su davala po 2 pripadnika u aktivnu službu, a gdje pronalazimo 3 katolička kućanstva, od njih ukupno 7, koja su davala po jednog starijeg pripadnika rođenog u Hrvatskoj i jednog mlađeg rođenog u Srijemu. Slučajevi obitelji Spaich pod kućnim brojem 39 i obitelji Hazich pod kućnim brojem 103 daju dodatni uvid o vremenu njihova doseljenja.⁵²² Naime, obični pješak Luka Spaich imao je 22 godine i bio je rođen u Hrvatskoj, dok je razvodnik Mato Spaich imao 21 godinu i bio rođen u Srijemu (Mitrovici). Slična je situacija i kod obitelji Hazich, gdje je stariji Milko imao 21 godinu i bio rođen u Hrvatskoj, dok je mlađi Jovan imao 20 godina i bio rođen u Srijemu (Mitrovici). Iz navedenog se vidi da se obitelj Spaich u Mitrovicu doselila u razdoblju 1745. – 1746. godine, a obitelj Hazich 1746. – 1747. godine, odnosno obje u vrijeme uspostavljanja Petrovaradinske pukovnije i intenzivnijih migracija.⁵²³ Naseljavanje je prostora središnje Hrvatske bilo stoga ključni čimbenik u jačanju katoličkog elementa u stožernoj Mitrovici, a što je bio vojno-politički cilj zbog koncentriranosti katolika u stožeru i ostalim rukovodećim pozicijama, kako pukovnije, tako i općenito vojske Monarhije.

Ukupno je 168 aktivnih krajišnika u pukovnijskoj službi iz Mitrovice nosilo 56 različitih osobnih imena, a od kojih su najzastupljenija bili Jovan, Ivan i Johan (22; 13 %), zatim Petar (11; 6,5 %), Mihailo (11; 6,5 %), Josip (8; 4,8 %), Nikola (7; 4,2 %), Juriša (6; 3,5 %) i Pavo (6; 3,5 %). Kod katolika je najviše bilo Ivana (10),⁵²⁴ Juriša (6), Mihaila (6), Josipa (6), Marka (5), Martina (4), Miši (4) i Petara (4), a kod pravoslavaca Jovana (12),⁵²⁵ Petara (7), Mihaila

⁵²¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

⁵²² U trećem slučaju stariji pripadnik imao je 49, a mlađi svega 19 godina. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

⁵²³ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 1, str. 23.-233; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

⁵²⁴ Točnije 5 Ivana, 3 Johana i 2 Jovana. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

⁵²⁵ Točnije 8 Jovana i 4 Ivana. Isto.

(5), Pavi (4), Gavriila (3), Nikola (3), Sima (3) i Todora (3). Od ukupno 56 različitih imena, njih 12 u ovom slučaju pronalazimo kao zajednička katolicima i pravoslavicima. Različitih je prezimena ukupno bilo 134, a najučestalija su bila Bunievatz (3), Debich (3), Hazich (3), Herzegovatz (3), Schanzevich (3) i Stojanovich (3). Za razliku od Tjelesne satnije, u ovom su slučaju svi pripadnici koji su dolazili iz istog kućanstva ujedno imali i isto prezime.⁵²⁶

5.4. Bojnikova (Drenovačka) satnija

Bojnikova (Drenovačka) satnija (*Obristwachtmeister Compagnie*) bila je nominalno satnija u vlasništvu bojnika Jacoba von Leutnera, katolika iz Austrije i stožernog časnika koji se nalazio u Mitrovici.⁵²⁷ Mjesto satnika poručnika i neposrednog zapovjednika u trenutku popisa bilo je upražnjeno već godinu i pol dana.⁵²⁸ Posljednji je satnik poručnik Johan von Hohenried prema odluci Dvorskog ratnog vijeća iz 2. svibnja 1766. godine prešao u Transilvanijsku vojnu krajinu na mjesto satnika.⁵²⁹ U razdoblju je upražnjenosti mjesta satnika poručnika satnijom zapovijedao natporučnik Johann Klobuczar, katolik rodom iz Karlovačkog generalata koji je bio smješten u Gunji.⁵³⁰ U studenom je 1767. godine imao 46 godina i bio je oženjen,⁵³¹ a uz suprugu Helenu s njim su stanovali i njegov 17-godišnji sin Josephus te 14-godišnja kći Lucia.⁵³²

Bojnikova je satnija zajedno sa satnijama Obuchina (Adaševačkom) i Woinizky (Morovička) pokrivala većinu zapadnog prostora Pukovnije, čineći na tom dijelu njezin jugozapadni potez.⁵³³ Ukupno je imala 7 naselja sa stožerom u Drenovcima, što je ujedno bio i

⁵²⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

⁵²⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 1.

⁵²⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁵²⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1749, 1766., *Monath Tabella*, fol. 5.

⁵³⁰ Johann Klobuczar bio je najviše rangirani časnik u satniji sve do kolovoza 1769. godine, kada je na mjesto satnika poručnika došao Johan Dedovicz. Više je od 3 godine zapovijedao i upravljao satnijom i njezinim područjem s činom i plaćom natporučnika, status koji je zadržao i nakon dolaska novog zapovjednika. Satnija je također od svibnja 1768. godine promijenila posjednika i postala Pukovnikova satnija umjesto Bojnikove satnije. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol 4., D-1739, 1769., *Monath Tabella*, fol. 8.; D-1740, 1768., *Monath Tabella*, fol. 5.

⁵³¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4

⁵³² U popisu katoličkog stanovništva istočne Slavonije iz 1767. godine Johannu je, vjerojatno okvirno, navedeno 50 godina starosti, dok je supruzi Heleni navedeno 45. Njegov sin, premda je već imao dovoljno godina, nije bio u aktivnoj vojnoj službi. Prilikom popisivanja u napomeni je posebno navedeno da "je na ovom mjestu stacioniran presvijetli gospodin Joannis Klobucsar natporučnik" (izvornik: *In hocc Loco est statio Perilustris Dni Joannis Klobucsar locumtenentis superioris*). Upečatljiva je činjenica da su časnici bili od posebnog interesa i za crkvene popisivače, a koji su im navodili i čin i zaduženje (op.a.). Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1058.

⁵³³ *Petrovaradinska pukovnija. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 26-30; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4, 13, 17.

najveći broj naselja koje je obuhvaćala jedna satnija Petrovaradinske pukovnije.⁵³⁴ Ostala su naselja satnijskog područja bila Gunja, Đurići, Račinovci, Jamena, Strošinci i Soljani.⁵³⁵

Prostorno je bila izuzetno velika prostirući se na približno 270 km². Međutim, veliki dijelovi površine bili su prekriveni šumama, velikim močvarama i brojnim barama. Rijeka je Sava na ovome prostoru svake godine tri do četiri puta izlazila iz svoga korita i poplavljivala većinu satnijskog područja te je na nekoliko tjedana u potpunosti onemogućavala kretanje i komunikaciju. Većina bi cesta i puteva postala neprohodna već za vrijeme veće kiše, stoga je općenito cestovna povezanost bila nepouzdana i mogla se u gospodarske i transportne svrhe koristiti samo sezonski. Tako su primjerice Soljani, premda najudaljenije satnijsko naselje od rijeke Save, za vrijeme dugotrajne kiše i izlivanja rijeke bili potpuno poplavljeni te se komunicirati s drugim naseljima moglo samo uz pomoć lađa. U drugu su ruku Račinovci bili na nešto povišenom mjestu, te su za vrijeme poplava postajali otok premda su bili vrlo blizu rijeke. Preostala su sela dijelila sličnu međusobnu sudbinu u pogledu djelomične poplave samog mjesta i potpune poplave cijelog okolnog prostora i odsječenosti komunikacija.⁵³⁶

Drenovci su cestovnim putem koji je vodio preko Soljana i Morovića bili udaljeni 64 km od Mitrovice, s tim da je značajan dio puta vodio kroz gustu šumu, uskim i blatnim putem. Premda nešto dulji, put je preko Strošinaca i Morovića ipak bio djelomično prohodniji i kvalitetniji. Unutar same satnije, od Drenovaca je Gunja bila cestovno udaljena 6,2 km, Đurići 5 km, Račinovci 6,8 km, Jamena 12,8 km, Strošinci 12,5 km te Soljani nešto više od 6 km. Satnijska su naselja, zajedno sa selom Vrbanjom,⁵³⁷ činili jednu kompaktnu geografsku cjelinu djelomično odsječenu od ostatka pukovnijskog prostora najvećim korpusom guste šume Petrovaradinske pukovnije.⁵³⁸ Premda površinski velika, čak 6 puta veća od Pukovnikove i gotovo dvostruko od Tjelesne satnije, i s velikim brojem sela, Bojnikova satnija nije imala pogodno prirodno okruženje i stoga ni kvalitetnu cestovnu povezanost kao do sada dvije prikazane satnije.

Satnija je pokrivala približno 30 km najzapadnije pukovnijske granice na rijeci Savi od točke razgraničenja s Brodskom pukovnijom, a duž koje se nalazilo 11 čardaka.⁵³⁹ Najzapadniji

⁵³⁴ Taj je broj još jedino imala satnija Obuchina. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 13.

⁵³⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁵³⁶ *Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 25-31, str. 37-64.

⁵³⁷ Premda bi prema geografskoj logici Vrbanja trebala pripadati u sklop istog satnijskog područja kao i obližnji Soljani i Drenovci, koji su joj bili udaljeni svega 5 i 6 km, ipak je bila uvrštena u satniju sa stožerom u Adaševcima. Prvo je susjedno satnijsko selo Vrbanji stoga bio Lipovac na 14 km zračne udaljenosti, dok su Adaševci bili udaljeni čak 25 km zračnom linijom. Očigledno je da su u određivanju satnijske pripadnosti Vrbanje odlučujuću ulogu igrali drugi čimbenici, poput demografskih i gospodarskih.

⁵³⁸ *Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 25-31.

⁵³⁹ Broj je čardaka u pojedinoj satniji uvelike ovisio o njezinom geografskom položaju u odnosu na granicu prema Osmanskom Carstvu na rijeci Savi. Satnije koje su se većinski prostorno prostirale uz samu rijeku, kao Bojnikova

se, i ujedno prvi čardak *Brizna*, nalazio 3,2 km kordonskim putem⁵⁴⁰ od Brodske pukovnije i južno od Gunje, a od koje ga je dijelila šuma s barom bez mogućnosti prolaza. Da bi se do njega došlo, moralo se ići obilaznim kordonskim putem preko sljedećeg čardaka *Strug*, a koji se nalazio nešto više od 2 km istočno i do kojeg je iz Gunje vodio direktni put. Iduća 2 čardaka, *Ranovac* koji je bio udaljen od *Struga* 4,1 km i *Prohod* udaljen dodatnih 3 km istočno, bili su u blizini sela Račinovci s kojim su bili povezani putem. Na graničnom su se potezu između sela Račinovaca i Jamene nalazila 3 čardaka na međusobnoj udaljenosti između 2,5 i 3 km i to redom: *Bogac*, *Novi* i *Stupanj*. Pristup je do njih bio moguć samo kordonskim putem, s obzirom da su bili stiješnjeni između rijeke Save s jedne i šume i močvara s druge strane. Čardak je *Stupanj*, kao i preostala 4 čardaka nizvodno na satnijskom području, bio građen od drveta i postavljen na drvene stupove zbog izlivanja rijeke, a što se najčešće događalo tri do četiri puta godišnje kako je već spomenuto i za cijelo satnijsko područje.⁵⁴¹ Prvi je od njih bio čardak *Sobotište* na udaljenosti od 3,2 km i neposredno ispred sela Jamene, s kojim je bio povezan dobrim putem. Posljednja su 3 čardaka na satnijskom području, redom *Ada*, *Lisačka* i *Wirthaus* (*Gostionica*), bila međusobno udaljena između 2,1 i 2,5 km. Do čardaka se *Ade* i *Lisačke* moglo doći isključivo kordonskim putem zbog velike močvare *Puk bare* koja im se nalazila u neposrednoj pozadini, dok je do posljednjeg čardaka *Wirthaus* postojao i obilazni put oko dotične močvare kroz šumu *Smogavski Lug*. Iz navedenog vidimo da su čardaci na području Bojnikove satnije bili relativno ravnomjerno raspoređeni i na međusobnim razmacima između 2 i 4 km, te da ih je 11 pokrivalo ukupno 30 km granice bez većih praznih zona za razliku od situacije na području Tjelesne satnije. Kordonski je put bio kvalitetan i od izuzetno velike važnosti, jer za čak 7 čardaka nije postojala druga mogućnost pristupa, premda je i on bio poplavljen za vrijeme izlivanja rijeke Save.⁵⁴² Broj kuća i muškaraca u naseljima Bojnikove satnije za vrijeme popisa 1767. godine nalazi se na 11. tablici.

satnija, su razmjerno imale i veći broj čardaka na svom području od satnija koje su većinski bile smještene u unutrašnjosti. Međutim, s obzirom da je cijela pukovnja imala 76 čardaka, 11 je bio relativno velik broj i za satniju smještenu na rijeci Savi. *Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., *Monath Tabella*, fol. 11.

⁵⁴⁰ Kordonski je put bio važan za satnijska sela jer se u vrijeme dok nije bila opća poplava njime moglo prolaziti i teškim kolima, a što je posebno dolazilo do izražaja zbog opće lošeg stanja puteva na ovom prostoru. Također je povezivao brojne čardake do kojih je zbog bara i šuma drugim putevima bilo otežano ili čak nemoguće doći. *Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcija 28, str. 50-58.

⁵⁴¹ *Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, str. 62.

⁵⁴² Isto, sekcije 28 i 29, str. 50-65.

Tablica 11. Broj kuća i muškaraca u naseljima Bojnikove (Drenovačke) satnije u studenome 1767. godine.⁵⁴³

Naselje	Broj kuća	Broj muškaraca
Drenovci	86	389
Gunja	42	240
Đurići	23	89
Račinovci	45	240
Jamena	116	426
Strošinci	34	139
Soljani	34	172
Ukupno:	380	1695

Premda stožerno mjesto, Drenovci nisu bili najveće naselje u satnji niti prema broju kuća niti prema broju muškaraca (stanovnika). Najmnogoljudnije je naselje bilo Jamena, dok je ono s najmanje stanovnika bilo Đurići. Premda grubo, naselja satnijskog područja prema veličini mogla bi se podijeliti na Drenovce i Jamenu kao velika, zatim Gunju i Račinovce kao srednja te Đuriće, Strošince i Soljane kao mala. Prosječno je po jednom kućanstvu najviše muškaraca imala Gunja, njih čak 5,71, zatim su slijedili Račinovci s 5,33, pa redom Soljani s 5,06, Drenovci s 4,52, Strošinci s 4,09, Đurići s 3,87 i konačno Jamena s 3,67. Satnijski je prosjek bio 4,46 muškaraca po jednom kućanstvu, a što je predstavljalo približno 9 stanovnika zajedno sa ženama. Ne može se utvrditi povezanost između veličine naselja i veličine kućanstva, jer su prema stanovništvu najveće i najmanje naselje na začelju u prosjeku pojedinog kućanstva. Razlika od preko 2 muškarca po jednom kućanstvu u slučaju Gunje i Jamene predstavljala je značajno veće odstupanje nego je to bilo u slučaju naselja Karlovčića i Progara u Tjelesnoj satnji, a gdje je razlika bila 1,65. Dok su Tjelesna i Pukovnikova satnija bile relativno slične prema broju muškaraca koje je imalo jedno njihovo prosječno kućanstvo (3,49 i 3,23), Bojnikova je satnija s prosjekom od 4,46 odstupala u smjeru većih kućanstava. Muškarci satnijskog područja Bojnikove satnije prema kategorijama vojne službe navedeni su u 12. tablici.

⁵⁴³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4

Tablica 12. Muškarci područja Bojnikove (Drenovačke) satnije 1767. godine prema kategorijama vojne službe.⁵⁴⁴

Naselje	Vojno sposobni		Vojno nesposobni			Svećenici
	U službi	Prekobrojni	Mladi	Poluinvalidi	Invalidi	
Drenovci	72	29	195	57	36	0
Gunja	45	18	125	38	14	0
Đurići	13	8	49	12	7	0
Račinovci	39	11	137	39	14	0
Jamena	73	26	221	75	30	1
Strošinci	28	7	65	30	9	0
Soljani	31	13	85	32	11	0
Ukupno	301	112	877	283	121	1
	413		1281			

Iz prikazanih se podataka vidi da je za vojnu službu sposobnih muškaraca bilo svega 24,4 %, dok su mladi činili apsolutno najbrojniju kategoriju s čak 51,7 %. Udio je starih, nemoćnih i invalida bio 23,8 %, a na satnijskom je području postojao samo jedan pravoslavni svećenik u Jameni. Prosječno je kućanstvo imalo 1,09 sposobnih za vojnu službu, 2,3 mlađih od 16 godina i 1,06 starih i invalida. Ukupno gledano, na jednog su vojno sposobnog muškarca u pravilu dolazila više od tri koja nisu bila sposobna za vojnu službu, dok je za jednog aktivnog vojnika krajišnika bilo 5,6 muškaraca u svim kategorijama koji nisu bili dijelom vojske. U odnosu na druge dvije satnije, udio invalida u ukupnom broju muškaraca ostao je sličan, dok je najveća razlika u smanjenom udjelu vojno sposobnih i povećanom udjelu mladih. S obzirom na veću brojnost pojedinog kućanstva, u konačnici je broj vojno sposobnih po jednom kućanstvu bio jednak kao i u Tjelesnoj satniji, ali je istovremeno razlika nadomještena značajno većim udjelom mladih i invalida u istoj kategoriji. Time je i opterećenost gospodarskim poslovima zbog potrebe za uzdržavanjem većeg broja ljudi bila izraženija.

Od 301 uključenih u aktivnu vojnu službu, 277 je bilo pješaka, 12 grenadira i 12 husara.⁵⁴⁵ Husari su bili u službi Slavonske husarske pukovnije, a grenadiri su služili u 1.

⁵⁴⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4

⁵⁴⁵ Na popisu se dodatno nalazio i jedan stožerni časnik, natporučnik Mihailo Stephanovich. Taj je 56-godišnji pravoslavac iz Jamene u trenutku popisa bio umirovljen (*jubilirt*), te je vrijeme provodio u svom rodnom mjestu. S obzirom da se pripadnike stožera ni u prethodnim slučajevima nije ubrajalo u statistiku Satnije te da u trenutku popisa nije bio na neposrednoj aktivnoj dužnosti, nego na dopustu, u ovom slučaju je dotični natporučnik

grenadirskoj satniji Putnik.⁵⁴⁶ Bojnikova je satnija u svome aktivnom sastavu imala 277 pripadnika od potrebnih 240 za popunjavanje, a što je činilo čak 115,4 % propisanog stanja.⁵⁴⁷ Postojanje 37 pripadnika koji su prelazili preko popunjenog aktivnog stanja, kao što je bio slučaj ove Satnije, te nedostatak od njih 89 pripadnika u slučaju Pukovnikove satnije, ili pak njih 50 u slučaju Tjelesne satnije, svjedoči o nesrazmjeru i neuravnoteženosti, odnosno o velikim odstupanjima od norme na oba spektra. U apsolutnim je brojkama Bojnikova satnija imala 126 aktivnih krajišnika više od Pukovnikove, odnosno 87 više od Tjelesne. Prilikom posljednje rekonstrukcije u rujnu 1767. godine, satnija je dobila 70 novih pripadnika, a što je predstavljalo izmjenu od 25,3 %. Od 70 novih aktivnih krajišnika, u Bojnikovoj satniji njih 31 bilo je uključeno iz prekobrojnih, 27 iz mladih i 2 iz novih, dok ih je 4 bilo premješteno iz pukovnijskih grenadira i 3 iz Slavonskih husara u obične pješake. Osim navedenih, u Satniju je bio premješten i jedan furir iz Satnije Raikovich te su u službu vraćena i 2 dezertera.⁵⁴⁸

Postotak je vojno sposobnih uključenih u službu na razini satnijskog područja bio 72,9 %, a dok je za pojedina naselja iznosio: 61,9 % za Đuriće, 70,5 % za Soljane, 71,3 % za Drenovce, 71,4 % za Gunju, 73,7 % za Jamenu, 78 % za Račinovce i 80 % za Strošince. Vojnike je na prostoru satnije ukupno davalo 256 kućanstava (67,7 %), dok 124 (32,6 %) nisu davala nikoga u aktivnu vojnu službu. Broj kućanstava koja su davala vojnike u pojedinim naseljima satnijskog područja iznosio je: 12 (52,2 %) u Đurićima, 70 (60,3 %) u Jameni, 23 (67,6 %) u Strošincima, 24 (70,6 %) u Soljanima, 61 (70,9 %) u Drenovcima, 33 (73,3 %) u Račinovcima i 33 (78,6 %) u Gunji. Od 256 navedenih kućanstava, njih je 39 (15,2 %) u aktivnu vojnu službu davalo po 2 ili više pripadnika. U Jameni su svega 3 kućanstva davala po 2 pripadnika, u Đurićima jedno, u Drenovcima je 8 davalo po 2 i jedno po 3 pripadnika, u Račinovcima 4 po 2 i jedan po 3 pripadnika, u Strošincima 5 po 2 pripadnika, u Soljanima 5 po 2 i jedan po 3 pripadnika te u konačnici u Gunji 8 kućanstava davalo je 2 pripadnika, dok su 2 kućanstva davala po 3 pripadnika u aktivnu vojnu službu.⁵⁴⁹

Uz lokalno su stanovništvo na satnijskom području u časničkim stanovima živjela 4 satnijska časnika i furira.⁵⁵⁰ U stožernim je Drenovcima bio smješten samo furir Jacob Schiller, a koji je u Satniju bio premješten prije svega dva mjeseca. Imao je 26 godina, bio je oženjeni

Stephanovich izostavljen iz statističke obrade Bojnikove satnije. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 1, 4.

⁵⁴⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 8.

⁵⁴⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., *Monath tabella*, fol. 11.

⁵⁴⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁵⁴⁹ Isto.

⁵⁵⁰ Izuzev već spomenutog stožernog časnika potporučnika Mihaila Stephanovicha, koji je privremeno boravio u Jameni za vrijeme umirovljenja.

katolik i dolazio je iz Beča.⁵⁵¹ Već spomenuti trenutni zapovjednik, natporučnik Johann Klobuczar, bio je smješten u Gunji, dok je potporučnik Adam Babogredatz von Ehrenhügel, 31-godišnji katolik rodom iz Babine Grede u Slavoniji, bio smješten u Jameni.⁵⁵² Posljednji je časnik bio 31-godišnji zastavnik Nikola Babich, katolik rodom iz Slavonije, a koji je živio u Račinovcima.⁵⁵³ U Drenovcima i Jameni časnički su stanovi bili zidani, dok je u Gunji bio izgrađen od drveta. U Račinovcima se prilikom opisa mjesta 1780. godine časnički stan nije spominjao.⁵⁵⁴

Adam Babogredatz (Babogredacz) von Ehrenhügel u trenutku popisa bio je jedini plemić u Bojnikovoj satniji,⁵⁵⁵ a stalež je naslijedio od svog pokojnog oca Lovre.⁵⁵⁶ Lovro Babogredatz je rođen kao obični pučanin u Babinoj Gredi, mjestu u Brodskoj pukovnici prema kojem su dobili i ime, prema svemu sudeći tijekom 1710-ih godina. Nije poznato kada je točno Lovro započeo službu u Petrovaradinskoj pukovnici, s obzirom da ga pronalazimo već u prvim mjesečnim tablicama i popisima viših časnika Pukovnije iz 1759. godine,⁵⁵⁷ jednako kao i sina Adama.⁵⁵⁸ U svibnju 1759. godine Lovro je naveden kao prekobrojni natporučnik koji je trenutno bio bolestan i nalazio se u pukovnijskoj bolnici, dok je istovremeno Adam bio među prekobrojnim zastavnicima. Oboje su se, međutim, nalazili na bojišnici Sedmogodišnjeg rata (1756. - 1763.).⁵⁵⁹ Lovro je cijelu vojnu kampanju 1759. godine proveo bolestan te je u prosincu poslan nazad u domovinu u sklopu bojne kolone koju je predvodio bojnik von Jeossich.⁵⁶⁰ Iduće dvije godine proveo je kao jedan od 6 natporučnika koji se nisu vratili na bojište nego su ostali u domovini tijekom vojnih kampanja. Sin Adam je, u drugu ruku, u prosincu na bojišnici uvršten u sastav Pukovnikove satnije, a u siječnju 1760. godine prebačen je u sastav Satnije Schmidt. Na bojišnici je ostao tijekom cijele zime kao samo jedan od 4 zastavnika. U konačnici

⁵⁵¹ Furir Jacob Schiller nije spomenut u crkvenom popisu katoličkog stanovništva Drenovaca iz 1767., a što upućuje na činjenicu da je vjerski popis napravljen prije nego je on premješten 7. rujna iz satnije Raikovich. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.; Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1016-1032.

⁵⁵² HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁵⁵³ Nikola (Nicolaus) Babich nalazi se u crkvenom popisu katoličkog stanovništva Račinovaca iz 1767., a naveden je kao 33-godišnji "muž". Bio je oženjen i živio je u kućanstvu s 28-godišnjom suprugom Marijom i 3-godišnjom kćeri Annom. Pod napomenom navedena mu je slična opaska kao i kod natporučnika Klobucsara, a glasila je: "na ovom mjestu nalazi se presvijetli gospodin Nikola Babich zastavnik" (izvornik: *Hocce in loco est se ac is perillustris Domini Nicolai Babich Vexilliferi*). HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.; Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1043.

⁵⁵⁴ *Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, str. 54, 57, 58, 62.

⁵⁵⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁵⁵⁶ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1091.; Johann Georg Megerle von Mühlfeld, *Österreichisches Adels-Lexikon des Achtzehnten und Neunzehnten Jahrhunderts*, Beč, 1822., str. 163; Ernst Heinrich Kneschke (ur.), *Neues allgemeine Deutsches Adels-Lexicon*, vol. 1, Friedrich Voigt, Leipzig, 1859., str. 490.

⁵⁵⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1759., *Monat tabella Pro Mense Decembri 1759 und Revertirte Dritte Collone*, fol. 8.

⁵⁵⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1759., *Monat tabella*, fol. 9.

⁵⁵⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1759., fol. 5.

⁵⁶⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1759., fol. 5-13.

je bio dijelom bojnog sastava Petrovaradinske pukovnije na bojišnici tijekom cijele vojne kampanje 1760., ali i 1761. godine.⁵⁶¹

Iznimno teška situaciju kroz koju je prolazila Petrovaradinska pukovnija u razdoblju Sedmogodišnjeg rata (1756. - 1763.) prepoznaje se u ratnim putevima oca i sina Babogredatz.⁵⁶² I dok je otac Lovro vojnu kampanju 1759. godine proveo bolestan, a što je bilo jedno od temeljnih obilježja te kampanje uslijed dugog marširanja i odlaska sve do Frankfurta na Odri i zatim provođenja mjeseci na teritoriju Poljske, sin Adam je na bojišnici proveo pune dvije godine bez povratka u domovinu. Sudbina Adama zadesila je pripadnike 4 satnije koji su ostali na bojišnici tijekom zime 1759. - 1760. godine, kao i dio pukovnijskog stožera. Otac Lovro, zbog godina i bolesti koju je prebolio u kampanji 1759. godine, više se nije mogao vratiti na bojišnicu.⁵⁶³

Premda se izrijeком ne navodi, u zaslugama i oca i sina treba tražiti razlog zašto je carica Marija Terezija 1762. godine Lovi Babogretzu izdala nasljednu plemićku povelju nasljednih austrijskih zemalja s dodatkom "von Ehrenhügel".⁵⁶⁴ Unatoč tome, Lovro nije vertikalno napredovao u vojnoj pukovnijskoj hijerarhiji, a što je bila neposredna sudbina i nekih drugih visokih časnika iz kampanje 1759. godine.⁵⁶⁵ Međutim, Lovrine zasluge u vojnoj službi dovele su do utemeljenja jedne nove plemićke krajiške vojne obitelji, koja je nastavljena u njegovom sinu Adamu.⁵⁶⁶ Bilo je to na tragu neposredne reforme koju je uvela carica i kraljica Marija Terezija 1757. godine, zajedno s uvođenjem Vojnog Reda Marije Terezije, a koja se odnosila na mogućnost dodjeljivanja nasljednog plemićkog statusa posebno istaknutim časnicima u vojsci koji su imali više od 30 godina aktivne vojne službe.⁵⁶⁷

⁵⁶¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1760., fol. 1-22; 1761., fol. 1-10.

⁵⁶² Više o ratnom putu Petrovaradinske pukovnije u Sedmogodišnjem ratu (1756. - 1763.) i vojnim kampanjama 1759. - 1762. godine u potpoglavlju *Od Landeshuta do Hubertusburga (1763.)*.

⁵⁶³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1760., fol. 1-22; 1761., fol. 1-10.

⁵⁶⁴ Mühlfeld, *Österreichisches Adels-Lexikon*, str. 163.

⁵⁶⁵ Od vraćenih je časnika u vojnoj koloni pod bojnikom Jeossiechem satnik poručnik Obuchina 1767. godinu dočekaо kao satnik, što je bilo vertikalno napredovanje unutar pukovnijske hijerarhiji. U drugu ruku, natporučnik Klobuczar ponovno je poslan na bojišnicu već 1760. godine, a bojnik Jeossich u kampanji 1761. godine. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1761., *Monath tabella*, fol. 3-12.; 1761. fol. 1-12, 1762., fol. 1-12, 1763., fol. 10-12; D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁵⁶⁶ Adam je, između ostalog, kao potpukovnik Druge banske pukovnije 1796. - 1797. godine vodio bojni bataljun na bojištu u Italiji protiv Francuske, gdje se posebno istaknuо zaslugama. Izdanke obitelji Babogredatz von Ehrenhügel pronalazimo u vojnim popisima sve do sredine 19. stoljeća. Naime, Josip Babogredatz von Ehrenhügel bio je pukovnik Ličke krajiške pješački pukovnija od 1824. do 1831. godine, a zatim je ostao bez direktnog zaduženje neko vrijeme. Uskoro je prešao u Varaždin, gdje ga pronalazimo prilikom popisa 1840. godine kao pukovnika bez zaduženje. Josip je, prema svemu sudeći, bio Adamov sin. Vladimir Brnardić, „Banski generalat“, *Hrvatski vojnik*, no. 29, 2005.; Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 258.; *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums*, Beč, 1832., str. 479.; *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes*, Beč, 1840., str. 62.

⁵⁶⁷ Drago Roksandić, *Vojna Hrvatska. La Croatie militaire*, knj. 1, Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 46-47.

Ovdje bi trebalo posebno dodatno istaknuti da je jedan od 3 natporučnika koji su bili u navedenoj bojnoj koloni pod vodstvom bojnika Jeossicha bio upravo sam Klobucsar, trenutni zapovjednik Bojnikove satnije i neposredno nadređeni Lovrinom sinu Adamu.⁵⁶⁸ Međutim, Klobucsar nakon rata nije uveden u plemićki stalež, niti je vertikalno napredovao unutar vojne hijerarhije. Štoviše, vojne su se vlasti, barem prema trenutnom uvidu, prema njemu u konačnici ponijele nepravedno, jer je 3 godine zapovijedao satnijom s činom i plaćom natporučnika.⁵⁶⁹

Otac i sin Babogredatz su godinama zajedno služili u Petrovaradinskoj pukovnji, ali uvijek u različitim satnijama što upućuje na činjenicu da za vrijeme aktivne službe nisu bili dijelom istog kućanstva. Dok je Lovro ostao natporučnikom u satniji Niccolich sve dok nije umirovljen u studenom 1764. godine,⁵⁷⁰ Adam je u međuvremenu kao zastavnik promijenio nekoliko satnija i mjesta dužnosti: u siječnju 1760. godine ulazi u Satniju Schmidt,⁵⁷¹ u studenom 1763. godine pronalazimo ga u Satniji Wittkovich (Belegiška),⁵⁷² a u siječnju 1765. godine u Satniji Schudovich (Slankamenska).⁵⁷³ U studenome 1764. godine, kada je Lovro ušao u status umirovljenog časnika, Adam je premješten u Satniju Böhr (Laćaraška) s promaknućem u čin potporučnika.⁵⁷⁴ Iz Satnije Böhr u Bojnikovu (Drenovačku) satniju Adam je premješten s istim činom u veljači 1765. godine te je smješten u časnički stan u Jameni.⁵⁷⁵ Natporučnik Lovro Babogredatz, začetnik plemićke obitelji von Ehrenhügel, preminuo je 5. kolovoza 1765.⁵⁷⁶

Plemićki je status donosio očigledne prednosti u odnosu, ne samo na okolne obitelji običnih krajišnika, nego i na druge časnike iste satnije. Tako je, primjerice, upravo Adam Babogredatz bio smješten u zidanom časničkom stanu, dok je istovremeno njegov nadređeni časnik i trenutni zapovjednik, te ratni veteran i suborac oca Lovre - Johann Klobucsar bio smješten u drvenoj kući. Osim toga, na satnijskom je području jedino Babogredatz imao privatnu sluškinju, premda je živio u časničkom stanu još samo sa svojom ženom, majkom

⁵⁶⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1759., *Monat tabella Pro Mense Decembri 1759 und Revertirte Dritte Collone.*; D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁵⁶⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1749, 1766., *Monath Tabella*, fol. 5.; D-1739, 1769., *Monath Tabella*, fol. 8

⁵⁷⁰ Nije navedeno gdje je točno bio smješten, posebno jer je na njegovo mjesto u satniji došao novi časnik. Premda se trenutno ne može potvrditi, nije isključeno da je zajedno sa suprugom i kćerkom otišao živjeti kod sina Adama. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1764., *Monath tabella*, fol. 11.

⁵⁷¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1760., *Monath tabella*, fol. 1.

⁵⁷² HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1763., *Monath tabella Pro Mesne Novembri 1763.*

⁵⁷³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1764., *Monath tabella*, fol. 1.

⁵⁷⁴ Ova su 2 događaja vjerojatno bila povezana, jer je s odlaskom oca u status mirovanja, a što je s obzirom na životnu dob u njegovom slučaju *de facto* značilo umirovljenje, istovremeno promaknut njegov sin. Moguće je da su vojne vlasti ovime nastojale dati određenu kompenzaciju i počast zaslužnoj krajiškoj obitelji (op.a.). HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1764., *Monath tabella*, fol. 11.

⁵⁷⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1765., *Monath tabella*, fol. 2.

⁵⁷⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1765., *Monath tabella*, fol. 8.

udovicom i mlađom sestrom.⁵⁷⁷ Službenog je vojnog podvornika imao samo Klobucsar,⁵⁷⁸ s obzirom da su podvornici bili zaduženi kao časnički sluge uglavnom samo za zapovjednike satnija.⁵⁷⁹ Dodatni razlikovni čimbenik kućanstva Babogredatz bio je i navedeni status sestre Marie u crkvenom popisu katoličkog stanovništva, a koji je glasio „domicella“⁵⁸⁰ i time bio jedinstven slučaj kod popisanog katoličkog stanovništva ne samo Bojnikove satnije, nego i cijele Petrovaradinske pukovnije.⁵⁸¹

Bojnikova je satnija bila veća, osim površinski, i prema broju kućanstava i broju stanovnika od Tjelesne i Pukovnikove satnije. Prema unutrašnjoj ustrojbenoj logici Vojne krajine to je trebalo značiti da je mogla ispuniti svoje propisane dužnosti u pogledu vojne službe s manjim opterećenjem nego satnije s manjim i slabije napučenim područjem. Ova se postavka pokazala načelno točnom, jer bi s jednakim brojem husara i grenadira u popunjenom stanju pješaka, Bojnikova satnija imala 63,9 % vojno sposobnih muškaraca uključenih u aktivnu vojnu službi i time bila na gotovo identičnoj razini kao i Pukovnikova satnija, a kojoj je nedostajao velik broj vojnika kako bi popunila svoje redove. Premda bi objektivna opterećenost stanovništva u Bojnikovoj satniji bila veća nego u Pukovnikovoj u slučaju da su imali identičan postotak vojno sposobnih uključenih u aktivnu vojnu službu, prvenstveno zbog manjeg udjela istih u ukupnom stanovništvu, u stvarnosti vidimo da je novačenjem dodatnih 37 pojedinaca podignuta razina za još dodatnih 10 postotnih bodova, čime je stvoreno izuzetno veće opterećenje za lokalno stanovništvo.⁵⁸²

Na navedenoj je propisanoj razini bilo samo selo Đurići. Preostala su naselja imala preko 70 % uključenih, dok su Soljani dosegli razinu od čak 80 %. Razlika je bila još daleko izraženija u usporedbi s Tjelesnom satnijom, a gdje je uključenost vojno sposobnih bila svega

⁵⁷⁷ Supruga mu je bila 25-godišnja Elisabetha, majka 60-godišnja udovica Magdalena, a sestra 17-godišnja Maria. Iz navedenog je vidljivo da su se Magdalena i Maria preselile kod Adama ili neposredno nakon smrti Lovre ili su se svi zajedno nastanili u jednom kućanstvu nakon što je Lovro ušao među časnike na jubileju. Uz popis njihova kućanstva stajala je opaska da je “u ovome mjestu smješten presvjetli gospodin Adam Babogredacz od Ern. Hügel potporučnik” (izvornik: *In hocce loco est statio Perillustris Domini Adami Babogredacz de Ern. Hügel Locumtenentis inferioris*). Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1091.

⁵⁷⁸ Podvornik Klobucsara bio je 19-godišnji Luka Gluaković iz Gunje. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁵⁷⁹ Wrede, *Geschichte*, knj. 1, str. 87.

⁵⁸⁰ Maria je u vrijeme popisa navedena kao 17-godišnja *domicella*, što bi u prijevodu značilo *mlada dama* ili *gospođica*. S obzirom na rijetku pojavnost plemstva izvan stožera na vojnokrajiškom prostoru, njen slučaj kao mlade i neudane plemićke dame bio je jedinstven u provedenoj analizi i promatranome stanovništvu. Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1091.

⁵⁸¹ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1016-1120.

⁵⁸² U Pukovnikovoj je satniji 110 prekobrojnih bilo na 179 aktivnih muškaraca, dok je u Bojnikovoj satniji bilo 112 prekobrojnih na 301 aktivnih, odnosno potonja je satnija imala samo 2 više prekobrojna na čak 122 aktivna muškaraca. Međutim, premda su smatrani kao sekundarna gospodarska snaga, situacija je u broju poluinvalida ipak djelomično ublažava ovaj veliki nesrazmjer u gospodarskoj opterećenosti, s obzirom da je Bojnikova satnija imala 127 poluinvalida više, odnosno gotovo identično većem broju aktivnih vojnika.

53,9 %, dok je sam njihov udio u ukupnom stanovništvu također bio veći. To je u konačnici značilo da, dok je u Bojnikovoj satniji jedan prekobrojni vojno sposobni muškarac dolazio na 2,7 aktivnih u vojnoj službi te na još čak 12,5 muškaraca u ostalim kategorijama, u Tjelesnoj je satniji jedan prekobrojni dolazio na 1,2 aktivnih u vojnoj službi te na još 5,8 muškaraca u ostalim kategorijama.⁵⁸³ Iz perspektive je vojnih vlasti Bojnikova satnija, stoga, bila izrazito učinkovita, jer je davala velik broj aktivnih vojnika u vojnu službu kako u apsolutnom tako i relativnom pogledu.

U studenome je 1767. godine od 277 krajišnika u aktivnoj vojnoj službi Bojnikove satnije na dužnosti bilo njih 56 (20,2 %). Na stožernoj dužnosti u Mitrovici bilo ih je 7, a na ostalim pukovnijskim dužnostima 49. U Mitrovici su jedan kaplar, jedan razvodnik i jedan obični pješak bili na glavnoj straži, a na kontumancu su služila 2 obična pješaka. Po jedan je obični pješak još bio u uredu za sol i kod demnica. Na pukovnijskim su dužnostima 32 krajišnika bila na 8 čardaka, dok ih je 12 bilo na 4 središnje postaje. Tri su čardaka s područja satnije zauzimali krajišnici drugih satnija. Jednako kao i u prethodnim satnijama, na ophodnji bio je jedan kaplar s 4 obična pješaka.⁵⁸⁴

Bojnikova je satnija na svome području ukupno raspolagala s 3418 čestica korisne zemlje, a broj čestica i vrsta zemlje u pojedinim naseljima te prosjek po kućanstvu nalazi se na 13. i 14. tablici.

Tablica 13. Broj čestica i vrsta zemlje u naseljima Bojnikove (Drenovačke) satnije 1767. godine.⁵⁸⁵

Naselje	Vrsta zemlje			Ukupno zemlje
	Oranice (jutara)	Livade (jutara)	Vinogradi (motika)	
Drenovci	464	297	0	761
Gunja	222	113	0	335
Đurići	97	56	0	153
Račinovci	260	195	0	455
Jamena	384	634	0	1018
Strošinci	160	200	0	360
Soljani	168	168	0	336
Ukupno:	1755	1663	0	3418

⁵⁸³ U ovoj je usporedbi dramatičnu razliku, kao i u slučaju s Pukovnikovom satnijom, djelomično ublažavao podjednak udio poluinvalida, a koji su smatrani kao sekundarna radna snaga.

⁵⁸⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., *Monath tabella*, fol. 11.

⁵⁸⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

Tablica 14. Broj čestica i vrsta zemlje po kućanstvu u naseljima Bojnikove (Drenovačke) satnije 1767. godine.⁵⁸⁶

Selo	Prosječno po kućanstvu		
	Oranice (jutara)	Livade (jutara)	Ukupno korisne zemlje
Drenovci	5,39	3,45	8,85
Gunja	5,29	2,69	7,98
Đurići	4,22	2,44	6,65
Račinovci	5,78	4,33	10,11
Jamena	3,31	5,47	8,63
Strošinci	4,71	5,88	10,59
Soljani	4,94	4,94	9,88
Ukupno za satniju	4,62	4,38	8,99

Premda površinski veliko, područje je Bojnikove satnije u konačnici imalo vrlo malo korisne zemlje zbog relativno nepovoljnih uvjeta okoliša. Imalo je podjednako oranica i livada, dok u trenutku popisa nisu zabilježeni vinogradi. Šume, močvare, brojne bare i stalne poplave uzrokovale su da 7 satnijskih naselja ukupno raspolaže s daleko manje korisne zemlje nego Pukovnikova satnija, a koja je površinski bila 6 puta manja, ali se nalazila na povoljnom mjestu. Raspodjela je ukupne zemlje unutar satnijskog područja bila relativno ravnomjerna prema veličini pojedinog naselja, uz jedino značajnije odstupanje u slučaju sela Đurići. U pogledu oranica kao temeljne naknade krajišnika, raspodjela je također bila relativno ravnomjerna, osim u slučaju sela Jamena, a koje je sa svega 3,31 jutara oranica po kućanstvu bilo podzastupljeno. Vrlo mali broj oranica po kućanstvu u slučaju Jamene djelomično je nadomješten nešto većim prosječnim brojem livada. Jamena je također imala i najmanje muškaraca po jednom kućanstvu.

Usporede li se navedene vrijednosti naselja Bojnikove satnije s naseljima Tjelesne i Pukovnikove satnije, vidi se da su prosječno po kućanstvu imale 0,83, odnosno 7,91 jutara korisne zemlje manje. U prvome je slučaju riječ o beznačajnoj razlici i može se tvrditi da su naselja u prosjeku imala približno jednako raspoložive korisne zemlje za svoja kućanstva te da je njihova raspodjela u Bojnikovoj satnji bila ravnopravnija. U drugom je slučaju riječ o izuzetno velikoj, gotovo dvostrukoj razlici. Uzmu li se u obzir i ostali čimbenici, poput veličine kućanstva i ukupnog broja muškaraca, dolazi se do rezultata da je približno po jednome muškarcu Pukovnikove satnije bilo 5,24 čestica korisne zemlje, dok je u slučaju Tjelesne satnije

⁵⁸⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

bilo 2,8, a u slučaju Bojnikove satnije svega 2,02 čestica. S obzirom na to da su livade bile od daleko manjeg značaja za održavanje krajiškog kućanstva, a imale su velik udio u ukupno korisnoj zemlji Bojnikove satnije, razlika je u pogledu samih oranica bila još izraženija. Po muškarcu je Pukovnikova satnija na svome području raspolagala s približno 3,1 jutara oranica, Tjelesna satnija s 2,14 jutra, a Bojniskova sa svega 1,04 jutra.⁵⁸⁷

Navedene vrijednosti svjedoče o velikim razlikama u količini zemlje i shodno tome materijalnom bogatstvu krajišnika unutar same Petrovaradinske pukovnije, čime bi se naselja Bojnikove satnije kategorizirala kao siromašna. Povrh svega Bojniskova je satnija, uz zaista skroman materijalni imetak u obliku zemlje, bila i značajno opterećenija u postotku uključenosti u aktivnu vojnu službu. Jedno od mogućih objašnjenja možda leži upravo u činjenici da za obrađivanje toliko male količine zemlje koju su imali pripadnici sela Bojnikove satnije nije ni bio potreban veći broj ljudi, nego što ih je bilo u prekobrojnom stanju i među poluinvalidima. Iz ove perspektive, usporedba triju satnija nalazi se na 15. tablici.

Tablica 15. Broj jutara oranica po prekobrojnim vojno sposobnim muškarcima i poluinvalidima na područjima Tjelesne, Pukovnikove i Bojnikove satnije 1767. godine.⁵⁸⁸

Satnija	Prekobrojni	Poluinvalidi	Ukupno
Tjelesna	14,85	12,79	6,88
Pukovnikova	26,58	18,62	10,95
Bojniskova	15,67	6,2	4,43

Podatci u tablici pokazuju gospodarsku perspektivu opterećenosti vojno neaktivnog muškog stanovništva pojedinih satnijskih područja Petrovaradinske pukovnije. Iz njih se vidi koliki je stvarni učinak na povećanje isključivo radnog opterećenja stanovništva bio s višim postotkom uključenih u aktivnu službu. U slučaju područja Bojnikove satnije, opterećenost stanovništva, koji su prema vojnim kategorijama ubrojeni u gospodarski sektor, i dalje je bila značajno manja nego li na drugim satnijskim područjima, unatoč izrazito visokom postotku vojno sposobnih uključenih u vojnu službu, jer su u konačnici morali obrađivati manje zemlje nego što je bio slučaj kod drugih satnijskih područja. Razlika je bila izuzetno velika u odnosu na područje Pukovnikove satnije, dok je u ukupnom pogledu bila značajna i u odnosu na područje Tjelesne satnije. Iz perspektive vojnih vlasti očigledno nije bilo potrebno ostavljati

⁵⁸⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3-4, 7.

⁵⁸⁸ Isto.

više vojno sposobnih muškaraca u stanju prekobrojnih, jer za njih nije bilo posla u gospodarskom i poljoprivrednom sektoru zbog nedostatka zemlje. Druga je važna perspektiva vojnih vlasti bila koliko mogu dobiti aktivnih vojnika za određenu količinu zemlje, odnosno kolika je konačna naknada u oranicama i livadama koju daju za jednog aktivnog vojnika. Podatci za područje Bojnikove satnije nalaze se na 16. tablici.

Tablica 16. Broj čestica i vrsta zemlja po jednom krajišniku u službi u naseljima područja Bojnikove (Drenovačke) satnije 1767. godine.⁵⁸⁹

Naselje	Prosječno po krajišniku u službi		
	Oranice (jutara)	Livade (jutara)	Ukupno korisne zemlje
Drenovci	6,44	4,13	10,57
Gunja	4,93	2,51	7,44
Đurići	7,46	4,3	11,77
Račinovci	6,67	5	11,67
Jamena	5,26	8,69	13,94
Strošinci	5,71	7,14	12,85
Soljani	5,42	5,42	10,84
Ukupno za satniju	5,83	5,52	11,36

Zbog visokog postotka uključenih u vojnu službu i većeg postotka kućanstava koja daju aktivnog vojnika, razlika u količini zemlje za jedno kućanstvo i jednog aktivnog krajišnika nije izražena kao u Tjelesnoj i Pukovnikovoj satnji. Većih razlika u količini jutara oranica, po krajišniku među satnijskim naseljima, nije bilo, dok je u ukupnoj količini zemlje Gunja zaostajala za prosjekom.⁵⁹⁰ U pogledu osnovne plaće u oranicama, krajišnici su s područja Bojnikove satnije dobivali svega 29,2 % propisane količine.

Prema vjeroispovijesti u naseljima područja Bojnikove satnije ukupno je među muškarcima bilo 1343 (79,2 %) katolika i 352 (20,8 %) pravoslavaca. Pravoslavci su većinu činili jedino u selu Jameni s 330 (77,5 %) od ukupno 429 muških stanovnika. Manjinski su još bili zastupljeni u Drenovcima (12; 3,1 %), Strošincima (6; 4,3 %), Gunji (3; 1,3 %) i Soljanima (1; 0,6 %). U aktivnoj je vojnoj službi pukovnije, od ukupno 289 pojedinaca bilo 229 (79,2 %)

⁵⁸⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁵⁹⁰ Premda su statistički bila vrlo slična, Soljani su u službu davali čak 4 husara, dok Strošinci nisu ni jednog. Soljani, malo selo s malim brojem oranica, u službu su davali jednako husara kao i Drenovci, te čak 3 više nego Jamena. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

katolika i 60 (20,8 %) pravoslavaca, čime je udio prema vjeroispovijesti statistički identičan udjelu u ukupnom muškom stanovništvu.⁵⁹¹

Međutim, značajnih je razlika bilo unutar dvije kategorije službe. Prvo, od ukupno 12 grenadira koji su služili u 1. grenadirskoj satniji Putnik i koji su unovačeni s područja Bojnikove satnije, a gdje su i živjeli, bilo je 11 (91,2 %) katolika i samo jedan pravoslavac (8,8 %).⁵⁹² Drugo, sva su 4 satnijska časnika, već spomenuta u prethodnim odlomcima, bila katolici. Nadalje, od 27 dočasnika i ostalog pomoćnog satnijskog osoblja bilo je 5 pravoslavaca (18,5 %): narednik, bubnjar i 3 razvodnika. Tako je među običnim pješacima u službi Bojnikove satnije preostalo 192 (78 %) katolika i 54 (22 %) pravoslavaca.⁵⁹³ Prethodne su dvije kategorije službe bile ujednačene sa satnijskim prosjekom. Značajna je statistička razlika bila u pogledu zastupljenosti većih kućanstava koja su davala više krajišnika u aktivnu vojnu službu prema vjerskoj pripadnosti ($p < 0,05$, dvostrano). Od ukupno 57 kućanstava koja su u aktivnu pukovnijsku vojnu službu davala pravoslavne krajišnike, njih je samo 3 (5,2 %) davalo po 2 pripadnika, odnosno 6 pojedinaca koji su predstavljali 10 % pravoslavaca u aktivnoj vojnoj službi. U slučaju je katolika, od ukupno 187 kućanstava iste kategorije, njih 36 (19,3 %) davalo po 2 ili više pripadnika, točnije 30 po 2 i 6 po 3, odnosno 78 pojedinaca koji su predstavljali 34 % aktivnih katolika u vojnoj službi.⁵⁹⁴

Učestalost je većih kućanstava, koja su davala više krajišnika u aktivnu vojnu službu u slučaju područja Bojnikove satnije, bila 3,7 puta veća kod katolika nego kod pravoslavaca. Navedeni se omjer većih kućanstava katolika i pravoslavaca djelomično poklapao sa situacijom u Pukovnikovoj satniji, premda je u slučaju Bojnikove satnije sam udio krajišnika koji su dolazili iz većih kućanstava u aktivnom stanju bio dvostruko veći. Pravoslavci su Bojnikove satnije imali nešto manji udio aktivnih krajišnika iz većih kućanstava, nego u Tjelesnoj satniji, 10 % naprema 14,2 %, dok su imali dvostruko veći udio, nego pravoslavci u Pukovnikovoj satniji. S obzirom na slične omjere u pogledu katolika unutar satnija, katolici su Petrovaradinske pukovnije imali tendenciju življenja u većim kućanstvima i shodno su tome njihova kućanstva učestalije davala više vojnika u aktivnu vojnu službu nego njihovi pravoslavni susjedi, premda je vjeroispovijest bila samo jedan čimbenik uzroka pojave većih kućanstava s više aktivnih krajišnika. To se ocrtava na primjeru Mitrovice, koja je kao stožerno mjesto bila urbaniziranija od ostalih mjesta pukovnije, a gdje je ukupni postotak velikih kućanstava bio daleko manji u

⁵⁹¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁵⁹² HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 8.

⁵⁹³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁵⁹⁴ Isto.

usporedbi s pripadnicima iste vjeroispovijesti koji su živjeli u drugim promatranim naseljima pukovnije.

Prosječna je starost pojedinaca u aktivnoj vojnoj službi Pukovnije s područja Satnije bila 23,3 godine,⁵⁹⁵ dok ih je oženjeno bilo 231 od 289 (79,9 %). Najmlađi su pripadnici aktivne službe imali 17 godina i bilo ih je 29, a mahom su bili obični pješaci uključeni iz mladih i prekobrojnih prilikom rekonstrukcije aktivnog satnijskog sastava u rujnu 1767. godine.⁵⁹⁶ Dok su u Tjelesnoj i Pukovnikovoj ovu kategoriju zauzimali puhači i bubnjari u dobi od 13 do 16 godina,⁵⁹⁷ u Bojnikovoj su satniji na tim pozicijama pojedinci imali od 18 do 21 godinu. Najstariji je pojedinac bio natporučnik Jovan (Johann) Klobuczar sa svojih 46 godina. Među pravoslavicima je oženjenih bilo 47 od 60 (78,3 %), a među katolicima 184 od 229 (80,3 %). Prosječna je životna dob samaca bila 18,2 godine, a 14 ih je imalo 20 ili više godina. Najstariji je samac bio obični pješak Ivan Parmaković iz Drenovaca sa svoje 24 godine.⁵⁹⁸

Bojnikova je satnija prema životnoj dobi svojih krajišnika bila vrlo slična Tjelesnoj, dok je prema udjelu oženjenih bila slična Pukovnikovoj. U pogledu je životne dobi i postotka oženjenih bila uravnotežena i bez većih odstupanja kao što je bio slučaj u druge dvije satnije. Postotak oženjenih, kako pravoslavaca tako i katolika te njihova približno slična dob, kao u slučaju Tjelesne satnije, potvrđuje tvrdnju da u razlikama s Pukovnikovom satnijom i stanovnicima Mitrovice nije bila presudna drugačija vjerska struktura krajišnika.

Zemlja rođenja krajišnika s područja Bojnikove satnije u službi Pukovnije bila je homogena. Svi su grenadiri, ali i obični pješaci, dočasnici i pomoćno osoblje bili rođeni na prostoru Srijema i to u pravilu u istom selu gdje su i trenutno živjeli, a što je činilo ukupno 285 pojedinaca (98,6 %). Iz Srijema nije bio isključivo već spominjani četveročlani časnički kadar, a od kojih su zastavnik i potporučnik bili iz Slavonije, furir iz Beča i natporučnik s prostora Karlovačkog generalata.⁵⁹⁹ Iz navedenog je vidljivo da su značajnije migracije proteklih desetljeća zaobišle ovo područje i njegova naselja, prvenstveno iz razloga jer je ono bilo krajiško i prije uspostave Petrovaradinske pukovnije.

Među aktivnim je krajišnicima s područja Bojnikove satnije u Pukovnji najviše pojedinaca nosilo ime Ivan, njih 36 (12,5 %), a zatim slijedi Matko (22; 7,6 %), Petar (18; 6,2

⁵⁹⁵ Razlika je u prosjeku za katolike i pravoslavce, kao i za grenadire i pješake, bila zanemariva. Također, nije postojala ni značajnija razlika između pojedinih satnijskih naselja. Nešto je više od polovice krajišnika bilo u dobnoj kategoriji od 17 do 21 godine, jednako kao i u slučaju Tjelesne satnije. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4., 8.

⁵⁹⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁵⁹⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3, 7.

⁵⁹⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁵⁹⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4., 8.

%), Anton (15; 5,2 %), Josip (15; 5,2 %), Marko (15; 5,2 %), Nikola (14; 4,8 %), Ilija (13; 4,5 %), Mihailo (11; 3,8 %), Jurat (10; 3,5 %) i Pavo (10; 3,5 %). Ukupno je bilo 56 različitih osobnih imena.⁶⁰⁰ Kod pravoslavaca su najučestalija imena bila Jovan (8), Ilija (5), Petar (5), Juka (4), Mihailo (4) i Nikola (3), a kod katolika Ivan (28), Matko (22), Anton (15), Josip (14), Petar (13) i Marko (12). Različitih je prezimena bilo 149, a najučestalija su bila Pavlovich (9), Peakich (8), Kopcallich (7), Pavossevich (7) i Novoselatz (6). Najbroniji su Pavlovichi živjeli u selima Račinovci, Soljani i Strošinci, a prema vjeroispovijesti bilo ih je 8 katolika i jedan pravoslavac. U svim su selima dolazili iz po jednog kućanstva koje je davalo 2 krajišnika i jednog koje je davao jednog. Upravo je kod Pavlovicha iz Strošinaca zabilježen do sada u ovom satnijskom pregledu jedinstven slučaj, a gdje su iz istog kućanstva dva krajišnika Pavlovicha navodno bila različite vjeroispovijesti. Tako je popisano da su pod kućnim brojem 2 u Strošincima živjeli obični pješak Kuzman Pavlovich i razvodnik Marian Pavlovich. Prvi je bio katolik, imao je 18 godina i bio je samac, a dok je drugi bio pravoslavac, imao je 39 godina i bio je oženjen.⁶⁰¹ S obzirom da su dolazili iz istog kućanstva i nosili isto prezime jasno je da se radi o članovima iste obitelji.⁶⁰²

Svi su krajišnici katolici koji su dolazili iz istog kućanstva nosili ista prezimena, dok je u slučaju pravoslavaca bio jedan slučaj u kojem su dva krajišnika iz istog kućanstva imala različito prezime. Riječ je o kući pod brojem 34 u selu Jameni, a u kojoj su živjeli pravoslavni obični pješaci Pantellia Sidonich i Jovan Zorakovich. Sidonich je imao 18 godina i bio je

⁶⁰⁰ Kod pravoslavaca 32, a kod katolika 41.

⁶⁰¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4., 8.

⁶⁰² Obitelj Pavlovich (Paulovich) iz Strošinaca pronalazimo i u popisu katoličnog stanovništva istočne Slavonije iz 1767. godine. S obzirom na to da su bili jedini Pavlovich (Paulovich) koji su tamo stanovali te da su u obitelji imali muške pripadnike po imenu Marian (Marinus) i Kuzman (Cosmas), jasno je da se radi o istom kućanstvu, a koje je brojalo ukupno čak 19 pripadnika. U ovom je popisu Marinus Paulovich (Marian Pavlovich) naveden kao član kućanstva bez posebnih opaski, čime bi se svakako pretpostavilo da se vodio kao katolik. Naveden je kao "muž" (uxoratus), imao je 40 godina, a žena mu je bila 37-godišnja Cecilia. Imao je 3 sina i dvije kćeri: Paulusa (17 godina), Michaela (8 godina) i Simona (1 godinu), te Evu (10 godina) i Petronillu (8 godina). Cosman Paulovich (Kuzman Pavlovich) u ovom je popisu naveden kao 20-godišnji "sin prvog muža" (filius 1m), a što je značilo da je bio sin 48-godišnjeg Marcusa Paulovicha, koji se nalazio na vrhu popisa i koji je shodno tome vjerojatno bio i starješina kućanstva Pavlovicha (Paulovicha). Cosman (Kuzman) je imao još dva mlađa brata i dvije mlađe sestre. Uz muževe Mariana (Marinusa) i Marcusa, koji su prema svemu sudeći bili braća prvenstveno zbog male razlike u godinama, u kućanstvu je popisao i treći muž, 27-godišnji Joannes Paulovich. Joannes je mogao biti njihov mlađi brat ili pak oženjeni najstariji sin Marcusa, a osobno je imao jednog sina i dvije kćeri. Iz navedene rekonstrukcije zaključuje se da je manje izgledno da je Marian Pavlovich (Marinus Paulovich) zaista bio pravoslavac, a da se vjerojatnije radi o pogrešci u unosu u vojnom popisu. Međutim, s obzirom na to da su vojne vlasti marile o religijskoj i vjerskoj pripadnosti svojih aktivnih pripadnika te činjenici da je teorijski moguće da je iz nepoznatog razloga Marian (Marinus) zaista bio pravoslavac, čime bi pravoslavcima također trebala biti i njegova 3 sina, ovu postavku ne treba u potpunosti odbaciti sve dok se ne utvrdi točno kojih je 6 pravoslavnih muškaraca živjelo u Strošincima. Poznato je da je u Strošincima živjela pravoslavna obitelj Milinkovich, ali ne i broj njenih muškaraca i članova. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4., 8.; Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1092-1093.

oženjen, a Zorakovich 21 godinu i isto je bio oženjen.⁶⁰³ Činjenica da su oboje bili relativno mladi i da su bili oženjeni govori o tome da su u navedenoj kući postojale dvije patrilinarnе obitelji, premda su vjerojatno imali međusobno obiteljsku povezanost po ženskoj liniji. Ovakvih je primjera bilo 6 u Tjelesnoj satniji, a gdje su živjeli pravoslavci, i to u relativno sličnom udjelu u broju većih kućanstava, dok kod katolika nije zabilježena slična praksa u promatranim satnijama i selima.

5.5. Prikaz Petrovaradinske pukovnije u studenom 1767. godine

5.5.1. Naselja i stanovništvo satnijskih područja

Kako je već prethodno spominjano, te također i prilikom analize Tjelesne satnije, pukovnik posjednik Petrovaradinske pukovnije u studenom 1767. godine bio je podmaršal Christian barun von Wulffen.⁶⁰⁴ S obzirom na narav pozicije pukovnika posjednika, sam podmaršal Wulffen nije u njoj aktivno služio, ali je naveden u samom popisu. Redovito je, također, navođen kao pukovnik posjednik u mjesečnim tablicama te kao vrhovni časnik pukovnije uz opasku da je na toj dužnosti kao zapovjednik Petrovaradinske utvrde.⁶⁰⁵ Prilikom popisa u studenom 1767. godine imao je 79 godina, supruga mu je još uvijek bila živa i prisutna i oboje su bili smješteni u Petrovaradinu. Wulffen je bio katolik rođen u gradu Stralsund u Pomeraniji (Pomorju).⁶⁰⁶

Najviše rangirani časnik koji je ujedno i prebivao na pukovnijskom području i u njoj aktivno služio, bio je njezin pukovnik i zapovjednik Alexander von Raskovich. On je bio

⁶⁰³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁶⁰⁴ Christian barun von Wulffen dolazio je iz stare plemićke obitelji koja je potjecala s njemačkog otoka Rügena. Izdanci obitelji Wulffen bili su i u pruskoj i bavarskoj službi, a u posljednjem su kraljevstvu također dobili nasljedni barunski naslov. Christian je ušao u habsburšku službu i oženio je pripadnicu mađarskog plemstva iz obitelji Mariassy te je veliki dio svoje karijere bio povezan s krajiškim prostorom Srijema i obližnjim utvrdama Beograda i Petrovaradina. U Beogradu je služio 20-ih godina 18. st. kao pobočnik generalu Marulliju, gdje je dobio i sina Franza Xavera baruna von Wulfena, kasnije svjetski poznatog botaničara i isusovca. U generala bojnika bio je promaknut 1751. godine, a u podmaršala 1756. godine. Pri kraju Sedmogodišnjeg rata (1756. - 1763.), točnije 1762. godine, dobio je službu zapovjednika Petrovaradinske utvrde, a s kojom je ujedno postao i pukovnik posjednik Petrovaradinske pukovnije. Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Österreich*, knj. 58, Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, Beč, 1889., str. 265; Schmidt-Brentano, *Kaiserliche*, str. 112; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., *Monath tabella pro Mense Novembris*.

⁶⁰⁵ Kao pukovnik posjednik, Wulffen je navođen u svim sačuvanim mjesečnim tablicama od 1763. godine do kraja 1769. godine, a kada je ta pozicija i ukinuta. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, D-1739, D-1740.

⁶⁰⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster Lista*, fol. 1. Pomeranija je ili Pomorje (njem. *Pommern*) povijesna regija koja se danas nalazi manjim dijelom u sjeveroistočnoj Njemačkoj i većim dijelom u sjeverozapadnoj Poljskoj. Sam grad Stralsund danas se nalazi u njemačkome dijelu Pomeranije, odnosno u saveznoj državi Mecklenburg-Vorpommern, a od otoka Rügena dijeli ga samo tjesnac Strelasund.

pravoslavac, imao je 47 godina i bio je oženjen. Mjesto rođenja nije mu navedeno, a kao zemlja porijekla stoji mu Raška. Bio je smješten u Mitrovici, a na mjesto pukovnika promaknut je 16. lipnja 1767. godine. Prije promaknuća služio je također u Petrovaradinskoj pukovnici na poziciji potpukovnika.⁶⁰⁷ Međutim, premda je promaknut na mjesto pukovnika još je uvijek primao plaću potpukovnika.⁶⁰⁸

Stožer je pukovnije ukupno trebao imati 25 pripadnika, uključujući podmaršala Wulffena, a za popunjeni sastav nedostajao je samo pukovnijski tamničar. Aktivnih je bilo 14, dok ih je 10 bilo u mirovini. Od aktivnih je pripadnika stožera njih 10 bilo smješteno u Mitrovici te po jedan u Petrovaradinu (Wulffen), Kupinovu, Moroviću i Slankamenu. U posljednja 3 naselja nalazio se po jedan ranarnik, čineći time određenu zemljopisnu raspršenost u pogledu što veće pokrivenosti prostora medicinskim osobljem. Umirovljeni pripadnici stožera bili su trenutno u naseljima gdje su uglavnom i inače živjeli ili odakle su potjecali pa su tako bili navedeni kao stacionirani u različitim naseljima.⁶⁰⁹ S obzirom na to da je u ovome dijelu naglasak na pukovnijskom području, a ne toliko na pojedincima u aktivnoj vojnoj službi, stožerni časnici nisu uključeni u analizama.

Statistički prikaz područja Petrovaradinske pukovnije u studenom 1767. godine prema kategorijama naselja, broju kuća u pojedinim naseljima, broju kuća u pojedinim satnijskim područjima, broju muških katolika i pravoslavaca u pojedinim naseljima i satnijskim područjima te ukupnom broju muškaraca u pojedinim naseljima i satnijskim područjima prikazan je na 17. tablici.

Tablica 17. Broj kuća i muškaraca u naseljima i satnijskim područjima Petrovaradinske pukovnije u studenome 1767. godine.⁶¹⁰

Satnija	Naselje	Broj kuća		Broj muškaraca			Satnija (katolici / pravoslavci)
		Naselje	Satnija	Katolici	Pravoslavci	Ukupno naselje	
Tjelesna	Boljevci	146	369	2	462	464	1288 (2/1286)
	Progar	79		0	242	242	
	Bečmen	46		0	159	159	
	Petrovčić	40		0	150	150	

⁶⁰⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster Lista*, fol. 1.

⁶⁰⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., *Monath tabella pro Mense Novembris*.

⁶⁰⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster Lista*, fol. 1.

⁶¹⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster Lista*, fol. 3-24.

	Karlovčić	58		0	273	273	
Pukovnikova	Mitrovica	293	293	442	503	945	945 (442/503)
Potpukovnikova	Banovci	248	315	3	713	716	981 (5/976)
	Batajnica	67		2	263	265	
Bojnikova	Drenovci	86	380	377	12	389	1695 (1343/352)
	Gunja	42		237	3	240	
	Đurići	23		89	0	89	
	Račinovci	45		240	0	240	
	Jamena	116		96	330	426	
	Strošinci	34		133	6	139	
	Soljani	34		171	1	172	
Sudovich	Lačarak	318	318	4	1275	1279	1279 (4/1275)
Wittkovich	Novi Karlovci	177	382	2	544	546	1241 (5/1236)
	Belegiš	114		0	363	363	
	Surduk	43		3	153	156	
	Dio Krčedina	48		0	176	176	
Raikovich	Klenak	130	427	1	476	477	1462 (1/1461)
	Grabovac	159		0	496	496	
	Platičevo	138		0	489	489	
Niccolich	Martinci	250	398	3	944	947	1494 (3/1491)
	Dio Kuzmina	148		0	547	547	
Frankoluly	Kupinovo	138	480	4	432	436	1667 (7/1660)
	Ašnja	68		0	287	287	
	Obrež	79		2	254	256	
	Vitojevci	40		0	155	155	
	Ogar	86		1	294	295	
	Donji Tovarnik	69		0	238	238	
Jovanovich	Beška	172	254	1	637	638	885 (2/857/?)
	Čortanovci	82		1	220	247*	
Cumanovich	Surčin	124	271	5	486	491	982

	Jakovo	85		0	280	280	(5/977)
	Bežanija	62		0	211	211	
Woiniczky	Morovići	69	353	132	115	247	1320 (191/1129)
	Batrovci	32		56	66	122	
	Višnjicevo	91		1	335	336	
	Bosut	28		0	103	103	
	Rača	54		2	168	170	
	Dio Kuzmina	79		0	342	342	
Kalb	Hrtkovci	90	166	517	1	518	913 (905/8)
	Nikinci	76		388	7	395	
Böhr	Slankamen	247	354	27	597	624	978 (29/949)
	Dio Krčedina	107		2	352	354	
Obuchina	Adaševci	130	418	22	412	434	1627 (648/979)
	Vašica	97		60	292	352	
	Ilinci	67		1	267	268	
	Podgrađe	28		118	4	122	
	Lipovac	48		229	1	230	
	Apševci	9		34	3	37	
	Vrbanja	39		184	0	184	
Stupan von Ehrenstein	Jarak	149	325	4	504	508	1110 (10/1100)
	Šašinci	176		6	596	602	
Ukupno:	53	5503	-	3602	16239	19867	-

Prvenstveno se treba osvrnuti na slučaj Čortanovaca (označen u tablici s *), a gdje se u popisu ne poklapa broj katolika i pravoslavaca s ukupnim brojem muškaraca. Moguće je da je navodnih 26 pojedinaca pripadalo nekoj drugoj vjeroispovijesti, premda je ipak izglednije kako je samo riječ o pogrešci u zbrajanju ili popisivanju prilikom popisivanja. Međutim, s obzirom na to da se ne može točno utvrditi koja je stavka od navedenih bila netočna (katolici, pravoslavci

ili pak ukupni zbroj), ili pak radi li se o nekom drugom uzroku nepoklapanja, u tablici su navedeni podatci kao što su navedeni u izvoru.⁶¹¹

Područje je Petrovaradinske pukovnije, bez prostora bivšeg vlastelinstva Vojke, koji je još bio u procesu integracije, i slobodnih vojnih komuniteta Petrovaradina, Srijemskih Karlovaca, Zemuna, Bukovice i Mitrovice⁶¹², imalo ukupno 53 naselja, 5503 kuća i 19867 muških stanovnika,⁶¹³ a od kojih 3602 katolika i 16239 pravoslavaca podijeljenih na 16 satnijskih područja. Prema pretpostavci da na pukovnijskom području nije postojala značajna razlika u broju muških i ženskih stanovnika, može se tvrditi da je zapravo bilo 7204 katoličkih i 32478 pravoslavnih stanovnika, dok je ukupan zbroj prema istom izračunu mogao biti približno 39734. Prema vjerskoj strukturi, u pukovnji je tako živjelo 18,13 % katoličkog i 81,17 % pravoslavnog stanovništva, dok je već spomenutih 0,1 % bilo nepoznato.

Stanovništvo je živjelo u 53 naselja i u 5503 kućanstava, čime je jedno naselje prosječno imalo nešto manje od 104 kućanstava i 375 muškaraca, odnosno približno 750 stanovnika. Jedno je kućanstvo tako prosječno brojalo 3,61 muškarca, odnosno približno 7,2 stanovnika. Prosječno je satnijsko područje imalo 3,3 naselja, nešto manje od 344 kućanstava i približno 1241 muškaraca, odnosno 2482 stanovnika. Najveće je naselje bilo selo Laćarak s čak 318 kućanstava i 1279 muškaraca, dok je najmanje bilo selo Apševci sa svega 9 kućanstava i 37 muškaraca. Laćarak je zbog svoje veličine bio jedino naselje svoje Satnije Schudovich, dok su na drugoj strani Apševci bili samo jedno od 7 naselja Satnije Obuchina. Naselje-satnija, odnosno satnija koja je na svome području imala samo jedno naselje, bila je uz Laćarak još samo Mitrovica, a koja je već prikazana u jednom od prethodnih potpoglavlja *Pukovnikova (Mitrovička) satnija*. Laćarak i Mitrovica bila su susjedna naselja, udaljena međusobno svega 3 km i povezana kvalitetnom cestom,⁶¹⁴ a u njima je ukupno živjelo 2224 muškarca, odnosno 11,2 % svih muškaraca pukovnijskog područja, čime je taj prostorni dio bio prosječno daleko najnapučeniji.

Međutim, iz pogleda ukupnog broja muškaraca pojedinih satnijskih područja ove su dvije satnije bile unutar ili čak ispod prosjeka. Jedno je satnijsko područje Petrovaradinske

⁶¹¹ HR-HDA-1450, GIR 9, 1767., *Muster lista*, fol. 18. Nepoklapanje od 26 pojedinaca u konačnom zbroju katolika i pravoslavaca u odnosu na ukupan broj muškaraca ipak je unutar granica statističke pogreške i iznosi svega 0,1 %.

⁶¹² Dio Mitrovice koji je potpadao pod vojnu vlast uključen je u popis. Slobodni vojni komunitet Mitrovica, odnosno dio koji je imao relativnu civilnu autonomiju, nije uključen. U poglavlju se pojam Mitrovica uglavnom odnosi na promatrani vojni dio, osim u slučaju kada je posebno naglašeno drugačije.

⁶¹³ U odnosu na situaciju iz 1753. godine Petrovaradinska je pukovnja do promatranog popisa u periodu od 14 godina ostala na istom broju naselja uz povećanje broja kućanstava za 656, odnosno s 4847 na 5503. Usp. Kaser, *Slobodan seljak*, knj. 1, str. 232.

⁶¹⁴ *Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcija 31.

pukovnije tako prosječno raspolagalo s nešto manje od 1242 muškarca, ali uz varijacije od 885 u slučaju područja Satnije Jovanovich do 1695 u slučaju područja Bojnikove satnije. Uzmemo li u obzir da je svako satnijsko područje moralo ispuniti jednake propisane uvjete, točnije u aktivnu vojnu službu staviti 240 vojno sposobnih muškaraca samo u svojoj matičnoj pješačkoj satniji, te također dati određeni broj vojno sposobnih muškaraca u predviđenu grenadirsku satniju Petrovaradinske pukovnije, kao i određeni broj husara za službu u Slavonskoj husarskoj pukovniji, očigledno je da je postojanje toliko velikih varijacija od gotovo dvostrukog broja muškaraca, a time i stanovništva i raspoloživih vojno sposobnih pojedinaca između dva satnijska područja iste pukovnije, značilo izuzetno velike razlike u opterećenju lokalnog stanovništva i u konačnici (ne)mogućnost ispunjavanja svojih obaveza. Da slučaj nije izoliran svjedoči činjenica da je 6 satnija imalo ispod 1000 muških stanovnika na svome području, dok su 3 imale preko 1600. Između te dvije krajnosti nalazi se 7 satnija koje su bile blizu pukovnijske sredine, što je i uobičajena statistička varijacija. Satnijsko je područje trebalo biti organizirano sa svrhom postizanja što veće uravnoteženosti radi ispunjavanja jednakih uvjeta, ali situacija u Petrovaradinskoj pukovniji 1767. godine tome nije odgovarala. Satnije i satnijska područja nisu bila uravnotežena i samim time dobro postavljena i organizirana prema postojećim unutarnjim objektivnim mogućnostima stanovništva.

Odnos propisanih normi i objektivnog stanja u trenutku popisa izgledao je tako da je prosječno na pukovnijskoj razini u aktivnoj vojnoj službi samo u pješačkim satnijama u situaciji ispunjene propisane norme trebalo biti 19,3 % ukupnog muškog stanovništva, uz varijacije od 27,1 % u slučaju Satnije Jovanovich i 14,2 % u slučaju Bojnikove satnije. Cijelo je područje u aktivnu vojnu službu, samo Petrovaradinske pukovnije bez husara, trebalo staviti 4080 vojno sposobnih muškaraca, što je činilo 20,5 % cijele muške populacije ili pak 10,3 % ukupne populacije.⁶¹⁵ S obzirom na narav krajiškog društva, gdje su krajišnici bili plaćeni sa zemljom i uglavnom su služili bez izravne plaće u novcu, ovoliko visok stupanj potrebne mobilizacije stanovništva u slučaju Petrovaradinske pukovnije u potpunosti bi paralizirao održivost gospodarske aktivnosti i time željenu autarkičnost Vojne krajine. Iz navedenih je podataka jasno zašto Petrovaradinska pukovnija jednostavno nije mogla u aktivnu vojnu službu dati predviđeni broj krajišnika. To je bio temeljni razlog i uzrok daljnje teritorijalizacije i uvrštavanja dodatnih naselja i stanovništva u pukovnijski prostor, kao i provođenja naseljavanja

⁶¹⁵ S husarima bi taj broj bio približno 4500 vojno sposobnih muškaraca u aktivnoj vojnoj službi, s obzirom da je dužnost Petrovaradinske pukovnije bila dati dva eskadrona husara. Jedan je eskadron husara imao po dvije satnije od po 100 pripadnika. Osim toga, kućanstvo koje je davalo husara u službu imalo je daleko veće izdatke zbog potrebe uzdržavanja konja. Smatralo se da je prema opterećenju uzdržavanja jedan husar vrijedio kao 3 obična pješaka. Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 559-562.

i kolonizacije narednih godina. Popis muškaraca Petrovaradinske pukovnije prema kategorijama vojne sposobnosti unutar pojedinih satnijskih područja nalazi se na 18. tablici.

Tablica 18. Muškarci satnijskih područja Petrovaradinske pukovnije u listopadu 1767. godine prema kategorijama vojne sposobnosti.⁶¹⁶

Satnijsko područje	Vojno sposobni		Vojno nesposobni			Svećenici
	Aktivni (%)	Prekobrojni	Mladi	Poluinvalidi	Invalidi	
Tjelesna	217 (54 %)	185	578	215	86	7
Pukovnikova	179 (61,9 %)	110	439	157	56	4
Potpukovnikova	169 (56,3 %)	131	426	159	92	4
Bojnikova	301 (72,9 %)	112	877	283	121	1
Schudovich	249 (59,4 %)	170	571	189	97	3
Wittkovich	191 (52,8 %)	171	555	223	94	7
Raikovich	225 (56,1 %)	176	711	249	95	6
Niccolich	264 (58,9 %)	184	690	235	117	4
Francoluky	258 (54,7 %)	214	812	264	112	7
Jovanovich	147 (54,2 %)	124	397	132	80	5
Cumanovich	197 (61,8 %)	122	427	168	61	7
Woiniczky	249 (64,8 %)	135	659	180	94	3
Kalb	151 (59,4 %)	103	467	92	100	0
Böhr	165 (58,3 %)	118	392	215	79	9
Obuchina	307 (64,1 %)	172	712	301	130	5
Ehrenstein	195 (55,1 %)	159	498	142	112	4
Ukupno:	3464 (59,2 %)	2386	9211	3204	1526	76
	5850		13941			

Iz prikazanih podataka vidljivo je da je Petrovaradinska pukovnija na svome području i pod svojom nadležnosti ukupno imala 5850 vojno sposobnih muškaraca prema kategorizaciji vojnih vlasti,⁶¹⁷ koji su činili 29,4 % muškog stanovništva ili približno 14,7 % ukupnog stanovništva, i iz čijih se redova jedino moglo novačiti potrebne pojedince za popunjavanje

⁶¹⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster Lista*, fol. 3-24.

⁶¹⁷ Pod vojnu su dužnost potpadali svi muškarci u dobi između 16 i 60 godina, ali su u praksi brojni pojedinci unutar navedene dobi zbog raznih objektivnih čimbenika bili određivani kao vojno nesposobni.

krajiških vojnih sastava. Prosječno je satnijsko područje raspolagalo s približno 366 vojno sposobnih muškaraca, dok je prosječno naselje imalo približno njih 110. Preostali muškarci pukovnijskoga prostora činili su kategorije koje nisu bile podobne za vojnu službu (ukupno 70,2 %) ili su bili pravoslavni svećenici s obiteljima (0,4 %).⁶¹⁸ Prema pojedinoj kategoriji vojno nesposobnih daleko najbrojniji bili su mladi, odnosno dječaci i mladići do 16 godina, kojih je bilo 46,4 %. Poluinvalida je bilo 16,1 %, a punih invalida 7,7 % te su zajedno činili 23,8 % muškog stanovništva koje je bilo staro, bolesno, ranjeno ili slabije fizičke mogućnosti.

Jedno je kućanstvo prosječno imalo 1,06 vojno sposobnih muškaraca, od kojih 0,63 muškarca u aktivnoj vojnoj službi i 0,43 prekobrojna u gospodarskoj i poljoprivrednoj djelatnosti. S obzirom na to da je jedno kućanstvo prosječno imalo svega nešto malo više od jednog vojno sposobnog muškarca, obaveza davanja aktivnog krajišnika velikoj većini obitelji bila je od izuzetno velikog opterećenja. Stoga, nije iznenađujući rezultat da je u aktivnu vojnu službu jednog muškarca davalo najviše 63 % kućanstava, dok njih barem 37 % nije davalo nikoga. Prethodnim uvidom u pojedina satnijska područja i kućne brojeve kućanstava koja su davala aktivne krajišnike dolazilo se i do većih postotaka onih koji nisu davali nikoga u aktivnu vojnu službu, prvenstveno zbog postojanja većih kućanstava koja su davala veći broj svojih pripadnika. Osim vojno sposobnih muškaraca, jedno je kućanstvo prosječno imalo 1,67 mladih, 0,58 poluinvalida i 0,27 punih invalida.

Pod pretpostavkom da broj žena i muškaraca nije bio značajno različit, može se napraviti okvirna rekonstrukcija žitelja jednog kućanstva na području Petrovaradinske pukovnije u studenom 1767. godine. U prvome su redu bili muž i žena u srednjim godinama prema kategorijama onog vremena, vjerojatno u 20-im ili 30-im godinama, zatim troje malodobne djece i konačno muževljevi roditelji, odnosno djed i baka. Premda su prema pravilima u vojnu obavezu potpadali svi muškarci Vojne krajine u dobi između 16 i 60, relativno je rijedak bio slučaj da se među običnim krajišnicima osobe u 50-im godinama još uvijek vode kao vojno sposobne. Ti nešto stariji muškarci, koji su uglavnom imali oženjene sinove koji su bili u aktivnoj vojnoj službi, mahom su popunjavali kategoriju poluinvalida i bili su zaduženi kao ispomoć⁶¹⁹ u obiteljskim gospodarskim poslovanjima. Stariji sinovi do 16 godina koji nisu

⁶¹⁸ Pravoslavni svećenici bili su zasebna kategorija i nisu vođeni kao vojno sposobni jer nisu bili dijelom krajiškog stanovništva iz kojeg se crpilo vojnike. Upravo je takav poseban status bio privlačan pojedincima koji su željeli izbjeći vojnu službu te je bio često zloupotrebljavan. Vojne su vlasti stoga na rast pravoslavnih svećeničkih obitelji gledale kao na namjerno izbjegavanje vojne službe te su takvoj praksi opetovano nastojale stati na kraj. Više u: Jelena Ilić, „Popis pravoslavnih sveštenika Petrovaradinske regimente iz 1760. godine”, *Miscellanea*, vol. 36, str. 73-93.

⁶¹⁹ Vođeni su kao ispomoć isključivo iz gospodarske perspektive vojnih vlasti jer su istovremenom mahom bili i starješine, odnosno poglavari navedenog kućanstva. Prema običaju i važećim propisima, upravo su oni odgovarali

odmah ušli u vojnu službu, a što je bila učestala praksa, vođeni su kao prekobrojni s primarnim zaduženjem da do ženidbe i osnivanja nove obitelji, ili pak aktivacije u vojnoj službi, u slučaju da ostanu u istom kućanstvu, pomognu u gospodarskom uzdržavanju obitelji. U kategoriju prekobrojnih često su ulazili i očevi obitelji, odnosno vojno sposobni muškarci koji nisu imali drugog muškog člana u kućanstvu koji bi preuzeo gospodarske i poljoprivredne poslove u vremenu njihove vojne službe i odsustva, poput primjerice oca, brata ili nešto starijeg sina.⁶²⁰

Konačno je izvršenje vojne obaveze u Vojnoj krajini stoga uvijek moralo biti prilagođeno u odnosu na objektivne mogućnosti pojedinog kućanstva i uvjetovano je njegovom osnovnom ekonomskom održivošću. Tome najbolje svjedoči činjenica da više od 2000 kućanstava s područja Petrovaradinske pukovnije, odnosno gotovo svaka druga ili treća kuća, nisu u aktivnu vojnu službu Vojne krajine davala niti jednog svog pripadnika, unatoč objektivnom velikom nedostatku krajišnika već u samoj pukovnijskoj službi. U odnosu na ponuđenu rekonstrukciju, u stvarnosti su postojala brojna odstupanja kao što su slučajevi većih kućanstava prikazani na primjeru Tjelesne satnije.⁶²¹

Od svih je vojno sposobnih muškaraca njih 3464 bilo u nekom obliku aktivne vojne službe unutar Vojne krajine, što je predstavljalo postotak unovačenosti na razini pukovnijskog područja od 59,2 %.⁶²² Gledano u odnosu na ukupni broj muškaraca, u aktivnoj vojnoj službi bilo ih je 17,44 %.⁶²³ Jedno je satnijsko područje tako u prosjeku davalo 216,5 krajišnika u aktivnu vojnu službu. Među satnijskim područjima najmanji je postotak unovačenosti imala

pred satnikom za stanje u svom kućanstvu. Međutim, zbog često poodmaklih godina imali su smanjenu fizičku mogućnost pri bavljenju poljoprivrednim i drugim težim fizičkim poslovima.

⁶²⁰ Zbroj prekobrojnih vojno sposobnih muškaraca i poluinvalida iznosio je 5590, što je približno broju kućanstava pukovnije.

⁶²¹ Na primjeru Like-Krbave, Kaser nudi rekonstrukciju u kojoj iznosi da je pri prosječnom broju od 7,5 članova u jednom kućanstvu kućnih zadruga, odnosno složenijih i većih kućanstava, bila jedna četvrtina. Da bi omjer pojedinačnih kućanstava i kućnih zadruga bio podjednak, prosječno bi kućanstvo trebalo imati približno 11 članova. S obzirom na to da je Petrovaradinska pukovnja 1767. godine imala približno 7,2 članova u jednom kućanstvu, može se pretpostaviti da je kućnih zadruga bilo između jedne četvrtine i jedne petine. Usp. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 133.

⁶²² Za Petrovaradinsku pukovnju bilo je planirano da zbog manjeg broja obitelji u jednom kućanstvu od ukupno 3 vojno sposobna muškarca njih 2 bude unovačeno, a tamo gdje ih je bilo 5 njih 3 bude unovačeno. Iz te bi perspektive unovačenost od 59,2 % bila čak nešto niža od očekivane, a koja bi prema navedenom planu trebala biti između 60 i 70 %. Međutim, s obzirom na to da je jedno kućanstvo u prosjeku na razini pukovnije imalo svega nešto više od 1 vojno sposobnog muškarca, jasno je da ovakva pravila novačenja vojnih vlasti nisu mogla zaživjeti u praksi. Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 561.

⁶²³ Vaniček navodi kako je Karlovački generalat u svibnju 1767. godine imao 66960 muškaraca, od kojih je u aktivnoj vojnoj službi bilo 16863, a što je činilo 25,18 % muškog stanovništva. Također navodi podatke i za Varaždinski generalat, a koji je imao 55533 muškaraca, od kojih je u aktivnoj vojnoj službi bilo 8531 i što je činilo 15,36 % muškog stanovništva. U usporedbi s navedenim podatcima koje nudi Vaniček, zaključuje se kako je stanovništvo Petrovaradinske pukovnije 1767. godine bilo prosječno obuhvaćeno vojnom službom. Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 154-155.

Satnija Wittkovich (52,8 %), a daleko najveći Bojnikova satnija (72,9 %).⁶²⁴ Međutim, promatrano iz pukovnijske perspektive uočava se da je područje Bojnikove satnije ujedno i najmnogoljudnije i s najvećim postotkom unovačenih, premda je Satnija Obuchina u konačnici davala nešto više krajišnika i imala je treće najmnogoljudnije područje. To je posljedica razlike u samoj strukturi muškaraca, jer je Bojnikova satnija na svome području ukupno imala 413 vojno sposobnih, a Obuchina 479. Razlika u ukupnom broju muškaraca u korist područja Bojnikove satnije ide isključivo na temelju čak 165 mladih više.⁶²⁵

Usporede li se i ovom prilikom ponovno područja Bojnikove satnije i Satnije Jovanovich, dolazi se do rezultata da je drugo davalo dvostruko manje pojedinaca u aktivnu vojnu službu, točnije 147 naprema 301, čime je u konačnici imalo izraženo manji postotak unovačenosti, točnije 54,2 % u odnosu na 72,9 %. Relativno gledano, područje Satnije Jovanovich bilo je manje opterećeno u svojim obavezama nego ono Bojnikove satnije, premda je imalo duplo manje stanovništva za njihovo ispunjavanje. Posljedica je to činjenice što Satnija Jovanovich jednostavno nije ni približno ispunila svoje propisano aktivno vojno stanje, čak ni za potrebe matične pješачke satnije bez dodatnih obaveza prema grenadirskoj satniji ili husarskoj pukovniji, dok je s druge strane s područja Bojnikove satnije taj broj bio i značajno veći od traženog.⁶²⁶

Pod pukovnijskom je nadležnosti ukupno bilo 76 popisanih pravoslavnih svećenika na 15 satnijskih područja,⁶²⁷ dok jedino na području Satnije Kalb nije bio ni jedan s obzirom da je ona bila gotovo isključivo katolička. Time je jedan pravoslavni svećenik dolazio na 213 pravoslavnih muškaraca ili pak na otprilike 427 pravoslavnih stanovnika, odnosno na približno 58 pravoslavnih kućanstava. Apsolutno, ali i relativno je daleko najveći broj pravoslavnih svećenika bio na prostoru Satnije Böhr, gdje je bilo ukupno njih 9 na svega 949 pravoslavnih muškaraca, što bi značilo da je dolazio jedan svećenik na otprilike 210 pravoslavnih stanovnika. Na drugoj se strani nalazi Satnija Schudovich, a koja je imala samo 3 pravoslavna svećenika na čak 1275 pravoslavnih muškaraca, što bi značilo da je jedan svećenik dolazio na otprilike 850 pravoslavnih stanovnika.⁶²⁸

⁶²⁴ Situacija za stanovništvo Bojnikove satnije u ovome pogledu prikazana je u prethodnom potpoglavlju *Bojnikova satnija*.

⁶²⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767, *Muster lista*, fol. 4, 12.

⁶²⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767, *Muster lista*, fol. 4, 18.

⁶²⁷ Pravoslavni su se svećenici u izvoru navodili u sredini popisa zajedno s ostalim muškarcima, ali pod kategorijom duhovnih obitelji (*G(h)eist Familien*) i uredno su bili dodavani u konačni zbroj muškaraca pojedinog naselja i satnijskog područja.

⁶²⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster Lista*, fol. 3-24.

5.5.2. Krajišnici u aktivnoj vojnoj službi s područja Petrovaradinske pukovnije

Aktivni pojedinci u krajiškoj vojnoj službi s područja Petrovaradinske pukovnije prema satnijskim područjima i prema kategorijama aktivne krajiške službe koju su obavljali nalaze su na 19. tablici.

Tablica 19. Broj krajišnika sa satnijskih područja Petrovaradinske pukovnije prema kategorijama aktivne vojne službe.⁶²⁹

Satnijsko područje	Pješaci (% popunjenosti)	Grenadiri	Husari
Tjelesna	190 (79,2 %)	12	15
Pukovnikova	151 (62,9 %)	17	11
Potpukovnikova	127 (52,9 %)	12	30
Bojnikova	277 (115,4 %)	12	12
Schudovich	200 (83,3 %)	22	27
Wittkovich	148 (61,7 %)	11	32
Raikovich	209 (87,1 %)	10	6
Niccolich	219 (92,3 %)	16	29
Francoluky	231 (96,3 %)	10	17
Jovanovich	128 (53,3 %)	13	6
Cumanovich	164 (68,3 %)	16	17
Woiniczky	227 (94,6 %)	11	11
Kalb	124 (51,7 %)	13	14
Böhr	128 (53,3 %)	15	22
Obuchina	255 (106,3 %)	16	36
Ehrenstein	162 (67,5 %)	13	20
Ukupno:	2940	219	305

⁶²⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster Lista*, fol. 3-24. Prva kategorija *pješaci* označavala je službu u matičnoj pješačkoj satniji, čiji je popunjeni sastav iznosio 240 pripadnika, dok su *grenadiri* označavali službu u jednoj od dvije grenadirske satnije Petrovaradinske pukovnije, a koje su u popunjenom sastavu trebale brojati 120 pojedinaca unovačenih s prostora 8 pješačkih satnija. *Husari* su označavali pojedince koji su služili u Slavonskoj husarskoj pukovnji.

Od ukupno 3464 aktivnih pojedinaca u krajiškoj službi s područja Petrovaradinske pukovnije, u sastavu same Pukovnije služilo je njih 3159 (91,2 %), dok je preostalih 305 (8,8 %) služilo kao husari u Slavonskoj husarskoj pukovniji. Prosječno je satnijsko područje Petrovaradinske pukovnije u aktivnu krajišku službu tako davalo približno 184 pripadnika u matičnu pješačku satniju, približno 14 grenadira u pripadajuću grenadirsku satniju i 19 husara za potrebe Slavonske husarske pukovnije. Davanje 305 husara bilo je dodatno opterećenje koje je traženo za potrebe Vojne krajine. Općenito je opremanje i uzdržavanje husara, zbog potrebe posjedovanja i uzdržavanje konja te znatno skuplje odore, bilo značajno veće ekonomsko opterećenje za kućanstvo nego li opremanje i uzdržavanje pješaka. Jedno je kućanstvo, stoga, gotovo bez izuzetaka, davalo samo jednog husara u aktivnu službu, čak i u slučaju kada je imalo više vojno sposobnih muškaraca.⁶³⁰

Petrovaradinska je pukovnija u trenutku popisa imala stanje popunjenosti od 77,4 %, što je značilo da joj je do popunjavanja predviđenog sastava od 4080 aktivnih krajišnika nedostajalo čak 921 pojedinac. Među grenadirima je nedostajalo 21 pojedinaca, dok je među pješacima nedostajalo njih 900. Krajišnici koji su nedostajali odgovarali su sastavu od gotovo 4 popunjene pješačke satnije ili jednog cijelog bojnog bataljuna. Pukovnija je tako objektivno mogla na bojno polje dati svega popunjeno 12 pješačkih i 2 grenadirske satnije.⁶³¹ U husarskoj su pukovniji petrovaradinski krajišnici popunjavali jedan i pol eskadron, odnosno tri četvrtine predviđenog sastava, a što je proporcionalno odgovaralo situaciji i u matičnoj pješačkoj pukovnijskoj službi.

Kod pješačkih je satnija postojala velika razlika u popunjenosti, čiji se raspon kretao od svega 51,7 % u slučaju Satnije Kalb do čak 115,4 % u slučaju Bojnikove satnije. Osim Bojnikove satnije, i Satnija je Obuchina imala popunjenost preko 100 %, dok se ni jedna satnija nije nalazila na predviđenom broju od 240 aktivnih pripadnika. Očito je da su vojne vlasti nastojale maksimalno iskoristiti potencijal ukupnog lokalnog stanovništva bez izričitog ograničavanja na pojedino satnijsko područje i zadržavanja unutar njega na propisanom popunjenom stanju, a što je dovelo do toga da dvije satnije imaju u svojim redovima značajno više aktivnih pripadnika od predviđenog. U drugu ruku, 4 su satnije bile na svega nešto više od pola popunjenog stanja te su zajedno objektivno mogle tvoriti samo 2 cjelovite pješačke satnije. Međutim, unatoč tome što su imale izuzetno nisku popunjenost svojih matičnih pješačkih

⁶³⁰ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 562.

⁶³¹ S obzirom na to da je ukupni broj grenadira u pukovniji bio 219 od predviđenih 240, što je činilo 91,3 %, to je značilo da su njihovi redovi bili relativno dobro popunjeni. S popunjenošću od preko 90 %, grenadiri su Petrovaradinske pukovnije i u slučaju rata i potrebe za odlaskom na bojno polje mogli biti kompletirani u ljudstvu.

satnija, dva su satnijska područja, Potpukovnikovo i Böhr, davala iznadprosječan broj husara (30 i 22) i istovremeno prosječan broj grenadira (12 i 15). Stoga se može zaključiti da kod vojnih vlasti nije postojalo izraženo nastojanje da prilikom novačenja pojedina satnijska područja prvo popune svoje matične pješачke satnije, a tek naknadno ili u ograničenom opsegu, u slučaju nemogućnosti ispunjavanja prvog uvjeta, pojedince iz svojih naselja daju u službu drugih satnija ili pak pukovnija.

U studenome je 1767. godine od 3159 aktivnih pripadnika Petrovaradinske pukovnije na dužnosti unutar Pukovnije bilo njih 622 (19,7 %), dok ih je 4 bilo odsutno na vanjskim dužnostima. Uz izuzetak 2. grenadirske satnije Schmidt, sve su satnije davale značajan broj krajišnika za razne dužnosti unutar Pukovnije, dok je iz nje jedini pojedinac na dužnosti bio na zaduženju izvan njena područja. Na stožernoj je dužnosti u Mitrovici bilo 73 krajišnika, na dužnosti ophodnje uz rijeku Dunav od Zemuna do Banovaca 28, a na ostalim pukovnijskim dužnostima 521. Svi su grenadiri na dužnosti iz 1. grenadirske satnije Putnik, njih ukupno 18, bili na glavnoj stožernoj i zastavnoj straži u Mitrovici. Daleko najviše krajišnika služilo je na straži u jednom od 76 čardaka uzduž rijeke Save, a koji su prema pravilu neprestano trebali imati četveročlanu krajišku posadu i čime su činili prvu liniju obrane i nadzora granice. Samo je jedan čardak u vrijeme popisa bio prazan, dok je preostalih 75 imalo kompletnu posadu, čime je broj krajišnika na ovoj dužnosti iznosio 300 (gotovo svaki deseti krajišnik Pukovnije). Druga linija obrane i nadzora granice bile su središnje postaje, a kojih je ukupno bilo 27 i koje su imale tročlane krajiške posade. Središnje postaje bile su kompletno popunjene te je broj krajišnika koji je u njima služio iznosio 81. Kao zasebna potkategorija unutar stavke neposredne stražarske dužnosti na rijeci Savi, uz službu na čardacima i središnjim postajama, stajala je služba na *Kupinovskom kutu*. O zemljopisnim odrednicama *Kupinovskog kuta* bilo je riječi u potpoglavlju *Tjelesna satnija*, a ovdje bi trebalo još dodati da su osim pripadnika Tjelesne, na ovu službu upućeni i pripadnici satnija Cumanovich i Frankoluky, a koji su zajedno brojali 25 krajišnika. Na dužnosti uz rijeku Savu tako je ukupno istovremeno bilo 406 krajišnika. Među odsutnima na dužnosti izvan Pukovnije bili su jedan natporučnik i jedan furir u Petrovaradinu, te dva potporučnika - jedan u Banatskoj vojnoj krajini, a drugi u Osijeku.⁶³²

⁶³² HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., *Monath tabella pro Mense Novembris*.

5.5.3. Korisna zemlja pukovnijskog područja

Cijeli je prostor pod nadležnosti Petrovaradinske pukovnije bio podijeljen na 16 satnijskih područja, a koja su osim sela i stanovništva također obuhvaćala i svu korisnu zemlju, šume, močvare itd., čineći jednu zaokruženi cjelinu. S koliko je čestica korisne zemlje raspolagalo pojedino satnijsko područje Pukovnije u trenutku popisa 1767. godine nalazi se na 20. tablici.

Tablica 20. Broj čestica i vrsta korisne zemlje prema satnijskim područjima Petrovaradinske pukovnije 1767. godine.⁶³³

Satnijsko područje	Oranice (jutara)	Pašnjaci (jutara)	Vinogradi (motika)	Ukupno
Tjelesna	2750	875	0	3625
Pukovnikova	2924	2024	0	4948
Potpukovnikova	3808	952	120	4880
Bojnikova	1755	1663	0	3418
Schudovich	4505	795	0	5300
Wittkovich	4106	1010	262	5378
Raikovich	2994	914	2	3910
Niccolich	3228	1153	0	4381
Francoluky	3046	1285	0	4331
Jovanovich	3021	844	460	4325
Cumanovich	3792	948	0	4740
Woiniczky	1657	1302	0	2959
Kalb	2251	1802	0	4053
Böhr	3011	915	644	4570
Obuchina	1800	1343	0	3143
Ehrenstein	3367	1443	0	4810
Ukupno:	48015	19268	1488	68771

⁶³³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster Lista*, fol. 3-24.

Petrovaradinska je pukovnija ukupno unutar svojih satnijskih područja raspolagala s 68771 čestica korisne zemlje, dok je jedno satnijsko područje prosječno imalo 4298 čestica korisne zemlje, uz varijacije u rasponu od 2959 do 5378. Oranica je, kao temeljne naknade krajišnika, od ukupne korisne zemlje, bilo nešto više od dvije trećine (69,8 %). Prosječno je tako jedno satnijsko područje na raspolaganju imalo 3001 jutrom oranica. Međutim, razlike su bile izuzetno velike. Na jednoj su strani Satnije Schudovich i Wittkovich imale preko 4000 jutara oranica, dok su Satnije Bojnika, Woiniczky i Obuchina imale ispod 2000, čineći time više nego dvostruku razliku. Posljednja su tri satnijska područja bila susjedna i činila su jednu zaokruženu zemljopisnu cjelinu - većinu proširenog zapadnog dijela pukovnijskog prostora sve od zapadnih granica do početka suženog koridora između Save i granice s Provincijalom, a koji je okvirno počinjao kod sela Martinci. Okolišni su uvjeti u Satniji Obuchina bili nepovoljni i relativno slični kao što je već opisano u slučaju Bojnikove satnije, dok su u susjednoj im Satniji Woiniczky, koja se nalazila na sjeverozapadnom dijelu uz granicu s Provincijalom i Brodskom pukovnijom, izostajale brojne močvare i poplave jer nije bila uz rijeku Savu, premda je i njezin prostor bio izrazito prekriven gustim šumama.

Područja satnija Bojnika, Woiniczky i Obuchina zajedno su pokrivala gotovo 1000 četvornih kilometara prostora, imala ukupno 20 sela i samo 5212 jutara oranica. To je predstavljalo 3 % pokrivenosti njihovih površina oranicama. U drugu ruku, obližnje područje Satnije Schudovich imalo je samo jedno selo, Laćarak, površinu od svega 50 četvornih kilometara i čak 4505 jutara oranica, a što je predstavljalo 52 % pokrivenosti njegove površine oranicama. Satnija Schudovich bila je susjedna, i prema okolišnim uvjetima svoga područja, vrlo slična Pukovnikovoj satniji, a koja je detaljnije opisana u potpoglavlju *Pukovnikova satnija*, posebno jer su se obje sastojale samo od jednog naselja i imale su malu ukupnu površinu. Satnija Wittkovich je sa svojih 4106 jutara oranica na svome području bila druga najbogatija, a nalazila se na suprotnom dijelu pukovnijskog područja - na sjeveroistoku između granice s Provincijalom i rijeke Dunav. Okolinski su joj uvjeti bili također relativno povoljni, bez većih močvara, stalnih poplavnih područja ili gustih šuma, a područje joj se prostiralo na otprilike 150 četvornih kilometara i imalo je 4 naselja.⁶³⁴ Područja su zapadnih satnija stoga zbog loših okolinskih uvjeta bila siromašna osnovnom obradivom zemljom, unatoč tome što su

⁶³⁴ *Petrovaradinska pukovnija. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 41, 43, 44, 45.

površinski bila ogromna. Međutim, bila su izuzetno bogata šumama i stoga drvnom građom, a što je često nedostajalo istočnim satnijskim područjima Pukovnije.⁶³⁵

Područje Satnije Jovanovich bilo je ogledni primjer s prosječnim brojem oranica, premda je u prethodnim odlomcima isticano kao satnijsko područje s najmanje muškaraca i ujedno jednim od najnižih postotaka uključenih vojno sposobnih muškaraca u aktivnu službu. Nalazilo se na sjeveroistoku uz područje Satnije Wittkovich i obuhvaćalo je 2 naselja. Premda je imalo više nego dvostruko manje stanovnika od područja Bojnikove satnije, raspolagalo je s čak 72 % više oranica. Imalo je nešto manje pašnjaka, ali je bilo jedno od 5 satnijskih područja u kojima su zabilježeni vinogradi, te je u konačnici bilo i ogledni primjer u pogledu prosječnog broja čestica ukupne obradive zemlje.

Vinogradi su tijekom 1760-ih godina još uvijek bili rijetkost⁶³⁶ te su osim na području Satnije Jovanovich postojali u značajnijem obliku na područjima satnija Potpukovnika, Wittkovicha i Böhr, dok su na području Satnije Raikovich zabilježene samo 2 motike površine pod vinogradom. Posljednje je satnijsko područje među navedenima bilo svojevrsni izuzetak, jer je osim vrlo ograničene površine pod vinogradima bilo jedino koje se nalazilo na prostoru uz rijeku Savu. Preostala su 4 satnijska područja činila jedinstvenu zemljopisnu cjelinu pokrivajući sav pukovnijski prostor uz rijeku Dunav, protežući se od Zemuna prema sjeveru. Jasno je stoga da je upravo rijeka Dunav bila glavni čimbenik u razvoju vinogradarstva na ovim satnijskim područjima, dok istovremeno gotovo uopće nije bilo vinograda u dijelovima pukovnijskih područja koja su bila uz rijeku Savu. Najveća je koncentracija vinograda bila na području Satnije Böhr, koje se sastojalo od Slankamena i dijela Krčedina. Vinogradi su većinom bili uz samu rijeku Dunav, a na prostoru sjeverno od Slankamena prema Krčedinu nalazila se najveća jedinstvena površina pod vinogradima na području Petrovaradinske pukovnije.⁶³⁷ Osim što su imali vinograde, navedena su satnijska područja raspolagala s prosječnom ili iznadprosječnom površinom oranica, čime su činili jedan od bogatijih dijelova pukovnijskog prostora.

Za precizniji uvid u objektivno materijalno stanje potrebno je odrediti s koliko su pojedine vrste zemlje raspolagala pojedina kućanstva i sami krajišnici satnijskih područja

⁶³⁵ Više o iskorištavanju šuma i njihovoj važnosti u Slavonskoj vojnoj krajini u: Damir Matanović, „Legalitet i legitimitet – suprotstavljene koncepcije pri iskorištavanju šuma Slavonske vojne krajine“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 35, br. 3. 2003., str. 961-969.

⁶³⁶ Na jozefinskim zemljovidima iz 1780. godine zabilježeno je postojanje brojnih malih vinograda diljem pukovnije, a koji nisu postojali 1767. godine.

⁶³⁷ Navedeni je prostor između Slankamena i Krčedina uz rijeku Dunav i za vrijeme nastajanja jozefinskih zemljovida 1780. godine bio prekriven vinogradima, čineći daleko najveću jedinstvenu vinogradrsku cjelinu unutar krajiškog Srijema. *Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcija 43.

Pukovnije. S obzirom na visoku razliku u broju kuća, muškaraca i postotku unovačenosti vojno sposobnih među satnijskim područjima, u sjedećoj su tablici uvršteni podaci o prosječnom broju pojedinih čestica korisne zemlje po kućanstvu, ali i po krajišniku u aktivnoj službi.

Tablica 21. Prosječni broj čestica korisne zemlje po jednom kućanstvu i jednom aktivnom krajišniku prema satnijskim područjima Petrovaradinske pukovnije 1767. godine.⁶³⁸

Satnijsko područje	Oranice		Livade		Vinogradi		Ukupno	
	Kuć.	Kraj.	Kuć.	Kraj.	Kuć.	Kraj.	Kuć.	Kraj.
Tjelesna	7,45	12,72	2,37	4,03	0	0	9,82	16,71
Pukovnikova	9,98	16,34	6,91	11,31	0	0	16,89	27,65
Potpukovnikova	12,09	22,53	3,02	5,63	0,38	0,71	15,49	28,86
Bojnikova	4,62	5,83	4,38	5,52	0	0	8,99	11,36
Schudovich	14,17	18,09	2,5	3,19	0	0	16,67	21,29
Wittkovich	10,74	21,5	2,64	5,29	0,69	1,37	14,08	28,16
Raikovich	7,01	13,31	2,14	4,06	0	0,01	9,16	17,38
Niccolich	8,11	12,28	2,9	4,37	0	0	11,01	16,59
Francoluky	6,35	11,81	2,68	4,98	0	0	9,03	16,79
Jovanovich	11,89	20,55	3,32	5,74	1,81	3,13	17,03	29,42
Cumanovich	13,99	19,25	3,5	4,81	0	0	17,49	24,06
Woiniczky	4,69	6,65	3,69	5,23	0	0	8,38	11,88
Kalb	13,56	14,91	10,86	11,93	0	0	24,42	26,84
Böhr	8,51	18,25	2,58	5,54	1,82	3,9	12,91	27,7
Obuchina	4,31	5,86	3,21	4,37	0	0	7,52	10,24
Ehrenstein	10,36	17,27	4,44	7,4	0	0	14,8	24,67
Ukupno:	8,73	13,86	3,5	5,56	0,27	0,43	12,5	19,85

Podatci pokazuju da su vojne vlasti na području Petrovaradinske pukovnije u aktivnu vojnu službu dobivale jednog krajišnika, kako pješaka, tako i husara, za prosječnu naknadu od 13,86 jutara oranica ili ukupno 19,85 čestica korisne zemlje. Premda su vinogradi unosne čestice, bilo ih je izuzetno malo i bili su ograničeni na nekoliko satnijskih područja. Pašnjaci su, u drugu ruku, bili puno manje vrijednosti nego li oranice i vinogradi te su mogli služiti samo

⁶³⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster Lista*, fol. 3-24.

kao pomoćno, odnosno dopunsko zemljište, a bila ih je značajna količina u ukupnome broju. U krajiškom sustavu, osnovnom plaćom za krajišnike smatrana je upravo količina zemlje izražena u oranicama, odnosno obradivoj poljoprivrednoj površini.

Za 1767. godinu bilo je propisano da jedan krajišnik u Petrovaradinskoj pukovnici treba dobiti 20 jutara oranice kao naknadu za svoju službu.⁶³⁹ Stvarno je stanje dakle bilo da je jedan krajišnik s područja Petrovaradinske pukovnije za svoju plaću dobivao 69,3 % predviđenog iznosa. Međutim, ovakav izračun u konačnici nije točan pokazatelj stanja premda prikazuje određenu perspektivu vojnih vlasti, koja čak ni na ovoj najizravnijoj razini stvarne plaće za jednog aktivnog krajišnika u trenutnoj službi, nije ni približno mogla ispuniti propisane uvjete. S obzirom da značajan broj kućanstava nije davao nikoga u vojnu službu, a posjedovalo je zemlju kojom se uzdržavalo, proizlazi da obitelji i kućanstva koja jesu davala krajišnika u aktivnu službu nisu mogla raspolagati s navedenom količinom zemlje.⁶⁴⁰ Taj je broj bio puno manji i vjerojatno je u konačnici bio bliži prosječnom broju koji je bio po jednom kućanstvu, bez velike diskriminacije u odnosu na trenutnu aktivnu vojnu službu. Jedno je prosječno krajiško kućanstvo na području Petrovaradinske pukovnije u studenom 1767. godine tako uživalo 8,73 jutara oranica, 3,5 jutara pašnjaka i 0,27 motike vinograda, odnosno, ukupno 12,5 čestica korisne zemlje.

5.5.4. Razlike u zemljišnom bogatstvu satnijskih područja

Broj oranica i vinograda po jednom kućanstvu primarni su pokazatelji materijalnog bogatstva stanovništva pojedinih satnijskih područja. S obzirom na to da krajiško područje nije bilo civilno, a u kojemu su vladali drugačiji imovinsko-gospodarsko-ekonomski odnosi, postojanje značajnih razlika, bilo je u svojoj osnovi nepravedno jer je značilo da su plaće za obavljanje iste dužnosti unutar iste pukovnije na istome području i u isto vrijeme bile značajno drugačije. U drugu ruku, naknada u zemlji nikako ne može biti precizna i kontrolirana kao propisana plaća u gotovu novcu, a razvoj pojedinih krajiških sela i imovinsko-pravni odnosi unutar kućanstava i zadruga krajiškog društva posebno su komplicirali jednostavnu računicu u pogledu službe i plaće.⁶⁴¹

⁶³⁹ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, 557.

⁶⁴⁰ Kućanstva koja iz objektivnih razloga trenutno nisu mogla dati vojno sposobnog muškarca u aktivnu vojnu službu vođena su kao da su ispunila svoju vojnu dužnost i imala su pravo zadržati vojno leno koje se dodjeljivalo krajišnicima. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 23-25.

⁶⁴¹ Više u: Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 107-112.

U tom kontekstu, potrebno je se vratiti se na 3 već istaknuta satnijska područja koja su činila zapadni dio pukovnijskoga prostora, naime Bojnika, Obuchina i Woiniczky. Veliki pukovnijski prostor koji je imao izrazito malo jutara oranice, a što je već istaknuto, nije ukupno imao mali broj kućanstava i shodno tome stanovništva. Na tom je prostoru ukupno bilo 1151 kućanstvo s približno 9300 stanovnika,⁶⁴² što je činilo približno jednu petinu kućanstava, odnosno jednu četvrtinu stanovnika cijele Pukovnije. Rezultat je stoga bio da su navedena satnijska područja imala svega 4,69, 4,62 i 4,31 jutara oranica po jednom kućanstvu, čime su bila međusobno vrlo ujednačena i ujedno značajno zaostajala za svim ostalim satnijskim područjima, dok ih istovremeno nikako nije zaobišla krajiška dužnost za davanjem propisanog broja pojedinaca u aktivnu vojnu službu. Štoviše, upravo su navedena satnijska područja bila u kategoriji onih koja su davala najviše aktivnih vojnika, imala najveći postotak popunjenosti matične satnije i također imala visok postotak unovačenosti vojno sposobnih muškaraca. Zajedno su u službu davala čak 857 aktivnih krajišnika, što je činilo približno jednu četvrtinu svih aktivnih krajišnika koji su dolazili s područja Petrovaradinske pukovnije, odnosno ekvivalentno za 4 prosječna satnijska područja. Iz tog je razloga u njihovu slučaju razlika između broja jutara oranica po jednom kućanstvu, kao pokazatelja objektivnog materijalnog stanja stanovništva, i po aktivnom krajišniku u službi, kao pokazatelja plaće koju su vojne vlasti izdvajale za jednog vojnika, bila vrlo mala, odnosno ispod 2 jutara, dok je pukovnijski prosjek razlike ove dvije kategorije bio iznad 5 jutara oranica. I dok su vojne vlasti za jednog aktivnog krajišnika u službi na razini Pukovnije osiguravale 13,86 jutara oranica ili 69,3 % predviđene plaće, u Bojnikovoj je satnji ta količina bila 5,83 jutara ili 29,2 % plaće, u Satnji Woiniczky 6,65 jutara ili 33,3 % plaće te u Satnji Obuchina 5,86 jutara ili 29,3 % plaće.⁶⁴³ Zapadna su tri satnijska područja, za jednog krajišnika kojeg su davala u službu, imala dostupno svega jednu trećinu ili manje propisane plaće, te su u odnosu na pukovnijski prostor bila na razini od ispod 50 % pukovnijskog prosjeka. Premda su prema količini dostupnih livada po kućanstvu i krajišniku u službi bila relativno blizu prosjeka, ponegdje i iznad, u ukupnome broju korisne zemlje također su u obje kategorije sva tri satnijska područja bila na začelju.

Iz navedenog je vidljivo da je stanovništvo zapadnog dijela Petrovaradinske pukovnije bilo izuzetno siromašno, kako u odnosu na Vojnu krajinu, tako i na ostale dijelove pukovnije. Međutim, istovremeno je iz perspektive vojnih vlasti bilo vrlo učinkovito, jer je za vrlo malu plaću, odnosno naknadu u obliku oranica, u aktivnu vojnu službu davalo veliki broj vojnika. Unutar Pukovnije postojale su vrlo velike razlike u materijalnom bogatstvu stanovništva jer su

⁶⁴² HR-HDA-1450, GIR 9, 1767., *Muster lista*, fol. 4, 13, 17.

⁶⁴³ Isto.

za postizanje prosjeka, koji je bio dvostruko veći nego li u slučaju zapadnih satnijskih područja, morali postojati pukovnijski dijelovi koji su bili istaknuti na suprotnoj strani.

Satnijska područja koja su raspolagala s najviše oranica i druge korisne zemlje po jednom kućanstvu i koja bi se stoga kategorizirala kao bogatiji dijelovi područja Petrovaradinske pukovnije nisu bila tako jasno zemljopisno određena i pozicionirana kao ona siromašna. Tri satnijska područja koja su imala najveći broj jutara oranica po kućanstvu nisu bila susjedna i pripadala su različitim dijelovima pukovnije. Uvjetno postavljeno, zemljopisni dio Petrovaradinske pukovnije s bogatijim stanovništvom u vidu raspoložive obradive zemlje nalazio se na uskom koridoru između rijeke Save i granice s Provincijalom, koji je spajao zapadni sa središnjim, odnosno južnim i istočnim dijelovima. Prostirao se na svega 250 kvadratnih kilometara, a obuhvaćao je 4 satnijska područja (Schudovich, Pukovnik, Ehrenstein i Kalb) s ukupno 6 naselja (Laćarak, Mitrovica, Šašinci, Jarak, Hrtkovci i Nikinci) i raspolagao je s 13047 jutara oranica.⁶⁴⁴ Imao je i nešto manji broj kućanstava i stanovništva od zapadnog dijela, točnije 1102 kućanstva i približno 8500 stanovnika koncentriranih u 6 naselja na četiri puta manjoj zemljopisnoj površini i s daleko većom količinom raspoloživih oranica (13047 nasuprot 5212). Sva su 4 navedena satnijska područja imala približno 10 ili više jutara oranica po jednom kućanstvu, dok im je zajednički prosjek iznosio 11,84. U aktivnu su vojnu službu zajedno davala 774 krajišnika,⁶⁴⁵ što je činilo 22,3 % ukupnog broja aktivnih krajišnika koji su bili s područja Petrovaradinske pukovnije, čime su bili nešto ispod pukovnijskog prosjeka u ovome pogledu. Prosječno je tako vojna vlast u aktivnu vojnu službu s ovih satnijskih područja jednog aktivnog krajišnika dobivala za naknadu od 16,86 jutara oranica, što je predstavljalo 84 % predviđene ili 121,6 % prosječne pukovnijske plaće. Premda ni ovaj bogatiji dio pukovnijskog prostora nije u konačnici u okviru svojih satnijskih područja nudio punu plaću za svoje aktivne krajišnike, iako je bio značajno bliže propisanome, zbog manjeg je postotka unovačenosti od onoga u zapadnom dijelu razlika u plaćama bila još izraženija, nego je to bio slučaj s brojem oranica po jednom kućanstvu.

Drugi zemljopisni dio Pukovnije s bogatim stanovništvom bio je na istoku uz rijeku Dunav, a obuhvaćao je satnijska područja Potpukovnika, Jovanovich, Wittkovich i Böhr.⁶⁴⁶ Prostirao se na približno 430 kvadratnih kilometara i prostirao od područja slobodnog vojnog komuniteta Zemuna na jugu do slobodnog vojnog komuniteta Srijemskih Karlovaca na sjeveru

⁶⁴⁴ *Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 31, 32, 33, 34, 35; HR-HDA-1450, GIR 9, 1767., *Muster lista*, fol. 3, 9, 10, 11.

⁶⁴⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, 1767., *Muster lista*, fol. 3, 9, 10, 11.

⁶⁴⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, 1767., *Muster lista*, fol. 5, 12, 18, 19.

te je bio omeđen rijekom Dunav s istočne strane i Provincijalom sa zapadne, odnosno značajnim dijelom prostorom bivšeg vlastelinstva Vojke koje je prolazilo proces inkorporacije u Vojnu krajinu. Pokrivao je većinski dio dunavskog prostora koji je bio pod nadležnosti Petrovaradinske pukovnije s izuzetkom slobodnih vojnih komuniteta. Okolišni su uvjeti bili povoljni, s obzirom da uopće nije bilo gustih šuma, dok su močvare i bare bile značajno rjeđe nego u zapadnom ili središnjem dijelu pukovnijskog područja. Cestovna povezanost bila je dobra, s obzirom da je ovim prostorom prolazila poštanska cesta koja je povezivala Petrovaradin i Zemun, te nije bilo većih i stalnih poplava koje bi otežavale komunikaciju na glavnim prometnicama.⁶⁴⁷

Unutar 4 satnijska područja bilo je 9 naselja, 1305 kućanstava i približno 8200 stanovnika, koji su ukupno raspolagali s 13946 jutara oranica i 1486 motika vinograda.⁶⁴⁸ Vinogradi su bili njihova posebnost te su uz osnovne oranice značajno podizali imovinsko stanje stanovništva. Prosječno je kućanstvo na istočnom dunavskom dijelu Petrovaradinske pukovnije na raspolaganju imalo 10,69 jutara oranica i 1,14 motika vinograda, odnosno zajedno 11,83 čestica korisne zemlje bez livada. Ako se uzme u obzir samo broj oranica po kućanstvu, situacija je bila nešto lošija nego u prethodno obrađenom dijelu Pukovnije, dok je u slučaju kada se oranicama pridodaju i vinogradi, situacija gotovo identična. Međutim, premda je ovaj istočni dio imao 154 kućanstava više od zapadnog, te 203 od koridorskog na rijeci Savi, u konačnici je imao manje stanovnika. Dok su prva dva obrađena područja imala relativno sličan broj stanovnika po jednom kućanstvu, zapadni 8,1 i koridorski na rijeci Savi 7,7, istočni je dio imao svega 6,3,⁶⁴⁹ čime se uočava značajna razlika⁶⁵⁰. Stoga kada se ubroji i čimbenik brojnosti pojedinog kućanstva kao važan čimbenik u određivanju stvarnog bogatstva stanovništva, dolazi se do rezultata da je upravo istočni dio područja Petrovaradinske pukovnije uz Dunav bio najbogatiji, čak i samo u pogledu broja jutara oranica bez vinograda.

Spušteno na osnovnu jedinicu, broj jutara oranica po jednom stanovniku, na jednog je stanovnika koji je živio na istočnome dijelu pukovnijskog područja dolazilo 1,7 jutara oranica.⁶⁵¹ Istovremeno je u slučaju koridorskog dijela uz rijeku Savu bilo 1,53,⁶⁵² a zapadnog dijela svega 0,56 jutara oranica po jednom stanovniku.⁶⁵³ Jedan je stanovnik na istoku

⁶⁴⁷ *Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 41, 43, 44, 45 i 46.

⁶⁴⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, 1767., *Muster lista*, fol. 5, 12, 18, 19.

⁶⁴⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, 1767., *Muster lista*, fol. 3, 4, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 17, 18, 19.

⁶⁵⁰ Značajna statistička razlika postoji između zapadnog i istočnog dijela u broju stanovnika po jednom kućanstvu ($F(2,29)=4,85, p<0.05$). U *post hoc* analizi je korišten test Tukey.

⁶⁵¹ HR-HDA-1450, GIR 9, 1767., *Muster lista*, fol. 5, 12, 18, 19.

⁶⁵² HR-HDA-1450, GIR 9, 1767., *Muster lista*, fol. 3, 9, 10, 11.

⁶⁵³ HR-HDA-1450, GIR 9, 1767., *Muster lista*, fol. 4, 13, 17.

pukovnijskog područja tako na raspolaganju imao čak tri puta više oranica nego jedan stanovnik na zapadnom dijelu. Osim oranica, na raspolaganju je imao vinograde, čime se razlika dodatno povećavala. U drugu ruku, ako se u analizu uključe i livade, čime se dobiva ukupan broj čestica korisne zemlje, situacija se djelomično ujednačava jer je istočni dio pukovnije imao relativno malo raspoloživih livada, ali konačni poredak ostaje nepromijenjen. Tako su satnijska područja uz rijeku Dunav imala 2,34 čestica korisne zemlje po jednom stanovniku, dok su ona na koridorskom dijelu uz Savu imala 2,25, a zapadnom 1,02.⁶⁵⁴

5.5.5. Učinkovitost satnijskih područja kroz sustav novačenja i naknada

Unatoč tome što su imala veliku količinu raspoložive korisne zemlje po kućanstvu i stanovniku, istočna su 4 satnijska područja u aktivnu vojnu službu davala svega 672 krajišnika,⁶⁵⁵ odnosno 19,4 % ili nešto manje od petine ukupnog broja aktivnih krajišnika s područja Petrovaradinske pukovnije, čime su bili blizu prosjeku koji bi odgovarao za 3 satnijska područja. Vojne su vlasti tako za jednog krajišnika s područja dotičnih satnija osiguravale 20,75 jutara oranica, a što je bilo čak nešto i više od propisane plaće (103,8 %) ili pak 149,7 % prosječne pukovnijske plaće. U ovom su pogledu razlike u odnosu na druga dva promatrana pukovnijska područja daleko najizraženije, a rezultat su malog broja unovačenih vojno sposobnih muškaraca na području koje je imalo veliku količinu korisne zemlje. Iz perspektive je vojnih vlasti i aktivne vojne službe ovaj dio Pukovnije bio daleko najmanje učinkovit, jer je za dobivanje jednog krajišnika u aktivnu vojnu službu trebalo osigurati najveću količinu korisne zemlje, ali i što je relativno veliko područje s brojnim kućanstvima i stanovništvom u konačnici davalo mali broj krajišnika.

Postavlja se pitanje kako je došlo do toga da unutar jedne krajiške pješačke pukovnije postoje razlike u promatranim kategorijama od nekoliko stotina posto, odnosno što je uzrok da se na jednom prostoru koji je bio siromašan, novači izuzetno veći broj krajišnika, nego na drugome koji je bio bogatiji. Prvenstveno se u ovom promatranju trebaju uvažiti objektivni okolišni uvjeti koji su bili različiti diljem pukovnijskog područja i koji su uvjetovali da određena naselja i područja, a koja su zatim prema zemljopisnoj blizini formirala satnijska područja, raspolazu s većim prirodnim bogatstvima u obliku obradive zemlje od drugih. Ključna je stavka kako su se vojne vlasti odnosile prema takvim razlikama i na koji su način vršile novačenje, te

⁶⁵⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, 1767., *Muster lista*, fol. 3, 4, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 17, 18, 19.

⁶⁵⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, 1767., *Muster lista*, fol. 5, 12, 18, 19.

jesu li svojim djelovanjem dodatno pojačavale već postojeće razlike. S obzirom na to da je na snazi bilo više različitih čimbenika koji su međusobno činili različite konjunktore, ne nazire se jednoznačan odgovor, ali se ipak ocrtavaju određena nastojanja vojnih vlasti koja su značajno utjecala na proces novačenja i kreiranja satnijskih područja.

Prvo se treba dotaknuti zemljopisne uvjetovanosti prilikom tvorbe pojedinih satnijskih područja, s obzirom na to da je jedno satnijsko područje trebalo činiti koherentnu zemljopisnu cjelinu, čime je prostor djelovanja vojnih vlasti bio relativno skučen i ograničen na organizaciju susjednih naselja. Na primjeru Petrovaradinske pukovnije 1767. godine, vidi se da je zapadni dio bio djelomično odsječen, s obzirom na to da su na koridorskom dijelu uz rijeku Savu bila naselja poput Lačarka i Mitrovice, a koja su samostalno tvorila satnijska područja, te je, stoga, ostao kao samostalna mikro-cjelina u kojoj je bilo nužno organizirati barem 3 satnijska područja. Učinak se prelijevao dalje, jer je u godinama prije konačne inkorporacije vlastelinstva Vojke većina pukovnijskog područja istočno i jugoistočno od zapadnog dijela bilo prostorno uska, odnosno stiješnjena između rijeke Save i granice s Provincijalom. Takve zemljopisne odrednice dodatno su smanjivale manevarski prostor vojnih vlasti prilikom organizacije satnijskih područja.

Nakon što su satnijska područja uspostavljena na način da su 1767. godine imala u pogledu stanovništva izuzetno velike razlike, dolazi se do učinka da su shodno tome nastale i velike razlike u potencijalu davanja krajišnika u aktivnu vojnu službu. S obzirom na to da je Petrovaradinska pukovnija u svojim redovima imala značajan nedostatak aktivnih krajišnika, vojne su vlasti nastojale iskoristiti maksimalne potencijale njezina stanovništva bez puno obzira na satnijske okvire u vidu lokalne popunjenosti ili pak na propisanu nominalnu plaću i naknadu koju je svaki krajišnik u službi trebao dobiti. To se najbolje vidi u činjenici da su određena satnijska područja, poput Bojnikova i Obuchine, čak i u redove svoje pješačke matične satnije davala više od potrebnog broja aktivnih krajišnika, a koji su istovremeno za naknadu primali svega trećinu propisane plaće u zemlji. Jedna od temeljnih normativnih stavki prilikom novačenja bila je nužnost postojanja jednog prekobrojnog vojno sposobnog muškarca ili pak poluinvalida u većini kućanstava, s jasno izraženim nastojanjem da svako kućanstvo ima barem jednog. Upravo je korelacija u zbroju prekobrojnih i poluinvalida i broja kućanstava najizraženija od svih kategorija Petrovaradinske pukovnije ($r=0,943$, $p<0,01$), čak i značajno više od korelacije broja stanovnika pojedinog satnijskog područja ($r=0,828$, $p<0,01$) i broja aktivnih vojno sposobnih muškaraca ($r=0,686$, $p<0,01$), čime se dolazi do preciznijeg detektiranja načina na koji su vojne vlasti novačile krajiško stanovništvo u Petrovaradinskoj pukovniji 60-ih godina 18. stoljeća.

Satnijsko područje Bojnika imalo je 380 kućanstava i 395 muškaraca za rad,⁶⁵⁶ Obuchina 418 kućanstava i 473 muškarca za rad, a Woiniczky 353 kućanstava i 315 muškaraca za rad. Navedena 3 satnijska područja bila su s najvećim postotkom unovačenosti vojno sposobnih muškaraca, a dok su prva 2 jedina bila s većim brojem aktivnih krajišnika od propisanog i unutar svojih matičnih pješačkih satnija. Vidimo da je u slučaju satnijskih područja Bojnika i Obuchine u konačnici unatoč izuzetno velikom postotku unovačenosti (72,9 % i 64,1 %) i dalje bilo više muškaraca za rad nego kućanstava, a što je posebno istaknuto bilo u slučaju satnijskog područja Obuchina. U drugu ruku, satnijsko područje Woiniczky bilo je u nedostatku od čak 38 muškaraca za rad. Iz promatrane perspektive može se zaključiti da je, primjerice, u slučaju satnijskog područja Obuchina postojalo još malo potencijala za novačenje, dok je u slučaju Woiniczky on bio izrazito iscrpljen. Satnijsko područje Francolucky, koje je imalo velik broj stanovnika gotovo istovjetan Bojnikovu i Obuchini, imalo je 480 kućanstava i 478 muškaraca za rad, dok mu je postotak unovačenosti iznosio svega 54,7 %. Sličan je slučaj i kod satnijskih područja Jovanovich i Wittkovich, koja su također imala malen postotak unovačenih (54,2 % i 52,8 %) i gotovo identičan broj kućanstava i muškaraca za rad. Satnijsko područje Jovanovich imalo je 254 kućanstava i 256 muškaraca za rad, a Wittkovich 382 kućanstava i 394 muškarca za rad.⁶⁵⁷

Gledano prema pukovnijskim dijelovima, odnosno već promatranim cjelinama od nekoliko satnijskih područja, zapadni je dio Petrovaradinske pukovnije imao ukupno 1183 muškaraca za rad u 1151 kućanstava, koridorski uz Savu 1122 muškaraca za rad u 1102 kućanstava, a istočni 1273 muškaraca za rad u 1305 kućanstava. Zapadni je dio tako imao 32 muškarca za rad više nego kućanstava (102,8 %), koridorski uz Savu 20 (101,8 %), dok je istočni imao 32 manje (97,5 %). Navedene su varijacije minimalne i kod njih nema statistički značajnih razlika ($F(2,29)=0,426$, $p=0,657$). S obzirom na ranije spomenutu slabiju korelaciju broja aktivnih krajišnika i prosječnog broja stanovnika u jednom kućanstvu, vidljivo je da su vojne vlasti izrazito držale do održavanja omjera muškaraca za rad i kućanstava u ravnoteži, posebno jer su na to mogle izravno utjecati. Bio je to jedan od uvjeta i razlog, uz naravno objektivnu uvjetovanost okolišem i neposrednim prirodnim bogatstvima na koja se teško utjecalo,⁶⁵⁸ za veliku razliku u konačnim naknadama i plaćama krajišnika u aktivnoj službi.

⁶⁵⁶ Prekobrojni vojno sposobni muškarci i poluinvalidi. (op.a.)

⁶⁵⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4, 12, 13, 17, 18, 24.

⁶⁵⁸ Sječe šuma i isušivanje močvara bili su dugotrajan, ali učinkovit proces kojim se djelovalo u ovome pogledu. Na području Petrovaradinske pukovnije ovaj proces u promatranoj godini još uvijek nije dosegao veliki zamah u posljeratnom razdoblju, premda će uvelike obilježiti njezino zemljišno bogatstvo u narednim desetljećima. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 103-105.

Vojne su vlasti na visokoj razini koristile potencijale lokalnog stanovništva, bez obzira na mogućnost davanja propisane plaće i osiguravanja dovoljno zemlje u zamjenu za službu, ali uz uvjet da u velikoj većini krajiških kućanstava ostane barem jedan muškarac koji je bio djelomično sposoban za obavljanje gospodarskih i poljoprivrednih djelatnosti nužnih za jedno krajiško kućanstvo. U slučaju izostanka poluinvalida, iz kućanstva uglavnom nije novačen jedini vojno sposobni muškarac. Navedene tvrdnje potvrđuje i ukupna situacija za Petrovaradinsku pukovniciju, a koja je u studenom 1767. godine imala 5590 muškaraca za rad u 5503 kućanstva, odnosno ukupno svega 87 muškaraca za rad više od broja kućanstava (101,6 %).⁶⁵⁹

⁶⁵⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3-24.

6. DVIJE PERSPEKTIVE - UVID U KATOLIČKO STANOVNIŠTVO PETROVARADINSKE PUKOVNIJE 1767. GODINE PREMA VOJNOM I CRKVENOM POPISU

6.1. Inicijalna komparacija i osnovne odrednice

Prema vojnom popisu na području Petrovaradinske pukovnije u studenom 1767. godine, bez stanovništva slobodnih vojnih komuniteta i prostora bivšeg vlastelinstva Vojke, koje je bilo u procesu inkorporacije, živjelo je ukupno 3602 katoličkih muškaraca, a koji su predstavljali 18,13 % od 19867 ukupno popisanih muškaraca.⁶⁶⁰ Korištenjem pretpostavke o nepostojanju statistički značajne razlike u broju muškaraca i žena, ukupan broj katoličkog stanovništva pretpostavljen je na približno 7204 pojedinaca.

Potpuno ili gotovo potpuno katolička naselja (preko 90 % katoličkih muškaraca) na području Petrovaradinske pukovnije bila su: Drenovci, Vrbanja, Gunja, Đurići, Račinovci, Strošinci, Soljani, Hrtkovci, Nikinci, Podgrađe, Lipovac i Apševci.⁶⁶¹ Naselja u kojima su katolici činili približno polovicu stanovništva bila su Mitrovica (46,8 %),⁶⁶² Morovići (53,4 %)⁶⁶³ i Batrovci (45,9 %),⁶⁶⁴ dok su značajniju manjinu imali samo još u selu Vašica (17 %).⁶⁶⁵ U ostalim naseljima Petrovaradinske pukovnije, katoličko stanovništvo, ako je postojalo, činilo je manjinu od ispod 10 % ukupnog stanovništva.⁶⁶⁶ Iz perspektive satnija samo je satnijsko područje Kalb bilo gotovo isključivo katoličko (99,1 %), dok su katolici bili većina još i na području Bojnikove satnije (79,2 %).⁶⁶⁷ Visoku zastupljenost imali su još na području Pukovnikove satnije (46,8 %) i Satnije Obuchina (39,8 %), a značajniju su manjinu činili samo na području Satnije Woiniczky (14,5 %).⁶⁶⁸ Zemljopisno su bili koncentrirani na zapadnome dijelu pukovnijskog prostora u nizu sela te na dijelu srednjeg prostora u Mitrovici i posebno selima Hrtkovci i Nikinci.⁶⁶⁹ Na južnom i istočnom dijelu Pukovnije, katoličkog stanovništva gotovo nije ni bilo, osim u slučaju izoliranih obitelji ili časnika u službi, te su taj dio nastanjivali

⁶⁶⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3-24.

⁶⁶¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3-24.

⁶⁶² HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3.

⁶⁶³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 17.

⁶⁶⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 17.

⁶⁶⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 13.

⁶⁶⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3-24.

⁶⁶⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4, 10.

⁶⁶⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3, 13, 17.

⁶⁶⁹ *Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 24-35.

gotovo isključivo pravoslavci.⁶⁷⁰ Iz današnje perspektive većina sela s većinskim katoličkim stanovništvom nalazi se na krajnjem istočnom dijelu Republike Hrvatske, osim sela Hrtkovaca i Nikinaca koji su na prostoru Republike Srbije. U Republici Srbiji nalaze se također i preostala naselja koja su imala značajniji udio katoličkog stanovništva.

Potpuniji uvid u katoličko stanovništvo Petrovaradinske pukovnije 1767. godine daje nam i crkveni popis katoličkog stanovništva istočne Slavonije i dijela Srijema, načinjen iste godine, pod izvornim naslovom *Conscripto Parochiarum et Animarum in iis contentarum, in Districtu Inferioris Sclavoniae Dioecesis Quinque-Ecclesiensis, tam in Statu Provinciali, quam Militari, peracta Anno Domini 1767.*⁶⁷¹ Crkveni popis donosi poimenične podatke o svojim katoličkim žiteljima prikazanih naselja prvenstveno iz vjerske i obiteljske perspektive, odnosno prema 4 kategorije objedinjene unutar pojedinog kućanstva: prezime obitelji, osobna imena pojedinih članova kućanstva, njihov položaj i dob.⁶⁷² Osim poimeničnog popisa katoličkog stanovništva, popis donosi i sumarni prikaz broja pravoslavnih obitelji u pojedinim naseljima. Navedeni podatci stvaraju izvrsnu podlogu za komparativnu analizu katoličkog stanovništva i dopunu promatranog vojnog potpisa, te u neku ruku njegovu (obostranu) dodatnu verifikaciju. U obzir treba svakako uzeti činjenicu da ovi popisi, premda nastali iste godine, nisu načinjeni u istome trenutku niti su rađeni prema istoj metodi. Stoga će se pristupiti njihovoj usporedbi radi dobivanja što preciznijih rezultata.

S područja Petrovaradinske pukovnije popisom su bila zahvaćena mjesta (prema redoslijedu u izvorniku): Podgrađe, Apševci, Drenovci, Račinovci, Gunja, Vrbanja, Soljani, Đurići, Jamena, Strošici, Rača, Morovići, Batrovci, Lipovac, Vašica i Adaševci.⁶⁷³ Mjesta s većim brojem katolika koja nisu zahvaćena popisom bila su: Mitrovica, Hrtkovci i Nikinci. Prema pukovnijskoj prostornoj odrednici vidljivo je kako popis zahvaća isključivo zapadni dio Pukovnije. Bio je to već isticani dio koji se u potpunosti poklapao s tri satnijska područja: Bojnika, Obuchina i Woiniczky.⁶⁷⁴ Posebno je ovom prilikom važna činjenica što su popisana sva naselja Bojnikove satnije, s obzirom na već provedenu analizu tog satnijskog područja na temelju vojnih popisa.

Na promatranom području Petrovaradinske pukovnije popisom su poimenično zabilježena i 3 katolička župnika. Radi se o katoličkim svećenicima Petrusu Starcsinichu,

⁶⁷⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3-24.

⁶⁷¹ Izvornik popisa čuva se u Pečuškom biskupijskom arhivu. Cjeloviti je popis objavljen u: Denis Njari (ur.), *Popis katoličkog stanovništva u Istočnoj Slavoniji 1767. godine*, Osijek – Pečuh, 2019.

⁶⁷² Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 14-15.

⁶⁷³ Isto, str. 846.-1120.

⁶⁷⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4, 13, 17.

župniku u Drenovcima, zatim Benedictusu Stunskiju, župniku u Rači, i Joannesu Turkovichu, župniku u Moroviću.⁶⁷⁵ S obzirom na prostorni položaj navedenih župa, vidljivo je da je upravo granica župa Rača i Morovići prema istoku bila konačna linija koju je ovaj crkveni popis obuhvatio. Rezultat je to činjenice što je promatrani popis nastao unutar Pečuške biskupije, a u sklopu koje se nalazio i zapadni dio Petrovaradinske pukovnije s navedene 3 župe u Drenovcima, Rači i Moroviću. Pečuški biskup u to vrijeme, a koji je ujedno i odgovoran za nastanak popisa, bio je Juraj Klimo (1751. -1777.).⁶⁷⁶

Središnji i istočni dio Petrovaradinske pukovnije 1767. godine još je uvijek potpadao pod tada samostalnu Srijemsku biskupiju.⁶⁷⁷ Katoličke župe koje su bile na prostoru pukovnije i koje su potpadale pod nadležnost Srijemske biskupije bile su: Banovci, Golubinci, Hrtkovci, Mitrovica,⁶⁷⁸ Nikinci i Slankamen, te uvjetno i one u slobodnim vojnim komunitetima (Srijemski Karlovci i Zemun).⁶⁷⁹ Župa u Petrovaradinu bila je izuzeta i pod posebnom nadležnošću ostrogonskog nadbiskupa.⁶⁸⁰ Srijemski biskup Ivan Paxy u razdoblju od 1762. godine do 1768. godine više je puta pohodio svoju biskupiju, a sumarni podatci o katoličkom stanovništvu biskupije koji su nastali kao rezultat ovih pohoda zabilježeni su u kanonskim vizitacijama.⁶⁸¹ Međutim, zbog naravi podataka koje donose kanonske vizitacije ovom su prilikom od sekundarne važnosti u odnosu na kompletni poimenični popis iz 1767. godine.

Podatci koje donose promatrani popisi, crkveni i vojni, premda navođeni u različitim kategorijama i za drugačije potrebe, mogu se svesti na 3 komparativna segmenta: ukupan broj obitelji / kućanstava, ukupan broj katoličkog stanovništva i katolički krajišnici u aktivnoj vojnoj službi. Odnos popisanih pravoslavaca, kao i djelomično katoličkih obitelji, može se promatrati posredno. Također se treba osvrnuti na djelomičnu razliku u metodologiji načinjenih popisa. Naime, crkveni popisi nisu navodili duhovne osobe, odnosno pripadnike klera i crkvenih staleža, niti plemstvo, a dok su za pravoslavce navodili samo broj obitelji u pojedinom mjestu.⁶⁸² Međutim, u pogledu plemstva bilo je izuzetaka, kao što je vidljivo na primjeru

⁶⁷⁵ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 34.

⁶⁷⁶ Božić Bogović, "Struktura stanovništva", str. 231.

⁶⁷⁷ Srijemska biskupija ujedinjena je s Bosanskom ili Đakovačkom biskupijom 1773. godine. Ujedinjenim biskupijama 3 župe koje su se nalazile na zapadnom dijelu Petrovaradinske pukovnije, naime Drenovačka, Račka i Morovička, priključene su 1780. godine. Ovime su od te godine objedinjene sve župe na prostoru pukovnja pod nadležnošću jedne biskupije.

⁶⁷⁸ S obzirom na dualnost Mitrovice, nije poznato u kojem se dijelu župa nalazila – vojnom ili civilno-vojnom. Međutim, to u konačnici nije presudna stavka jer je vojni dio Mitrovice svakako potpadao pod navedenu župu.

⁶⁷⁹ Sršan (ur.), *Kanonske vizitacije – Srijem*, knj. 4, Osijek, 2006.

⁶⁸⁰ Božić Bogović, "Struktura stanovništva...", str. 230.

⁶⁸¹ Kanonske vizitacije prostora Srijema objavljene su 2006. i 2008. u: Stjepan Sršan (ur.), *Kanonske vizitacije knjiga IV – Srijem (1735. - 1768.)*, Osijek, 2006.; Stjepan Sršan (ur.), *Kanonske vizitacije knjiga VI – Srijem (1775. - 17833.)*, Osijek, 2008.

⁶⁸² Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 6.

Adama Babogredtza von Ehrenhügela u Jameni. Vojni popis, u drugu ruku, prvenstveno je poimence naveo sve pripadnike koji su bili dijelom aktivne pukovnijske službe, jednako plemiće i pučane. U popisivanju naselja navodili su sumarni broj kućanstava te zatim posebno broj katoličkih i pravoslavnih muškaraca prema pojedinim kategorijama. U popisivanju muškaraca navodili su pravoslavne svećenike, ali ne i katoličke, jer posljednji nisu spadali pod njihovu nadležnost.⁶⁸³ Vojni je popis napravljen u studenom 1767. godine, dok za crkveni popis nije naveden mjesec kad je proveden, stoga je raspon mogućeg vremenskog odstupanja do 10 mjeseci.⁶⁸⁴ Međutim, crkveni je popis vjerojatno nastajao kroz nešto duži period nego vojni zbog objektivnih slabijih logističkih mogućnosti crkvenih struktura na ovom prostoru.

Na 22. tablici nalazi se sumarni prikaz katoličkog stanovništva koji donosi crkveni popis Pečuške biskupije iz 1767. godine zajedno s usporedno sumarnim prikazom koji pronalazimo u vojnom popisu iste godine. S obzirom da navedeni popisi nisu imali istovjetne kategorije, naznačene su slične vrijednosti prema kojima se može napraviti komparacija.

Tablica 22. Sumarni prikaz stanovništva 16 naselja Petrovaradinske pukovnije prema crkvenom i vojnom popisu 1767.⁶⁸⁵

Naselje	Crkveni popis				Vojni popis			
	Katoličke obitelji	Pravoslavne obitelji	Ukupno obitelji	Broj katolika	Katolički i muškarci	Pravoslavni muškarci	Broj kućanstava	Broj ⁶⁸⁶ katolika
Podgrađe	23	0	23	254	118	4	28	236
Apševci	7	0	7	93	34	3	9	68
Drenovci	82	1	83	771	377	12	86	754
Račinovci	46	0	46	459	240	0	45	480
Gunja	37	0	37	398	237	3	42	474

⁶⁸³ Osim, naravno, pukovnijskih kapelana koji su bili u izravnoj službi Pukovnije.

⁶⁸⁴ Na primjeru furira iz Bojnikove satnije kojeg se pronalazi u vojnom, ali ne i u crkvenom popisu, a koji je u Drenovce bio premješten 7. rujna može se tvrditi da je, barem u tom slučaju, razlika u vremenu nastalih popisa veća od 2 mjeseca. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.; Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1016.-1032.

⁶⁸⁵ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 16-32.; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4, 13, 17.

⁶⁸⁶ Pretpostavljeni broj katoličkog stanovništva prema principu spolnog udjela 50-50.

Vrbanja	36	0	36	433	184	0	39	368
Soljani	34	0	36*	344	171	1	34	342
Đurići	23	0	23	173	90	0	23	180
Jamena	22	89	111	202	96	330	116	192
Strošinci	32	1	33	291	132	6	34	264
Rača	6	0	6	28	2	168	54	4
Morovići	43	35	78	277	132	115	69	264
Batrovci	17	16	33	116	56	66	32	112
Lipovac	57	0	57	472	229	1	48	458
Vašica	8	53	61	65	60	292	97	120
Adaševci	8	75	83	57	22	412	130	44
Ukupno:	481	270	751 (753*)	4433	2180	1413	886	4360

Prvenstveno se treba osvrnuti na situaciju kod sela Soljani (označeno sa *), gdje se u objavljenom crkvenom popisu ne poklapa zbroj katoličkih i pravoslavnih obitelji s prikazanim ukupnim brojem. Slučaj je sličan onome kod sela Čortanovci u vojnom popisu. Prilikom ove analize uzet će se vrijednost poznatih obitelji, posebno jer se radi o katoličkom stanovništvu koje se nalazi i u poimeničnom popisu i u kojem pobrojavanjem pronalazimo upravo 34 katolička kućanstva.⁶⁸⁷

Crkveni popis tako poimence popisuje ukupno 4433 katolička žitelja u 481 katoličkih obitelji koje su stanovale u 16 promatranih naselja. Prosječno je jedna katolička obitelj time brojala 9,2 člana, dok je prosječno u jednom naselju živjelo približno 277 katolika. Za pravoslavno stanovništvo navodi se samo broj od 270 obitelji. Ukupno je tako obitelji, katoličkih i pravoslavnih, prema crkvenom popisu bilo 751, što je značilo prosječno 46,93

⁶⁸⁷ Treba ostaviti prostora za postojanje 2 pravoslavne ili neke druge obitelji, a koje nisu navedene u prikazu broja pravoslavnih obitelji. Međutim, najizglednije je kako se radi o omašci prilikom izvornog popisa ili pak prilikom transkripcije za potrebe objave (op.a.). Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 19, 1075-1083.

obitelji u jednom naselju. Na drugoj strani, vojni popis navodi postojanje 2180 katoličkih i 1413 pravoslavnih muškaraca, te ukupni broj od 886 kućanstva, odnosno 55,37 kućanstva po jednom naselju, ali bez posebnog navoda o broju katoličkih obitelji ili kućanstava.

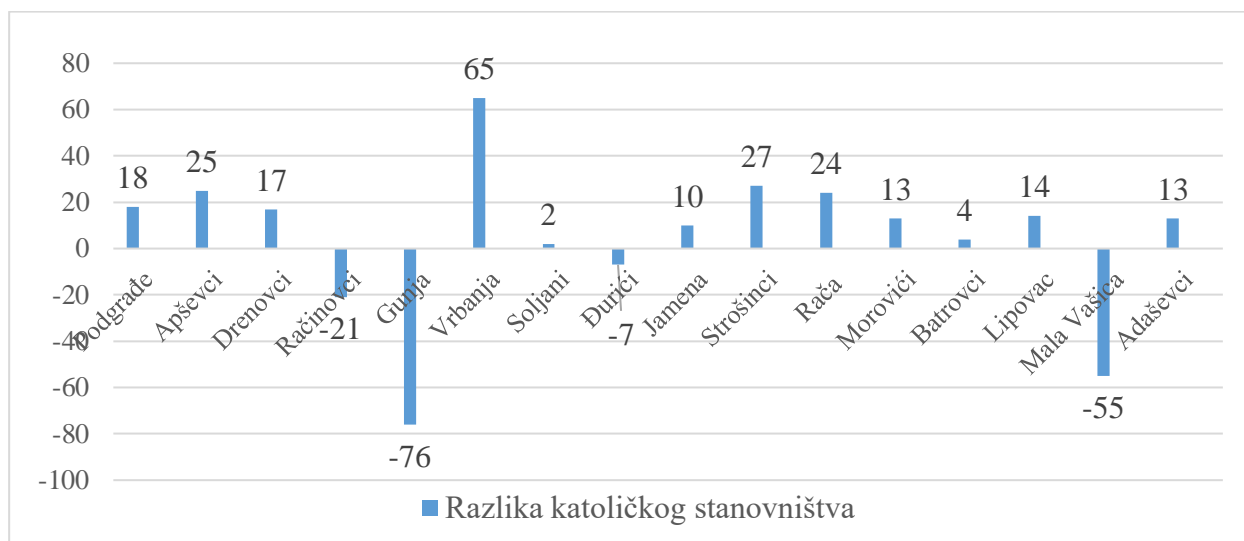
Na temelju prikazanog broja katoličkih muškaraca dolazimo do toga da bi broj ukupnog katoličkog stanovništva prema vojnom popisu mogao biti približno 4360, a što je bilo za 73 manje nego što je navedeno u poimeničnom crkvenom popisu. Razlika od 73 katolika predstavljala je svega 1,67 % njihova ukupnog broja prema vojnom popisu, odnosno 4,56 pojedinaca po jednom naselju, što predstavlja minimalno i zanemarivo odstupanje⁶⁸⁸. Sumarna se projekcija približnog broja stanovništva prema broju muškaraca ovime pokazala pouzdanom.

U slučaju prikazanog broja ukupnih kućanstava, razlika je značajno veća. Crkveni popisi donose ukupni broj od 751 kućanstva, odnosno čak 135 manje nego što je navedeno vojnim popisom. Bilo je to umanjeno od 15,24 %, što u relativnom pogledu predstavlja približno 10 puta veće odstupanje nego u slučaju usporedbe ukupnog katoličkog stanovništva. Predstavljalo je i nedostatak kućanstava u odnosu na vojni popis od približno cijela 2,5 prosječna naselja ili pak 8,44 kućanstva po jednom naselju. S obzirom na to da se broj ukupnih katolika u popisima poklapao, da su crkveni popisi u konačnici sadržavali i časnike koji su živjeli u časničkim stanovima, da je broj plemstva koji se nalazio u ovom ruralnom dijelu jedne krajiške pukovnije, a koji nije bio dijelom aktivne časničke strukture unutar aktivne vojne službe, bio zanemariv, da ni vojni popisi nisu popisivali pripadnike katoličkog duhovnog staleža, značajne razlike u broju prikazanih kućanstava treba tražiti prvenstveno kod pravoslavnog stanovništva. Prikazivanje pravoslavnog stanovništva za katoličku crkvenu strukturu nije bilo od presudne važnosti, dok su za vojne pukovnijske vlasti oni bili u potpunosti izjednačeni u tom pogledu s katolicima.

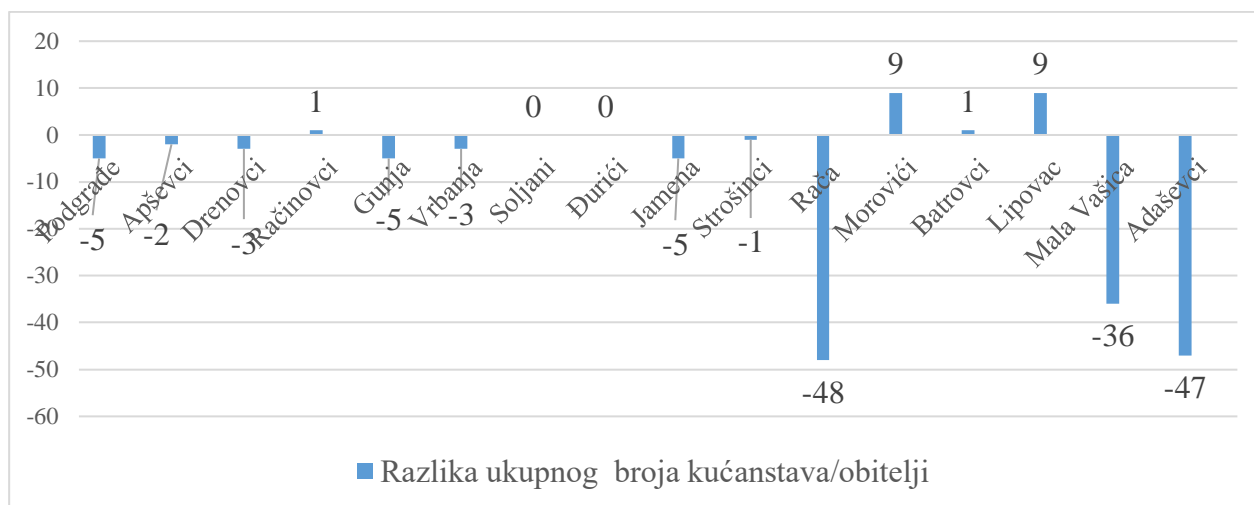
Međutim, premda prosječna varijacija u broju katolika između dva promatrana popisa po jednom naselju iznosi svega 4,56, što predstavlja minimalni iznos, raspon varijacije kod pojedinih naselja davao je drugačiju sliku. Također, uvid u raspon varijacija po navedenom broju ukupnih kućanstava kod pojedinih naselja donosi precizniji prikaz uzroka većeg neslaganja između dva promatrana popisa. Na 12. i 13. grafikonu nalaze se razlike u broju popisanih katolika i broju popisanih kućanstava u crkvenim popisima u odnosu na analizirani vojni popis u pojedinim naseljima.

⁶⁸⁸ Medijan razlika između vojnog i crkvenog popisa je -13 (IQR=-22,5-4,75, min=-65, maks.=76).

Grafikon 12. Razlika broja katoličkih stanovnika u crkvenom popisu u odnosu na broj katoličkog stanovništva u vojnom popisu u pojedinim naseljima.⁶⁸⁹

Grafikon 13. Razlika ukupnog broja kućanstava (obitelji) u crkvenom popisu u odnosu na broj kućanstava u vojnom popisu.⁶⁹⁰

Iz podataka vidimo da je raspon varijacija u popisanom broju katolika u crkvenom popisu u odnosu na vojni popis prema pojedinom naselju iznosio od -76 do 65. S obzirom na to da je ukupna razlika bila izrazito niska, te da je prosječna po jednom naselju bila gotovo zanemariva, iz raspona varijacija je vidljivo kako je do navedenih rezultata došlo ujednačavanjem većih odstupanja na obje strane. U 12 je naselja tako crkveni popis prikazao više katoličkih stanovnika, dok je u njih 4 prikazao manje. Samo u slučaju Gunje odstupanje je

⁶⁸⁹ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 16-32.; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4, 13, 17.

⁶⁹⁰ Isto; Isto.

bilo veće nego što je bilo u konačnom broju katolika, dok je u apsolutnim brojevima ono bilo izuzetno visoko⁶⁹¹ još i u slučajevima Vrbanje i Vašice, dok je umjereno odstupanje⁶⁹² bilo u slučajevima Podgrađa, Apševaca, Drenovaca, Račinovaca, Strošinaca i Rače. Manja odstupanja⁶⁹³ bila su kod Soljana, Đurića, Jamene, Morovića, Batrovaca, Lipovaca i Adaševaca. Jedan od uzroka neslaganja broja katolika prilikom promatranja pojedinih naselja, treba tražiti u činjenici što je metoda dobivanja ukupnog broja katolika na temelju popisanog broja muškaraca u slučaju vojnog popisa bila značajno manje pouzdana kada su u pitanju manji uzorci. Prilikom većih uzoraka udio žena i muškaraca unutar ukupnog stanovništva ima tendenciju ujednačavanja, dok prilikom promatranja jednog naselja može imati značajna odstupanja.

Raspon varijacija ukupnog broja kućanstava prema pojedinom naselju iznosio je od -48 do 9. Crkveni je popis tako u 4 naselja prikazao veći broj kućanstava nego vojni popis, dok je u 12 naselja prikazao manji broj kućanstava. Uzmemo li u obzir da se u jednom kućanstvu prosječno nalazilo približno 7 pojedinaca, te da je prema vojnom popisu jedno prosječno naselje imalo približno 55 kućanstava, odstupanja u popisima u slučaju Rače (-48), Vašice (-36) i Adaševaca (-47) bila su izuzetno visoka. Uvjetno rečeno, srednje visoka odstupanja zabilježena su samo u slučaju Morovića i Lipovca, dok su odstupanja u preostalih 12 naselja bila niska (5 ili manje). Broj kućanstava poklapao se samo u slučajevima Soljana i Đurića. Izuzmemo li tri naselja u kojima su odstupanja bila izuzetno visoka, Raču, Vašicu i Adaševce, dolazimo do rezultata da je preostalih 13 naselja prosječno imalo ujednačen broj popisanih kućanstava. U tom bi slučaju u crkvenom popisu bilo svega 4 kućanstva manje nego što donosi vojni popis. Rezultat je to činjenice što su sva 3 naselja s izrazito visokom razinom odstupanja prikazivala isključivo manje kućanstava, dok je vrijednost varijacija na suprotnoj strani bila značajno niža.

Također je posebno indikativno što nije postojala korelacija između varijacija u broju kućanstava i broja popisanih katolika ($r_s = -0,36$, $p = 0,17$). Štoviše, svega je 5 naselja imalo isti vrijednosni predznak varijacije i kod kućanstava i kod katolika, dok ih je 11 imalo različit, premda bi osnovna pretpostavka bila da više ili manje kućanstava u konačnici znači više ili manje katoličkog stanovništva. Međutim, s obzirom da to uglavnom nije bio slučaj, može se dodatno ojačati teza da je razlika u broju kućanstava prvenstveno rezultat (ne)popisivanja obitelji pravoslavne vjeroispovijesti. Tome ide u prilog i činjenica što su naselja s izrazito

⁶⁹¹ U ovom slučaju pod izuzetno visokim smatraju se 3 najveća odstupanja, a koja su imala iznad 100 % veću vrijednost od sljedećeg najvišeg primjera.

⁶⁹² Više od 2 prosječna kućanstva, odnosno približno više od 15 pojedinaca.

⁶⁹³ Odstupanja koja su manja od 2 prosječna kućanstva, odnosno manja od 15 pojedinaca.

visokim stupnjem odstupanja, barem prema vojnom popisu, imala značajan udio pravoslavnoga stanovništva. Za preciznije definiranje promatranih razlika i pobliže uočavanje ključnih problema, potrebno je prikazane apsolutne vrijednosti odstupanja staviti u odnos s njihovom osnovicom - ukupnim brojem katolika i kućanstava samih naselja unutar vojnog popisa, prikaz na 23. tablici.

Tablica 23. Postotak odstupanja crkvenog popisa u odnosu na vojni popis za promatrana naselja Petrovaradinske pukovnije u pogledu broja ukupnog katoličkog stanovništva i ukupnog broja kućanstava (obitelji).⁶⁹⁴

Naselje	Ukupno katoličko stanovništvo	Ukupni broj kućanstava / obitelji
Podgrađe	7,63 %	-17,85 %
Apševci	36,76 %	-22,22 %
Drenovci	2,25 %	-3,49 %
Račinovci	-4,38 %	2,22 %
Gunja	-16,03 %	-11,9 %
Vrbanja	17,66 %	-7,69 %
Soljani	0,58 %	0 %
Đurići	-3,89 %	0 %
Jamena	5,21 %	-4,31 %
Strošinci	10,23 %	-2,94 %
Rača	600 %	-88,88 %
Morovići	4,92 %	13,04 %
Batrovci	3,57 %	3,12 %
Lipovac	3,05 %	18,75 %
Vašica	-45,83 %	-37,11 %
Adaševci	29,54 %	-36,15 %

Prema relativnim vrijednostima pojedinih naselja raspon varijacija razlike koje je donosio crkveni popis u odnosu na vojni, kako kod katoličkog stanovništva, tako i kod broja kućanstava, bio je izrazito visok. U slučaju katoličkog stanovništva raspon varijacija bio je od -45,83 % do čak 600 %, dok je u slučaju kućanstava bio od -88,88 % do 37,11 %. U ovom

⁶⁹⁴ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 16-32.; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4, 13, 17.

pogledu također se mogu odrediti 3 kategorije prema visini odstupanja. Prva je kategorija s izrazito visokim odstupanjima (preko 20 %) u obje stavke, a što je u slučaju Apševaca, Rače, Vašice i Adaševaca. Druga je s umjerenim odstupanjima barem u jednoj kategoriji (između 10 % i 20 %), a što je slučaj kod Podgrađa, Gunje, Vrbanje, Strošinaca, Morovića i Lipovaca. Unutar treće kategorije ulaze naselja s relativno ujednačenim vrijednostima u obje stavke (ispod 10 %), a to su Drenovci, Račinovci, Soljani, Đurići, Jamena i Batrovci.

Primjeri Gunje i Vrbanje pokazuju da, unatoč vrlo visokoj razlici u apsolutnom broju katoličkih stanovnika, prema relativnoj vrijednosti nisu bili u kategoriji najvišeg odstupanja, prvenstveno iz razloga što su imali visok broj katoličkog stanovništva. U drugu ruku, odstupanje od 25 katolika i svega 2 kućanstva u slučaju Apševaca u konačnici je dovelo do visokih relativnih vrijednosti odstupanja. Tri naselja koja su imala izrazito velika odstupanja u pogledu kućanstava, Rača, Adaševci i Vašica, zadržala su i u ovome pogledu visoke vrijednosti, premda se Rača i Adaševci nisu isticali prilikom promatranja apsolutnog broja razlike popisanih katolika.

6.2. Slučaj Apševaca

Apševci su bili selo koje je u vojnom popisu prikazano kao naselje s 9 kućanstava, 34 katolička i 3 pravoslavna muškarca, čime je bilo najmanje naselje na području Petrovaradinske pukovnije. Približno je projekcijom imalo 74 stanovnika, čime bi prosječno kućanstvo imalo 8,22 pripadnika.⁶⁹⁵ Crkveni popis, u drugu ruku, donosi kako je u Apševcima bilo 7 katoličkih obitelji u kojima je živjelo 93 stanovnika, dok navodi da nije bilo pravoslavnog stanovništva. Struktura katoličkog stanovništva u crkvenom popisu bila je: 45 muškarca (48,38 %) i 48 žena (51,61 %), od kojih 21 muževa i 20 supruga, 5 udovica, 22 sina, 23 kćeri i dvoje sluga. Prosjek godina bio je 21,84 godine. Prosječna je obitelj imala 13,28 članova, čime je bila izrazito iznad pukovnijskog prosjeka (7,2).⁶⁹⁶ Također je bila izrazito veća i od prosjeka prikazanog stanja za Apševce u vojnom popisu, što se međutim ne može valjano neposredno usporediti zbog postojanja pravoslavaca i njihovih kućanstava u vojnom popisu.⁶⁹⁷ S obzirom da razlika u broju muškaraca i žena u Apševcima nije bila značajna, ukupna razlika između promatranih popisa u

⁶⁹⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3-21.

⁶⁹⁶ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 858-860.

⁶⁹⁷ Projekcijom možemo pretpostaviti da je od 9 navedenih kućanstava u Apševcima njih 7 bilo katoličkih. U tom bi slučaju katoličko kućanstvo prosječno imalo približno 9,71 člana. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 13.

katoličkom stanovništvu dolazi iz činjenice što je crkveni popis sadržavao 11 muškaraca više nego što je navedeno vojnim popisom.

Uvidom u poimenični popis aktivnih krajišnika u službi Petrovaradinske pukovnije u studenome 1767. godine pronalazi se ukupno 8 pripadnika koji su živjeli u Apševcima i koji su obnašali dužnost običnih pješaka u Satniji Obuchina.⁶⁹⁸ Samo jednog od tih krajišnika ne pronalazimo i u crkvenom popisu.⁶⁹⁹ Radi se o pravoslavcu Nicoli Jankovichu, oženjenom 25-godišnjaku koji je živio u kućanstvu pod brojem 9. Jankovich je, naime, tek 12. rujna 1767. godine ušao u aktivnu vojnu službu iz kategorije „novih“.⁷⁰⁰ Mogućnost doseljenja obitelji Jankovich u međuvremenu obavljanja dva popisa je isključena, jer je sam Nicola rođen upravo u Apševcima,⁷⁰¹ a čime se njegova obitelj iz perspektive promatranog mjesta i prostora može smatrati starosjedilačkom. Jasno je stoga da su pravoslavni stanovnici Apševaca izostavljeni u crkvenom popisu. Time se pronalazi uzrok u različitom broju popisanih kućanstava.

Preostalih 7 običnih pješaka iz vojnog popisa bili su (prema redosljedu kućnih brojeva): Joso Vrabczevich, David Jovanovich, Adam Jovanovich, Martin Jovanovich, Juricza Messelinovich, Martin Vuich i Mihailo Martinović.⁷⁰² Usporedbom podataka koje nudi vojni popis s onima iz crkvenog popisa na prvu se primjećuje da je poredak kućnih brojeva bio drugačiji,⁷⁰³ odnosno da su najizglednije katolički svećenici popisivali prema kućama u koje su prvo dolazili, bez obzira na brojeve i službeni redosljed koje su određivale vojne vlasti. Analizom kućnih brojeva i pojedinih obitelji u Apševcima dolazi se do slijedeće rekonstrukcije kućanstava sela: 1. Vrbaczevich, 2. Jovanovich, 3. Plavsich / nepoznato, 4. Plavsich / nepoznato,⁷⁰⁴ 5. Messelievich, 6. Vuich, 7. Martinovich, 8. Vuich i 9. Jancovich.⁷⁰⁵ Šest od devet, obitelji i kućanstava, davalo je u aktivnu vojnu službu Petrovaradinske pukovnije svoje pripadnike, dok su obitelji Plavsich i Vuich (pod kućnim brojem 8), ili pak treća nepoznata

⁶⁹⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 13.

⁶⁹⁹ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 858-860.

⁷⁰⁰ U rujnu 1767. godine napravljena je jedna od većih rekonstrukcija aktivne vojne službe u Petrovaradinskoj pukovniji u 18. stoljeću, kada je ujedno i značajno povećano njezino aktivno vojno stanje. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767, fol. 9

⁷⁰¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 13.

⁷⁰² Isto.

⁷⁰³ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 858-860; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 13.

⁷⁰⁴ Obitelj Plavsich živjela je na kućnom broju 3 ili 4, dok nije poznato koja je obitelj živjela na preostalom broju. Premda se ne pronalaze u izvorima, nije izgledno da u navodnom kućanstvu nije nitko stanovao. Međutim, ipak ne treba isključiti i tu mogućnost.

⁷⁰⁵ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 85.-860.; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 13.; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster lista*, fol. 12.

obitelj umjesto jedne od prethodnih, davali po jednog husara u službu Slavonske husarske pukovnije.⁷⁰⁶

U slučaju Apševaca, dakle, samo jedno kućanstvo nije davalo pripadnika u aktivnu krajišku službu. Time su Apševci bili značajno iznad pukovnijskog prosjeka (89 % naprema 63 %) po udjelu kućanstava koja su davala pripadnike u aktivnu krajišku službu. Uzrok tome je činjenica što su imali iznadprosječno velika kućanstva,⁷⁰⁷ čime je svako kućanstvo bilo u mogućnosti u svakome trenutku dati barem jednog, ili u slučaju obitelji Jovanovich i više, svojih vojno sposobnih muških pripadnika u aktivnu vojnu službu Vojne krajine bez da ugrozi svoju egzistenciju. Druga strana medalje bila je činjenica da su Apševci na raspolaganju imali svega 56 jutara oranica i 35 jutara livade.⁷⁰⁸ Prosječno je kućanstvo stoga na raspolaganju imalo 6,22 jutara oranica i 3,88 jutara livada, bez obzira što je imalo izrazito visok broj članova. Vojne su vlasti u zamjenu za osiguravanje 56 jutara oranica od stanovništva Apševaca u aktivnu vojnu službu dobile 8 običnih pješaka i čak 2 husara, čime su pružale svega 28 % propisane plaće za jednog krajišnika.

Obitelj Vrabčevich u crkvenom popisu bila je zapisana na 6. mjestu, a u njoj je naveden stanoviti Josephus, 36-godišnji muž i otac 3 sina (9, 5, 1 godina).⁷⁰⁹ Međutim, u vojnom popisu navodi se krajišnik Joso Vrabčevich, koji je također bio oženjen, ali mu je navedena dob od svega 25 godina. Također mu je navedeno i kako je 12. rujna 1767. godine vraćen u pješačku službu Satnije i Pukovnije iz Slavonske husarske pukovnije.⁷¹⁰

Iz obitelji Jovanovich dolazila su 3 pojedinca u aktivnu vojnu službu, a živjela su u kućanstvu pod brojem 2. U crkvenom ih popisu nalazimo na prvome mjestu i pod nazivom Ivanovich, te s istim imenima na latinskom (David, Adamus, Martinus). Uz njih obitelj Jovanovich (Ivanovich) imala je još 2 odrasla i oženjena muškarca, Pavlusa (46 godina,

⁷⁰⁶ Obitelj Plavsich imala je 19 članova, od kojih 4 odrasla oženjena muškarca u dobi od 46, 40, 30 i 22 godine. Obitelj Vuich imala je 15 članova, od kojih 3 odrasla oženjena muškarca u dobi od 45, 30 i 25 godina. S obzirom da su oba kućanstva bila veća kućne zadruge s 4 i 3 odrasla vojno sposobna muškarca, prema standardima novačenja vojne krajine, ove su obitelji iz promatranog aspekta stoga bile izvrsne za davanje i uzdržavanje husara (op.a.). Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 859-860. Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 1, str. 559-562.

⁷⁰⁷ Crkveni popis navodi da je prosječno katoličko kućanstvo imalo 13,28 pripadnika, dok je prema vojnom popisu ukupni prosjek bio 8,22 pripadnika. Međutim, prikazano je kako je crkveni popis donosio čak 11 više katoličkih muškaraca nego vojni, čime je stvarni broj katoličkog stanovništva prema svemu sudeći bio značajno veći. Pođemo li od pretpostavke da su 2 kućanstva koja nisu popisana u crkvenom popisu bila pravoslavna i da su prosječno imala 7 pripadnika, a što je bilo približno pukovnijskom prosjeku, projekcijom dolazimo do ukupno 107 stanovnika i prosjeka od 11,88 po jednom kućanstvu. U najnepovoljnijem slučaju, kada bismo uzeli 93 popisana katolika iz crkvenog popisa i njima dodali samo 3 muškarca koja su navedena vojnim popisom, te uzeli da je u Apševcima zaista bilo 9 kućanstava, prosjek bi po jednom kućanstvu iznosio 10,66 pripadnika. To bi i dalje bila značajno veća vrijednost od one koju donosi vojni popis (8,22), te izrazito veća od pukovnijskog prosjeka (7,2).

⁷⁰⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 13.

⁷⁰⁹ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 859.

⁷¹⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 13.

najstariji) i Thomasa (36 godina, drugi najstariji), te ukupno 16 članova, od kojih jednu majku udovicu, 4 supruge, 2 sina i 2 kćeri.⁷¹¹ Prema vojnom popisu David je imao 28 godina i bio je oženjen, Adam 22 godine i također je bio oženjen, dok je Martin imao 17 godina i bio je samac. Za Davida je stajalo da je 12. rujna 1767. godine ušao u aktivnu vojnu službu iz prekobrojnih, za Adama da je istog dana prešao u pješачku službu Satnije i Pukovnije iz Slavonske husarske pukovnije, dok je Martin istog dana u službu ušao iz mladih.⁷¹² Crkveni popis, u drugu ruku, za Davida donosi da je imao 30 godina, Adama 28 godina, a Martina 22 godine. Također navodi kako je Martin bio oženjen, te da mu je supruga bila 21-godišnja Ursula. Od promatrana 3 krajišnika jedino je, prema crkvenom popisu, Adam imao dijete: 4-godišnjeg sina Marcusa.⁷¹³

Usporedbom navedenih podataka vidimo da je postojalo značajno neslaganje u navedenoj životnoj dobi, ali također i kod bračnog stanja najmlađeg pojedinca – Martina. S obzirom da je unovačen iz mladeži, a u koju kategoriju je ušao sa 16 godina, nije izgledno da je Martin zaista bio oženjen i imao 22 godine u rujnu 1767. godine. Od 30. kolovoza do sredine rujna u aktivnu službu pukovnije ušlo je ukupno 248 pojedinaca iz kategorije mladeži,⁷¹⁴ a od kojih je 242 zatečeno popisom u studenom. Prosječno su u studenome imali 17 godina i 4 mjeseca, što znači da su prilikom pristupanja imali prosječno 17 godina i 2 mjeseca.⁷¹⁵ Pojedinci koji su imali 22 godine velikom su većinom navođeni kategorijama „iz prekobrojnih“ ili „iz novih“. Martina Jovanovniča (Ivanoviča) pronalazimo i u potpunom popisu aktivne pukovnijske službe iz 1772. godine kao oštrostrijelca u istoj Satniji Obuchina, a za životnu dob navedena mu je 21 godina. Nažalost, prilikom navedenog popisa za obične krajišnike nije navedeno bračno stanje, ali saznajemo dodatne podatke kao što su da je ukupno imao 3 godine aktivne vojne službe⁷¹⁶ i da je bio visok 171,21 cm.⁷¹⁷ Također pronalazimo i Adama, a koji je u međuvremenu napredovao do razvodnika bez plaće u istoj Satniji Obuchina, dok David više nije bio u aktivnoj krajiškoj službi. Adamu je navedeno 26 godina životne dobi i 5 godina aktivne vojne službe. Nicola Jancovich, jedini zabilježeni pravoslavac, također je bio dijelom aktivne

⁷¹¹ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 858.

⁷¹² HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 13.

⁷¹³ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 858.

⁷¹⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., fol. 9.

⁷¹⁵ Međutim, od 242 pojedinca koji su u pukovnijsku službu ušli iz mladeži u rujnu 1767. godine, njih 8 imalo je više od 20 godina prilikom popisa u studenom. Stoga ne može biti isključeno da je jednak slučaj bio i s Martinom Jovanovničem. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 3-21.

⁷¹⁶ Nije neuobičajeno da krajišnik u 5 kalendarskih godina stekne 3 godine aktivne službe, posebno u slučaju ako dolazi iz većih kućanstava. Prilikom značajnijih godišnjih rekonstrukcija aktivnog vojnog stanja bilo je uobičajeno da se vojno sposobni muškarci iz jednog kućanstva izmjenjuju u aktivnoj službi. Osim toga, Martin je u međuvremenu ušao u nedavno uspostavljene oštrostrijelce.

⁷¹⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster lista*, fol. 12.

vojne službe 1772. godine, kada je naveden kao 29-godišnjak s 5 godina aktivne službe (1767. godine naveden je kao 25-godišnjak).⁷¹⁸

U pogledu životne dobi vojni popisi iz 1767. godine i 1772. godine bili su dakle dosljedni, uz potencijalno minimalno odstupanje od jedne godine. Koji je točno razlog neslaganja u godinama,⁷¹⁹ ali i bračnom stanju, između pojedinaca unutar vojnog i crvenog popisa iz 1767. godine nije u poznato. Jedan od mogućih razloga može ležati u tome da je crkveni popis za Apševce, a koji su bili dijelom župe u Nijemcima, napravljen nekoliko godina kasnije.⁷²⁰ To bi moglo djelomično objasniti i neka druga neslaganja između popisa kao što je broj stanovnika.⁷²¹ Međutim, i u tom slučaju, s obzirom na visinu razlike u popisu i činjenice da pravoslavci nisu navođeni u crkvenom, broj stanovnika Apševaca vrlo vjerojatno ni u kojem pogledu nije bio manji od 100, dok je broj kućanstava bio 9, odnosno u manje izglednom slučaju 8. Crkveni se popis stoga pokazao kao vrijedna dopuna i korekcija vojnog popisa na mikrorazini u ovom slučaju.⁷²²

6.3. Slučaj Rače

Raču obilježava daleko najveći stupanj relativnog odstupanja u promatranim popisima u obje kategorije. Bila je dijelom satnijskog područja Woinitzsky. Prema vojnom popisu Rača je imala 54 kućanstva, te 2 katolička i 168 pravoslavnih muškaraca, odnosno približno 4 katoličkih i 336 pravoslavnih stanovnika.⁷²³ Prosječno joj je kućanstvo stoga imalo 6,29 pripadnika. U crkvenom popisu, međutim, stoji samo 6 katoličkih obitelji s ukupno 28 pripadnika, bez spomena postojanja pravoslavaca, a što je čini najmanjim popisanim naseljem Petrovaradinske pukovnije. Također je Rača bila i sjedište katoličke župe kojom je pastoralno upravljao Benedictus Stunszki.⁷²⁴ Važna činjenica bila je također što je u Rači postojala i vojna

⁷¹⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster lista*, fol. 12.

⁷¹⁹ Kod ostalih popisanih pripadnika razlika je bila: Jurica Messelievich 7 godina, Martin Vuich 4 godine, Mihailo Martinovich 7 godina. Međutim, s obzirom da za navedene pojedince ne možemo pratiti broj godina u drugim popisima, navodi nisu dovoljno pouzdani za daljnje analize.

⁷²⁰ Međutim, mogući su i brojni drugi uzroci neslaganja, kao što su nemarnost prilikom popisivanja, namjerno manipuliranje podacima, nenamjerne pogreške itd. Primjerice, moguće da je jednom kućanstvu bilo u interesu umanjivati godine svojih muških ukućana zbog potrebe vojne službe kada dođu do određene razine starosti. Trenutno, sve ostaje na pretpostavci.

⁷²¹ Primjerice, vojni popisi donose dosljedne podatke o životnoj dobi Adama Jovanovicha (Ivanovicha), dok je prema crkvenom popisu 1767. godine on imao 28 godina, bio oženjen i imao sina od 4 godine. U slučaju da nije imao 28, nego 22 godine, nije izgledno da je prilikom vojnog popisa imao sina od 4 godine, a moguće je da još uvijek nije imao djece.

⁷²² S obzirom na vrlo male razlike u broju stanovnika u sumarnim podacima, razlike prilikom obavljenih izračuna u prethodnim analizama nisu značajne. Međutim, značajne su u slučaju mikrorazine Apševaca.

⁷²³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 17.

⁷²⁴ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 34, 1098-1099.

utvrda, a koja nije bila pod izravnom upravom zapovjednika Petrovaradinske pukovnije, nego je bila izravno podložna Glavnom zapovjedništvu u Osijeku. Zapovjedništvo tvrđave imalo je vojnu, sudsku i upravnu vlast nad vojnim i civilnim stanovništvom tvrđave. Iz navedenog, već na prvi pogled, gotovo je nemoguće da je u Rači zaista bilo samo 6 obitelji.

Uvidom u pojedinačni popis pripadnika aktivnog stanja Petrovaradinske pukovnije 1767. godine pronalazimo ukupno 30 aktivnih pripadnika Satnije Woiniczky koji su živjeli ili su bili smješteni u Rači, od kojih je 29 imalo Raču navedenu i kao mjesto rođenja. Katolik je bio samo jedan obični pješak, dok su preostalih 29 pojedinaca bili pravoslavci.⁷²⁵ U popisu aktivnog stanja iz 1772. godine pronalazimo ukupno 39 pripadnika koji su živjeli ili su bili smješteni u Rači, a među kojima je bilo 3 katolika.⁷²⁶ Jasno je iz navedenoga kako je u Rači živjela značajna zajednica pravoslavnog stanovništva, a koja je bila u potpunosti izostavljena u katoličkom crkvenom popisu, unatoč tome što se upravo u samoj Rači nalazila katolička župa i što se u Rači nalazila važna vojno-krajiška utvrda.

Zbog malog udjela katoličkog stanovništva u ukupnom broju stanovnika, kućanstva i aktivnih krajišnika u Rači, te zbog izostavljanja pravoslavaca iz crkvenog popisa, došlo je do izuzetno visokih razlika prilikom analize relativnih vrijednosti. S obzirom da je u aktivnoj pukovnijskoj službi bilo čak 29 pravoslavaca koji su stanovali u Rači, te da je prosječno na pukovnijskoj razini 63 % kućanstava davalo aktivne pripadnike u krajišku službu, u Rači je moralo biti više od 40 kućanstava. Vojni se popis, stoga, u slučaju Rače u pogledu broja kućanstava i ukupnog broja stanovnika pokazao daleko pouzdanijim od crkvenog popisa, te je tako određen uzrok za nedostatak od najmanje 40 od ukupno 135 kućanstava koja su nedostajala u sumarnom broju obitelji crkvenog popisa u odnosu na vojni popis.⁷²⁷

Postotak razlike katoličkog stanovništva bio je 600 %, a uzrok se pronalazi u tome što su se u vojnom popisu nalazila samo 2 katolička muškarca, dok je crkveni popisivao čak 6 obitelji. Jedini katolik iz Rače koji je bio u aktivnoj vojnoj službi bio je obični pješak Marco Jellich iz kućanstva pod brojem 10. Bio je oženjen i imao je 22 godine.⁷²⁸ Pronalazimo ga također i u crkvenom popisu, gdje je upisan kao Marcus Jaich, 24-godišnji muž i ujedno najstariji član svog kućanstva. Supruga mu je bila 18-godišnja Clara, a živjeli su sa stanovitim

⁷²⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 17.

⁷²⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster lista*, fol. 10.

⁷²⁷ Izglednije je da se radilo o nešto većem broju kućanstava, odnosno barem 46, jer je u pojedinačnom popisu aktivnih krajišnika običnom pješaku Jovanu Allagi zabilježen kućni broj 52. Smanji li se maksimalno mogućnost pogreške, te odredi li se da je upravo to bila i posljednja kuća u Rači, te da je svih 6 katoličkih obitelji bilo zabilježeno u toj masi, dolazi se do razlike od 46 kućanstava. Kada bi se otklonio čimbenik uočene pogreške iz slučaja Rače, razlika u sumarnom broju kućanstava između dva promatrana popisa smanjila bi se na približno 10 %. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 17.

⁷²⁸ Isto.

Joannesom Jaichem i njegovom suprugom, 16-godišnjom Angelom. U kućanstvu nije navedeno postojanje djece, a Marco (Marcus) i Joannes su vjerojatno bili braća.⁷²⁹ S obzirom na to da je vojni popis naveo postojanje samo 2 katolička muškarca u Rači, te da je Marco bio u aktivnoj vojnoj službi i time zasigurno pripadao pod nadležnost Petrovaradinske pukovnije, upravo je kućanstvo obitelji Jellich (Jaich) vjerojatno davalo navedena 2 muškarca katolika. Time je ono bilo jedino katoličko kućanstvo Rače pod neposrednom nadležnošću Pukovnije.

Crkveni popis osim Jellicha (Jaicha) navodi još iduće katoličke obitelji: Kittler, Annonaoff, Janikovich, Miller i Blasskovich. Kod prve 4 obitelji stoji opaska da se radi o njemačkim katolicima (izvornik: *Germ. Cathol*). Kod obitelji Kittler također stoji dodatna opaska *Commendantis Viu Colloc. Caroli de Kittler*. Carolus von Kittler bio je vojni zapovjednik utvrde Rača i upravljao je njenim stanovnicima i članovima posade u svim segmentima, a odgovarao je direktno Glavnom zapovjedništvu u Osijeku. U popisu je naveden kao 57-godišnji neženja, a u kućanstvu je živio s 37-godišnjom udovicom Magdalenom i njezinom 6-godišnjom kćeri Franciscom, te 14-godišnjom sluškinjom Annom.⁷³⁰

S obzirom na to da je sam Kittler zahvaćen ovim popisom, te činjenicom da 1767. godine u vojnim utverdama Habsburške Monarhije boravljenje pravoslavicima nije bilo dopušteno, preostale katoličke obitelji u popisu, zasigurno su također potpadale pod nadležnost vojne utvrde u Rači. Time su bile izuzete od nadležnosti Petrovaradinske pukovnije te nisu bile popisivane i navođene u njezinim izvještajima. Rača, kao naselje u sklopu područja Petrovaradinske pukovnije, stoga je vjerojatno 1767. godine zaista imala samo jedno katoličko kućanstvo, ono obitelji Jellich (Jaich). Vojni se popis i u pogledu Rače, stoga, također pokazao pouzdanim. Međutim, crkveni popis donio je jednu dodatnu dimenziju i uvid u posadu vojne utvrde u Rači.

6.4. Slučajevi Vašice i Adaševaca

Susjedna sela Vašica i Adaševci bila su dijelom područja Satnije Obuchina i nalazila su se na sjeverno-zapadnom dijelu pukovnijskog prostora, neposredno uz granicu s Provincijalom. Vašica je prema vojnom popisu navedena kao naselje s ukupno 97 kuća, u kojima je živjelo 60 katoličkih i 292 pravoslavnih muškaraca, odnosno približno ukupno 704 stanovnika.⁷³¹ S približno 7,25 stanovnika po kućanstvu prema vojnom popisu, predstavljala je ogledni

⁷²⁹ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 34, 1098-1099.

⁷³⁰ Isto, str. 34, 1098.

⁷³¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 13.

pukovnijski prosjek (7,2). U crkvenom popisu Vašica se navodi kao naselje s 61 obitelji, od kojih 8 katoličkih i 53 pravoslavnih. U 8 katoličkih obitelji poimenično je zabilježeno 65 pojedinaca,⁷³² što je činilo prosjek od 8,13 stanovnika. U relativnom pogledu, nakon Rače, Vašica je imala najveća odstupanja u postotku broja katolika i broja obitelji između dva promatrana popisa.

Uvidom u poimenični popis aktivnih pripadnika Petrovaradinske pukovnije u studenom 1767. godine pronalazi se 10 aktivnih krajišnika katolika koji su bili smješteni u Vašici, dok ih je ukupno iz sela bilo 54. Od navedenih su jedan katolik i 2 pravoslavca bila dijelom 1. grenadirske satnije Putnik, dok su preostali služili u matičnoj pješačkoj Satniji Obuchina. Osim navedenih koji su bili u pukovnijskoj aktivnoj vojnoj službi, Vašica je davala još 8 husara u službu Slavonske husarske pukovnije. Među aktivnim pojedincima zabilježeni su kućni brojevi do 92.⁷³³ Potvrda broja aktivnih pripadnika donosi i vojni popis iz 1772. godine, u kojem se pronalazi ukupno 53 aktivna pripadnika Petrovaradinske pukovnije koji su bili smješteni u Vašici, dok su još 2 imala Vašicu kao mjesto rođenja, ali su služili u drugom mjestu unutar iste Satnije. Iste su godine među aktivnim pojedincima zabilježeni kućni brojevi do 104.⁷³⁴

Uzme li se u obzir da je u vojnom popisu 1767. godine zabilježeno 62 aktivnih pripadnika koji su dolazili iz Vašice, a od kojih je bilo čak 8 husara, te da je popisano do 92. kućnog broja, naselje je moralo imati više od 61 obitelji koje su navedene u crkvenom popisu, posebno jer i prema crkvenom popisu prosječna kućanstva nisu bila izuzetno brojna.⁷³⁵ Također je vrlo neizgledno da se broj kućanstava u svega 5 godina, odnosno do 1772. godine, popeo za više od 40, s obzirom na to da ih je te godine zabilježeno više od 100. Crkveni je popis stoga bio nepotpun u pogledu popisanog broja obitelji u slučaju Vašice, dok je vojni popis vjerodostojniji jer je konzistentan s popisanim brojem aktivnih vojnika i izglednim kretanjima do idućeg popisa objavljenog 1772.

Od popisanih aktivnih pripadnika koji su služili u Petrovaradinskoj pukovniji samo njih 3 pronalazimo i u crkvenom popisu, dok njih 7 nemaju ni obiteljsku poveznicu s crkvenim popisom,⁷³⁶ a što je do sada jedinstven slučaj u provedenoj usporedbi. Katolički krajišnici koji

⁷³² Od kojih je muškaraca bilo 32. Jedna obitelj imala je samo udovicu i 2 kćeri. Njari (ur.), *Popis katoličkog...*, str. 19, 1118-1119.

⁷³³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 13.

⁷³⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster lista*, fol. 12.

⁷³⁵ U slučaju Apševaca bilo je više aktivnih krajišnika nego što je bilo kućanstava (obitelj), ali je prosječni broj pripadnika jednog kućanstva bio značajno veći nego u slučaju Vašice. To je posebno bilo izraženo u crkvenom popisu, koji je donosio prosjek veći od 13 članova, premda je u konačnici utvrđeno kako je prosjek iznosio približno 11 članova.

⁷³⁶ U crkvenom popisu navedene su sljedeće katoličke obitelji u Vašici (redoslijed i ime prema izvorniku): Frank, Bosnjakovich, Bertich, Bertich, Kadich, Vranulovich, Zlatarovich i Cernovich. S druge strane, u vojnom popisu pronalazimo iduće aktivne pojedince koji su bili katolici i živjeli su u Vašici: Adam Cziprich, Matko Ripich, Matko

se nalaze u oba popisa bili su obični pješaci Misko Bekrtich (crk. Michael Bertich) i Juro Bertich (crk. Georgius Bertich) te grenadir Matko Obuchina (crk. Mathias Obuchina). Misko (Michael) je prema vojnom popisu imao 24 godine, bio je oženjen i živio je u kućanstvu pod brojem 74, dok je prema crkvenom popisu imao 25 godina i bio je oženjen 21-godišnjom Julianom. Iz crkvenog popisa saznajemo da je bio najmlađi od 3 oženjena muška člana obitelji, dok je u kućanstvu uz njihove supruge bilo još i 5 sinova i jedna kći, ali bez oznaka čija su djeca bila. Juro (Georgius) prema vojnom popisu imao je 18 godina i bio je oženjen, te je stanovao u kućanstvu pod brojem 86. Navedeno mu je kako je 12. rujna 1767. godine uključen u aktivno vojno stanje iz prekobrojnih. U crkvenom je popisu naveden kao 19-godišnjak, dok mu je supruga bila 18-godišnja Mariana, a stanovali su s njegovim roditeljima Joannesom i Anastasiom (53 i 46 godina), bratom Paulusom (15 godina), sestrom Martinom (8 godina) i kćerkom Antoniom (2 mjeseca).⁷³⁷

U navedenim podacima nema značajnijih razlika kod zabilježenih pojedinaca kao što je bio slučaj kod Apševaca, posebno jer je odstupanje od jedne godine očekivano s obzirom na to da popisi nisu napisani u istome trenutku. Dodatnu potvrdu pronalazimo unutar vojnog popisa iz 1772. godine, a u kojem ponovno pronalazimo Miska Berticha (Gertich), dok Juro Gertich više nije bio dijelom aktivnog vojnog stanja. Misko je naveden kao 28-godišnji kaplar u Satnji Obuchina, odnosno kao točno 5 godina stariji nego je bio u popisu iz 1767. godine. Međutim, sada je naveden kao pripadnik kućanstva pod brojem 72, a što nije bila značajna promjena s obzirom na to da je ukupni broj kućanstava narastao i stoga je moguće da je došlo i do promjene redoslijeda.⁷³⁸ Stoga je razlika u broju katolika nastala iz razloga što u crkvenom popisu nisu navedeni svi katolički stanovnici Vašice, te je njihov stvarni broj bio daleko bliže broju koji donosi vojni popis. Crkveni popis u ovome slučaju donosi samo određene dopune u pogledu navedenih pojedinaca i popisanih obitelji, te dodatni uvid u pogledu broja pripadnika prosječnog katoličkog kućanstva i samih popisanih žitelja.

Situacija je značajno drugačija u slučaju trećeg pojedinca, grenadira Matka Obuchine. Naime, dok je u vojnom popisu naveden kao pripadnik 1. grenadirske satnije Putnik i kao

Atassevich, Juro Atassevich, Illia Kovatch, Andro Lukarich i Matko Mihailovich. Iz navedenog je vidljivo da je u Vašici živjelo barem 6 dodatnih različitih katoličkih obitelji nego što ih popisuje crkveni popis. Nije poznato iz kojeg su razloga oni izostavljeni iz crkvenog popisa. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 13; Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1118-1119.

⁷³⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 13; Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1118-1119.

⁷³⁸ Posebno se ističe navedeni podatak da je u tom trenutku imao čak 14 godina aktivne vojne službe, te da je imao neposredno ratno iskustvo pred neprijateljem. To znači da je unovačen 1758. godine sa svega 14 godina, odnosno u vremenu Sedmogodišnjeg rata (1756. - 1763.), i da je tijekom iduće 4 godine bio dijelom jednog od bataljuna koji su poslani na bojišnicu i koji su sudjelovali u bitkama. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster lista*, fol. 12.

oženjeni 19-godišnjak koji živi u Vašici pod kućnim brojem 92, u crkvenom popisu nalazi se još uvijek unutar očeva kućanstva u Adaševcima. Tako u popisu katolika Adaševaca pronalazimo Mathiasa Obuchinu, 21-godišnjeg katolika oženjenog s 22-godišnjom Marthom i oca 2-godišnjeg Georgiusa. Otac mu je bio već više puta spominjani satnik i zapovjednik Satnije Obuchina, Joso (Joseph) Obuchina.⁷³⁹ Za točniji uvid u slučaj Matka Obuchine potrebno je u obzir uzeti i selo Adaševce.

Adaševci su prema vojnom popisu imali 130 kućanstava u kojima je živjelo 22 katoličkih i 412 pravoslavnih muškaraca, što je predstavljalo približno 6,67 stanovnika po jednom kućanstvu. U crkvenom popisu navodi se 8 katoličkih i 75 pravoslavnih obitelji. U 8 je katoličkih obitelji ukupno zabilježeno 57 osoba,⁷⁴⁰ što je predstavljalo prosjek od 7,13 pripadnika po kućanstvu i čime je bilo približno pukovnijskom prosjeku (7,2), te nije značajno odstupalo od prikazanog u vojnom popisu. Međutim, od 57 osoba bilo je samo 25 muškaraca (43,86 %),⁷⁴¹ a što je bilo relativno približno broju od 22 koji je zabilježen u vojnom popisu. Visoka je razlika u broju katolika između dva promatrana popisa rezultat značajno manjeg udjela muškaraca u odnosu na žene u stanovništvu Adaševaca, a što nije bio slučaj u prethodno promatranim naseljima u kojima je njihov udio bio ujednačen.⁷⁴² U slučaju Adaševaca crkveni je popis stoga izvrsna nadopuna, u pogledu broja katoličkog stanovništva, vojnom popisu. Međutim, za dodatnu potvrdu potrebno je pronaći aktivne krajišnike iz vojnog popisa, koji su bili smješteni u Adaševcima, i unutar crkvenog popisa.

U pojedinačnom vojnom popisu aktivnih pripadnika Petrovaradinske pukovnije pronalazimo 5 katolika koji su bili smješteni u Adaševcima. To su bili grenadir Petar Martinovich, satnik Joso Obuchina, furir Johan Franck, razvodnik Matko Jurich i obični pješak Anton Topalovich. Grenadir Martinovich naveden je kao oženjeni 27-godišnjak koji stanuje u kućanstvu pod brojem 42, satnik Obuchina kao oženjeni 51-godišnjak koji stanuje u časničkom stanu, furir Franck kao oženjeni 22-godišnji koji također stanuje u časničkom stanu, razvodnik Jurich kao oženjeni 42-godišnjak koji živi u kućanstvu pod brojem 107, dok je obični pješak Topalovich naveden kao oženjeni 22-godišnjak koji živi u kućanstvu pod brojem 99.⁷⁴³ U crkvenom popisu pronalazimo Josephusa Obuchinu, oženjenog 56-godišnjaka, Mathiasa

⁷³⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 13.; Njari (ur.), *Popis katoličkog...*, str. 1119.

⁷⁴⁰ Isto; Isto, str. 19., 1119-1120.

⁷⁴¹ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1119-1120.

⁷⁴² Razlika je još manja ako oduzmemo Matka Obuchinu, koji je u vojnom popisu zabilježen u Vašici. U tom slučaju crkveni popis donosi 2 katolička muškarca više nego vojni popis, a što je u relativnom pogledu predstavljalo 9,1 % i bilo je trostruko manje nego što je to prva analiza prikazivala (13 stanovnika, odnosno nešto više od 6 muškaraca, ili 29,54 %).

⁷⁴³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 13.

Juricha, oženjenog 46-godišnjaka, te Antoniusa Topalovicha, oženjenog 35-godišnjaka.⁷⁴⁴ Furir Franck se ne spominje, vjerojatno iz razloga što je u Satniju Obuchina iz Satnije Stupan von Ehrenstein bio premješten tek 1. kolovoza 1767. godine,⁷⁴⁵ što ukazuje da je crkveni popis Adaševaca napravljen prije navedenog datuma. Međutim, kako je već istaknuto u crkvenom popisu u kućanstvu Obuchina nalazi se i 21-godišnji Mathias, koji je u vojnom popisu naveden kao 19-godišnji stanovnik Vašice. Grenadir Petar Martinovich ne navodi se nigdje u crkvenom popisu.⁷⁴⁶

Iz navedenog se uočavaju odstupanja u pogledu podataka koje donose promatrani popisi, a prvenstveno u slučaju visokog odstupanja u navedenoj životnoj dobi pojedinaca, te u pogledu Matka (Mathiasa) Obuchine i Petra Martinovicha. Prilikom pokušaja verifikacije prema popisu iz 1772. godine dolazi se do oprečnih rezultata. Naime, Joso Obuchina je u popisu nakon 5 godina naveden kao 55-godišnjak, što bi odgovaralo vojnom popisu iz 1767. godine, dok je jednak slučaj i s Petrom Martinovichem, koji je naveden kao 31-godišnjak, samo ovog puta u službi Satnije Obuchina kao plaćeni razvodnik. U drugu ruku, za Nicolu Pavlovicha navodi se kako ima 18 godina i da je novoupisani iz mladih.⁷⁴⁷ Nicola je u crkvenom popisu 1767. godine naveden kao dječak od 13 godina, čime također odgovara tvrdnjama popisa iz 1772. godinu. Oba su popisa 1767. godine time djelomično potvrđena naknadnim vojnim popisom iz 1772. godine.

Zbog slučaja Nicole Pavlovicha ne može se tvrditi da je popis nastao u nekom kasnijem vremenu. Razlika u godinama rezultat je stoga krivog popisivanja, izglednije u crkvenom popisu koji je bio nešto skloniji zaokruživanju. U slučaju Matka Obuchine moralo se raditi o tome da se u međuvremenu dva popisa odselio iz očeva kućanstva u Vašicu kada je dobio službu grenadira. Posredno o slučaju Matka svjedoči izvor koji navodi kako je 17. rujna 1767. godine premješten u grenadirsku službu 1. grenadirske satnije Putnik iz službe običnog pješaka u Satniji Obuchina, ali uz opasku da je ostao živjeti na satnijskom području Obuchina, a kojeg je dijelom bila i Vašica.⁷⁴⁸ Tome u prilog ide i činjenica da mu se u popisu iz studenog 1767. godine navodi posljednji kućni broj u Vašici (92),⁷⁴⁹ što je često značilo da je od popisanih među posljednjima došao u naselje. S obzirom na to da je Joso Obuchina bio dugogodišnji časnik i satnik, bez većih je poteškoća mogao jedinom oženjenom sinu svoga kućanstva

⁷⁴⁴ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1119.-1120.

⁷⁴⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 13.

⁷⁴⁶ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1119.-1120.

⁷⁴⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster lista*, fol. 12.

⁷⁴⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 13.

⁷⁴⁹ Isto.

omogućiti vrlo rano osamostaljenje u novom kućanstvu. Razlog izostanka Petra Martinovića u crkvenom popisu nije poznat.⁷⁵⁰

Razlike u konkretnim podacima promatranih popisa u slučaju katolika nastale su stoga zbog vremenskog razmaka njihova nastajanja te zbog pogreški ili propusta prilikom popisivanja, kako godina života tako i pojedinaca poput Petra Martinovića u crkvenom popisu. S obzirom da se pokazalo kako su popisi u pogledu katolika relativno ujednačeni, razliku od čak 47 kućanstava treba tražiti kod pravoslavnog stanovništva.

Iz Adaševaca je ukupno u aktivnoj vojnoj službi Petrovaradinske pukovnije bilo 66 pojedinaca, od kojih 61 pravoslavac, dok je još 8 husara služilo u Slavonskoj husarskoj pukovniji. Time je iz Adaševaca bilo 74 aktivnih pojedinaca u krajiškoj službi, dok crkveni popisi navode postojanje 83 obitelji. U slučaju da je taj podatak relevantan, postotak kućanstava koji daju po jednog krajišnika bio bi maksimalno do 89,16 %, što nije nemoguće premda nije izgledno.⁷⁵¹ S obzirom na to da su za popisane aktivne pojedince navođeni kućni brojevi u Adaševcima u podjednakim rasponima od 3 do 130, uz dodatne časničke stanove, te da bi postotak kućanstava koji daju pojedince u aktivnu službu u tom slučaju bio do maksimalno 56,92 % i time ne bi odstupao značajno od maksimalno mogućeg pukovnijskog postotka (63 %), posebno s obzirom na to da su također imali i relativno ujednačen prosjek katoličkog stanovništva po jednom kućanstvu, može se sa sigurnošću tvrditi da je u Adaševcima bilo približno 130 kućanstava.

6.5. Slučaj područja Bojnikove (Drenovačke) satnije

Bojnikova je satnija već detaljno analizirana, ali je upravo ona najpogodnija za detaljniji uvid i ovom prilikom s obzirom da je bila većinski katolička (prema vojnom popisu 79,23 %)⁷⁵² i da su joj sva naselja zahvaćena crkvenim popisom.⁷⁵³ Dodatnom analizom satnijskog područja

⁷⁵⁰ Moguće je da se Petar doselio na područje Adaševaca u međuvremenu dva popisa, slično kao što je bio slučaj s Matkom Obuchinom i Vašicom. Međutim, s obzirom na izostanak dodatnih izvora koji bi upućivali u nekom obliku na tu mogućnost, te na činjenicu da mu se u oba vojna popisa Adaševci navode i kao mjesto rođenja, najizglednije je da iz trenutno nepoznatog razloga crkveni popisivači nisu ušli u njegovo kućanstvo. Ovime je određena diskrepancija između promatranih popisa u slučaju katolika ostala otvorena.

⁷⁵¹ U crkvenom popisu navode se sljedeće obitelji koje nisu davale pripadnike u aktivnu službu Petrovaradinske pukovnije: Pavlovich, Pavlovich, Lucsarevich, Ferinacz i Muarovich. S obzirom na to da su čak 4 od navedenih obitelji imale 4 ili manje članova, zasigurno u službu nisu davale husare. To znači da čak 50 % popisanih katoličkih obitelji u aktivnu krajišku službu nije davalo svoje pripadnike. Premda nije u potpunosti isključeno, vrlo je neizgledno da je situacija kod pravoslavaca koji nisu popisani bila radikalno drugačija, posebno uzmemo li u obzir prethodne analize koje su uglavnom katolicima pridavale veći broj članova kućanstava i nešto veću uključenost u službu (op.a.). Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1119-1120.

⁷⁵² HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁷⁵³ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 16-19, 1016-1043, 1049-1058, 1075-1098.

i iz perspektive crkvenog popisa, te njihovom usporedbom nastoji se ponuditi detaljnija slika katoličkog stanovništva Petrovaradinske pukovnije na osnovnoj razini satnijskog područja i pojedinih naselja koja su tvorila jednu cjelinu, te upotpuniti mikroanalizu temeljenu na vojnom popisu.

Stožer Bojnikove satnije, Drenovci, bili su sjedištem i katoličke župe koja je potpadala pod nadležnost Pečuške biskupije. Crkveni popis za 7 naselja Bojnikove satnije donosi poimenični popis od 276 katoličkih obitelji, te sumarno bilježi postojanje još 91 pravoslavne obitelji.⁷⁵⁴ Ukupno je to predstavljalo 367 obitelji, odnosno 13 (3,42 %) manje nego je zabilježeno kućanstava u vojnom popisu (380). Broj popisanih katolika u crkvenom popisu bio je 2638, dok je vojni popis navodio postojanje 1343 katolička muškarca, a što bi projekcijom predstavljalo približno ukupno 2686 katoličkih stanovnika.⁷⁵⁵ Crkveni je popis stoga bilježio 48 katolika manje nego što je to približno predviđeno projekcijom na temelju broja muškaraca, što je iznosilo razliku od svega 1,78 % i time bilo gotovo zanemarivo. Odstupanja u broju kućanstava/obitelji, a posebno u samom broju katoličkog stanovništva, bila su dakle minimalna, što znači da su sumarni popisi bili usklađeni.

Najveće pojedinačno odstupanje na prostoru Bojnikove satnije bilo je zabilježeno u slučaju Gunje. Crkveni je popis tako za ovo naselje prikazivao 5 (11,9 %) kućanstava i 76 (16,03 %) katolika manje, dok nije navodio postojanje pravoslavnih stanovnika. Vojni popis sumarno navodi 3 pravoslavna muškarca. Popisano je tako ukupno 194 (48,74 %) muškarca i 204 (51,26 %) žena, čime se razlika u pogledu broja prikazanih muškaraca čak povećala na 18,14 % (43). Stoga treba otkloniti mogućnost da je razlika u broju katolika djelomično rezultat većeg udjela muškaraca u populaciji Gunje, što nije bio slučaj.⁷⁵⁶

Uvidom u pojedinačni popis aktivnih pripadnika Petrovaradinske pukovnije dolazi se do rezultata da je bilo ukupno 44 pojedinca koji su stanovali u Gunji, čemu treba pridodati i jednog husara. Svi su krajišnici iz Gunje bili katolici i živjeli su na ukupno 31 različitim kućnih brojeva (32 s husarom), dok je čak 10 kućanstava davalo više od jednog pripadnika u aktivnu vojnu službu. Od popisanih u aktivnoj vojnoj službi Pukovnije, 33 pojedinca nalaze se i u crkvenom popisu, dok njih 11 nije njime popisano,⁷⁵⁷ a što je predstavljalo značajnu razliku od jedne četvrtine svih krajišnika u službi matične Pukovnije koji su dolazili iz Gunje. Razlika je u ovom slučaju bila značajnija i od izračuna za Gunju gdje je na jednog vojno sposobnog

⁷⁵⁴ Isto, str. 16-19., 1016-1043, 1049.-1058, 1075-1098.

⁷⁵⁵ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 16-19., 1016-1043, 1049-1058, 1075-1098; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁷⁵⁶ Isto, str. 19, 1049-1058; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁷⁵⁷ Isto, str. 1049-1058; Isto.

muškarca koji je bio u aktivnoj krajiškoj službi dolazilo 4,33 muškaraca u drugim kategorijama,⁷⁵⁸ s obzirom da se radi o nedostatku 11 aktivnih krajišnika i 32 muškaraca ostalih kategorija, čime se uviđa veća zastupljenost aktivnih krajišnika od drugih kategorija stanovnika među izostavljenim pojedincima.

Svih 11 aktivnih krajišnika koji se nalaze u vojnom, ali ne i u crkvenom popisu, za mjesto rođenja imaju navedenu upravo Gunju. Stoga treba otkloniti mogućnost većih preseljenja u međuvremenu popisa. Živjeli su u 7 različitih kućanstava pod brojevima 3, 7, 8, 14, 24, 25 i 34, dok je raspon navedenih kućnih brojeva kod aktivnih krajišnika bio od 1 do 42. Pod kućnim brojem 3 živjela je obitelj Dokmassevich, a koja je u aktivnu vojnu službu davala oženjene pripadnike Pavu (27), Juru (26) i Thadiana (24).⁷⁵⁹ Radi se dakle o velikoj kućnoj zadruzi koja je mogla u aktivnu vojnu službu dati čak 3 oženjena brata (ili bratića), što je značilo da je imala još barem 2 ili 3 vojno sposobna muškarca i, prema izračunu za Gunju, približno 25 članova. Obitelj Dokmassevich iz nepoznatog se razloga ne nalazi u crkvenom popisu. Sudbinu obitelji Dokmassevich dijele još obitelji Darakozich (kućni broj 7), Schivanovich (kućni broj 8), Marianovich (kućni broj 14) i Gluakovich (24),⁷⁶⁰ koje su zajedno davale 6 svojih pripadnika u aktivnu krajišku službu.⁷⁶¹ Prema izračunima za Gunju na 6 je aktivnih pojedinaca u krajiškoj službi dolazilo približno 52 stanovnika svih ostalih kategorija. Pridoda li se tome projicirana približna veličina obitelji Dokmassevich, dolazi se do rezultata od približno 77 katolika koji su živjeli u navedenih 5 kućanstava. Navedene vrijednosti u potpunosti odgovaraju nedostatku koji je postojao u crkvenom popisu u odnosu na vojni popis, točnije 5 kućanstava (obitelji) i 76 katoličkih stanovnika.

Donekle drugačija situacija bila je u slučaju obitelji Massalovich i Dominikovich. Naime, posljednje dvije obitelji nalazile su se u crkvenom popisu, ali popisane aktivne krajišnike ne pronalazimo među njihovim članovima. Vid Massalovich bio je prema vojnom popisu obični pješak u službi Bojnikove satnije, imao je 22 godine i bio je oženjen, a živio je pod kućnim brojem 34 u Gunji. U drugu ruku, u crkvenom popisu pronalazimo obitelj Mazalovich, a u kojoj su popisane udovice Anna (90), Catharina (47) i Uršula (36), zatim sinovi

⁷⁵⁸ Više u potpoglavlju *Bojnikova (Drenovačka) satnija*.

⁷⁵⁹ Thadiana pronalazimo i u vojnom popisu iz 1772., gdje je naveden kao 28-godišnjak koji je živio pod kućnim brojem 3. Pavo i Juro nisu više bili dijelom aktivne službe. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.; D-1555, 1772., fol 2.

⁷⁶⁰ U popisu iz 1772. godine pronalazimo pod kućnim brojem 24 Lucu Klenkovicha, 24-godišnjeg plaćenog razvodnika, dok je u popisu iz 1767. godine naveden kao 19-godišnji podvornik Luka Gluakovich. Radi se o istoj osobi s različitim varijantama pisanja prezimena, a što nije bio rijedak slučaj u popisima 18. stoljeća. Međutim, ni varijanta imena obitelji Klenkovich ne nalazi se u crkvenom popisu iz 1767. godine. Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str 1049-1058; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.; D-1555, 1772., fol 2.

⁷⁶¹ Isto, str. 19, 1049.-1058.; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

Alexander (15) i Georgius (7), te kćeri (Eva 10) i Maria (8).⁷⁶² Nije točno poznato radi li se u ovome slučaju o istoj obitelji, premda je to najizglednija situacija, s obzirom na to da bi Vid prema godinama i statusu mogao biti sin Catharine i stariji brat Alexandera, ili je riječ o drugoj obitelji s istim prezimenom u Gunji.⁷⁶³

Situacija je značajno jasnija kod posljednje obitelji Dominkovich, jer u vojnom popisu pronalazimo oženjene obične pješake Jossu (42) i Petra (21) kojima je naveden kućni broj 25.⁷⁶⁴ Crkvenim popisom za članove obitelji Dominkovich iz Gunje navedeni su: Josephus, 48-godišnji muž; Stephanus, 35-godišnji muž; Georgius, 10-godišnji Josephov sin; Magdalena, 62-godišnja udovica; Lucia, 40-godišnja Josephova žena; Martha, 20-godišnja Stephanova žena; Helena, 18-godišnja Josephova kćer; Anna, 15-godišnja Josephova kćer; Maria, 13-godišnja Josephova kćer; Catharina, 28-godišnja djevojka i Lucia, 10-godišnja djevojka.⁷⁶⁵ Unatoč razlici od 6 godina životne dobi u dva popisa, evidentno je da su Josso i Josephus ista osoba, te da je navedena obitelj Dominkovich iz crkvenog popisa zaista živjela na vojnom kućnom broju 25. Međutim, iz nepoznatog razloga Petar i njegova supruga nisu popisani,⁷⁶⁶ premda su u studenom 1767. godine živjeli u istom kućanstvu kao i ostalih 11 članova.

Istaknutije razlike u promatranim popisima u slučaju Gunje bile su dakle prvenstveno rezultat činjenice što najmanje 5 katoličkih obitelji nije bilo zahvaćeno crkvenim popisom, a koje su predstavljale manjak od 5 kućanstava i imale su pripadnika približno broju stanovnika koji je nedostajao. Nadalje, uzme li se u obzir i činjenica da su nedostajala 3 pravoslavna muškarca, odnosno barem jedno pravoslavno kućanstvo, Gunja je zapravo morala imati ukupno 43 kućanstva, točnije 42 katolička i 1 pravoslavno kućanstvo. Razlike kod ostalih pojedinaca, poput Vida Massalovicha i Petra Dominkovicha, u konačnici su na razini statističke pogreške i mogu biti rezultat minimalnih razlika koje uzrokuje prirodno kretanje kroz kraći vremenski

⁷⁶² Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1052.; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁷⁶³ U vojnom popisu iz 1772. ponovno pronalazimo Vida Massalovicha, ovog puta navedenog kao 26-godišnjaka s čak 11 godina vojne službe i neposrednim ratnim iskustvom, a koji je živio pod kućnim brojem 35. Vojni su popisi stoga bili konzistentni u slučaju Vida. U crkvenom popisu iz 1767. jedini pojedinac u Gunji koji je nosio ime Vid dolazio je iz obitelji Ankovich te je imao 27 godina i bio je oženjen. Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1057.; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., fol. 2,

⁷⁶⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁷⁶⁵ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1050.

⁷⁶⁶ Jedan je od mogućih razloga da je Petar u međuvremenu popisa oženio Marthu ili Helenu te se priženio u kućanstvo Dominkovich. O praksi priženjivanja muškaraca u ženinu obitelj bilo je više svjedočanstava kod pravoslavaca u provedenim analizama satnijskih područja, a što se daleko preciznije moglo odrediti jer su pravoslavci imali praksu ostavljanja svojih prezimena u tim slučajevima, dok je to kod katolika, sudeći prema katoličkom popisu, vrlo teško odrediti jer su se isključivo navodila prezimena kućedomaćina. S obzirom da ni u vojnom popisu nije zabilježen ni jedan slučaj da iz istog kućanstva dolaze 2 pripadnika s različitim prezimenom kod katolika, može se posredno ojačati postavljena teza. Tako, primjerice, u crkvenom popisu pronalazimo brojna svjedočanstva o slugama, radnicima itd., koji su bili popisani pod prezimenom obitelji nositelja kućanstva u kojem su stanovali, premda su dolazili iz drugih obitelji. U slučajevima da je netko od navedenih bio unovačen, u vojnom je popisu navođen prezimenom obitelji iz kućanstva iz kojeg je dolazio.

period, odnosno međuvrijeme nastanka popisa, ili pak neke druge pogreške i propusta prilikom same izrade popisa.

Ključni je rezultat što se na temelju analiziranih izvora može tvrditi da obitelji koje nedostaju, kao i njezini katolički članovi, nisu odstupale od prosjeka i trendova koji su bili u Gunji 1767. godine, čime se crkveni popis Gunje može uzeti kao relativno pouzdan i točan prikaz izračuna za isključivo katoličko stanovništvo u tom pogledu, te izvrsna nadopuna analizi temeljenoj samo na vojnom popisu. S druge strane, iz vojnog popisa nadopunjuju se nedostaci crkvenog popisa. Tako se pouzdano može tvrditi da je Gunja imala 42 katolička kućanstva i približno 470 katoličkih stanovnika. Time je otklonjeno najveće neslaganje i nedostatak kod promatranih popisa u slučaju područja Bojnikove satnije.

U slučaju sela Jamena svih 15 katoličkih pripadnika u aktivnoj vojnoj službi Petrovaradinske pukovnije pronalazimo i u crkvenom popisu, što upućuje da nije bilo propusta u popisu katoličkog stanovništva, te da je razlika od 5 kućanstava rezultat nedostatka kod pravoslavnog stanovništva. Nešto veći broj katolika koji donosi crkveni popis, nego što su pokazivale projekcije temeljene na vojnom popisu, rezultat je isključivo razlike u broju muškaraca i žena, jer crkveni popis navodi također 96 (47,52 %) muškaraca katolika u Jameni, jednako kao i vojni popis, od ukupno 202 popisanih stanovnika.⁷⁶⁷

Sve katolike u aktivnoj vojnoj službi Pukovnije koji su dolazili iz Strošinaca, njih ukupno 25,⁷⁶⁸ pronalazimo i u crkvenom popisu. Vojni popis navodi da je ukupno bilo 34 kućanstva u Strošincima, ali je među aktivnim pojedincima posljednji kućni broj bio 33, stoga se ne može iz tog izvora potvrditi postojanje još jednog kućanstva. Međutim, s obzirom da crkveni popis poimenično obuhvaća 32 katoličke obitelji i spominje jednu pravoslavnu obitelj, te što je vojni popis bilježio 6 pravoslavnih muškaraca, jasno je da su Strošinci imali 34 kućanstva, točnije 32 katolička i 2 pravoslavna. Prema crkvenom popisu Strošinci su imali 137 (46,13 %) muškaraca i 291 stanovnika katolika, odnosno 5 muškaraca katolika više nego je navodio vojni popis. S obzirom na to da popis nije napisan u istome trenutku, nego u nepoznatom odmaku od 10 mjeseci, varijacija od 5 muškaraca može se opravdati prirodnim kretanjima stanovništva. Konačna razlika od 27 stanovnika između 2 popisa, odnosno povećanje od 10 % u odnosu na vojni popis, dobrim se dijelom treba tražiti u nešto povišenom udjelu žena u Strošincima (52,92 %).⁷⁶⁹ Crkveni i vojni popisi su stoga u pogledu broja

⁷⁶⁷ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1087-1091; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁷⁶⁸ Odnosno njih 26, jer se u Strošincima nalazio Marian Pavlovich, krajišnik upitne vjeroispovijesti, a o kojem je bilo više riječi u potpoglavlju *Bojnikova (Drenovačka) satnija*.

⁷⁶⁹ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1091-1098; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

kućanstava i broja muškaraca jednako vjerodostojni, a crkveni je potpuniji u pogledu katoličkog stanovništva.

Analizom popisa u slučaju Račinovaca dolazi se do rezultata da je crkveni popis bio potpun. U 45 kućanstava koja donosi vojni popis u ovome slučaju nije bio uključen časnički stan u kojem je stanovao zastavnik Nikola Babich, dok ga je crkveni popis obuhvatio i stoga navodi ukupno 46 katoličkih obitelji. Razlika u katoličkom stanovništvu leži u činjenici da je u Račinovcima bilo čak 249 muškaraca u crkvenom popisu, a što je predstavljao povišeni udio od 54,25 % ukupnog stanovništva (459).⁷⁷⁰ Bilo je to 9 (3,75 %) više popisanih muškaraca nego u vojnom popisu, a što se djelomično može opravdati prirodnim kretanjima stanovništva kroz kraće vremensko razdoblje između obavljenih popisa.

U slučaju Drenovaca, Soljana i Đurića relativne razlike u popisima niske su u obje kategorije (ispod 4 %). Dok su Soljani i Đurići imali identičan broj navedenih kućanstava, u Drenovcima je crkveni popis zabilježio 3 manje. U posljednjem slučaju crkveni popis navodi samo jednu pravoslavnu obitelj, dok vojni navodi postojanje 12 pravoslavnih muškaraca. To upućuje da je zapravo bilo više pravoslavnih kućanstava. Jedino katoličko kućanstvo koje je činilo razliku bilo je ono furira Jacoba Schillera, a koji je došao u Drenovce tek 7. rujna 1767. godine, odnosno u trenutku nakon nastanka crkvenog popisa.⁷⁷¹ S ove dvije stavke utvrđeni su uzroci razlika u popisima, stoga se pouzdanim može tvrditi da su Drenovci imali 82 i 83 katolička kućanstva, odnosno prije i nakon dolaska furira Schillera. Minimalne razlike u broju popisanih katolika, kako u Drenovcima, tako i u Soljanima i Đurićima, mogu se dodatno opravdati razlikama u udjelu žena i muškaraca i prirodnog kretanja broja stanovnika kroz kraći vremenski period.

6.6. Rekonstrukcija katoličkih kućanstava područja Bojnikove (Drenovačke) satnije

Rezultati komparativne analize dvaju popisa u slučaju područja Bojnikove satnije temeljeni su na osnovici crkvenog popisa uz uvažavanje otklonjenih nedostataka. Područje je Bojnikove satnije 1767. godine imalo 281 katoličkih kućanstava u kojima je živjelo 2710 katoličkih stanovnika, što je predstavljalo približno 61 % svih obuhvaćenih katolika crkvenim popisom, odnosno približno 37 % svih katolika Pukovnije, te 100 pravoslavnih kućanstava u

⁷⁷⁰ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1033-1043; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁷⁷¹ Isto, str. 1016-1033, 1075-1087; Isto.

kojima je živjelo 352 pravoslavnih muškaraca, odnosno približno 704 pravoslavnih stanovnika. Među katoličkim je stanovništvom živjelo ukupno 1373 (50,66 %) muškaraca i 1337 (49,34 %) žena.⁷⁷²

Na razini je satnijskog područja jedno katoličko kućanstvo imalo prosječno 9,64 pripadnika, dok je jedno pravoslavno kućanstvo imalo približno 7,04 pripadnika. Ukupni je prosjek iznosio 8,96 pripadnika po jednom kućanstvu, što je predstavljalo minimalno odstupanje od prosjeka temeljenog isključivo na vojnom popisu (8,92). Ovo je važna potvrda kako su sumarni izračuni na temelju vojnog popisa načinjeni u prethodnim analizama pouzdani, iako su temeljeni na približnom izračunu ukupnog broja stanovnika i na temelju samo jednog popisa.

Značajan je doprinos analize dvaju popisa načinjen i izlučivanjem katoličkog i pravoslavnog stanovništva prema dvije temeljne kategorije, stanovništvu i kućanstvima. S obzirom na to da je za većinu pukovnijskog područja broj stanovnika utvrđivan isključivo na temelju zabilježenog broja muškaraca u vojnom popisu, važna je stavka i preciznije određivanje udjela muškaraca i žena u katoličkom stanovništvu, a što objektivno upućuje na razinu mogućih odstupanja u drugim slučajevima, prikaz na 24. tablici.

Tablica 24. Udio muškaraca i žena katoličkog stanovništva u naseljima područja Bojnिकove satnije 1767. godine.⁷⁷³

Naselje	Muškarci	Žene
Drenovci	398 (51,62 %)	373 (48,38 %)
Račinovci	249 (54,25 %)	210 (45,75 %)
Gunja	229 (48,72 %)	241 (51,28 %)
Soljani	173 (50,29 %)	171 (49,71 %)
Đurići	91 (52,6 %)	82 (47,4 %)
Jamena	96 (47,52 %)	106 (52,48 %)
Strošinci	137 (47,08 %)	154 (52,92 %)
Ukupno	1373 (50,66 %)	1337 (49,34 %)

U ukupnom je pogledu na području Bojnिकove satnije udio muškaraca i žena bio relativno ujednačen, s blago većim brojem muškaraca (36). To je predstavljalo blago odstupanje

⁷⁷² Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 16-19., 1016-1043, 1049-1058, 1075-1098; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁷⁷³ Isto, str. 1016-1043, 1049-1058, 1075-1098; Isto.

u odnosu na udjele prema spolu kod ukupnog popisanog katoličkog stanovništva istočne Slavonije, gdje je bio nešto veći broj žena nego muškaraca (49,51 % muškaraca i 50,44 % žena).⁷⁷⁴ Unatoč tome, broj muškaraca i žena je dakle na razini jednog satnijskog područja bio ujednačen jer su odstupanja unutar razine statističke pogreške (0,05), što predstavlja potvrdu pretpostavke o udjelu spolova 50 - 50 na satnijskim razinama, a koja je korištena za rekonstrukcije temeljene na vojnom popisu.

Situacija u pojedinim naseljima zbog daleko manjeg uzorka (stanovnika) nije bila jednoznačna, pa je udio muškaraca varirao od 47,08 % u slučaju Strošinaca do 54,25 % u slučaju Račinovaca. Odstupanje kao što je bilo u Račinovcima od 4 % nije beznačajno, jer primjerice prilikom analize i rekonstrukcije dovodi do razlike od čak jednog pripadnika više ili manje po prosječnom kućanstvu. Premda je razlika u slučaju Adaševaca bila izrazito visoka (43,86 % muškaraca), odnosno 2 % izraženija nego kod Račinovaca, to je bilo donekle očekivano jer je uzorak katoličkih kućanstava bio vrlo nizak (8), dok je u slučaju Račinovaca bio značajni veći (46). Stoga svakako treba uzeti u obzir da su i na uzorku od 500 stanovnika moguća značajnija odstupanja u udjelu prema spolu i od preko 4 %.

Upravo izlučivanje kućanstava i stanovnika prema vjeroispovijesti omogućilo je potvrdu pretpostavljene činjenice da su na prostoru bojniskove satnije katolička kućanstva općenito bila značajno veća od pravoslavnih. Na primjeru isključivo Jamene, gdje je bilo koncentrirano pravoslavno stanovništvo, vidimo da su katolička kućanstva prosječno imala 9,18 članova, dok su pravoslavna imala približno 7,02.⁷⁷⁵ Prema rezultatima dobivenima na temelju vojnog popisa Jamena je imala približno 7,34 stanovnika po kućanstvu,⁷⁷⁶ a što je rezultat činjenice da je imala većinsko pravoslavno stanovništvo, dok druga naselja satnijskog područja nisu imala toliko značajnu razliku u rezultatima između prosječnog kućanstva ovisno o promatranim popisima, prvenstveno iz razloga jer su bila većinski katolička. Preostala su naselja satnijskog područja prosječno imala sljedeći broj članova po jednom katoličkom kućanstvu (obitelji): Gunja 11,19; Soljani 10,11; Račinovci 9,98; Drenovci 9,4; Jamena 9,18; Strošinci 9,09 i Đurići 7,52.⁷⁷⁷ Đurići su imali značajno manja katolička kućanstva od ostalih naselja, ali su i dalje bili iznad pukovnijskog prosjeka (7,2). Međutim, upravo su jedino Đurići u ovome pogledu bili približni općem prosjeku za katolička kućanstva istočne Slavonije 1767. godine, s obzirom na to da je prosjek cijelog crkvenog popisa na uzorku od 101 popisanih

⁷⁷⁴ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 38.

⁷⁷⁵ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 108.-1091.; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

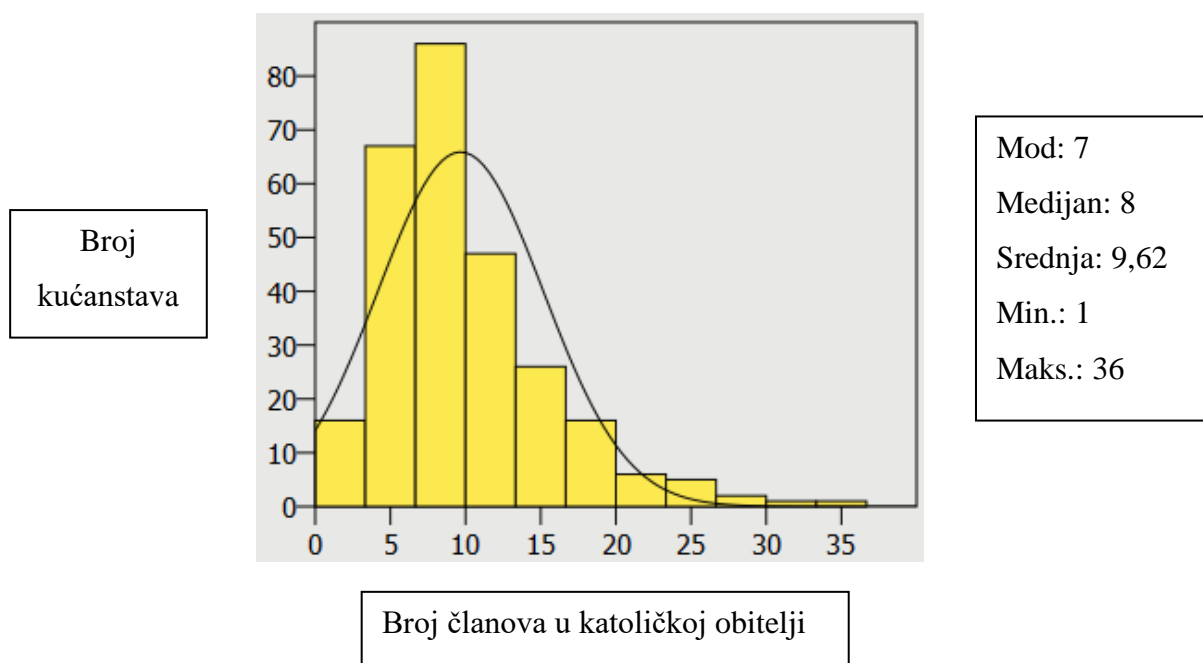
⁷⁷⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4

⁷⁷⁷ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 16-19., 1016-1043., 1049-1058., 109.-1098.; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4

naselja iznosio 7,82.⁷⁷⁸ Katolici su s područja Bojnikove satnije, odnosno Drenovačkog područja, živjeli u većim kućanstvima nego većina katolika istočne Slavonije.

Dobiveni podatci u pogledu broja članova pojedinih kućanstava kod katolika omogućuju daljnje preciznije analize, tako se pronalazi da kućanstva katoličkog stanovništva područja Bojnikove satnije nisu bila normalno distribuirana (prema Kolmogorov-Smirnovljevom testu), a što se može vidjeti na 2. histogramu.

Histogram 2. Distribucija katoličkih kućanstava područja Bojnikove satnije prema broju članova.⁷⁷⁹

Iz navedenih podataka vidimo da su katolička kućanstva varirala od samačkog⁷⁸⁰ do velike kućne zadruge od čak 36 članova. Najveće je kućanstvo bilo obitelji Varessevacz iz

⁷⁷⁸ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 30. Premda je navedeni popis najpotpuniji pokazatelj šire slike zbog svoga izrazito velikog uzorka, neka druga istraživanja koja su promatrala manje uzorke i uže slučajeve, poput Gornjeg grada Osijeka, imala su rezultate koji su također uglavnom bili približni vrijednosti od 8 pripadnika jednog kućanstva. Primjerice, Vitek upravo za Gornji grad Osijek navodi vrijednost od 8,44 pripadnika po jednom kućanstvu. Upravo se broj 8 uzimao kao najčešća vrijednost kojom je određivano prosječno kućanstvo katoličkog stanovništva Slavonije u 18. stoljeću. Darko Vitek, „Prilog poznavanju demografske slike osječkoga Gornjega grada u XVIII. stoljeću“, *Povijesni prilozi*, vol. 23, br. 27, Zagreb, 2004., str. 91-98; Jakov Gelo, Stjepan Krivošić, *Razvitak stanovništva na tlu Hrvatske*, Zagreb, 1990.

⁷⁷⁹ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 16-19, 1016-1043, 1049-1058, 1075-1098; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁷⁸⁰ U popisu su zabilježena 2 samačka kućanstva. Radi se o Ursuli Sevarovich, 54-godišnjoj udovici, i Petrusu Parmachievicu, 70-godišnjem udovcu. Oboje udovaca bilo je iz Drenovaca i živjelo je samo. Svi preostali udovci i udovice redovno su živjeli sa sinom i njegovom obitelji ili unutar veće kućne zadruge. Dok je Ursula bila nešto mlađa i prema godinama ista generacija sa starješinama druga dva kućanstva koja su nosila isto prezime, što upućuje da je vjerojatno bila udovica njihova brata ili bratića, prezime Parmachievich nosila je još jedna veća kućna zadruga u kojoj je najstariji oženjeni muškarac imao 46 godina. S obzirom na to da su se nalazili na

Gunje, a koja je stanovala na kućnom broju 5 i koja je u aktivnu vojnu službu Pukovnije davala 3 svoja člana: Antona, Matka i Gergu.⁷⁸¹ Starješina je kućanstva bio 70-godišnji Elias, a u njemu je živjelo čak 7 bračnih parova, jedna udovica, 12 sinova, od kojih 3 vojno sposobna, te 9 kćeri. S obzirom na to da su preostali muževi bili u dobi između 25 i 46 godina, dok su 3 sina bila iznad 16 godina, obitelj Varessevacz imala je čak 9 vojno sposobnih muškaraca.⁷⁸² Stoga, iako su u aktivnu vojnu službu davali čak 3 člana, bili su u konačnici nisko opterećeni krajiškim dužnostima, odnosno imali su dovoljno prekobrojnih muškaraca za uzdržavanje čak i do 3 husara.⁷⁸³ Potencijal obitelj, prema standardima vojnih vlasti, dosezao je čak do 6 aktivnih krajišnika.

S obzirom na to da je medijan članova katoličkog kućanstva iznosio 8, što je značilo da je polovica kućanstava imala više i polovica manje članova, te da je na temelju vojnog popisa utvrđeno da je prema kategorijama vojnih vlasti djece do 16 godina bilo 51 - 52 %, odnosno da popis katoličkog stanovništva sumarno donosi da je broj mladih do 19 godina bio blago iznad 50 %, izvodi se da je udio složenijih oblika obitelji i kućnih zadruga bio veći od udjela pojedinačnih obitelji u kućanstvima.

Rekonstrukcija je medijalnog kućanstva bila vrlo slična ponuđenoj rekonstrukciji prosječnog kućanstva za područje Bojnikove satnije: muž i žena, 2 neoženjena sina, 2 kćeri i muževljevi roditelji, odnosno jedan od roditelja i neoženjeni brat / neudata sestra ili pak oženjeni najstariji sin. Navedeno bi kućanstvo stoga prema definiciji bilo složeno ili potencijalno manja kućna zadruga, dok bi pojedinačno bilo u slučaju da muž i žena imaju 6 djece u njihovom kućanstvu bez oženjenih sinova. Međutim, više je rubnih slučajeva u određivanju granice pojedinačnog, odnosno jednostavne obitelji i složenog kućanstva, te u konačnici kućnih zadruga. Složena kućanstva obuhvaćaju ona u kojima su živjele ili 3 ili 2 generacije koje su bile oženjene, primjerice otac i njegovi oženjeni sinovi bez svoje djece, ili pak 2 usporedne obiteljske linije, primjerice oženjena braća sa suprugama i djecom. Također su u ovome primjeru i udovice koje su živjele u sinovljevom kućanstvu koji je imao vlastitu djecu. Premda su sve kućne zadruge bile složena kućanstva, nisu sva složena kućanstva bila i kućne zadruge. Da bi se zadovoljio uvjet kućne zadruge, potrebno je dobiti i dodatnu

susjednim mjestima u popisu, vrlo je izgledno da su bili i usko obiteljski povezani. Međutim, je li riječ o njihovom starom ocu koji je živio sam ili pak stricu, nije poznato, ali je svakako jedinstven slučaj u promatranim podacima da jedan 70-godišnjak živi sam, posebno jer je izgledno imao više živih krvnih srodnika u istome selu. Njari (ur.), *Popis katoličkog*, 1020-1028.

⁷⁸¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁷⁸² Njari (ur.), *Popis katoličkog*, 1055-1066.

⁷⁸³ S obzirom na izuzetno skromne ekonomske prilike u Bojnikovoj satniji, zasigurno nisu imali i dovoljno zemlje za sličan ambiciozni poduhvat kao što je davanja tri konjanika u aktivnu službu.

gospodarsku dimenziju, a što bi okvirno značilo minimalno oženjeni otac s oženjenim sinovima ili 2 oženjena brata (dvije obiteljske linije). Ne možemo govoriti o kućnoj zadruzi gdje udovica živi sa svojim sinom, njegovom suprugom i njihovom djecom, stoga su kućanstva s 8 članova pretežno bila složena, ali ne nužno i kućna zadruga. Kućanstvo s ocem i majkom, oženjenim sinom i njegovom suprugom te 2 mlađa brata također je rubna pojava. U slučaju da u kućanstvu ostane samo najstariji oženjeni sin kao nasljednik i skrbnik roditelja teško možemo govoriti o nekom obliku kućne zadruge, dok u slučaju da barem još jedan od braće ostane u kućanstvu nakon ženidbe svakako govorimo o kućnoj zadruzi.

U odnosu na rekonstrukciju koju je ponudio Kaser za područje Like,⁷⁸⁴ katoličko stanovništvo područja Bojnikove satnije imalo je ujednačeniju zastupljenost kućanstava po veličini te je s prosječnom vrijednošću od 9,62 doseglo stupanj u kojem su prevladavala složena nad pojedinačnim kućanstvima. Međutim, s obzirom na to da je medijan 8 u pogledu članova kućanstva bio ruban u odnosu na postojanje kućnih zadruga, iz perspektive Kaserove rekonstrukcije i definicije pojedinačnih obitelji i kućnih zadruga, područje Bojnikove satnije bilo je ujednačeno prema broju pojedinačnih kućanstava i kućnih zadruga, premda je za postizanje tog stanja bila pretpostavljena potrebna vrijednost od približno prosječno 11 članova jednog kućanstva za pojedino područje.⁷⁸⁵ Zbog drugačije definicije vrste obitelji, ovom prilikom u uvid su uzeti slučajevi sela Đurića i Soljana⁷⁸⁶ prema točnim obiteljskim strukturama koje pronalazimo u crkvenom popisu, kao primjeri slučaja pojedinih naselja, te je u konačnici ponuđena i rekonstrukcija za cijelo područje Satnije.

Selo Đurići imali su prosječno najmanja katolička kućanstva (7,52), što je bilo relativno slično pravoslavicima u Jameni (7,02), dok su Soljani (10,11) bili nešto iznad satnjskog prosjeka (9,62). Kućanstva prema definiranim kategorijama složenosti obitelji u slučaju navedenih sela nalaze se na 14. i 15. grafikonu.⁷⁸⁷

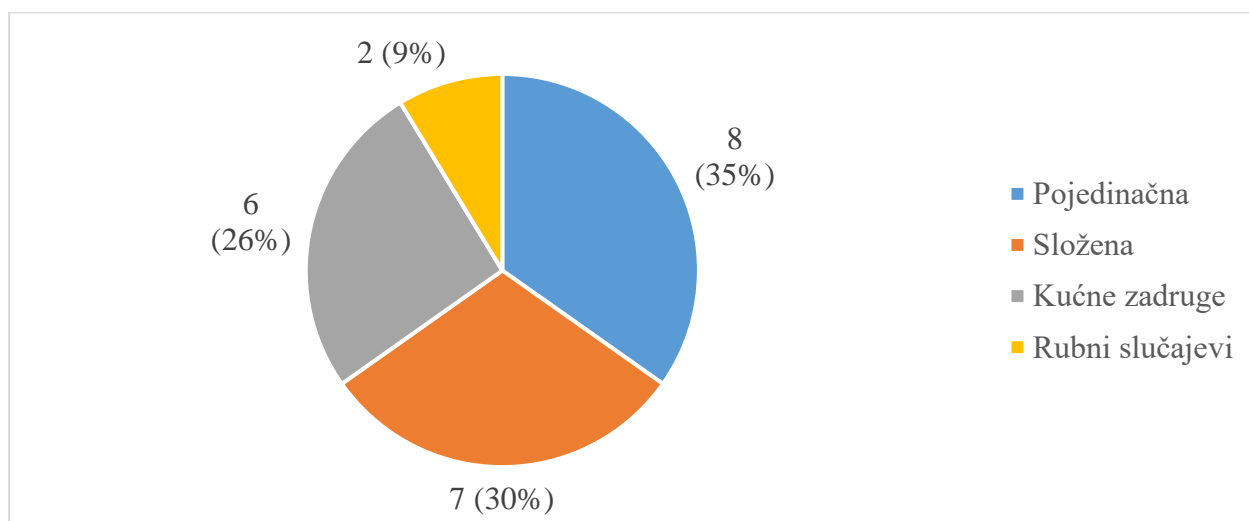
⁷⁸⁴ Kaser, *Slobodan seljak*, knj. 2, str. 132-133.

⁷⁸⁵ S druge strane, na temelju metodologije iste rekonstrukcije za Liku, pravoslavno stanovništvo na području Bojnikove satnije stanovalo je u pretežno pojedinačnim obiteljima s malim udjelom (do petine) kućnih zadruga.

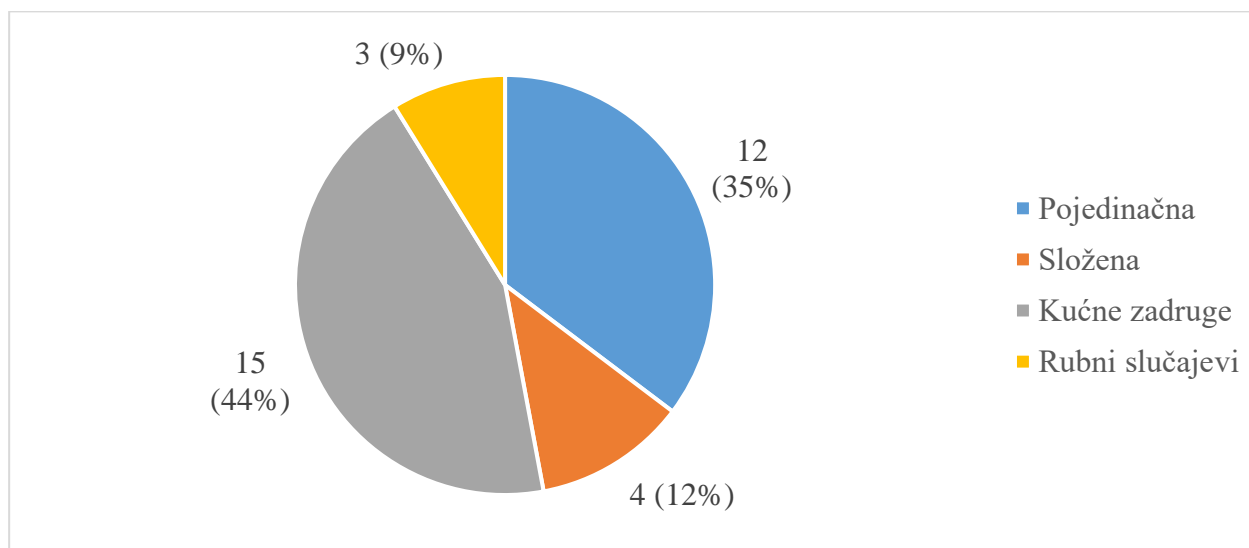
⁷⁸⁶ Đurići i Soljani su sela koja su se prilikom analize popisa pokazala kao najpouzdanija za detaljniji prikaz u ovom slučaju. Osim što je potvrđeno da su im sva kućanstva navedena u crkvenom popisu, bila su slične veličine, isključivo katolička i u konačnici su imala značajnu razliku u prosječnom broju članova po jednom kućanstvu, čime se stvara podloga za komparaciju i uvid u dinamiku odnosa vrijednosti prosječne veličine kućanstva u naselju i zastupljenosti različitih vrsta obitelji prema složenosti.

⁷⁸⁷ Korištene su odvojene kategorije „složena kućanstva“ i „kućne zadruge“ zbog preciznije analize, premda su kućne zadruge također bile i složena kućanstva. U ovom slučaju se pod kategorijom složeno kućanstvo smatralo kućanstvo koje ispunjava kriterije za složeno, ali ne i one za kućnu zadrugu. Također je uvrštena i kategorija „rubni slučajevi“, a koja se odnosila na rubni slučaj između kategorije složenog kućanstva i kućne zadruge. Više o različitim definicijama kućnih zadruga u ranijoj historiografiji u: Dragutin Pavličević, „Krajiške kućne zadruge u historiografiji“, *Vojna krajina*, Dragutin Pavličević (ur.), Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 141-160.

Grafikon 14. Kućanstva Đurića prema kategorijama složenosti obitelji 1767. godine.⁷⁸⁸

Grafikon 15. Kućanstva Soljana prema kategorijama složenosti obitelji 1767. godine.⁷⁸⁹

Sela Đurići i Soljani imala su identičan udio pojedinačnih kućanstava, odnosno 35 % jednostavnih i nuklearnih obitelji koje su se sastojale od članova dviju generacija. Također su imala jednak udio i rubnih slučajeva, dok je značajna razlika bila u udjelu kućnih zadruga unutar složenih obitelji. U Đurićima je tako kućnih zadruga bilo približno jedna četvrtina, dok je nešto više bilo složenih obitelji koje nisu predstavljale kućne zadruge. U konačnici je zbog raspršenosti složenijih oblika obitelji najveći broj bio nuklearnih, jednostavnih obitelji i kućanstava. Povećanje od 2,5 člana po jednom prosječnom kućanstvu u slučaju Soljana, dovelo je do prevlasti kućnih zadruga u domeni složenijih obitelji i kućanstava, a koje su bez rubnih

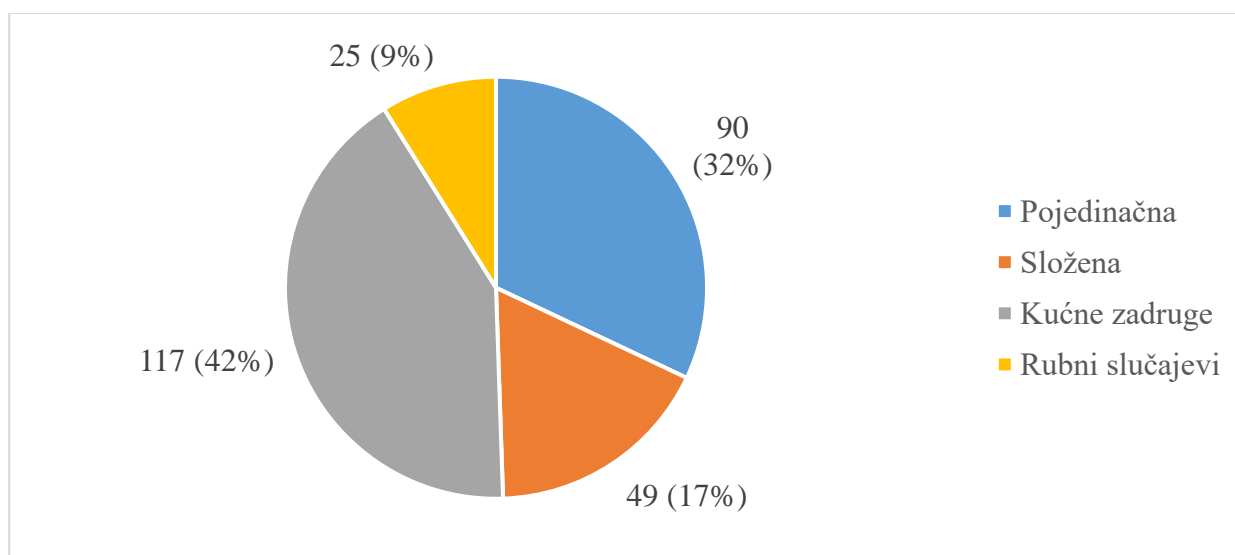
⁷⁸⁸ Njari (ur.), *Popis katoličkog*, 1083-1087; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4.

⁷⁸⁹ Isto, 1075-1083; Isto.

slučajeva činile 44 % svih kućanstava sela, dok nije imalo nikakvog utjecaja na zastupljenost pojedinačnih kućanstava. Povećanje se stoga očitivalo isključivo u pretakanju kućanstava koja su imala tendenciju zajedničkog življenja više generacija i čiji članovi nisu težili, ili češće, iz objektivnih ekonomskih ili nekih drugih razloga, nisu mogli, ostvariti nuklearnu obitelj i osamostaljenje unutar pojedinačnog kućanstva. Time je kućna zadruga u potpunome smislu postala prevladavajući oblik obiteljske organizacije kućanstava i obitelji.

S obzirom na narav Vojne krajine i nužnost vojne službe, očekivano bi bilo progresivno smanjivanje pojedinačnih kućanstava koja su vrlo teško mogla ispunjavati dužnost prema Pukovnici, međutim to još uvijek nije bio slučaj, jer je većina stanovništva ipak bila pravoslavna i imala je značajno manje stanovnika po jednom kućanstvu, pretežno nešto manje i od Đurića. Upravo Đurići služe kao približni ogledni primjer koji bi vjerojatno pronašli i kod pravoslavnog stanovništva, a za kojeg ne postoje slični popisi koji bi dali točan uvid, dok su Soljani ogledni primjer za katoličko stanovništvo. Djelomična potvrda posljednjeg navoda nalazi se na 16. grafikonu koji donosi sva kućanstva satnijskog područja Bojnikove satnije prema kategorijama složenosti obitelji.

Grafikon 16. Kućanstva područja Bojnikove satnije prema kategorijama složenosti obitelji 1767. godine.⁷⁹⁰

⁷⁹⁰ Podatci su dobiveni na temelju analize crkvenog popisa uz korekcije temeljene na usporednoj analizi crkvenog i vojnog popisa. Njari (ur.), *Popis katoličkog*, str. 1016-1043, 1049-1058, 1075-1098; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 4

U 7 naselja područja Bojnikove satnije jedna je trećina katolika živjela u pojedinačnim kućanstvima, dok su dvije trećine živjele u složenim kućanstvima. Od složenih je kućanstava dominantan oblik bila kućna zadruga, a koji je ujedno bio i pojedinačno najzastupljeniji oblik kućanstva. S obzirom na to da su kućne zadruge imale daleko više pripadnika od pojedinačnih kućanstava, velika je većina katoličkog stanovništva živjela upravo u takvom obliku kućanstva.

Zbog dužnosti vojne službe, kućne su zadruge bile pogodan oblik za krajiško društvo, stoga je visoka zastupljenost kućnih zadruga na području većinski katoličke Bojnikove satnije bila podlogom njezinog visokog postotka unovačenosti vojno sposobnih muškaraca (72,9 %), kao i postotka kućanstava koja su davala svog pripadnika u aktivnu vojnu službu (67,7 %). Nije stoga slučajno da su upravo Đurići imali 61,9 % unovačenosti vojno sposobnih muškaraca, 52,2 % kućanstava koja su davala pojedince u aktivnu službu te u konačnici samo jedno kućanstvo koje je davalo 2 pojedinca u aktivnu službu, dok su Soljani imali 71,3 % unovačenosti vojno sposobnih muškaraca, 70,9 % kućanstava koja su davala pripadnike u aktivnu vojnu službu, te čak 5 kućanstava koja su davala po 2 pripadnika i jedno koje je davalo 3 pripadnika u aktivnu vojnu službu. Iz navedenog je jasno vidljivo da je učinkovitost kućnih zadruga, kao oblika obiteljske organizacije i življenja u krajiškim kućanstvima koja su predstavljala najosnovnije jedinice Vojne krajine, iz perspektive vojnih vlasti bila visoka te zašto je u konačnici postala jedini zakonski propisani oblik obiteljske organizacije i življenja u krajiškom društvu 19. stoljeća.⁷⁹¹

⁷⁹¹ Više o učincima koje je imao vojnokrajiški sustav na razvoj kućnih zadruga u drugoj polovici 18. stoljeća u: Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 164-176.

7. INKORPORACIJA VLASTELINSTVA VOJKE U PODRUČJE PETROVARADINSKE PUKOVNIJE

7.1. Dva desetljeća vlastelinstva Vojke (1745. – 1765.)

Prostor i naselja vlastelinstva Vojke u prvoj polovici 18. stoljeća bili su dijelom velikog posjeda Zemunskoga vlastelinstva, a koje je od 1718. do 1728. godine bilo pod vlasništvom Komore. Za zasluge dugogodišnje službe na mjestu potpredsjednika Dvorskog vijeća, Zemunsko je vlastelinstvo 1728. godine prodano grofu Friedrichu Karlu von Schönbrunnu za iznos od 60000 forinti. Kao novi vlastelin, grof Schönbrunn imao je široka prava nad novostečenim posjedom i njegovim stanovništvom, dok je Komora zadržala pravo ubiranja vojnih nameta i određivanja rabote za radove na vojnim utverdama lokalnom stanovništvu. Treba istaknuti, kako navodi Gavrilović, da su od zemljišta bile izdvojene pustare Jarkovci, Sasi i Pazova, a koje su pripale gradu Srijemskim Karlovcima, zatim da je pustaru Surduk dobio kapetan Mihajlo Jakšić te da je 30 jutara livade i 30 jutara oranica pripalo pošti u Banovcima,⁷⁹² čime su pravno postale vezane za mjesta koja su postala dijelom krajiškog prostora već prilikom inicijalnog formiranja Petrovaradinske pukovnije.

Tijekom procesa reorganizacije Slavonske vojne krajine i uvođenja pukovnijskog sustava 1740-ih godina, a čime je ona proširena i na istočni Srijem, veći je dio Zemunskog vlastelinstva ušao u sastav novouspostavljene Petrovaradinske pukovnije, čineći njezin jugoistočni dio na ušću rijeke Save u rijeku Dunav. Manji dio, koji je ostao pod civilnom nadležnosti i u privatnom vlasništvu grofa Schönbrunna, postao je poznat kao vlastelinstvo Vojka, a inicijalno se sastojao od naselja Prhovo, Pećinci, Popinci, Šimanovci, Dobanovci, Ugrinovci, Vojka, Golubinci, Karlovčić, Sakula, Tovarnik i Deč.⁷⁹³ Do 1749. godine uređeno je konačno stanje, a bilo je rezultat toga da je naselje Karlovčić prešlo pod vojnu nadležnost, da se naselje Sakula u potpunosti raselilo, te da su naseljene pustare Krnješevci i Mihaljevci. Vlastelinstvo je Vojka time zaokruženo na 11 naselja koja su ukupno imala 285 34,5/55 sesija i koja su imala 3141 forinti i 90 dinara davanja. Osim navedenih naselja, vlastelinstvo Vojka imalo je još pustare Novo Selo, Kerek, Mitrovicu, Maletince, dvije trećine Sakule i jednu

⁷⁹² Slavko Gavrilović, „Vlastelinstvo Vojka u Sremu (1745. – 1766.)“, *Godišnjak filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knj. 4, Novi Sad, 1959., str. 29-30.

⁷⁹³ HR-HDA-31, fond Srijemska županija (Comitatus Syrmienensis), Spisi Srijemske županije (Acta congregationali comitatus Syrmienensis), 1746., 39.

trećinu Karlovčiča.⁷⁹⁴ Međutim, na zapadnoj strani vlastelinstva nalazio se nešto veći posjed Tapavica (površine od otprilike 20 km²)⁷⁹⁵ i na kojemu nije bilo naselja, odnosno bio je pustara sa samo jednim majurom i jednom gostionicom, i koji je u potpunosti bio okružen selima Šimanovci, Prhovo, Popinci, Golubinci, Vojka i Krčedin. Navedeni je posjed Tapavica bio u vlasništvu vlastelinstva Rume.⁷⁹⁶

Obradiva zemlja područja vlastelinstva Vojke prilikom kategorizacije zemljišta u vrijeme uvođenja urbara (1756. – 1759.) bila je uvrštena u prvu klasu.⁷⁹⁷ Međutim, samo je manji njezin dio zaista i bio obrađivan, a prostor je bivao pogođen i čestim i snažnim poplavama. Osim toga, veći dijelovi zemljišta nisu bili obradivi, premda u značajno manjoj mjeri nego što je to bio slučaj u južnom i zapadnom dijelu Srijema uz rijeku Savu. S obzirom a to da na prostoru vlastelinstva nije bilo gustih šuma,⁷⁹⁸ najveći korpus neobradivog zemljišta otpadao je na močvarna tla, a koja su nastala zbog čestih poplava potoka Jariče i Galovice. Močvare su bile koncentrirane u okolici sela Popinci, Pećinci, Prhovo, Mihaljevci, Šimanovci i Deč,⁷⁹⁹ odnosno na jugozapadnom dijelu vlastelinstva.⁸⁰⁰ Poplave na ovom području bile su u skladu sa situacijom koju je uzrokovalo izlivanje rijeke Save i na drugim dijelovima savskog prostora Srijema, a koje se događalo uglavnom u proljeće i u jesen, jer potoci njezina slijeva više nisu mogli otjecati i također su se počeli izljevati.⁸⁰¹

Razloge poplava stanovnici vlastelinstva Vojke vidjeli su i u susjednim krajišnicima, a koje su izravno optužili da im zatvaraju odvodne kanale koji prolaze kroz krajiški prostor, prvenstveno zbog nebrige i neodržavanja. Osim poplava, optužili su ih i da im otimaju stoku,

⁷⁹⁴ HR-HDA-31, SŽ, Spisi, 1756., 1039.; Gavrilović, „Vlastelinstvo“, str. 32-33.

⁷⁹⁵ Posjed Tapavica jasno je označen i izdvojen i na jozefinskim zemljovidima iz 1780. *Petrovaradinska pukovnija*, Hrvatska na starim zemljovidima, sekcija 40, 42, 43 i 44.

⁷⁹⁶ HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1766., 2, 60, *Mappa Der ad Militar Anno 1767 in Syrmien Ubernohmene Herschafft Woika; Petrovaradinska pukovnija*, Hrvatska na tajnim zemljovidima, sekcije 40, 42, 43, 44.

⁷⁹⁷ Gavrilović, „Vlastelinstvo“, str. 33.

⁷⁹⁸ Upravo je i izostanak šuma također predstavljao značajan problem seljacima vlastelinstva Vojke u vremenu nakon uspostave Petrovaradinske pukovnije i prije njihova inkorporiranja u nju, prvenstveno zbog toga što su davanja za uvoz drveta, a kojim su značajno oskudijevali, s prostora Pukovnije bila značajno povišena 1754. godine. HR-HDA-31, SŽ, Spisi, 1754., 933.

⁷⁹⁹ Više od dva desetljeća kasnije na navedenom prostoru još su uvijek postojale močvare: *Široka Bara* (kod Prhova), *Kuvalova Bara* (između Prhova, Mihaljevaca i Šimanovaca), *Vuicha Bara* (između Šimanovaca i Deča), *Chavina Bara*, *Galovića Bara* i *Korachova Bara* (između Deča i Karlovčiča), te *Široka Bara* (između Deča i Dobanovaca). *Petrovaradinska pukovnija*, Hrvatska na tajnim zemljovidima, sekcije 40, 42, 43, 44.

⁸⁰⁰ HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1766., 2, 60, *Mappa Der ad Militar Anno 1767 in Syrmien Ubernohmene Herschafft Woika; Petrovaradinska pukovnija*, Hrvatska na tajnim zemljovidima, sekcije 40, 42, 43, 44.

⁸⁰¹ Poplave su na ovom dijelu vlastelinstva Vojke bile djelomično uzrokovane i nesarom samih seljaka i krajišnika iz obližnjih sela, prvenstveno Karlovčiča, koji nisu redovito i kvalitetno održavali i čistili postojeće kanale još u 50. godinama 18. st. Tako je, primjerice, Srijemska županija 1753. godine uputila dopis čak i banu Karlu Batthyányu u kojem je iznijela probleme s poplavama i svoja nastojanja u čišćenju kanala, ali koja su prema njihovoj interpretaciji bila uzaludna jer Glavno zapovjedništvo u Osijeku, točnije sama Petrovaradinska pukovnija kao njegov izdanak u Srijemu, nije održavalo svoje dionice kanala. HR-HDA-31, SŽ, Spisi, 1753., 824, 838, 839; 1754., 916.

da im upadaju na zemljište itd., te da se oni njima ne mogu oduprijeti i da im je osobno zabranjeno ići na krajiški prostor. Premda bi na prvu navedene optužbe izgledale kao uobičajeno *tužakanje* između susjednih sela, stavka o problemima s drvenom građom i sječom posebno je indikativna. S obzirom na to da na svome području gotovo uopće nisu imali šuma i kvalitetne drvene građe,⁸⁰² bili su osuđeni na odlazak u susjedna vlastelinstva ili pak na krajiški prostor kako bi došli do drvenog ogrjeva ili drvenog građevinskog materijala. Nedostatak drvene građe posebno im je teško pao jer su na njegovu nabavku morali trošiti većinu zarađenog novca, a primjerice u Vojnoj krajini sječa im je sve do 1757. godine bila dopuštena samo tijekom zimskoga vremena i uz plaćanje visokih naknada. Osim toga, svjedočili su, da im, čak i kada uredno plate vojnim vlastima za drvo, sami šumari dodatno traže *osobne darove* u iznosi od nekoliko novčića.⁸⁰³

Osim nedostatka šuma i drveta, područje je vlastelinstva navodno oskudijevao i pašnjacima. Međutim, s obzirom na to da su i nakon zabilježenih većih slučajeva pomora stoke i drugih raznih nevolja seljaci⁸⁰⁴ i dalje napominjali da im nedostaje pašnjaka, te da su morali plaćati krajišnicima za mogućnost slanja stoke na ispašu na njihova imanja,⁸⁰⁵ vidljivo je da su zapravo bili relativno snažni i bogati u pogledu stočarstva. Ovome u prilog ide i podatak da je 1746. godine prilikom popisa jedno kućanstvo imalo više od 10 komada stoke.⁸⁰⁶ Posebno treba istaknuti percepciju krajišnika u civilnim dopisima, a za koje su smatrali da su u dosta povoljnijem položaju nego što su bili oni kao stanovnici Provincijala. Jedan od osnovnih razloga svakako je ležao u činjenici da su prvenstveno željeli dokazati svoj loš položaj i na temelju toga postići određene ciljeve, primjerice smanjenje davanja, te su subjektivno isticali prednosti *drugoga* na jednoj strani, dok su na drugoj strani u svome slučaju isključivo navodili nedostatke. Drugi je razlog također djelomično bio subjektivne naravi, premda nenamjeran kao prvi i bez konkretnog cilja, a radilo se o činjenici da su u godinama nakon razgraničenja stanovnici civilnih sela koja su se nalazila na granici s Vojnom krajinom mogli svjedočiti određenim prednostima koje su uživali krajišnici, poput manjih novčanih davanja, dok s druge strane nisu svjedočili (ili se nisu obazirali u toj mjeri) na njima nepoznata opterećenja u pogledu

⁸⁰² Manja je šuma bila jedino na krajnjem jugoistoku vlastelinstva na prostoru uz granicu Petrovaradinske pukovnije, između Deča i Dobanovaca. HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1766., 2, 60, *Mappa Der ad Militar Anno 1767 in Syrmien Ubernommene Herschafft Woika; Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 40, 42, 43, 44.

⁸⁰³ HR-HDA-31, SŽ, Spisi, 1755., 988; Protokoli, 1757., 1165, 1197.

⁸⁰⁴ HR-HDA-31, SŽ, Spisi, 1758., 1300.

⁸⁰⁵ HR-HDA-31, SŽ, Spisi, 1752., 721.; Gavrilović, „Vlastelinstvo”, str. 36.

⁸⁰⁶ Deset godina kasnije odbačena je žalba sela Dobanovci na račun visokih davanja jer su navodno imali velike količine stoke. HR-HDA-31, SŽ, Spisi, 1746., 185, 186.; 1756., 1049, 1094.

vojne službe. Posljednja stavka, prvenstveno u prvim godinama, nije bila toliko izražena u razdoblju mira.

Godine 1753. sklopljen je urbarijalni ugovor u trajanju od 3 godine između uprave vlastelinstva Vojke i njenih podložnika, a kojim je određeno da su seoske općine dužne godišnje isplatiti vlastelinu jedinstvenu sumu od 5500 forinti i 200 plastova sijena za sva vlastelinska prava i davanja. Tim su jedinstvenim davanjem otkupljene i sve regalije, poput naknada za krčme, mesnice itd., kao i sva rabota. Kasnije je iste godine vlastelinstvo Vojka promijenilo vlasnika. Naime, grofica Schönbrunn prodala je vlastelinstvo Georgu Bernatu, agentu za tri slavonske županije pri Ugarskom dvorskom uredu u Beču, tajniku uprave ugarskih komorskih dobara i prisežniku sudskog stola Zalske županije, za iznos od 36 000 forinti.⁸⁰⁷ Novi se vlasnik, jednako kao i prethodni, nije nalazio na samom posjedu nego je stanovao u Beču. Vlastelinstvom je u njegovo ime upravljao Daniel Sep. Zadatak upravitelja bio je usmjeren na jačanje ekonomije i gospodarstva vlastelinstva kako bi mogao ubirati što veća davanja za novog vlastelina. Tako su, primjerice, izgrađeni i vlastelinski dvorac i gospodarsko imanje u Golubincima, kojima je novi vlasnik očigledno dao veću važnost u odnosu na Vojku.⁸⁰⁸ Međutim, za potrebe svojih planova novi je vlastelin povećao alodijalno zemljište na štetu seljaka te je kršio urbarijalni ugovor traženjem rabota i povećanjem novčanih davanja, čime je uzrokovao veće nezadovoljstvo stanovnika u narednom razdoblju.⁸⁰⁹

Sporovi oko reguliranja odnosa vlastelina i njegovih podanika započeli su otvoreno 1755. godine, a završili četiri, odnosno s revizijama i žalbama tek devet godina kasnije.⁸¹⁰ Uzrok je bilo kršenje potpisanog ugovora koji je bio na snazi od strane vlastelina, a povod djelovanje komisije koja je po nalogu carice i kraljice Marije Terezije istraživala uzroke nemira i buna u Hrvatskoj i Podravini 1755. godine. Rezultat je bilo uvođenje privremenog urbara iste godine, a iduće godine proklamirano je uvođenje stalnog Slavenskog urbara od strane carice i kraljice Marije Terezije. Za potvrđivanje i uvođenje marijaterzijanskog urbara trebalo je cijele tri godine, a za kojih je na snazi bio privremeni urbar iz 1755. godine.⁸¹¹ Lajtmotivi procesa bili su veliko nezadovoljstvo stanovnika vlastelinstva njihovim položajem, prvenstveno ekonomske

⁸⁰⁷ Gavrilović, „Vlastelinstvo”, str. 37.

⁸⁰⁸ Unatoč tome vlastelinstvo je i dalje zadržalo naziv „Vojka“. Isto, str. 37.

⁸⁰⁹ Isto, str. 37-38.

⁸¹⁰ Sporovi su prestali tek kada se počelo ozbiljno razmatrati priključenje Vojnoj krajini. HR-HDA-31, SŽ, Dopisi, 1764., 2011.

⁸¹¹ Gavrilović je opisao tijek sporova i sukoba između vlastelina i stanovnika vlastelinstva Vojke, te stranki koje su još bile uključene poput Županije, Vojne krajine, Dvora itd. Veći broj dokumenata koji svjedoče o tim sporovima nalaze se u Hrvatskom državnom arhivu unutar fonda Srijemske županije, pod spisima i protokolima godina 1755., 1756., 1757., 1758. i 1759. Više o tijeku spora u: Gavrilović, „Vlastelinstvo”, str. 38-46; HR-HDA-31, SŽ, Spisi, 1755., 988; 1756., 1063, 1068, 1072, 1095, 1096, 1124, 1201; 1759, 1354, 1367; Protokoli, 1756., 1049; 1757., 1165, 1197.

naravi, te kontinuirane prijetnje da će se iseliti kao odgovor na svoj položaj na jednoj strani, te odgovor vlastelina kako ne krši prava i pravila, te da su pritužbe rezultat lošeg gospodarenja samih seljaka svojim posjedima i njihovim međusobnim sukobima.

U zamršeni proces, a u kojem su izravno bile uključene i razine poput Srijemske županije i Petrovaradinske pukovnije, uključio se i Dvor zbog provođenja novog urbara. Vojne su vlasti, kao razina od posebnog interesa u ovome pogledu, u tome sudjelovale dvojako: kao razina vlasti koja uzrokuje nedaće stanovništvu i kao njihov potencijalni spasitelj. Objedinjavanje takvih oprečnih stavova iskazano je kroz diskurs civilnog stanovništva koje je živjelo uz samu granicu sa krajiškom Petrovaradinskom pukovnijom i koje je u njezinim postupcima, prvenstveno u pogledu drvne građe i šuma, vidjelo *tlačitelja*, a u njenim krajišnicima, iz također graničnih krajiških sela, vidjelo svoje *konkurente* i *neprijatelje*, bilo u vidu trgovine⁸¹² ili pak u seosko – obiteljskim sukobima na osobnoj ili sitnoj gospodarskoj razini (krađe, tučnjave, prijetnje itd.). Međutim, neposredna blizina prostora koji je iz njihove perspektive često prikazivan kao izuzetno privilegiran, premda uglavnom oportuno, služio je kao poluga u prijetnjama civilnoj vlasti da će se na njega i preseliti. Bio je to vrlo jasan i snažan argument, jer ako bi se lokalno seosko stanovništvo odlučili na seljenje s određenog vlastelinstva, to bi uzrokovalo velike materijalne štete za samog vlastelina. U tom su se duhu stanovnici Deča, Dobanovaca i Ugrinovaca obratili zapovjedniku Glavnog zapovjedništva u Osijeku, generalu topništva grofu Mercyju d'Argenteau, s molbom da ih primi na prostor Vojne krajine zbog nemogućih uvjeta koje su podnosili na vlastelinstvu Vojka. Također je indikativno što su naveli da su spremni prebjeći u Osmansko Carstvo u slučaj da ih on ne bi primio.⁸¹³ Vojne su vlasti odobrile njihov zahtjev, a što je dalje uzrokovalo sukob Srijemske županije i Glavnog zapovjedništva u Osijeku.⁸¹⁴

Da im prijetnje nisu bile u potpunosti isprazne svjedoči činjenica da je u razdoblju od 1754. godine do konačne inkorporacije u Vojnu krajinu emigracija bila relativno snažna. Tijekom idućih 8 godina na područje Petrovaradinske pukovnije prešlo je 106 obitelji iz naselja vlastelinstva Vojke.⁸¹⁵ Ključan čimbenik promatranog razdoblja je objektivna promjena okolnosti zbog izbijanja Sedmogodišnjeg rata 1756. godine. Naime, privlačnost krajiškog

⁸¹² Premda je trgovina na krajiškom prostoru bila ograničena ona je ipak postojala, a njena načela u Slavonskoj vojnoj krajini na primjeru Brodske pukovnije istraživao je Matanović. Više u: Damir Matanović, „Načela funkcioniranja unutrašnjeg tržišta Brodske pukovnije (1769. - 1857.), *Povijesni prilozi*, vol 21, br. 22. 2002., str. 96-107.

⁸¹³ U Osmansko Carstvo se prije navedenog dopisa i upravo uzrokovano promatranim sukobima iz Dobanovaca već odselilo približno 10 obitelji. HR-HDA-31, SŽ, Protokoli, 1756., 1063.

⁸¹⁴ Gavrilović, „Vlastelinstvo”, str. 41.

⁸¹⁵ HR-HDA-31, SŽ, Spisi, 1762., 1783.

prostora nikako nije mogla biti jednaka u vrijeme mira i u vrijeme rata, posebno zbog velikog tereta i gubitaka koje je podnosila sama Petrovaradinska pukovnija u razdoblju od 1756. godine do 1763. godine. Brojne su obitelji zasigurno odustale od preseljenja kada su vidjeli kakva sudbina zatiče krajišnike, a koji su u redovnim rotacijama odlazili na daleka bojišta diljem srednje Europe (prva već u zimu 1756. godine), jer se u jednu ruku, prvenstveno unutar paradigme nove stvarnosti, sukobi oko više ili manje livada ili drvne građe mogu smatrati sitničarenjem. Do novog snažnijeg vala emigracije u kojem je otišlo ukupno 68 obitelji došlo je u godini kada je službeno započeo proces inkorporacije u Vojnu krajinu (1765.), a što je predstavljalo više od dvije trećine ukupne emigracije Srijemske županije iste godine.⁸¹⁶ Posljednji val svakako treba povezati s činjenicom da pojedine obitelji nikako nisu željele biti podložne vojnim vlastima, a što je bio uobičajeni proces prilikom teritorijalizacije Vojne krajine, dok je neposredno sjećanje na rat zasigurno tome značajno doprinijelo.

7.2. Djelovanje generala Becka i prve mješovite komisije za inkorporaciju vlastelinstva Vojke u Petrovaradinsku pukovnicu (1765. – 1766.)

Prvi konkretni prijedlog za daljnju teritorijalizaciju Petrovaradinske pukovnije i pokušaj rješavanja njenog gorućeg problema u pogledu nedostatka ljudstva u poratnom razdoblju bio je uključivanje svih komorskih naselja Srijemske županije: Banoštar, Berkasovo, Čalma, Červić, Gibarac, Kukuljevci, Neštin i Šid. Ovim bi potezom bilo izbjegnuto plaćanje odštete lokalnim vlastelinima, ali je prijedlog odbačen jer predložena naselja nisu činila jednu prostornu cjelinu, nego su bila razbacana diljem Županije, a čime bi se stvorio neželjeni mješoviti civilno-vojni prostor. Dobra praksa stvaranja homogenih civilnih i vojnih prostora usvojena je još prilikom uspostave županija i reorganizacije Vojne krajine četrdesetih godina 18. st.⁸¹⁷

Drugi prijedlog predstavio je zapovjednik grof Mercy d'Argenteau, a temeljio se na uključivanju komorskih naselja Berkasova, Čalme, Gibarca, Kukujevaca i Šida te nekoliko naselja vlastelinstva Vojke. U zamjenu za ustupljena naselja vlastelin Bernat dobio bi preostala tri komorska naselja koja su bila uz Dunav na sjeveru Županije: Banoštar, Čerević i Neštin. Na temelju prijedloga grofa Mercya d'Argenteaua sastavljen je popis prihoda pet komorskih naselja i napravljena je analiza isplativosti. Zaključeno je kako je Komora iz više razloga imala veliku korist od naselja u svome posjedu te da bi se rješenju koje bi uključivalo priključenje tih naselja

⁸¹⁶ HR-HDA-31, SŽ, Spisi, 1765., 50.

⁸¹⁷ Gavrilović, „Vlastelinstvo”, str. 47.

trebalo pristupiti samo u krajnjoj nuždi.⁸¹⁸ Ovime je zapravo u potpunosti odbačena mogućnost kombinacija koje bi uključivale komorska naselja. Jedina preostala mogućnost bila je isplaćivanje privatnih vlastelina.

Konačna odluka pala je na ukupno područje vlastelinstva Vojke iz nekoliko razloga. Iz vojno-strateškog pogleda navedeni je prostor predstavljao neposredno zaleđe slobodnog vojnog komuniteta Zemuna, najizloženije točke u slučaju rata s Osmanskim Carstvom prema njihovoj vrlo važnoj utvrdi u Beogradu.⁸¹⁹ Vlastelinstvo Vojka također je bilo dijelom bivšeg velikog vlastelinstva Zemun, a što se još očitovalo i u činjenici da su određene pustare samo manjim dijelom u vlasništvu vlastelina Bernata, a većim već pod vojnom upravom. Prema detaljnom zemljovidu koji je načinila druga miješana komisija za vlastelinstvo Vojku 1767. godine,⁸²⁰ o čemu će biti više riječi kasnije, naznačeno je kako je prostor vlastelinstva graničio manjim dijelom na istoku s prostorom slobodnog vojnog komuniteta Zemuna, dok je većina granice na sjeveru i jugu bila sa satnijskim područjima Petrovaradinske pukovnije. Posebno je upečatljivo na navedenom zemljovidu što je granica sa Zemunom prikazana i jasno označena kao granica s civilnim područjem, odnosno komorskim naseljima, što vrlo čvrsto implicira da je područje Petrovaradinske pukovnije zapravo bilo podijeljeno na dvije cjeline bez izravne međusobne komunikacije. Premda su slobodni vojni komuniteti imali poseban status unutar Vojne krajine i nisu bili komorski gradovi,⁸²¹ iz perspektive mješovite komisije, koja je provodila inkorporaciju, ova je perspektiva i percepcija granica mogla imati presudno značenje. I konačno, s obzirom na to da su civilne vlasti zaključile kako im je isplativije isplatiti privatnog vlastelina nego dati svoja naselja, orijentacijom na cijelo vlastelinstvo Vojku, proces su mogle dovršiti samo s jednom privatnom strankom. Međutim, bez obzira na stratešku važnost i želje vojnih vlasti, te preferencije Dvorske komore, proces je i dalje nailazio na snažna protivljenja, prvenstveno u obliku otpora Srijemske županije za ustupanjem teritorija, ali i nevoljkosti samog vlastelina za prodaju imanja.

⁸¹⁸ Gavrilović, „Vlastelinstvo”, str. 47-48.

⁸¹⁹ Šid i njegova okolica nalazili su se na drugoj strani Srijemske županije i Petrovaradinske pukovnije, a između njih i rijeke Save i granice s Osmanskim Carstvom već je postojao veći pojas krajiške zemlje prekriven velikim gustim šumama i velikim močvarama. U slučaju neprijateljskog prepada kretanje kroz ovaj prostor bio bi im izuzetno otežan. Također s druge strane granice nije postojalo ni približno važno neprijateljsko središte ili pak točka prijelaza kao što je bilo u slučaju Beograda. Prostor je Zemuna i vlastelinstva Vojke u njegovu zaleđu, bio bez šuma i bez većih močvara, brzo prohodan i u neposrednoj blizini važne neprijateljske utvrde. Iz strateške perspektive neupitno je bio važniji za vojne vlasti nego Šid.

⁸²⁰ HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1766., 2, 60, *Mappa Der ad Militar Anno 1767 in Syrmien Ubernohmene Herschafft Woika*

⁸²¹ Usp. Buczynski, *Gradovi*, knj. 1-2; Matanović, *Grad*; Damir Matanović, „Tvrđava Brod i vojni komunitet Brod na Savi kao paradigma odnosa vojnika i civila u Vojnoj krajini“, *Povijesni prilozi*, vol. 21, no. 23, 2002., str. 193-201.

Petrovaradinska je pukovnija u ovome slučaju najvećeg zagovaratelja svojih interesa imala u osobi generala topništva Levina Philippa baruna von Becka, kojem je Dvorsko ratno vijeće dodijelilo dužnost predsjedanja komisijom uspostavljenoj za rješavanje problema Pukovnije. Čvrst i jasan stav generala Becka u pogledu potrebe proširenja Petrovaradinske pukovnije smanjili su manevarski prostor Županije i vlastelina Bernarda. Početkom 1765. godine poručio je Dvorskom ratnom vijeću da je potrebno brzo poslati novi protokol za provođenje proširenja Petrovaradinske pukovnije, te da „...čovjek od strane civilne vlasti i Komore sve mogućnosti očekivati može, da se svaka ekskorporacija spriječi, i prisiljava me se stoga da se povratim u Beč da sadašnji rad svim snagama podržim“.⁸²² General Beck iste je godine postao prvim glavnim inspektorom za Vojnu krajinu, a pod svojom je nadležnosti imao cjelokupnu Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu. Cilj je novo-uspostavljenog Glavnog inspektorata za Vojnu krajinu, kojim je predsjedao, bio nastavak reformi Vojne krajine. Jedan od prvih važnih zadataka bio je reguliranje granice između Vojne krajine i Provincijala te rješavanje otvorenih sporova koji su nastali tim procesom.⁸²³

Baš kao što je general Beck i predvidio, Županija je uputila zahtjev Ugarsko-hrvatskom saboru u Požunu u kojem je tražila da se ne samo u potpunosti odbaci svaka mogućnost proširenja Petrovaradinske pukovnije na njezin račun, nego je otišla nekoliko koraka dalje i tražila da se njoj pripoje slobodni vojni komuniteti Petrovaradin, Srijemski Karlovci, Bukovac, te zatim naselja poput Krčedina i Slankamena, dok je pristala prihvatiti da Zemun i Mitrovica mogu ostati izvan njene nadležnosti jer se nalaze na samoj granici. Središnji argument Županije bio je da navedena naselja i slobodni vojni komuniteti ne obavljaju izravnu vojnu službu, nego prvenstveno gospodarsku, i da se tretiraju više kao civilna nego kao vojna.⁸²⁴ Drugim riječima, nisu priznavali instituciju slobodnog vojnog komuniteta u Vojnoj krajini i smatrali su da takva naselja treba integrirati u civilne županije ili ih koristiti prvenstveno kao izvor vojnika.⁸²⁵

⁸²² „... daS man Von Seiten des Polity und Cameralis all: mögliches anwerden werde, um alle Excorporation zu Verhindern, und halte mir dahero beVor, bey meiner erfolgenden Zuruck-kunft nacher Wienne das werk gegenwärtig nach aller Kräfften zu unterstützen.“ HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1766, 2, 60.

⁸²³ Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 227.

⁸²⁴ HR-HDA-31, SŽ, Spisi, 1765., 60.

⁸²⁵ Slobodni vojni komuniteti postojali su već duže od jednog desetljeća i upravo su na prostoru Srijema bili najuspješniji. Petrovaradin je status dobio 1748., a Zemun, Srijemski Karlovci i Bukovac 1753. godine. Jedna je od temeljnih zadaća ovih slobodnih vojnih komuniteta bilo podizanje gospodarske snage Vojne krajine, a stavljanje vojnika na raspolaganje tek od drugotne važnosti. Upravo su ovdje spominjani akteri, grof Mercy d'Argenteau i general Beck, bili posebno zaslužni za razvoj instituta slobodnih vojnih komuniteta, kako u Slavonskoj vojnoj krajini (Mercy d'Argenteau), tako i u Hrvatskoj vojnoj krajini. Upravo je na inicijativu zapovjednika ujedinjenog Varaždinsko-karlovačke Glavnog zapovjedništva, generala Becka, uspostavljen niz slobodnih vojnih komuniteta sredinom 1760-ih i kasnije 1770-ih godina. Također je iste godine kada se odvijala i tužba Županije (1765.), uspostavljen i slobodni vojni komunitet Mitrovica. Matanović, *Grad*, str. 65-72; Buczynski, „Nastanak i organizacijski oblik vojnih komuniteta od 1748. do 1850.“, *Arhivski vjesnik*, vol. 34-35,

Županija je smatrala kako je Petrovaradinska pukovnija dobila previše prilikom teritorijalizacije četrdesetih godina 18. st. u pogledu najvećih naselja uz rijeke Savu i Dunav (Petrovaradin, Srijemski Karlovci, Zemun i Mitrovica), a iz kojih se moglo unovačiti tisuće vojnika koji u stvarnosti nisu korišteni. U tom pogledu, kada bi se stanovništvo Zemuna i Mitrovice unovačilo, nadoknadio bi se sav nedostatak krajišnika u aktivnoj vojnoj službi Petrovaradinske pukovnije, a zatim ne samo da bi se moglo u potpunosti odustati od daljnje njezine teritorijalizacije, nego bi se čak i samoj Županiji mogla dodijeliti dodatna tražena naselja, a koja bi u tom smislu donosila značajne prihode za državnu blagajnu. Nadalje, Županija je smatrala da se nedostatak vojnika u Petrovaradinskoj pukovnici, ako ga je uopće i bilo, trebao rješavati i naseljavanjem ljudi na njezino područje, a što se uistinu i provodilo 1760-ih godina.⁸²⁶ Tvrđila je i da se nikako ne može govoriti o nedostatku ljudstva na području Pukovnije jer se veći broj ljudi na njega doselio, a posebno su istaknuli da su i seljaci s njenih vlastelinstava „bježali“ na obližnji krajiški prostor. Također je argumentirala kako je i samo područje Petrovaradinske pukovnije zapravo preveliko i da bi ga se moglo i smanjiti jer je veliki dio zemlje bio neobrađen i jer su krajiška sela raspolagala velikim pašnjacima i pustarama. I u konačnici, za cijeli su proces daljnje teritorijalizacije Petrovaradinske pukovnije direktno optužili zapovjednika Glavnog zapovjedništva u Osijeku, generala topništva grofa Mercyja d'Argenteaua, da im već duže vremena nastoji *oteti* posjede.⁸²⁷

Svoje je stavove, osim na Saboru u Požunu, Županija predstavila i banu Nádasdyju⁸²⁸ i samoj carici i kraljici Mariji Tereziji.⁸²⁹ Osim Županije, na planu sprječavanja inkorporacije vlastelinstva Vojke u Petrovaradinsku pukovnicu aktivan je bio i njezin vlastelin Georg Bernart.⁸³⁰ Međutim, sva njihova nastojanja ostala su bez rezultata jer je konačna odluka o „popunjavanju“ Petrovaradinske pukovnije donesena 29. srpnja 1765. godine,⁸³¹ dok je projekt o inkorporaciji vlastelinstva Vojke u Petrovaradinsku pukovnicu carica i kraljica Marija Terezija potvrdila 7. rujna 1765. godine.⁸³²

35-36, 1991. - 1992., str. 185-189; Buczynski, *Gradovi*, knj. 1, str. 50; Damir Matanović, „O osnutku vojnog komuniteta Brod na Savi“, *Scrinia Slavonica*, vol. 2, br. 1, 2002., str. 7-15.

⁸²⁶ Značajnije povećanje u broju aktivnih pripadnika Petrovaradinske pukovnije dogodilo se i prije inkorporacije vlastelinstva Vojke, a bilo je rezultatom većeg korištenja potencijala stanovništva koje je stanovalo na osnovnom prostoru Pukovnije. Ovo povećanje bilo je dijelom rezultat uključivanjem novopridošlih pojedinaca, koje spominje Srijemska županija, u aktivnu vojnu službu. U navedenom su razdoblju i kao rezultat istih procesa na područje Petrovaradinske pukovnije pridošli i njezini prvi stalni stanovnici i krajišnici protestantske vjeroispovijesti.

⁸²⁷ HR-HDA-31, SŽ, Spisi, 1765., 60.; Gavrilović, „Vlastelinstvo“, str. 49.

⁸²⁸ Franjo Nádasdy bio je hrvatsko-slavonski ban od 1756. godine sve do smrti 1783. godine.

⁸²⁹ HR-HDA-31, SŽ, Spisi, 1766., 288.; Gavrilović, „Vlastelinstvo“, str. 49-50

⁸³⁰ HR-HDA-31, SŽ, Spisi, 1766., 246.; Isto, str. 50.

⁸³¹ HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1765., 24, 12, *Protocollum Commissionis Mixte, 29en Novembris usque 9num Decembris 1765.*

⁸³² HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1765., 11, 6.

Ako se zanemari dio argumenta Županije koji ide u smjeru negiranja slobodnih vojnih komuniteta, a koji je bio prvenstveno šire političke naravi i sukoba interesa civilnih i vojnih vlasti, ostaju dijelovi da bi Zemun i Mitrovica mogli dati dovoljno vojnika da se popuni nedostatak aktivnog vojnog stanja Pukovnije, da sam nedostatak ljudstva zapravo uopće ne postoji jer se provodilo naseljavanje na područje Pukovnije te da je samo pukovnijsko područje ionako bilo preveliko. Da Zemun i Mitrovica nikako nisu mogli ispuniti zadaću koju im je predvidjela Županija, može se vidjeti u potpoglavlju *Pukovnikova (Mitrovička) satnija*, gdje je prikazano kako vojni dio Mitrovice, a koji je bio značajno veći od civilnog, u stvarnosti nije mogao ispuniti ni potrebe jedne pješačke satnije za novačenjem 240 pojedinaca u aktivnu vojnu službi. Cijela bi Mitrovica stoga mogla popuniti sastav najviše jedne pješačke satnije, a gotovo je nemoguće da bi Zemun mogao u aktivno vojno stanje dati čak 4 popunjene pješačke satnije, odnosno jedan cijeli bojni bataljun, a što bi se moralo dogoditi kako bi se projekcija Županije u tom dijelu argumenta ostvarila. Premda je istina da se naseljavanje na područje Petrovaradinske pukovnije zaista odvijalo tijekom 1760-ih godina, iz analiziranih je mjesečnih tablica i kretanja aktivnog vojnog stanja Pukovnije u navedenim godinama vidljivo kako je naseljavanje zaista i povećalo broj aktivnih vojnika,⁸³³ ali nikako u dovoljnoj količini kako bi se i približno nadoknadio veliki nedostatak ljudstva koji je postojao duže vremena.

Posljednja stavka argumenta, koja navodi da je pukovnijsko područje bilo i više nego dostatno veliko i da je imalo i previše obradive zemlje koja je bila zapuštena, također nije bila točna ili je u najpovoljnijem slučaju bila samo uvjetno točna. U pregledu stanja Pukovnije 1767. godine, a što je bilo svega dvije godine nakon zahtijevanja Županije, vidimo da je postojao veliki nedostatak oranica za zadovoljavanje osnovnih propisanih uvjeta u pogledu plaće za pojedine krajišnike u aktivnoj vojnoj službi Petrovaradinske pukovnije čak i u situaciji kada je nedostajao veći broj vojnika. Štoviše, veći je dio područja Pukovnije u tom pogledu bio izuzetno siromašan. Stavka koja je djelomično bila točna, a koja se odnosila na neobrađenu zemlju, rezultat je činjenice što je po jednom kućanstvu uglavnom ostajao rjeđe samo jedan vojno sposobni muškarac, a češće samo jedan poluinvalid. Oni često jednostavno nisu mogli izvršavati sve potrebne gospodarske djelatnosti. Uzme li se u obzir da je Sedmogodišnji rat (1756. – 1763.) završio prije svega 2 godine, rat koji je nanio veliki teret s većim posljedicama za Pukovnju, argument Županije nije utemeljen. Zemlja u nekim slučajevima nije bila obrađena jer je teret u pogledu vojne službe za postojeće stanovništvo jednostavno bio

⁸³³ Više u poglavlju *Aktivno vojno stanje Petrovaradinske pukovnije na primjeru razdoblja 1763. - 1768. godine*.

prevelik.⁸³⁴ Iz svega navedenog jasno je kako je Županija pokušala napraviti hrabar i snažan politički istup u cilju postizanja svojih ciljeva, odnosno jačanja pozicije i proširenja županijske i banske vlasti na štetu vojne, ali nije bila najbolje upoznata sa stvarnim činjenicama na području Petrovaradinske pukovnije tih godina, ili ih je pak namjerno zanemarivala. Petrovaradinska je pukovnja i ovoga puta, premda na relativno visokoj razini vlasti, umjesto iz perspektive običnih stanovnika, bila promatrana kao privilegirani prostor kojemu se težilo dati puno više potrebnoga.

Prva komisija zadužena od carice i kraljice Marije Terezije za provođenje inkorporacije vlastelinstva Vojke u Petrovaradinsku pukovnju započela je s radom u studenom 1765. godine.⁸³⁵ Na čelu komisije nalazio se sam general Beck, glavni inspektor za cijelu Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu. Upravo postavljanje visoko pozicionirane i ugledne osobe kao što je bio general Beck da osobno predvodi ovom komisijom najbolje svjedoči o važnosti procesa.⁸³⁶ Komisija je ukupno brojala 7 članova, od kojih su 4 predstavljala vojne, a 3 civilne vlasti. Osim generala Becka, vojne su vlasti u mješovitoj komisiji predstavljali general topništva barun von Wolfendorff, kao privremeni zapovjednik Glavnog zapovjedništva u Osijeku, zatim tajnik Dvorskog ratnog vijeća von Razesberg i ratni povjerenik von Trajan.⁸³⁷ S druge strane, interese

⁸³⁴ Kaser navodi kako je Sedmogodišnji rat (1756. – 1763.) uzrokovao veliko zapuštanje oranica zbog dugotrajnog izbjivanja muškaraca iz svojih domova, a što je uzrokovalo snažno smanjenje obradivih oranica tijekom ratnoga razdoblja. S obzirom na to da je značajan broj krajišnika iz Petrovaradinske pukovnije tijekom Rata na bojišnici bio u kontinuitetu i gotovo dvije pune godine, proces je propadanja oranica snažno zahvatio i krajiško područje Srijema. Bila je to očigledno podloga koju je koristila Županija u svome argumentu. Međutim, rješenje nikako nije moglo biti u smanjivanju količine dostupne zemlje krajišnicima, nego jedino u smanjivanju tereta vojne službe za krajiško stanovništvo. Više u: Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 103-105.

⁸³⁵ HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1765., 24, 12, *Protocollum Commissionis Mixte, 29en Novembris usque 9num Decembris 1765.*

⁸³⁶ Buczynski navodi kako je dolazak generala Becka u Slavonsku vojnu krajinu 1765. godine nailazio na određene otpore u vojnim krugovima, te da je njegovo djelovanje u provođenju reformi stvaralo krug nezadovoljnika koji su mu otežavali posao. Zbog toga je godinu dana prije smrti klonuo energijom i razmišljao o prestanku rada. Unatoč tome, general Beck ostvario je izuzetno velik utjecaj na razvoj Vojne krajine. Buczynski, *Gradovi*, knj. 1, str. 56-57.

⁸³⁷ Joseph Trajan posebno je poznat u krajiškoj historiografiji jer je 1782. godine objavio rukopis „Primjedbe o carsko-kraljevskim Krajinama i njihovim pukovnijama, te njihovim proventima, i poboljšanju za državu, pored jednog idealnog opisa istih“. Analizu rukopisa i kratke crtice o Trajanu donosi Buczynski u svome djelu *Gradovi Vojne krajine (I)*. Trajan je podrijetlom bio Čeh, a u carskoj vojsci služio je čak 44 godine. U Osijek dolazi 1750. godine, a u službi Glavnog zapovjedništva u Osijeku ostaje do 1769. godine, a gdje je naučio i hrvatski jezik. Za vrijeme Sedmogodišnjeg rata (1756. - 1763.) obavljao je nadzor nad 15000 – 16000 vojnika iz svih dijelova Hrvatsko-slavonske vojne krajine. Naveo je u svome djelu kako je imao sreće što je služio u procesu krajiških uređenja pod maršalima i grofovima Khevenhüllerom i Mercijem, a zatim i Serbellonijem, Beckom i Šiškovićem. Posebno je žaljenje iskazao za generalom Beckom, koji svoju politiku nije uspio do kraja provesti, jer bi to prema njegovu mišljenju zasigurno donijelo značajne rezultate. Također je posebno kritizirao loše ponašanje vojnih zapovjednika prema činovnicima ratnog povjereništva, koje su često čak i fizički napadali ili izlagali progonima i surovostima. Trajan je zagovarao povećavanje broja slobodnih vojnih komuniteta i njihova stanovništva jer bi to dalo veće krajiške prihode. Smatrao je da je napredak slobodnih vojnih komuniteta priječila vojna sila, odnosno prvenstveno pukovnije i lokalni zapovjednici, a koji su ugnjetavali njihove vijećnike i građane. Iz svega navedenog, prisutnost Trajana na strani vojnih vlasti bila je dodatna potvrda mobiliziranja iskusnih ljudi za

civilnih vlasti zastupali su u prvome redu kraljevski povjerenik i veliki župan barun von Balaša, zatim kraljevski komorski povjerenik von Krusper, te u konačnici provincijski procjenitelj von Nostrovitzky. Prve dužnosti navedene mješovite komisije, navođene kao „vojna, civilna i komorska“,⁸³⁸ bile su provođenje detalje inspekcije i izvršavanje popisa cijelog prostora i svih naselja vlastelinstva Vojke. U ovome svojstvu komisija je ukupno izdala 7 izvještaja u razdoblju od studenog 1765. godine do svibnja 1766. godine, odnosno do kada je njihov zadatak dovršen.⁸³⁹

Konkretni izračun razloga inkorporacije komisija je detaljno obrazložila već prilikom prvog izvještaja. Pozvali su se na popis Slavonske vojne krajine iz 1763. godine, na temelju kojega su utvrdili kako je Petrovaradinska pukovnija u aktivno vojno stanje mogla staviti samo 2924 pješaka i 333 husara. S obzirom da je jedna krajiška pješačka pukovnija u Slavonskoj vojnoj krajini 1760-ih godina prema regulativi trebala brojati u potpunom stanju 4080 pripadnika bez stožera, te da je uz njih u aktivnu vojnu službu Slavonske husarske pukovnije trebala još dati i 480 husara, došli su do izračuna da je Petrovaradinskoj pukovnije nedostajalo 1156 pješaka i 147 konjanika, odnosno ukupno 1303 ljudi u aktivnoj vojnoj službi Slavonske vojne krajine.⁸⁴⁰

Nadalje, s obzirom na to da je bilo potrebno opravdati potrebu za novim stanovništvom, miješana je komisija pristupila i detaljnoj pravnoj elaboraciji načina novačenja na prostoru Slavonske vojne krajine, pozivajući se na regulative i propise iz 1753. godine, kojima je određeno da se iz jednog kućanstva u kojem žive 2 odrasla vojno sposobna muškarca za službu u pješake uzme samo jedan, te da jedan vojno sposoban muškarac, ili pak za poljoprivrednu i gospodarsku djelatnost sposoban poluinvalid, ostane izvan obaveza vojne službe kako bi mogao voditi potrebno gospodarstvo kućanstva. U slučaju husara, iz kućanstva koja su imala samo 2 takva muškarca mogao se unovačiti jedan pojedinac, ali bez obaveze uzdržavanja konja i nabavke konjske opreme. Potreba za uzdržavanjem konja i nabavkom konjske opreme važila je samo za ona kućanstva koja su imala barem 3 odrasla i vojno sposobna muškarca, a od kojih je unovačen samo jedan.⁸⁴¹ U tom su pogledu prilikom posljednjeg izvještaja, dakle neposredno

provedbu procesa dodatne teritorijalizacije Petrovaradinske pukovnije. Više u: Buczynski, *Gradovi*, knj. 1, str. 135-136.

⁸³⁸ „Comissionis Localis Mixte ex Parte Militari, Politica, ex Camerali...“. HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1765., 24, 12., *Protocollum 7mem, 21 May 1766*.

⁸³⁹ HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1765., 24, 12; *Protocollum Commissionis Mixte, 29en Novembris usque 9num Decembris 1765.*; *Protocollum 2dem, 7te Jenner 1766.*; *Protocollum 3tium, 22to Jenner 1766.*; *Protocollum 4tum, 12t Februa: 1766.*; *Protocollum 5tum, February 1766.*; *Protocollum 6zum, 11te Marty 1766.*; *Protocollum 7mem, 21 May 1766*.

⁸⁴⁰ HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1765., 24, 12, *Protocollum Commissionis Mixte, 29en Novembris usque 9num Decembris 1765*.

⁸⁴¹ Isto.

nakon dovršene procjene samog vlastelinstva, iznijeli statističke podatke iz 1763. godine koji su donosili nedostatke stanovništva područja Pukovnije u pogledu mogućnosti novačenja. Navedeni podatci odnosili su se na broj kućanstava u kojima je stanovao samo jedan odrasli muškarac i koja stoga u aktivnu vojnu službu nisu mogla dati niti jednog pripadnika, te na broj odraslih muškaraca koji su bili ranjeni ili drugačije osakaćeni, odnosno koji su bili u potpunosti onesposobljeni za vojnu službu i za gospodarski rad unutar obitelji i kućanstva. Ukupno je tako na području Petrovaradinske pukovnije bilo 1803 kućanstva sa samo jednim odraslim muškarcem i 134 ranjenika.⁸⁴² Premda nisu naveli koliko je bilo ukupno kućanstava u tom trenutku, 4 godine kasnije bilo ih je 5503.⁸⁴³ Iz navedenog se sa sigurnošću može tvrditi kako jedna trećina kućanstava Petrovaradinske pukovnije 1763. godine nije ulazila u bazu iz koje se moglo novačiti. Međutim, navedena su kućanstva također trebala imati dovoljno zemlje na raspolaganju za svoje uzdržavanje.

Komisija je također iznijela i cijeli niz dodatnih vrlo vrijednih podataka o Petrovaradinskoj pukovniji, ali i Slavonskoj vojnoj krajini, pozivajući se na prethodne propise i popise. Time su naveli kako je Slavonska vojna krajina prema popisu iz 1753. godine imala ukupno 194727 6/16 jutara korisne zemlje, a od kojih je 74422 jutara pripadalo Petrovaradinskoj pukovniji. Također iznose kako je u tom trenutku Petrovaradinska pukovnija u svome aktivnom vojnom sastavu imala 3343 pripadnika, te da je u krajišku službu davala i 471 husara, čime je nedostatak u tom trenutku iznosio 737 pješaka u matičnoj pukovniji i 9 husara u Slavonskoj husarskoj pukovniji. Cijela je Slavonska vojna krajina tada brojala ukupno 11487 pješaka i 940 husara, a što znači da su Brodska i Gradiška pukovnija zajedno imale 8144 aktivnih pripadnika u vojnoj službi, odnosno 4072 svaka. Bio je to važan argument za komisiju jer je potvrđivao da su druge dvije slavonske pukovnije i u prvome desetljeću nakon nastanka već imale popunjene sastave, iako su raspolagale s nešto manje korisne zemlje, dok Petrovaradinska pukovnija nikada nije bila ni blizu dosezanja popunjenog stanja. Nadalje, napravili su i izračun maksimalnog potencijala novačenja Petrovaradinske pukovnije iz perspektive posjeda zemljišnog bogatstva, odnosno raspoložive korisne zemlje na svom području, u slučaju da svim svojim aktivnim krajišnicima isplati propisanu plaću, a koja je iznosila 20 jutara korisne zemlje.⁸⁴⁴ Ovog su puta naveli kako je Pukovnija raspolagala sa 74490

⁸⁴² HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1765., 24, 12, *Protocollum 7nem Comissionis Localis Mixta ex Parte Militari, Politica, ex Camerali*.

⁸⁴³ Razlika se u broju kućanstava u razdoblju od 1763. godine do 1767. godine na istom području Pukovnije, dakle bez vlastelinstva Vojke, nije mogla značajno promijeniti. Više u potpoglavlju *Prikaz Petrovaradinske pukovnije u studenom 1767. godine*. HR-HDA-1450, D-1554, 1767., *Muster Lista*, fol. 3-24.

⁸⁴⁴ Komisija navodi samo 20 jutara korisne zemlje, dok je pravilo bilo 20 jutara oranica. Premda oranice jesu bile većinski zastupljene u ukupnom korpusu korisne zemlje pukovnijskoga područja, s obzirom na to da je bilo i

jutara korisne zemlje, a na temelju čega su došli do rezultata da je maksimalno mogla unovačiti 3724,5 krajišnika s punom plaćom. Istovremeno je od Petrovaradinske pukovnije traženo da sa svog područja unovači i primjereno plati 4080 pješaka i 480 husara, odnosno ukupno 4560 krajišnika. Predstavljao je to nedostatak korisne zemlje za plaću 835,5 krajišnika, odnosno ukupno 16710 jutara.⁸⁴⁵ Petrovaradinska pukovnja morala je prema tome na raspolaganju imati minimalno 91200 jutara korisne zemlje kako bi mogla isplatiti primjerenu plaću svojim krajišnicima. U ovome nisu bile uključene obitelji koje u aktivnu vojnu službu nisu mogle dati niti jednog svog pripadnika, a koje su također trebale imati određenu količinu zemlje kako bi se mogle uzdržavati. Objektivna je potreba, stoga, bila značajno i veća.

Posebno su istaknuli kao jedan od ključnih razloga ove situacije postojanje 6 slobodnih vojnih komuniteta u Slavonskoj vojnoj krajini, a od kojih je većina bilo na području Petrovaradinske pukovnije. Regulative koje su ograničavale novačenje iz slobodnih vojnih komuniteta, kao i zemljište koje je njima pripadalo, značajno su sužavali teritorijalni i ljudski „bazen“ kojim je raspolagala Pukovnja za potrebe popunjavanja svog stanja. Međutim, s obzirom na to da su na snazi bili pravni akti kojima su slobodni vojni komuniteti uspostavljeni, na koje su se i pozivali, mješovita komisija nije ih ni u kojem slučaju dovodila u pitanju te je i jasno naznačila da oni daju visoke doprinose u vojnoj blagajni.⁸⁴⁶

značajnijih udjela pašnjaka i livada, ovaj izračun maksimalnog potencijala zapravo je donekle manjkav jer je potencijal bio značajno manji. Međutim, plaće za istu krajišku službu u slučaju Gradiške i Brodske pukovnije iznosile su 12 i 13 jutara oranica, a što je komisija također redovito navodila u nekoliko izvještaja. Problem nedostatka oranica u pogledu plaće za aktivne krajišnike jednostavno se mogao riješiti propisivanjem nižih plaća i za Petrovaradinsku pukovnju, odnosno na jednak iznos kao što je bila i za druge dvije pukovnije Slavonske vojne krajine. U slučaju da je bila jednaka propisana plaća kao i za Brodsku pukovnju, Petrovaradinska bi pukovnja imala maksimalni potencijal za plaćanjem čak 5730 krajišnika. S obzirom na to da se u Srijemu nalazila također vrlo kvalitetna zemlja ne može se tvrditi da je razlika u kakvoći zemlje bila rezultatom propisanih plaća. Tako je, primjerice, husar u Slavonskoj husarskoj pukovnji koji je dolazio iz Petrovaradinske pukovnije za istu dužnost trebao biti plaćen značajno više nego husar iz drugih pukovnja. Komisija nije razmatrala mogućnost smanjivanja propisane plaće za Petrovaradinsku pukovnju. HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1765., 24, 12, *Protocollum Commissionis Mixte, 29en Novembris usque 9num Decembris 1765.*, .; *Protocollum 2dem, 7te Jenner 1766.*; *Protocollum 3tium, 22to Jenner 1766.*

⁸⁴⁵ HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1765., 24, 12, *Protocollum Commissionis Mixte, 29en Novembris usque 9num Decembris 1765.*

⁸⁴⁶ Na dotičnoj komisiji nije bilo propitivanje učinkovitosti i opravdanosti slobodnih vojnih komuniteta na području Petrovaradinske pukovnije, a što je primjerice učinila Srijemska županija u svojim dopisima i nastojanjima da spriječi ekskorporaciju svojih teritorija. Međutim, implicitno se iz izvještaja može iščitati da smatraju kako bi bez postojanja slobodnih vojnih komuniteta Petrovaradinska pukovnja mogla popuniti svoje aktivno stanje, a što bi značilo potpuno novačenje iz Mitrovice, Zemuna, Bukovice i Srijemskih Karlovaca. Neupitnost postojanja navedenih slobodnih vojnih komuniteta bio je dodatni argument za potrebe dodatnog širenja pukovnijskog na prostora civilna sela. HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1765., 24, 12, *Protocollum Commissionis Mixte, 29en Novembris usque 9num Decembris 1765.*

Mješovita komisija izradila je i dva popisa muškog stanovništva naselja vlastelinstva Vojke, u travnju i svibnju 1766. godine,⁸⁴⁷ a na temelju kojih su izveli zaključak kako će s procesom inkorporacije učinkoviti potencijal stanovništva Petrovaradinske pukovnije narasti za svega 1697 ljudi. U tom broju nalazili su se prvenstveno odrasli i vojno sposobni muškarci, njih 1188, ali i 509 poluinvalida. U najboljem slučaju, držeći se propisa, smatrali su da se od njih može unovačiti 763 pješaka i 57 husara. S obzirom na to da je Petrovaradinskoj pukovniji u aktivnoj vojnoj službi nedostajalo 1156 pješaka, te da je još bila dužna aktivirati dodatnih 147 husara, mješovita je komisija na temelju propisa o novačenju na prostoru Slavonske vojne krajine zaključila kako je Petrovaradinskoj pukovniji za zadovoljavanje potreba bilo potrebno dodatnih 2753 ljudi u navedenim kategorijama. Snažno je u svome konačnom izvještaju tvrdila kako će nakon dovršetka procesa inkorporacije vlastelinstva Vojke, Petrovaradinskoj pukovniji i dalje nedostajati 1056 ljudi u kategorijama vojno sposobnih i poluinvalida, čime je ukazala na nedostatnost teritorijalizacije koja je ostala ograničena na područje samo jednog vlastelinstva. Njihov je prijedlog bio da se teritorijalizacija, ne ograniči samo na vlastelinstvo Vojku, nego se i proširiti i na 6 sela vlastelinstva Rume (Sibač, Subotište, Brestač, Buđanovce, Petrovce i Inđiju), te na 2 sela vlastelinstva Ilok (Maradik i Bačanicu).⁸⁴⁸ S obzirom na to da je 11 sela vlastelinstva Vojke u stvarnosti moglo zadovoljiti približno dvije trećine potreba Petrovaradinske pukovnije, inkorporacijom dodatnih 8 sela osiguralo bi se dovoljno muškog stanovništva za potrebe novačenja. Bez obzira na konkretne prijedloge o daljnjoj teritorijalizaciji, a što je bilo i važno političko pitanje, mješovita je komisija posao u ovome slučaju odradilo vrlo stručno i iscrpno, prateći pravne regulative i propise, te se ne mogu prepoznati u konačnim izvještajima pretenciozni zaključci kod vojnih predstavnika, a koji bi bili neutemeljeni i koji bi služili isključivo njihovim partikularnim interesima, niti apsolutni otpor civilnih vlasti.⁸⁴⁹

Komisijско nastojanje išlo je na veliku štetu civilnih vlasti, a uzimajući u obzir otpore koji je pružala Srijemska županija i prilikom pristupanja procesu inkorporacije samo

⁸⁴⁷ HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1766., 2, 60, *Summarischer Extract über das Männliche Personale von 1. Jahr bis in das höchste alter, nebst denen Grundstücken in denene zu der Herrschaft Voicka Conscribirten Orthschaften*; 1765., 24, 12, *Protocollum 7nem Comissionis Localis Mixta ex Parte Militari, Politica, ex Camerali*.

⁸⁴⁸ HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1765., 24, 12, *Protocollum 7nem Comissionis Localis Mixta ex Parte Militari, Politica, ex Camerali*.

⁸⁴⁹ Stoga je često veliku većinu dokumenta zauzimalo pozivanje na pravne akte, prijašnje zaključke, zakone, propise itd., a da bi se tek nakon toga u značajno manjem opsegu dao novi zaključak, rezultat ili prijedlog, a koji su uvijek bili u skladu s prvim stavkama. Predmet je spora mogao biti samo zakonski okvir kojim je Slavonska vojna krajina uspostavljena i unutar kojega je trenutno postojala, a koji komisija kao takva, za razliku od Srijemske županije, nije osporavala nego je djelovala unutar njegovih okvira. Zaključak mješovite komisije o nedostatnosti vlastelinstva Vojke i potrebi daljnje teritorijalizacije, unutar važećih zakonskih okvira i vojnih propisa, bio je u potpunosti utemeljen i valjan. Međutim, za provođenju ove komisijske odluke bila je potrebna politička volja.

vlastelinstva Vojke, zaključak je zasigurno donesen prvenstveno na inzistiranje vojnog dijela sastava, odnosno osobno generala Becka, bez obzira na razinu profesionalnosti s kojom je mješovita komisija djelovala.⁸⁵⁰ O tome svjedoče i dva njegova osobna pisma Dvorskom ratnom vijeću 24. travnja i 30. svibnja 1766. godine, odnosno nešto prije i poslije konačnog izvješća mješovite komisije, a u kojima jasno iznosi svoju zabrinutost da vlastelinstvo Vojka nema dovoljno muških stanovnika u traženim kategorijama, da je potrebno izvršiti snažno novačenje na tom prostoru i nastojati vratiti što je više stanovnika koji su nedavno otišli, te se snažno založio za proširenje procesa teritorijalizacije i na dodatna sela jer je smatrao da samo vlastelinstvo Vojka jednostavno nije dovoljno i da neće riješiti problem Petrovaradinske pukovnije.⁸⁵¹

Premda su u izvještajima mješovite komisije prevladavali pravni i vojni argumenti, pregledi tijekom procesa itd., njezin je zadatak bio i provođenje gospodarske inspekcije i popisa davanja vlastelinstva Vojke. Rezultat njihova rada u ovome pogledu, a što je predstavljalo i završetak prve etape konkretnog procesa inkorporacije, bio je izuzetno detaljan i iscrpan pregled stanja i popisa prihoda, a na temelju kojeg je bila izrađena i procjena vrijednosti vlastelinstva. Konačni izvještaj miješanje komisije u ovome slučaju datiran je 17. svibnja 1766. godine, a za temelj procjene vrijednosti vlastelinstva uzeli su iznos čiste dobiti za vlastelina od prihoda kao vrijednosti od 5 % ukupne kapitalne sume, te su tome dodali iznos koji su procijenili da je vlastelin dodatno uložio u razvoj posjeda, poput izgradnje zgrada i melioracije. Godišnji su prihodi vlastelina od cijelog vlastelinstva Vojke iznosili ukupno 8257 forinti i 7 krajcara, dok su izdatci za plaće službenika i drugih namjena održavanja iznosili 1226 forinti, a što je predstavljalo čistu dobit od 7031 forinte i 7 krajcara. Na temelju dobiti komisija je procijenila da je temeljna kapitalna vrijednost vlastelinstva Vojke bila 140622 forinte i 20 krajcara, a tom su iznosu dodali još 11843 forinte i 46 1/6 krajcara na račun izgrađenih zgrada, melioracije zemljišta i drugih ulaganja. Konačni je rezultat bio procijenjeni iznos od 152466 forinti i 6 1/6 krajcara za vrijednost vlastelinstva Vojke.⁸⁵² Primjer procjene prihoda mješovite komisije za sela Golubinci, Vojka i Ugrinovci nalazi se na 25. tablici.

⁸⁵⁰ Ovaj zaključak donosi se prvenstveno na temelju djelovanja Srijemske županije, odnosno njenog velikog župana Balaša, a koja je tijekom cijelog procesa nastojala podjarmiti svaki gubitak svog teritorija. Županija je u cijelom procesu prvenstveno gledala na svoje interese i nastupala je s političkih pozicija, a što joj je u konačnici bila i dužnost kao dijelu civilne Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Vojne su vlasti, u drugu ruku, nastojale zaštititi interese Slavonske vojne krajine.

⁸⁵¹ HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1766., 2, 60., *Pisma generala Becka Dvorskom ratnom vijeću 29. travnja 1766. i 30. svibnja 1766.*

⁸⁵² HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1766., 2, 60., *Cameral Abschätzungs Extract der dem herre von Bernath zugehörigen am 11. Dörfere bestehende herrschaft Woycka, Summarischer Extract.*

Tablica 25. Davanja sela Golubinaca, Vojke i Ugrinovaca prema procjeni mješovite komisije 1766. godine.⁸⁵³

Kategorija davanja	Iznos davanja sela vlastinstva Vojke					
	Golubinci		Vojka		Ugrinovci	
Potpune sesije	36 ½	401 f. 30 k.	68 ½	753 f. 30. k.	68 1/16	748 f. 41 k.
Djelomične sesije	34	187 f.	17	93 f. 30 k.	¼	1 f. 22 ½ k.
Voćnjaci	4 ½ jutra	1 f. 7 ½ k.	-	-	-	-
Livade sa sijenom	85 f.		-		69 f. 7 ½ k.	
Krčme	188 f. 30 k.		211 f. 30 k.		114 f. 54 k.	
Mesnice	15 f.		21 f.		10	
Inkvilini	40 f. 30 k.		24		3	
Zanatlije	4 f. 12 k.		4 f.		16 f. 36 k.	
Trgovci	80 f.		105 f.		47 f.	
Cigani	12 f. 36 k.		12 f. 36 k.		8 f. 24 k.	
Ribolov	-		-		18 f.	
Vjetrenjače	-		-		-	
Ukupno:	1015 f. 25 ½ k.		1225 f. 6 k.		1035 f. 5 k.	

Selo Vojka imalo je najveće popisane prihode, premda su Golubinci bili središte i sjedište vlastelinskog dvora. Tako je upravo kod Golubinaca dopisana dodatna vrijednost jednokratnih ulaganja koje je izvršio vlastelin u prethodnom razdoblju u iznosi od čak 11327 forinti i 56 1/6 krajcara, dok je primjerice za Vojku određeno samo 142 forinte i 42 krajcara. Jasno je stoga da velika većina navedenih dodatnih ulaganja otpada na izgradnju vlastelinskog dvora u Golubincima. Daleko najznačajnije stavke u prihodima bile su davanja na temelju sesija, a koja su iznosila 11 forinti po jednoj cijeloj sesiji, odnosno 5 forinti i 30 krajcara za djelomične sesije. Ukupno je vlastinstvo Vojka u svojih 11 naselja imalo 444 14/48 cijelih sesija i 69 26/48 djelomičnih, te je na temelju tih stavki vlastelin mogao ukupno ubirati 5269 forinti i 41 ¼ krajcara, a što je predstavljalo nešto manje od dvije trećine svih prihoda. Druge

⁸⁵³ HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1766., 2, 60., *Cameral Abschätzungs Extract der dem herre von Bernath zugehörigen am 11. Dörfere bestehende herrschaft Woycka, Summarischer Extract.*

dvije značajne stavke bile su naknade za poslovanja krčme, odnosno točenja vina i rakije, a koja je za cijelo vlastelinstvo iznosila 1317 forinti i 6 ½ krajcara, te „grčke“ i sve ostale trgovce, a koja je iznosila 540 forinti. Upravo je selo Vojka prednjačilo u sve 3 središnje kategorije, a posebno u pogledu krčmi i trgovaca, u odnosu na druga naselja vlastelinstva, čime se ocrtava da je upravo ono bilo selo s najviše gospodarske aktivnosti uoči inkorporacije u krajiški prostor Petrovaradinske pukovnije.⁸⁵⁴ Međutim, zbog izrazito visokih ulaganja vlastelina Bernata, Golubinci su bili selo s najrazvijenijom infrastrukturom i zidanim nekretninama, a što je bio temeljni razlog zašto su već ubrzo nakon inkorporacije upravo Golubinci postali sjedište pješačke satnije.⁸⁵⁵

Istovremeno s mješovitom komisijom procjenu svog vlastelinstva napravio je i sam Bernat. On je popisivao brojna dodatna davanja, ponekad i s vrtoglavim iznosima. Tako je, primjerice, naveo da je od Golubinaca dobivao 1817 forinti i 12 krajcara samo na račun vinograda koji se nalazio izvan prostora vlastelinstva, što je bilo za 802 forinte više nego je komisija dala procjenu za ukupne prihode istoga sela. Nije stoga iznenađujuće što je ukupni iznos davanja vlastelinstva Vojke prema vlastelinu Bernatu iznosio čak 20444 forinti, dok je dobit bila 20329 forinte i 31 krajcara. Istom metodologijom kao i komisija, predstavio je izračun kapitalne sume vlastelinstva u iznosu od 427034 forinte i 49 1/2 krajcara s uključenim dodatnim ulaganjima. Svega 3 dana nakon što je komisija objavila svoj izračun napravljena je i komparativna usporedba s izračunom vlastelina Bernata.⁸⁵⁶ U konačnici su u potpunosti odbačeni svi dodatni argumenti vlastelina Bernata, a usvojen je izvještaj mješovite komisije.

Procjena vrijednosti vlastelinstva Vojke služila je prvenstveno za određivanje odštete koja se trebala ponuditi njezinom vlasniku Bernatu, stoga je jasno zašto je on pristupio izradi vlastite procjene s toliko većim iznosima. General Beck je u ime mješovite komisije predložio Dvorskom ratnom vijeću da se cjelovita odšteta vlastelinu Bernatu odredi na iznos od 52345 forinti i 2 2/6 krajcara. Međutim, carica i kraljica Marija Terezija nakon dužeg razmatranja odlučila mu je ponuditi značajno veću cjelovitu i konačnu odštetu u iznosu od 72843 forinte i 43 krajcara za ustupanje vlastelinstva Vojke Petrovaradinskoj pukovnji. Do navedenog je iznosa došla uzevši osnovicu od 36000 forinti, a što je predstavljalo sumu kojom je sam Bernat kupio promatrano imanje 1753. godine, zatim pridodavši joj procijenjene troškove dodatnih ulaganja prema prijedlogu komisije u iznosu od 11843 forinte i 43 krajcara, te povrh svega

⁸⁵⁴ HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1766., 2, 60., *Cameral Abschätzungs Extract der dem herre von Bernath zugehörigen am 11. Dörfere bestehende herrschaft Woycka, Summarischer Extract.*

⁸⁵⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, 1772., 12.

⁸⁵⁶ HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1766., 2, 60., *Summarische Cömbinirung.*

dodala je još 25000 forinti na osnovu svoje *milosti*. Navedeni je iznos trebala isplatiti Ugarska dvorska komora, a samom je vlastelinu jasno dano do znanja da ovu *velikodušnu* ponudu treba prihvatiti.⁸⁵⁷ Također je izdala i naređenje da se sama inkorporacija mora dovršiti najkasnije do kraja svibnja 1767. godine, a za tu je dužnost uspostavila i novu mješovitu komisiju, te da će Vojna krajina morati plaćati davanja za novoinkorporirana sela Srijemskoj županiji.⁸⁵⁸

Ovim je potezom carica i kraljica Marija Terezija napravila konačni politički rez i okončala sve dvojbe i trakavice oko sudbine teritorijalizacije Petrovaradinske pukovnije, a s obzirom da s ishodom nitko nije bio zadovoljan, bio je to duboki kompromis. Prvenstveno sam vlastelin Bernat nadao se dobiti značajno veću sumu od one koja mu je inicijalno ponuđena, a čemu je carica i kraljica samo djelomično doskočila svojim *velikodušnim* dodatkom. Zatim se Srijemska županija ipak morala pomiriti s gubljenjem dijela svog teritorija, a što joj je čak i u ovome trenutku vrlo teško padalo unatoč činjenici da ju se nastojalo zadovoljiti godišnjim davanjima u iznosu od 5945 forinti na račun sela koja je izgubila.⁸⁵⁹ General Beck bio je nezadovoljan jer je sada postalo jasno da se teritorijalizacija Petrovaradinske pukovnije ovim činom završava barem za dogledno vrijeme. Njegova je misija time ostala samo djelomično ispunjenom, a konačni zaključci njegove komisije o nedostatnosti vlastelinstva Vojke i njenoj otkupnoj vrijednosti ostali su neusvojeni. Nadalje, vojne su vlasti morale godišnje plaćati danak Županiji, a što je u kombinaciji sa značajnim preplaćivanjem vlastelinstva u odnosu na stručnu procjenu mješovite komisije dovelo do rezultata da je ovaj proces završio s vrlo visokim novčanim izdancima. Zaključci su mješovite komisije, dakle, u najboljem slučaju bili samo djelomično provedeni u djelo, dok je sudeći iz okončanja promatranog procesa značajno bliže istini bilo kako je središnja uloga mješovite komisije bila samo zaista uvjeriti caricu i kraljicu Mariju Tereziju da je inkorporacija vlastelinstva Vojke bila i više nego nužna. Na vojnim je vlastima ostavljeno da preostale potrebe Petrovaradinske pukovnije jednostavno riješe na druge načine.

7.3. Dovršetak procesa inkorporacije i struktura stanovništva (1766. – 1767.)

Drugoj mješovitoj komisiji koju je uspostavila carica i kraljica Marija Terezija dužnost je bila provođenje same inkorporacije vlastelinstva Vojke u Petrovaradinsku pukovniju. Na čelu

⁸⁵⁷ Gavrilović, „Vlastelinstvo“, str. 51.

⁸⁵⁸ HR-HDA-31, SŽ, Spisi, 1767., 474; Gavrilović, „Vlastelinstvo“, str. 51.

⁸⁵⁹ Konačni sumarni popis i izračun davanja za naselja vlastelinstva Vojke koja su trebala biti ustupljena Srijemskoj županiji načinjen je 30. travnja 1767. godine. HR-HDA-430, kut. 10, 1767., 5, 64, *Sumarischer Final-Abrechnung Extract bis-Ende Aprilis 1767.*

druge mješovite komisije bio je povjerenik Dvorskog ratnog vijeća general bojnik Johann Andreas von Mathesen,⁸⁶⁰ donedavni pukovnik i zapovjednik Petrovaradinske pukovnije. S obzirom da je general bojnik Mathesen od 1763. godine pa sve do 12. veljače 1767. godine bio na čelu Petrovaradinske pukovnije,⁸⁶¹ odnosno tijekom cijelog vremena trajanja procesa daljnje teritorijalizacije, bio je posebno dobro upućen i zainteresiran za ovo pitanje, stoga ne čudi njegov izbor kao svojevrsnog nasljednika generala Becka. Osim generala bojnika Mathesena, interese vojnih vlasti predstavljali su ratni povjerenik Schläzer, satnik Vitkovich (Wittkovich) iz Petrovaradinske pukovnije i zemunski sudac Joanne Bythel. Na drugoj strani Komoru i Provincijal, odnosno civilne vlasti, predstavljali su komorski povjerenik von Krusper, povjerenik Srijemske županije podžupan von Franck i podnotar Srijemske županije von Nostrovitzky.⁸⁶²

Usporedimo li sastave dviju komisija koje su djelovale na pitanju teritorijalizacije Petrovaradinske pukovnije, uviđa se da su predstavnici vojnih vlasti u drugoj komisiji, osim samo jednog člana, bili vrlo usko povezani s Pukovnijom. Prva je komisija bila značajnije povezana s višim razinama vojnih vlasti, poput Dvorskog ratnog vijeća ili pak Glavnog zapovjedništva u Osijeku. Očigleda je razlika rezultat potrebe da prva komisija što objektivnije napravi uvid i procjenu stanja vlastelinstva Vojke i objektivnih potreba Petrovaradinske pukovnije, te da se cijelom procesu da dovoljno težine u cilju dobivanje i konačne političke potvrde. U tome je bilo važno djelovanje i zalaganje ugledne osobe kao što je bio general Beck. Djelovanje druge komisije bilo je u drugačijem kontekstu, gotovo potpuno lišeno viših političkih trzavica, te je neposredno iskustvo i znanje s terena bilo presudno. S druge strane, sastav predstavnika civilnih vlasti ostao je praktički identičan, osim što je umjesto velikog župana Balaša djelovao podžupan Franck.

Mješovita je komisija svoju dužnost inkorporacije vlastelinstva Vojke u Petrovaradinsku pukovnicu provela u razdoblju od 15. do 25. svibnja 1767. godine. Središnje djelovanje bilo je rješavanje još uvijek aktualnih sporova između seljaka i vlastelina, a koji su se tijekom posljednjih godina bili posebno nakupili. Poznato je da su seljaci bili već tradicionalni nezadovoljni i, moglo bi se čak tvrditi, ogorčeni vlastelinom i civilnim vlastima. Komisija je svoj rad završila razrješenjem seljaka svih obaveza prema vlastelinu i Županiji te njihovim prevođenjem u status krajišnika i u podložništvo Petrovaradinske pukovnije. Novi krajišnici očitovali su zadovoljstvo i zatim su položili zakletvu na vjernost caru na narodnom

⁸⁶⁰ HR-HDA-430, SGK, kut. 10, 1767., 5, 64, *Protocollum*.

⁸⁶¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767, fol. 1-5.

⁸⁶² HR-HDA-430, SGK, kut. 10, 1767., 5, 64, *Protocollum*.

jeziku.⁸⁶³ Bilo je to pravno okončavanje procesa daljnje teritorijalizacije Petrovaradinske pukovnije kroz inkorporaciju vlastelinstva Vojke.

Prvi zahtjev prema novim vlastima bio je da se poduzmu mjere suzbijanja poplava i isušivanja močvara radi povećavanja obradivog zemljišta.⁸⁶⁴ U drugu ruku, vojne vlasti nisu dugo čekale na korištenje novih potencijala i već u lipnju 1767. godine pronalazimo imena 841 novopečenih krajišnika među unovačenima u posebnoj kategoriji aktivnog vojnog stanja Petrovaradinske pukovnije.⁸⁶⁵ Međutim, ključno pitanje ostaje koliku je stvarnu dodatnu vrijednost Pukovnja dobila s ovom teritorijalizacijom.

Iz perspektive Petrovaradinske pukovnije, najznačajniji dokument koji je izradila mješovita komisija pod vodstvom generala Becka svakako je bio sumarni popis muškog stanovništva naselja vlastelinstva Vojke prema kategorijama vojnih vlasti (vojne službe) zajedno s brojem kućanstava i popisom čestica korisne zemlje koja su pripadala tim naseljima.⁸⁶⁶ Popis je napravljen u jednakome formatu kao što je napravljen i za cijelu Petrovaradinsku pukovniciju iduće godine, a koji je već korišten za detaljnu analizu stanja Pukovnije. Stoga je ovaj popis vrlo vrijedna dopuna zaokruženoj slici Petrovaradinske pukovnije. Broj muškarca vlastelinstva Vojke popisala je mješovita komisija između 23. i 29. travnja 1766. godine prema kategorijama vojne službe. Prikaz se nalazi na 26. tablici.

Tablica 26. Muškarci naselja vlastelinstva Vojke 1766. godine prema kategorijama vojne službe.⁸⁶⁷

Naselje	Vojno sposobni	Vojno nesposobni			Svećenici	Ukupno
		Mladi	Poluinvalidi	Invalidi		
Golubinci	118	94	37	26	4	279
Vojka	198	140	73	55	5	471
Ugrinovci	181	195	77	34	5	492
Krnješevci	73	41	14	12	2	142
Dobanovci	151	158	95	45	4	453

⁸⁶³ Gavrilović, „Vlastelinstvo“, str. 52-53.

⁸⁶⁴ HR-HDA-430, SGK, kut. 10, 1767., 5, 64.

⁸⁶⁵ HR-HDA-1450, D-1740, 1767, 6

⁸⁶⁶ HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1766., 2, 60, *Summarischer Extract über das Männliche Personale von 1. Jahr bis in das höchste alter, nebst denen Grundstücken in denene zu der Herrschaft Voicka Conscribirten Orthschaften.*

⁸⁶⁷ Isto.

Deč	98	58	35	21	2	214
Mihaljevci	61	45	26	12	2	146
Popinci	78	64	23	14	2	181
Prhovo	72	34	26	11	1	144
Šimanovci	89	70	48	24	2	233
Pećinci	77	62	34	14	3	190
Ukupno	1196	961	488	268	32	2945
		1717				

Iz navedenih podataka vidimo da je na području vlastelinstva Vojke u 11 naselja bilo popisano 2945 muškaraca, a što bi prema pretpostavci o približno jednakom udjelu muškaraca i žena značilo da je broj ukupnog stanovništva bio približno 5890. Prema popisu svi su stanovnici bili pravoslavci. Bio je to red veličine od 14,82 % osnovnog stanovništva kojim je raspolagala Petrovaradinska pukovnija na svome području bez vojnih komuniteta, odnosno kao 2,37 njenih satnijskih područja.

Najznačajnija kategorija muškaraca za vojne vlasti svakako je bila ona vojno sposobnih, a njihov udio u ukupnom broju muškaraca vlastelinstva bio je vrlo visok, odnosno čak 40,61 %, a što je predstavljalo jednu petinu vojno sposobnih muškarca kojima je raspolagala Petrovaradinska pukovnija na svojim satnijskim područjima. Vlastelinstvo Vojka imalo je time vojno sposobnih muškaraca kao 3,27 prosječna satnijska područja Pukovnije. Udio je vojno nesposobnih u tri osnovne kategorije iznosio 58,3 %, dok je na pravoslavne svećenike otpadalo 1,1 % muškaraca. Od vojno nesposobnih najviše je bilo u kategoriji mladih (55,97 %), zatim poluinvalida (28,42 %) i u konačnici punih invalida (15,6 %). Gledano kao posebne kategorije unutar stanovništva, udio je dječaka i mladića do 16 godina bio 32,63 %, poluinvalida 16,57 %, a punih invalida 9,1 %. Najveći je udio vojno sposobnog muškog stanovništva od 51,41 % imalo selo Krnješevci, dok je najmanji od 33,33 % imalo selo Dobanovci. Samo je u Ugrinovicima i Dobanovicima bilo više mladih nego vojno sposobnih, a u Ugrinovicima je bio i najveći udio mladih s 39,63 %. Najmanje je mladih bilo u selima Prhovo (23,61 %), Deč (26,1 %) i Krnješevci (28,87 %). Jedan je pravoslavni svećenik u prosjeku dolazio na približno 92 muškarca, odnosno približno 184 pravoslavna stanovnika, premda njihova raspodjela nije bila ravnopravna. Tako je Prhovo imalo samo jednog pravoslavnog svećenika na 144 muškarca, odnosno 288 stanovnika, dok je u Krnješevcima bilo njih dvoje na približno jednak broj

muškaraca i stanovnika. Najveća je zastupljenost pravoslavnih svećenika bila u Pećincima, gdje je dolazio jedan na približno 63 muškarca, odnosno 126 stanovnika.

Usporedimo li strukturu stanovništva područja Petrovaradinske pukovnije prema kategorijama vojnih vlasti iz studenog 1767. godine⁸⁶⁸ s onom vlastelinstva Vojke iz travnja 1766. godine,⁸⁶⁹ vidimo da je jedino udio poluinvalida bio vrlo sličan, točnije 16,1 % u slučaju Pukovnije i 16,57 % u slučaju vlastelinstva Vojke. Značajnije razlike nije bilo ni kod punih invalida (7,7 % naprema 9,1 %). Time se vidi da je ukupni udio starijih, bolesnih, ranjenih ili onih slabije fizičke mogućnosti u muškom stanovništvu u slučaju Pukovnije (23,8 %) i vlastelinstva Vojke (25,67 %) bio bez značajnih odstupanja. Međutim, situacija je drugačija u preostalim kategorijama. Vlastelinstvo Vojka u odnosu na Pukovnicu imalo je značajno veći udio vojno sposobnog stanovništva na jednoj strani, te značajno manji udio mladih na drugoj. Također je imalo i značajno veći udio pravoslavnih svećenika (1,1 % naprema 0,4 %), a koji se ne može opravdati isključivo značajnijom prisutnošću katolika u slučaju Pukovnije. Petrovaradinska pukovnica imala je 29,4 % muškog stanovništva sposobnog za vojnu službu i 46,4 % mladih, dok je vlastelinstvo Vojka imalo 40,61 % muškog stanovništva sposobnog za vojnu službu i 32,63 % mladih.

S obzirom na objektivne okolnosti i na niz važnih odrednica koje su Petrovaradinskoj pukovnici i vlastelinstvu Vojki bili isti ili vrlo slični, kao što su geografski položaj, neposredna međusobna granica, sličan etnički sastav stanovništva itd., jedine su veće razlike među njima bile karakter ustroja, odnosno civilna ili vojna nadležnost, kao i karakter veličine. Međutim, iz navedene perspektive i iz činjenice da je Sedmogodišnji rat (1756. – 1763.) završio prije svega 4 godine, jedan od mogućih zdravorazumskih zaključaka bio bi da je Petrovaradinska pukovnica trebala imati više punih invalida ili pak poluinvalida kao posljedice rata na jednoj strani, te manji broj vojno sposobnih kao posljedice na drugoj strani. Dok je u stvarnosti Pukovnica zaista imala daleko manje vojno sposobnih muškaraca u svome stanovništvu, to nije bio rezultat toga što je imala daleko više onesposobljenih zbog ratnih zbivanja, nego pak zbog značajno više mladih u ukupnom stanovništvu. U promatranome slučaju neposredno ratno iskustvo očigledno nije imalo velikog utjecaja na povećanje invalida, ali je zasigurno imalo na manji broj vojno sposobnih. Samo jedan od čimbenika bilo je identificiranih 559 dezertera u svega dvije

⁸⁶⁸ Za usporedbu su korišteni podatci koji su istaknuti i analizirani u poglavlju *Petrovaradinska pukovnica 1767. godine*.

⁸⁶⁹ Premda je vremenska razlika između dvaju popisa bila 18 mjeseci, te s obzirom da su kategorije muškaraca prema vojnim vlastima uglavnom temeljene na osnovnim demografskim obilježjima koja imaju dugo trajanje, poput udjela djece i staraca u stanovništvu, dva se navedena popisa zbog iste metodologije provođenja svakako mogu usporediti. Potrebno je, međutim, zadržati svijest o mogućem odstupanju od nekoliko postotnih bodova kao rezultat prirodnih kretanja.

analizirane godine Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.),⁸⁷⁰ a što je predstavljalo red veličine od polovice vojno sposobnih muškaraca koje je područje Petrovaradinske pukovnije trebalo dobiti u 11 naselja vlastelinstva Vojke. Veliki je broj vojno sposobnih muškaraca tijekom Rata time „nestao“ s pukovnijskoga područja. Osim nedostatka vojno sposobnih na jednoj strani, krajiško je stanovništvo imalo povećan broj djece u odnosu na civilno pučanstvo.

S obzirom da je red veličine usporedbe ipak išao značajno u korist Petrovaradinske pukovnije, koju bi bilo primjerenije usporediti s cijelom Srijemskom županijom umjesto jednoga vlastelinstva, te zbog značajnijeg udjela katoličkog stanovništva na prostoru iste Pukovnije, dodatni uvid može pružiti usporedba strukture muškaraca prema kategorijama vojnih vlasti s onom iz Tjelesne (Boljevačke) satnije.⁸⁷¹ Tjelesna satnija nalazila se južno od prostora vlastelinstva Vojke i s njom je graničila i prije inkorporacije, te su njezina sela često spominjana u seljačkim sporovima i tužbama. Nakon inkorporacije inicijalno su upravo Tjelesnoj satniji bila priključena sela Deč, Mihaljevci i Šimanovci, što je svojevrsna potvrda njihove prostorne cjeline. Stanovnici područja Tjelesne satnije, izuzev 2 časnika, bili su isključivo pravoslavci.

Tjelesna je satnija ukupno na svome području u 5 sela imala 1288 muškarca, a od kojih je bilo 402 vojno sposobnih i 879 vojno nesposobnih, te 7 pravoslavnih svećenika. Udio je starijih, bolesnih, ranjenih ili onih slabije fizičke mogućnosti bio 23,4 %, dok je pravoslavnih svećenika bio 0,5 %. Vojno sposobnih je među muškom populacijom bilo 31,2 %, dok je mladih bilo 44,9 %. Bila su to samo manja odstupanja u odnosu na prosjek Petrovaradinske pukovnije. Stoga je odnos strukture muškog stanovništva prema promatranim kategorijama između vlastelinstva Vojke i prostora Tjelesne satnije bio gotovo identičan kao i prilikom usporedbe s cijelom Pukovnijom. Civilno je područje vlastelinstva Vojke uoči inkorporacije u krajiško područje imalo značajno veće udjele vojno sposobnih muškaraca i pravoslavnih svećenika, značajno manji udio mladih, te podjednak udio poluinvalida i punih invalida u odnosu na strukturu muškaraca Petrovaradinske pukovnije prema kategorijama vojnih vlasti, promatrano jednako u odnosu na cjelokupno područje Pukovnije kao i na niže satnijske razine koje su imale slična obilježja.

Premda je razlika u broju djece važan demografski čimbenik, u ovoj je analizi prvenstveno naglasak na dostupnosti vojno sposobnih muškaraca unutar određene populacije i na mogućnosti njihova novačenja, a što je bila temeljna vrijednost iz perspektive krajiške vojne

⁸⁷⁰ Više o gubitcima Petrovaradinske pukovnije tijekom navedenih godina u potpoglavlju *Od Landeshuta do Hubertusburga (1763.)*.

⁸⁷¹ Za usporedbu su korišteni podatci koji su istaknuti i analizirani u potpoglavlju *Tjelesna (Boljevačka) satnija*.

uprave, koja je istovremeno morala osigurati dovoljno radne snage koja bi uzdržavala ostatak obitelji u vremenu odsustva krajišnika u aktivnoj vojnoj službi. Mali udio djece i veliki udio vojno sposobnih u strukturi stanovništva kratkoročno je bilo povoljno, jer je omogućavalo nešto veću mobilizaciju bez ugrožavanja njihove egzistencije. Međutim, prema vojnim propisima novačenje se provodilo prvenstveno na temelju veličine kućanstva, odnosno na temelju broja vojno sposobnih muškaraca unutar iste obitelji, i na dostupnosti korisne zemlje za naknadu, prvenstveno oranica, stoga je za daljnju analizu potreban i uvid u broj kućanstava i raspoložive zemlje vlastelinstva Vojke. Broj kućanstava i čestica korisne zemlje sela vlastelinstva Vojke u travnju 1766. godine nalazi na 27. tablici.

Tablica 27. Broj kućanstava i broj čestica korisne zemlje naselja vlastelinstva Vojke u travnju 1766. godine.⁸⁷²

Selo	Kućanstva	Vrsta zemlje			Ukupno zemlje
		Oranice (jutara)	Livade (jutara)	Vinogradi (motika)	
Golubinci	105	903	301	0	1204
Vojka	178	1572	524	0	2096
Ugrinovci	124	1548	576	2	2126
Krnješevci	59	540	180	0	720
Dobanovci	144	1218	406	21	1645
Deč	88	678	226	0	904
Mihaljevci	48	522	114	0	636
Popinci	57	842	279,5	0	1121,5
Prhovo	61	582	194	0	776
Šimanovci	73	798	268	0	1066
Pećinci	63	831	277	0	1108
Ukupno:	1000	10034	3345,5	23	13402,5

Stanovništvo vlastelinstva Vojke živjelo je u 11 naselja i u 1000 kućanstava, čime je jedno naselje prosječno imalo nešto više od 90 kućanstava i 267 muškaraca, odnosno približno 535 stanovnika. Jedno je kućanstvo tako prosječno brojalo 2,95 muškaraca, odnosno približno

⁸⁷² HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1766., 2, 60, *Summarischer Extract über das Männliche Personale von 1. Jahr bis in das höchste alter, nebst denen Grundstücken in denene zu der Herrschaft Voicka Conscribirten Orthschaften.*

6 stanovnika. Prema pojedinim kategorijama vojnih vlasti jedno je prosječno kućanstvo imalo 1,19 vojno sposobnih, 0,96 mladih, 0,76 poluinvalida i 0,27 punih invalida.⁸⁷³ Jedno je naselje prosječno raspolagalo s 1218,4 čestica korisne zemlje, dok je jedno kućanstvo prosječno raspolagalo s 13,4 čestica korisne zemlje. Promatramo li raspoloživu zemlju iz perspektive vojnih vlasti kao naknadu krajišnicima u zamjenu za aktivnu službu, dolazimo do rezultata da se s navedenom količinom oranica moglo primjereno platiti 502 krajišnika, odnosno s ukupnom zemljom njih 670. S obzirom na količinu aktivnih krajišnika koji su nedostajali Petrovaradinskoj pukovnici, korisna zemlja kojom su raspolagala naselja vlastelinstva Vojke, 1766. godine bila je dostatna za primjerenu naknadu za samo polovicu potrebnih.⁸⁷⁴ Međutim, poznato je iz analiziranog slučaja Petrovaradinske pukovnije iz 1767. godine da se u stvarnosti zaista nije davalo toliko važnosti tome da se svakome kućanstvu koje daje jednog svog pripadnika u aktivnu krajišku službu zaista i osigura primjerena količina korisne zemlje na uživanje, jer te zemlje jednostavno nije bilo ni približno dovoljno. Posebno je ekstremna situacija bila na zapadnim satnijskim područjima.

Prilikom određivanja najvećeg naselja promatranog vlastelinstva situacija je bila donekle nejasna jer je Vojka imala najviše kućanstava, dok su Ugrinovci imali najviše muškaraca i raspoložive korisne zemlje. Slična je situacija bila i kod najmanjih naselja jer su Mihaljevci imali najmanji broj kućanstava i najmanje raspoložive korisne zemlje, dok su Krnješevci imali najmanje muškaraca. Odstupanja pojedinih naselja nisu bila toliko izražena kao na analiziranim satnijskim područjima Petrovaradinske pukovnije, te se u ovome slučaju mogu izdvojiti dvije kategorije naselja – veća i manja. Veća su naselja bila Vojka, Ugrinovci i Dobanovci, dok se sva preostala naselja mogu svrstati u kategoriju manjih. Golubinci, kao sjedište vlastelinskog dvora, bili su donekle rubni slučaj, ali ipak snažnije naginju kategoriji manjih naselja u pogledu broja stanovnika i količine raspoložive zemlje.

Prosječno su najviše muškaraca po jednom kućanstvu imali Ugrinovci, njih čak 3,97, stoga su sa značajno manjim brojem kućanstava nego Vojka u konačnici imali više stanovnika.⁸⁷⁵ Zatim su slijedili Šimanovci s prosjekom od 3,19 muškarca po jednom kućanstvu, pa Popinci s 3,18, Dobanovci s 3,15, Pećinci s 3,02, Golubinci s 2,66, Vojka s 2,65,

⁸⁷³ Iste su vrijednosti za Petrovaradinsku pukovnicu iznosile: 1,06 vojno sposobnih, 1,67 mladih, 0,58 poluinvalida i 0,27 punih invalida. Za područje Tjelesne satnije iznosile su: 1,09 vojno sposobnih, 1,56 mladih, 0,45 poluinvalida i 0,17 punih invalida.

⁸⁷⁴ General Beck u svome je izvještaju naveo da Petrovaradinskoj pukovnici nedostaje 26600 jutara korisne zemlje da zadovolji sve svoje potrebe u pogledu plaće dodatnih krajišnika. Ovo se naravno nije odnosilo na već postojeće nedostatke koji su bili i prije prisutni na osnovnom pukovnijskom prostoru. HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1765., 24, 12, *Protocollum Tnem Comissionis Localis Mixta ex Parte Militari, Politica, ex Camerali*.

⁸⁷⁵ Ugrinovci su imali čak 54 kućanstva manje, dok su istovremeno imali 21 muškarca više. Bio je to u omjeru sličan slučaj onome Karlovčića i Progara s područja Tjelesne satnije.

Krnješevci s 2,41 i Prhovo s 2,36. S obzirom na to da je veličina kućanstva bila jedna od važnih stavki prilikom novačenja, jedino su Ugrinovci bili u povoljnom položaj po tom pitanju. Prosječno kućanstvo od 8 žitelja uglavnom je pretpostavljalo postojanje 2 vojno sposobna muškarca, a od kojih se jedan bez poteškoća mogao unovačiti u aktivnu krajišku službu, kao i postojanje više većih kućanstva koja su mogla u aktivnu službu dati i opremljenog husara. S druge strane, Prhovo i Krnješevci imali su prosječno ispod 5 stanovnika po jednome kućanstvu, a što je predstavljalo ozbiljan nedostatak u pogledu mogućnosti novačenja. Jedno prosječno krajiško kućanstvo od 5 članova u rijetkim je prilikama u aktivnu službu moglo dati jednog svog odraslog i vojnog sposobnog muškarca, a da pri tome u njemu ostane još jedan prekobrojni muškarac ili poluinvalid.

Činjenica da su promatrana sela imala veći udio vojno sposobnih muškaraca u ukupnoj strukturi stanovništva nego što je imalo područje Petrovaradinske pukovnije djelovalo je kao korektivni čimbenik. Tako su, primjerice, Krnješevci imali prosječno čak 1,24 vojno sposobnih muškarca po jednom kućanstvu. To je bilo značajno više nego što je imalo područje Tjelesne satnije u Petrovaradinskoj pukovnji (1,09), a na kojem je istovremeno jedno kućanstvo imalo približno 2,2 stanovnika više. Međutim, uključe li se i poluinvalidi u izračun, ukupni je potencijal Krnješevaca za novačenje bio 1,48 muškaraca po kućanstvu, dok je područje Tjelesne satnije imalo 1,67 muškaraca po kućanstvu.⁸⁷⁶ S obzirom na to da su Krnješevci imali izuzetno mal broj stanovnika po jednom kućanstvu, konačni potencijal za novačenje bio je značajno veći od očekivanoga. Ukupno gledajući, naselja vlastelinstva Vojke imala su 1,19 vojno sposobnih i 0,76 poluinvalida po jednom kućanstvu, a što je predstavljalo potencijal od 1,95 muškaraca za novačenje. Petrovaradinska je pukovnija ukupno imala 1,06 vojno sposobnih i 0,58 poluinvalida po jednom kućanstvu, a što je predstavljalo potencijal od 1,64 muškarca za novačenje. Potencijal za novačenje od 1,95 muškarca po kućanstvu značio je maksimalni mogući postotak kućanstava koja mogu dati jednog svog pripadnika u pješačku aktivnu službu od 95 %, dok je potencijal od 1,64 značio da je maksimalno 64 % kućanstava moglo napraviti istu stvar. Novačenja husara, kao i značajne stvarne razlike u raspodjeli navedenih kategorija

⁸⁷⁶ Kućanstvo koje je imalo jednog vojno sposobnog muškarca i jednog poluinvalida također je ulazilo u kategoriju kućanstva koje je moglo u aktivnu vojnu službu dati svog jedinog vojno sposobnog muškarca, dok bi u tom slučaju poluinvalid bio zadužen za gospodarske djelatnosti. Ovaj način računanja potencijala pojedinih naselja, pa tako i cijelog vlastelinstva Vojke, koristio je general Beck prilikom komisijske dužnosti. Njegov je izračun na temelju popisa iz svibnja 1766. godine, a koji je neznatno odstupao od promatranog popisa iz travnja 1766. godine, bio da je vlastelinstvo Vojka najviše moglo u aktivnu vojnu službu dati ukupno 820 krajišnika, od kojih 763 pješaka i 57 husara. Godinu dana nakon obavljenog izračuna potencijala naselja vlastelinstva Vojke generala Becka i prve mješovite komisije, s prostora bivšeg vlastelinstva Vojke unovačeno je ukupno 841 pojedinaca. Bila je to egzaktna potvrda njegove metodologije i objektivnosti pristupa, te u konačnici točne procjene. HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1765., 24, 12, *Protocollum 7nem Comissionis Localis Mixta ex Parte Militari, Politica, ex Camerali*; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., fol. 6

muškaraca po kućanstvima, smanjivale su navedene maksimalne potencijale na objektivnu razinu. S obzirom na veliki utjecaj koji je imala veličina prosječnog kućanstva na potencijal novačenja u Vojnoj krajini, jasno je zašto su vojne vlasti prvo poticale, a kasnije i zakonski normirale kućne zadruge kao optimalne društvene zajednice na svom području. Iz svega navedenog vidljivo je kako su naselja vlastelinstva Vojke imala veliki kratkoročni potencijal novačenja iz perspektive strukture stanovništva u odnosu na naselja koja su već bila dijelom Petrovaradinske pukovnije, unatoč tome što su imala mala kućanstva s manje stanovnika (6 naprema 7,2).

Naselja vlastelinstva Vojke ukupno su raspolagala s 13402,5 čestica korisne zemlje koja je mogla služiti kao naknada krajišnicima za vojnu službu. Bilo je to nešto više čestica korisne zemlje nego što su imala 3 satnijska područja Petrovaradinske pukovnije, a koja su prosječno na raspolaganju imala 4298 čestica, uz varijacije u rasponu od 2959 do 5378. U ukupnoj masi korisne zemlje naselja su imala približno tri četvrtine oranica, uz varijacije od dvije trećine do četiri petine. Osim navedene korisne zemlje, velika je površina od 10331 jutra bila poplavljena, a koja se većim dijelom mogla uz mjere isušivanja pretvoriti u korisnu zemlju.⁸⁷⁷ Stoga ne čudi da je upravo prvi zahtjev stanovništva prema vojnim vlastima bilo aktiviranje na tom planu. Prosječni broj čestica korisne zemlje po jednom kućanstvu nalazi se na 28. tablici.

Tablica 28. Prosječni broj čestica korisne zemlje po jednom kućanstvu naselja vlastelinstva Vojke u travnju 1766. godine.⁸⁷⁸

Naselje	Prosječno po kućanstvu			
	Oranice (jutara)	Livade (jutara)	Vinogradi (motika)	Ukupno korisne zemlje
Golubinci	8,6	2,87	0	11,47
Vojka	8,83	2,94	0	11,78
Ugrinovci	12,48	4,65	0,02	17,15
Krnješevci	9,15	3,05	0	12,2
Dobanovci	8,46	2,82	0,15	11,42
Deč	7,7	2,57	0	10,27
Mihaljevci	10,88	2,38	0	13,25
Popinci	14,77	4,9	0	19,68

⁸⁷⁷ Gavrilović, „Vlastelinstvo“, str. 34.

⁸⁷⁸ HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1766., 2, 60, *Summarischer Extract über das Männliche Personale von 1. Jahr bis in das höchste alter, nebst denen Grundstücken in denene zu der Herrschaft Voicka Conscribirten Orthschaften.*

Prhovo	9,54	3,18	0	12,72
Šimanovci	12,66	3,67	0	14,6
Pećinci	13,19	4,4	0	17,59
Ukupno:	10,03	3,35	0,023	13,4

Jedno je kućanstvo prosječno raspolagalo s približno 10 jutara oranica i nešto više od 3,3 jutara livade. Vinogradi su u vrlo maloj količini postojali u Ugrinovcima i Dobanovcima. Popinci su imali najviše oranica po jednom kućanstvu, dok su kućanstva Deča imala dvostruko manje. Sličan je omjer kod navedenih naselja bio i u pogledu livada, stoga je i razlika u ukupnoj raspoloživoj korisnoj zemlji bila gotovo dvostruka u korist Popinaca. Prostorno gledano, Popinci su se nalazili u značajno povoljnijem okolišnom položaju, na zapadnom dijelu vlastelinstva i prema unutrašnjosti Srijemske županije, odnosno nakon inkorporacije na granici između Srijemske županije i Petrovaradinske pukovnije.⁸⁷⁹ U blizini Popinaca nije bilo potoka koji su se izlivali, stoga ni većih močvara, a ni šuma. S druge strane, Deč je prije inkorporacije bio na samoj granici s Petrovaradinskom pukovnijom, a prva susjedna krajiška sela bila su mu Karlovčić (5,8 km zapadno) i Petrovčić (5 km južno). Za razliku od Popinaca, bio je gotovo u potpunosti okružen močvarama.⁸⁸⁰ Deč je prema količini raspoložive zemlje bio u sličnoj situaciji kao i naselja Tjelesne satnije, a koja su prosječno po jednom kućanstvu raspolagala s 7,45 jutara oranica i 2,37 jutara livada, odnosno ukupno 9,82 jutara korisne zemlje, a što je uzrokovano prostornom blizinom i stoga sličnijim okolišnim uvjetima.

Golubinci su se nalazili na krajnjem sjeverozapadu vlastelinskoga područja i imali su slične okolišne uvjete kao i Popinci, dakle bez većih močvara ili šuma, orijentirani prema unutrašnjosti Srijemske županije, a imali su također relativno mal broj čestica korisne zemlje po jednom kućanstvu u odnosu na druga naselja vlastelinstva. Raspolagali su s ukupno vrlo sličnom količinom korisne zemlje kao i Popinci, ali su bili gotovo dvostruko veći u pogledu broja kućanstava. Granični položaj u kojem su Golubinci trebali biti okruženi s tri strane Provincijalu nakon inkorporacije 1767. godine, posebno jer je posjed Jarkovac neposredno na

⁸⁷⁹ Popinci su bili stiješnjeni između granice s Provincijalom s dvije strane zbog posjeda Tapavice, koji se nalazio neposredno s njegove istočne strane i koji je nakon inkorporacije vlastelinstva Vojke ostao civilnim posjedom u vlasništvu vlastelina Ruma i u potpunosti okružen teritorijem Petrovaradinske pukovnije. *Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 40.

⁸⁸⁰ Prema jozefinskim zemljovidima iz 1780-ih neposredno u okolici Deča nalazile su se iduće močvare: *Chavina Bara, Galovica Bara, Peina Bara, Široka Bara i Vucha Bara*. Na karti vlastelinstva Vojke iz 1767. godine posebno je naznačen jedino potok Galovica, a koji je upravo kod samo Deča imao veći bazen. Na istoj karti istočno od Deča naznačeno je postojanje šuma, a što je bio jedini takav slučaj na prostoru vlastelinstva. HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1766., 2, 60, *Mappa Der ad Militar Anno 1767 in Syrmien Uebernommene Herschafft Woika; Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 40.

istoku još bio u civilnom vlasništvu, dodatno je ograničavao posjed Tapavica koji mu je bio neposredno južno, čime su ostali kao svojevrsni izolirani poluotok krajiškog teritorija i što im je značajno ograničavalo raspoloživost zemljišta. Međutim, već nekoliko godina nakon inkorporacija susjedna pustara Pazova prema istoku bila je naseljena, a posjed Jarkovac koji se nalazio između njih uključen je u krajiški teritorij Pukovnije, čime su Golubinci vrlo brzo u potpunosti izgubili granicu prema istoku.

U odnosu na ukupno područje Petrovaradinske pukovnije naselja vlastelinstva Vojke raspolagala su s više čestica korisne zemlje po jednom kućanstvu, točnije 10,03 naprema 8,73 jutara oranica i 13,4 naspram 12,5 jutara ukupne korisne zemlje. Uzme li se u obzir da su kućanstva vlastelinstva imala manje pripadnika, razlika je u pogledu zemlje prema pojedinom stanovniku bila još veća. U odnosu na Tjelesnu satniju, razlika je bila još izraženija, jer su njezina naselja u pogledu zemlje po jednom kućanstvu prosječno bila na razini Deča, najsiromašnijeg naselja vlastelinstva Vojke. Stanovnici su prostora vlastelinstva Vojke bili dakle nešto bogatiji zemljom nego li su bili stanovnici Petrovaradinske pukovnije. Međutim, ako za usporedbu uzmemo istočne, podunavska satnijska prostora, a koji su također bili ili susjedni ili su pripadali istome prostornom korpusu, situacija se bitno mijenja. U pogledu bogatstva raspoložive zemlje po jednom kućanstvu, područja Potpukovnikove satnije, zatim satnija Wittkovich, Jovanovich i Cumanovich sva su redom bila bogatija od područja vlastelinstva Vojke, dok je jedino područje Satnije Böhr bilo siromašnije. Također su ovo područja odlikovala nešto manja kućanstva, ispodprosječna unovačenost muškaraca i ispodprosječna popunjenost aktivnih vojnih stanja satnija.

Prema svemu sudeći, Petrovaradinska je pukovnija inkorporacijom vlastelinstva Vojke trebala dobiti značajno proširenje na prostor koji je prema osnovnim demografskim i zemljišnim karakteristikama odgovarao njezinim istočnim satnijskim područjima, a koji su iz perspektive aktivne vojne službe bili značajno manje učinkoviti nego zapadni. Međutim, stvarno stanje najbolje se može vidjeti na temelju inicijalnog novačenja neposredno nakon pravnog dovršetka procesa inkorporacije.

7.4. Vlastelinstvo Vojka u Petrovaradinskoj pukovnji – inicijalno novačenje i učinkovitost

U lipnju 1767. godine u sastav Petrovaradinske pukovnije uključeno je 841 pojedinaca iz naselja tada već bivšeg vlastelinstva Vojke, a o čemu je više pisano u poglavlju *Dovršetak procesa formiranja pukovnije*, stoga će ovdje biti riječ više o društveno-ekonomskoj pozadini.

S obzirom na to da u studenome 1767. godine nije napravljen istovjetni popis kućanstava, ukupnog muškog stanovništva prema kategorijama vojnih vlasti i čestica korisne zemlje kao što je bio slučaj za dotadašnja pukovnijska satnijska područja, jedina referenca u ovome slučaju ostaje popis iz 1766. godine. Dok u razdoblju od 14 mjeseci uglavnom nije dolazilo do većeg povećanja ili smanjenja broja kućanstava ili raspoložive zemlje, osim u slučajevima većih organiziranih akcija, postojala je manja mogućnost značajnijeg odstupanja u pogledu određenih kategorijama među popisanim muškarcima.⁸⁸¹ Međutim, uzevši sva ograničenja i zadržke u obzir, pogled na približne vrijednosti koje su bile u slučaju naselja bivšeg vlastelinstva Vojke prilikom novačenja u aktivni sastav Petrovaradinske pukovnije daje vrijedne podatke koji omogućuju usporedbu s drugim satnijskim područjima Pukovnije, ali i precizan uvid u ostvarenje predviđanja generala Becka i mješovite komisije.⁸⁸² Unovačeni broj pojedinaca po naseljima bivšeg vlastelinstva Vojke u lipnju 1767. u odnosu na podatke s kojima je raspolagala mješovita komisija u travnju 1766. nalazi se na 29. tablici.

Tablica 29. Unovačeni broj pojedinaca u naseljima bivšeg vlastelinstva Vojke u lipnju 1767. godine u odnosu na stanje prema popisu vlastelinstva iz travnja 1766. godine.⁸⁸³

Naselje	Unovačeni	Maksimalni postotak kućanstava koja daju novaka	Unovačeno vojno sposobnih	Jutara oranica po unovačenom	Čestica korisne zemlje po unovačenom
Golubinci	76	72,38 %	64,1 %	11,88	15,84
Vojka	125	70,23 %	63,13 %	12,58	16,77
Ugrinovci	128	103,23 %	70,72 %	12,09	16,61
Krnješevci	61	103,39 %	83,56 %	8,85	11,8
Dobanovci	123	85,42 %	81,46 %	9,9	13,37
Deč	63	71,59 %	64,29 %	10,76	14,35
Mihaljevci	43	89,59 %	70,49 %	12,14	14,79
Popinci	58	101,75 %	74,36 %	14,17	19,34

⁸⁸¹ Od travnja do svibnja 1766. godine u pogledu vojno sposobnih muškaraca došlo je do promjene od 0,6 %, odnosno 8 pojedinaca.

⁸⁸² Uvrštavanjem podataka iz 1766. godine i 1767. godine dobiva se inicijalni ostvareni učinak novačenja u odnosu na podatke s kojima su general Beck i mješovita komisija raspolagali u travnju 1766. godine, a na temelju kojih su isti ponudili konačnu stručnu procjenu o prostoru vlastelinstva Vojke u pogledu potencijala novačenja.

⁸⁸³ HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1766., 2, 60, *Summarischer Extract über das Männliche Personale von 1. Jahr bis in das höchste alter, nebst denen Grundstücken in denene zu der Herrschaft Voicka Conscribirten Orthschaften*; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767, fol. 6.

Prhovo	46	75,41 %	63,89 %	12,65	16,87
Šimanovci	66	90,41 %	74,16 %	12,09	16,15
Pećinci	52	82,54 %	67,53 %	15,98	21,31
Ukupno	841	84,1 %	70,31 %	11,98	15,94

Iz navedenih podataka vidimo da je u odnosu na popis iz 1766. godine u konačnici unovačeno 70,31 % vojno sposobnih muškaraca te da je na jednog krajišnika u aktivnoj službi prosječno dolazilo 11,98 jutara oranica ili 15,94 čestica korisne zemlje. Također je iz iste perspektive maksimalni postotak kućanstava koja su davala krajišnika bio visokih 84,1 %. Stavke o količini zemlje i postotku kućanstava pouzdane su jer je potencijal promjene u navedenim kategorijama u 14 mjeseci bio značajno manji nego li kod kategorije strukture samog stanovništva, odnosno vojno sposobnih muškaraca. Međutim, prema izračunu generala Becka i mješovite komisije iz svibnja 1766. godine predviđeni postotak unovačenih vojno sposobnih bio je 68,56 %, a što je bilo vrlo slično navedenom rezultatu iz tablice (70,31 %). Također, s obzirom da su predvidjeli kako je maksimalni potencijal novačenja za stanovništvo vlastelinstva Vojke bio 820 krajišnika, te da je u konačnici inicijalno unovačeno njih 841, jasno je kako im je procjena bila vrlo precizna u pogledu kako apsolutne brojke krajišnika tako i postotka unovačenih vojno sposobnih stanovnika. S druge strane, predviđanja potencijala novačenja u odnosu na raspoloživost zemlje kao naknade za aktivnu krajišku službu ostala su u potpunosti neispunjena.

Na pukovnijskom je području u studenome 1767. godine, bez područja bivšeg vlastelinstva Vojke, maksimalni postotak kućanstava koja su davala krajišnika bio 62,95 %, dok je Pukovnja raspolagala s 13,86 jutara oranica i 19,85 čestica korisne zemlje za svakog krajišnika u aktivnoj službi koji je živio na njezinom području. Već je iz prikazane dvije stavke, a koje su imale značajno manje mogućnosti odstupanja kroz kraće vremensko razdoblje, vidljivo kako je novačenje s prostora bivšeg vlastelinstva Vojke napravljeno relativno agresivno i bez puno obzira na osiguravanje primjerene plaće. Značajno veći postotak kućanstava koja su davala krajišnike u aktivnu službu rezultat je značajno većeg potencijala za novačenjem kod kućanstava naselja vlastelinstva Vojke, a koji je iznosio čak 95 % u odnosu na 64 % u slučaju Pukovnije. Iz navedene perspektive njihov je potencijal zapravo čak i nešto manje iskorišten nego što je bio u slučaju područja Pukovnije.⁸⁸⁴

⁸⁸⁴ Područje je bivšeg vlastelinstva Vojke iskoristilo maksimalno 84,1 % od maksimalno 95 % kućanstava koja bi u teoriji mogla dati jednog pripadnika u aktivnu službu, dok je Pukovnja maksimalno iskoristila 62,95 % od maksimalno 64 % kućanstava. Navedeni postotci predstavljaju isključivo teorijski maksimalnu iskorištenost i

S druge strane, jedan unovačeni krajišnik s područja bivšeg vlastelinstva Vojke dobivao je za naknadu ispodprosječnu količinu zemlje u odnosu na krajišnika iz drugih satnijskih područja Pukovnije. Međutim, i dalje je bio u višestruko povoljnijem položaj u odnosu na krajišnika koji je dolazio iz zapadnih satnijskih područja, ali je zaostajao za onim koji je dolazio iz njemu susjednih, prvenstveno istočnih i podunavskih, satnijskim područja. U pogledu postotka unovačenih vojno sposobnih muškaraca razlika je također bila značajna, jer je prosjek Petrovaradinske pukovnije u studenom 1767. godine bio 55,1 %. S obzirom na to da je stvarni postotak unovačenih vojno sposobnih s područja bivšeg vlastelinstva Vojke bio između 65 % i 75 %, ulazio je u kategoriju sa zapadnim satnijskim područjima.

Iz svega navedenog možemo zaključiti kako je područje bivšeg vlastelinstva Vojke za Petrovaradinsku pukovnicu iz perspektive vojnih vlasti bilo visoko učinkovito, jer je davalo veliki broj vojnika u odnosu na ukupnu populaciju, broj kućanstava i raspoloživu korisnu zemlju. Gledano iz perspektive satnijskih cjelina, te na temelju činjenice da je promatrano područje u više stavki bilo ekvivalentno trima satnijskim područjima, inicijalno je bilo dio Pukovnije koje je po učinkovitosti bilo na razini zapadnog dijela, dok je bogatstvom bilo na razini središnjeg dijela. Time je, barem prema inicijalnom novačenju, bilo najvrjedniji dio Petrovaradinske pukovnije iz perspektive vojnih vlasti i potencijala novačenja, odnosno onoga što je trenutno bio daleko najveći pukovnijski problem. S obzirom na vrlo nizak postotak mladih u strukturi društva novih naselja, navedena stavka nije bila trajna. Međutim, premda je inkorporiranje ovog područja iz perspektive Petrovaradinske pukovnije bio „pun pogodak“, ipak se pokazao nedostatnim jer nije uspio zadovoljiti sve njezine potrebe. General Beck i mješovita komisija u tom su pogledu bili u pravu, ali je u konačnici u pravu bila i carica i kraljica Marija Terezija koja je vjerovala da se dovršetak formiranja Petrovaradinske pukovnije može riješiti i na druge načine. Inkorporacija vlastelinstva Vojke u tom je procesu bila vrlo važna, ali je predstavljala samo jedan korak.

maksimalni potencijal u idealnim uvjetima, dok ih se u stvarnosti nije moglo dosegnuti. Međutim, što je maksimalna iskorištenost bila bliža maksimalnom potencijalu, to je novačenje bilo sustavnije i temeljitije.

8. DESETLJEĆE OSTVARENE PUKOVNIJE (1772. – 1781.)

Aktivno vojno stanje Petrovaradinske pukovnije može se pratiti do listopada 1769. godine, jer nakon tog mjeseca u obrađenoj arhivskoj građi više nema sačuvanih mjesečnih tablica sve do 1786. godine. S obzirom na to da su mjesečne tablice aktivnog vojnog stanja Pukovnije bile prvorazredni serijalni izvor za proučavanje vojnog gledišta ove krajiške pukovnije u razdoblju kada su izvori o njoj još uvijek bili vrlo rijetki i fragmentirani, promatranje 1770-ih i prve polovice 1780-ih godina značajno je otežano. Situacija se mijenja u godinama nakon 1786. godine, te posebno tijekom 1790-ih godina, kada se eksponencijalno povećava sačuvana izvorna građa. Međutim, premda za punih 17 godina nakon 1769. godine nije bilo serijalnih izvora iz kojih bi se moglo sustavno pratiti kretanje aktivnog stanja iz mjeseca u mjesec, iz tog je razdoblja ipak sačuvano nekoliko informativnih popisa i drugih deskriptivnih izvora koji omogućuju uvid u stanje Pukovnije na nekoliko razina. Ovdje bi prvenstveno trebalo istaknuti kompletni poimenični popis aktivnog vojnog sastava Petrovaradinske pukovnije iz 1772. godine,⁸⁸⁵ zatim sumarni popis muškog stanovništva pukovnijskog područja⁸⁸⁶ i detaljnu sumarnu listu aktivnog vojnog stanja i vojne opreme Pukovnije iz 1776. godine⁸⁸⁷ te popis svog zemljišta slobodnih vojnih komuniteta i pukovnijskog područja iz 1781. godine.⁸⁸⁸ Od 1786. godine iznova se javljaju redovite mjesečne tablice, ali i brojni drugi serijalni izvori poput pristupnih i premještajnih listi, čime se stvara potpuno drugačija perspektiva istraživanja u odnosu na ovdje promatrano razdoblje.

Kao ishodišna točka za promatranje desetljeća u kojoj je Petrovaradinska pukovnija doživjela svojevrsni vrhunac i u kojoj je u potpunosti promijenila izgled, određena je 1781. godina, prvenstveno zbog tada načinjenih tajnih jozefinskih zemljovida i njima pripadajućeg detaljnog popisa i opisa zemljišta i pukovnijskog područja, a čime se zaokružuje jedna cjelina.. S obzirom na to da je u ovome slučaju naglasak prvenstveno na samoj Petrovaradinskoj pukovniji, odnosno njezinom aktivnom vojnom stanju i području, proces reformi Vojne krajine i Rat za bavarsko nasljeđe (1778. - 1779.) izdvojeni su u zasebnu cjelinu. Međutim, kao svojevrsni uvod pridodano je uvodno razdoblje reformi, a koje je obuhvaćalo sam kraj djelovanja glavnog inspektora generala Becka i zatim prve godine djelovanja njegova nasljednika generala Šiškovića.

⁸⁸⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster lista*, fol. 1-17.

⁸⁸⁶ HR-HDA-430, SGK, kut. 14, 1777., fol. 19, 143.

⁸⁸⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1776., *Muster Tabella pro Anno 1776*.

⁸⁸⁸ HR-HDA-430, SGK, kut. 19, 1783., fol. 40, 26.

8.1. Prijelazno reformsko razdoblje (1768. – 1771.)

Tijekom prva dva desetljeća postojanja Petrovaradinska pukovnija nije dosegla razinu propisane popunjenosti, a veliku većinu vremena provela je ispod 80 % razine popunjenosti. U tome joj je nedostajalo prvenstveno stanovnika, ali i raspoložive zemlje. Međutim, s obzirom na to da se vojne vlasti nisu ograničavale u pogledu plaćanja krajišnika primjerenom količinom oranica, nedostatak stanovništva bio je osnovnim uzrokom pukovnijskoga problema. Tijekom 1760-ih provodilo se naseljavanje dodatnog stanovništva na njezino područje, a od 1765. do 1767. godine provedena je i dodatna teritorijalizacija, kada joj je priključeno 11 novih naselja s većim brojem stanovnika i raspoložive zemlje. Rezultat je bio povećanje razine popunjenosti aktivnog vojnog stanja za nešto manje od 20 %, a do 1768. godine najviša je razina bila u svibnju te godine s 94,85 % popunjenosti. U tom trenutku Pukovniji je i dalje nedostajalo 216 pripadnika u aktivnoj službi matične pukovnije i približno 100 konjanika u Slavonskoj husarskoj pukovniji. Do kraja 1768. godine broj aktivnih pripadnika smanjio se za 72, čime je razina popunjenosti spuštena na 92,94 %.⁸⁸⁹

Satnijsko-teritorijalna organizacija Pukovnije doživjela je značajnije promjene u svibnju 1768. godine, odnosno u trenutku kada je konačno proveden i posljednji korak inkorporacije bivšeg vlastelinstva Vojke. Postojeća su satnijska područja proširena ovisno o objektivnim mogućnostima, a s prostora bivšeg vlastelinstva Vojke organizirana su nova 2 satnijska područja. Tako su nova satnijska područja u Pukovniji bila Golubinačko i Šimanovačko, odnosno s obzirom na svoje prve zapovjednike Satnija Wittkovich i Potpukovnikova satnija, dok su stare satnije Wittkovich (Belegiška)⁸⁹⁰ i Stupan von Ehrenstein (Jaračka) ukinute.⁸⁹¹ Premda mu je satnija bila ukinuta, satnik Stupan von Ehrenstein ovime nije izgubio svoj položaj nego je premješten na čelno mjesto satnijskog područja sa stožerom u Boljevcima, a koje je do tada činilo Tjelesnu satniju.⁸⁹² Unatoč većoj reorganizaciji satnijskih područja, sastav satnika Petrovaradinske pukovnije ostao je nepromijenjen, čime je i popis primarnih imena novih satnija i satnijskih područja u biti ostao jednak kao i prethodni. Jedina je razlika bila u pogledu 2 nova stožerna mjesta.

⁸⁸⁹ Više u potpoglavlju *Između očekivanja i stvarnosti – dovršetak procesa formiranja Pukovnije?*

⁸⁹⁰ Prilikom popisa 1767. godine Satniji Wittkovich stožerno mjesto bilo je u Novim Karlovcima. Belegiš je postalo stožerno mjesto za navedenu satniju već sljedećeg mjeseca nakon provedenog popisa, odnosno u prosincu 1767. godine. Osim promjene stožera u tom trenutku nije došlo do drugih značajnijih promjena. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1767., *Monath Tabella*, fol. 12.

⁸⁹¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1768., *Monath Tabella*, fol. 5.

⁸⁹² HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1768., *Monath Tabella*, fol. 6.

Tijekom posljednje godine 1760-ih nastavio se lagani negativni trend u smanjivanju broja pripadnika pukovnijskog aktivnog vojnog stanja.⁸⁹³ Od siječnja do listopada 1769. godine jedino je svibanj zabilježio minimalni pozitivni pomak,⁸⁹⁴ točnije povećanje aktivnog stanja za svega jednog pripadnika. Ostalih 9 mjeseci bilježili su isključivo blaga smanjivanja u varijacijama od 2 do 21 pojedinca.⁸⁹⁵ U kolovozu je napravljena jedina veća rekonstrukcija Pukovnije, kada je u aktivno stanje pridošlo 213 novih pojedinaca, dok ih je izašlo 234.⁸⁹⁶ To je u konačnici činilo najveće smanjivanje u jednomjesečnom intervalu, te je bilo na tragu rekonstrukcije iz studenog 1768. godine kada je prvi put zabilježeno smanjivanje nakon rekonstrukcije. Kraj je listopada 1769. godine Pukovnja dočekala s 3720 pripadnika u svome aktivnom vojnom sastavu bez članova stožera, a što je predstavljalo popunjenost od 91,18 % i nedostatak od 360 pojedinaca. Istovremeno je aktivnih članova stožera bilo 14, dok ih je 17 bilo prekobrojno ili su bili umirovljeni. Ukupno je Petrovaradinska pukovnja time imala 3751 pripadnika u svim kategorijama.⁸⁹⁷ Nastojanja tijekom prva 2 desetljeća postojanja Petrovaradinske pukovnije dakle nisu urodila potpunom formacijom ove krajiške pješačke pukovnije čak ni s odgođenim učinkom. Unatoč tome, djelovanje same Pukovnije i njezina učinkovitost na bojnopolju i u obavljanju graničnih i sanitarnih dužnosti nisu bili značajnije ugroženi.

Prva veća promjena na vojno-taktičkom planu, kako za krajiške pješačke pukovnije tako i za samu Petrovaradinsku, uočava se na mjesečnoj tablici iz kolovoza 1769. godine. Naime, tijekom kolovoza u potpunosti su rasformirane dvije postojeće grenadirske satnije, Putnik i Schmit, te je većina njihovih pripadnika priključena preostalim pješačim satnijama. Ukupni je aktivni sastav Pukovnije smanjen za 21, a upravo je to bila spomenuta jedina veća rekonstrukcija tijekom 1769. godine. Petrovaradinska je pukovnja tako u svom vojno-taktičkom planu od kolovoza 1769. godine imala 16 pješačkih satnija, od kojih 4 stožerne i 12 regularnih. Svaka je pješačka satnija nakon reforme trebala brojati u svome popunjenom stanju 255 pripadnika umjesto dotadašnjih 240. Time je u konačnici popunjeni aktivni vojni sastav Pukovnije trebao ostati nepromijenjen s propisanih 4080 pripadnika bez članova stožera. Međutim, i nakon navedene reforme pješačkih krajiških pukovnja, kojom su ukinute grenadirske satnije i unutarnje preraspodjele tada već bivših grenadira, stanje popunjenosti satnija Petrovaradinske pukovnije ostalo je krajnje neujednačeno. Tako još uvijek nije bilo niti

⁸⁹³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1769., *Monath Tabella*, fol. 1-10.

⁸⁹⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1769., *Monath Tabella*, fol. 5.

⁸⁹⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1769., *Monath Tabella*, fol. 1-10.

⁸⁹⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1769., *Monath Tabella*, fol. 8.

⁸⁹⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1769., *Monath Tabella*, fol. 10.

jedne satnije koja je imala točno popunjen traženi sastav, a čemu je najbliže bila Satnija Milutinovich (Kupinovska), kojoj je nedostajalo svega 3 pojedinca. Varijacije su u tom pogledu bile od 48 prekobrojnih do nedostatka od 67 pripadnika. Ukupno su 3 satnije imale u aktivnom stanju više pripadnika nego je bilo propisano, dok ih je 13 imalo manjak.⁸⁹⁸ Do kraja listopada iste godine situacije se u ovome pogledu nije bitno promijenila.⁸⁹⁹

Iste je godine za Slavonsku vojnu krajinu počeo vrijediti Vojno-krajiški zakonik (*Militar Gränitz Rechten*), donesen još 1754. godine za Varaždinski i Karlovački generalat. Njime je zajamčeno pravo na korištenje propisane količine zemljišta kao vojnog lena u zamjenu za obavljanje vojne službe, ali su istovremeno ojačane centralističke težnje središnjih vlasti u Beču.⁹⁰⁰ Također je 1769. godine uveden i broječni sustav za imenovanje svih pukovnija Monarhije, a koji je zamijenio dotadašnji sustav imenovanja prema pukovniku posjedniku. Krajiške su pukovnije započinjale s brojem 60, a broj Petrovaradinske pukovnije postao je 68. Posljednji je pukovnik posjednik Petrovaradinske pukovnije bio podmaršal Christian barun von Wulffen,⁹⁰¹ koji je višestruko spominjan u analizama 1760-ih godina. Nestanak institucije posjednika pukovnika označavao je dovršetak nastojanja Dvora za smanjivanjem utjecaja pojedinaca i provođenja snažnije centralizacije unutar vojne hijerarhije. Tako je Dvorsko ratno vijeće 1765. godine preuzelo pravo imenovanja stožernih časnika od pukovnika posjednika, a 2 godine kasnije oduzeli su im i pravo odabira boje detalja na uniformama vojnika njihovih pukovnija. Konačno su uredbom od 15. kolovoza 1769. godine uvedeni redni brojevi i ukinuti pukovnici vlasnici za krajiške pješačke pukovnije, čime se nastojalo dodatno standardizirati, centralizirati i povezati pukovnije te ojačati centralnu vojnu vlast. Institucija pukovnika posjednika ostala je još isključivo nominalno za regularne linijske pješačke pukovnije, dok je središnju poziciju preuzeo pukovnik zapovjednik.⁹⁰²

Ukidanje grenadirskih satnija i povećanje osnovnih pješačkih satnija na 255 pripadnika 1769. godine bila je samo jedna od niza reformi koje je kao nasljednik generala Becka proveo novi glavni vojni inspektor za Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu, general topništva barun Josip Šišković.⁹⁰³ Tako je određeno da se za naknadu jednom pješaku krajišniku treba osigurati 15

⁸⁹⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1769., *Monath Tabella*, fol. 8.

⁸⁹⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1769., *Monath Tabella*, fol. 10.

⁹⁰⁰ Više u: Milković, Funda, „*The Militar*“, str. 255-283; Buczynski, *Gradovi*, knj. 1, str. 34-37.

⁹⁰¹ Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 229, 288.

⁹⁰² Johann Christoph Allmayer-Beck, *Das Heer unter dem Doppeladler: Habsburgs Armeen 1718-17848*, Bertelsmann, München, 1981., str. 149; Duffy, *The Army of Maria Theresa*, str. 33.

⁹⁰³ General topništva barun Josip Šišković (Siskovicz) (1719. - 1783.) rođen je u Segedinu u hrvatskoj obitelji. U austrijsku službu ušao je već s 19 godina, te je sudjelovao u Ratu za austrijsko nasljeđe (1740. - 1748.). Početak Sedmogodišnjeg rata (1756. - 1763.) dočekao je kao pukovnik i zapovjednik 2. pješačke pukovnije Nadvojvode Karla. U bitci kod Kolina (18. lipnja 1757.) izborio se za čin generala bojnika, a tijekom vojne kampanje 1760. godine već je bio član Glavnog stožera pored maršala Dauna. Nakon potpisivanja mira postao je članom Dvorskog

jutara zemlje i da se u slučaju nedostatka od 5 jutara zemlje u naknadu privremeno osiguraju 4 forinte.⁹⁰⁴ Bilo je to smanjenje propisane naknade za jednu četvrtinu, odnosno 5 jutara zemlje, u slučaju krajišnika Petrovaradinske pukovnije. Međutim, navedena je reforma zapravo spustila razinu propisane plaće na njezine objektivne mogućnosti, te se u stvarnosti nije puno toga promijenilo za lokalno stanovništvo i same krajišnike, osim što su reformom dobili pravo na novčanu naknadu u slučaju da na raspolaganju imaju 10 jutara zemlje ili manje.

Nadalje, od tada se iz krajiških kućanstava trebalo novačiti tako da se od 3 vojno sposobna muškarca u aktivnu vojnu službu kao pješaka uzme samo jedan, dok su preostala 2 vojno sposobna trebala ostati u kućanstvu. Ovakva je praksa do tada bila samo za novačenje husara, a koji su bili znatno skuplji za uzdržavanje njihovim obiteljima nego što su bili pješaci, dok je sada postalo pravilo i za obične pješake.⁹⁰⁵ Dok je s jedne strane to trebalo značiti značajno rasterećenje krajiških kućanstava, s druge je strane značajno sužavalo broj kućanstava koja su mogla u aktivnu službu dati jednog svog pripadnika. Međutim, stvarnost je bila nešto drugačija. Vojne su vlasti novoj situaciji doskočile redefiniranjem kategorije vojno sposobnih, a što je posebno vidljivo iz popisa narednih desetljeća. Naime, od 1769. godine uvedene su kategorije „uključenih“ (*Enroulirte*) i „sposobnih neuključenih“ (*Tauglich Unenroulirte*), te „nesposobnih za službu“ (*Undienstbahren*). Pod stavkom „sposobnih neuključenih“ navodile su se dvije stavke: za vojnu službu (*Zu feld diensten*) i za kućnu službu (*zu Haus dienst*). Promjena terminologije značila je kako su svi iz stare kategorije poluinvalida uključeni u kategoriju sposobnih, ali pod stavkom „za kućnu službu“, dok su prije bili isključivo navođeni kao vojno nesposobni. Također, ova je promjena značila odmak od isključivog fokusa na samu aktivnu vojnu službu i davanje većeg značaja gospodarskoj i poljoprivrednoj djelatnosti i unutar službene terminologije. Međutim, s obzirom da su vojne vlasti i prilikom novačenja prethodnih godina u Petrovaradinskoj pukovnji također značajno držale do gospodarskog značenja poluinvalida, a koji su u velikoj mjeri određivali potencijal novačenja, navedena promjena u procesu novačenja zapravo je bila kozmetičke i terminološke naravi i nije imala nikakav utjecaj u udjelu kućanstava koja su davala pripadnike u aktivnu vojnu službu.⁹⁰⁶ Ono što je bilo izrazito

ratnog vijeća, a 1767. godine unaprijeđen je u generala topništva i dodijeljeno mu je zapovjedništvo nad Galicijom. Na 10. promociji Vojnog Reda Marije Terezije 1765. godine dodijeljeno mu je odličje Zapovjednika zbog posebnih zasluga u Sedmogodišnjem ratu (1756. - 1763.). Godine 1768. naslijedio je generala Becka na mjestu glavnog inspektora za Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu. Hirtenfeld, *Der Militär*, str. 206-207.; Constant von Würzbach, *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich – 35 Theil*, knj. 35, K.K. Hof- und Staatsdruckerai, Beč, 1877., str. 32.

⁹⁰⁴ Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 228-229.

⁹⁰⁵ Isto, str. 229.

⁹⁰⁶ Rezultati su prikazani tijekom analize Petrovaradinske pukovnije 1776. godine u potpoglavlju *Četiri godine kasnije – 1776.*

povoljno za krajiška kućanstva u provedenoj reformi novačenja odnosilo se na uvođenje privremene novčane naknade u iznosu od četiri forinte u slučaju da je pojedino kućanstvo imalo dovoljno zemlje, ali ne i dva sposobna muškarca koja bi ostala izvan aktivne vojne službe koja bi ju obrađivala.⁹⁰⁷

Proširena je i kategorija izuzetih od vojne službe, a koja se do tada uglavnom odnosila na pravoslavne svećenike. Ona se sada odnosila na novouspostavljene civilne dužnosti, poput seoskih nadzornika, šumara, nadzornika plantaža dudu itd. Primjerice, seoski nadzornici uglavnom su bili isluženi dočasnici bez trenutne vojne dužnosti, a zadatak im je bio nadzor nad svim javnim i vojnim zdanjima u vremenu kada je satnija bila na bojnopolju.⁹⁰⁸ Nastojalo se poboljšati i naoružanje krajišnika te je u tu svrhu svakoj pukovnici dodijeljen jedan puškar zadužen za popravke, a na svake dvije pukovnije trebao je dolaziti jedan zadužen za proizvodnju novih kundaka. Također je svaka pukovnika trebala iz carskog spremišta dobiti 1,2 funte (670g) baruta potrebnog za vježbe krajišnika na svakog svog aktivnog pripadnika. Do tada je svaki krajišnik morao raspolagati s 24 komada streljiva koje je trebao pribaviti o vlastitome trošku, a sada je bilo predviđeno da svaka satnija dobije 100 dodatnih komada streljiva kojima bi se nadomjestilo potrošeno streljivo prilikom suzbijanja kriminala i razbojnika.⁹⁰⁹

Osim što je promijenio sustav plaća i novačenja običnih krajišnika 1769. godine, glavni je inspektor Šišković 1770. godine uveo i novi sustav plaća za časnike, dočasnike i drugo osoblje koje je bilo u aktivnom vojnom sastavu krajiških pješćkih pukovnika, a koji su primali novčanu naknadu umjesto ili kao dopunu zemljišnoj. Propisane mjesečne plaće časnika, dočasnika i drugog osoblja krajiške pješćke pukovnici, pa tako i Petrovaradinske pukovnije, prema regulativi iz 1770. godine nalaze se na 30. i 31. tablici.

Tablica 30. Mjesečne plaće stožernih časnika Petrovaradinske pukovnije 1770. godine.⁹¹⁰

Čin	Forinte	Krajcari
Pukovnik	194	-
Potpukovnik	145	30
1. Bojnik	97	-
2. Bojnik	33	20

⁹⁰⁷ S obzirom na promjenu terminologije i na kontekst gospodarske djelatnosti, pod sposobnim muškarcima smatrali su se vojno sposobni muškarci i poluinvalidi. Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 229.

⁹⁰⁸ Isto, str. 229.

⁹⁰⁹ Vaniček, *Spezialgeschichte*, knj. 2, str. 163.

⁹¹⁰ Isto, str. 161.

Auditor	33	20
Tajnik	33	20
Pukovnijski računovođa	25	-
Pukovnijski sudac	16	40
Pukovnijski pobočnik	15	45
Pukovnijski kirurg	25	-
Podranarnik	12	-
Pukovnijski bubnjar	6	-
Tamničar	12	-

Tablica 31. Mjesečne plaće satnijskih časnika, dočasnika i drugog osoblja Petrovaradinske pukovnije 1770. godine.⁹¹¹

Čin	Forinte	Krajcari
Satnik	58	15
Satnik poručnik	36	-
Natporučnik	25	-
Potporučnik	19	10
Zastavnik	16	-
Predvodnik	4	-
Furir	9	-
Narednik	5	-
Kaplar	3	-
Svirač	1	30
Podvornik	1	30
Tesar	-	-
Obični pješak	-	-

Dok su stožerni časnici uglavnom živjeli od svojih plaća i stanovali u službenim vojnim stanovima, satnijski su pripadnici većinski živjeli unutar svojih krajiških obitelji. Iznimke u pogledu satnija uglavnom su bili viši časnici, dakle satnik, natporučnik, potporučnik i zastavnik, kao i furir, premda je to mogao biti slučaj i s drugim kategorijama, ali znatno rjeđe. Viši časnici

⁹¹¹ Vaniček, *Spezialgeschichte*, knj. 2, str. 161.

i furir živjeli su uglavnom u vojnim stanovima, a ponekad i u svojim krajiškim kućanstvima ako su živjeli i služili u istome selu. Posebno se u tom pogledu ističe plaća furira, koja je s obzirom na okolnosti bila posebno bijedna, jer je za navedenu poziciju bilo potrebno određeno obrazovanje i nju su redom popunjavali pojedinci iz udaljenih dijelova Monarhije. Satnici poručnici neposredno su zapovijedali sa stožernim satnijama, a upečatljiva je njihova značajno niža plaća od regularnih satnika, posebno jer su u praksi imali slična zaduženja i odgovornosti. Koliki su bili navedeni iznosi može se približiti prikazom ukupnog godišnjeg iznosa koji je bilo potrebno isplatiti za samo 12 satnika regularnih satnija, a koji je iznosio 8388 forinte. Na drugoj strani vlastelinstvo Vojka svom je vlastelinu Bernatu 1766. godine donijelo ukupno 8257 forinti i 7 krajcara prihoda, dok je dobit bila 7031 forinta i 7 krajcara.

Glavni inspektor Beck uveo je još 1767. godine ženidbeni polog za sve časnike koji su služili u Vojnoj krajini, osim već umirovljenih ili pričuvnih, čije žene nisu imale pravo na mirovinu, a što je do tada bila praksa samo za časnike standardnih linijskih pukovnija. Također su svi časnici morali tražiti dopuštenje od vojnih vlasti za sklapanje braka. Domaćim je časnicima dopustio da se mogu oženiti bez davanja pologa u slučaju da se njihove žene u potpunosti odreknu mirovine pisanim putem. Nastojanja generala Becka dalje je provodio i glavni inspektor Šišković, koji je ženidbeni polog proširio i na umirovljene časnike.⁹¹² Ženidbeni polog bio je kapital koji su časnici polagali prilikom ženidbe, a koji je služio kao osiguranje mirovine za njihove supruge i kćeri u slučaju njihove smrti, čime bi ih se zaštitilo od siromaštva. Međutim, on je bio izuzetno visok i mnogi si ga časnici nisu mogli priuštiti. Iznos je pologa određen prema činovima iznosio je: 12000 forinti za pukovnika, 9000 forinti za potpukovnika, 8000 forinti za bojnika, 6000 forinti za satnika, 4000 forinti za satnika poručnika, 3000 forinti za natporučnika, 2000 forinti za potporučnika i 1500 forinti za zastavnika.⁹¹³ S obzirom na to da je pukovnik zarađivao 2328 forinti godišnje, u slučaju da se želio oženiti morao je dati polog u iznosu većem od svojih petogodišnjih prihoda od plaće. U sličnom položaju bili su i potpukovnici, dok su bojnici bili u nezahvalnijem položaju jer im je trebalo nešto manje od sedmogodišnjih prihoda od plaće. Satnicima je trebalo punih 9 godina da od plaće zarade polog koji su trebali dati u slučaju da su se željeli oženiti, natporučnicima čak 10, dok je potporučnicima i zastavnicima trebalo približno 8 godina. U daleko najnepovoljnijoj situaciji bili su dakle natporučnici, dok su u najpovoljnijoj bili pukovnici i potpukovnici. Međutim, treba uzeti u obzir da su časnici većinu svoje prethodne karijere provodili u

⁹¹² Buczynski, *Gradovi*, knj. 1, str. 289.

⁹¹³ Vaniček, *Geschichte*, knj. 2, str. 219.; Buczynski, *Gradovi*, knj. 1, str. 289.

položajima nižih časnika, a na kraju su plaćali traženi polog prema činu kojeg su trenutno uživali u trenutku želje za vjenčanjem.

Nakon ukidanja grenadira carica i kraljica Marija Terezija na prijedlog glavnog inspektora uspostavila je 3. ožujka 1769. godine dva nova vojna roda u krajiškoj vojsci: topnike i oštrostrijelce. Ukupno je prostor Hrvatsko-slavonske vojne krajine tako trebao brojati 12000 topnika i 3000 oštrostrijelaca, što je značilo da je jedna prosječna krajiška pješačka pukovnija trebala u aktivnom vojnom sastavu imati približno 1091 topnika i 273 oštrostrijelca.⁹¹⁴ S obzirom da su pukovnije Slavonske vojne krajine bile nešto veće od ostalih, tako je i broj topnika i oštrostrijelaca predviđenih za Petrovaradinsku pukovniciju bio nešto veći. Topnici i oštrostrijelci trebali su imati posebne vještine, a što se pokazalo velikim izazovom. U tu svrhu vojne su vlasti za početak svakoj pukovnici dodijelile 2 topa i poslale su regularne artiljerijske časnike kao instruktore. Da bi dobili potreban korpus ljudi koji je znao rukovati topovima, organizirali su u Karlovcu i Petrinji vojne vježbe za 760 topnika,⁹¹⁵ a koji su zatim trebali svoje znanje prenositi u svojim matičnim pukovnijama.⁹¹⁶ U Osijeku, kao sjedištu Glavnog zapovjedništva za Slavonsku vojnu krajinu, organizirane su dvomjesečne vojne vježbe za topnike već od 30. lipnja 1769. godine, a na njima je inicijalno tijekom srpnja i kolovoza sudjelovalo 180 pripadnika Petrovaradinske pukovnije. Petrovaradinska pukovnija na obuku topnika u Osijek poslala je pripadnike svih satnija, a njihov sastav činio je jedan natporučnik, jedan potporučnik, 3 kaplara, 3 plaćena razvodnika, 3 neplaćena razvodnika i 169 običnih pješaka.⁹¹⁷ Ambiciozni plan novačenja velikog broja topnika u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini kasnije je ipak propao zbog promijenjenih okolnosti, te je stoga njihov broj ograničen na potrebnu posadu za 3 topa i jednu haubicu po jednoj pješačkoj pukovnici.⁹¹⁸

Krajiška je pukovnija na svaka svoja 3 oštrostrijelca dobivala po jednu primjerenu oštrostrijelačku pušku s potrebnim nužnim streljivom za vježbanje. Oštrostrijelci su bili

⁹¹⁴ Vaniček donosi izračun da je svaka pukovnija trebala imati 1119 topnika i 279 oštrostrijelaca, ali nije jasno prema kojim kriterijima. S druge strane, Balić u recentnoj studiji o Ličkoj pukovnij navodi kako je u svibnju 1769. izdana uredba za osnivanjem posebnih odreda od 66 topnika i 16 oštrostrijelaca pri svakoj satniji, a što bi bilo preciznije i približno traženim vrijednostima za cijelu Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu. Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 166; Balić, *Lička*, str. 249.

⁹¹⁵ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 166-167; Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 229.

⁹¹⁶ Balić navodi kako tvrdnje Vaničeka o inicijalnim obukama topnika u Karlovcima i Petrinji nisu točne jer su već iste godine topnički instruktori dolazili i u pukovnijska središta, te sukladno tome iznosi kako su se topničke vježbe održavale u pukovnijskim, a ne sjedištima generalata. Međutim, s obzirom na to da su se topničke vježbe održavale i u Osijeku kao sjedištu Slavonske vojne krajine već od 30. lipnja 1769. godine, te da istovremeno nije zabilježeno njihovo održavanje u Petrovaradinskoj pukovnici, tvrdnja da se obuka nije održavala u sjedištima generalata nije vrijedila za cijelu Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu, nego je prema svemu sudeći najizglednije kako je proces obuke tekao kao kombinirano i ovisno o pojedinome generalatu ili pukovnici. Usp. Balić, *Lička*, str. 250.; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1769., 7., 8.

⁹¹⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1769., 7

⁹¹⁸ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 166.-167.; Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 229.

opremljeni puškom dvocijevkom s jednom spiralnom cijevi za precizne i dalekometne hitce i drugom glatkom cijevi za brzu paljbu na manjim udaljenostima. Također su imali i koplja, a koja su im služila prvenstveno za potporanj za pušku kako bi dobili veću preciznost, premda su se mogla koristiti i za obranu od konjanika.⁹¹⁹ Prilikom odabira oštrostrijelaca trebalo se posebno paziti da kandidati budu sposobni i agilni mladići koji su dolazili iz obitelji na dobrome glasu. S obzirom na to da je oružje oštrostrijelaca bilo izrazito skupo, bilo je važno da se povjeri samo kućanstvima kojima se moglo vjerovati. Oni koji su se među izabranima za oštrostrijelačke odrede nakon prvih vježbi pokazali kao najsposobniji, bili su poslani u Beč na dodatnu obuku. U Beču su u streljanama dodatno izučavali vještinu pucanja, te su po povratku u svoje matične pukovnije služili kao instruktori ostalim i novim oštrostrijelcima. Također su u krajiškim pukovnijama u svrhu vježbanja oštrostrijelaca podizane streljane.⁹²⁰

Petrovaradinska pukovnija poslala je 13. srpnja 1769. godine svega 5 svojih istaknutih pripadnika na obuku oštrostrijelaca u Beč. To su bili kaplar Arsenia Cumanovich i obični pješaci Thomo Koricza, Mitra Vukassinovich, Ivan Haczych i Jovan Bellich. Oni su u Beč otišli uz novčanu naknadu, a na obuci su i dalje bili na kraju listopada 1769. godine, odnosno do kada su sačuvani izvori iz kojih se može pratiti njihovo stanje. Po povratku iz Beča upravo su oni trebali biti glavni instruktori za obuku novih oštrostrijelaca Petrovaradinske pukovnije. Prilikom njihova odabira nije se u obzir uzimala ravnopravna raspodjela među satnijskim prostorima, s obzirom da su 2 satnijska područja davala po 2 pojedinca, ali se uočava određena geografska podjela. Naime, obični pješak Koricza dolazio je iz Bojnikove (Lačaraške) satnije, a obični pješaci Vukassinovich i Haczych iz susjedne Satnije Schudovich (Mitrovičke). Oni su geografski pokrivali zapadni i djelomično središnji dio pukovnijskog prostora. S druge strane, kaplar Cumanovich i obični pješak Bellich dolazili su iz Satnije Böhr, a koja je imala sjedište u Surduku, odnosno nalazila se na samome istoku pukovnijskoga područja uz rijeku Dunav.⁹²¹

Glavni inspektor Šišković uveo je novi trokolonski sustav u Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu, a koji je predviđao za svaku krajišku pješačku pukovnicu postojanje dva veća bojna bataljuna koji su uvijek bili spremni ići na bojišnicu i trećeg manjeg bataljuna koji bi ostajao u domovini. Prva dva bataljuna morala su imati dovoljno pripadnika da samostalno i u bilo koje vrijeme mogu biti upućeni na bojišnicu, dok je treća rotacija trebala biti načinjena od trećeg bataljuna pojačanog s prvim ili drugim bataljunom.⁹²² Najveća je novina u odnosu na

⁹¹⁹ Aralica, Aralica, *Hrvatski ratnici*, str. 152; Bassett, *For God and Kaiser*, str. 173; Duffy, *The Army of Maria Theresa*, str. 74; Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, 170-172.

⁹²⁰ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 167.; Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 229.

⁹²¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1769., 7, 8, 9, 10.

⁹²² Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 217.

trokolonski sustav iz 1764. godine bilo uključivanje topnika i oštrostrijelaca kao posebnih kategorija vojnika unutar pukovnija i bataljuna.⁹²³ Jedna je krajiška pješačka pukovnija za jedan krajiški kontingent, odnosno za jednu kolonu, uglavnom trebala na raspolaganje dati jedan bojni bataljun s propisanim pripadnicima, a njegov sastav bez stožera nalazi se na 32. tablici.

Tablica 32. Sastav bojnog bataljuna kojeg je jedna krajiška pješačka pukovnija trebala staviti na raspolaganje krajiškom kontingentu prema trokolonskom sustavu iz 1769. godine.⁹²⁴

Pripadnici prema činu	Bojni bataljun	Topnici	Oštrostrijelci	Ukupno
Potpukovnik ili bojni	1	-	-	1
Satnik ili satnik poručnik	6	1	1	8
Viši časnici	18	3	1	22
Narednik	6	1	1	8
Predvodnik	6	-	-	6
Ranarnik	3	1	-	4
Furir	3	1	-	4
Kaplar	36	8	4	48
Bubnjar	12	2	-	14
Puhač	6	1	-	7
Podvornik	25	5	2	32
Tesar	6	2	1	9
Plaćeni razvodnik	36	8	4	48
Neplaćeni razvodnik	36	8	4	48
Obični pješak	720	338	78	1136
Ukupno	930	379	96	1395

Dvije trećine pripadnika predviđenog sastava bilo je dijelom osnovnog pješačkog bojnog bataljuna, dok je jedna trećina otpadala na novouspostavljene topnike i oštrostrijelce. Jedan je krajiški kontingent, odnosno jedna kolona Hrvatsko-slavonske vojne krajine, time trebao imati ukupno 15345 pripadnika bez husara, dok je zajedno s husarima i s pripadnicima stožera taj broj dosežao 16269 pripadnika. Za približno 4000 topnika bilo je predviđeno

⁹²³ Kaser, *Slobodni seljak i vojnik*, knj. 2, str. 36.

⁹²⁴ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 168.

formiranje 8 artiljerijskih satnija s po 500 pripadnika, dok je za približno 1000 oštrostrijelaca bilo predviđeno 10 oštrostrijelačkih satnija s po 100 pripadnika.⁹²⁵

Proces reformi glavnog inspektora Šiškovića zahvatio je i kompletni sustav vojnih vježbi krajišnika, a što je djelomično išlo pod ruku s uvođenjem novih rodova vojske koji su zahtijevali veću razinu sposobnosti. Cilj je svakako bio pokušaj približavanja krajišnika ostalim vojnicima Monarhije, posebno nakon iskustva Sedmogodišnjeg rata (1756. - 1763.). Do 1769. godine vojne vježbe krajišnika trajale su uglavnom po jedan dan i bile su izvođene isključivo nedjeljom i blagdanima, prije ili poslije misnog obreda, dok su vojne vježbe dužeg trajanja izvođene vrlo rijetko. Reformom vojnih vježbi krajišnika uvedene su logorske vježbe, odnosno vježbe koje su se održavale jednom godišnje i koje su trajale po mjesec dana. Vojne vježbe postale su opsežnije te su se prilagođavale pojedinim vojnim rodovima, odnosno običnim pješacima, topnicima i oštrostrijelcima. Osnovna ideja koncentriranih vojnih vježbi održavanih kroz logorovanje bila je objedinjavanje svih elemenata vojne naobrazbe i simulacija stanja vojnog pohoda,⁹²⁶ a što se nikako nije moglo postići kratkotrajnim vježbama pucanja ili marširanja u vodovima nakon mise. Krajišnici koji su odlazili na logorske vojne vježbe napuštali su svoje domove i satnijske prostore i odlazili su do stožernog mjesta svoje pukovnije, a što je u slučaju pripadnika Petrovaradinske pukovnije značilo odlazak do Mitrovice. Kretali su se u bataljunskim formacijama čime je simulirano marširanje na bojišnicu.

Prilikom logorskih vojnih vježbi svaki je vojni rod imao posebne vježbe i zaduženja. Topnici su za razliku od običnih pješaka imali vježbe u trajanju od 10-ak dana te su se izmjenjivali zbog ograničene količine topova na kojima su bili podučavani, kao i nedostatka instruktorskog osoblja. U pojedinoj turi odlazilo je toliko topnika na logorske vojne vježbe koliko je bilo potrebno da se osposobe postojeći topovi, a vježbe su se provodile sve dok pojedina baterijska posada nije u cijelosti usvojila potrebne vještine. Zbog zahtjevnosti upravljanja artiljerijom u odnosu na vještine potrebne običnim pješacima, te zbog ograničenih mogućnosti obuke, svakom su satnijskom području bila dodijeljena dva ili tri drvena topa, koja su trebala biti postavljena u njezinim naseljima pored crkava ili stožera, odnosno mjesta gdje su se njezini stanovnici okupljali. Topnici su na tim drvenim topovima trebali provoditi vježbe svake nedjelje i svakim blagdanom kako bi bili prikladno pripremljeni za logorske vojne vježbe.⁹²⁷

⁹²⁵ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 168.-170.; Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 229-230.

⁹²⁶ Matanović, *Između reforme i tradicije*, str. 39.; Wrede, *Geschichte*, str. 230.; Kaser, *Slobodnan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 35.

⁹²⁷ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 215.

Oštrostrijelci su na logorske vojne vježbe odlazili samo prema posebnim zapovijedima. S obzirom da je za oštrostrijelce trebalo imati posebne vještine i spretnost, među časnicima svake satnije birani su oni koji su najbolje odgovarali traženome te su zajedno s 3 kaplara odlazili na posebne vojne vježbe. Na tim su vježbama prisustvovali barem jedan stožerni časnik i jedan puškar, a izabrane časnike i kaplare podučavali su u oštrostrijelačkim vještinama izučeni instruktori koji su se vratili iz Beča. Svaka je satnija trebala imati jednog časnika oštrostrijelca i tri kaplara, dok je za Petrovaradinsku pukovnicu bilo predviđeno približno 20 oštrostrijelaca po jednoj satnji. Oštrostrijelci su svake nedjelje i svakog blagdana morali zajedno s izučenim časnicima i kaplarima odlaziti na streljanu radi vojnih vježbi. Novaci su se prvenstveno morali dobro upoznati s oružjem s kojim su trebali rukovati, dok im je najvažniji trenutak u vježbanju bilo razvijanje sposobnosti da pogode neprijatelja u svim uvjetima i sa svih udaljenosti, bilo uzbrdo ili nizbrdo, prilikom stajanja, sporog ili brzog kretanja, povlačenja ili napada.⁹²⁸

Obični pješaci logorske vojne vježbe obavljali su zajedno s husarima u simuliranim bataljunskim formacijama. Prilikom vježbi dijelili su se na dva dijela, odnosno divizije, od po osam vodova. Svakim je vodom zapovijedao jedan satnijski časnik. Jedna divizija vježbala je s regularnim puškama, dok je druga divizija istovremeno vježbala s pomoćnim oružjem.⁹²⁹ Vježbale su se i osnovne zapovjedi, te se očekivalo od časnika da pod vatrenom paljbom bez tenzija mogu izdati naredbe „priprema“, „paljba“ i „puška na rame“.⁹³⁰ Iz navedenog je vidljivo da su logorske vojne vježbe bile elementarne i da su se prvenstveno odnosile na vježbe pucanja, koncentracije i kontrole. Međutim, značajan je pomak bio u smislu simuliranja formiranja bojnog bataljuna i marširanja iz matičnih satnijskih prostora te duljeg zadržavanja unutar većih vojnih formacija.

Prilikom formiranja jednog bojnog bataljuna rezultati vojnih vježbi posebno su uzimani u obzir, jer je iz svakog voda izdvajano 6 posebno istaknutih pojedinaca bez striktnog ograničavanja prema činu, a koji su postavljeni na krila 3 linije bojnog bataljuna. Tih je 6 pojedinaca po vodu, odnosno 144 po jednom bataljunu ili ukupno 288 u dva bataljuna tijekom cijele godine prisustvovalo vježbama s dočasnicima. Tijekom vježbi koje su trajale 20 dana primali su naknadu u iznosu od 3 krajcara dnevno za uzdržavanje.⁹³¹

Logorske vojne vježbe uglavnom su se izvodile zimi, odnosno u periodu od studenog do ožujka, jer su vojne vlasti nastojale da se izbjegne njihovo održavanje u vremenu nužnih

⁹²⁸ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 216.

⁹²⁹ Uglavnom puškama s bajunetama ili sabljama, odnosno hladnim oružjem. Cilj je druge divizije bio vježbanje borbe „prsa od prsa“. Prva je divizija vježbala rukovanje puškom u svrhu vatrene paljbe i osposobljavanja bajuneta.

⁹³⁰ Vaniček *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 216-217.

⁹³¹ Isto, str. 217.

radova u polju. Međutim, u tom su se vremenu često poklapale sa sječom drva i pribavljanjem ogrjeva.⁹³² U istome vremenskom razdoblju morale su se održati i ostale vježbe za časnike, te je naređeno da se u slučaju nemogućnosti ranijeg održavanja vojnih vježbi časnika zbog preklapanja s mjesečnom logorskom vojnom vježbom one započnu održavati najkasnije u veljači, a u svrhu da i posljednja klasa podčasnika stigne sve svoje vojne vježbe provesti do kraja ožujka.⁹³³

Premda su uvedene logorske vojne vježbe u trajanju od jednog mjeseca godišnje koje su se održavale na bataljunskoj razini, jednodnevne vojne vježbe na razini satnija nisu ukinute. Za Petrovaradinsku pukovniciju određeno je njihovo održavanje nedjeljom ili blagdanima dva puta mjesečno. Tom se prilikom trebao sastati cjelokupni aktivni sastav pojedine satnije i provesti vojne vježbe pod zapovjedništvom najsposobnijeg časnika. Okupljeni satnijski sastav morao je biti raspušten već istoga dana. Da bi se ove vježbe mogle provesti bilo je potrebno uskladiti termine misnih slavlja i blagdanskih vjerskih ceremonija, stoga su se katolički župnici i pravoslavni parosi morali po tom pitanju konzultirati sa satnijskim zapovjednicima. Mjesto i vrijeme održavanja ovih satnijskih vojnih vježbi bili su unaprijed određivani i u tu svrhu obavljane su nužne pripreme na dvotjednoj razini.⁹³⁴

Reformiranje vojnih vježbi krajišnika Hrvatsko-slavonske vojne krajine imalo je cilj poboljšavanje njihovih vještina na bojnopolju prema principu tadašnjeg linijskog ratovanja, a što je predstavljalo odmak od tradicionalnog krajiškog *malog rata*. Formiranje kompaktnih bataljuna i linija, pravila skladnog kretanja, discipliniranje časnika i krajišnika u uvjetima direktnog sukoba, vježbanje pucanja prema vodovima, uvođenje artiljerije itd. sve ih je više približavalo standardnim austrijskim linijskim pukovnijama. Bio je to još jedan značajan korak dalje u militarizaciji krajiškog prostora i profesionalizaciji njezinih vojnika. Bez obzira na pitanje je li bilo moguće od krajiških pješćkih pukovnija stvoriti učinkovite linijske pukovnije, ostaje otvoreno gubi li se u ovome procesu njihova dodatna vrijednost koju su donosili putem *malog rata*. Međutim, neovisno o važnosti *maloga rata*, značajnije bitke i izravne okršaje uglavnom se nije moglo vječno izbjegavati, a o čemu svjedoči ratni put Petrovaradinske pukovnije tijekom vojne kampanje 1757. godine u Sedmogodišnjem ratu (1756. - 1763.). Izvrsno iskorištavanje krajiških prednosti u konačnici je kulminiralo u prisiljavanju neprijatelja na poduzimanje rizičnog napada, ali s kojim se u konačnici moralo suočiti u izravnoj bitci. Bitka kod Landeshuta (14. kolovoza 1757.) između pruskih snaga i krajišnika pukovnika Jahnusa

⁹³² Matanović, *Između reforme i tradicije*, str. 39.

⁹³³ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 217.

⁹³⁴ Isto, str. 218.

zorno svjedoči o velikim nedostacima u krajiškim redovima prilikom sukoba u kojem je sav teret padao upravo na njih same. Dobro poznavanje terena, noćni prepadi, spretno korištenje artiljerije i junački juriš uspjeli su spasiti dan, ali nemogućnost zadržavanja linija ili položaja te vrlo niska učinkovitost linijske puščane paljbe čak i u uvjetima kada neprijatelj nije izravno uzvraćao paljbu istim intenzitetom svakako su bili trenutci za zabrinutost.⁹³⁵ Novi sustav vojnih vježbi nastojao je poboljšati učinkovitost krajišnika upravo u tim gledištima koji su bili važni za same bitke, a što je neupitno donosilo dodatnu vrijednost.

Standardizacija i profesionalizacija krajiškog prostora nije zaustavljena na vojno-taktičkim formacijama, vojnim vježbama itd., nego je otišla korak dalje i na jednom drugom važnom gledištu koji je imao posebnu tradicijsku posebnost. Naime, radi se o ujednačavanju uniformi, vojnih odora i obilježja koja su pojedine krajiške pukovnije imale i po čemu su se posebno isticale. Jer dok su pripadnici Petrovaradinske pukovnije pod zapovjedništvom pukovnika Jahnusa u bitci kod Landeshuta 1757. godine imali smeđe kapute, crvene ovratnike i plave hlače, njihovi slavonski suborci iz Gradiške pukovnije imali su crvene kapute, plave ovratnike i crvene hlače, a suborci iz pukovnija Varaždinskog generalata bijele kapute, zelene ovratnike i bijele hlače.⁹³⁶ Takvu šarolikost boja i obilježja glavni inspektor Šišković 1769. godine zamijenio je uniformama bijele boje za sve pješачke pukovnije Hrvatsko-slavonske vojne krajine.⁹³⁷

Bijela boja uniformi bila je posebno prepoznatljivo obilježje austrijskih regularnih pješачkih linijskih pukovnija, a upravo tim izborom najbolje se ocrtavalo nastojanje za ujednačavanjem krajiških s regularnim linijskim pukovnijama. Međutim, uniforme krajišnika nisu u potpunosti ujednačene i posebno je određeno da prednji rez bude prema stilu ugarskih pukovnija. Pukovnije su se od 1769. godine još uvijek mogle razlikovati prema bojama ovratnika, orukvica, zavrnutih skutova vojničkih kaputa i gumba.⁹³⁸ Pripadnici Petrovaradinske pukovnije tako su prema novom sustavu imali bijele kapute, plavo-sive (*hechtgraue*) ovratnike i orukvice, bijele hlače i zlatne gumbе.⁹³⁹ Nove uniforme bile su namijenjene za korištenje isključivo na bojištu zbog visoke cijene proizvodnje, trajnost im je bila propisana na 6 godina i opskrba je bila dužnost vojnih vlasti, a čuvale su se u vojnim skladištima. Obični krajišnici tijekom regularne službe koristili su svoje kućne uniforme (*Hausmontour*) koje su sami

⁹³⁵ Više u poglavlju *Petrovaradinska pukovnja u Sedmogodišnjem ratu (1756. – 1763.)*

⁹³⁶ Hollins, Pavlović, *Austrian Frontier Troops*, str. 14.

⁹³⁷ Balić, *Lička*, str. 231.

⁹³⁸ Aralica, Aralica, *Hrvatski ratnici*, str. 141; Holjevac, *Ogulinska pukovnja*, str. 52.

⁹³⁹ Wrede, *Geschichte*, str. 291.

nabavljali, a naređeno im je nošenje cipela umjesto opanaka.⁹⁴⁰ Kućna uniforma imala je crni kaput, bijelu odoru i bijele hlače, dok je 1772. godine promijenjena u smeđu boju za kaput i plavu za hlače.⁹⁴¹ S druge strane, stožerni časnici isključivo su koristili regularne vojne uniforme tijekom službe, a koje su se sastojale od bijelog kaputa, crvenog ovratnika i orukvice, te bijelih ugarskih ili njemačkih hlača.⁹⁴²

Druga polovica 1760-ih godina i prijelaz u sljedeće desetljeće bili su obilježeni reformama i nastojanjima preuređenja cjelokupnog vojnokrajiškog sustava na prostoru Hrvatske i Slavonije. Uzrok ovih nastojanja svakako je bilo teško iskustvo Sedmogodišnjeg rata te potreba za daljnjom modernizacijom i nadasve profesionalizacijom krajiških postrojbi. Reformama se nastojao napraviti idući iskorak prema ujednačavanju krajiških pukovnija s regularnim linijskim pukovnijama Monarhije. Osim na isključivo vojno-taktičkom planu, posebna je pozornost posvećena i gospodarsko-demografskoj perspektivi, gdje se primjećuje tendencija olakšavanja tereta koji su imale krajiške obitelji u pogledu novačenja svojih pripadnika i poboljšavanja njihova materijalnog stanja kroz priznavanje novčanih naknada u slučaju izostanka primjerene količine korisne zemlje. Na drugoj strani, ista je tendencija išla u smjeru da se pripadnike koji su bili unovačeni što više i kvalitetnije pripremi i obuču za vojne pohode i druge dužnosti koje su obavljali krajišnici.

8.2. Aktivno vojno stanje Petrovaradinske pukovnije 1772. godine

Kompletni poimenični popis pripadnika aktivnog stanja Petrovaradinske pukovnije proveden je u listopadu 1772. godine, a s obzirom na to da je u potpunosti sačuvan, predstavlja prvorazredni izvor za istraživanje aktivnog vojnog stanja.⁹⁴³ Popis je proveden na razini cijele Pukovnije okupljanjem aktivnih vojnih sastava pojedinih satnija na zbornim mjestima u satnijskim stožerima. Za pojedince koji nisu prisustvovali smotri, u popisu je naveden razlog izostanka, a među razlozima prevladavali su odsutnost zbog dužnosti ili bolesti. Za odsutne pripadnike također su navedeni svi podatci kao i za one koji su bili prisutni. Svaka je satnija imala poseban dokument popisa, a osim satnija posebno je popisana i stožer pukovnije i prekobrojni časnici. Za razliku od popisa iz 1767. godine, koji je bio deskriptivan, popis iz

⁹⁴⁰ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 163-164.

⁹⁴¹ Wrede, *Geschichte*, str. 230.

⁹⁴² Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 163-164.

⁹⁴³ Popis se čuva u Ratnom arhivu u Beču pod signaturom AT-OeStA/KA Pers MLST I GIR 9 5844. Mikrofilmirana građa navedenog popisa nalazi se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu pod signaturom HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772.

1772. godine bio je standardiziranog tabličnog formata s propisanim kategorijama. Kategorije popisa bile su: napomene, čin, ime i prezime, mjesto i zemlja rođenja, mjesto stanovanja, kućni broj, dob, godine službe, religijska pripadnost, vojni rod, bračni status i djeca časnika, stranac, neposredno ratno iskustvo, neposredna uključenost u službu i tjelesna visina.

Pod kategorijom napomene navođeno je prvenstveno prisutnost ili odsutnost pojedinca, te razlog odsutnosti. U rjeđim su se slučajevima navodile neke druge informacije koje su bile važne vojnim vlastima, poput nedavnog premještaja ili uključenja u aktivnu službu. Ispred svakog imena aktivnog pojedinca nalazio se njegov trenutni pukovnijski čin, a koji je išao od pukovnika i zapovjednika (*Obrist und Regiments Comendant*) sve do običnog pješaka (*Gemeiner*). Imena i prezimena aktivnih pojedinaca pisana su u germaniziranom obliku, što je bila uobičajena praksa u vojnim dokumentima 18. stoljeća. Nedosljednost u pisanju uočljiva je kod većine imena i prezimena. Za mjesto rođenja redovito je navođen grad ili selo, a samo je rjeđe dotična kategorija bila prazna, dok su za zemlju porijekla važila slična pravila kao i za popis iz 1767. godine.⁹⁴⁴

Najznačajnija razlika u navođenju zemlje porijekla u popisu iz 1772. godine u odnosu na popis iz 1767. godine bilo je razlikovanje *Slavonije* i *Srijema* unutar samog pukovnijskog područja. Dok su u starijem popisu svi pripadnici Petrovaradinske pukovnije rođeni u naseljima na njezinom području bez iznimke bili navođeni kao *Srijemljani*, odnosno porijeklom iz Srijema, u mlađem je popisu cijeli niz naselja zapadnog dijela pukovnijskog područja određen kao Slavonija. Shodno tome, pojedinci koji su bili rođeni u spomenutim naseljima navođeni su kao *Slavonci*, odnosno porijeklom iz Slavonije. Stoga prema promatranom popisu iz 1772. godine Petrovaradinska pukovnija nije bila isključivo srijemska, nego i slavonska. Prema kojem su se točno principu vojne vlasti vodile u određivanju granice Slavonije i Srijema u ovome slučaju ne može se sa sigurnošću odrediti.⁹⁴⁵ Svaki je satnik potpisivao popis o vlastitoj satniji u oba promatrana slučaja, a s obzirom na manju vremensku razliku od 5 godina više je imena ostalo nepromijenjeno. Međutim, najveća razlika koja se uočava jest činjenica kako je popis iz 1772. godine imao i revizijski dio za svaku pojedinačnu satniju, a koji je potpisivao isključivo ratni povjerenik Schlötzer.⁹⁴⁶

⁹⁴⁴ Vidi poglavlje *Petrovaradinska pukovnija 1767. godine*.

⁹⁴⁵ Može se uočiti povezanost među određivanjem kategorije „Slavonija“ s naseljima koja su imala većinsko katoličko stanovništvo, a koje je bilo koncentrirano upravo na zapadnom dijelu pukovnijskog područja. Međutim, je li kriterij za određivanje Slavonije ili Srijema bila vjerska struktura lokalnog stanovništva, odnosno razlikovanje katoličke Slavonije nasuprot pravoslavnog Srijema, ili pak nešto drugo ipak ostaje nejasno, stoga treba ostaviti ovo pitanje otvorenim.

⁹⁴⁶ Ratni povjerenik Schlötzer (Schlözer) bio je članom druge mješovite komisije sastavljene 1767. godine i zadužene za dovršavanje procesa inkorporacije vlastelinstva Vojke u Petrovaradinsku pukovniju. HR-HDA-430, SGK, kut. 10, 1767., 5, 64, *Protocollum*, HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 1-17.

Uvođenjem posebnih kategorija za mjesto rođenja i za mjesto stanovanja omogućuje se lakše praćenje migracijskih valova i preciznija rekonstrukcija pojedinih krajiških naselja u kombinaciji s popisanim kućnim brojevima. Kućni brojevi odnosili su se isključivo na regularna krajiška kućanstva, a nisu navođeni za časnike koji su stanovali u časničkim stanovima. Usporednim navođenjem životne dobi i godina aktivne službe popis donosi izvrstan uvid u dinamiku novačenja krajiškog stanovništva i stvarne zastupljenosti *vojničkog života*. Pod kategorijom religijske pripadnosti nalazile su se 3 stavke: katolik (*Katholisch*), pravoslavac (*graeci ritus non uniti*) i protestant (*accatholisch*).⁹⁴⁷ Pojedinci su nadalje razvrstavani prema vojnim rodovima i činovima u iduće 4 kategorije: viši časnici i furiri, pješaci, topnici i oštrostrijelci. Samo za više časnike (satnik, natporučnik, potporučnik i zastavnik) popisivano je i bračno stanje (oženjen ili samac) te broj djece prema spolu, a što je bila novina sukladna uvođenju bračnog pologa 1767. godine koju je uveo glavni inspektor Beck i njegova reforma 1771. pod vodstvom glavnog inspektora Šiškovića. Kategorija stranci (*Auslander*) odnosila se na pojedince koji su bili porijeklom s prostora koji nije bio dijelom zemalja Habsburške Monarhije i koji su naknadno ušli u habsburšku službu.⁹⁴⁸ Uvođenjem kategorije neposrednog ratnog iskustva, posebno su istaknuti ratni veterani, prvenstveno oni koji su služili u Sedmogodišnjem ratu (1756. – 1763.). Međutim, bilo je više primjera starijih pojedinaca među časnicima koji su služili i u ranijim ratovima. Posljednja kategorija popisa bila je tjelesna visina i navodila se za sve aktivne pojedince pukovnije koji su imali čin razvodnika ili običnog pješaka.⁹⁴⁹

Petrovaradinska pukovnja u listopadu 1772. godine u svom je aktivnom vojnom sastavu imala ukupno 4129 pripadnika. Dva su časnika bila prekobrojna i 7 ih je bilo u mirovini, stoga je u trenutnom aktivnom sastavu bilo 4120 pripadnika. Pukovnijski stožer brojao je 14 pripadnika, s tim da je mjesto pukovnijskog bubnjara bilo upražnjeno. Bez pukovnijskog stožera osnovni aktivni vojni sastav brojao je 4106 krajišnika, a što je premašivalo još uvijek aktualnu normu za Petrovaradinsku pukovnju od 4080 aktivnih pripadnika za 26 pojedinaca.⁹⁵⁰ U razdoblju od listopada 1769. do listopada 1772. godine napravljen je stoga konačni korak u popunjavanju propisanog stanja Petrovaradinske pukovnije. U tri godine aktivni vojni sastav

⁹⁴⁷ Kategorija *accatholisch* odnosila se na protestante u širem smislu bez naznaka radi li se o luteranima ili kalvinima. U vojnim se izvorima 18. stoljeća tako moglo pronaći i kategorije *evangelische* i *reformirt*, a što bi upućivalo na luterane u prvome, odnosno kalvine u drugome slučaju. Više o definiranju protestantizma u: Stanko Jamber, *Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu*, Srednja Europa, Zagreb, 2013., str. 16-17.

⁹⁴⁸ Stranci su jednako bili i pojedinci koji su dolazili iz drugih dijelova Svetog Rimskog Carstva, premda je Josip II. bio car.

⁹⁴⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 1-17.

⁹⁵⁰ Isto.

povećan je za 386 pripadnika, odnosno za približno 10 %. Vojne su vlasti očigledno uspjele ispuniti očekivanja carice i kraljice Marije Terezije da proces popunjavanja Pukovnije dovrše na alternativne načine i izbjegnu dodatnu značajniju teritorijalizaciju nakon inkorporacije vlastelinstva Vojke. Konačni cilj postignut je najkasnije 9 godina nakon što je na službenoj razini prvi puta ozbiljno postavljeno to pitanje.

8.2.1. Pukovnijski stožer

Na čelu pukovnije još je uvijek bio pukovnik i zapovjednik Alexander von Raskovich, ali ovog puta kao jedini pukovnik s obzirom na to da je kategorija pukovnika posjednika bila neposredno ukinuta.⁹⁵¹ Osim ukidanja čina i pozicije pukovnika posjednika (*Oberst und Regiments Inhaber*), reforma iz 1769. godine donijela je i uvođenje stalnog čina i pozicije 2. bojnika (bojnika 2. klase) (*2te Major*) umjesto samo u vremenu rata, zatim uvođenje čina i pozicije pobočnika (*Adjutant*) umjesto dotadašnjeg stražmeštra poručnika (*Wachtmeisterlieutenant*) te promjenu čina i pozicije pukovnijskog konačara (*Regiments Quartiermeister*) u pukovnijskog računovođu (*Regiments Rechnungsführer*). Drugi bojnik bio je ujedno i prvi satnik, te je bio zadužen za predvođenje drugog bojnog bataljuna prilikom rata. Pobočnik je bio pomoćnik bojnika i najstariji narednik te je bio odjeven kao časnik. Bio je zadužen za sastavljanje popisa o stanju postrojbe, provođenje vježbi i organiziranje ostalih vojnih službi.⁹⁵² Ukupni broj pripadnika pukovnijskog stožera ostao je jednak. Pripadnici stožera Petrovaradinske pukovnije prema popisu iz listopada 1772. godine nalaze se na 33. tablici.

Tablica 33. Pripadnici stožera Petrovaradinske pukovnije u listopadu 1772. godine.⁹⁵³

Čin	Ime i prezime	Rođenje (stranac)	Dob	Religija	Bračno stanje i djeca	Ratno iskustvo
Pukovnik	Alexander von Raskovich	Raška (stranac)	51	pravoslavac	oženjen (2 sina, 1 kćer)	da

⁹⁵¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 1.

⁹⁵² Wrede, *Geschichte*, knj. 1, str. 68.-73.

⁹⁵³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 1.

Potpukovnik	Wilhelm von Klebeck ⁹⁵⁴	Livonija (stranac)	34	protestant	samac	da
Bojnik	Jacob von Leuttner	Beč, Austrija	56	katolik	oženjen (1 sin)	da
2. Bojnik	Nocolaus von Böhr*	Ghent, Nizozemska (stranac)	46	katolik	samac	da
Auditor	Leonard Götz	Ghent, Nizozemska	29	katolik	oženjen (1 sin)	ne
Računovođa	Jonas Vozari	Mađarska	37	protestant	oženjen (1 sin, 1 kći)	ne
Vojni sudac	Paulus Klempay	Mađarska	42	katolik	oženjen	ne
Pobočnik	Andreas Toll	Zehdenick, Brandenburg (stranac)	29	katolik	oženjen (1 kći)	da
Pukovnijski kirurg	Carl Wagner	Beograd, Srbija (stranac)	46	katolik	oženjen (3 sina)	da
Podranarnik	Carl Fischer	Durlach, Carstvo (stranac)	36	katolik	oženjen	da
Podranadnik	Maximilian Frank	Mitrovica, Srijem	33	katolik	oženjen	ne

⁹⁵⁴ Wilhelm barun von Klebeck (1729. - 1811.) rođen je u Losdonu, Livoniji, a u kraljevskoj i carskoj službi napredovao je sve do čina generala topništva. Bio je protestant i nećak slavnog maršala Laudona, a na čiji je nagovor 1764. godine iz ruske prešao u habsburšku službu. Dobitnik je Malog križa za poduhvate tijekom Rata za Bavarsko nasljeđe (1778. - 1779.), te čina Zapovjednika Vojnog Reda Marije Terezije za posebno isticanje tijekom juriša na Beograd 30. rujna 1789. godine. Car Josip II svečano mu je 1779. godine podario i titulu baruna. Posljednja služba bila mu je pozicija zapovjednika utvrde Maastrichta. Poziciju potpukovnika Petrovaradinske pukovnije preuzeo je od grofa Wartenslebena 26. svibnja 1769. godine, također protestanta stranog porijekla, čime je uz njega postao drugim istaknutim protestantskim u službi Pukovnije. Hirtenfeld, *Der Militär*, str. 256-258; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1769., fol. 5.; Nujić, „Protestanti u službi“, str. 229.

Podranarnik	Johann Landshutt	Beograd, Srbija (stranac)	31	katolik	oženjen (2 sina)	da
Podranarnik	Georg Schwartz	Carstvo (stranac)	43	katolik	oženjen	da
Pukovnijski bubnjar	Upražnjeno	-	-	-	-	
Tamničar	Hermuth Hess	Hessen Kassel (stranac)	47	protestant	oženjen	da

U razdoblju od prethodnih 5 godina, 8 je članova napustilo pukovnijski stožer, dok se u promatranom popisu nalazi 7 novih imena. Bila je to izmjena od približno pola pukovnijskog stožera unutar perioda od pola desetljeća. Stožerni časnici i činovnici koji su svoju poziciju imali i 1767. godine bili su pukovnik Raskovich, bojnič Leuttner, pukovnijski kirurg Wagner i podranarnici Fischer, Franck i Landshutt.⁹⁵⁵ Prema tome, liječničko osoblje predstavljalo je najstabilniji korpus pukovnijskoga stožera s obzirom na to da je samo 1 podranarnik promijenjen. Podatci za 2. bojnika Böhra (*) djelomično nedostaju u popisu, dok mu u napomenama stoji kako se nalazio u svojoj matičnoj satniji prilikom popisa (*bey der Compagnie*) jer je 2. bojnič ujedno bio aktivni satnik. Time ga pronalazimo u popisu satnije 2. bojnika, gdje je naveden kao katolik, samac i stranac koji je imao neposredno ratno iskustvo.⁹⁵⁶ Međutim, s obzirom na to da je Nicolaus von Böhr bio višegodišnji satnik Pukovnije, još u popisu iz 1767. godine naveden je kao 41-godišnjak, čime bi u promatranom trenutku imao 46 godina.⁹⁵⁷ Promaknuće u 2. bojnika dobio je 1. studenog 1770. godine.⁹⁵⁸ Osim 2. bojnika Böhra, prilikom popisa, s dužnosti su bili odsutni pukovnik Raskovich, podranarnici Frank i Schwartz te tamničar Hess. Kao razlog odsustva u sva 4 slučaja, bila je navedena bolest (*krank*). Svi su članovi pukovnijskoga stožera, osim 3 podranarnika, živjeli u Mitrovici u vojnim stanovima. Podranarnici su bili raspodijeljeni u stožerna mjesta satnija prema geografskoj osnovici: Kupinovo, Slankamen, Morović i Mitrovica.⁹⁵⁹

⁹⁵⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 1.; D-1554, 1767., fol. 1.

⁹⁵⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 5.

⁹⁵⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., fol. 19.

⁹⁵⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 5.

⁹⁵⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 1.

Vodeći su časnici stožera pukovnije (pukovnik, potpukovnik i bojnici) nosili plemićki dodatak „von“ u imenu, dok ga nitko od niže rangiranih pripadnika stožera nije imao. Bilo je to u skladu s povezanošću plemićkog staleža i vodećih zapovjednih vojnih dužnosti u odnosu na dužnosti koje su uglavnom obavljali niže rangirani pripadnici stožera, poput administrativnog osoblja, pomoćnika i liječnika. Na čelu pukovnije bio je pravoslavac, ujedno i jedini pravoslavac u stožeru, dok je njegov zamjenik bio protestant. Oboje su označeni kao stranci, odnosno kako su dolazili iz zemalja koje nisu bile pod habsburškom vlašću. Premda katolik, stranac je također bio i 2. bojnik, što je značilo kako je od vodećih zapovjednih časnika Pukovnije bilo čak 3 stranca. Od 14 pripadnika pukovnijskog stožera stranaca je bilo 9, dok je svega 5 bilo „domaćih“. S prostora Srijema dolazio je samo podranarnik Frank, rođen u Mitrovici, dok nitko nije bio iz nekog drugog dijela Hrvatsko-slavonskog kraljevstva ili Vojne krajine. Iz nasljednih austrijskih zemalja dolazio je samo bojnik von Leuttner, dok su po dva pripadnika dolazila iz Mađarske i Austrijske Nizozemske,⁹⁶⁰ točnije samog grada Ghenta, premda je jedan od posljednjih (2. bojnik Böhr) naveden kao stranac. Iz kojeg je razloga Nicolaus von Böhr naveden kao stranac u promatranome popisu, nije poznato,⁹⁶¹ premda je rođen u gradu koji je bio pod vlašću habsburških vladara i iz kojega je dolazio vojni sudac Leonard Götz, koji nije naveden kao stranac.⁹⁶²

Najviše stranaca dolazilo je iz njemačkih zemalja, njih četvero. Među strancima posebno se isticao pobočnik Andreas Toll, s obzirom na to da je bio katolik koji je dolazio iz Brandenburga, središta suparničke protestantske Prusije i mjesta koje se nalazilo u blizini Berlina. Liječnički kadar prvenstveno je bio sastavljen od stranaca jer je samo 1 podranarnik bio domaći, dok su ostala tri podranarnika i pukovnijski kirurg bili stranci. Prema osobnim imenima i prezimenima liječničkog kadra može se sa sigurnošću tvrditi da se u slučaju svih radi o etničkim Nijemcima. Dva su strana liječnika bila rođena u njemačkim zemljama, dok su preostala 2 rođena u Beogradu.⁹⁶³ S obzirom na životnu dob vidljivo je kako je pukovnijski kirurg Wagner rođen 1726. godine, odnosno u vremenu kada je Beograd bio pod habsburškom vlašću, dok je podranarnik Landshutt rođen dvije godine nakon povratka Beograda pod

⁹⁶⁰ U popisu je navedena samo Nizozemska (*Niederland*), ali s obzirom da je Ghent bio u austrijskom dijelu jasno je kako se zapravo radi o Austrijskoj Nizozemskoj, a na čelu koje je kao guverner u tom vremenu bio dvostruki šogor carice i kraljice Marije Terezije, princ Karlo Lotarinški.

⁹⁶¹ Razliku u navođenju njihovih kategorija moguće je potražiti u metodologiji popisivača, a koja je zbog revizije ipak trebala biti ujednačenija. Premda je sam Böhr kao 2. bojnik bio i satnik zapovjednik svoje satnije, njen popis potpisao je natporučnik Bisseli unatoč uobičajenoj praksi da to čine sami satnici zapovjednici. Reviziju je, kao i u slučaju ostalih satnija, napravio vojni povjerenik Schlötzer. Izgledno je da je Böhr dolazio iz obitelji koja je potjecala iz zemlje pod vlašću drugih vladara, čime je u očima popisivača kategoriziran kao stranac unatoč mjestu rođenja. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 5.

⁹⁶² HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 1.

⁹⁶³ Isto.

osmansku nadležnost,⁹⁶⁴ a čime se javljaju dodatna pitanja oko kategorije stranaca i načina na koji je određivana.⁹⁶⁵ Bez obzira na genezu uzroka, perspektiva vojnih vlasti bila je jasna – navedeni su liječnici bili označeni strancima u aktivnoj vojnoj službi Pukovnije. Premda kategorija stranca nije navođena prilikom popisa iz 1767. godine, prema metodologiji koja je korištena prilikom popisa iz 1772. godine, može se odrediti da je i te godine također bilo devet stranaca među pripadnicima pukovnijskog stožera.⁹⁶⁶ Gotovo dvotrećinska zastupljenost stranaca u stožeru Petrovaradinske pukovnije bila je dakle njezina trajna odrednica u vremenu nakon Sedmogodišnjeg rata. Međutim, iz perspektive samog Srijema, ili pak Hrvatske i Slavonije, udio „stranaca“ bio je daleko veći.⁹⁶⁷

Stožerni časnici i činovnici prosječno su bili stari 40 godina, s tim da je najmlađi imao 29 godina, a najstariji 56 godina. Većina ih je bilo oženjena, dok su samci bili potpukovnik Klebeck⁹⁶⁸ i 2. bojnik Böhr. Od oženjenih pripadnika stožera samo ih je polovica imala djecu, odnosno njih 6. Ukupno su oženjeni imali 13 djece, odnosno prosječno 2,17, od kojih 10 sinova i 3 kćeri. Prosječno su stoga svi imali 0,93 djece, a što je bilo vrlo malo iz demografskog pogleda. Međutim, to je odgovaralo tendencijama 18. stoljeća kada je prevladavalo mišljenje kako vojnički poziv nije bio pogodan za brak i obitelj.⁹⁶⁹ Vojni časnici morali su tražiti službeno dopuštenje od vojnih vlasti za sklapanje braka, a kako je već navedeno, glavni inspektor Beck 1767. godine uveo je vrlo visoke ženidbene pologe i za vojne časnike koji su služili u Vojnoj krajini, a što je glavni inspektor Šišković 1771. godine proširio i na umirovljene časnike. General Beck domaćim je časnicima ipak dopustio sklapanje braka bez plaćanja pologa ako bi se njihove žene odrekle mirovine pismenom potvrdom.⁹⁷⁰

⁹⁶⁴ Beograd je bio pod vlašću Habsburške Monarhije između 1717. i 1739. godine.

⁹⁶⁵ U slučaju liječnika izgledno je kako je kategorija određena iz perspektive trenutnog onovremenog položaja Beograda, a koji je bio dijelom Osmanskog Carstva.

⁹⁶⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., fol. 1.

⁹⁶⁷ U vrijeme prethodnog popisa 1767. godine osim podranarnika Maximilian Franka iz Srijema, u stožeru je bio i pukovnijski sudac Mathias Abanich iz Slavonije, točnije Đakova. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster lista*, fol. 1.

⁹⁶⁸ Tijekom službe u Vojnoj krajini, posebno u vremenu mira, Klebecka su neprestano pratile afere, skandali i sukobi s drugim časnicima. Tome izuzetak nije bila ni njegova služba u Petrovaradinskoj pukovnji. Buczynski navodi kako su razlozi bili što je teško trpio administrativni posao i izostanak prilike za dokazivanje na bojišnici, te je često izbivao iz Pukovnije na raznim komisijskim dužnostima, kao i činjenice da je bio nećak slavnog maršala i time u određenu ruku privilegiran, a što je izazivalo ljubomoru kod drugih časnika koji nisu propustili priliku prijaviti ga nadležnim vojnim vlastima radi zanemarivanja dužnosti i ponašanja suprotnome propisanim pravilima. Situacija Klebecka u Petrovaradinskoj pukovnji uskoro je postala nepodnošljiva, a spasila ga je intervencija strica maršala Laudona, kojom je promaknut u čin pukovnika i premješten u Križevačku pukovnju. Međutim, u svemu navedenom nigdje se nije posebno isticala njegova konfesionalna pripadnost, nego je uzrok problema bila zavist drugih časnika ili pak njegov temperament. Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 44-45, 75.

⁹⁶⁹ U konkurentskoj francuskoj vojsci tijekom 18. stoljeća oženjeno je bilo samo 16 % vojnika, a što svjedoči o općoj percepciji i statusu vojnog poziva u promatranom vremenu. Duffy, *The Military Experience*, str. 94.

⁹⁷⁰ Buczynski, *Gradovi*, knj. 1, str. 289.; Vaniček, *Geschichte*, knj. 2, str. 219.

8.2.2. Satnijska područja i zapovjednici

U trenutku popisa dva su pukovnijska časnika bila prekobrojna: satnik Petrus Schmidt i narednik Joseph Spereg. Satnik Schmidt također je bio stranac koji je dolazio iz Palerma na Siciliji, a bio je na čelu grenadirske satnije sve do njihova ukidanja. Osim prekobrojnih, 7 je pukovnijskih časnika, točnije 3 natporučnika i 4 zastavnika, bilo umirovljeno.⁹⁷¹ Navedenih 9 časnika bilo je dijelom Petrovaradinske pukovnije, ali nisu bili u njezinom trenutnom aktivnom sastavu. Uz stožer i prekobrojne časnike, Petrovaradinska je pukovnija u listopadu 1772. imala 16 satnija, a koja su činila 16 satnijskih područja unutar kojih su obuhvaćena sva njezina naselja. Organizacija satnijskih područja nalazi se na 34. tablici.

Tablica 34. Organizacija satnijskih područja Petrovaradinske pukovnije u listopadu 1772. godine.⁹⁷²

Satnija	Stožerno mjesto	Ostala naselja	Ukupno naselja
Tjelesna	Slankamen	Novi Karlovci, Belegiš, Surduk	4
Pukovnikova	Drenovci	Gunja, Jamena, Račinovci, Soljani, Strošinci, Đurići, Vrbanja	8
Potpukovnikova	Šimanovci	Popinci, Prhovo, Pekinci	4
1. bojnika	Laćarak	-	1
2. bojnika	Beška	Čortanovci, Krčedin	3
Putnik	Mitrovica	Šašinci	2
Raikovich	Klenak	Grabovac, Ogar, Vitojevci, Donji Tovarnik	5
Jovanovich	Banovci	Vojka, Batajnica, Stara Pazova	4
Nicolich von Velles	Morović	Višnjicevo, Rača, Lipovac, Batrovci, Bosut	6
Cumanovich	Surčin	Bežanija, Bečmen, Dobanovci	4

⁹⁷¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 1.

⁹⁷² HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 2-17.

Obucina	Adaševci	Iinci, Podgrađe, Vašica, Apševci	5
Messina	Golubinci	Ugrinovci, Krnješevci	3
Milutinovich	Kupinovo	Obrež, Progar, Mihaljevci, Ašnja, Karlovčić	6
Babogredatz von Ehrenhügel	Martinci	Kuzmin	2
Stupan von Ehrenstein	Boljevci	Deč, Jakovo, Patrovčić	4
Kalb	Hrtkovci	Jarak, Nikinci, Platičevo	4
Ukupno	16	49	65

Satnijska područja Petrovaradinske pukovnije raspolagala su s ukupno 65 naselja, a što je bilo 12 više nego prilikom popisa iz 1767. godine. U međuvremenu je dovršena integracija 11 naselja bivšeg vlastelinstva Vojke u satnijska područja što je predstavljalo većinsko povećanje naselja. Osim naselja bivšeg vlastelinstva Vojke, u područje Petrovaradinske pukovnije u međuvremenu je priključen i prostor pustare Pazove, a koja je naseljavana novopridošlim obiteljima na krajiški prostor, čime je napravljena dodatna manja teritorijalizacija Pukovnije. Jedno satnijsko područje prosječno je raspolagalo s 4 naselja, a varijacije su bile od jednog naselja u slučaju Satnije 1. bojnika do osam naselja u slučaju Pukovnikove satnije. Selo Laćarak ostalo je jedino naselje – satnija i jedino satnijsko područje koje je ostalo gotovo identično u odnosu na stanje iz 1767. godine, a najveća promjena odnosila se na ime i zapovjednog satnika. Sva druga satnijska područja imala su izmijenjeni sastav naselja u određenom obliku. Stara satnijska područja Wittkovich (Novi Karlovci) i Böhr (Slankamen) spojena su u novo područje Tjelesne satnije (Slankamenske) uz gubitak Krčedina, dok je staro satnijsko područje Ehrenstein (Jarak) raspušteno. Ukupno je deset satnijskih područja bilo povećano u pogledu broja naselja, dok su dva bila smanjena i dva su ostala jednaka.⁹⁷³

Među stožernim mjestima pronalazimo 14 istih naselja, a umjesto Novih Karlovaca i Jarka, stožerna mjesta satnija postali su nedavno inkorporirani Šimanovci i Golubinci. Potpukovnikova satnija (Šimanovačka) i Satnija Messina (Golubinačka) nastale su na području

⁹⁷³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 12-17.

bivšeg vlastinstva Vojke i obuhvaćale su 7 njezinih naselja,⁹⁷⁴ dok su 4 preostala naselja priključena satnijama Jovanovich, Cumanovich, Milutinovich i Stupan von Ehrenstein.⁹⁷⁵ Od 12 satnika koji su zapovijedali pješačkim satnijama i prema kojima su satnijska područja bila imenovana, promijenjeno je od 1767. godine njih 4, odnosno jedna trećina. Satnik Böhr u međuvremenu postao je 2. bojniki, čin koji je uveden za prvog satnika koji je i dalje morao obavljati satničke dužnosti. Novi satnici u službi bili su Joseph von Messina, Kurenti Milutinovich i Adam von Babogredatz von Ehrenhügel, dok je Avram von Putnik preuzeo zapovijedanje pješačkom umjesto raspuštenom grenadirskom satnijom. Svi satnici i satnici poručnici u službi Petrovaradinske pukovnije u listopadu 1772. godine prema kategorijama popisa nalaze se na 35. tablici.

Tablica 35. Satnici i satnici poručnici u aktivnoj vojnoj službi Petrovaradinske pukovnije u listopadu 1772. godine.⁹⁷⁶

Satnija	Ime i prezime	Rodenje (stranac)	Dob (godine službe)	Religija	Bračno stanje
Tjelesna	Leopold von Pompeati	München, Bavarska (stranac)	29 (14)	katolik	samac
Pukovnikova	Ingat Stanich	Štajerska	50 (34)	katolik	oženjen (2 kćeri)
Potpukovnikova	Johann Dedovich	Albanija (stranac)	33 (-)	katolik	oženjen (1 kći)
1. bojnika	Franz Diezent von Felsenthal	Beč, Austrija	36 (20)	katolik	oženjen (1 sin)
2. bojniki	Nicholaus von Böhr	Gent, Nizozemska (stranac)	46 (-)	katolik	samac
Putnik	Avram von Putnik	Novi Sad, Srijem	37 (20)	pravoslavac	oženjen

⁹⁷⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 3, 17.

⁹⁷⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 9, 11, 14, 16.

⁹⁷⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 2-17.

Raikovich	Georg Raikovich	Pešta, Mađarska	45 (30)	pravoslavac	oženjen (1 sin, 1 kći)
Jovanovich	Anton Jovanovich	Srbija (stranac)	55 (40)	pravoslavac	oženjen (1 sin, 1 kći)
Nicolich von Velles	Gavro Nicolich von Velles	Berkasovo, Srijem	46 (27)	pravoslavac	oženjen (3 sina, 1 kći)
Cumanovich	Stanoje Cumanovich	Srijem (stranac)	63 (46)	pravoslavac	oženjen (1 sin, 1 kći)
Obucina	Josso Obucina	Adaševci, Slavonija	55 (35)	katolik	oženjen (1 kći)
Messina	Joseph von Messina	Trento, Tirol	30 (15)	katolik	oženjen (1 sin)
Milutinovich	Kurenti Milutinovich	Šašinci, Srijem	33 (16)	pravoslavac	oženjen (1 sin, 2 kćeri)
Babogredatz von Ehrenhügel	Adam von Babogredatz von Ehrenhügel	Bošnjaci, Slavonija	37 (20)	katolik	oženjen (1 kći)
Stupan von Ehrenstein	Stajetan Stupan von Ehrenstein	-	48 (-)	katolik	oženjen (2 sina, 1 kći)
Kalb	Joseph von Kalb	Sibiu, Transilvanija	60 (43)	katolik	oženjen

Satnici poručnici zapovijedali su stožernim satnijama, odnosno Tjelesnom, Pukovnikovom, Potpukovnikovom i 1. bojnika, dok su satnici zapovijedali preostalim satnijama. Prilikom popisa samo je Stupan von Ehrenstein bio odsutan, a kao razlog navedeno je liječenje u Beču.⁹⁷⁷ Devet ih je u svojim imenima nosilo plemićki dodatak „von“, dok ga njih sedam nije imalo. Ukupno je među njima bilo pet stranaca prema kategorijama vojnih vlasti, s tim da su postojala dva rubna slučaja. Prvenstveno se radi o 2. bojniku Böhru, a o čemu je već bilo više riječi, te o Stanoji Cumanovichu. Satnik Cumanovich naveden je kao stranac, premda mu je zemlja rođenja bila Srijem i prema čemu bi trebao biti lokalni časnik prvog reda.

⁹⁷⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 14.

Međutim, s obzirom na to da je imao 63 godine, bio je rođen u vremenu kada je veći dio istočnog Srijema još uvijek bio pod osmanskom vlašću. Bez obzira na okolnosti razdoblja samog rođenja, u vojnu službu ušao je 1726. godine kao stanovnik Srijema, koji je tada cjelokupan bio pod vlašću kuće Habsburg. Stoga, unatoč kategorizaciji vojnih vlasti prilikom popisa 1772. godine, Stanoje Cumanovich zapravo je mogao biti samo starosjedilac, a ne stranac. Što može bolje svjedočiti o tome nego da je rođen u Srijemu, da je evidentno prema imenu i prezimenu pripadao slavenskoj etničkoj skupini, da je bio pravoslavac, te da je nakon 46 godina vojne službe još uvijek služio na vojnokrajiškom prostoru Srijema na istaknutoj poziciji. Premda je to relevantan podatak za suvremeni uvid, vrlo je važna i percepcija i kategorizacija samih vojnih vlasti, te činjenica da je Cumanovich spletom okolnosti smatran strancem u službi Petrovaradinske pukovnije, dok je primjerice barun Josseph von Messina iz Tirola smatran domaćim. Jasno je vidljiva perspektiva promatranja i kategoriziranja isključivo „odozgo“, što bi u ovome slučaju značilo „iz pogleda Beča“.

Među zapovjednicima satnija značajno je bila zastupljenija kategorija domaćih i lokalnih časnika prvog reda, odnosno onih koji su rođeni upravo na samom prostoru Srijema ili Slavonije, nego što je bila u slučaju pukovnijskog stožera. Domaćih i lokalnih zapovjednika satnija bilo je ukupno 5, dok je za Kurentina Milutinovića i Jossu Obuchinu poznato da su rođeni baš na trenutnom području same Petrovaradinske pukovnije, premda u vremenu prije njezine uspostave. Prema vjeroispovijesti bilo je ukupno 10 katolika i 6 pravoslavaca, a što je bio značajan pomak u pogledu broja pravoslavaca u zapovjednoj strukturi na satnijskoj razini u odnosu na stožernu.⁹⁷⁸ Među domaćim i lokalnim časnicima prevladavali su pravoslavci, prvenstveno s obzirom da je samo jedan od njih bio katolik. Katolici na ovoj poziciji, stoga, su većinom dolazili iz drugih dijelova Monarhije, ali i zemalja pod drugim vladarima, dok je samo jedan dolazio s prostora Hrvatsko-slavonskog kraljevstva ili vojne krajine.

Svi su satnici i satnici poručnici, osim Böhra, stanovali u stožernim mjestima svojih satnija, dok je on stanovao u Mitrovici s obzirom na čin 2. bojnika. Prosječna životna dob u trenutku popisa bila im je 43,94 godine, dok su prosječno u vojnoj službi bili 27,77 godina, prema čemu se vidi kako su u vojnu službu ulazili uglavnom vrlo mladi – prosječno sa 16 godina. Svi su imali neposredno ratno iskustvo, odnosno bili su ratni veterani, a prema godinama vojne službe čak ih je sedam bilo aktivno i za vrijeme Rata za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.), dok su mlađi svoje ratno iskustvo stekli tijekom Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.). U pogledu bračnog stanja i obitelji većina je bila oženjena, a samo su dvojica bila samci.

⁹⁷⁸ U odnosu na cjelovitu vjersku strukturu Pukovnije, katolici su u ovome slučaju bili izuzetno visoko zastupljeni s čak 62,5 %.

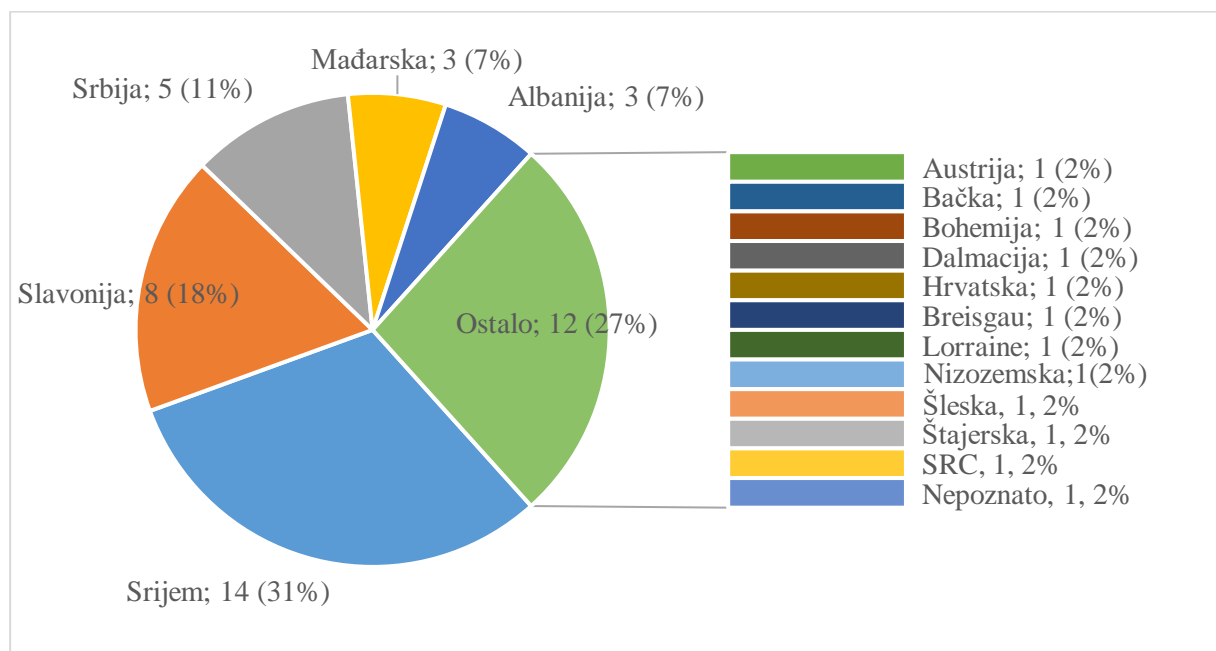
Samci su bili dva stranca iz udaljenih zemalja, Nizozemske i Bavorske. Od oženjenih, trojica nisu imala djece, dok su preostali ukupno imali 11 sinova i 12 kćeri. Ukupno 23 djece predstavljalo je prosječno 2,09 dijete po časniku s djecom, 1,64 po oženjenima i 1,44 po svima.⁹⁷⁹ U Petrovaradinskoj pukovnji 1772. godine zapovjednici satnija bili su u značajnijem udjelu oženjeni i imali su značajno više djece od pripadnika pukovnijskog stožera, a što se može dovesti u vezu sa zastupljenošću stranaca i onih koji su dolazili iz udaljenih dijelova Monarhije i kojima je bilo nešto teže održavati obiteljski život.

8.2.3. Ostali satnijski časnici i ukupni časnički profil

Osim zapovjednih časnika, u sastavu satnija u aktivnoj vojnoj službi Pukovnije bilo je još 45 viših časnika u činovima natporučnika, potporučnika i zastavnika. Svaka je satnija u svome popunjenom aktivnom sastavu trebala imati po jednog navedenog časnika, a u trenutku popisa upražnjene su bile pozicije zastavnika Potpukovnikove satnije, potporučnika Satnije Messina i zastavnika Satnije Babogredatz von Ehrenhügel. Osim upražnjenih, u trenutku popisa pet je časnika bilo odsutno, a kao razlog je za troje navedena bolest, dok je za dvoje navedeno posebno zaduženje. Na sljedećem grafikonu prikazana je struktura porijekla promatranih satnijskih časnika Petrovaradinske pukovnije prema navedenim zemljama u popisu, prikaz na 17. grafikonu.

⁹⁷⁹ Uključujući baruna Josepha von Messinu, premda za njega nisu navedeni podatci. Bez Messine, zapovjednici satnija prosječno su imali 1,47 djece.

Grafikon 17. Struktura natporučnika, potporučnika i zastavnika Petrovaradinske pukovnije u listopadu 1772. godine prema zemlji rođenja.⁹⁸⁰

Među promatranim satnijskim časnicima bilo je devet pojedinaca za koje je navedeno da su bili stranci,⁹⁸¹ a što je predstavljalo jednu petinu korpusa. Vidljivo je da se zastupljenost stranaca proporcionalno smanjivala sa snižavanjem promatranih činova i rangova unutar časničke hijerarhije. Osim stranaca koji su dolazili iz zemalja koje nisu bile pod vlašću habsburških vladara, također se značajno smanjivala i zastupljenost pojedinaca koji su dolazili iz drugih dijelova Monarhije.⁹⁸² Tako je u ovome slučaju čak 31 % časnika bilo porijeklom iz samoga Srijema. Gledano prema samom mjestu rođenja, svi su bili rođeni na krajiškom dijelu Petrovaradinske pukovnije, bilo u sklopu satnijskih područja ili slobodnih vojnih komuniteta.⁹⁸³ S obzirom na terminologiju i definiranje Srijema i Slavonije kod vojnih popisivača u promatranom popisu, a koji su zapadni dio Petrovaradinske pukovnije označavali kao Slavonija, 2 od 8 pripadnika kojima je navedena Slavonija kao zemlja rođenja zapravo su također bili rođeni na pukovnijskom području, točnije u Adaševcima i Račinovcima.⁹⁸⁴ Time je 36 % promatranog satnijskog časničkog korpusa bilo porijeklom s područja Petrovaradinske

⁹⁸⁰ Zemlje su navođene prema izvorniku. Prilikom ovog popisa vidljivo je razlikovanje Srijema, Slavonije, Hrvatske i Dalmacije kao zemalja porijekla, kao i Bačke i Mađarske, Austrije i Štajerske itd. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 2-17.

⁹⁸¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 2-17.

⁹⁸² Posebno je upečatljiv vrlo mali broj pojedinaca kojima je navedena Mađarska kao mjesto rođenja, a koja je bila zastupljena jednako kao i Albanija.

⁹⁸³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 2-17.

⁹⁸⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 3, 12.

pukovnije, čime je više od trećine bilo domaćih i lokalnih časnika prvoga reda, dok ih je ukupno bilo 51 % s prostora Hrvatsko-slavonskog kraljevstva ili vojne krajine.

Velika većina časnika koji su bili porijeklom s područja Petrovaradinske pukovnije bila je rođena prije nego što je pukovnija uspostavljena te su naknadno prešli pod nadležnost krajiške uprave. Prosječna je životna dob svih promatranih časnika bila 37,56 godina, dok su istovremeno imali 18,1 godinu aktivne vojne službe, a što je značilo da su vojnu karijeru prosječno započinjali s 19,46 godina. Gledano prema pojedinom činu, natporučnici su prosječno bili stari 43,13 godina i imali su 22,43 godine aktivne vojne službe, dok su potporučnici prosječno bili stari 39,93 godina i imali su 20,64 godina aktivne vojne službe. Natporučnici i potporučnici su stoga prema godinama života i iskustvu službe bili relativno ujednačeni, gdje su natporučnici bili samo u blagoj prednosti u obje kategorije, što je i očekivano s obzirom da se radilo o starijem činu. Zastavnici su prosječno imali 28,15 godina života i 10 godina iskustva aktivne vojne službe.⁹⁸⁵ Velika razlika između zastavnika na jednoj strani te natporučnika i potporučnika na drugoj, posljedica je činjenice što je čin zastavnika bio ulazni čin za časničku službu, odnosno najmlađi i početni čin koji su često zauzimali sinovi plemića i starijih časnika.

Prema vjerskoj strukturi u promatranom je časničkom kadru bilo 23 katolika i 22 pravoslavca. Udio katolika među časnicima proporcionalno se smanjivao s pogledom na niže činove i rangove, premda u manjem intenzitetu nego što je to bio slučaj kod udjela stranaca. S obzirom da je stanovništvo Srijema u drugoj polovici 18. stoljeća bilo pretežno pravoslavne vjeroispovijesti,⁹⁸⁶ povećavanje udjela lokalnih časnika značilo je i povećavanje udjela pravoslavaca. Tako je od 15 časnika rođenih na području Petrovaradinske pukovnije njih 5 bilo katoličke, a 11 pravoslavne vjeroispovijesti.⁹⁸⁷ Gledano prema pojedinom činu, među natporučnicima bilo je 12 katolika i 4 pravoslavca, među potporučnicima 5 katolika i 10 pravoslavaca, a među zastavnicima 6 katolika i 8 pravoslavaca.⁹⁸⁸ Katolici su dakle bili u velikoj prednosti u pogledu dva najstarija satnijska čina, satnika i natporučnika, dok je čin potporučnika bio najstariji čin u kojem su pravoslavci bili u većini (izuzev samog pukovnika).

Ratnih je veterana bilo navedeno 28, odnosno 62 %, a najzastupljeniji su bili među natporučnicima (75 %), zatim potporučnicima (67 %), te u konačnici najmanje među

⁹⁸⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 2-17.

⁹⁸⁶ Prilikom popisa 1767. godine na području Petrovaradinske pukovnije živjelo je približno 18,13 % katoličkog i 81,17 % pravoslavnog stanovništva. U 1772. godini omjer je bio još izraženiji u korist pravoslavaca jer je izvršena inkorporacija vlastelinstva Vojke, a gdje je u 11 naselja živjelo isključivo pravoslavno stanovništvo.

⁹⁸⁷ I u ovome slučaju katolici su bili skoro dvostruko više zastupljeni u odnosu na ukupnu vjersku strukturu stanovništva pukovnijskog područja.

⁹⁸⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 2-17.

zastavnicima (43 %). Od 17 časnika koji nisu imali neposredno ratno iskustvo, njih 5 je imalo 11 ili više godina aktivne vojne službe, što znači da su bili u vojsci tijekom barem jednog rata, ali da nisu imali priliku ići na bojište.⁹⁸⁹ Ovdje se posebno ističe potporučnik Ivan Stanimirovich iz Satnije Nicolich von Velles, koji je prilikom popisa imao 43 godine i čak 25 godina aktivne vojne službe, što znači da je unovačen još za vrijeme Rata za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.) i da je bio aktivan tijekom cijelog trajanja Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.). Potporučnik Stanimirovich bio je jedan od lokalnih časnika, pravoslavac iz Rače koji je još uvijek živio u svome rodnom mjestu.⁹⁹⁰ Godine 1759. godine pronalazimo ga u aktivnoj vojnoj službi Petrovaradinske pukovnije na mjestu zastavnika Satnije Schudovich,⁹⁹¹ a promaknuće u potporučnika Satnije Böhr dobio je u travnju 1764. godine.⁹⁹² Iz navedenog je očigledno kako je svoju vojnu karijeru proveo upravo u Petrovaradinskoj pukovnji, odnosno kako je bio unovačen već prilikom njezine uspostave 1747. godine. S obzirom da je Rat za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.) tada bio na izmaku, nije neobično što nije odmah bio poslan na bojište. Međutim, situacija je izuzetno drugačija kada je u pitanju Sedmogodišnji rat (1756. – 1763.), dugogodišnji sukob koji je uvelike iscrpio Pukovnju i u kojem je ona sudjelovala s barem jednim bojnim bataljunom prilikom svake vojne kampanje.

Tri su časnika bila unovačena tijekom posljednjih godina Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.),⁹⁹³ stoga je izgledno kako su izbjegli rotaciju odlaska na bojište. Posljednji slučaj bio je natporučnika Kaspara Remebera, također iz Satnije Nicolich von Velles, a koji je imao 15 godina aktivne vojne službe, što ukazuje da je najizglednije bio unovačen tijekom prvih godina Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.). Međutim, natporučnik Rember bio je stranac iz Šleske (Wrocławawa)⁹⁹⁴ te nije služio u Petrovaradinskoj pukovnji tijekom trajanja rata, stoga je manje relevantan jer nije poznato gdje se točno i u kojem svojstvu nalazio u to vrijeme. Potporučnik Stanimirovich bio je stoga jedinstven slučaj u Pukovnji, jer su svi drugi časnici koji su bili aktivni kroz više godina Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.) bili eventualno poslani na bojišnicu. Njegov bi primjer stoga trebao svjedočiti o tome kako je bilo moguće provesti 7 godina rata kao časnik u krajiškoj pješačkoj pukovnji bez stjecanja ratnog iskustva, premda je to bilo nezamislivo, barem s obzirom na situaciju koju je imala Petrovaradinska pukovnja. Detaljnijim uvidom u časnički kadar tijekom vojnih kampanja 1759. – 1761. godine zastavnik

⁹⁸⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 2-17.

⁹⁹⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 10.

⁹⁹¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1759., *Monath Tabella*, fol. 2.

⁹⁹² HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1764., *Monath Tabella*, fol. 3.

⁹⁹³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 10, 13, 17.

⁹⁹⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 10.

Ivan Stanimirovich pronalazi se u sastavu Pukovnikove satnije od siječnja 1760. godine⁹⁹⁵ te je na toj poziciji ostao sve do srpnja iste godine, odnosno kada je bojni bataljun koji je se nalazio na bojišnici ojačan 10. bojnom kolonom Petrovaradinske pukovnije, a kada prelazi u sastav Satnije Raikovich.⁹⁹⁶ Istaknuti zastavnik, stoga, ne samo da je imao neposredno ratno iskustvo, nego je bio dijelom korpusa pod zapovjedništvom pukovnika Lanjusa koji je daleko najdublje u kontinuitetu ostao na bojišnici.⁹⁹⁷ Stoga se očigledno u njegovome slučaju u popisu 1772. godine radilo o pogrešci prilikom sastavljanja popisa.

Jednako kao i ratnih veterana, u promatranom satnijskom časničkom kadru bilo je i oženjenih pojedinaca (28; 62,22 %), a od kojih je 16 (57 %) imalo djecu. Časničke je djece ukupno bilo 38, točnije 23 sina i 15 kćeri,⁹⁹⁸ a što je činilo prosječno 2,38 djece po jednom oženjenom časniku s djecom, 1,36 po jednom oženjenom i ukupno prosječno 0,84 u pogledu na sve časnike. U pogledu na stožerne pripadnike i na zapovjednike satnija, promatrani satnijski časnici bili su u značajno manjem postotku oženjeni, ali su oženjeni pojedinci imali nešto više djece. Međutim, u konačnici su imali najmanje časničke djece u pogledu na cjelokupni pukovnijski časnički kadar, s obzirom na vrlo nizak broj oženjenih pojedinaca i shodno tome onih koji su imali djecu. Djecu je imao tek svaki treći promatrani satnijski časnik.⁹⁹⁹

Uzme li se u obzir cjelokupni časnički kadar Petrovaradinske pukovnije, dolazimo do sljedećih podataka u pogledu obiteljske strukture. Petrovaradinska pukovnija u aktivnom stanju u listopadu 1772. godine imala je ukupno 75 stožernih i viših časnika,¹⁰⁰⁰ od kojih je oženjeno bilo 54 (72 %). Među oženjenima, 33 imalo je djecu (61,11 %), dok 21 nije imalo (39,62 %), a što je značilo da je od ukupnog broja časnika njih 44 % imalo obitelj s djecom. Časničke je djece ukupno bilo 74, a što je bilo približno jedno dijete po časniku u aktivnoj službi. Uzmemo li u obzir da su časnici mahom bili u tridesetim i četrdesetim godinama, uzrok je navedenih podataka pretežno bio povezan s naravi časničke i vojne službe, premda ne treba u potpunosti isključiti i učinak mlađeg dijela kadra koji je još uvijek imao izgledniju perspektivu skore ženidbe. Prosječna je dob 21 časnika samca bila 30,76 godina, s tim da ih je 12 bilo u dobi od 19 do 29 godina.¹⁰⁰¹ S obzirom na to da nije navedeno kada su stupili u brak ne može se još

⁹⁹⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1760., fol. 1.

⁹⁹⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1760., fol. 14-15.

⁹⁹⁷ Više u potpoglavlju *Od Landeshuta do Hubertusburga (1763.)*.

⁹⁹⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 2-17.

⁹⁹⁹ Gotovo je bio identičan udio među satnijskim časnicima onih koji su imali obitelji s djecom, s onima koji su bili porijeklom s područja Petrovaradinske pukovnije.

¹⁰⁰⁰ Četrnaest stožernih časnika i činovnika, 16 zapovjednika satnija i 45 ostalih satnijskih časnika.

¹⁰⁰¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 1-17.

uvijek odrediti utjecaj uvođenja ženidbenih pologa 1767. godine za sve časnike krajiških pukovnija.

Analizom poznatih podataka o životnoj dobi, godinama službe i ratnog iskustva za cjelokupni kadar stožernih i viših časnika Petrovaradinske pukovnije u listopadu 1772. godine, dolazi se do rezultata da je prosječni časnik u aktivnoj vojnoj službi bio star 39 godina i 6 mjeseci,¹⁰⁰² da je imao 20 godina i 5 mjeseci iskustva aktivne vojne službe¹⁰⁰³ i da je bio ratni veteran.¹⁰⁰⁴ S obzirom na to da su časnici prosječno imali više od 2 desetljeća iskustva aktivne vojne službe te da ih je tri četvrtine bilo ratnih veterana, jasno je kako je Petrovaradinska pukovništva početkom 1770-ih raspolagala s iskusnim i dokazanim kadrom viših časnika.

8.2.4. Satnijski aktivni vojni sastav

Petrovaradinska pukovništva bila je podijeljena na 16 satnijskih područja kao upravnih cjelina i na 16 satnija kao vojno-taktičkih jedinica. Svaka je satnija u listopadu 1772. godine prema propisima trebala brojati 255 pripadnika, od kojih 4 viša časnika, jednog furira, 34 dočasnika i 216 običnih vojnika. Dočasnici i obični vojnici bili su nadalje podijeljeni u 3 vojna roda: pješake, oštrostrijelce i topnike. Struktura aktivnih sastava satnija Petrovaradinske pukovnije u listopadu 1772. godine nalazi se na 36. tablici.

Tablica 36. Struktura aktivnog vojnog sastava pojedinih satnija Petrovaradinske pukovnije u listopadu 1772. godine.¹⁰⁰⁵

Satnija	Viši časnici i furiri	Pješaci	Oštrostrijelci	Topnici	Ukupno (popunjenost)
Tjelesna	5	149	16	74	244 (96 %)
Pukovnikova	5	239	16	75	335 (131 %)
Potpukovnikova	4	122	17	72	215 (84 %)
1. bojnika	5	124	18	71	219 (86 %)

¹⁰⁰² Životna dob poznata je za 73 od 75 pripadnika pukovnijskog časničkog kadra. Isto.

¹⁰⁰³ Godine aktivne vojne službe poznate su za 53 od 75 pripadnika pukovnijskog časničkog kadra. Isto.

¹⁰⁰⁴ S obzirom na to da je na isti način u popisu označavano kada podatci nisu bili poznati kao i kada netko nije imao iskustvo rata, ne može se točno odrediti za koliko je časnika ovaj podatak bio nepoznat popisivačima, a za koliko su znali da nisu imali vojno iskustvo. Sa sigurnošću se može utvrditi kako su popisivači naveli za 54 časnika da su imala neposredno iskustvo rata, stoga je taj broj u stvarnosti mogao biti samo veći. Isto.

¹⁰⁰⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 2-17.

2. bojnika	5	148	17	73	243 (95 %)
Putnik	5	176	19	70	270 (106 %)
Raikovich	5	163	16	74	257 (101 %)
Jovanovich	5	238	16	69	328 (129 %)
Nicolich von Velles	5	156	19	69	249 (98 %)
Cumanovich	5	166	15	70	256 (100 %)
Obucina	5	110	17	70	202 (79 %)
Messina	4	163	17	68	252 (99 %)
Milutinovich	5	178	15	70	268 (105 %)
Babogredatz von Ehrenhügel	4	216	18	67	305 (120 %)
Stupan von Ehrenstein	5	117	18	68	208 (82 %)
Kalb	5	164	16	70	255 (100 %)
Ukupno	77	2629	270	1130	4106

Petrovaradinska je pukovnija u sklopu svojih 16 satnija u aktivnom vojnom stanju imala 4106 pripadnika, čime je prelazila predviđenu normu popunjenog stanja od 4080 pripadnika bez pukovnijskoga stožera za 26 pojedinaca. Aktivni sastav pukovnije sastojao se od 77 viših časnika i furira (1,86 %), 2629 pješaka (64,03 %), 270 oštrostrijelaca (6,58 %) i 1130 topnika (27,52 %). Jedna je satnija prosječno imala 164 pješaka, 17 oštrostrijelaca i 71 topnika, odnosno, ukupno s višim časnicima prosječno 257 aktivnih pripadnika. Oštrostrijelci i topnici, novi vojni rodovi uvedeni 1769. godine umjesto ukinutih grenadira, ukupno su predstavljali približno jednu trećinu svake satnije, te time i jednu trećinu ukupnog pukovnijskog sastava (34,1 %). S obzirom na predviđene norme u pogledu ukupnog broja aktivnih pripadnika te broja oštrostrijelaca i topnika, vidljivo je kako je Petrovaradinska pukovnija u listopadu 1772. godine bila primjereno popunjena prema propisima, bez obzira na odstupanja u pogledu pojedinih satnija.

Premda je kao cjelina bila primjereno popunjena i stoga zasigurno u potpunosti spremna odgovoriti u predviđenim kapacitetima na nove izazove budućih ratova, na lokalnoj mikrorazini odstupanja u popunjenosti pojedinih satnija i dalje su bila značajna. Samo je Satnija Kalb imala točno 255 pripadnika kako je bilo i propisano, dok su sve ostale satnije imale određenu razinu odstupanja. Odstupanja od propisane norme najviše su bila izražena u slučaju satnija Pukovnika (Drenovačka), Jovanovich (Banovačka) i Babogredatz von Ehrenhügel (Martinačka) na jednoj strani, te Potpukovnika (Šimanovačka), Obuchina (Adaševačka) i Stupan von Ehrenstein (Boljevačka) na drugoj strani. Prve su satnije imale 20 - 30 % više aktivnih pripadnika u svome sastavu, dok su posljednje satnije imale 15 - 20 % manje. Najveća je pojedinačna razlika bila između satnija Pukovnika i Obucina, gdje je Pukovnikova satnija imala 133 više aktivnih pripadnika od Obucine.

Usporedi li se navedeno stanje s onim iz 1767. godine, uočava se nekoliko ključnih posljedica dodatne teritorijalizacije i reorganizacije satnijskih prostora. Drenovačka satnija 1767. godine bila je Bojnikova te je imala daleko najviše aktivnih pripadnika (277) i stopu popunjenosti preko propisane norme (115 %), a njezinom satnijskom području tijekom reorganizacije dodano je još jedno naselje, Vrbanja.¹⁰⁰⁶ Stoga nije neobično što je upravo ova satnija ostala najbrojnijom te se njezina popunjenost samo dodatno povećala na 131 %. Premda je njezino satnijsko područje očigledno bilo nerazmjerno veliko i mnogoljudno, odlučeno je dodatno ga proširiti na Vrbanju, jer zbog zemljopisnih uvjeta i udaljenosti od drugih dijelova i naselja Pukovnije nije bilo pogodno priključivati njezina naselja drugim satnijskim prostorima. Priključenjem Vrbanje, Drenovačka satnija okupila je sva naselja na krajnjem zapadu pukovnijskoga prostora i pokrivala je polovicu granice s Brodskom pukovnijom. S druge strane, Satnija Obucina (Adaševačka) graničila je s Drenovačkom i pokrivala je većinu granice s Brodskom pukovnijom 1767. godine, te je imala na svome prostoru 7 naselja i također prekobrojan aktivni sastav (106 %). Međutim, tijekom reorganizacije satnijskih područja njoj su oduzeta južna naselja Vrbanja i Lipovac, čime je izgubila granicu s Drenovačkom satnijom i praktički polovicu svoga teritorija.¹⁰⁰⁷ S obzirom na to da nije dobila druga naselja kao kompenzaciju, reorganizacija se na nju odrazila izrazito negativno te je 1772. godine bila satnija s najmanjom popunjenošću i nedostatkom od čak 53 pripadnika.

¹⁰⁰⁶ Vojne su vlasti očigledno iskoristile priliku i Vrbanju priključile Drenovačkoj satniji jer je prema zemljopisnim uvjetima u potpunosti naginjala njezinom području. Više o u potpoglavlju *Bojnikova (Drenovačka) satnija*.

¹⁰⁰⁷ Između naselja Vrbanja i Lipovac protezao se veliki korpus gustih šuma. *Petrovaradinska pukovnija. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcija 25, 26.

Dok je Adaševačka satnija bila gubitnik reorganizacije, najveći dobitnik bila je Banovačka satnija. U 1767. godini Banovačka satnija bila je Potpukovnikova, te se sastojala samo od naselja Banovaca i Batajnice i imala je samo 127 aktivnih pripadnika, odnosno 52,9 % popunjenost aktivnog sastava. Pet godina kasnije zvala se Satnija Jovanovich, a području su joj dodana nova naselja Vojka i Stara Pazova, te je u aktivnom sastavu imala čak 328 aktivnih pripadnika, odnosno 129 % popunjenosti aktivnog stanja. Bilo je to povećanje u broju aktivnih pripadnika veće od 2 i pol puta, te je od satnije koja je imala postotak popunjenosti među najmanjima, prešla u redove satnija s najvećim postotkom popunjenosti.

Ekstremne promjene u pogledu pojedinih satnijskih područja bile su djelomično rezultat objektivnih zemljopisnih mogućnosti jer su vojne vlasti bile njima ograničene prilikom reorganizacije. Prvenstveno se radilo o činjenici da je dodatna teritorijalizacija pukovnijskoga područja provedena na njezinom istočnom dijelu, a što je bilo pogodno s obzirom na to da je istočni pukovnijski dio 1767. godine bio u vrlo nepogodnom stanju glede mogućnosti ispunjavanja svojih obaveza novačenja predodređenog broja ljudi. To je dovelo do situacije da je nakon teritorijalizacije istočni dio značajno ojačan, dok je zapadni ostao nepromijenjen, te se na zapadnom mogla provesti samo manja preraspodjela.¹⁰⁰⁸ Granica zapadnog i koridorskog pukovnijskog područja i dalje je bilo naselje – satnija Laćarak. Ojačavanje istočnog dijela i djelomično središnjeg moglo se bez većih poteškoća „preliti“ i na cjelokupni središnji i na koridorski dio područja Pukovnije. To je i učinjeno sve do graničnog naselja Laćarka, jer je područje Mitrovičke satnije pojačano s dodatnim naseljem – Šašincima.¹⁰⁰⁹

S obzirom na činjenicu da je Petrovaradinska pukovnja u listopadu 1772. godine raspolagala s dovoljno aktivnih pripadnika, te da je unutarnja raspodjela među satnijama bila neravnomjerna, potvrđuje se zaključak kako je vojnim vlastima ukupna pukovnijska situacija bila u prvenstvenome planu, dok je niža satnijska razina bila od drugotne važnosti. Organizacija na razini satnija i satnijskih područja imala je i dalje značajna odstupanja, a određeni potezi vojnih vlasti, prvenstveno na zapadnom dijelu pukovnijskoga područja, išli su u smjeru pojačavanja ili održavanja tih odstupanja. Prostorna blizina, mogućnost sudjelovanja na vojnim vježbama na razini satnija, pristupačnost kontrole satnijskoga područja, očigledno je u određenim slučajevima imalo veći utjecaj prilikom organizacije od samoga popunjavanja propisanog aktivnog vojnog stanja.

¹⁰⁰⁸ Preraspodjelom je područje Satnije Obuchina (Adaševačke) izgubilo 2 naselja koja su dodijeljena područjima Pukovnikove satnije (Drenovačke) i Satnije Nicolich (Morovičke). Području Satnije Nicolich uzeto je pola Kuzmina koji je od tada u potpunosti pripao području Satnije Babogredatz von Ehrenhügel (Martinačke). HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 3, 10, 13, 15.

¹⁰⁰⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 7.

8.2.5. Obilježja petrovaradinskih krajišnika

Osim pripadnosti pojedinim vojnim rodovima i satnijama, popis donosi i niz drugih vrijednih podataka za pojedine aktivne krajišnike Petrovaradinske pukovnije. Struktura aktivnih sastava satnija Petrovaradinske pukovnije prema vjeroispovijesti, prema prosječnoj životnoj dobi, prosječnim godinama aktivne službe te pojedincima koji su bili ratni veterani i koji su bili stranci nalazi se na 37. tablici.

Tablica 37. Struktura aktivnih pripadnika satnija Petrovaradinske pukovnije prema vjeroispovijesti, životnoj dobi, godinama službe, ratnom iskustvu i podrijetlu u listopadu 1772. godine.¹⁰¹⁰

Satnija	Katolici	Pravoslavci	Protestanti	Prosječna dob	Godine službe	Ratno iskustvo	Stranci
Tjelesna	4	240	0	25,42	8,31	84	1
Pukovnikova	276	59	0	23,05	6,97	84	2
Potpukovnikova	6	209	0	24,36	3,72	6	3
1. bojnika	3	215	1	24,2	8,31	65	3
2. bojnika	4	239	0	24,76	7,86	52	3
Putnik	103	167	0	24,62	7,87	85	9
Raikovich	3	254	0	23,56	6,48	41	91
Jovanovich	4	282	42	24,58	5,96	45	4
Nicolich von Velles	63	185	1	26,09	7,83	53	1
Cumanovich	2	254	0	23,23	5,72	23	1
Obucina	38	164	0	24,84	7,24	49	0
Messina	6	246	0	23,53	3,57	3	1
Milutinovich	2	265	1	23,77	6,27	29	4

¹⁰¹⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 2-17.

Babogredatz von Ehrenhügel	3	302	0	23,39	5,33	44	10
Stupan von Ehrenstein	2	206	0	23,69	6,79	36	6
Kalb	109	146	0	24,14	7,62	64	8
Ukupno	628	3433	45	24,17	6,59	763	147

Među krajišnicima u aktivnoj vojnoj službi satnija Petrovaradinske pukovnije bilo je 15,29 % katolika, 83,61 % pravoslavaca i 1,1 % protestanata.¹⁰¹¹ Pravoslavaca je u službi ukupno bilo 5,5 puta više nego katolika, što očigledno nije bilo od presudnog utjecaja na strukturu časničkog kadra, a gdje su katolici bili u većini. Međutim, ukupni aktivni sastav relativno je vjeran odraz vjerske strukture stanovništva pukovnijskog prostora.¹⁰¹² U pogledu pojedinih satnija prema vjerskoj strukturi, jedino je Pukovnikova bila većinski katolička (82,39 %), dok su značajan udio katolika imale još satnije Putnik (38,15 %), Nicolich von Velles (25,3 %), Obucina (18,81 %) i Kalb (42,75 %). Preostale satnije bile su pretežno pravoslavne s udjelom katolika ispod 5 %. Područje Satnije Kalb bilo je gotovo isključivo nastanjeno katoličkim stanovništvom 1767. godine,¹⁰¹³ ali su mu prilikom reorganizacije satnijskih područja priključena dva većinski pravoslavna sela, a što je rezultiralo time da je 1772. godine većinski aktivni satnijski sastav postao pravoslavni.¹⁰¹⁴ Sve satnije sa značajnijim udjelom katoličkih krajišnika bile su na zapadnom ili koridorskom dijelu Pukovnije.

¹⁰¹¹ Protestanti su na područje Petrovaradinske pukovnije došli u razdoblju između 1769. i 1771. godine i naselili su se na pustari Pazove (Stara Pazova). Time su postali trajna stvarnost pukovnijskoga područja i aktivnog vojnog stanja do kraja stoljeća. Tijekom 1770-ih godina izgradili su bogomolju bez zvonika i imali su evangelističkog pastora Samuela Spannagela, a nakon Patenta o vjerskoj toleranciji 1781. godine dobivaju i učitelja trivijalne škole Josepha Morvaya. Pastora i učitelja morali su samostalno uzdržavati. Nujić, „Protestanti u službi“, str. 300-317; Josef Pindor, *Die Evangelische Kirche Kroatien-slavoniens in vergangenheit und gegenwart*, Burchdruckerei Carl Laubner, Osijek, 1903., str. 62-63; Slavko Gavrilović / Славко Гавриловић, „Prilog istoriji Slovača u Staroj Pazovi 1770-1848“ / Прилог историји Словака у Старој Пасови 1770-1848/, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu / Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* / vol. 16, br. 1, 1973., str. 63-68; Stopfer, *Statistik*, str. 233.

¹⁰¹² Točna vjerska struktura stanovništva Petrovaradinske pukovnije za 1772. godinu nije poznata, ali se može približno pretpostaviti uz uvažavanje svih ograničenja. Inkorporacijom vlastelinstva Vojke 1767. godine područje Pukovnije povećalo je broj svog pravoslavnog stanovništva za približno 5890 pojedinaca, a što je činilo 14,82 % osnovnog stanovništva pukovnijskog područja ili pak povećanje pravoslavnog stanovništva za 18,14 %. Osim navedenog, na pukovnijskom područja izvršena je dodatna kolonizacija i teritorijalizacija, ali trenutno dostupni podatci nisu precizni kao u slučaju vlastelinstva Vojke. Međutim, sigurno je da se u posljednjem slučaju nikako nije radilo isključivo o pravoslavcima, nego u značajnom udjelu i o katolicima i protestantima, ali je njihov broj ukupno bio značajno manji nego u slučaju Vojčana. Stoga je povećanje udjela pravoslavnog stanovništva na približno 83 %, te smanjivanje udjela katoličkog stanovništva na približno 15 % u odnosu na 1767. godinu očekivano.

¹⁰¹³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., fol. 10.

¹⁰¹⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 13.

Prosječna životna dob krajišnika bila je relativno ujednačena prema pojedinim satnijama, uz varijacije od 23,23 godine u slučaju Satnije Cumanovich do 26,09 godina u slučaju Satnije Nicolich von Velles. Prosječna životna dob svih krajišnika i viših časnika u satnijskoj službi, bez pripadnika stožera i prekobrojnih časnika, bila je 24,17 godine.¹⁰¹⁵ Prosječna životna dob svih pripadnika u pukovnijskoj aktivnoj službi, dakle sa stožernim časnicima, bila je neznatno viša i iznosila je 24,23 godine.¹⁰¹⁶

Najstariji pripadnik u aktivnoj satnijskoj službi bio je 65-godišnji natporučnik satnije 1. bojnika Ivan Marly, katolik i stranac porijeklom iz Breisgaua, dok je najmlađi bio 14-godišnji bubnjar Satnije Messina Gajo Marcovich, pravoslavac iz Ugrinovaca. Osim natporučnika Marlya, u satnijskoj službi stariji od 60 godina, bio je još samo satnik Stanoje Cumanovich, dok su satnik Joseph von Kalb te natporučnici Jovan Klobuczar i Ferdinand Mierth imali po 60 godina. S obzirom da među članovima stožera nije bilo starijih pojedinaca, navedeni su ujedno bili i najstariji aktivni pripadnici Petrovaradinske pukovnije. Osim bubnjara Marovicha, u aktivnoj pukovnijskoj službi mlađih od 16 godina bilo je još 4 i svi su preostali imali 15 godina. Od ukupno 5 pripadnika koji su bili mlađi od 16 godina, njih trojica bili su bubnjari, dok je jedan bio puhač i jedan obični pješak. Posebno je zanimljivo kako su dva bubnjara i jedini puhač imali već tri godine aktivne vojne službe, što znači da su bili unovačeni s 11 i 12 godina. Jedini obični pješak koji je imao 15 godina imao je 6 mjeseci iskustva aktivne vojne službe. Bubnjari i puhači novačeni su dakle vrlo mladi, s već navršениh 11 godina, dok su pješaci novačeni najranije s 15 godina.¹⁰¹⁷

Najstariji pojedinci koji su se našli na pukovnijskom popisu bili su časnici u mirovini, upisani pod kategorijom prekobrojnih i stoga nisu bili u trenutnom aktivnom sastavu. Njih je bilo 7, u sastavu 3 natporučnika i 4 zastavnika, a prosječno su imali 72 godine. Najstariji među njima bio je natporučnik Ostoja Vulletich, pravoslavac iz Laćarka, s čak 94 godine. Najmlađi pripadnik ove kategorije bio je zastavnik Ded Ivan Kossovich, katolik iz Albanije koji je živio u Hrtkovicima i koji je imao 62 godine. Oni su za razliku od aktivnih časnika, koji su živjeli u časničkim stanovima, svi živjeli u obiteljskim kućama u naseljima diljem pukovnijskog područja.¹⁰¹⁸

¹⁰¹⁵ Za 7 pripadnika nije bila upisana životna dob, stoga je konačni izračun napravljen na uzorku od 4099 aktivnih pripadnika u satnijama Pukovnije (99,83 %). HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 2-17.

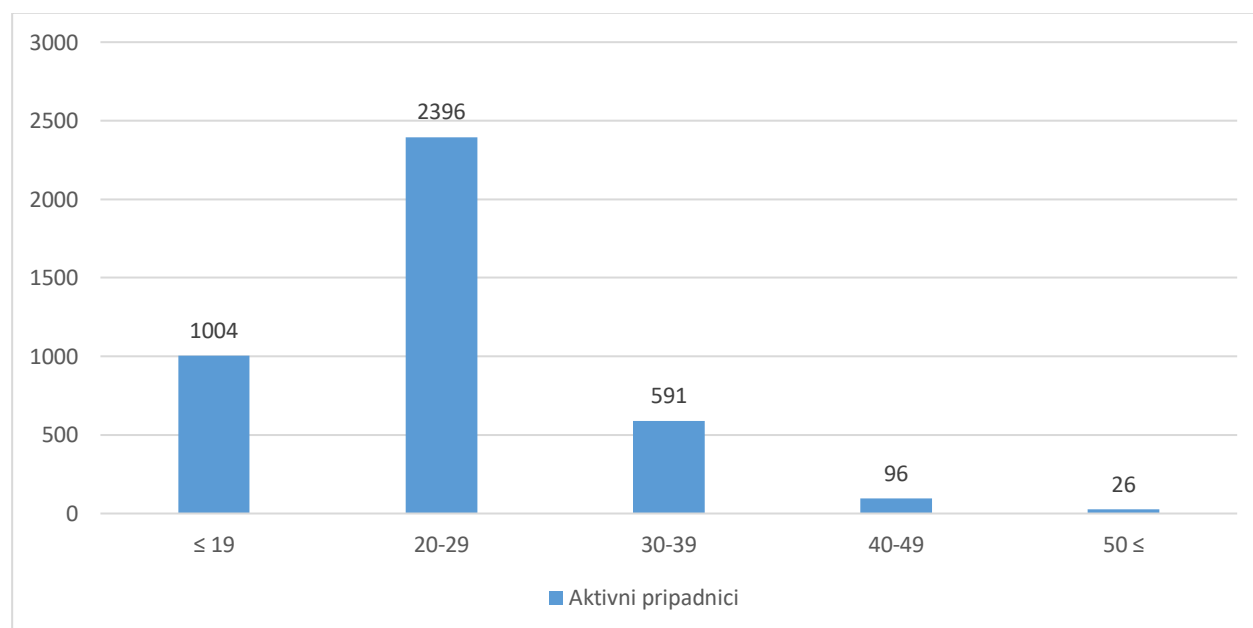
¹⁰¹⁶ S obzirom na to da je svim stožernim časnicima bila upisana životna dob, uzorak je u ovome slučaju bio 4113 aktivnih pripadnika. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 1-17.

¹⁰¹⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 1-17.

¹⁰¹⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 1.

Aktivna vojna služba u pravilu je trajala najviše do 60. godine života, dok je samo u posebnim prilikama za više časnike mogla biti i produžena. Međutim, s obzirom da je u 50-im godinama bilo 21 aktivnih pripadnika Pukovnije, a što je činilo svega 0,5 % aktivnog stanja, moglo bi se i te godine života kategorizirati kao izuzetak ili pak vrlo rijetke i slabo zastupljene, unatoč činjenici da je prema osnovnim odrednicama krajiškoga života vojna obaveza bila od 16. do 60. godine. Stvarnost je ipak bila drugačija, te je velika većina krajišnika bila demobilizirana već u 30-im i 40-im godinama.¹⁰¹⁹ Tome u prilog ide činjenica da je u 40-im godinama bilo 96 aktivnih pripadnika, a što je činilo svega 2,3 % aktivnog sastava. S obzirom na to da je predviđeni interval sposobnosti za vojnu službu bio 44 godine, od 16. do 60. godine života, srednja vrijednost bila bi 38. godina života. Aktivnih pripadnika Petrovaradinske pukovnije koji su imali 38 godina ili više, u listopadu 1772. godine bilo je ukupno 166, a što je činilo svega 4 % ukupnog aktivnog sastava, dok je onih s 37 godina i manje bilo 3947, odnosno 95,8 % ukupnog aktivnog sastava.¹⁰²⁰ Životna dob aktivnih pripadnika Petrovaradinske pukovnije u listopadu 1772. godine prema desetljećima nalazi se na 3. histogramu.

Histogram 3. Životna dob aktivnih pripadnika Petrovaradinske pukovnije u listopadu 1772. godine.¹⁰²¹

¹⁰¹⁹ Premda izuzetak, također je zabilježen i slučaj Trifuna Obczicha, pravoslavca iz Morovića, koji je unovačen 1. travnja 1772. godine u aktivni sastav Satnije Nicolich von Velles kao topnik po prvi put tek u 46 godini života. Trifun je bio obični vojnik i došao je iz kategorije poluinvalida. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 10.

¹⁰²⁰ Za preostalih 0,2 % životna dob bila je nepoznata. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 1-17.

¹⁰²¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 1-17.

S obzirom da je čak 83,15 % aktivnih pripadnika Petrovaradinske pukovnije imalo do 29 godina, vidljivo je kako je krajiška vojna služba u stvarnosti pretežno trajala najkasnije do sredine 30-ih godina. Pojedinci koji su bili unovačeni tijekom prvih godina nakon osnutka Petrovaradinske pukovnije, gotovo su u potpunosti izašli iz aktivne službe do 1772. godine. Dvadeset i pet godina koje su protekle od osnutka do promatranog popisa predstavljalo je tek tri godine više od polovice predviđenog intervala životne dobi koji je određivao pojedince kao vojno sposobne. U teoriji, krajišnik koji je bio unovačen 1747. godine kao 20-godišnjak u vrijeme popisa imao bi 45 godina i 25 godina aktivne vojne službe, te je ispred sebe mogao imati još jedno i pol desetljeće službe. Pojedinci koji su bili unovačeni 1747. godine sa 16 godina u trenutku popisa imali bi 41 godinu, a s obzirom na vrlo mali broj onih koji su bili u 40-im godinama jasno je kako je više od 97 % inicijalno unovačenih u međuvremenu izašlo iz aktivne službe.

Prethodni zaključak dodatno potvrđuje uvid u godine iskustva vojne službe, gdje se pronalazi ukupno 108 aktivnih pripadnika u satnijskoj službi koji su imali 22 ili više godina iskustva,¹⁰²² a što je predstavljalo 2,67 % pripadnika satnijskih sastava za koje je poznat navedeni podatak.¹⁰²³ Međutim, čak 40 od spomenutih 108 pojedinaca imalo je 27 ili više godina iskustva aktivne vojne službe, a što izravno upućuje na činjenicu da su u vojnu službu ušli i prije osnivanja Petrovaradinske pukovnije. U ovom se slučaju radi o časnicima, strancima, kasnije naseljenima s drugih prostora Hrvatsko-slavonske vojne krajine i stanovnicima Drenovačke satnije.¹⁰²⁴ Neki od njih u Petrovaradinsku pukovniciju došli su tijekom početnoga razdoblja, dok je drugi dio došao naknadno, bilo naseljavanjem ili premještajem. U slučaju da su svi navedeni došli u razdoblju od 1747. do 1750. godine, odnosno tijekom prvih godina nakon uspostave Pukovnije, i dalje bi ih bilo manje od 3 % ukupnog aktivnog sastava.¹⁰²⁵

Stvarno trajanje aktivne vojne službe u slučaju krajišnika Petrovaradinske pukovnije najbolje pokazuje prosječno iskustvo njezinih satnijskih pripadnika, a koje je iznosilo 6,59

¹⁰²² Dvadeset i dvije godine vojne službe značile su da je pojedinac morao biti unovačen najkasnije 1750. godine, premda je mogao biti unovačen i ranije te u nekom kasnijem periodu privremeno biti u stanju prekobrojnih. U ovome slučaju godine od 1747. do 1750. godine uzete su kao trogodišnje inicijalno razdoblje, a čime se nastoji izbjeći ograničenost isključivo na 1747. godinu.

¹⁰²³ Godine iskustva vojne službe ukupno su navedene za 4038 pripadnika Petrovaradinske pukovnije i isključivo za pripadnike satnija. Za stožerne časnike ovaj podatak nije navođen. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 1-17.

¹⁰²⁴ Krajnje zapadni dio Petrovaradinske pukovnije jedini je pripadao Slavonskoj vojnoj krajini i prije uspostave Pukovnije 1747. godine, dok je preostali prostor u krajiški sustav ušao tek tada.

¹⁰²⁵ Pojedinaca koji su bili unovačeni tijekom razdoblja od 1747. do 1750. godine prema procjeni autora bilo je između 1,5 i 2 % u aktivnoj službi i 1772. godine. Procjena je dobivena izlučivanjem viših časnika koji su naknadno došli u Pukovniciju premještajem i onih koji su naknadno naseljavani iz drugih dijelova Hrvatsko-slavonske vojne krajine.

godina. To znači da je velika većina njezinih pripadnika u vojnu službu ušla tek u razdoblju nakon Sedmogodišnjeg rata (1756. - 1763.). Međutim, u ovome slučaju posebnu pozornost treba obratiti na činjenicu da je 1763. godine u njenom aktivnom sastavu bilo između 2800 i 2900 pojedinaca,¹⁰²⁶ te da je veliki broj novih pojedinaca u aktivni sastav uključen u razdoblju od 1767. do 1772. godine, odnosno tijekom dovršetka formiranja Pukovnije. Ova posebnost očitovala se i na veće razlike između pojedinih satnija u pogledu prosječnog iskustva aktivne vojne službe. Pripadnici Tjelesne satnije i Satnije 1. bojnika prosječno su imali iznad 8 godina iskustva aktivne vojne službe, dok su na drugoj strani pripadnici Potpukovnikove satnije i Satnije Messina imali ispod 4 godine. Značajno niža razina iskustva aktivne vojne službe kod posljednje dvije satnije bila je rezultat činjenice da su se njihovi prostori sastojali isključivo od novouključenih naselja bivšeg vlastelinstva Vojke te je većina pripadnika imala 5 godina ili manje aktivne vojne službe. Primjerice, u Satniji Messina samo su 4 pripadnika imala više od 5 godina aktivne vojne službe (satnik, natporučnik, narednik i furir), dok je čak 43 bilo novouključenih 1. travnja 1772. godine.¹⁰²⁷ Također se u Satniji Messina nalazio pojedinac koji je imao najmanje iskustva aktivne vojne službe u cijeloj Petrovaradinskoj pukovnji, a radilo se o kadetu barunu Philippu von Messini. Kadet Messina pristupio je Pukovnji tek prethodnoga dana uz opasku „iz novih stranaca“ (*Von Neu auswärtig*),¹⁰²⁸ a ovo mu je bila prva vojna služba.¹⁰²⁹

Unatoč činjenici da je prosječna razina iskustva aktivne vojne službe bila značajno smanjena zbog navedenih razloga dodatne teritorijalizacije i uključivanja većeg korpusa stanovništva u krajiški prostor tijekom posljednjih 5 godina uoči promatranog popisa, uvidom u isključivo „stare“ krajiške satnijske prostore dolazi se do rezultata kako su njihovi krajišnici imali približno između 7 i 9 godina iskustva aktivne vojne službe. Štoviše, naselja Pukovnikove satnije, a koja su bila unutar krajiškog prostora i prije uspostave Petrovaradinske pukovnije,

¹⁰²⁶ U studenome 1763. godine Petrovaradinska pukovnja brojala je ukupno 2817 aktivnih pojedinaca sa članovima stožera. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1763., *Monath Tabella Pro Mesne 9bri 1763. Lobl: Slavonisch Peterwardeiner granitz Regmt.*

¹⁰²⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 17.

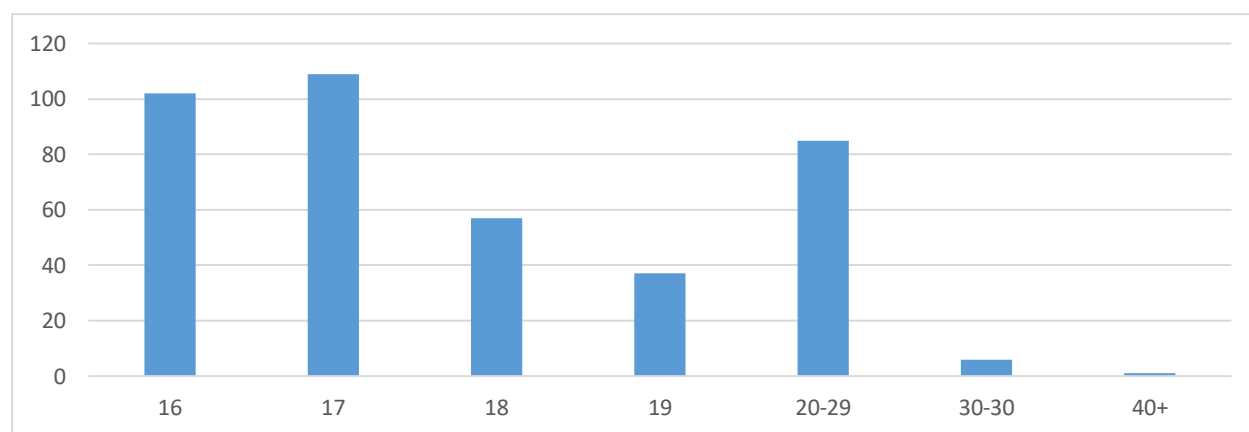
¹⁰²⁸ Popis za Satniju Messina načinjen je 2. listopada 1772. godine, a kadet Bar von Messina u službu je pristupio 1. listopada 1772. godine. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 17.

¹⁰²⁹ Barunu Philippu von Messini nije bilo upisano mjesto rođenja ni životna dob, vjerojatno zbog toga što je tek pristigao u Pukovnju 1. listopada 1772. Međutim, s obzirom na to da je došao u satniju kojoj je na čelu bio barun Joseph von Messina, očigledno je da su oni bili u obiteljskoj poveznici. Satnik Messina bio je oženjen i imao je sina, ali s obzirom da je imao svega 30 godina na prvi pogled ne čini se kako se radi o njemu. Međutim, uvidom u popis iz 1792. godine ponovno pronalazimo baruna Josepha von Messinu, ali ovog puta u ulozi stožernog časnika i s činom 1. bojnika. U tom trenutku navedeno mu je u opasci kako je u vojnu službu pristupio 20. kolovoza 1758. godine, te da je u tom trenutku već bio oženjen i da naknadno nije morao dati polog za suprugu. S obzirom na to da se očigledno oženio vrlo rano, dakle prije 1758. godine, te činjenici da su kadeti mogli u vojnu službu ući vrlo mladi, ponekad već s 13 godina, ovu mogućnost svakako ne treba isključiti. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 17.; D-1556, 1792., *Muster lista*, fol. 1.

imaju približno srednje vrijednosti u pogledu godina iskustva aktivne vojne službe svojih pripadnika (6,97).¹⁰³⁰ Izuzmemo li novouključena naselja i njihove stanovnike, prosječno trajanje aktivne vojne službe u Petrovaradinskoj pukovnici približava se srednjoj vrijednosti od 7,5 godina. Medijan prosječnog trajanja aktivne vojne službe iznosio je 6 (IQR=2-11, min=0,5, maks=46). Postojala je snažna korelacija između dobi i godina službe ($r_s=0,817$, $p<0,01$).

Usporedbom prosječne životne dobi i godina iskustva aktivne vojne službe dolazi se do rezultata kako je prosječni pripadnik Petrovaradinske pukovnije u vojnu službu pristupio sa 17,58 godina, uz varijacije od 15,89 godina u slučaju Satnije 1. bojnika do 20,64 godina u slučaju Potpukovnikove satnije. Značajno najveći prosjek iz objektivnih razloga ponovno imaju satnije koje novače veći udio svojih pripadnika iz naselja koja su bila novouključena, prvenstveno Potpukovnikova (20,64) i Messina (19,96). Satnija 1. bojnika bila je jedina s prosjekom ispod 16 godina, dok je većina satnija koje su se nalazile isključivo na „starom“ pukovnijskom prostoru imala prosjek između 16 i 17,5 godina. Prvog travnja 1772. godine obavljeno je značajno novačenje te je u aktivni sastav Pukovnije po prvi put uključeno 399 pojedinaca, a što je činilo 9,72 % aktivnog stanja bez članova stožera. Svi su oni u trenutku popisa imali 6 mjeseci iskustva aktivne vojne službe i prosječnu dob od 18,64 godine,¹⁰³¹ uz varijacije od 16 do 46. Najstariji pojedinac s 46 godina bio je jedini u četrdesetim godinama, dok je njih 6 bilo u tridesetim godinama, 85 u dvadesetim godinama i 305 u dobi od 16 do 19 godina.¹⁰³²

Histogram 4. Dob unovačenih krajišnika Petrovaradinske pukovnije 1. travnja 1772. godine.

¹⁰³⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 3.

¹⁰³¹ To bi činilo prosjek od 18,04 godine u trenutku njihova novačenja. Ovaj prosjek bio je nešto veći (za 0,53) od prosjeka koji je dobiven za cjelokupni pukovnijski aktivni sastav. Međutim, u ovom trenutku svi pripadnici koji su bili unovačeni po prvi put živjeli su u naseljima koji su bili dijelom krajiškog prostora i čime se, barem djelomično, negira učinak neposredne inkorporacije.

¹⁰³² HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 2-17.

Svim unovačenima bilo je navedeno kako su novoupisani, a stranaca je bilo svega 7 (1,75 %). Svi su stranci bili unovačeni u Satniji Raikovich i potjecali su iz Srbije.¹⁰³³ Prema vjerskom sastavu bilo je 333 pravoslavca (83,46 %), 44 katolika (11,03 %) i 22 protestanta (5,51 %). Prema redefiniranim kategorijama novačenja i stanovništva vojnih vlasti 246 (61,65 %) unovačenih bilo je iz kategorije mladih (*Nachwachs*), 99 (24,81 %) iz vojno sposobnih (*Dienst tauglich*), 46 (11,53 %) iz novih (*Von neuen*), 4 (1 %) iz stranaca (*Von auswärtig*), 2 (0,5 %) iz kućne službe (*Haus-dienst*) i 2 (0,5 %) iz poluinvalida (*Halb-invaliden*).¹⁰³⁴

Nije bilo slučajno što je svih 7 stranaca unovačenih 1. travnja 1772. godine ušlo u sastav Satnije Raikovich. Od 257 aktivnih pripadnika, Satnija Raikovich imala je čak 92 stranaca, a što je činilo više od trećine njezinog aktivnog sastava (35,8 %). Izuzev Satnije Raikovich, satnije Petrovaradinske pukovnije u svome aktivnom sastavu imale su od 0 (Satnija Obuchina) do 10 (Satnija Babogredatz von Ehrenhügel) stranaca. Ukupno gledajući, 147 stranaca u satnijama činilo je svega 3,58 % njihova sastava. Satnija Raikovich bila je u tom pogledu izuzetak jer je imala značajan udio stranaca, a što je bio rezultat postojanja veće kolonije naseljene na njezinom prostoru, prvenstveno u naseljima Klenak, Grabovac i Donji Tovarnik, ali i u manjoj mjeri Ogaru i Vitojevcima. Od 92 stranca, njih 89 imalo je kao zemlju porijekla navedenu Srbiju, dok je po jedan pojedinac imao navedenu Hercegovinu i Bosnu. Stranci iz Srbije, Hercegovine i Bosne bili su svi pravoslavci, dok je jedini katolik dolazio iz grada Mergentheima.¹⁰³⁵ Prosječno su imali 26,41 godinu, uz varijacije od 16 do 58, i 8,74 godina iskustva aktivne vojne službe, uz varijacije od 0,5 do 28¹⁰³⁶, čime su bili iznad prosjeka Satnije Raikovich i ukupnog pukovnijskog prosjeka¹⁰³⁷. Za razliku od drugih satnija, u Satniji Raikovich stranci su bili gotovo isključivo obični vojnici ili dočasnici uz jedini izuzetak furira, te su se prema većini karakteristika koje se mogu uočiti iz popisa i perspektive vojnih vlasti uklapali u lokalno krajiško stanovništvo.¹⁰³⁸

¹⁰³³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 8.

¹⁰³⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 2-17.

¹⁰³⁵ Jedini katolik bio je furir Carl Anton Falkenberg, a u trenutku popisa imao je 29 godina i 1 godinu aktivne službe. Grad Mergentheim bio je stoljetno sjedište Teutonskog viteškog reda. U trenutku popisa Veliki meštar Reda bio je princ Karlo Lotariński, stric cara Josipa II. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 8.

¹⁰³⁶ Medijan dobi stranaca u satniji Raikovich bio je 25 (IQR=21-31), a onih koji nisu stranci 21 (IQR=19-24). Medijan godina iskustva aktivne vojne službe stranaca u satniji Raikovich bio je 8 (IQR=1,75-13), a onih koji nisu stranci 4 (IQR=1-7).

¹⁰³⁷ Između stranaca satnije Raikovich i onih koji nisu stranci postojala je statistički značajna razlika u dobi i godinama iskustva aktivne službe (Mann-Whitney U=4924,5, N=257, p<0.01, dvostrano; Mann-Whitney U=4505,5, N=231, p<0.01, dvostrano). Između stranaca satnije Raikovich i ukupne pukovnijske populacije postojala je značajna statistička razlika u dobi i godinama iskustva aktivne službe (Mann-Whitney U=145999,5, N=4204, p<0.01, dvostrano; Mann-Whitney U=154204, N=4152, p<0.05, dvostrano).

¹⁰³⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 2-17.

Da je kolonizacija obitelji iz Srbije bila koncentrirana na prostoru Satnije Raikovich, svjedoči činjenica da je u svim preostalim satnijama bilo svega još deset pojedinaca koji su potjecali iz iste zemlje, što je ukupno činilo 99 stranaca iz Srbije. Preostali stranci u aktivnom satnijskom sastavu Petrovaradinske pukovnije dolazili su iz Turske (17), Svetog Rimskog Carstva (9),¹⁰³⁹ Bosne i Hercegovine (4),¹⁰⁴⁰ Albanije (4), Bavarske (3), Venecije (3), Šleske (2), Saske (2), Srijema (2), Bugarske (1) i Nizozemske (1). Katolika je među strancima ukupno bilo 29 (19,73 %), pravoslavaca 115 (78,23 %), a protestanata 3 (2,04 %), dok je viših časnika i furira bilo 23 (15,64 %), topnika 31 (21,09 %), oštrostrijelaca 9 (6,12 %) i običnih pješaka 84 (57,14 %). Među strancima koji su bili viši časnici i furiri, udio je katolika značajan (15; 65,22 %) i statistički značajno veći od udjela pravoslavaca i protestanata u usporedbi s drugim kategorijama službe ($X^2(1, N=147)=35,63, p<0,01$). Štoviše, od tri protestanta čak su dva bila među višim časnicima i furirima, što znači da je svega 6 pravoslavaca bilo u starijim činovima i zaduženjima unutar satnija, a što je predstavljalo svega 5,22 % od ukupnog zbroja pravoslavaca među strancima, dok je katolika, bilo više od polovice. Pravoslavci su stoga zauzimali uglavnom dočasničke i osnovne činove i pozicije.¹⁰⁴¹

Viših je časnika i furira, koji su prema popisu unutar satnija objedinjeni u jednu kategoriju, bilo ukupno 76. To je predstavljalo 1,85 % ukupnog satnijskog sastava Pukovnije. Među strancima bilo ih je 15,64 %, odnosno gotovo 8 i pol puta više. Stranci su stoga činili 30,26 % satnijskoga sastava viših časnika i furira. Bilo je to u skladu s visokom mobilnošću časnika i furira unutar vojnokrajškog sustava u odnosu na dočasnike i obične vojnike. Postojala je i velika povezanost između određenih zemalja porijekla i zauzimanja pozicije viših časnika ili furira. Tako su svi pojedinci koji su dolazili iz Bavarske bili viši časnici ili furiri, zatim jedini Nizozemac, 8 od 9 pojedinaca iz Svetog Rimskog Carstva, 3 od 4 iz Albanije, te po jedan iz Saske, Šleske i Srijema. S druge strane, iz Srbije ih je bilo samo 5 od 130, a što je u skladu s već prikazanim korelacijama na temelju vjeroispovijesti.¹⁰⁴²

Premda su njemačke zemlje bile očekivani rasadnik časničkog i obrazovanog kadra u vojnoj strukturi Monarhije, pa tako i Vojne krajine, slučaj Albanije donekle je iznenađujući. Međutim, detaljnijim uvidom u popis svih pojedinaca koji su rođeni u Albaniji i koji su bili dijelom Petrovaradinske pukovnije dolazi se do podataka kako ih je čak 6 bilo viših časnika od

¹⁰³⁹ U kategoriji Svetog Rimskog Cara ovom prilikom objedinjeni su i Breisgau, Bayruth, Frankija, Frankrut na Majni i Margentheim, a iz kojih je dolazio po 1 pojedinac. Pod samom kategorijom Carstva (*Reich*) bilo je upisano 4 pojedinca.

¹⁰⁴⁰ Tri pojedinca imala su navedena Bosnu, dok je jedan imao naveden Hercegovinu.

¹⁰⁴¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 2-17.

¹⁰⁴² Isto.

ukupno 7 koliko ih je pronađeno,¹⁰⁴³ dok je posljednji bio dočasnik (kaplar) premda je tek unovačen, a što je značilo kako je najvjerojatnije dolazio iz ugledne krajiške obitelji. Jedinom pojedincu iz Albanije koji nije bio časnik, kaplaru Nuslausu Junkovichu, zasigurno je značajna olakotna okolnost bila što je živio u Šimanovcima i što je uključen u Potpukovnikovu satniju, kojom je u tom trenutku zapovijedao satnik poručnik Johann Dedovich, također rodom iz Albanije. Štoviše, sva su 4 aktivna stranca rodom iz Albanije bila iz istog mjesta, Kamenice, a satnik poručnik Dedovich bio je od kaplara Junkovicha stariji svega 3 godine. Dedovich je zapovijedanje Potpukovnikovom satnijom preuzeo 1. veljače 1771. godine, a Junkovich je unovačen 1. lipnja 1771. godine iz novih, te je sa svojih tada 29 godina odmah dobio čin kaplara.¹⁰⁴⁴ Rodom iz Kamenice u Albaniji bili su još i potporučnik Satnije 1. bojnika Dominicus Malletich i natporučnik Satnije Putnik Vatta Pappik. Posljednja dva časnika imala su 48 i 55 godina, te čak 30 i 35 godina iskustva aktivne vojne službe.¹⁰⁴⁵ S obzirom na velik broj godina iskustva aktivne vojne službe kod posljednjih, vidljivo je kako svi pojedinci koji su potjecali iz Kamenice u Albaniji nisu došli u istome valu doseljavanja, ali su vjerojatno imali određenu međusobnu poveznicu. Međutim, neovisno o točnoj međusobnoj poveznici može se bez rezerve tvrditi kako su pripadnici porijeklom iz Albanije imali značajan utjecaj u vojnoj strukturi Petrovaradinske pukovnije.

Među strancima je bio veći udio katolika nego u cjelokupnom satnjijskom sastavu, ali razlika nije bila statistički značajna ($X^2(1, N=4107)=2,31, p=0,128$). Postojala je također jasna i očekivana povezanost između zemlje porijekla i vjeroispovijesti, pa su tako pravoslavci uglavnom dolazili iz Srbije (99), a zatim Turske (6), Bosne i Hercegovine (4), Venecije (3) i Bugarske (1). Katolici su, s druge strane, pretežno dolazili iz Turske (11) i Svetog Rimskog Carstva (8), a zatim Albanije (4), Bavarske (3), Šleske (2) i Nizozemske (1), dok su protestanti dolazili iz Saske (2) i Svetog Rimskog Carstva (1). Izuzme li se najveća kolonija stranaca koja je bila u Satnji Raikovich i koja je dolazila iz Srbije, te koja se prema osnovnim karakteristikama nije značajnije razlikovala od lokalnog krajiškog stanovništva, preostaje 56 stranaca koji su dolazili iz svih navedenih zemalja i koji su činili posebnu skupinu. Naime, prosječno su imali 36,3 godine i 17,7 godina iskustva aktivne vojne službe, dok je bilo čak 40 ratnih veterana i prema mjestu stanovanja bili su raspršeni diljem pukovnijskoga područja. Svi

¹⁰⁴³ Dva su časnika porijeklom iz Albanije bila umirovljena, dok trećem iz nepoznatog razloga nije navedeno da je bio stranac. Posljednji je bio slučaj natporučnika Tjelesne satnije Radivoija Nicolicha, a koji je imao 55 godina, bio katolik, oženjen i imao neposredno ratno iskustvo. Kao zemlja rođenja navedena mu je Albanija, a kao mjesto Peć. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 1-2.

¹⁰⁴⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 4.

¹⁰⁴⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 5, 7.

su bili viši časnici i furiri, dočasnici ili pak pomoćno osoblje, dok ni jedan nije bio obični vojnik.¹⁰⁴⁶ I dok se u slučaju časnika i furira često radilo o premještajima tijekom profesionalne karijere, dočasnici su bili novačeni uglavnom iz redova lokalnog, odnosno, u ovom slučaju, koloniziranog stanovništva. Na temelju toga zaključuje se kako je postojala čvrsta poveznica između stranaca i časničkih činova, ali i da u desetljeću prije popisa nije izvršena značajnija kolonizacija na pukovnijsko područje iz stranih zemalja osim Srbije.

Petrovaradinska pukovnija 1772. godine konačno je dosegla potpunu popunjenost svog aktivnog stanja. S 4106 krajišnika u 16 pješачkih satnija i 13 pripadnika stožera, s ukupnim zadovoljavajućim brojem pješaka, topnika i oštrostrijelaca te s iskusnim i dobro popunjenim časničkim kadrom, zasigurno je značajno ojačala razinu spremnosti na buduće ratne izazove u odnosu na stanje koje je imala tijekom Sedmogodišnjeg rata (1756. - 1763.). Dodatna teritorijalizacija bivšeg vlastelinstva Vojke, naseljavanje pustare Pazove, kolonizacija stranaca kao i domaćih, iz drugih dijelova Monarhije te sve ostale radnje vojnih vlasti u pogledu rješavanja problema Pukovnije u petogodišnjem razdoblju od 1767. godine urodile su željenim rezultatima. Pukovnija je dobila i novi vizualni identitet u obliku novih odora, novu organizaciju satnija i satnijskih područja te novi sustav vojnih rodova. Premda je bila većinski popunjena pravoslavicima, a što je bio odraz vjerske strukture stanovništva njezina prostora, katolici su prevladavali na vodećim pozicijama i zapovjednim činovima. Ukupni se udio katolika smanjio jer je aktivni sastav popunjen uglavnom s pravoslavicima, dok je novost također bila pojava protestanata. Prosječni je petrovaradinski krajišnik nakon 25 godina postojanja Pukovnije, prema prosječnim karakteristikama, mogao izgledati kako slijedi: imao je 24 godine, bio je pravoslavac i obični pješak, unovačen je sa 17 godina i imao je 7 godina iskustva aktivne vojne službe te nije bio u ratu.

8.3. Četiri godine kasnije – 1776.

Iz uske perspektive vojnih vlasti u pogledu učinkovitosti Petrovaradinske pukovnije osnovni cilj postignut je 1772. godine. Unatoč tome, kolonizacija novih obitelji na njezino područje nije time obustavljena. Štoviše, upravo je u godinama nakon 1772. ona značajno pojačana. Premda nije postojao popis svog muškog stanovništva kao što je bio slučaj za 1767. godinu, nego samo broja ukupnih obitelji, vrlo je izgledno kako je potpuna popunjenost postignuta zapravo s vrlo velikim stupnjem unovačenosti vojno sposobnog stanovništva. Takvo

¹⁰⁴⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 2-17.

stanje nije bilo poželjno jer je ostavljalo vrlo malo prostora za učinkovito obnavljanje aktivnog stanja u slučaju ratova, posebno ako bi se radilo o dugotrajnijim sukobima koji bi iz godine u godinu iscrpljivali pukovnijsko stanovništvo. Osim iz perspektive uske vojne i ratne učinkovitosti, vrlo visok stupanj unovačenosti ostavljao je i značajne posljedice na gospodarske potencijale stanovništva. Mali broj vojno sposobnih muškaraca koji su ostajali izvan aktivne vojne službe značio je kako je većina gospodarske i poljoprivredne djelatnosti ovisila o poluinvalidima, ženama i djeci, odnosno u okvirima 18. stoljetnog poljoprivredno-obiteljskog gospodarstva, na sekundarnim proizvodnim djelatnicima. Daljnjim naseljavanjem stanovništva na krajiški prostor Srijema osnaživana je pozicija Petrovaradinske pukovnije, a s obzirom da val između 1773. i 1775. godine nije zahvaćao obitelji iz drugih dijelova Monarhije, nego prvenstveno „strance“,¹⁰⁴⁷ dobitak nije išao na štetu civilnih ili drugih krajiških prostora.

Navedeni val migracija i kolonizacije na područje Petrovaradinske pukovnije bio je usmjeren na stanovništvo Dalmacije koje je bilo pod nadležnosti Mletačke Republike i Osmanskog Carstva. Prve godine intenzitet naseljavanja bio je najslabiji te je na područje Tjelesne (Slankamenske) satnije naseljeno 2 obitelji iz turske i 37 obitelji iz mletačke Dalmacije,¹⁰⁴⁸ dok su još 4 obitelji naseljene na područje Satnije Stupan von Ehrenstein (Golubinačke) i jedna na područje Satnije Radubzky (Mitrovička), s prostora mletačke Dalmacije u oba posljednja slučaja. Ukupno 44 obitelji brojalo je 169 muških i 122 ženskih članova. Godine 1774. došlo je do vrhunca naseljavanja, kada je samo s prostora mletačke Dalmacije na 15 satnijskih područja naseljeno 381 obitelj,¹⁰⁴⁹ dok je s prostora turske Dalmacije na područje Tjelesne satnije naseljeno dodatne 53 obitelji, a što je činilo dolazak ukupno 434 obitelji.¹⁰⁵⁰ Obitelji koje su se doselile 1774. godine, brojale su ukupno 1961 muških i 1663 ženskih članova. Posljednje 1775. godine doseljavale su se obitelji samo iz turske Dalmacije. Bilo ih je ukupno 97 i naseljeni su na 11 različitih satnijskih područja. Brojali su 445 muških i 407 ženskih članova. Tijekom 3 godine nakon popisa iz 1772. godine, vojne su vlasti na područje Petrovaradinske pukovnije iz Dalmacije organizirao naselile 575 obitelji s 2575

¹⁰⁴⁷ Potrebno je naglasiti da se radi isključivo o perspektivi središnjih vojnih vlasti u Beču, koje su strancima smatrale sve one pojedince i obitelji koji su dolazili s područja koje nije bilo pod neposrednom vlašću kuće Habsburg.

¹⁰⁴⁸ U izvoru nije precizirano o kojim se točno mjestima radi, nego su isključivo korištene kategorije „Turkishen / Venetianischen Dalamtien“. HR-HDA-430, SGK, kut. 14, 1777., fol. 19, 143.

¹⁰⁴⁹ Na području Drenovačke satnije nije bilo naseljavanja. Bilo je to jedino satnijsko područje koje nije bilo krajnjim odredištem kolonizacije obitelji iz Dalmacije u valu od 1773. do 1775. godine.

¹⁰⁵⁰ Vaniček navodi kako je 1774. godine na području Petrovaradinske pukovnije naseljeno 478 obitelji. Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 228.

muških i 2192 ženskih članova, odnosno ukupno 4767 stanovnika. Najviše ih je naseljeno na području Tjelesne satnije, ukupno 98 obitelji.¹⁰⁵¹

Koliko je značajno bilo naseljavanje u razdoblju od 1773. do 1775. godine može se najbolje odrediti usporedbom sa stanovništvom koje je uključeno u pukovnijsko područje inkorporacijom 11 naselja bivšeg vlastelinstva Vojke. Naime, u travnju 1766. godine mješovita je komisija obavila popis navedenih 11 naselja i utvrdila kako je u njima stanovalo 2945 muških stanovnika.¹⁰⁵² S obzirom na značaj provedene teritorijalizacije, političku i ekonomsku pozadinu te konačni učinak u pogledu povećanja aktivnog vojno stanja Pukovnije, koloniziranje svega 370 manje muškaraca nego ih je uključeno prilikom inkorporacije vlastelinstva Vojke, a što bi predstavljalo jedno iznadprosječno naselje, napravljen je velik pomak u pogledu potencijala pukovnijskog stanovništva u obavljanju vojnih dužnosti.

Premda nije poznato koliki je točno bio udio vojno sposobnih među novodoseljenim muškarcima, poznato je kako je jedna prosječna obitelj imala 4,48 muškaraca i 8,3 članova. To je bilo 0,87 muškarca više nego što je bio pukovnijski prosjek prema popisu iz 1767. godine, a koji je iznosio 3,61. Konzervativnom procjenom može se stoga tvrditi kako je njihov potencijal u pogledu davanja pripadnika u aktivnu vojnu službu mogao biti između 500 i 550. To je značilo da su novodoseljeni Dalmatinci mogli samostalno popuniti 2 pješačke satnije.

Međutim, nisu sve obitelji iz Dalmacije dugoročno ostale na području Petrovaradinske pukovnije. Zabilježeno je kako su do 1777. godine ukupno 33 cijele obitelji od naseljenih iz Dalmacije dezertirale, odnosno pobjegle s krajiškog prostora. Najviše je dezertiranih obitelji bilo s područja Tjelesne satnije, njih 10, a što je činilo približno jednu desetinu naseljenih obitelji na tom satnijskom području.¹⁰⁵³

Veći val kolonizacije uzrokovao je značajne promjene u broju stanovnika pojedinih naselja i satnijskih područja te je njihova reorganizacija postala izvjesna. Reorganizacija je provedena 1776. godine. U odnosu na 1772. godinu, istih satnija i satnijskih područja prema kategorijama zapovjednika, naziva i naselja ostalo je 4, a to su bile Tjelesna, 1. bojnika, 2. bojnika i Raikovich. Dodatne 2 satnije, Pukovnikova i Babogredatz von Ehrenhügel, imale su jednake nazive i naselja, ali im je trenutna pozicija zapovjednika bila upražnjena.¹⁰⁵⁴ Sedam je

¹⁰⁵¹ HR-HDA-430, SGK, kut. 14, 1777., fol. 19, 143.

¹⁰⁵² HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1766., 2, 60, *Summarischer Extract über das Männliche Personale von 1. Jahr bis in das höchste alter, nebst denen Grundstücken in denene zu der Herrschaft Voicka Conscribirten Orthschaften.*

¹⁰⁵³ HR-HDA-430, SGK, kut. 14, 1777., fol. 19, 143.

¹⁰⁵⁴ Naziv je ostao jednak iz razloga što zapovijedanje još uvijek nije preuzeo novi satnik, ali uz naznaku da je satničko mjesto upražnjeno (*Vaccant*). To je stvorilo situaciju u kojoj su istovremeno postojale dvije satnije Babogredatz von Ehrenhügel. Jedna je bila aktualna, dok je druga bila njegova bivša satnija koja još uvijek nije imala novog satnika i kojoj je pridodana spomenuta naznaka „upražnjeno“.

satnija promijenilo zapovjednika i time svoje nazive, dok je još jednoj naziv ostao jednak zbog upražnjenosti satničkog mjesta. Izmjenu naselja doživjelo je 5 satnijskih područja, dok se u slučaju Satnije Stupan (Golubinačka) može govoriti i o uspostavi nove satnije. Značajne promjene bile su i u slučaju Potpukovnikove (Šimanovačke) satnije, dok su u preostala 3 satnijska područja kojima su izmijenjena naselja promjene bile od manjeg utjecaja i svakako se može govoriti o kontinuitetu istih.¹⁰⁵⁵

Nakon reorganizacije 1776. godine od 11 je satnika zapovjednika prema kojima su satnije nosile imena, istih kao i 1772. godine ostalo 6, dok su 3 bila nova i 2 su nedostajala. Satnici koji više nisu bili na tim pozicijama bili su Cumanovich, Jovanovich, Kalb, Nicolich von Velles i Obucina, dok su novi satnici bili Duzent, Nizzaty i Radubzky.¹⁰⁵⁶ Svih 5 satnika koji su napustili pozicije zapovijedanja satnijama bili su na tim pozicijama i 1767. godine.¹⁰⁵⁷ Štoviše, svi su posljednji bili na pozicijama satnika zapovjednika i 1763. godine,¹⁰⁵⁸ dok se za Nicolicha, Jovanovicha i Cumanovicha pozicija može pratiti sve do 1759. godine i prvih sačuvanih popisa aktivnog vojnog sastava Pukovnije.¹⁰⁵⁹ Jedini od satnika iz 1759. godine koji je preostao nakon reorganizacije 1776. godine bio je Raikovich. Petrovaradinska pukovnija ovom je reorganizacijom ostala bez većine svojih satnika zapovjednika koji su služili tijekom Sedmogodišnjeg rata i koji su već desetljećima davali imena njenim satnijama.

Jedina poveznica Satnije Stupan (Golubinačke) prije i poslije reorganizacije bila je stožerno mjesto. Sva su joj ostala naselja, kao i zapovjednik i time naziv, promijenjena. Stoga se u ovome slučaju bez zadržke može govoriti o raspuštanju jedne i uspostavljanju nove satnije. Prije reorganizacija postojala je Satnija Messina (Golubinačka), a čije je satnijsko područje obuhvaćalo Golubince, Popince, Pekince i Staru Pazovu. Nakon reorganizacije nova Satnija Stupan (Golubinačka) sastojala se od Golubinaca, Ugrinovaca i Krnješevaca. Značajna promjena bila je i u slučaju Potpukovnikove (Šimanovačke) satnije. Premda su joj naziv i stožerno mjesto ostali jednaki, izgubila je satnika poručnika, čije je mjesto bilo trenutno upražnjeno, doživjela je veću izmjenu u pogledu satnijskog područja. Satnijsko područje prije reorganizacije sastojalo se od Šimanovaca, Ugrinovaca, Krnješevaca, Prhova i Mihaljevaca, dok se nakon reorganizacije sastojalo od Šimanovaca, Popinaca, Pekinaca i Prhova. Vidljivo je kako su navedena satnijska područja međusobno izmijenila po 2 naselja, dok su Mihaljevci pripali području Satnije Milutinovich (Kupinovska), a Stara Pazova području Satnije Nizzaty

¹⁰⁵⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 2-17; HR-HDA-430, SGK, kut. 14, 1777., fol. 19, 143.

¹⁰⁵⁶ Isto.

¹⁰⁵⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster Lista*, fol. 3-24.

¹⁰⁵⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1763., *Monath Tabella Pro Mense 9bri 1763*.

¹⁰⁵⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1738, 1759., *Monath Tabella Pro Junio 759*.

(Banovačka). Posljednja dva satnijska područja samo su primila Mihaljevce i Staru Pazovu te im je reorganizacija ostala na tome.¹⁰⁶⁰ Većina reorganizacije satnijskih područja provedena je kod satnija koje su uspostavljene na prostoru bivšeg vlastelinstva Vojke ili koje su njima bile susjedne. Zapadni i koridorski dijelovi Pukovnije nisu doživjeli promjene u pogledu satnijskih područja.

Bivša Satnija Stupan (Boljevačka), koja trenutno nije imala satnika, doživjela je promjene na svome satnijskom području drugačije naravi od ostalih. Naime, navedena su joj 2 nova naselja: Prnjavor i Fenek samostan.¹⁰⁶¹ Fenek je stari pravoslavni i kaluđerski samostan, a Prnjavor je bilo selo u kojem, ili pak pored kojeg, se on nalazio. Na jozefinskim zemljovidima samostan Fenek i Prnjavor činili su jednu cjelinu, te su bili okruženi močvarom *Fenečka Bara*. Jedini prilaz bio im je s istoka, odnosno od naselja Jakovo. U opisu uz zemljovid stajalo je kako je naselje poznato isključivo zbog samostana, te da je samostan bio građen od kamena.¹⁰⁶² Premda je samostan postojao i ranije, nije bio navođen kao dio pukovnijskog područja.¹⁰⁶³ Razlog je bio pravne naravi, jer je kategorija izuzeća od vojne službe za određene kategorije pojedinaca duhovne, ali i svjetovne službe uvedena tek krajem 1760-ih godina. U popisu iz 1776. godine samostan Fenek naveden je kao 6. naselje područja Satnije Stupan, ali kao naselje bez kućanstava i bez muškaraca u svim kategorijama koje su bile podložne vojnim vlastima. Jedina kategorija u kojoj su bili upisani podaci, bila je kategorija izuzetih od vojne službe, a gdje se nalazilo 22 svjetovnih i 10 duhovnih pojedinaca. S druge strane, za naselje Prnjavor navedeno je postojanje 16 kućanstava, 17 vojno sposobnih muškaraca koji nisu uključeni u aktivnu vojnu službu, 8 poluinvalida, 17 mladića do 16 godina i 1 puni invalid.¹⁰⁶⁴ U Prnjavoru nije bilo izuzetih od nadležnosti vojnih vlasti, stoga je *de facto* iz perspektive vojnih vlasti satnijsko područje Satnije Stupan (Boljevačka) prošireno na 1 malo naselje, dok je navođenje samostana Fenek bilo isključivo administrativne naravi. Stanje svih satnijskih područja Petrovaradinske pukovnije nakon rekonstrukcije 1776. godine u pogledu broja naselja, kućanstava i muškaraca nalazi se na 38. tablici.

Tablica 38. Naselja, kućanstva i muškarci prema satnijskim područjima Petrovaradinske pukovnije 1776. godine.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 2-17; HR-HDA-430, SGK, kut. 14, 1777., fol. 19, 143.

¹⁰⁶¹ HR-HDA-430, SGK, kut. 14, 1777., fol. 19, 143.

¹⁰⁶² *Petrovaradinska pukovnija. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcija 37., str. 109-110.

¹⁰⁶³ Dotično satnijsko područje detaljno je prikazano u potpoglavlju *Tjelesna (Boljevačka) satnija*.

¹⁰⁶⁴ HR-HDA-430, SGK, kut. 14, 1777., fol. 19, 143.

¹⁰⁶⁵ Isto.

Satnija	Stožerno mjesto	Naselja	Kuće		Muškarci
			Naseljene	Nenaseljene	
Tjelesna	Slankamen	4	672	12	2109
Pukovnikova	Drenovci	8	477	1	2296
Potpukovnikova	Šimanovci	5	435	7	2259
1. bojnika	Laćarak	1	330	0	1514
2. bojnika	Beška	3	434	0	1506
Raikovich	Klenak	5	510	4	1967
Duzent	Surčin	4	442	5	1805
Stajnitz	Adaševci	5	390	0	1604
Stupan	Golubinci	4	528	12	2136
Babogredatz von Ehrenhügel	Morovići	6	395	5	1711
Milutinovich	Kupinovo	5	480	5	1916
Messina	Hrtkovci	4	467	2	2125
Nizzaty	Banovci	3	540	12	2136
Radubzky	Mitrovica	2	473	10	1732
Bivša Stupan	Boljevci	5*	392	0	1575
Bivša Babogredatz	Martinci	2	486	2	2235
Ukupno	16	66	7451	77	30626

Petrovaradinska je pukovnija 1776. godine na svom području imala 66 naselja iz kojih je novačila svoje pripadnike, dok u ovome slučaju nije naveden samostan Fenek (označen u

tablici s *), kao ni slobodni vojni komuniteti Petrovaradin, Srijemski Karlovci, Zemun, Bukovac i Mitrovica.¹⁰⁶⁶ U naseljima je bilo ukupno 7451 naseljenih krajiških kućanstava u kojima je živjelo 30626 muškarca te dodatnih 77 nenaseljenih kućanstava. Prema pretpostavci da na pukovnijskom području nije postojala značajna razlika u broju muških i ženskih stanovnika, može se tvrditi da je bilo približno 61252 stanovnika.¹⁰⁶⁷ U ovom broju nisu bili uključeni stožerni časnici i njihove obitelji, a koji su živjeli u časničkim stanovima i nisu pripadali lokalnom krajiškom stanovništvu i satnijskim područjima.¹⁰⁶⁸ Viši satnijski časnici i furiri, premda često nisu pripadali lokalnom krajiškom stanovništvu i također su živjeli u časničkim stanovima, navedeni su u statistici iz razloga što su živjeli na satnijskim područjima. Vjerska struktura stanovništva za 1776. godinu nije poznata.

Jedno satnijsko područje Petrovaradinske pukovnije 1776. godine prosječno se sastojalo od 4,13 naselja, a u kojima se nalazilo 467 kućanstava i u kojima je živjelo 1914 muškaraca, odnosno približno 3828 stanovnika, uz varijacije od 1 do 8 naselja, od 390 do 672 kućanstava i od 1506 do 2296 muškaraca, odnosno od 3012 do 4592 stanovnika. Prosječno je naselje imalo nešto manje od 113 kućanstava i 464 muškaraca, odnosno približno 928 stanovnika, uz varijacije od 13 do 330 kućanstava i od približno 43 do 1514 muškaraca, odnosno od približno 86 do 3028 stanovnika.¹⁰⁶⁹ Konačno, jedno je kućanstvo prosječno imalo 4,11 muškarca, odnosno približno 8,22 stanovnika.

¹⁰⁶⁶ Broj stanovnika navedenih slobodnih vojnih komuniteta 1776. godine iznosio je kako slijedi: Petrovaradin 2386, Srijemski Karlovci 3567, Zemun 3848 i Mitrovica 783. Slobodni vojni komuniteti Petrovaradinske pukovnije, bez Bukovca, imali su 10584 stanovnika, a što je predstavljalo 17,28 % stanovništva koje je živjelo u njezinim satnijskim područjima. S obzirom da je za 1776. godinu poznato koliko je stanovnika imao slobodni vojni komunitet Mitrovica, ali i satnijska Mitrovica, može se dobiti njihov odnos i cjelovito stanje. I dok je slobodni vojni komunitet Mitrovica imao 783 stanovnika, satnijska Mitrovica imala je 990 muškaraca, odnosno približno 1980 stanovnika. U Mitrovici je stanovao i dio pukovnijskog stožera, ali s obzirom da nije poznat njihov točan broj, ovom su prilikom izostavljeni uz opasku da je on mogao varirati od 20 do 60 muškaraca. Mitrovica je kao naselje, bez pripadnika pukovnijskog stožera i njihovih obitelji, imala približno 2763 stanovnika, dok je omjer bio 72 : 28 u korist satnijskog dijela. Matanović, *Grad*, str. 135-136.; HR-HDA-430, SGK, kut. 14, 1777., fol. 19, 143.

¹⁰⁶⁷ Kaser donosi kako je 1776. godine na području Slavonske vojne krajine živjelo 174985 stanovnika. Sa svojih približno 61252 stanovnika, Petrovaradinska pukovnija predstavljala je udio od približno 35 %. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 49.

¹⁰⁶⁸ Stožerni časnici navođeni su u posebnim kategorijama jer nisu pripadali lokalnom krajiškom stanovništvu i nisu stanovali u krajiškim kućanstvima. Muškaraca je u sklopu kategorije pripadnika stožera bilo navedeno 85, međutim potrebno je istaknuti kako su u tom broju sami stožerni časnici bili u manjini. Osim samih časnika, sinova do 16 godina bilo je 18, a oslobođenih od vojne dužnosti 27. Tko su točno bili pojedinci oslobođeni od vojne dužnosti nije poznato. S obzirom na mali uzorak i specifičnost, nije moguće odrediti približan broj žena koje bi bile prisutne u sklopu njihovih obitelji. HR-HDA-430, SGK, kut. 14, 1777., fol. 19, 143.

¹⁰⁶⁹ Samostan Fenek imao je 0 kućanstava i 32 muškarca, ali oni su zbog posebnosti izostavljeni. Najmanje naselje bilo je Prnjavor, dok je najveće bilo Laćarak. Laćarak je bilo selo, ali i satnija-naselje, te je bilo veće čak i od Petrovaradina i Mitrovice, dok su samo slobodni vojni komuniteti Zemun i Srijemski Karlovci imali više stanovnika od Laćarka. HR-HDA-430, SGK, kut. 14, 1777., fol. 19, 143.

U odnosu na 1767. godinu i situaciju prije inkorporacije naselja bivšeg vlastelinstva Vojke broj naselja povećan je za 13, broj kućanstava za 1956 i broj muškaraca za 10759.¹⁰⁷⁰ U pogledu relativne veličine, to je predstavljalo povećanje broja naselja za 24,53 %, kućanstava za 35,54 % i muškaraca za 54,13 %. Ovakva gradacija povećanja značila je da je svako naselje imalo prosječno više kućanstava, ali da je i svako kućanstvo prosječno imalo više muškaraca, odnosno svih žitelja. Prosjek jednog kućanstva porastao je s približno 7,2 pripadnika na približno 8,22 stanovnika, a što je predstavljalo rast od 14,17 % ili približno 1 pripadnika, odnosno 0,5 muškaraca. Posljednja stavka bila je posebno važna u krajiškom sustavu, jer je, kako je prethodno utvrđeno, značajno povećavala potencijal novačenja stanovništva i time dodatno podizala važnost izuzetno visokom povećanju broja muškaraca i ukupnog stanovništva koje je ostvareno u svega 9 godina. Jedno je satnijsko područje time u odnosu na 1767. godinu imalo na raspolaganju 123 kućanstva i 673 muškarca više za ispunjavanje sličnih obaveza u pogledu popunjavanja traženog aktivnog stanja.¹⁰⁷¹ Koliko je povećanje bilo intenzivno, svjedoči činjenica da je 1753. godine na prostoru Petrovaradinske pukovnije bilo 4847 kućanstava,¹⁰⁷² 1767. godine 5503, 1772. godine 7080,¹⁰⁷³ a 1776. godine 7451. Povećanje u 9 godina, od 1767. do 1776. godine, bilo je trostruko veće nego što je bilo u 14 godina, od 1753. do 1767. godine, dok je najintenzivnije bilo u razdoblju od 1767. do 1772. godine zbog neposrednog učinka inkorporacije bivšeg vlastelinstva Vojke. Ukupno gledajući, u 23 godine povećan je broj kućanstava za 2604, a što je predstavljalo rast od 53,72 %.

Izlučivanjem naselja koja su naknadno ušla u pukovnijsko područje dolazi se do rezultata da su 53 osnovna naselja tijekom proteklih 9 godina imala povećanje kućanstava od 20,9 % i povećanje broja muškaraca od 30,9 %.¹⁰⁷⁴ Navedene vrijednosti bile su rezultat isključivo prirodnog prirasta i naseljavanja novog stanovništva u već postojeća naselja. Izlučivanjem naselja bivšeg vlastelinstva Vojke dolazi se do rezultata da je promatranih 11 naselja imalo povećanje kućanstava od 20,8 % i povećanje muškaraca od čak 105,26 % u odnosu na 1766. godinu.¹⁰⁷⁵ Izuzetno visoko i nerazmjerno povećanje broja muškaraca u naseljima bivšeg vlastelinstva Vojke moralo je biti rezultat ciljanih i intenzivnih naseljavanja,

¹⁰⁷⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster Lista*, fol. 3-24.

¹⁰⁷¹ Apsolutne brojke traženih pojedinaca u aktivnom stanju ostale su gotovo nepromijenjene, dok su veće izmjene bile na području vrste vojne službe i dužnosti koju je svaki unovačeni krajišnik imao.

¹⁰⁷² Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 1, str. 232.

¹⁰⁷³ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 105.

¹⁰⁷⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1554, 1767., *Muster Lista*, fol. 3-24.; HR-HDA-430, SGK, kut. 14, 1777., fol. 19, 143.

¹⁰⁷⁵ HR-HDA-430, SGK, kut. 9, 1766., 2, 60, *Summarischer Extract über das Männliche Personale von 1. Jahr bis in das höchste Alter, nebst denen Grundstücken in denene zu der Herrschaft Voicka Conscribirten Ortschaften*; kut. 14, 1777., fol. 19, 143.

te preseljavanja obitelji uoči i neposredno nakon konsolidacije prostora koji je tek ulazio u krajiški sustav. Posebno je upečatljivo kako je porast broja kućanstava bio gotovo identičan između dvije promatrane cjeline naselja, dok je porast u samom broju muškaraca bio više nego trostruk. Izvjesno je kako su vojne vlasti nakon ulaska dotičnih naselja pod njihovu nadležnost ograničile mogućnost osnivanja novih kućanstava starosjedilačkom stanovništvu, dok su istovremeno naseljavali mnogobrojnije obitelji i time osnivali nove kućne zadruge. Time je podignut prosjek jednog kućanstva s približno 6 na približno 10 pripadnika, odnosno s 3 na 5 muškaraca, čime su iz perspektive vojnih vlasti navedena naselja prešla iz nepogodnih u izuzetno pogodna za novačenje.

Tablica 39. Muškarci satnijskih područja Petrovaradinske pukovnije 1776. godine prema kategorijama vojne sposobnosti.¹⁰⁷⁶

Satnijski prostor	Vojno sposobni		Vojno nesposobni				Izuzeti	
	Akt. (%)	Prekobr.	Mladi		Polu inv.	Puni inv.	Svj.	Duh.
			Sp.	Inv.				
Tjelesna	246 (43 %)	316	844	12	334	69	280	18
Pukovnikova	371 (53 %)	330	1071	16	349	124	29	6
Potpukovnikova	394 (55 %)	323	898	23	392	130	87	12
1. bojnika	239 (63 %)	143	717	9	256	120	24	6
2. bojnika	255 (50 %)	253	621	9	214	58	83	13
Raikovich	256 (46 %)	304	850	22	296	105	120	14
Duzent	268 (55 %)	218	711	22	312	99	162	13
Stajnitz	233 (56 %)	191	686	16	302	77	92	7
Stupan	290 (47 %)	325	933	10	363	88	117	10

¹⁰⁷⁶ HR-HDA-430, SGK, kut. 14, 1777., fol. 19, 143. Originalni izvornik donosio je nešto drugačiju organizaciju kategorija nego što je ovdje predstavljeno. Zbog metodološke naravi ove analize koja je usmjerena prvenstveno na vojnu službu te zbog mogućnosti kvalitetnije usporedbe s prethodnim popisima, zadržana je slična terminologija kao i 1767. godine. Potrebno je naglasiti kako promjena terminologije vojnih vlasti, a koja je bila na snazi od 1769. godine, nije mijenjala bit niti značenje pojedinih kategorija muških stanovnika. Promjena se prvenstveno odnosila na kategoriju „poluinvalidi“, a koja je preimenovana u ovome slučaju u „sposobni za kućnu službu“. Međutim, nema sumnje kako se radi o identičnoj skupini muškaraca, jer su upravo poluinvalidi bili definirani kao oni koji nisu bili sposobni za vojnu službu, nego isključivo za gospodarske, i kućne djelatnosti. Također je udio poluinvalida i sposobnih za kućnu službu u stanovništvu bio gotovo identičan. Stoga je prilikom prikazanih podataka u tablici zadržan termin „poluinvalidi“ umjesto „sposobni za kućnu službu“.

Babogredatz	253 (56 %)	199	789	18	284	80	83	5
Milutinovich	252 (47 %)	286	837	13	243	101	173	11
Messina	296 (52 %)	270	976	24	310	125	116	8
Nizzaty	304 (50 %)	303	914	18	377	84	124	12
Radubzky	244 (51 %)	231	709	16	347	119	57	9
Bivša Stupan	230 (48 %)	246	614	16	217	107	126	19
Bivša Babogr.	373 (59 %)	260	1003	17	412	115	46	9
Ukupno:	4494 (51,7 %)	4198	13173	261	5008	1601	1719	172
			13434					
	8692		20043			1891		

Iz podataka u tablici vidljivo je da je Petrovaradinska pukovnija 1776. godine ukupno raspolagala na svome području s 8692 vojno sposobnih muškaraca prema kategorizaciji vojnih vlasti, a koji su činili 28,38 % muškog stanovništva ili približno 14,19 % ukupnog stanovništva. Bilo je to povećanje od 2842 vojno sposobnih muškaraca u odnosu na 1767. godinu, odnosno rast od 48,58 %. Prosječno je satnijsko područje raspolagalo s približno 543 vojno sposobnih muškaraca. Muškaraca koji nisu bili pogodni za vojnu službu, ukupno je bilo 65,44 %, dok je na one u kategoriji izuzetih od vojne službe odlazilo 6,17 %. Prema pojedinim kategorijama najbrojniji vojno nesposobni ponovno su bili mladi i dječaci do 16 godina kojih je bilo 43,86 %, a slijedili su ih poluinvalidi s 16,35 % te puni invalidi s 5,23 %. Ove vrijednosti udjela bile su relativno slične onima iz 1767. godine, što pokazuje da se struktura muškog stanovništva prema promatranim kategorijama vojnih vlasti nije značajno izmijenila. Jedina značajna razlika bio je izuzetno visoki porast izuzetih iz službe. Bio je to rezultat uvođenja pravne kategorije svjetovnih pojedinaca koji su bili izuzeti od vojne službe, a koja je bila nepoznata za krajiška pukovnijska i satnijska područja prije 9 godina.¹⁰⁷⁷ Njen porast uzrokovao je blago smanjenje udjela vojno sposobnih i vojno nesposobnih, premda se jasno uočava kako je u stvarnosti struktura ostala bez značajnijih promjena.¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷⁷ Slobodni vojni komuniteti bili su dijelom krajiškog područja, ali su imali posebne pravne regulacije i nisu se navodili u popisima Petrovaradinske pukovnije.

¹⁰⁷⁸ Na području Tjelesne (Slankamenske) satnije udio izuzetih svjetovnih pojedinaca u ukupnom broju muškaraca bio je čak 13,27 %, dok je udio muškaraca u aktivnoj vojnoj službi bio 11,19 %. Istovremeno je satnji nedostajalo 49 pripadnika u aktivnom stanju.

Posebno je upečatljiva kategorija mladih koja je bila podijeljena na dvije stavke: sposobne i invalide. Novouvedena stavka invalida među mladima značila je kako su vojne vlasti u međuvremenu odlučile obratiti dodatnu pozornost na buduće naraštaje krajišnika. Pod stavkom sposobnih navodili su mlade dječake i mladiće za koje su procjenjivali da će biti sposobni za vojnu službu kada napune 16 godina, dok su pod stavkom invalida navodili one za koje su očigledno već u ranijoj dobi mogli uvidjeti kako neće biti pogodni za izvršavanje vojnih dužnosti. S obzirom na promjenu terminologije i značenja „invalida“ nakon 1769. godine, to je u ovome slučaju značilo da navedeni mladi invalidi neće biti u mogućnosti obavljati ne samo aktivnu vojnu službu, nego i osnovne dužnosti vezane za gospodarstvo, poljoprivredu i kućanstvo. Oni su, dakle, već kao djeca bili označeni kao puni invalidi, a što je moralo biti povezano s težim oblicima zastoja u razvoju, retardacijom ili drugim težim bolestima. Invalidi su među mladima bili zastupljeni s 1,94 %.

Jedno kućanstvo prosječno je imalo 1,17 vojno sposobnih muškaraca, od kojih 0,6 u aktivnoj vojnoj službi i 0,57 prekobrojnih u gospodarskoj i poljoprivrednoj djelatnosti, zatim 1,8 mladih, 0,67 poluinvalida, 0,21 punih invalida i 0,25 izuzetih iz vojne službe. S ukupno 1,84 sposobnih muškaraca za vojnu i kućnu djelatnost (vojno sposobni i poluinvalidi), prosječnome kućanstvu Petrovaradinske pukovnije 1776. godine nedostajalo je 1,16 sposobnih muškaraca kako bi moglo ispuniti propisane uvjete novačenja i bez naknade dati jednog svog pripadnika u aktivnu vojnu službu. To se odražavalo u obliku činjenice da najmanje 40 % kućanstava nije davalo ni jednog svog pripadnika u jednu od aktivnih vojnih službi Vojne krajine, dok je u stvarnosti taj postotak bio i veći jer su pojedina kućanstva u aktivnu vojnu službu davala više svojih pripadnika. Unatoč tome, udio kućanstava koja nisu davala ni jednog pripadnika u aktivnu vojnu službu bio je blago veći nego što je bio slučaj 1767. godine, a što je rezultat činjenice da je broj kućanstava rastao snažnije nego li broj pojedinaca koji su bili u aktivnoj službi i koji su živjeli na području Petrovaradinske pukovnije.¹⁰⁷⁹

¹⁰⁷⁹ Razlika u udjelu kućanstava koja nisu davala pripadnike u aktivnu vojnu službu između 1767. i 1776. godine bila je neznatna, odnosno ispod 5%. Stoga reforma novačenja iz 1769. godine nije imala značajnog učinka u pogledu smanjivanja opterećenja krajiškog stanovništva. Reforma je predviđala da se u svakome kućanstvu ostavi jedan sposobni muškarac više, što bi značilo da se udio kućanstava koja nisu davala ni jednog pripadnika trebao značajno povećati jer je tijekom 9 godina broj vojno sposobnih muškaraca po jednom kućanstvu narastao za svega 0,11. Međutim, to nije bio slučaj jer su redefiniranjem terminologije u sposobne muškarce uključeni i poluinvalidi, a kojih je bilo čak 0,67 po jednom kućanstvu. Kombinirani je rast kategorije „sposobnih“ muškaraca po jednom kućanstvu bio 0,78, što je predstavljalo značajan pomak i približio se jednom dodatnom traženome muškarcu koji je trebao ostati izvan aktivne vojne službe. S obzirom na to da je konačni nedostatak i dalje bio značajan, reformom i redefiniranjem terminologije napravljen je značajan pomak prvenstveno u transparentnosti i pomaku fokusa s isključivo aktivne vojne službe, kao i priznavanju novčane naknade za krajiška kućanstva koja su bila preopterećena vojnom dužnošću.

Od svih vojno sposobnih muškaraca koji su bili podložni vojnoj službi i koji su živjeli na području Petrovaradinske pukovnije u aktivnoj vojnoj službi unutar Vojne krajine, bilo je njih 4494, a što je činilo unovačenost od 51,7 %. Bilo je to povećanje od 1030 krajišnika koji su bili u aktivnoj vojnoj službi s područja Petrovaradinske pukovnije u odnosu na 1767. godinu, a što je predstavljalo rast od 29,73 %. Snažniji rast vojno sposobnih nego što je bio rast aktivnih doveo je do smanjivanja postotka unovačenosti s 59,2 % na 51,7 %, a što je bio jedan od najznačajnijih pokazatelja rasterećenja krajiškoga stanovništva.¹⁰⁸⁰ Smanjen postotak unovačenosti na jednoj strani te značajno povećanje aktivnih i popunjenost aktivnog stanja na drugoj strani, zorno svjedoče o izuzetno povoljnijoj situaciji koju je Petrovaradinska pukovnija uživala 1776. godine u odnosu na 1767. godinu. Inkorporacija bivšeg vlastelinstva Vojke, koloniziranje Stare Pazove te organizirana naseljavanja dodatnog stanovništva, prvenstveno iz Dalmacije i Srbije, imali su u ovome pogledu visok učinak. U aktivnoj vojnoj službi bilo je 14,67 % svih muškaraca Pukovnije, odnosno približno 7,34 % svih stanovnika.

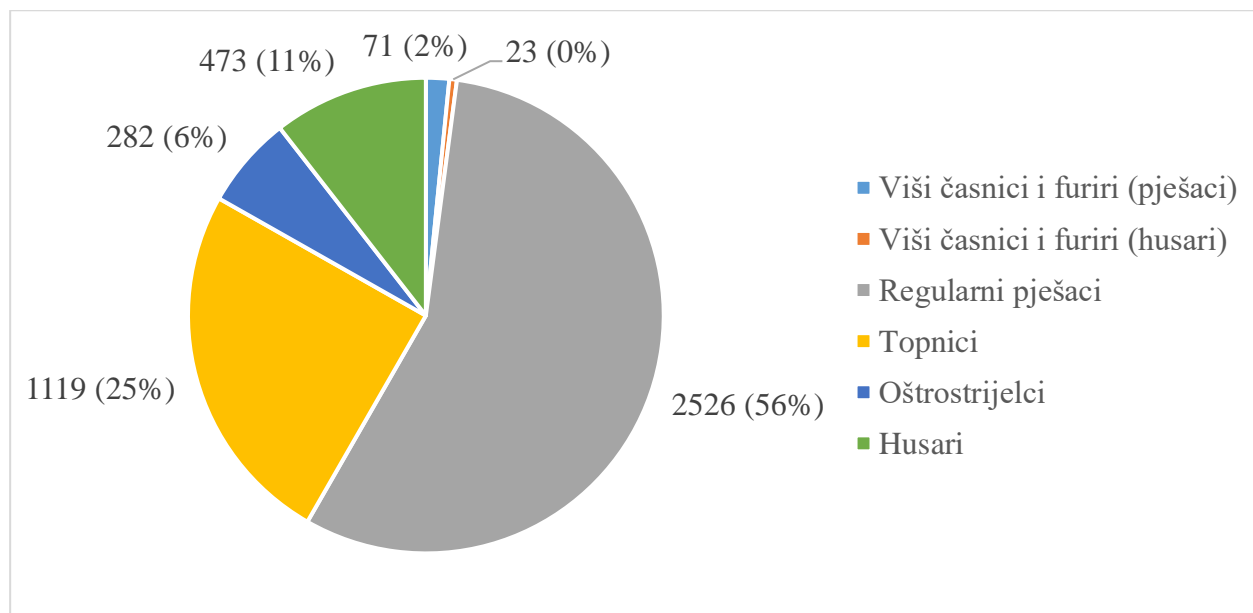
Prosječno je satnijsko područje u neku od aktivnih vojnih službi Vojne krajine davalo 281 pripadnika, čime je zadovoljavalo sve propisane uvjete u pogledu davanja dovoljnog broja krajišnika u sastav matične satnije kao i dovoljnog broja husara. Unatoč tome, ali i značajnom povećavanju potencijala i neposrednoj reorganizaciji, razlike između pojedinih satnijskih područja u pogledu broja aktivnih krajišnika i postotka unovačenosti i dalje su ostale visoke. Na jednoj su strani bila satnijska područja iz kojih je dolazilo manje od 270 aktivnih pojedinaca, dok su na drugoj bila ona iz kojih je dolazilo više od 370. Između njih nalazila su se samo 2 satnijska područja s 290 i 304 aktivnih. Premda je varijacija unovačenosti bila značajna i iznosila je od 43 % do 63 %, nema korelacije između nje i apsolutnog broja aktivnih pojedinaca pojedinih satnijskih područja ($r_s=0,12$, $p=0,65$). Satnijsko područje koje je imalo najveći postotak unovačenosti (Satnija 1. bojnika) ujedno je bilo među onima iz kojih je dolazilo najmanje pripadnike aktivne vojne službe.

Visoke razlike značile su da dio satnija nije imao popunjeno aktivno stanje, dok je istovremeno drugi dio imao prekobrojno aktivno stanje. Ukupno 7 satnijskih područja nije davalo ni minimalni broj pripadnika u aktivnu vojnu službu kako bi zadovoljilo isključivo kriterije popunjavanja svoje matične pješačke satnije. Izuzmu li se husari, dolazi se do rezultata

¹⁰⁸⁰ Ukupnu opterećenost krajiškog stanovništva Petrovaradinske pukovnije određivale su i druge stavke, a koje često nisu bile najuže povezane s aktivnom vojnom službom. Tako je, primjerice, 1775. godine na snagu stupila nova regulativa koja je za 1776. godinu predviđala 148715 dana rabote za stanovništvo Petrovaradinske pukovnije, a koja je mogla biti otkupljena za 15 krajcara po danu, odnosno ukupno za 129050 forinti i 5 krajcara. Međutim, opterećenje aktivnom vojnom službom i dalje je bilo daleko najznačajnije i svaki pomak u smanjivanju udjela vojno sposobnih muškaraca koji su morali biti dijelom aktivne vojne službe značio je veliki pomak u smjeru rasterećenja. Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 238-239.

kako 11 pješačkih satnija Petrovaradinske pukovnije nije bilo u potpunosti popunjeno, dok su istovremeno 3 imale značajno prekobrojne sastave. Samo su 2 pješačke satnije u svojim sastavima imale približno propisani broj aktivnih pripadnika.¹⁰⁸¹ Premda je pukovnijski sastav bio propisno popunjen, on je bio neravnomjerno podijeljen na 16 pješačkih satnija. Rezultat je to i dalje prisutne neravnoteže u satnijskim područjima, unatoč netom provedenoj reorganizaciji. Najbolji pokazatelj toga su Pukovnikova (Drenovačka) i Potpukovnikova (Šimanovačka) satnija. Naime, Drenovačka satnija tradicionalno je bila među najvećima u Petrovaradinskoj pukovnji, dok je Šimanovačka bila novouspostavljena na prostoru bivšeg vlastelinstva Vojke. Tijekom reorganizacija satnijskih prostora od 1767. do 1776. godine, Drenovačkoj satniji, koja je već bila najveća, pridodano je još jedno naselje, dok je Šimanovačka bila organizirana i reorganizirana, samo da bi na kraju ponovno završila kao prevelika. Trajna situacija neravnomjernosti satnija i satnijskih područja bila je obilježje Petrovaradinske pukovnije druge polovice 18. stoljeća. Dodatne teritorijalizacije i naseljavanja te postizanje popunjenog stanja nisu u ovome motrištu imali značajan utjecaj. Sastav krajišnika koji su bili u aktivnoj vojnoj službi s područja Petrovaradinske pukovnije 1776. godine prema vojnim rodovima nalazi se na 18. grafikonu.

Grafikon 18. Krajišnici s područja Petrovaradinske pukovnije u aktivnoj vojnoj službi 1776. godine prema kategorijama vojnih rodova.¹⁰⁸²

¹⁰⁸¹ HR-HDA-430, SGK, kut. 14, 1777., fol. 19, 143.

¹⁰⁸² Isto.

Od 4494 pripadnika aktivne vojne službe s područja Petrovaradinske pukovnije u službi same pješačke pukovnije bilo ih je 3998, dok je 496 bilo u službi Slavonske husarske pukovnije. U odnosu na 1772. godinu, Petrovaradinska pukovnija u svome aktivnom sastavu, bez članova stožera, imala je 108 pripadnika manje. Najizraženija je razlika bila u broju pješaka, gdje je zabilježeno smanjenje od 103 pripadnika, a slijedili su oštrostrijelci s povećanjem od 11 pripadnika, zatim topnici sa smanjenjem od 11 pripadnika te u konačnici viši časnici i furiri sa smanjenjem od 6 pripadnika. S obzirom da za 1772. godinu nisu poznati aktivni husari, u odnosu na 1767. godinu broj husara povećan je za 191.

Prema vojnim rodovima broj aktivnih pripadnika jednog satnijska područja varirao je od 4 do 8 viših časnika i furira, od 111 do 252 pješaka, od 67 do 74 topnika, od 17 do 19 oštrostrijelaca i od 16 do 56 husara.¹⁰⁸³ Broj topnik i oštrostrijelaca bio je izrazito stabilan, dok su razlike nastajale gotovo isključivo na temelju razlike u broju pješaka i husara. Satnije Petrovaradinske pukovnije prosječno su imale približno 250 aktivnih pripadnika uz varijacije od 200 (Satnija Stajnitz) do 348 (Pukovnikova satnija), dok im je medijan iznosio 233,5 (IQR=222,75-268,25). S obzirom na to da u njima nisu služili husari, značajna razlika bila je isključivo temeljena na broju regularnih pješaka. Tjelesna (Slankamenska) satnija imala je u svome sastavu svega 111 pješaka, zatim 74 topnika, 17 oštrostrijelaca i 4 časnika, dok je Pukovnikova (Drenovačka) satnija imala 252 pješaka, 72 topnika, 19 oštrostrijelaca i 5 časnika. I dok između dvije navedene satnije nije postojala značajna razlika u broju topnika, oštrostrijelaca i časnika, razlika u pogledu pješaka bila je izuzetno visoka jer ih je Pukovnikova satnija brojala čak 227 % više nego Tjelesna satnija.¹⁰⁸⁴ Ova situacija bila je gotovo identična stanju iz 1767. godine, kada je Bojnikova (Drenovačka) satnija brojala 277 aktivnih pješaka, dok je Satnija Böhr (Slankamenska) brojala svega 128, a što je predstavljalo razliku od 216 % u korist Bojnikove satnije.¹⁰⁸⁵ Iz navedenog je vidljivo kako su vojne vlasti nastojale prvenstveno strogo ispuniti tražene kvote i kriterije za topnike i oštrostrijelce svake satnije, dok za regularne pješake nisu postojala izražena jednako stroga pravila. Stoga su se upravo na broju pješaka ispoljavale mane i boljke pojedinih satnijskih područja, a koje su se očigledno za pojedina područja vukle i kroz cijelo desetljeće u kojem je Pukovnija napokon konsolidirana kao cjelovita. Osim što 11 satnija nije imalo popunjen ukupni aktivni sastav, u 9 je bilo upražnjeno i jedno mjesto višeg časnika ili furira.¹⁰⁸⁶

¹⁰⁸³ HR-HDA-430, SGK, kut. 14, 1777., fol. 19, 143.

¹⁰⁸⁴ Isto.

¹⁰⁸⁵ HR-HDA-1450, GIR9, D-1554, 1767., *Muster Lista*, fol. 3-24.

¹⁰⁸⁶ Upraznjenost mjesta viših časnika i furira nije bilo u korelaciji s popunjenošću ukupnog sastava krajišnika. Primjerice, satnijama koje su imale 348 i 326 aktivnih pripadnika nedostajao je po jedan viši časnik ili furir.

Daljnjom usporedbom Tjelesne i Pukovnikove satnije dolazi se do prepoznatljivih rezultata. Tjelesna satnija imala je na svome području 672 kućanstva u kojima je prosječno živjelo približno 6,3 stanovnika, dok joj je zbroj muškaraca koji su bili u mogućnosti obavljati gospodarske i kućanske poslove iznosio 650. U aktivnom stanju imala je 206 pripadnika, dok je s njezinog područja unovačeno još 30 husara. Istovremeno je imala čak 280 izuzetih svjetovnih pojedinaca iz vojne službe. Premda je imala iznadprosječan broj muškaraca, Tjelesna satnija davala je u aktivnu službu ispodprosječan broj aktivnih pripadnika. S druge strane, Pukovnikova satnija imala je 477 kućanstava u kojima je prosječno živjelo približno 9,63 stanovnika, dok je zbroj muškaraca koji su bili u mogućnosti obavljati gospodarske i kućanske poslove iznosio 679. U aktivnom stanju imala je 348 pripadnika uz dodatnih 23 husara koji su dolazili s njena područja. Međutim, imala je svega 29 izuzetih svjetovnih pojedinaca iz vojne službe. U Tjelesnoj satniji čak 13,28 % muškaraca bilo je izuzeto iz vojne službe, dok ih je u aktivnoj vojnoj službi bilo 11,9 %, čime se dolazi do apsurdne situacije u kojoj je veći broj muškaraca izuzet iz vojne službe u odnosu na one koji su bili u vojnoj službi, dok je istovremeno samoj satniji nedostajalo 49 pripadnika za popunjavanje osnovnog sastava. Osim visokog udjela izuzetih, Tjelesna satnija imala je velik broj kućanstava i stoga nizak prosjek stanovnika po jednome kućanstvu, čime je imala nedostatan potencijal novačenja. Naime, na njezinom području postojalo je više kućanstava nego muškaraca koji su mogli obavljati gospodarske i kućanske poslove, a koji su bili izvan aktivne vojne službe. Ako isključimo izuzete iz vojne službe, Tjelesna satnija time je dosegla maksimalni potencijal unovačenosti. U njenom slučaju maksimalni udio kućanstava koja su davala svoje pripadnike u aktivnu vojnu službu bio je svega 35,12 %.

U Pukovnikovoj satniji 16,16 % muškaraca bilo je u aktivnoj vojnoj službi, dok ih je samo 1,26 % bilo izuzeto. Istovremeno je imala značajno manji broj kućanstava i nešto veći broj muškaraca, što je dovelo do situacije da su joj prosječna kućanstva imala izuzetno velik broj stanovnika. Premda joj je zbroj muškaraca koji su mogli obavljati gospodarske i kućanske djelatnosti bio približan onome u Tjelesnoj satniji, zbog manjeg broja kućanstava imala je značajan suvišak od čak 202 muškarca u promatranoj kategoriji. Potencijal novačenja Pukovnikove satnije stoga nije bio u potpunosti iskorišten unatoč činjenici što je imala čak 135 aktivnih krajišnika više sa svoga područja u odnosu na Tjelesnu satniju, premda je imala samo

Međutim, za navedene satnije određeno je kako su bile prekobrojne unatoč činjenici da im je nedostajao jedan časnik.

187 muških stanovnika više.¹⁰⁸⁷ S trenutnim maksimalnim udjelom od čak 77,78 % kućanstava koja su davala jednog svog pripadnika u aktivnu vojnu službu, ona i dalje nije dosegla svoj kapacitet. Kada bi se potencijal Pukovnikove satnije iskoristio do maksimuma, kao što je to bio slučaj kod područja Tjelesne satnije, njezino bi područje u aktivnu vojnu službu moglo dati i do 550 pojedinaca. U tom scenariju postotak unovačenosti bio bi joj 78,46 % i imala bi prosječno 1,05 muškarca za gospodarsku i kućansku djelatnost po kućanstvu. Uzmemo li u obzir da je isto satnijsko područje (Bojnikova (Drenovačka) satnija) 1767. godine imalo postotak unovačenosti od 72,9 % i 1,04 muškarca za gospodarske i kućanske djelatnosti po kućanstvu, teorijski scenarij zapravo je preslika prethodnog stanja na 1776. godinu. Drenovačko područje imalo je stoga potencijal za formiranje dvije satnije. Veličina kućanstava ponovno se pokazala kao presudni čimbenik u potencijalu novačenja, dok je nova kategorija izuzetih iz vojne službe u pojedinim slučajevima zbog nerazmjera također pravila značajan utjecaj.

8.4. Visina, oprema i naoružanje

Za funkcioniranje svake pješачke krajiške pukovnije bio je potreban određeni prostor s raspoloživom obradivom zemljom, dovoljno stanovništva iz kojeg se mogao unovačiti predviđeni broj krajišnika, osnovna infrastruktura te potrebna oprema i naoružanje. I dok je prethodno fokus gotovo isključivo bio na prvim dvjema stavkama, za posljednju su izvori bili izuzetno oskudni osim u načelnom deskriptivnom obliku. Propisivanje i opisivanje izgleda, odore, vrste opreme i naoružanja za krajišnike i pojedine pukovnije česta su pojava u izvorima, ali i sekundarnoj literaturi. Međutim, ostaje otvoreno pitanje kolika je u stvarnosti bila razina opremljenosti vatrenim i hladnim oružjem Petrovaradinske pješачke krajiške pukovnije u razdoblju mira. Upravo o tome svjedoči jedan sumarni popis iz 1776. godine,¹⁰⁸⁸ a koji time daje dopunu prethodnog uvida u pukovnijsko aktivno stanje iste godine. Popis donosi i sumarno aktivno stanje koje je bilo identično prethodno prikazanome stanju te druge podatke poput

¹⁰⁸⁷ Prema regulativi novačenja iz 1769. godine prosjek muškaraca koji su bili sposobni za gospodarsku i kućansku djelatnost po jednome kućanstvu pojedinog satnijskog područja trebao je iznositi približno 2. Tjelesna satnija na svome području imala ih je 0,97, a Pukovnikova satnija 1,42. Očigledno je da su novouvedene novčane naknade korištene maksimalno kako bi se uspjelo zadovoljiti propisano aktivno stanje, dok novi sustav nije značajnije utjecao na druga gledišta sustava novačenja.

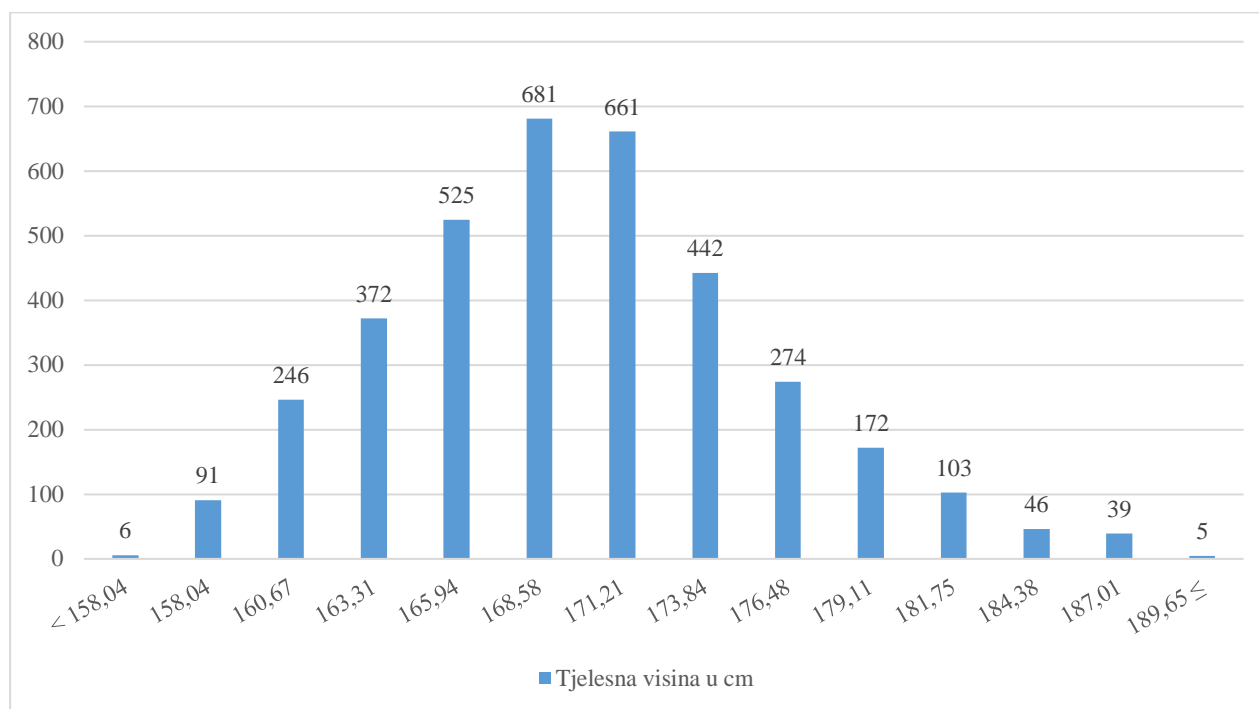
¹⁰⁸⁸ HR-HDA-1450, GIR9, D-1555, 1776., *Muster Tabella pro Anno 1776.*

tjelesne visine aktivnih pojedinaca koji su imali čin razvodnika ili običnog vojnika, ali i količinu vatrenog i hladnog naoružanja s kojim je raspolagala Pukovnija.¹⁰⁸⁹

Premda za petrovaradinske krajišnike, i općenito stanovnike Srijema, nisu postojale legende i priče kako su bili izuzetno visoki ljudi, kao što je bio slučaj s Ličanima,¹⁰⁹⁰ izvor koji donosi tjelesnu visinu za veliku većinu pripadnika aktivnog stanja uistinu je vrijedan. Upravo su činove razvodnika i običnog vojnika imali u velikoj većini pojedinci koji su bili lokalni stanovnici Srijema, a oni su činili 91,62 % aktivnih pripadnika Pukovnije bez članova stožera. Uzorak je bio 3663 krajišnika, a što je činilo približno 21 %¹⁰⁹¹ svih odraslih muškaraca koji su živjeli na području Petrovaradinske pukovnije u tom trenutku.¹⁰⁹² Oni su bili podijeljeni prema visini u 14 kategorija, a koje su bile određene prema intervalima od 1 palca (2,634 cm) i na osnovi od 5 stopa (158,04 cm).¹⁰⁹³ Krajišnici Petrovaradinske pukovnije prema tjelesnoj visini nalaze se na 5. histogramu.

Histogram 5. Krajišnici Petrovaradinske pukovnije 1776. godine prema tjelesnoj visini.

1094

¹⁰⁸⁹ Veći dijelovi popisa nažalost u potpunosti su nečitljivi zbog čega se ne mogu precizirati sve stavke. Ovdje su obrađene samo one stavke za koje je većina podataka bila čitljiva.

¹⁰⁹⁰ Više o visini pripadnika Ličke krajiške pješake pukovnije u: Balić, *Lička*, str. 253-259.

¹⁰⁹¹ Postotak je izračunat na temelju popisa svih muškaraca Petrovaradinske pukovnije iz iste godine, a gdje je navedeno kako je bilo 17192 odraslih muškaraca. Popisi su nastali u vrlo malome vremenskom razmaku i stoga promjena u broju odraslih muškaraca nije mogla biti statistički značajna, ali zasigurno nije iznosila točno 17192.

¹⁰⁹² Bez slobodnih vojnih komuniteta.

¹⁰⁹³ Jedna stopa iznosila je 31,608 cm ili 12 palčeva.

¹⁰⁹⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1776., *Muster Tabella pro Anno 1776*.

Izračunavanjem srednjih vrijednosti navedenih intervala dolazi se do prosječne visine petrovaradinskih krajišnika koja je iznosila 170,56 cm¹⁰⁹⁵. Premda bi iz današnje perspektive ta prosječna visina bila relativno niska, ipak najupečatljivija ostaje činjenica da je viših od 189,65 cm bilo svega 5 u uzorku od 3663 krajišnika. Također, viših od 180 cm bilo je približno 10 %, a nižih od 160 cm svega 2,65 % te je 87,4 % krajišnika Petrovaradinske pukovnije bilo visoko između 160 i 180 cm. Varijacija prosječne visine aktivnih pripadnika između pojedinih satnija iznosila je od 167,2 cm do 173,81 cm. Iz navedenih podataka očigledno je zašto nije bilo objektivne podloge da se stvore legende i priče o izrazitoj visini ljudi iz Srijema, posebno jer je bio vrlo mali broj onih koji bi potencijalno ulazili u tu kategoriju.

Usporedimo li prosječnu visinu pripadnika Petrovaradinske pukovnije s rezultatima istraživanja visine vojnika Habsburške Monarhije tijekom 18. stoljeća, vidimo kako su bili daleko od niskih. John Komlos i Albrecht Ritschal postavili su u istraživanju trendova visine vojnika Monarhije tijekom 18. stoljeća, na uzorak od 145873 slučajeva vojnika, najniži standard od 165,8 cm. Minimalni standard tjelesne visine od 165,8 cm za pristupanje u vojsku bio je najviši takav standard tjelesne visine koje su koristile vojne vlasti Monarhije tijekom 18. stoljeća. Zbog navedenog standarda u konačnici su koristili 95959 slučajeva, odnosno 68,28 % početnog uzorka, dok su preostale eliminirali jer su bili ispod tražene visine.¹⁰⁹⁶ Za Petrovaradinsku pukovnicu 1776. godine nije vrijedio navedeni minimalni standard tjelesne visine za ulazak u aktivnu službu, ali je i dalje 80,48 % njezinih pripadnika bilo iznad njega. Bio je to značajno veći udio pojedinaca koji su bili viši od 165,8 cm, nego je bio u ukupnom uzorku navedenog istraživanja koje je obuhvaćalo vojnike iz cijele Monarhije kroz jedno stoljeće. Štoviše, Hans-Joachim Voth u svome istraživanju dokazuje kako se visina vojnika u austrijskoj vojsci tijekom druge polovice 18. stoljeća smanjivala, a kao uzrok tome navodi značajno povećanje fizičkog opterećenja radom.¹⁰⁹⁷

¹⁰⁹⁵ Prema Jureša, Musil i Kujundžić Tiljak prosječna visina muških osoba u dobi od 18 godina u Hrvatskoj izmjerena u razdoblju od 2006. do 2008. godine bila je 180,4 cm. Vesna Jureša, Vera Musil, Mirjana Kujundžić Tiljak, „*Growth Charts for Croatian School Children and Secular Trends in Past Twenty Years*“, *Collegium Antropologicum*, 2012, svezak 36, str 47-57.

¹⁰⁹⁶ Komlos i Ritschal istraživali su trendove utjecaja ukidanja blagdana i povećavanja radnih dana te njihova utjecaja na životni standard i visinu stanovništva Monarhije 18. stoljeća. Istraživanje je bilo rezultat odgovora na kritike ekonomskog povjesničara Hans-Joachima Votha na dijelove istraživanja koje je objavio Komlos u monografiji *Nutrition and Economic Development in the Eighteenth-Century Habsburg Monarchy* (1989.) Voth je uputio daljnje kritike na njihove odgovore te se navedeni podatak o postojanju uzorka od 145873 pronalazi u jednome od njegovih osvrtu na metodologiju Komlos i Ritschal. Više u: John Komlos, *Nutrition and Economic Development in the Eighteenth-Century Habsburg Monarchy – An anthropometric History*, Princeton University Press, 1989.; John Komlos, Albrecht Ritschal, „Holy Days, Work Days and the Standard of Living in the Habsburg Monarchy“, *The Journal of Interdisciplinary History*, vol. 26, no. 1, 1995., str. 57-66; Hans-Joachim Voth, „Physical Exertion and Stature in the Habsburg Monarchy, 1730-1800“, *The Journal of Interdisciplinary History*, vol. 27, no. 2, 1996., str. 276.

¹⁰⁹⁷ Više u: Voth, „Physical Exertion and Stature“, str. 263-275.

Količina uporabljivog vatrenog oružja, bajuneta, sablje, streljiva i kremenja s kojim je raspolagala pojedina satnija i stožer Petrovaradinske pukovnije 1776. godine nalazi se na 40. tablici.

Tablica 40. Količina određenih vrsta uporabljivog naoružanja s kojim je raspolagala Petrovaradinska pukovnja 1776. godine.¹⁰⁹⁸

Stožer i satnije	Vatreno oružje	Bajunete	Sablje	Streljivo	Kremeni
Stožer	102	0	0	0	0
Tjelesna	221	221	201	4418	582
Pukovnikova	333	314	343	782?	1005
Potpukovnikova	338	302	311	7109	909
1. bojnika	212	212	218	48??	630
2. bojnika	238	227	228	518?	666
Raikovich	243	224	224	494?	648
Duzent	226	226	223	499?	645
Stajnitz	185	185	196	434?	564
Stupan	236	236	230	516?	666
Babogredatz	226	203	225	499?	651
Milutinovich	267	267	265	6000	771
Messina	267	229	262	59??	762
Nizzaty	247	234	242	5400	702
Radubzky	248	248	219	4848	633
Bivša Stupan	215	189	206	45??	594
Bivša Babogredatz	321	289	322	738?	942
Ukupno:	4125	3806	3915	87816	11370

¹⁰⁹⁸ HR-HDA-1450, GIR9, D-1555, 1776., *Muster Tabella pro Anno 1776.*

Prvenstveno treba dodati kako je uz navedenu količinu uporabljivog naoružanja u pukovnijskom stožeru bilo još 230 primjeraka vatrenog oružja na popravku¹⁰⁹⁹ i 199 koje je bilo neuporabljivo, kao i da su se oštrostrijelačke puške popisivale odvojeno zbog svoje visoke vrijednosti te nisu ovdje navedene. Osim vatrenog oružja, neuporabljivo je bilo i dodatnih 50 bajuneta.¹¹⁰⁰ Naoružanja u tablicama bila su osnovna za svaku pješačku krajišku pukovnicu, a podatci u ovome slučaju nisu bili čitljivi samo za nekoliko stavki streljiva. Treba svakako dodatno uzeti u obzir da nije bilo moguće da članovi stožera nisu imali pristup sabljama, streljivu i kremenju, a što bi se moglo iščitati iz podataka u tablici. Uz stavke navedenog naoružanja bila je popisana i određena dodatna oprema, poput korica i remenja za bajunete i sablje, i koja je uvelike odgovarala količini samog naoružanja.

Količina naoružanja u pojedinim satnijama bila je usko povezana s trenutnim brojem pripadnika u aktivnom stanju, premda je vrlo rijetko iznos bio identičan. Samo su dvije satnije imale jednako komada vatrenog oružja kao i aktivnih pripadnika, dok ih je 6 imalo više, a 8 manje. Najveći nedostatak od 15 komada zabilježen je u Satniji Stajnitz, dok je istovremeno Satnija Milutinović imala suvišak od 36 komada. Premda oštrostrijelačke puške nisu bile dijelom popisa kategorije vatrenog oružja, svaka je satnija raspolagala s dovoljnom količinom vatrenog oružja da svaki njezin pješak i topnik dobiju barem po jedno, dok ih je većina mogla ustupiti i oštrostrijelcima u vremenu mira za obavljanje krajiških zaduženja. U slučaju bajuneta postojao je minimalni nedostatak, prvenstveno iz razloga što ih je bilo nešto manje nego vatrenog oružja, te je, primjerice, Satniji Babogredatz nedostajalo nekoliko bajuneta za potrebe svih svojih krajišnika. Petrovaradinska pukovnija imala je 4011 aktivnih pripadnika s članovima stožera, što je značilo da je na raspolaganju imala 21,89 primjeraka streljiva i 2,84 kremenja za svakog pripadnika. Ako se izuzmu stožerni i viši časnici i furiri, na raspolaganju je imala 22,37 komada streljiva za svakog krajišnika, a što je bilo blago ispod norme od 24 komada streljiva po jednome krajišniku. Promatrajući Pukovnicu kao aktivnu cjelinu koja je na dnevnoj bazi koristila svoje raspoloživo naoružanje i streljivo te shodno tome nije mogla održavati određeni idealni omjer prema propisanim normama, jasno je kako je bila primjereno opskrbljena.

Zbog iznimno visoke vrijednosti, prema regulativi iz 1769. godine svaka je pukovnija na raspolaganje trebala dobiti po jednu oštrostrijelačku pušku na 3 aktivna oštrostrijelca, a koja

¹⁰⁹⁹ Puškari zaduženi za popravke vatrenog oružja bili su dodijeljeni svakoj pukovnici prilikom reforme 1769. godine. Vidljivo je na primjeru Petrovaradinske pukovnije kako je puškar u Mitrovici imao veliku količinu posla, posebno s obzirom da se kod njega na popravku nalazilo 5,58 % svog osnovnog vatrenog naoružanja s kojim je raspolagala Pukovnija.

¹¹⁰⁰ HR-HDA-1450, D-1555, 1776., *Muster Tabella pro Anno 1776.*

im je služila prvenstveno za vježbe i treninge. Petrovaradinska pukovnija raspolagala je sa 101 oštrostrijelačkom puškom te sa 100 kopalja koji su služili kao potporanj, 100 bočica baruta i 100 nosača streljiva, a što je činilo oštrostrijelačku opremu. Sve su satnije imale 6 ili 7 puški i isto toliko primjeraka ostale opreme, dok je samo Satnija Messina imala jednu pušku bez ostatka opreme.¹¹⁰¹ Time je prema propisima Pukovnija mogla u aktivnom sastavu imati 300 oštrostrijelaca u vremenu mira, a koji bi prikladno mogli izvršavati vježbe i treninge. S obzirom da je u aktivnome stanju imala 282 oštrostrijelca, bila je primjereno opremljena i u ovome dijelu.

8.5. Struktura zemljišta pukovnijskog područja 1781. godine

Količina korisne zemlje s kojom su raspolagale pojedine pješačke krajiške pukovnije značajno se mijenjala kroz desetljeća druge polovice 18. stoljeća. Trend kretanja nikako nije bio pravocrtan niti uvijek pozitivan. Na njega je utjecalo nekoliko ključnih čimbenika, kao što su ratovi i krčenja šuma. Za vrijeme ratova veći je broj muškaraca kontinuirano izbivao iz svojih domova, dok su inače prekobrojni muškarci također bili novačeni kako bi popunili nedostatke bojnih bataljuna ili zamijenili pale i ranjene krajišnike u aktivnoj vojnoj službi. Takvo stanje, posebno ako je trajalo duže vrijeme kao što je bilo u vrijeme Sedmogodišnjeg rata (1756. - 1763.), negativno se odražavalo na količinu korisne raspoložive zemlje jer su polja bila zapuštena i nedostatno obrađivana, a što je rezultiralo njihovim propadanjem i zarastanjem. Na drugoj strani, krčenje šuma bilo je najučinkovitiji način proširenja količine korisnog zemljišta. Kako ističe Kaser, krčenje je bilo posebno intenzivno korišteno na prostoru Slavonske vojne krajine u drugoj polovici 18. stoljeća, čime se u kratkome vremenu znatno povećala količina raspoloživog korisnog zemljišta na prostoru njezinih pukovnija. Upravo je nakon završetka Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.) započeo posljednji veliki val krčenja šuma u cijeloj Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini.¹¹⁰²

Pitanje zemljišnog bogatstva s kojim je raspolagala Petrovaradinska pukovnija na svojim satnijskim područjima detaljnije je obrađeno za 1767. godinu. Korisna zemlja, a posebno oranice, bila je temeljem krajiškog sustava. Krajiška kućanstva gotovo isključivo bavila su se poljoprivredom te je uživanje određene količine zemlje bila naknada za njihovu vojnu službu. Količina korisne zemlje, broj krajiških kućanstava i broj sposobnih muškaraca

¹¹⁰¹ HR-HDA-1450, D-1555, 1776., *Muster Tabella pro Anno 1776.*

¹¹⁰² Kaser, *Slobodni seljak i vojnik*, knj. 2, str. 102-105.

bili su temeljne kategorije prema kojima se mogao odrediti kapacitet učinkovitosti krajiške pješačke pukovnije. Nastojanja održavanja popunjenog aktivnog stanja često su ulazila u koliziju s pokušajem održavanja krajiškog gospodarstva te je njihova dijalektika određivala stupnjeve opterećenosti, učinkovitosti i popunjenosti. Međutim, premda bi prema jednoj logici povećanje gospodarske moći određene pukovnije trebalo povećati njezinu učinkovitost, ili barem popunjenost, jer je jednostavno raspolagala s više „platežne moći“, u stvarnosti je situacija bila složenija. S obzirom na to da je „platežna moć“ vojnih vlasti prvenstveno bila količina oranica, ona je bila ograničena s perspektivom postojanja dovoljnog broja muškaraca koji bi ju obrađivali. Stoga su, kako je utvrđeno za 1767. godinu, satnijska područja čije je stanovništvo živjelo izuzetno bijedno često bila izrazito učinkovita, a njihovi sastavi prekobrojni, dok su na drugoj strani satnijska područja sa značajno većim zemljišnim bogatstvom bila gotovo neuporabljiva iz perspektive vojnih vlasti.

Uzimajući u perspektivu isključivo Petrovaradinsku pukovniciju druge polovice 18. stoljeća, vojne su vlasti provodile značajne promjene na nekoliko različitih spektara kako bi doskočili ovome problemu. Motrišta promjena mogla bi se svesti na 4 kategorije: proširenje, naseljavanje, unaprjeđenje i regulacija. Na količinu korisnog zemljišta s kojim je Pukovnica raspolagala utjecali su proširenje i unaprjeđenje. Značajno proširenje napravljeno je sredinom 1760-ih godina s inkorporacijom bivšeg vlastelintva Vojke, a kojim je Pukovnica dobila novi prostor s većom količinom korisne zemlje, dok se unaprjeđenje prvenstveno odnosilo na krčenje šuma i isušivanje močvara, odnosno iskorištavanje potencijala koje je nudilo njezino osnovno područje. S obzirom da je posljednji veliki val krčenja šuma započeo također 1760-ih godina, početkom 1780-ih godina oba gledišta bila su već u slučaju Petrovaradinske pukovnije zaokružena. Stoga se njihov konačni učinak može zorno vidjeti na popisu cjelokupnoga zemljišta koji je obavljen za Slavonsku vojnu krajinu 1781. godine. Struktura osnovnog korisnog zemljišta satnijskih područja i slobodnih vojnih komuniteta Petrovaradinske pukovnije 1781. godine iskazana u jutrima nalazi se na 41. tablici.¹¹⁰³

¹¹⁰³ U tablici su prikazane samo odabrane kategorije zemljišta. U popisu je navedeno još nekoliko drugih kategorija koje nisu od primarnog značaja za ovu analizu. HR-HDA-430, SGK, kut. 19, 1783., fol. 40, 26.

Tablica 41. Zemljište Petrovaradinske pukovnije 1781. godine prikazano u jutrima.¹¹⁰⁴

Satnije / komuniteti	Naselj a	Oranice		Livade		Vinograd i	Voćnjac i	Šume
		Korisn e	Poplav .	Korisn e	Poplav .			
Tjelesna	353	22188	0	3550	0	1043	110	0
Pukovnikova	397	9844	0	5592	6	2	46	38996
Potpukovnikov a	537	8394	4012	2170	1279	13	27	9
Prvog bojnika	491	7696	231	1717	906	9	3	15628
Drugog bojnika	489	12351	0	1584	0	862	48	604
Babogredatz	556	4759	5	2166	232	10	125	39856
Milutinovich	444	6621	1280	1396	2704	52	38	20107
Rakichevich	816	7756	0	2676	2252	0	3	4566
N. Brankovich	548	13520	0	3506	0	0	63	0
Dedovich	455	10826	867	1896	2635	214	37	1464
Messina	549	7975	414	2859	597	1	76	11075
Pompeatti	531	5886	0	3001	52	0	35	1404
Nizatty	412	12825	0	4403	0	143	3	0
J. Brankovich	576	6091	1599	744	3519	105	18	5703
Radubiczky	465	5000	96	1146	332	135	7	0
Klatz	513	4893	61	2725	785	55	153	11102
Ukupno satnije:	8030	14663 1	8570	41140	1530 2	2651	799	15052 0
Srijemski Karlovci ¹¹⁰⁵	114	0	0	489 (4660)	316	2226	276	1960
Zemun	193	2608	0	1675	44	595	16	296
Petrovaradin	88	40	0	713	0	1393	13	380
Bukovac	10	149	0	132	0	454	105	689

¹¹⁰⁴ HR-HDA-430, SGK, kut. 19, 1783., fol. 40, 26.

¹¹⁰⁵ Za Srijemske Karlovce navedeni su i podatci imanja Jarkovac, a koje je pripadalo ovom slobodnom vojnom komunitetu. Jarkovac je imao samo korisne livade označene u zagradi, a nalazio se između Golubinaca i Stare Pazove. HR-HDA-430, SGK, kut. 19, 1783., fol. 40, 26.; *Petrovaradinska pukovnja. Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcija 42.

Mitrovica	62	0	0	0	0	0	0	0
Ukupno komuniteti:	469	2789	0	7671	360	4671	412	3327
Samostan Fenek	16	147	0	54	0	11	20	89
Ukupno pukovnija:	8515	14957 7	8570	48866	1566 2	7333	1232	153937

Napomena: U pojedinačnim kategorijama zbog praktičnosti nisu navođeni hvatovi, dok su u konačnome zbroju uračunati.

U navedenim kategorijama ukupno je prikazano 385992 jutara zemljišta, a ono je predstavljalo $\frac{3}{4}$ cjelokupnog zemljišta Petrovaradinske pukovnije. Pukovnija je 1781. godine ukupno imala 517293 jutara i 484 hvati zemljišta.¹¹⁰⁶ S obzirom da su prilikom popisa navedene sve kategorije, od veličine naselja do površine rijeka, potoka i šuma, na temelju tih podataka dolazi se do rezultata da je ukupna površina Petrovaradinske pukovnije 1781. godine iznosila 2977 km².¹¹⁰⁷ Bila je time najveća pukovnija Slavonske vojne krajine jer je površina Brodske pukovnije iznosila 1973 km², a Gradiške pukovnije 1626 km². Slavonska vojna krajina u sklopu svoja 3 pješaka pukovnijska područja imala je dakle površinu od 6576 km², a Petrovaradinska pukovnija bila je zastupljena s 45,26 %.¹¹⁰⁸

Od ukupnog zemljišta Petrovaradinske pukovnije, na satnijska područja odlazilo je 482343 jutra i 52 hvati (93,24 %), a na slobodne vojne komunitete 34020 jutra i 1358 hvati (6,58 %), dok je zasebnu kategoriju činio samostan Fenek s ukupno 929 jutara i 614 hvati (0,18 %). Korisne zemlje u pogledu oranica, livada, vinograda i voćnjaka bilo je ukupno 207010 jutara i 26 hvati, od kojih su satnijska područja imala 191223 jutra i 396 hvati (92,38 %), slobodni vojni komuniteti 15552 jutra i 1110 hvati (7,51 %) i samostan Fenek 234 jutra i 120 hvati (0,11 %).¹¹⁰⁹ Posebno je potrebno istaknuti kako časnici nisu posjedovali ni jedno jutro korisne zemlje, a što je bilo u skladu s nastojanjima vojnih vlasti tijekom druge polovice 18. stoljeća.¹¹¹⁰

¹¹⁰⁶ HR-HDA-430, SGK, kut. 19, 1783., fol. 40, 26.

¹¹⁰⁷ Jedno jutro sastoji se od 1600 hvati, a jedan hvat iznosi 3,59665 m². Više o mjerama u Vojnoj krajini u: Buczynski, *Gradovi*, knj. 1, str. 329-331.

¹¹⁰⁸ HR-HDA-430, SGK, kut. 19, 1783., fol. 40, 26.

¹¹⁰⁹ Isto.

¹¹¹⁰ U Brodskoj i Gradiškoj pukovnji zabilježen je po jedan slučaj časnika koji je posjedovao zemlju. Milković navodi kako su časnici sve do sredine 19. stoljeća bili vlasnici obradivih zemljišta unatoč zabranama i ograničenjima. Milković, „Položaj časnika“, *Povijesni prilozi*, str. 165.

Unutarnju analizu satnijskih područja značajno otežava činjenica što za 1781. godinu nije sačuvana mjesečna tablica ili drugi izvor iz kojeg bi se moglo točno identificirati pojedine satnije i satnijska područja. U popisu zemljišta, satnije su imenovane isključivo prema svome satniku zapovjedniku ili posjedniku te bez ikakve naznake o stožernom mjestu ili drugima naseljima koje su obuhvaćale. Ovime je onemogućena i usporedba na razini satnijskih područja sa stanjem iz 1767. godine. Značajan nedostatak je i izostanak popisa stanovništva i kućanstava za 1781. godinu, dok je najbliža godina za koju je taj podatak poznat 1776. Unatoč tome, određeni trendovi mogu se itekako iščitati i analizirati.

Naselja satnijskih područja Petrovaradinske pukovnije prosječno su zauzimala 122 jutra zemlje, odnosno bila su prosječno velika 0,7 km², dok su sama satnijska područja prosječno zauzimala 30146 jutara zemlje, odnosno površinu od 173,48 km² uz varijacije od 52,4 km² do 378,69 km².¹¹¹¹ Usporedbom veličine naselja satnijskih područja s veličinom naselja slobodnih vojnih komuniteta, dolazilo se do rezultata kako su „obična“ krajiška sela zapravo bila prosječno veća od slobodnih vojnih komuniteta. Od srijemskih je slobodnih vojnih komuniteta površinom bio značajno veći od prosječnog sela Petrovaradinske pukovnije jedino Zemun, sa svojih 1,1 km², dok su preostala 4 bila manja, a među kojima se posebno ističe Bukovac kao izuzetno mali s površinom od svega 0,05 km². Ovdje treba posebno istaknuti da su u površinu naselja i sela ulazili i pripadajući vrtovi, a kojih nije bilo u značajnijem udjelu u, primjerice, Petrovaradinu. Prosječno su slobodni vojni komuniteti sa svom pripadajućom zemljom zauzimali 39,2 km², uz varijacije od 0,36 km² (Mitrovica) do 95,5 km² (Srijemski Karlovci), dok su zajedno imali 195,8 km² površine, odnosno nešto više od jednog prosječnog satnijskog područja Pukovnije. Prostor koji je potpadao pod nadležnost samostana Fenek prostirao se na 5,35 km². Posebno se ističe slučaj slobodnog vojnog komuniteta Mitrovice, koji jedini od svih naselja Pukovnije, neovisno o kategoriji, nije imao nikakvog zemljišta pod svojom nadležnosti osim samog naselja.¹¹¹² To je značilo da su se njegovi stanovnici morali isključivo baviti obrtom, trgovinom i drugim djelatnostima za koje nije bila potrebna zemlja, poput ribarstva.¹¹¹³

Korisno zemljište satnijskih područja bilo je pretežno u obliku oranica (76,68 %) i livada (21,51 %), dok su vinogradi (1,39 %) i voćnjaci (0,42 %) bili sporedni zbog vrlo malog udjela, premda su bili unosniji u odnosu na livade. Udio oranica u odnosu na 1767. godinu povećan je

¹¹¹¹ Godine 1767. Pukovnikova satnija bila je velika približno 45 km², Bojnikova satnija 270 km², a Tjelesna 140 km². Dodatnom teritorijalizacijom sve su satnije prešle veličinu od 50 km². Više o satnijama 1767. godine u poglavlju *Petrovaradinska pukovnika 1767. godine*.

¹¹¹² HR-HDA-430, SGK, kut. 19, 1783., fol. 40, 26.

¹¹¹³ Taube u svom opisu Mitrovice iz 1777. godine, dakle svega 4 godine prije promatranog popisa, posebno ističe da je bilo razvijeno brodarstvo i ribarstvo. Taube, *Slavonija i Srijem*, str. 237.

s 69,8 % na 76,68 %, unatoč značajnom rastu svih stavki. Prosječno satnijsko područje raspolagalo je s 9164 jutara oranica, 2671 jutara livada, 165 jutara vinograda, i 49,5 jutara voćnjaka, odnosno s ukupno 11951 jutara korisnog zemljišta. Varijacije su bile značajne i u slučaju oranica iznosile su od 4759 (Satnija Babogredatz) do 22188 jutra (Tjelesna satnija), u slučaju livada od 744 (Satnija Nizatty) do 5592 (Pukovnikova satnija), u slučaju vinograda od 0 do 1043 (Tjelesna satnija) i u slučaju voćnjaka od 3 (Satnija N. Branckovich) do 153 (Satnija Klatz).

Dok je 1767. godine razlika između satnijskih područja u pogledu raspoložive količine oranica dosegla najviše 272 %, 1781. godine razlika je bila u rasponu do 466 %. Iako su satnijska područja postala daleko bogatijima zemljom, razlike su se produbile do čak nevjerojatnih razmjera. Prvu tvrdnju najbolje potvrđuju činjenice da je satnijsko područje Satnije Babogredatz sa svojih svega 4759 jutara i 300 hvati imalo više oranica nego bilo koje satnijsko područje 1767. godine, dok je istovremeno satnijsko područje Tjelesne satnije 1781. godine raspolagalo s 46,2 % količine oranica kojima je raspolagalo svih 16 satnijskih područja Pukovnije 1767. godine. Daljnjom analogijom satnijskog područja Tjelesne satnije iz 1781. godine i stanja Pukovnije u 1767. godini dolazi se do rezultata da je iz perspektive raspoloživih oranica satnijsko područje Tjelesne satnije imalo jednako oranica kao 9 satnijskih područja 1767. godine. Pod jednakim uvjetima u pogledu zemlje, odnosno okvirima kakvi su bili na snazi 1767. godine, u aktivno stanje moglo je dati 1689 pješaka, 119 grenadira i 133 husara, odnosno 57,45 % aktivnog stanja pješaka, 54,34 % aktivnog stanja grenadira i 43,6 % aktivnog stanja husara koje je davala cjelokupna Petrovaradinska pukovnija u listopadu 1767. godine.

U svega 14 godina vojne su vlasti u Petrovaradinskoj pukovnici prešle iz izuzetno nepovoljne pozicije i nemogućnosti davanja primjerenih naknada svojim krajišnicima do izuzetno povoljne situacije i značajnog suficita zemljišnog bogatstva. Tako su 1767. godine vojne vlasti raspolagale s 12,5 jutara oranica za svakog krajišnika kojeg su imale u aktivnoj vojnoj službi, uz napomenu kako im je nedostajalo više od 1000 pripadnika do potpunog stanja i da je propisana norma bila 20 jutara oranica po krajišniku u službi, dok su 1781. godine na raspolaganju imale približno 44 jutra oranica za svakog krajišnika kojeg su trebale unovačiti u stalno aktivno stanje,¹¹¹⁴ uz napomenu kako je propisana norma smanjena na 15 jutara oranica.

Unatoč velikom porastu zemljišnog bogatstva i nekoliko reorganizacija satnijskih područja, tijekom 14 godina razlike u količini raspoloživih oranica s kojima su raspolagale

¹¹¹⁴ Ili približno 34 jutara oranica za svakog krajišnika kojega su trebali unovačiti u slučaju rata. Izračun je napravljen na osnovici od 4300 aktivnih pripadnika u ratnome stanju.

pojedine satnije na svojim područjima, značajno su narasle. Za satnijska područja satnija Babogredatz, Klatz, Radubitzky i Pompeatti nova situacija bila je zadovoljavajuća, ali daleko od perspektive visokog suficita. Prosječno su navedena satnijska područja na raspolaganju imala približno 25 jutara oranica za svakog krajišnika kojeg su trebala unovačiti u stanju mira, odnosno 19 u stanju rata. Na drugoj strani, Tjelesna satnija imala je na raspolaganju 106 jutara oranica za svakog krajišnika kojeg je trebala unovačiti sa svog područja u stanju mira, te 82 u stanju rata.¹¹¹⁵ Imala je, naime, 2000 jutara oranica više nego prethodna 4 satnijska područja zajedno, ali također i 39,34 % svih vinograda koji su se nalazili na satnijskim područjima Pukovnije, 1/7 svih voćnjaka i iznadprosječnu količinu livada. Iako je bila daleko na vrhu, Tjelesna satnija nije bila jedina s područjem bogatim oranicama. Satnijsko područje Satnije N. Branckovich imalo je oranica nešto manje nego 3 najsiromašnija satnijska područja zajedno, dok su satnije 2. bojnika, Nizatty, Dedovich i Pukovnika imale više nego 2 najsiromašnija zajedno.

Premda, nažalost, nije poznato koja je točno naselja obuhvaćala Tjelesna satnija, iz karakteristika njezina zemljišta može se sa sigurnošću tvrditi kako se nalazila na sjeveroistočnom, podunavskom području Petrovaradinske pukovnije. Bogatstvo oranica i vinograda na jednoj strani, te potpuni izostanak šuma na drugoj strani, bila je karakteristika tog prostora. Izvjesno je stoga kako se radilo o Slankamenskoj ili Beškoj satniji. Uz Tjelesnu satniju, na tom prostoru nalazila se i Satnija 2. bojnika. Na drugoj strani nalazila se Satnija Babogredatz, koja je s obzirom na vrlo mali broj oranica i veliku količinu šuma morala biti na zapadnom dijelu Pukovnije. S obzirom na specifičnost zapadnog pukovnijskog prostora i osnovne satnijske karakteristike, Satnija Babogredatz vrlo je izgledno bila Drenovačka satnija. Zapadne su satnije vrlo vjerojatno bile još Pukovnikova i Milutinovich, dok su satnije 1. bojnika, Messina i Klatz bile na južnom pukovnijskom području.¹¹¹⁶

Poplavljenog korisnog zemljišta bilo je 23872 jutara i 756 hvati, a što je činilo 12,48 % raspoloživog korisnog zemljišta. Ukupno gledajući, za Pukovniju koja se borila s čestim i jakim poplavama to je bilo relativno malo. Uoči inkorporacije u krajiški prostor, samo je područje bivšeg vlastelinstva Vojke imalo 10331 jutara poplavljene korisne zemlje.¹¹¹⁷ Poplavljena su

¹¹¹⁵ Bojnikova (Drenovačka) satnija 1767. godine imala je 5,83 jutara oranica na svome satnijskom području po jednome krajišniku kojeg je davala u aktivnu službu.

¹¹¹⁶ Procjena je napravljena na temelju količine šuma koje su popisane na pojedinom satnijskom području i usporedbom s jozefinskim zemljovidima koji su načinjeni u istome razdoblju te analizom udjela oranica, vinograda te drugih karakteristika zemljišta, poput poplavljenih područja itd. Primjerice, satnijsko područje s većom količinom površine pod šumama nikako se nije moglo nalaziti na istočnome pukovnijskome prostoru koje je oskudijevalo šumom.

¹¹¹⁷ Gavrilović, „Vlastelinstvo“, str. 34.

zemljišta 1781. godine bila koncentrirana na područjima Potpukovnikove satnije, Satnije Milutinovich, Satnije Dedovich i Satnije J. Brankovich, dok 4 satnijska područja nisu zabilježila ni jedno jutro poplavljenog zemljišta. S preko 4000 jutara poplavljenih oranica i 1279 jutara poplavljenih livada, Potpukovnikova satnija imala je jednako visoki udio od 1/3 poplavljenog korisnog zemljišta kao i Satnija Milutinovich. Međutim, najveći udio od 42,72 % poplavljenog korisnog zemljišta imala je Satnija J. Brankovich.¹¹¹⁸

Šume su bile jedno od najvećih bogatstava Petrovaradinske pukovnije. Raspolagala je s ukupno 153937 jutara šume, a koje su prekrivale 885,85 km², odnosno 29,76 % pukovnijskog područja. Četiri satnijska područja i jedan slobodni vojni komunitet nisu imali šume na svome području, dok su one bile koncentrirane na 6 satnijskih područja koja su imala preko 10000 jutara. Slobodni vojni komuniteti nisu imali značajnije šumske površine. Slavonska vojna krajina ukupno je na svome području imala 411182 jutara šume, odnosno 2366,19 km², a što je činilo približno 36 % njezine površine. Petrovaradinska pukovnija imala je na svome području najveću šumsku površinu među tri slavonske pukovnije, a koja je predstavljala 37,44 % svih šuma Slavonske vojne krajine. Slijedila ju je Brodska pukovnija s površinom od 138559 jutara pod šumama (33,7 %), te u konačnici Gradiška pukovnija s 118686 jutara pod šumama (28,86 %). I dok je imala najveći korpus šuma u Slavonskoj vojnoj krajini, istovremeno je imala najmanji postotak svoga područja prekrivenog šumom iz razloga što je površinom bila značajno veća od druge dvije pukovnije. Gradiška pukovnija imala je čak 42 % svog područja prekrivenog šumama, dok je Brodska pukovnija imala 40,4 %.

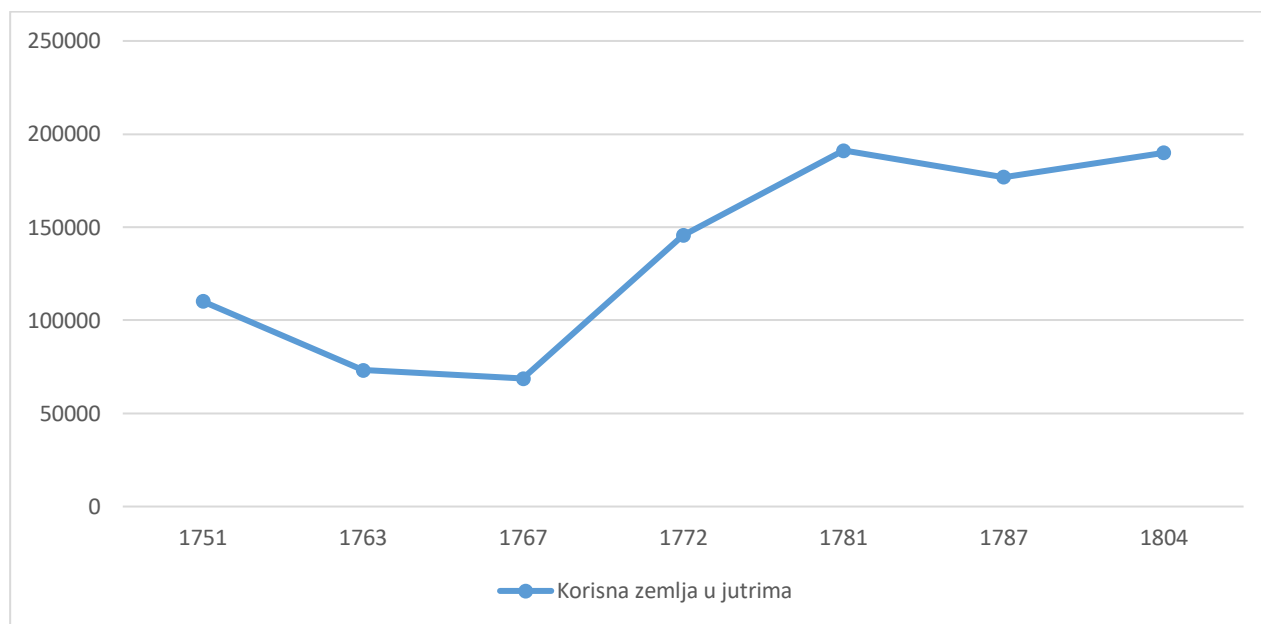
U strukturi zemljišta slobodnih vojnih komuniteta posebno se ističe stavka vinograda. U slučaju da se izuzme imanje Jarkovac, koje je donosilo značajnu površinu livada Srijemskim Karlovcima, upravo bi vinogradi bili najzastupljenija vrsta zemljišta u sklopu slobodnih vojnih komuniteta. Srijemski Karlovci imali su čak 2226 jutara vinograda, a što je bilo za samo 425 jutara manje nego sva pukovnijska satnijska područja zajedno, dok uopće nisu imali oranica. Značajne površine vinograda imali su i Petrovaradin, Zemun i Bukovac, a što upućuje na vrlo razvijeno vinogradarstvo u podunavskim slobodnim vojnim komunitetima. Poljoprivreda je mogla biti razvijena samo u Zemunu jer je jedini imao veću površinu oranica, čime je bilježio 93,51 % svih oranica slobodnih vojnih komuniteta. Voćnjaci su također bili dobro zastupljeni, posebno u Srijemskim Karlovcima i Bukovcu. Uzimajući sve u obzir, velika većina vinograda i značajan udio voćnjaka na području Petrovaradinske pukovnije bili su koncentrirani na

¹¹¹⁸ Vlastelinstvo Vojka imalo je 43,45 % poplavljenog korisnog zemljišta prilikom popisa uoči inkorporacije. Isto, str. 34.

njezinom sjeveroistočnom dijelu uz rijeku Dunav. Ostatak pukovnijskoga područja nije bio bogat vinogradima i voćnjacima.

Količina korisne zemlje na satnijskim područjima od 1767. godine povećala se za 119001 jutara, dok se količina oranica povećala za 98616 jutara. Bilo je to povećanje ukupnog korisnog zemljišta za 273 % i povećanje oranica za 305 %. Za 1781. godinu nije poznat točan broj kućanstava koja su bila na pukovnijskom prostoru i stoga se ne može precizno odrediti koliko je bilo prosječno korisne zemlje i oranica za jednu krajišku obitelj. Najbliža godina za koju su poznati podatci je 1776., a kada je Petrovaradinska pukovnija na satnijskim područjima imala 7451 kućanstva.¹¹¹⁹ Pet godina kasnije broj kućanstava vjerojatno je bio u intervalu između 7500 i 8000, a na temelju čega bi se dobila vrijednost u intervalu od 19,55 do 18,33 jutara oranica po jednome kućanstvu. U relativnom pogledu u odnosu na broj kućanstava, količina raspoloživih oranica povećana je dvostruko. Trend kretanja količine korisne zemlje na području Petrovaradinske pukovnije nalazi se na 19. grafikonu.

Grafikon 19. Trend kretanja količine korisnih zemljišnih površina na području Petrovaradinske pukovnije.¹¹²⁰

Iz priloženog se vidi kako su se razdoblje Sedmogodišnjeg rata (1756. - 1763.) i godine poraća negativno odrazile na kretanje raspoložive količine korisne zemlje na području Petrovaradinske pukovnije. Najniža je vrijednost bila upravo 1767. godine, a zatim je uslijedio

¹¹¹⁹ HR-HDA-430, SGK, kut. 14, 1777., fol. 19, 143.

¹¹²⁰ HR-HDA-1450, D-1554, 1767., *Muster Lista*, fol. 3-24; HR-HDA-430, SGK, kut. 19, 1783., fol. 40, 26; Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 104. Podatci za 1767. godinu uvršteni su bez prostora bivšeg vlastelinstva Vojke koje nije bilo popisano.

snažan rast do 1772. godine, koji je dobrim dijelom bio uzrokovan inkorporacijom bivšeg vlastelinstva Vojke, a koje je samostalno činilo približno polovicu povećanja prilikom same inkorporacije. Snažan rast nastavljen je do 1781. godine, te se nakon toga bilježi blagi pad i zatim održavanja stanja do kraja 18. stoljeća. Promatrano razdoblje od 53 godine bilo je kraće od životnog vijeka krajišnika, a unutar njega odvale su se snažne promjene u vidu dvostrukog smanjenja količine korisne zemlje i zatim trostrukog povećanja. Kaser snažno povećanje količine raspoloživog korisnog zemljišta na području Petrovaradinske pukovnije vidi kao prvenstvenu posljedicu krčenja šuma.¹¹²¹ Ako se iz navedenih podataka izluče samo oranice i ako se uvrste s poznatim brojem kućanstava, dobivaju se rezultati prikazani na 42. tablici.

Tablica 42. Količina oranica i broj kućanstava na području Petrovaradinske pukovnije od 1751. do 1804. godine.¹¹²²

Godina	Oranice jutara	Kućanstva	Prosjek
1751.	72780	4590	15,86
1767.	48015	5503	8,73
1772.	116804	7080	16,5
1781.	146631	7500 - 8000	19,55 - 18,33
1804.	130153	8318	15,65

Dok je broj oranica varirao te imao negativan i pozitivan trend, broj kućanstava isključivo je rastao. Prosječno je kućanstvo tako na području Petrovaradinske pukovnije u drugoj polovici 18. stoljeća imalo između 8 i 20 jutara oranica na raspolaganju. Snažan porast broja kućanstava pratio je porast broja oranica u razdoblju od 1767. do 1781. godine, a promatrane stavke često su bile i povezane. Inkorporacijom bivšeg vlastelinstva Vojka, osim korisne zemlje, povećan je i broj kućanstava i stanovništva, a naseljavanje novog stanovništva s drugih dijelova Monarhije i iz drugih zemalja prisiljavalo je na pojačavanje intenziteta krčenja šuma i proširenja obradivih zemljišta. Iz navedenih podataka o kretanju količine korisne zemlje i oranica te broja kućanstava, vidljivo je kako Rat za bavarsko nasljeđe (1778. – 1779.) nije imao značajne negativne posljedice na krajiško stanovništvo Petrovaradinske pukovnije. S druge strane, ciklus ratova koji su započeli 1788. godine i nastavili se s malim stankama sve do

¹¹²¹ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 102-104.

¹¹²² HR-HDA-1450, D-1554, 1767., *Muster Lista*, fol. 3-24; HR-HDA-430, SGK, kut. 19, 1783., fol. 40, 26; Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 105.

zaključne 1804. godine¹¹²³, u promatranim podacima imali su određeni učinak jer su izrazito pozitivan smjer trenda postavili u negativan ili neutralan. Međutim, njihov učinak na promatrane trendove bio je značajno manji nego li učinak Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.).

Razlog tome mogao bi se potražiti u činjenici što je Pukovnija tijekom posljednja dva i pol desetljeća 18. stoljeća imala značajno više stanovništva koje je moglo s daleko manjim opterećenjem obavljati svoje vojne i krajiške dužnosti te su izgledi da dođe do masovnog zapuštanja obradivih površina zbog nedostatka radne snage bili puno manji. Krajiško stanovništvo Pukovnije do kraja stoljeća bilo je dovoljno učinkovito kako bi moglo iznijeti iscrpljujuće ratove koji su trajali više od desetljeća, jednako u pogledu vojne učinkovitosti kao i održavanja gospodarskog stanja svojih domova. Iz svega navedenog, vidljivo je kako je tijekom 1760-ih i 1770-ih godina Petrovaradinska pukovnija doživjela snažnu transformaciju iz krajiške pješačke Pukovnije koju su odlikovali brojni problemi do jedne od najsnažnijih krajiških pukovnija Hrvatsko-slavonske vojne krajine, kako u pogledu ekonomskog prosperiteta, tako i u potencijalu njezinog stanovništva za novačenje velikog broja krajišnika.

¹¹²³ Austro-turski rat (1788. - 1791.) i zatim serija koalicijskih ratova protiv revolucionarne Francuske i Napoleona od 1792. godine.

9. IZMEĐU DVA DESETLJEĆA REFORMI I DVA RATA

9.1. Reforme uoči Rata za bavarsko nasljeđe (1778. – 1779.)

Tijekom 1770-ih godina nastavljene su reforme u Vojnoj krajini, premda s nešto manjim intenzitetom nego na kraju 1760-ih godina.¹¹²⁴ Lajtmotiv ovog ciklusa bio je povećanje ekonomskog prosperiteta krajiškog stanovništva. Značajne promjene u tom smjeru počele su već 1769. godine uvođenjem novčane naknade za kućanstva kojima je nedostajalo zemlje ili su njihovi pripadnici bili prekomjerno unovačeni. Nakon Rata za bavarsko nasljeđe (1778. – 1779.) one su zaokružene nastojanjem dodatnog rasterećenja vojnom službom.

Jedno od značajnih opterećenja krajiškog stanovništva, osim vojne obaveze i obaveze samostalnog uzdržavanja kroz poljoprivredni rad, bila je obaveza obavljanja dodatnih radova za vojne vlasti. Dodatni obavezni radovi poznatiji su kao rabota, bili oni plaćeni ili ne, a bili su vrlo rasprostranjeni u Provincijalu.¹¹²⁵ Iz perspektive krajišnika kao *slobodnog seljaka i vojnika*,¹¹²⁶ odnosno onoga tko je društvu doprinosa prvenstveno kroz svoju aktivnu vojnu službu, dodatni obavezni radovi bili su kršenje njegova temeljnog statusa. Međutim, rabota kao takva bila je nužnost za održavanje sustava u kojem je neizmjereno nedostajalo kvalificirane radne snage i gotova novca, ali čak i nekvalificirane radne snage jer je cjelokupno krajiško stanovništvo bilo pod vojnim režimom. Gotovo svaki oblik javnih radova ovisio je isključivo o raboti te je bez nje bilo nemoguće izgraditi nove časničke stanove, skladišta ili druga javna ili vojna zdanja, kao i održavati postojeća – posebno, velike vojne utvrde kao što je bio Petrovaradin. Nastojanje središnjih vojnih vlasti tijekom 1770-ih godina bilo je uvođenje reda u ovaj sustav radi zaštite krajišnika od samovolje lokalnih časnika.

Vojne vlasti 1774. godine provele su regulaciju rabote i definirale njezinu svrhu, vrste i trajanje. Rabota je tako bila podijeljena na carsku (*Kaiserliche / Ärarische Roboth*), opću ili općinsku (*Allgemeine / Gemeinde Roboth*) i privatnu (*Privat Roboth*) rabotu. Također su utvrdile i pojedinačne vrste radova koje je svaka od navedenih kategorija obuhvaćala te trajanje od 14 dana za carsku i 11 za opću rabotu, a što je činilo ukupno 25 dana rabote godišnje. Bilo je zabranjeno prenošenje rabote s jedne na drugu godinu, a svaki dodatni dan rabote plaćao se jednu forintu. Rabotu su trebali obavljati svi sposobni muškarci između 17 i 60 godina koji nisu

¹¹²⁴ Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 230.

¹¹²⁵ Obavezni rad mogao je služiti u državne, zemaljske ili općinske svrhe, a dijelio se na ručnu (*Handroboth*) i voznu (*Zugroboth*) rabotu. Buczynski, *Gradovi*, knj. 2, str. 247.

¹¹²⁶ Koncept Kaseru o statusu krajišnika. Više u: Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 1-2.

bili dijelom aktivnog vojnog stanja,¹¹²⁷ dakle prvenstveno pojedinci koji su ulazili u kategorije prekobrojnih i poluinvalida (sposobni za kućanske poslove).

U svrhu daljnje razrade propisa vezanih za radu na području Slavonske vojne krajine, u Vinkovcima je 1775. godine sastavljena komisija od stožernih časnika iz sve 3 slavonske pješačke krajiške pukovnije i pod vodstvom brigadirskih generala iz Glavnog zapovjedništva u Osijeku. Komisija je za Slavonsku vojnu krajinu propisala detaljne vrste radova koji su se trebali obavljati unutar 3 osnovne kategorije, a koje su bile jednake kao i u temeljnoj zakonskoj regulativi iz 1774. godine. Tako su neke od propisanih aktivnosti za carsku radu bile iduće: izgradnja časničkih stanova, spaljivanje i opskrba vapnenca kao i drvene građe za ovaj proces, prijevoz kvalificiranih radnika do gradilišta, proizvodnja i prijevoz naoružanja, popravci i prijevoz drvenih topova kod vježbi, spaljivanje ugljena i dovoz ugljena za pukovnijskog puškara, skupljanje i prijevoz žireva, davanje pretprega za državne potrebe, davanje pretprega za stožerne časnike, prijevoz stranih dezertera, prijevoz bolesnih migranata i izgradnja kuća za naseljavanje imigranata.¹¹²⁸

Neke od propisanih aktivnosti za opću radu bile su: izgradnja i održavanje cesta, mostova i trgova, dostava pošiljki stožernom zapovjedništvu, satnijskim zapovjedništvima, pukovnijskim liječnicima i sucima, dostava vode za mitrovičku glavnu stražu, dovoz drva za članove stožera, satnijske furire, glavnu stražu, husarske dostavljače i šupe na vježbalištima, izgradnja i popravci čardaka, održavanje bankina Save, izgradnja i održavanje šupa na vježbalištima i za topove, izgradnja i održavanje streljana za oštrostrijelce, prijevoz odora i uniformi, davanje pretprega za članove stožera iz redova sudstva i policije i preuzimanje i prijevoz plaća za stožer satnije. Neke od aktivnosti koje su ulazile u privatnu radu bile su: postavljanje košnica i ostali radovi u pčelarstvu, sađenje duda, dovoz drveta za čardake, seosku stražarnicu i satnijske vježbališne šupe, nabava zobi i ječma za carske ždrijepce, ograđivanje pašnjaka za ždrijepce, ograđivanje, čišćenje i nadgledanje prostora za ždrijepce carskih pastuha, izgradnja novih brana i nasipa na Savi, izgradnja i popravci kuća seoske straže, čuvanje stoke, izgradnja i održavanje seoskih bunara, davanje pretprege za stožerne časnike i pripadnike stožera tijekom rješavanja sporova, prekršaja ili zločina, davanje pretprega za časnike prilikom inventure preminulih, izgradnja i popravci crkava, bogomolja i škola te seoska straža.¹¹²⁹

Komisija je 1775. godine propisala količinu radu za Slavonsku vojnu krajinu koja je na snagu stupila već 1776. godine. Vaniček navodi kako je za Brodsku pukovnju bilo pripisano

¹¹²⁷ Buczynski, *Gradovi*, knj. 2, str. 247-248.

¹¹²⁸ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 236-238.

¹¹²⁹ Isto, str. 236-238.

ukupno 204902 dana rabote, za Gradišku 169250, a za Petrovaradinsku 148715. Ukupno je to činilo 522867 dana rabote koju su morali obaviti krajišnici u Slavoniji i Srijemu. Ova zaduženja bila su preliminarna te su se u praksi mogla mijenjati ovisno o neposrednoj potrebi. Rabota se mogla otkupiti za 15 krajcara po danu. Prema tome, ukupna rabota imala je protuvrijednost od 129050 forinti i 5 krajcara.¹¹³⁰ Ostaje nejasno prema kojim kriterijima su propisali količinu dana rabote za pojedinu pukovniciju, prvenstveno iz razloga što je Petrovaradinska pukovnicija 1776. godine u kategoriji prekobrojnih i poluinvalida (sposobnih za kućnu službu) imala ukupno 9206 muškaraca,¹¹³¹ a što bi predstavljalo nešto više od 16 dana rabote za svakoga od njih. U vrijeme rada komisije naseljavanja novih obitelji iz Dalmacije već su uvelike bila dovršena, stoga su morali imati nove podatke o značajnom povećanju broja stanovnika na području Petrovaradinske pukovnije, koja je u tom trenutku bila najnapučenija.¹¹³² Unatoč tome, ona je dobila znatno manje dana propisane rabote nego druge dvije pukovnije. Stoga su u pogledu obaveznog dodatnog rada, rabote, krajišnici Petrovaradinske pukovnije bili značajno manje opterećeni, nego krajišnici drugih pukovnicija Slavonske vojne krajine.

Iste godine kada je održana komisija za reguliranje propisa rabote u Vinkovcima, dobila su Glavna zapovjedništva novi vojni sud za ubrzavanje pravosuđa. Tako su 1775. godine uspostavljeni pukovnijski i husarski sudovi (*Regiments- und Husarengerichte*) kao prvostupanjska razina, a kao druga razina bio je nadležan Viši sud Glavnog zapovjedništva (*Generalatsobergericht*). Na čelu suda bio je zapovjedni general Glavnog zapovjedništva, a sastojao se od još jednog generala, jednog pukovnika, jednog stožernog časnika i jednog stožernog auditora kao prisjednika, te notara i procjenitelja. Za zasjedanje suda bila su određena 2 dana u tjednu.¹¹³³

S obzirom na to da je 1773. godine Glavno zapovjedništvo u Osijeku dobilo 46 zahtjeva za mirovinom od udovica preminulih krajiških časnika, pristupilo se novome pokušaju rješavanja ovoga problema. Naime, krajiški časnici mogli su se ženiti bez ograničenja prije uvođenja obaveze ženidbenog pologa 1767. godine, a njihove udovice i siročad u pravilu su trebali živjeti na posjedu koji je ostao nakon njihove smrti. Bila je to specifičnost krajiškog područja u odnosu na časnike regularnih pukovnicija. Međutim, javio se problem udovica i siročadi krajiških časnika koji nisu imali posjed, a koji također nisu položili polog ili njihove

¹¹³⁰ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 238-239.

¹¹³¹ HR-HDA-430, SGK, kut. 14, 1777., fol. 19, 143

¹¹³² Kaser donosi podatke kako je 1772. godine na području Gradiške pukovnije živjelo 4605 obitelji, na području Brodske 5290, a na području Petrovaradinske 7080. Također, Petrovaradinska pukovnicija imala je približno 35 % stanovnika cijele Slavonske vojne krajine i promatrane 1776. godine, a što je bilo blago iznad predviđene trećine. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 105.

¹¹³³ Vaniček, *Specialgeschichte*, sv. 2, str. 240.

supruge nisu potpisale odricanje od mirovine jer su se vjenčali prije uvođenja zakona. Za njih je tijekom 1770-ih godina uveden program zbrinjavanja, a kasnije je ograničen samo na udovice i siročad krajiških časnika koji su preminuli nakon 1. siječnja 1771. godine jer je dolazilo do brojnih pokušaja zlouporabe. Godine 1777. uvedena je i novčana naknada za sve udovice i djecu preminulih časnika u aktivnoj službi Vojne krajine, bez obzira jesu li imali polog ili ne, u visini 3 njihove posljednje plaće.¹¹³⁴

Jedina promjena u aktivnoj vojnoj službi i vojnim rodovima, koja je provedena do Rata za bavarsko nasljeđe (1778. - 1779.), bila je uvođenje vojnih inženjera u Slavonskoj vojnoj krajini. U pogledu vojnih inženjera i fortifikacijskog ratovanja, austrijska vojska uvelike je zaostajala za francuskim i nizozemskim virtuozima, koji su još tijekom 17. stoljeća razvili izrazito napredne škole izgradnje fortifikacija i provođenja opsada koje su izvršavali prvenstveno vojni inženjeri. Međutim, u pogledu na krajiški svijet i neposrednog neprijatelja preko Save, situacija je bila znatno drugačija.¹¹³⁵ Uvođenje vojnih inženjera kao vojnog roda bio je veliki napredak za ovaj geopolitički prostor, premda se njihov prvenstveni fokus nije odnosio na provođenje opsada i predstavljao je korak dalje u profesionalizaciji i modernizaciji krajiške vojske. Tako je 20 pojedinaca iz Slavonske vojne krajine poslano na obuku u Klosterneuburg, a gdje su trebali izučiti upravljanje i izgradnju brodova.¹¹³⁶

U listopadu 1775. godine, glavni inspektor Josip Šišković uzdignut je u stalež grofa i promaknut za glavnog vojnog zapovjednika u Galiciji, čime je napustio Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu.¹¹³⁷ U 7 godina tijekom kojih je obavljao ovu visoku dužnost, Šišković je nastavio s provedbom intenzivnih reformi koje su ostavile trajni trag na Vojnu krajinu. Na mjestu glavnog inspektora za Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu naslijedio ga je njegov zamjenik, dotadašnji inspektor podmaršal grof Joseph Colloredo.¹¹³⁸

¹¹³⁴ Vaniček, *Specialgeschichte*, sv. 2, str. 243., 252-253.

¹¹³⁵ Više u: Pavao Nujić, "Sébastien le Preste de Vauban, The Vauban Approach and Slavonia", *Journal of Ottoman Legacy Studies*, vol. 5, no. 13, 2018., str. 255-272.; Josip Kljajić, *Brodsko tvrđava*, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 1998.

¹¹³⁶ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 250.

¹¹³⁷ Franz Bach, *Povijest Otočke pukovnije*, Zagreb, Otočac, 2010., str. 66.

¹¹³⁸ Joseph Maria grof von Colloredo-Melz i Wallsee rođen je 1735. godine u Regensburgu, a preminuo je 1818. u Beču. Bio je izdanak utjecajne aristokratske obitelji koja je dala brojne visoke dužnosnike te generale i maršale u službi Habsburške Monarhije. U vojnu službu ušao je sa 17 godina, a čin satnika dobio je u pukovniji svoga strica. Tijekom početka Sedmogodišnjeg rata (1756. - 1763.) upravo je njegova pukovnija bila jedna od prvih koja se sukobila s vojskom maršala grofa Brownea. U Bitci se kod Lobosita (1. listopada 1756.) izuzetno istaknuo te je bio promaknut za dva čina – u potpukovnika. Vrhunsko vojno obrazovanje, izrazita hrabrost i vještina, te obiteljsko zaleđe osigurali su mu strjelovito napredovanje u vojnoj hijerarhiji. Tako je nakon mira u Hubertusburgu (1763.) bio promaknut u generala bojnika, a ubrzo zatim u podmaršala i pukovnika posjednika linijske pukovnije br. 57. Do 1778. je godine postao glavni inspektor za Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu i član Dvorskog ratnog vijeća te glavni direktor za artiljeriju Monarhije. Osobno je pratio cara Josipa II. na brojnim putovanjima diljem Europe i Monarhije. Godine 1784. odbio je odlikovanje Vojnog Reda Marije Terezije jer je bio vitez Malteškoga reda, a u kojem je služio kao Veliki meštar Bohemije od 1791. godine do smrti. Promaknuće u generala topništva dobio je

Tijekom prve polovice 1770-ih, odvijala se veća razina migracija na prostoru Slavonske vojne krajine, a koja je osim planskih naseljavanja često bila i nelegalne naravi. Brojni su pojedinci bez dopuštenja napuštali krajiški ili civilni prostor i bježali na suprotnu stranu. Samo neki od razloga bili su nasilje vlastelina ili časnika, potlačivanje, neslaganja u kućnim zadrugama, strah od počinjenih zločina, visoka dugovanja itd. Visok stupanj dezertiranja ovoga tipa doveo je do nužnosti reguliranja njihova statusa i uspostave bolje suradnje između Vojne krajine i Provincijala. Stoga je 1776. godine donesena regulativa kojom je određeno da će svi pojedinci koji su prebjegli iz Vojne krajine u Provincijal, ili obratno, 1770. godine, ili ranije, moći tamo i ostatu bez uznemiravanja, a svi koji su to učinili 1771. godine i kasnije, moraju biti vraćeni bez odgode. Također je radi olakšavanja provođenja povratka prebjega uspostavljen mehanizam izručivanja, a čime je značajno otežan samovoljni prelazak iz jednog u drugi sustav.¹¹³⁹

Jedan od istaknutih poteza humanosti carice i kraljice Marije Terezije bilo je ukidanje mučenja, kojeg je smatrala nehumanim i barbarskim činom, te je već 1754. godine ograničila njegovo korištenje na prostoru Vojne krajine. Godine 1776. ukinula je u potpunosti mučenje na razinama satnija i pukovnija, dok je jedina mogućnost korištenja ostala prilikom provođenja kriminalne istrage na sudovima Vojne krajine, ali uz značajna ograničenja.¹¹⁴⁰

9.2. Rat za bavarsko nasljeđe (1778. – 1779.)

Najstariji sin carice i kraljice Marije Terezije i njezin nasljednik, kasnije car Josip II., oženio je Mariju Josephu, sestru bavarskog vladara i izbornog kneza Svetog Rimskog Carstva Maksimilijana III. Josepha. Premda je Marija Josepha preminula još 1767. godine, kuća Habsburg je preko braka Marije Josephe i Josipa II. dodatno učvrstila svoje pretenzije na upražnjeno bavarsko prijestolje nakon smrti Maksimilijana III. 1777. godine, a koji iza sebe nije ostavio djece. Prema ugovorima o nasljeđivanju koji su sklopili Maksimilijan III. i Kal Theodor, također izborni knez Svetog Rimskog Carstva, Maksimilijana je nakon smrti trebao naslijediti upravo Karl Theodor kao njegov daljnji rođak i član ogranka obitelji Wittelsbach, a

1785. godine, a u maršala 1789. godine. Služio je Monarhiji 68 godina u aktivnoj vojnoj službi. Constant von Würzbach, *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich*, knj. 2, Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, Beč, 1857., str. 427.; Skupina autora, *Allgemeine Deutsche Biographie*, vol. 4, 1876., str. 419-420; Schmidt-Brentano, *Kaiserliche*, str. 21.

¹¹³⁹ Vaniček, *Specialgeschichte*, sv. 2, str. 244.

¹¹⁴⁰ Isto, str. 248-249.

kojoj je u drugome ogranku pripadao i sam Maksimilijan.¹¹⁴¹ Premda je zbog navedenih okolnosti Karl Theodor imao prednost u nasljeđivanju Bavarske u odnosu na Josipa II., zbog osobnih ambicija sklopio je ugovor s Habsburzima kojima je ustupio, između ostalog, Donju Bavarsku u zamjenu za Austrijsku Nizozemsku.¹¹⁴²

U trenutku smrti Maksimilijana III. (30. prosinca 1777. godine) i potpisivanja Bečke konvencije (3. siječnja 1778. godine) s Karlom Theodorom, kojom su ustupljeni bavarski teritoriji kući Habsburg, Josip II. bio je car Svetog Rimskog Carstva već više od jednog desetljeća i suvladar majke carice i kraljice Marije Terezije. Carsku je titulu stekao nakon smrti svoga oca Franje I. 1765. godine, a od tada je bio zadužen i za sva vojna pitanja Habsburške Monarhije. Habsburški su vladari odmah po stjecanju novih područja o tome obavijestili izaslanstva stranih vladara i poslali vojsku u Bavarsku radi osiguravanja stečevine. Međutim, politički odnosi unutar Svetog Rimskog Carstva nametali su reakciju pruskog kralja Fridrika II., kojemu nikako nije bilo u interesu značajno jačanje kuće Habsburg, protiv koje je već vodio dva dugotrajna rata (Rat za austrijsko nasljeđe 1740. - 1748. i Sedmogodišnji rat 1756. - 1763.). U svojim je nastojanjima pruski kralj iskoristio nezadovoljstvo udovice Maksimilijana III., koju su podržavali i izborni knez Saske Friedrich August III. i vojvoda Zweibrückena Karl II. August, da se odlučno suprotstavi habsburškom zauzimanju dijelova Bavarske. Sva nastojanja reformi u Vojnoj krajini u tom su trenutku pala u drugi plan. Središnje su vojne vlasti u veljači 1778. godine izdale naređenje mobilizacije krajišnika, koji su već u ožujku stavili prve bojne kolone u pokret. U Slavonskoj vojnoj krajini u prvoj je koloni na bojište izašlo 6000 pješaka i 1000 husara, a uputili su se u Moravsku preko Požuna.¹¹⁴³

Premda je već na izmaku zime rat bio očigledan, službeno je započeo tek 3. srpnja pruskom objavom i upadom u Bohemiju. Vrhovno zapovjedništvo nad habsburškim snagama osobno je preuzeo car Josip II. Vaniček navodi da je car u Bohemiji osobno zapovijedao s 138450 vojnika, dok se istovremeno u Bohemiji nalazio i korpus generala topništva Loudona koji je brojao 72278 vojnika. U Moravskoj se pod zapovjedništvom podmaršala Botte nalazilo 15920 vojnika, a među kojima su bili i krajišnici Slavonske vojne krajine. Ukupno je, prema Vaničeku, car Josip II. na početku sukoba s kraljem Fridrikom II. mogao računati na 226648 vojnika.¹¹⁴⁴ Unatoč tako impresivnoj vojsci koju je car okupio, Rat za bavarsko nasljeđe (1778.

¹¹⁴¹ Kuća Wittelsbach podijelila se 1329. godine na dva ogranka u trenutku kada je Ludvig IV. naslijedio Gornju Bavarsku, a njegov brat Rudolf I. Falačku. Kroz sljedeća četiri stoljeća postojale su time *bavarska* i *falačka* linija kuće Wittelsbach sve do trenutka kada *bavarska* linija nije izumrla 1777. godine smrću Maksimilijana III.

¹¹⁴² Michael Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergence: War, State and Society in the Habsburg Monarchy, 1683-1797*, Pearson Education, 2003., str. 364-367.

¹¹⁴³ Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 36.

¹¹⁴⁴ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 489.

- 1779.) protekao je bez značajnih bitki i opsada. Premda je započeo pruskim upadom, a što je karakteriziralo prijašnje ratove i strategiju brzog djelovanja kralja Fridrika II., nakon početnog neuspjeha, rat se pretvorio u nastojanja iscrpljivanja opskrbe neprijatelja i niza manjih okršaja, stoga je ostao zapamćen kao „rat krumpira“ (*Kartoffelkrieg*). Međutim, upravo zbog takve naravi, glavno obilježje bilo mu je upravo *mali rat*, odnosno ono za što su krajišnici bili najveći stručnjaci. Rat je završio nakon samo 10 mjeseci na inicijativu carice i kraljice Marije Terezije, koja je pokrenula pregovore o miru bez znanja svoga sina cara Josipa II. Nastojanja oko brzog okončanja sukoba podržale su i druge europske sile te je mir potpisan već 13. svibnja 1779. godine u Teschenu. Habsburška se Monarhija mirom obavezala vratiti bavarska područja kući Wittelsbach, dok je zauzvrat dobila samo područje oko rijeke Inn.¹¹⁴⁵

Tijekom Rata za bavarsko nasljeđe (1778. – 1779.) zapovjednik Petrovaradinske pukovnije bio je pukovnik barun Wilhelm von Ried.¹¹⁴⁶ Pukovnija je sukladno naređenju središnjih vojnih vlasti već u ožujku 1778. godine uspostavila samostalno jednu kolonu prvog hoda (*Ersten Ausmarsch*) koja je djelovala u sklopu korpusa Slavonske vojne krajine poslanog u Moravsku. Na čelu bojne kolone nalazili su se potpukovnik Nicolaus von Böhr, kao zapovjednik pješaka, i 1. bojnik Avram von Putnik, kao zapovjednik topnika. Osim njih, sastav četveročlanog stožera bojne kolone popunjavala su dva potkirurga. Kolona se sastojala od tri odreda (*Divisions*), dok je svaki odred bio sačinjen od dvije pješačke satnije (*Compagnie*). Topnici i oštrostrijelci bili su izdvojeni iz satnijskih sastava i imali su zasebne zapovjednike. Uz 1. bojnika Putnika, topnicima je neposredno zapovijedao satnik poručnik Caspar Renmer, dok je na čelu oštrostrijelaca bio satnik Adam Babogredatz von Ehrenhügel.¹¹⁴⁷ Sastav bojne kolone Petrovaradinske pukovnije poslana na bojišnicu Rata za bavarsko nasljeđe (1778. – 1779.) nalazi se na 43. tablici.

Tablica 43. Sastav bojne kolone Petrovaradinske pukovnije podignute uoči Rata za bavarsko nasljeđe (1778. - 1779.).¹¹⁴⁸

Odred	Satnija	Zapovjednik	Pripadnika
1.	Potpukovnikova	Theob Bisseti	153
	Messina	Joseph von Messina	148

¹¹⁴⁵ Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 36-37.

¹¹⁴⁶ Barun Wilhelm von Ried na čelu Petrovaradinske pukovnije ostao je do 1785. godine, kada ga je naslijedio Paul von Davidovich. Tu je poziciju preuzeo od grofa Wilhelma von Wartenslebena, koji je još u siječnju 1777. godine bio promaknut u generala bojnika i brigadira Slavonske vojne krajine. Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 288; Schmidt-Brentano, *Kaiserliche*, str. 109.

¹¹⁴⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1778., fol. 1.

¹¹⁴⁸ Isto.

2.	Nizzaty	Vital von Nizzaty	149
	Radubitzky	Stephan Radubitzky	151
3.	Dedovich	Johann Dedovich	152
	Pompeatti	Leopold Pompeatti	150
Topnici		Caspar Renmer	684
Oštrostrijelci		Adam Babogredatz von Ehrenhügel	107
Stožer		Nicolaus von Böhr	4
Ukupno		-	1698

Prema vojnim rodovima, bojna kolona sastojala se od 903 pješaka, 684 topnika i 107 oštrostrijelaca. Usporedi li se sastav koji je Petrovaradinska pukovnija stavila na bojno polje s propisanim sastavom jednog bojnog bataljuna predviđenog trokolonskim sustavom iz 1769. godine,¹¹⁴⁹ broj pješaka i oštrostrijelaca bio je približno jednak, dok je broj topnika poslanih na bojišnicu Rata za bavarsko nasljeđe (1778. – 1779.) bio gotovo dvostruko veći. Časnički i dočasnički kadar imao je minimalna odstupanja u sva tri vojna roda, dok je značajnija razlika nastala isključivo na temelju broja običnih topnika, kojih je bilo 625 u odnosu na propisanih 338. S obzirom na to da je u konačnici broj stavljenih na bojišnicu bio veći od propisanog, svakako je riječ o zadovoljavajućoj učinkovitosti Petrovaradinske pukovnije na početku Rata.¹¹⁵⁰ Osim bojne kolone koju je na bojište samostalno poslala, djelovala je i kombinirana slavonska kolona sastavljena od pripadnika svih pukovnija Slavonske vojne krajine. Petrovaradinska je pukovnija u njoj sudjelovala s dvije satnije, premda je u ovome trenutku nepoznato koje su to točno satnije bile. Time je na bojišnicu ukupno poslano preko 2000 petrovaradinskih krajišnika.

Prilikom početnog napada pruske snage bile su podijeljene u dvije glavne vojske. Kralj Fridrik II. osobno je zapovijedao polovicom pruskih raspoloživih snaga i napredovao je iz Šleske prema Bohemiji, dok je drugom polovicom napadačkih snaga zapovijedao njegov brat princ Heinrich koji je napredovao iz smjera Saske. Pruski cilj bio je za zauzimanje Praga. Austrijska obrana sastojala se od dva dijela. Glavnina vojske kojom je zapovijedao sam car Josip II., odnosno u njegovo ime maršal Lacy, utvrdila se na desnoj obali rijeke Labe, dok je

¹¹⁴⁹ Predviđeno je bilo 930 pješaka, 379 topnika i 96 oštrostrijelaca, odnosno ukupno 1395 krajišnika. Više u potpoglavlju *Prijelazno razdoblje (1768. - 1771.)*.

¹¹⁵⁰ Lička je pukovnija u ožujku 1778. godine na bojišnicu poslala 1704 krajišnika, od kojih 1091 pješaka, 518 topnika i 81 oštrostrijelca. Najveća razlika u odnosu na sastav koji je poslala Petrovaradinska pukovnija, bila je u sastavu stožera. Naime, Lička je pukovnija poslala čak 13 pripadnika pukovnijskog stožera, uključujući pukovnika i potpukovnika, te vojnog kapelana, auditora, računovođu, kirurga, četiri furira, pukovnijskog bubnjara, tamničara i podvornika, dok im se uskoro pridružio i potkirurg. Usp. Balić, *Lička*, str. 261-262.

drugi dio snaga pod zapovjedništvom maršala Laudona imao zadatak spriječiti napredovanje princa Heinricha. Većina krajišnika nalazila se u sklopu vojske maršala Laudona, koji je do kraja srpnja utvrdio položaje uzduž rijeke Jizera u Bohemiji.¹¹⁵¹

Krajem srpnja princ Heinrich napustio je svoj položaj u saskom gradu Bautzenu i pokrenuo je napad na austrijske snage maršala Laudona, podijelivši svoju vojsku i prodirući na više mjesta istovremeno. Narednih je dana došlo do brojnih manjih okršaja između suprotstavljenih strana uz izostanak značajnijih izravnih konfrontacija. Početkom kolovoza 1778. godine odredi Petrovaradinske pukovnije bili su u sklopu vojske generala De Vinsa, koji se namjeravao spojiti s vojskom maršala Laudona u Hirschbergu (danas Jelenia Góra u Poljskoj), gradu udaljenom 100 km istočno od Bautzena.¹¹⁵² Tijekom noćnog marširanja kroz divljinu, mimo svih cesta i puteva, prema navodu Vaničeka snage de Vinsa bile su otkrivene nakon što je jedna puška slučajno opalila i time odala položaj neprijateljskoj ophodnji. U redovima austrijske vojske nastupila je velika panika i pomutnja, a sam general de Vins nije uspio održati red. Većina se razbježala u obližnjim šumama, dok se general spasio sa svega 5 petrovaradinskih satnija koje jedine nisu izgubile formaciju. Gotovo svi koji nisu pratili generala sutradan su bili zarobljeni, te su do vojske maršala Laudona u ovom hodu uglavnom stigli samo pripadnici Petrovaradinske pukovnije. U konačnici je maršal Laudon uvidio da raspolaže s nedovoljnim snagama kako bi se direktno suprotstavio princu Heinrichu, te je 6. kolovoza prešao rijeku Jizer i učvrstio se u Münchengrätzu (danas Minchovo Hradišće u Češkoj). Bila je to prva značajnija ratna epizoda koja je zahvatila bojnu petrovaradinsku kolonu, a koja se istaknula samom činjenicom što su njezini krajišnici uspjeli održati razinu pribranosti. Osim njih, petrovaradinski krajišnici u sklopu kombinirane bojne kolone sudjelovali su u okršaju s pruskim snagama 16. kolovoza, kada su pod zapovjedništvom bojnika Miloradovića u gorju blizu izvora rijeke Labe zauzeli i zatim branili strateški položaj od napada pruskih kirasira i draguna sve dok nije pristiglo pojačanje.¹¹⁵³

Suočen s inicijalnim neuspjehom i katastrofalnom opskrbom, princ Heinrich bio je prisiljen obustaviti napad i započeti povlačenje. Uskoro je isto morao učiniti i sam kralj, čime je pruska invazija bila odbijena. Petrovaradinska bojna kolona i dalje je bila pod zapovjedništvom generala de Vinsa te je u rujnu poslana na suprotnu stranu rijeke Labe u Sasku da *malim ratom*, presijecanjem komunikacija i opskrbe, ometa povlačenje prinčevih snaga. Kod

¹¹⁵¹ Rijeka Jizera (njem. *Iser*) izvire na granici Češke i Poljske i ulijeva se u rijeku Labu istočno od Praga.

¹¹⁵² Jelenia Góra nalazi se svega 30 km udaljena od Kamienna Góra, odnosno od područja koje je bilo poprištem prve Petrovaradinske vojne kampanje tijekom Sedmogodišnjeg rata (1756. - 1763.).

¹¹⁵³ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 492-500.

Hellendorfa u Saskoj, zajedno s ogulinskim krajišnicima, bili su uspješni u zarobljavanju veće količine opskrbe prinčevih snaga.¹¹⁵⁴ Pruske su snage već u rujnu u potpunosti napustile Bohemiju te je glavna vojska u Pragu s carem Josipom II. u listopadu započela zimovanja. Zimski period obilježen je nastavkom čarki i manjih okršaja, ponovno bez većih akcija i sukoba. Pripadnici Petrovaradinske pukovnije djelovali su pod zapovjedništvom potpukovnika Böhra u sklopu vojske generala de Vinsa u Bohemiji te kao pripadnici zajedničkog slavonskog korpusa pješaka i zajedničkog korpusa oštrostrijelaca, a kojima je zapovijedao bojnik Miloradović.¹¹⁵⁵ U *malom ratu* posebno su se istaknuli slavonski oštrostrijelci, a kojima je ovo bilo prvo ratno iskustvo kao krajiškog vojnog roda s obzirom da su uvedeni tek 1769. godine umjesto grenadira. S druge strane, unatoč velikome broju, topnici uopće nisu došli do izražaja. Samo je jedan od razloga bio izostanak velikih bitki, ali i očigledno značajno manja učinkovitost u *malome ratu* u odnosu na regularne krajiške pješake i oštrostrijelce.

9.3. Iskustvo rata i nastavak reformi krajiškog prostora

Premda se caru Josipu II. nije pružila prilika da u otvorenoj bitci pokaže svoje vojno umijeće protiv proslavljenog kralja Fridrika II., iskustvo *malog rata* ojačalo je njegovu pozitivnu predodžbu o krajišnicima. Car je bio svjestan kako je u njima imao superiorne jedinice gerilskog ratovanja, a što je posebno dolazilo do izražaja prilikom svakog aspekta ratovanja koji je bio malo širi od pukog svođenja sudbine rata na jednodnevnu *veličanstvenu* bitku na otvorenome. Reforme krajiškog prostora morale su, stoga, biti energično nastavljene.¹¹⁵⁶

Najznačajnija reforma za aktivno vojno stanje krajiških pukovnija provedena je 1779. godine i ticala se uvođenja različitih kategorija za ratno i mirnodopsko stanje. Naime, sve do tada krajiške pješačke pukovnije održavale su stalan broj krajišnika u aktivnom stanju bez obzira na rat ili mir. Na prijedlog glavnog inspektora grofa Colloreda, car Josip II. smanjio je opterećenje krajiškog stanovništva vojnom službom u vremenu mira uvođenjem stanja pripravnosti za približno jedan cijeli bataljun. Vojno sposobni muškarci krajišnici nakon provedene reforme dijelili su se u tri kategorije: vojno aktivni, pripravn i prekobrojni. Vojno aktivni su činili regularni pukovnijski sastav i obavljali su uobičajene krajiške dužnosti te su za

¹¹⁵⁴ Netom prije, ogulinski su se krajišnici uspješno obranili od pruskog napada na samostan Doxan. Usp. Holjevac, *Ogulinska pukovnija*, str. 116.

¹¹⁵⁵ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 500-511.

¹¹⁵⁶ Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 38.

naknadu dobivali 12 forinti godišnje. Pripravni su bili pripadnici trećeg pripravnog bataljuna, a koji je bio aktiviran samo u razdoblju rata. Oni su dobivali za naknadu 4 forinte godišnje, a bili su dužni sudjelovati na vojnim vježbama. Treća kategorija bili su zaduženi isključivo za gospodarske i kućanske dužnosti, a mogli su biti pozvani u vojnu službu prema potrebi i nisu primali nikakvu naknadu.¹¹⁵⁷ Bilo je ovo najveće rasterećenje opterećenja aktivnom vojnom službom za krajiško stanovništvo od nastanka pukovnijskoga sustava.

Za Petrovaradinsku pukovniciju provedena reforma značila je da je tijekom razdoblja mira u aktivnoj vojnoj službi trebala imati više od 1000 pripadnika manje.¹¹⁵⁸ Krajišnici koji su bili isključeni iz aktivne vojne službe prešli su u stanje pripravnosti. S obzirom na to da su u stanju pripravnosti imali vrlo malo vojnih obaveza, središnja dužnost postala im je briga o gospodarstvu, poljoprivredi i drugim poslovima koji su bili potrebni njihovom krajiškom kućanstvu. Ovim je potezom, stoga, oslobođen veliki broj učinkovite radne snage. U vremenu rata služili su uglavnom kao rezervni bataljun koji je ostajao u domovini te su prema potrebi popunjavali prva dva bojna bataljuna. Osim toga, u škole je uvedena obavezna obuka o važnostima vojne službe i dužnosti za dječake.¹¹⁵⁹

Razdoblje od 1765. do 1780. godine za Petrovaradinsku pukovniciju donijelo je izuzetno velik preokret u pogledu njezine učinkovitosti i opterećenja njezinog krajiškog stanovništva aktivnom vojnom službom. U vremenu kada je Pukovnicija imala izražen problem nemogućnosti popunjavanja propisanog aktivnog stanja i kada se njegovu rješavanju pristupilo traženjem dodatne teritorijalizacije, u aktivnom vojnom stanju imala je gotovo identičan broj pripadnika kao što je bilo nakon provedenih reformi rasterećenja 1779. godine. U prvoj situaciji približno 2800 aktivnih krajišnika značilo je izrazito nisku učinkovitost njezina stanovništva u pogledu ispunjavanja propisanih standarda, dok je u drugoj ono činilo primjereno popunjeno stanje. U međuvremenu je Pukovnicija dobila tisuće novih kućanstava na svome području, 12 novih naselja, deset tisuća muškaraca i više desetaka tisuća jutara oranica. Njezina je situacija stoga 1780. godina bila neprepoznatljiva u odnosu na 1765. godinu. Prema svemu sudeći, područje je Petrovaradinske pukovnije na početku 1780-ih godina imalo dovoljno potencijala da ispuni propisane uvjete za dvije pješачke krajiške pukovnije u slučaju da je bilo jednako opterećeno

¹¹⁵⁷ Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 230.; Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 270-272.; Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 36-37.

¹¹⁵⁸ Za Petrovaradinsku pukovniciju nisu sačuvane cjelovite mjesečne tablice u razdoblju od 1776. do 1786. godine, stoga nije moguće precizno odrediti koliki je točan neposredni učinak imala ova reforma na nju. Prva sačuvana mjesečna tablica iz 1786. donosi kako je Petrovaradinska pukovnicija u aktivnome stanju imala 2878 pripadnika bez članova stožera, a što je bilo smanjenje od 1120 u odnosu na posljednje zabilježeno stanje iz 1776. godine. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1786., *Monath Tabella Pro Novembri 1786*.

¹¹⁵⁹ Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 230.

kao 1767. godine. Vojnim je vlastima dakle trebalo nešto više od tri puna desetljeća da krajiški prostor Srijema dovedu do određene samoodržive razine, odnosno razine čije bi stanovništvo moglo bez velikih poteškoća ispuniti tražene dužnosti aktivne vojne službe na jednoj strani, te ne živjeti u bijedi i velikoj opterećenosti na drugoj strani.¹¹⁶⁰ Kada bi se gospodarsko i ekonomsko gledište u potpunosti zanemarilo, visoka unovačenost i opterećenost stanovništva aktivnom vojnom službom značila je i nisku razinu obnove i održivosti razine učinkovitosti u slučaju dugotrajnijih ratova, stoga čak ni iz najuže perspektive vojnih vlasti to nije bila povoljna situacija.

Posljedica reforme aktivnog vojnog stanja bila je ukidanje trokolonskog izlaska na bojišnicu, odnosno sustava gdje je samo jedan od dva bojna bataljuna išao na bojište, dok je treći bataljun bio obrambeni i uvijek je ostajao u domovini. Od 1780. godine svaka je pješачka pukovnija trebala na raspolaganje staviti 2900 krajišnika bez časnika prilikom rata,¹¹⁶¹ a što je bilo značajno više nego što je Petrovaradinska pukovnija imala na bojišnici tijekom većine Sedmogodišnjeg rata (1756. - 1763.), ali i Rata za bavarsko nasljeđe (1778. – 1779.). Svi su krajišnici, koji su bili u aktivnom stanju tijekom mirnodopskog razdoblja, bili predodređeni za izlazak na bojišnicu, dok su pričuvni sastavi trebali tvoriti obrambene postrojbe. Bilo je to izuzetno veće opterećenje samim ratom za jednu pješачku pukovnicu nego li je bilo previđeno trokolonskim sustavom. Međutim, bilo je to u skladu s doktrinom rata cara Josipa II., koji je preferirao mobilizirati maksimalni potencijal vojske odmah na početku rata i brzo preuzeti prednost na bojišnici. Premda je Petrovaradinska pukovnija novim sustavom trebala na bojišnicu poslati cjelokupni svoj mirnodopski sastav te je imala samo jedan bataljun s kojim je mogla obavljati rotacije i obnavljanje redova koji su bili na bojišnici, a s obzirom na puno veći potencijal njezina stanovništva u odnosu na prethodna desetljeća, ona je u stvarnosti trebala moći bez većih problema održavati visoku razinu učinkovitosti kroz uključivanje novih pojedinaca u aktivnu vojnu službu tijekom rata. Kombinirano je nova doktrina ratovanja za Vojnu krajinu značila značajno rasterećenje u vremenu mira te veće opterećenje za trajanje samoga rata. U konačnici, krajišnici su u paradigmi nove doktrine, bez većih poteškoća, obavljali sve redovne svakodnevne krajiške dužnosti uz povećanje svoje ekonomske blagodati na jednoj strani te su mogli i dalje dati veliki broj vojnika na bojište kada je bilo potrebno.

¹¹⁶⁰ Krajiški prostor Srijema smatran je jednim od najbogatijih u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajinu te su njezini stanovnici vjerojatno i u vremenu najveće opterećenosti živjeli bolje nego krajišnici na prostoru Karlovačkog generalata.

¹¹⁶¹ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 274-275.

Godinu dana nakon uvođenja mirnodopskog stanja u pješačke krajiške pukovnije i na početku narednog desetljeća, raspuštene su krajiške husarske pukovnije. Slavonska husarska pukovnija time je bila formalno ukinuta, ali su u stvarnosti po dva njezina eskadrona dodijeljena svakoj pješačkoj pukovnji Slavonske vojne krajine. Husari, koje je davala Petrovaradinska pukovnija, sada su došli pod njezinu nadležnost. Ovime je ukinuta dvojnost vojne nadležnosti nad dijelom stanovništva Pukovnijskoga područja, a koje je bilo na snazi od njezina osnutka. Raspuštanje husarskih pukovnja prvenstveno se, dakle, odnosilo na formalnu vojno-taktičku organizaciju, ali i na formalnu nadležnost jer je ukinut njezin stožer. Svi pripadnici husarskog stožera, kao i njezini viši i niži časnici prešli su u pješačke pukovnije. Za Slavonsku vojnu krajinu normiran je broj od 170 husara po eskadronu u ratnome stanju, a mogao je biti pojačan s dobrovoljcima do 180.¹¹⁶² S obzirom na to da je Petrovaradinska pukovnija 1776. godine u aktivnu vojnu službu davala 473 husara,¹¹⁶³ bilo je to smanjenje više od 100 husara, čak i u odnosu na potencijalnih 360 husara koji bi činili pojačano ratno stanje njezina dva eskadrona. Uključivanjem husara u nadležnost Petrovaradinske pukovnije, njezini vojni rodovi prošireni su s pješaka i grenadira koje je imala 1767. godine na pješake, topnike, oštrosrijelce, vojne inženjere i husare početkom 1780-ih godina. Već iduće 1781. godine husari su dobili i vatreno naoružanje, točnije karabin i kuburu.¹¹⁶⁴

Iskustvo Rata za bavarsko nasljeđe (1778. – 1779.) pokazalo je velike slabosti krajiških topnika. Ambiciozna reforma kojom su uvedeni pokazala se neuspješnom jer su tijekom rata pokazali vrlo niske mogućnosti upravljanja baterijama. Jedan od temeljnih razloga bio je taj što Vojna krajina nije raspolagala s dovoljnim brojem topova na kojima bi vježbao tako veliki broj topnika. Topnici su činili 27,52 % aktivnog stanja Petrovaradinske pukovnije 1772. godine i 25 % svih pojedinaca koji su bili u aktivnoj vojnoj službi s njezina područja, te čak 40 % pripadnika koji su činili njezinu bojnu kolonu prvog hoda u samome Ratu.¹¹⁶⁵ Bio je to veliki udio s obzirom na to da se radilo o vojnome rodu koji je gotovo u potpunosti ovisio o vježbanju na naoružanju s kojom Pukovnija u biti nije raspolagala. Vježbanje s drvenim topovima očigledno nije bila dovoljna zamjena. Tako je propisom iz 1780. godine smanjen njihov broj u svakoj pješačkoj krajiškoj pukovnji za pola, odnosno na 556 pojedinaca. Međutim, vrlo brzo se nastavilo s daljnjim rezanjem krajiških topnika te su konačno ustaljeni na potrebnoj momčadi

¹¹⁶² Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 230, 338; Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 272-273.

¹¹⁶³ HR-HDA-430, SGK, kut. 14, 1777., fol. 19, 143.

¹¹⁶⁴ Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 231.

¹¹⁶⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1555, 1772., *Muster list*, fol. 2-17; HR-HDA-430, SGK, kut. 14, 1777., fol. 19, 143.

za upravljanje s 3 topa i 1 haubicom, odnosno 288 pojedinaca.¹¹⁶⁶ Krajiški su topnici stoga nakon nešto više od jednog desetljeća postojanja smanjeni na ¼ svoga početnog stanja.¹¹⁶⁷

Car Josip II. s velikom je energijom provodio brojne reforme tijekom 1780-ih godina s ciljem jačanja centralizacije i uprave. Prva značajna reforma koja je zahvatila Petrovaradinsku pukovniciju bila je ona glavnih zapovjedništva 1783. godine. Generalat, a zatim Glavno zapovjedništvo za Slavonsku vojnu krajinu, bilo je u Osijeku od osnutka 1702. godine sve do 1783. godine. Te je godine Glavno zapovjedništvo u Osijeku, kao i ono u Temišvaru za Banatsku vojnu krajinu, ukinuto, te je osnovano jedno novo i zajedničko Glavno zapovjedništvo u Petrovaradinu.¹¹⁶⁸ Time je *de facto* sjedište zapovjedništva za dvije prethodne Vojne krajine premješteno na prostor Petrovaradinske pukovnije, premda u slobodni vojni komunitet i najmoćniju habsburšku utvrdu na ovome prostoru nad kojom ona nije imala direktnu nadležnost. Međutim, iz perspektive praktičnosti i utjecaja, centar vojne vlasti i najveći bastion habsburške moći došao je nadohvat Mitrovice.¹¹⁶⁹ Posljednji zapovjednik Glavnog zapovjedništva u Osijeku, te istodobno prvi zapovjednik Glavnog zapovjedništva u Petrovaradinu,¹¹⁷⁰ bio je podmaršal Johann Andreas barun Mathesen, svojevremeno pukovnik i zapovjednik upravo Petrovaradinske pukovnije u razdoblju neposredno nakon

¹¹⁶⁶ Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 229, 231; Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 274.

¹¹⁶⁷ Petrovaradinska pukovnicija 1786. godine u aktivnome stanju imala je 339 topnika. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1786., *Monath Tabella Pro Novembri 1786*.

¹¹⁶⁸ Josip Kljajić, „Ustroj Slavonske“, str. 206–207. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 2, str. 16.

¹¹⁶⁹ Iznad Glavnog zapovjedništva bilo je samo Dvorsko ratno vijeće, čime je ono bilo najviša razina vojne moći sve do Beča. Osim njega, Petrovaradin je bio najmoćnija utvrda na ovome prostoru Habsburške Monarhije. Barokne utvrde služile su osim u isključivo obrambene svrhe i kao bastion moći apsolutističkih vladara 17. i 18. stoljeća. Time su istovremeno branili svoje zemlje od vanjskoga neprijatelja, ali i učvršćivali svoju vlast u odnosu na druge aktere moći, poput staleža, Crkve ili gradova. Okrupnjivanjem, a zatim i prebacivanjem Glavnog zapovjedništva u Petrovaradin, car Josip II. stvorio je izuzetno jak oslonac svoje moći koji se nalazio na samoj granici prema neprijatelju s kojim je uskoro planirao ići u rat s Osmanskim Carstvom. Neovisno o geopolitici cara Josipa II., ovaj potez zasigurno je imao utjecaja na dodatno osnaživanje vojnih vlasti u Srijemu, odnosno prvenstveno u Petrovaradinskoj pukovnici. O utjecaju utvrde Petrovaradina na Petrovaradinsku pukovniciju u pogledu transfera moći, zorno svjedoči činjenica da je upravo zapovjednik utvrde u Petrovaradinu bio pukovnik posjednik same Pukovnije sve do ukidanja tog čina. Više o značaju i utjecaju baroknih utvrda u: Harald Heppner, „Festung und Landschaft im Zeitalter der Türkenkriege“, *Türkenangst und Festungsbau: Wirklichkeit und Mythos* (Hrgs. Barbarics-Hermanik, Heppner), Frankfurt, 2009.; Harald Heppner, „Festung und Innovation im 18. Jahrhundert – eine Einleitung“, *Festung und Innovation, Jahrbuch der Österreichischer Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts*, Bd. 20, Bochum, 2005., str. 13-14. Christopher Duffy, *The Fortress in the Age of Vauban and Friedrich the Great 1660 – 1789, Siege Warfare* (II), Routledge & Kegan Paul, London, 1985.

¹¹⁷⁰ Glavno zapovjedništvo u Petrovaradinu bilo je podijeljeno na 4 odjela koja su pokrivala sljedećapodručja: politiku, školstvo i crkvena pitanja, zatim ekonomska pitanja, financije i pravosuđe. Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 2, str. 293-294.

Sedmogodišnjeg rata (1756. - 1763.),¹¹⁷¹ odnosno vremenu kada je intenzivno traženo rješenje za daljnjom teritorijalizacijom.¹¹⁷²

9.4. Okviri kantonske reforme

Uvođenje kantonskog sustava na području Vojne krajine bila je vjerojatno najznačajnija reforma krajiškog sustava druge polovice 18. stoljeća i ona se ne može razdvojiti od osobe cara Josipa II. Po svemu, u duhu jozefinskih reformi, nailazila je na snažne otpore i u konačnici je bila kratkotrajnog vijeka. Kantonski sustav službeno je uveden 1787. godine, a ugašen je već 1800. godine vraćanjem starog sustava. Obilježio je time posljednjih 13 godina 18. stoljeća. Tematiku uvođenja kantonskog sustava na području Vojne krajine posebno je obradio Buczynski u uvodnoj studiji objavljene izvorne građe za povijest kantonske reorganizacije naslovljene „*Pa to su samo Hrvati*“, a iz koje se može iščitati kako je ova reforma zapravo kulminacija carevih nastojanja za temeljitom reformom krajiškog sustava koja su započela još 1775. godine.¹¹⁷³ Rat za bavarsko nasljeđe (1778. - 1779.) omeo mu je prvotne planove, ali od kojih nije odustao te je 1782. godine zadužio generala bojnika Geneyea¹¹⁷⁴ za obavljanje detaljne inspekcije Vojne krajine i što je predstavljalo početak pripreme faze uvođenja novog sustava. Štoviše, djelomično je i u ovu svrhu osobno prošao cjelokupnom Hrvatsko-slavonskom Vojnom krajinom 1783. i 1786. godine.¹¹⁷⁵ Premda je smatrao kako je potrebno povećati blagostanje krajišnika, koji bi time postali zadovoljniji i spremniji na službu, nikako nije gubio iz vida da se učinkovitost Vojne krajine mjerila prvenstveno u jačini sposobnog ljudstva koje kreće u vojni pohod, dok je sve ostalo u konačnici bilo tome podređeno.

¹¹⁷¹ Petrovaradinsku pukovniju napustio je 12. veljače 1767. godine kada je dobio promaknuće u generala bojnika i mjesto zamjenika zapovjednika Glavnog zapovjedništva u Osijeku. Za vrijeme njegova zapovijedanja Pukovnijom, pukovnik posjednik bio je zapovjednik utvrde u Petrovaradinu, barun Wulffen. Nakon ovog transfera upravo je sam Mathesen postao i zapovjednikom same utvrde. HR-HDA-1450, D-1739, GIR 9, 1767., fol. 3.

¹¹⁷² Jedan od prvih zadataka na mjestu zamjenika Glavnog zapovjedništva u Osijeku bilo mu je provođenje inkorporacije vlastelinstva Vojke u Petrovaradinsku pukovniju. Više o tome u poglavlju *Inkorporacija vlastelinstva Vojke u područje Petrovaradinske pukovnije*.

¹¹⁷³ Uvodna studija služi kao prvo poglavlje i nosi naslov „Jozefinska reforma Vojne krajine“. Više u: Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 11-75.

¹¹⁷⁴ Johann Georg Geneyne bio je jedan od najvećih zagovaratelja reorganizacije Vojne krajine. Od 1769. godine nalazio se na poziciji pukovnika Njemačko-banatske doseljeničke pukovnije, a s carem Josipom II. osobno se susreo 1781. godine. Geneyne je tom prilikom zamolio cara da mu dodijeli mjesto referenta za Vojnu krajinu pri Dvorskom ratnom vijeću, a želja mu je ispunjena već sljedeće godine. Sljedećih je godina zbog osobnog povjerenja cara uživao velik utjecaj u strukturi vojnih vlasti Monarhije. Isto, str. 42

¹¹⁷⁵ Car se na području Petrovaradinske pukovnije zaustavio u Mitrovici, Zemunu i Petrovaradinu. Godine 1783. primarni razlog inspekcije ipak je bio porast napetosti s Osmanskim Carstvom i potreba uvida u neposredno stanje obrane. Isto, str. 42, 51, 61.

Prilikom inspekcije Vojnih krajina načinjeni su i detaljni popisi zemljišta i drugih stanja, a koji su služili kao temelj za provođenje reformi. Reformom su trebali biti zahvaćeni gotovo svi aspekti krajiškog sustava i života, a Hietzinger ih navodi u sljedećim kategorijama: stanje i podjela pukovnija, vojne vježbe, uniforma, službeni konstitutiv, kordonska služba, dužnost rabote, oporezivanje, zemaljska uprava te računovodstvo.¹¹⁷⁶ Najvažnija i temeljna stavka bila je namjera razdvajanja postojeće jedinstvene vojne uprave, koja je objedinjavala vojna i civilna pitanja, te uspostava paralelne strukture vojnih vlasti s vlastitim aktivnim stanjem na razini pukovnija koja se trebala baviti isključivo civilnim pitanjima. Civilna vlast u pukovnijama bila je zamišljena kao kanton (*Canton*), a prema čemu je cijeli sustav dobio i naziv.¹¹⁷⁷

Proces je promjena u Slavonskoj vojnoj krajini započeo 1785. godine, premda su njom još uvijek upravljali ljudi za koje je general bojnik Geneyne smatrao da su „nepodobni“ za njegovo provođenje. Naime, Geneyne je još 1782. godine tadašnjeg zapovjednika Glavnog zapovjedništva u Osijeku podmaršala Mathesena proglasio boležljivim i nedoraslim, a brigadira generala bojnika grofa Wartenslebena neupućenim u pitanja ekonomije i gospodarstva, te je predložio njihovu smjenu.¹¹⁷⁸ Zanimljiva je opaska u ovome slučaju što su i Mathesen i Wartensleben svojevremeno bili pukovnici Petrovaradinske pukovnije.¹¹⁷⁹ Mathesen je u tom razdoblju bio zaslužan za uspostavljanje Šajkaškog bataljuna te nešto kasnije i za dovršetak procesa dodatne teritorijalizacije Pukovnije kao jedne od prvih dužnosti na mjestu brigadira,¹¹⁸⁰ dok je na čelu Glavnog zapovjedništva u Osijeku bio već gotovo cijelo desetljeće. Wartensleben je, s druge strane, istovremeno, dok je general bojnik Geneyne radio svoj izvještaj, bio zadužen za inspekciju Banatske krajine i izradu vlastitog izvještaja Dvorskom ratnom vijeću. Buczynski naglašava kako je njihov pogled na Vojnu krajinu i krajišnike bio oprečan – Wartensleben ih je prvenstveno vidio kao vojnike, a Geneyne kao seljake. Stoga u viziji nove strukture Vojne

¹¹⁷⁶ Hietzinger, *Statistik*, knj. 2, str. 46-49.

¹¹⁷⁷ Drugi naziv za kanton bio je okrug, a što je posebno naglašavano i u samim izvorima. Primjerice, u dokumentima uprave vojnih vlasti zadužene za civilna pitanja Petrovaradinske pukovnije, redovito se navodilo da se radi o kantonima ili okruzima za novačenje (*Cantons oder Werbbezirke*). Termin kanton ipak je imao određenu prednost.

¹¹⁷⁸ Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 46-47.

¹¹⁷⁹ Mathesen od 1763. do 1767. godine, a Wartensleben od 1774. do 1777. godine. Wartensleben je također služio i kao potpukovnik u Petrovaradinskoj pukovnji od 1767. do 1769. godine. Naime, potpukovničko mjesto preuzeo je od Raskovicha, a koji je netom prešao na poziciju koju je napustio upravo Mathesen. I Mathesen i Wartensleben upravo su s pozicija pukovnika Petrovaradinske pukovnije dobili promaknuće u generala bojnika i prešli na poziciju brigadira u Slavonskoj vojnoj krajini. U trenutku inspekcije generala bojnika Geneynea na čelu Petrovaradinske pukovnije bio je barun Wilhelm von Ried, koji je na toj poziciji 1777. godine naslijedio Wartenslebena.

¹¹⁸⁰ Više o ulozi Mathesena u procesu inkorporacije bivšeg vlastelinstva Vojke u potpoglavlju *Dovršetak procesa inkorporacije i struktura stanovništva (1766. - 1767.)*.

krajine generala bojnika Geneynea, jednostavno nije bilo mjesta za jednog grofa Wartenslebena.¹¹⁸¹

Premda se želja generala bojnika Geneyea nije odmah ostvarila, podmaršal Mathesen otišao je s čela Slavonske vojne krajine 1784. godine. Međutim, naslijedio ga je mlađi brat glavnog inspektora za Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu, grof Wenzel Joseph von Colloredo, koji se vrlo žestoko obrušio na nastojanja generala bojnika Geneynea. Grof Wenzel Colloredo smatrao je kako će se podići troškove održavanja Slavonske vojne krajine za 24 %, jer su reforme predviđale ukidanje rabote i glavarine i uspostavu odvojenih uprava, te da je uvođenje sesija, odnosno pojedinačne podjele zemljišta, na području Slavonske vojne krajine bilo neprovedivo. Također je osudio i planirano ukidanje službenog konstitutiva koje bi značajno opteretilo kućanstva koja u aktivnu vojnu službu daju svoje pripadnike u odnosu na ona koja ne daju.¹¹⁸² Sukob generala bojnika Geneynea i vodećih zapovjednika Slavonske vojne krajine, pokušao je izgladiti sam car Josip II. 1786. godine, ali bez značajnijeg uspjeha. Naime, general bojnik Geneyne i dalje je inzistirao da je za provođenje reformi jednostavno bilo nužno maknuti određene pojedince koji su se tome opirali, a ponovno je kao prepreku prvenstveno istaknuo brigadira grofa Wartenslebena.¹¹⁸³ U konačnici, unatoč činjenici što je utjecajni maršal Lacy stao u obranu Wartenslebena i zaključio da premještaj nije nužan jer je grof bio kvalitetan general, car Josip II. sankcionirao je njegov premještaj iz Slavonske vojne krajine u Beč zbog „narušenog zdravlja“.¹¹⁸⁴ Na brigadirsko mjesto grofa Wartenslebena promaknut je Joseph Anton Brentano de Cimaroli, dotadašnji pukovnik Đurđevačke pukovnije.¹¹⁸⁵

¹¹⁸¹ Predložio je njegov premještaj u Bohemiju. Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 46-47.

¹¹⁸² Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 3, str. 6-9.

¹¹⁸³ Colloredo i Wartensleben bili su grofovi i potjecali su iz vrlo utjecajnih aristokratskih obitelji. Dok je Colloredo bio katolik, a brat mu je bio glavni inspektor za Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu, Wartensleben je bio protestant i nije imao članove uže obitelji u najvišim vojnim krugovima Monarhije. Međutim, Geneyne u tom trenutku nije imao plemićku titulu, a nije se istaknuo ni tijekom ratnih pohoda, čime je isključivo ovisio o osobnom povjerenju cara Josipa II. Zanimljiva je i činjenica da je Geneyne tijekom svog pohoda i inspekcije 1782. godine u Vojnoj krajini imao zadatak i istražiti slučaj novog skandala tada već baruna Klebecka i brigadira u Varaždinskome generalatu, a kojeg je u izvještaju proglasio krivim u gotovo svim stavkama, okarakterizirao ga kao vrlo okrutnog, neozbiljnog i nedjelotvornog te je predložio i njegovu smjenu i premještaj. Oba su se istaknuta protestanta, koja su služila u Petrovaradinskoj pukovniji, time našla na njegovom udaru.

¹¹⁸⁴ Grof Wartensleben poživio je još 12 godina, a već iduće godine dobio je promaknuće u podmaršala. Schmidt-Brentano, *Kaiserliche*, str. 109.

¹¹⁸⁵ Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 56-57.

9.5. Uspostavljanje kantonske uprave u Petrovaradinskoj pukovnji

Tijekom procesa reformi na čelu Petrovaradinske pukovnije bio je pukovnik barun Paul von Davidovich, koji je tu poziciju preuzeo 8. studenog 1783. godine.¹¹⁸⁶ Kanton je u Pukovnji uspostavljen već 1786. godine, te je najkasnije do listopada imao i gotovo kompletiran sastav.¹¹⁸⁷ S obzirom na opsežnost reforme to nije značilo da su istovremeno bili provedeni svi željeni segmenti, nego da je tada samo uspostavljena paralelna civilna uprava sa svim svojim pripadajućim dijelovima. Proces reformi nastavio se do kraja 1787. godine. Kantonski sustav službeno je uveden na području Hrvatsko-slavonske vojne krajine 1. svibnja 1787. godine.¹¹⁸⁸

Kanton je prema Vaničeku trebao obuhvaćati područje jedne pješačke krajiške pukovnije i predstavljao je njezinu administraciju, a na njegovom čelu bio je potpukovnik ili 1. bojnik. Zapovjednik kantona ujedno je obavljao i redovnu dužnost unutar aktivnog vojnog sastava same Pukovnije, dok su ostali pripadnici kantonskog sastava bili odvojeni.¹¹⁸⁹ Struktura kantona odgovarala je organizaciji pukovnije, te je kako navodi Vaniček, za svaki pukovnijski bataljun organiziran jedan okrug (*Districte*) koji se dalje dijelio na dva kotara (*Bezirke*).¹¹⁹⁰ Međutim, navedena terminologija nije bila toliko jasna, te se u Petrovaradinskoj pukovnji 1786. godine za okrug koristio termin kanton,¹¹⁹¹ a od 1788. godine takva podjela je napuštena i termin okrug (*Districte*) koristio se za osnovno područje koje je obuhvaćalo 3 satnijska područja,¹¹⁹² odnosno ono što je trebao biti kotar prema prvotnome imenovanju koje navodi Vaniček. Stoga će se radi jasnoće isključivo koristiti termin kanton kao cjelina od 4 okruga uz napomenu da su na području svakog bataljuna bila organizirana 2 okruga, a da je 1 okrug obuhvaćao 3 satnijska područja.

¹¹⁸⁶ Paul Davidovich (1737. - 1814.) rođen je u obitelji slavenskih imigranata koji su došli iz Osmanskog Carstva za vrijeme cara Leopolda I. Kao dragovoljac ulazi u austrijsku vojsku u sklopu linijske pukovnije Nadvojvode Karla početkom Sedmogodišnjeg rata te napreduje do čina satnika. Posebno se istaknuo tijekom Rata za bavarsko nasljeđe (1778. - 1779.) i 19. svibnja 1779. godine biva odlikovan viteškim križem Vojnog Reda Marije Terezije. Iduće godine uveden je u stalež baruna, a 1781. godine postaje potpukovnikom. Na čelu Petrovaradinske pukovnije dočekao je Austro-turski rat (1787. - 1791.), gdje se dodatno istaknuo i dobio promaknuće u generala bojnika. Sudjeluje u ratnim kampanjama u Italiji tijekom Prvog koalicijskog rata (1792. - 1797.) i napreduje u čin podmaršala. U Slavonsku vojnu krajinu vraća se 1807. godine s činom generala topništva te preuzima Glavno zapovjedništvo u Petrovaradinu. Preminuo je na mjestu zapovjednika utvrde Komorna (njem. *Komorn*, mađ. *Komárom*) 1814. godine. Hirtenfeld, *Der Militär*, str. 225-227.

¹¹⁸⁷ Premda popis za listopad nije sačuvan, iz popisa za studeni vidljivo je kako je aktivno stanje bilo nepromijenjeno u odnosu na prethodni mjesec. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1786., fol. 9.

¹¹⁸⁸ Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 67

¹¹⁸⁹ General bojnik Geneyne imao je plan uvesti tri odvojena kantona na područje svake pukovnije, čime bi razbio njihovo jedinstvo u upravnome pogledu. Njegov je plan u konačnici odbačen u korist integralnog pristupa upravi. Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 3, str. 18.

¹¹⁹⁰ Isto, str. 18.

¹¹⁹¹ Inicijalno je Petrovaradinska pukovnja imala dva kantona koja su činila jednu cjelinu. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1786., fol. 9.

¹¹⁹² HR-HDA-1450, GIR 9, D-1741, 1788., fol. 9.

Prema navodu Vaničeka, na čelu četiri okruga nalazila su se dva satnika i dva satnika poručnika, s tim da je područje svakog pukovnijskog bataljuna imalo po jednog satnika koji je bio glavni odgovoran. Svaki je okrug od viših časnika uz zapovjednika imao i natporučnika, potporučnika i zastavnika, te je na svakom od tri satnijska područja koje je kotar pokrивao morao biti barem jedan od njih. Stožer kantona imao je 18 pripadnika, a sastojao se od zapovjednika, auditora, računovođe, kantonskog kirurga, 6 potkirurga i 8 furira. Ukupna predviđena godišnja plaća za pripadnike kantonskog stožera bila je 4462 forinte. U sklopu okruga trebalo je u popunjenom sastavu biti dva satnika, dva satnika poručnika, četiri natporučnika, četiri potporučnika, četiri zastavnika, dvanaest narednika, 24 kaplара, dva podvornika i 150 razvodnika. Ukupni predviđeni trošak za plaće pripadnika okruga bio je 13634 forinte godišnje. Kanton je, osim pripadnika stožera i okruga, trebao imati i kontingent dodatnog osoblja (*Extrapersonale*), a u kojem se trebao nalaziti jedan gruntovničar, 40 kurira na konju, 12 okružnih pisara, 12 tesara i 24 zidara. Jedan je kanton time trebao u svome popunjenom aktivnom stanju imati 18 pripadnika stožera, 204 pripadnika okruga i 89 dodatnog osoblja, a što je činilo ukupno 311 članova administracije. Vaniček navodi da je godišnji trošak kantona trebao biti 105797 forinti i 35 krajcara, od čega je 19,7 % ili 20844 forinte trebalo biti za plaće aktivnog sastava administracije, dok je preostalih 80,3 % bilo predviđeno za ostale troškove. Naime, pod nadležnost kantona ulazilo je i školsko osoblje, šumarsko osoblje, osoblje ergela, osoblje pilana, inspektori svilarstva i maltari.¹¹⁹³ Premda je propis koji donosi Vaniček dobar, okvir za razumijevanje sastava kantona, Petrovaradinska pukovnija imala je nešto drugačije iskustvo u stvarnosti.

Kantonska uprava u Petrovaradinskoj pukovniji u studenome 1786. godine brojala je ukupno 673 aktivna pripadnika, a sastojala se od peteročlanog stožera i dva kantona s po 333 i 335 aktivnih pripadnika. Propisano aktivno stanje uprave iznosilo je 723 pripadnika i pet članova stožera, što je značilo da je u tom trenutku nedostajalo 50 pojedinaca. Kantoni (*Cantons*) su imenovani kao Prvi (*Erster*) i Drugi (*Zweyter*) i nije im navedeno stožerno mjesto. Već na prvu uočljive su velike razlike u odnosu na prethodno opisanu strukturu kantona. Svaki od dvaju kantona Petrovaradinske pukovnije 1786. godine imao je više aktivnih pripadnika nego što je predstavio Vaniček, a s obzirom na strukturu stožera, vidljivo je da je kantonska uprava zapravo bila razjedinjena. Naime, u stožeru kantonske uprave, jedinstvenom za oba

¹¹⁹³ Buczynski prenosi podatke o predviđenom sastavu i troškovima kantona koje navodi Vaniček u uvodnoj studiji, premda u transkripciji „Kantonskog regulativa“ napominje kako regulativ nije eksplicitno navodio točan broj pripadnika aktivnog stanja kantona. Vaniček, *Specialgeschichte*, str. 18-20; Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 69, 176.

kantona, bili su sljedeći pripadnici: računovođa Johann Gottfried Rottig, furiri Mathias Schwind i Chyra Thriwich, te potkirurzi Mathias Küstermann i Johann Landshut. Potpuni izostanak zapovjednih časnika u kantonskom stožeru svjedoči da su zapovjedne ovlasti vjerojatno imali zapovjednici samih kantona, u ovome slučaju satnici Leopold von Pompeaty (Pompeatti) i grof Nikola von Brancovich.¹¹⁹⁴ Satnici Pomeaty i Brancovich bili su satnici Petrovaradinske pukovnije još 1781. godine, te su uspostavom kantonske uprave prešli u njezin sastav, a uz njih u aktivnom sastavu kantona bila su još i dva satnika poručnika, David Ellin i Matko Obuchina. Očigledno je već tada postojala podjela na 4 okruga, posebno jer je i broj preostalih časnika, dočasnika i vojnika bio sukladan tome: 4 natporučnika, 4 potporučnika, 4 zastavnika,¹¹⁹⁵ 4 narednika, 4 predvodnika, 16 kaplara,¹¹⁹⁶ 3 podvornika, 31 razvodnik, 4 tesara i 592 obična vojnika.¹¹⁹⁷ Do potpunog propisanog stanja nedostajao je jedan podvornik, jedan razvodnik i 48 običnih vojnika, što znači da je stožer bio propisno potpun i da je računovođa zaista bio u ovom trenutku predviđen za čelno mjesto kantonskog stožera.¹¹⁹⁸

I dok su najviše rangirani zapovjedni časnici Petrovaradinskog kantona bili vrlo dobro poznati u Pukovnji, ostaje pitanje tko je bio predstojnik stožera, računovođa Rottig, a s kojim se do ovog trenutka nije moglo susresti u izvorima i dokumentima veznima za Pukovnju. Naime, pravoslavna grofovsk obitelj Brancovich živjela je u Boljevcima od 1749. godine, a sam Nikola ušao je u službu Slavonske husarske pukovnije 1. prosinca iste godine kao osamnaestogodišnjak i u njoj ostaje do službenog raspuštanja 1780. godine, kada se kao husar

¹¹⁹⁴ Da uprava kantona nije u tom trenutku bila odvojena od pukovnijske svjedoči činjenica da je konačne mjesečne izvještaje potpisivao pukovnik Davidovich. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1786., fol. 9.

¹¹⁹⁵ Kantonski regulativ za potrebne karakteristike časnika navodi iduće: „riječ „časnik“ pretpostavlja da su to ljudi koji su svoj čin stekli zaslugama i da zbog toga ne treba sumnjati u njihovu čestitost. No, dobar časnik bataljuna može biti tek osrednji kantonski časnik, a obrnuto dobar kantonski časnik može bit tek osrednji časnik bataljuna jer se njihove dužnosti međusobno potpuno razlikuju. Zato se od kantonskog časnika posebno traži: 1. da barem toliko vlada lokalnim jezikom da sam može pričati s krajišnicima tako da ga oni mogu razumjeti; 2. da zna pisati i računati; 3. da je dobroga zdravlja, marljiv i radišan; 4. da uživa povjerenje krajiškoga naroda, koje je stekao skromnošću i pravednošću; 5. da je ljubitelj ruralnoga gospodarstva, da je sposoban krajišnicima objasniti prednosti dobroga gospodarenja; 6. da vodi uredno kućanstvo te da ne smije biti zaduženik; 7. da je nekoristoljubiv; 8. da je sposoban upravljati narodom riječima, koje su dovoljno nježne da mogu prodrijeti u njegovo srce i duh; i 8. da bez pristranosti, mržnje i strasti može provesti pravdu i pravednost“. „Kantonski regulativ“, u: Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 176.

¹¹⁹⁶ Kantonski regulativ za potrebne karakteristike narednika i kaplara navodi iduće: „Narednici i kaplari kojima je povjeren glavni nadzor moraju biti provjereni ljudi koji su pošteni, nekoristoljubivi, trezveni i skromni, i koji, po mogućnosti, znaju barem čitati i pisati na lokalnom jeziku. Oni bi također trebali imati vlastitu imovinu da bi primjerom mogli pokazati važnost dobroga gospodarenja“. „Kantonski regulativ“, u: Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 176.

¹¹⁹⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1786., fol. 9.

¹¹⁹⁸ „Temeljna načela za budući krajiški sustav“ izdana u travnju 1786. godine jasno naglašavaju da je na čelu stožera kantona trebao biti potpukovnik ili bojnik, što u kantonu Petrovaradinske pukovnije nije bio slučaj. „Temeljna načela“ također propisuju i što je računovođa kantona trebao obavljati u tom sustavu: poslove oko zemljanina i svih ostalih prihoda, plaće službenog konstitutiva za redove do čina narednika, plaće šumskog, svilarskog, ergelskog i ostalog osoblja, gospodarski i drugi općekorisni krajiški popravci, nove građevine i popravci. „Temeljna načela za budući krajiški sustav“ u: Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 163.

i zapovjednik jednog od eskadrona priključuje Petrovaradinskoj pukovniji.¹¹⁹⁹ Leopold Pompeatti, katolik rodom iz Münchena, u službu Pukovnije ulazi 19. siječnja 1770. godine kao satnik poručnik, a 21. veljače 1778. godine, dakle uoči Rata za bavarsko nasljeđe (1778. – 1779.), postaje jedan od pukovnijskih satnika i na toj poziciji ostaje više od 2 desetljeća.¹²⁰⁰ Johann Gottfried Rottig rođen je 1758. godine u Leipzigu u Saskoj i prema vjeroispovijesti bio je protestant. U službu kuće Habsburg ušao je 1775. godine kao stranac i vojnik Njemačke linijske pukovnije Priess br. 24, a u kojoj je 1781. godine postao furir. Prvi doticaj s Vojnom krajinom bio mu je dolazak u Glavno zapovjedništvo u Osijeku 1. travnja 1786. godine. Svega mjesec dana kasnije, točnije 1. svibnja iste godine, premješten je uz promaknuće u računovođu u službu kantonske uprave Petrovaradinske pukovnije.¹²⁰¹ Dolazak Rottiga i njegovo promaknuće na vodeću administrativnu poziciju u Petrovaradinskoj pukovniji bilo je dakle isključivo povezano s procesom same uspostave nove administracije u sklopu kantonske reforme. Iz slučaja računovođe Rottiga vidi se da je kantonska uprava u Petrovaradinsku pukovniju uvedena vjerojatno 1. svibnja 1786. godine ili nešto ranije, odnosno točno godinu dana prije nego je to službeno provedeno na razini Hrvatsko-slavonske vojne krajine, te je u tom obliku ostala 1. svibnja 1787. godine.¹²⁰²

Za kantonsku upravu Petrovaradinske pukovnije, koja je trebala biti isključivo administrativne naravi, prvotno je bilo predviđeno čak 640 običnih vojnika. Bio je to izuzetno visok broj, a koji je odgovarao trima popunjenim satnijama. Na drugoj se strani nalazio slučaj kantonskog stožera bez zapovjednih časnika i na čijem je čelu bio računovođa, te činjenica da su postojala 2 odvojena kantona. U jednu je ruku posljednja situacija bila djelomično u skladu s inicijalnim idejama generala bojnika Geneynea, a koji se zalagao za snažnu administraciju i ekonomska pitanja, kao i za podjelu pukovnija na 3 odvojena kantona. S obzirom na iskustvo njegova sukoba s grofom Wartenslebenom, osnovano je tvrditi kako je naginjao prema

¹¹⁹⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1556, 1792, *Muster lista Von der des löbl kaiser: koni: Peterwardeiner Granz Regiment Hauptmann graf von Brankovich Compagnie.*

¹²⁰⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1556, 1792, fol. 1.

¹²⁰¹ U trenutku dolaska Rottiga na čelnu administrativnu poziciju kantonske uprave Petrovaradinske pukovnije Jonas Vozari, također protestant, još je uvijek bio pukovnijski računovođa, poziciju koju je držao od ranih 1770-ih godina. Ovim su činom obje pukovnijske uprave istovremeno na čelu administracije imale protestanta. Snažnu poveznicu između pukovnijske administracije i protestanata nadalje pokazuje činjenica da je upravo Rottig 1. siječnja 1788. godine naslijedio samog Vozarija na mjestu pukovnijskog računovođe za vojne poslove, a gdje ga pronalazimo i 1795. godine. Rottig je na mjestu pukovnijskog računovođe za vojne poslove ili kanton ostao sve do izmaka stoljeća. Vodeća su administrativna mjesta Petrovaradinske pukovnije stoga zauzimali protestanti tijekom 3 desetljeća druge polovice 18. stoljeća. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1556, 1792, fol. 1.;, *Monath Tabella pro Martio 1795 Der löbl: Kaiserlich Königlicher Peterwardeiner Gränz 3 Feld Battaillon*; D-1739, 1786., fol. 9; D-1740, 1788., fol. 9; D-1743, 1795; D-1749, 1799., *Monath Tabella pro Decembri 1799 Der Kaiserlich Königlicher Peterwardeiner Gränz Cantons.*

¹²⁰² HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1786., fol. 2; 1787., fol. 5.

izbjegavanju postavljanja vojnih časnika koji su bili prvenstveno vojnici na čelu administrativnog aparata. Međutim, i dalje ostaje otvoreno pitanje zašto je bio potreban toliko visok broj običnih vojnika za potrebe administracije. Rano uvođenje kantonske uprave, kao što je bio slučaj Petrovaradinske pukovnije, zasigurno je služilo kao svojevrsni test i povratna informacija središnjim vojnim vlastima i samom caru Josipu II. prilikom uređivanja konačne uredbe. O tome najbolje svjedoči njena sudbina tijekom zime i proljeća 1787. godine.

Do izmaka 1786. godine kantonska uprava Petrovaradinske pukovnije zadržala je predstavljeno stanje bez promjena, jer nisu zabilježeni slučajevi prirodnog odljeva poput smrti ili dezertiranja, te je početkom 1787. godine imala identičan broj aktivnih pripadnika u svoja 2 kantona kao i u studenom 1786. godine. Tijekom siječnja zabilježila je 25 novih uključenih i 23 isključenih iz svog sastava. Među pristiglima bilo je 17 uključenih iz kategorije „novih“, dok je 8 bilo premještenih iz regularnog aktivnog vojnog sastava Pukovnije. Na drugoj su strani zabilježena 4 smrtna slučaja, 9 isključenih i 10 premještenih u vojni sastav Pukovnije.¹²⁰³ Bilo je to, dakle, isključivo prirodno cirkuliranje aktivnog stanja. Međutim, situacija se značajno promijenila u veljači 1787. godine, kada su iz aktivnog sastava kantonske uprave isključeni svi obični vojnici, čime je broj pripadnika smanjen sa 675 na 83. Preostali su bili, dakle, isključivo pripadnici stožera, časnici, dočasnici i posebno osoblje, a među kojima nije bilo zabilježenih promjena.¹²⁰⁴ Tijekom ožujka i travnja nije bilo promjena,¹²⁰⁵ dok je 1. svibnja promatrana kantonska uprava raspuštena isključivanjem svih preostalih pripadnika.¹²⁰⁶ Bilo je to u skladu sa službenim uvođenjem konačne kantonske reforme.

Nažalost za Petrovaradinsku pukovnicu nisu sačuvani izvori kojim bi se moglo vidjeti stanje kantonske uprave tijekom ostatka 1787. godine, odnosno nakon raspuštanja prvotno dva uvedena kantona. Prvi dokument koji daje detaljan uvid u novi sustav datiran je na studeni 1788. godine, odnosno u vrijeme Austro-turskog rata (1787. – 1791.) koji je započeo ubrzo nakon službenog uvođenja kantonske reforme. Prva velika promjena koja se uočava u odnosu na 1786. godinu je postojanje samo jednog kantona koji je bio podijeljen na 4 okruga, a zatim da je stožer imao 18 članova i da mu je na čelu bio 1. bojnik Axentie von Millutinovich.¹²⁰⁷ Bilo je to u skladu sa sustavom kojega je opisao Vaniček i koji je trebao biti u skladu s proklamiranom reformom iz 1787. godine, posebno jer je na čelu kantona morao biti vojni

¹²⁰³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1787., fol. 1

¹²⁰⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1787., fol. 2.

¹²⁰⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1787., fol. 3, 4.

¹²⁰⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1787., fol. 5.

¹²⁰⁷ Konačne mjesečne izvještaje potpisivao je upravo sam 1. bojnik Millutinovich, a ne više pukovnik Davidovich, ili potpukovnik Scherz u njegovu odsustvu, kao što je bio slučaj iz 1786. godine kada je na čelu stožera kantona bio računovođa.

zapovjednik.¹²⁰⁸ Međutim, ipak je bilo manjih odstupanja, prvenstveno jer je do potpunog stanja nedostajalo dva pripadnika stožera, a koji je dakle trebao brojati 20 umjesto 18 pripadnika. Promjena u propisanom sastavu stožera odnosila se na uvođenje podvornika i dodatnog auditora, dok je preostali sastav trebao biti jednak. Kanton je također imao četvero prekobrojnih, točnije jednog zastavnika, dva furira i jednog podvornika, a za koje je stajala opaska da su u prekobrojnom sastavu od 1. studenog 1788. godine „za vrijeme rata“.¹²⁰⁹

Kanton je Petrovaradinske pukovnije imao okruge: Mitrovički, Morovički, Ugrinovački i Golubinački. Sjedišta satnika bila su Mitrovica i Ugrinovci, što znači da su ti stožeri bili odgovorni za bataljunska područja. Indikativno je što su dva okruga imala sjedište u naseljima bivšeg vlastelinstva Vojke, Ugrinovicima i Golubincima, te su bila međusobno prostorno blizu. Mjesto satnika u Ugrinovicima bilo je upražnjeno, dok je na čelu Mitrovičkog okruga bio satnik Andreas Tholl, na čelu Morovičkog, satnik poručnik Ignaz Böhm, te na čelu Golubinačkog satnik poručnik Georg Ringelsheim. Svaki je okrug od viših časnika imao po jednog natporučnika, potporučnika i zastavnika. Međutim, velika je promjena bila u kategoriji dočasnika i vojnika, a među kojima je bilo 4 narednika, 23 kaplara, 1 podvornik i 98 razvodnika. Do potpunog stanja nedostajao je jedan kaplar, jedan podvornik i dva razvodnika.¹²¹⁰

U aktivnom stanju kantona Petrovaradinske pukovnije u studenom 1788. godine bilo je dakle 167 pripadnika bez dodatnog osoblja, od kojih 18 članova stožera i 149 pripadnika okruga, dok je do potpunog stanja nedostajalo 7 pojedinaca. Popunjeno stanje činilo je ukupno 174 pripadnika, od kojih 20 pripadnika stožera i 154 pripadnika okruga. Razvodnika je bilo predviđeno svega 100, što je činilo okosnicu smanjenja u odnosu na broj običnih vojnika iz 1786. godine i predstavljalo je daleko racionalniji udio. Također je bio značajno manji broj razvodnika, nego je bilo predviđeno sustavom koji iznosi Vaniček. Ovdje se treba posebno istaknuti kako za svaki okrug nije bio propisan jednak broj razvodnika, te je on varirao između 20 i 30 pojedinaca.¹²¹¹ Očigledno se nastojalo maksimalno racionalizirati njihov broj s obzirom na objektivne potrebe pojedinog okruga, a što je moglo varirati ovisno o broju sela koji su pokrivali, veličini površine itd. Stoga je Vaničekova tvrdnja o 150 razvodnika vjerojatno bila načelna, dok se u stvarnosti taj broj konkretizirao ovisno o potrebama pojedine pukovnije,

¹²⁰⁸ Kantonski regulativ za potrebne karakteristike zapovjednika navodisljedće: „Budući da je taj zapovjednik glavni pokretač cijeloga sustava, on mora imati talent da na najbolji mogući način postigne to da njemu podređeno osoblje i cjelokupan narod obavljaju svoje dužnosti. Zapovjednik mora imati mirnu narav da bi u skladu živio s pukovnijom i uopće mora biti izvrstan i pouzdan stožerni časnik u svakom pogledu“. Također ističe kako su kod zapovjednika potrebne dvostruko izraženije sve vrline koje se traže od ostalih časnika. „Kantonski regulativ“, u: Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 176.

¹²⁰⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1741, 1788., fol. 9.

¹²¹⁰ Isto.

¹²¹¹ Isto.

odnosno samoga okruga. Zasigurno nije bilo jednako obavljati dužnost seoskog inspektora, za što su bili zaduženi razvodnici, iz objektivnih geografskih razloga na području Petrovaradinske pukovnije i na području Ličke pukovnije.¹²¹²

Posebno važna stavka bilo je i dodatno osoblje koje se nije nalazilo u okvirima standardizirane vojne uprave, jer se radilo o civilima, te su stoga na mjesečnim tablicama aktivnog stanja kantona bili dopisani ispod. Međutim, dok je Vaniček naveo 5 vrsta dodatnog osoblja i 89 pojedinaca koje je trebao imati jedan kanton, kanton Petrovaradinske pukovnije imao je: jednog višeg kirurga i veterinara, jednog gruntovničara, 12 kantonskih pisara, 2 župna vikara, jednog katoličkog kapelana na državnoj plaći, jednog višeg učitelja, 13 učitelja trivijalne škole, 6 pomoćnika za školu, jednog šumara, 2 šumska nadzornika, 3 šumska kaplara prve klase, 12 šumskih kaplara druge klase, jednog svilarskog nadzornika, jednog svilarskog naučnika, 24 zidara, 11 tesara, jednog orguljaša i 42 kurira na konju. Razlika je prvenstveno temeljena na tome što je kanton imao kompletiran popis u kojem je navedeno školsko osoblje, šumarsko osoblje itd., čime je brojao 136 dodatnog osoblja.¹²¹³ Ukupno je to predstavljalo 303 pojedinca u službi kantona Petrovaradinske pukovnije u studenom 1788. godine.

Organizacija i popunjenost kantonske uprave ostali su stabilni tijekom trajanja Austro-turskog rata (1787. – 1791) uz samo manje promjene, prvenstveno u pogledu prekobrojnih. U kolovozu 1791. godine kantonski stožer imao je 29 pripadnika, a novost je bila uvođenje 2 pobočnika i 2 carska i kraljevska kadeta, te povećavanje podvornika s jednog na tri. Na čelu stožera i dalje je bio Axentie von Millutinovich, ali ovog puta s činom potpukovnika. Potpukovnik Joseph von Scherz bio je naveden kao prekobrojni pripadnik stožera kantona, a osim potpukovnika prekobrojni su bili i satnik Alympie Cumanovich i satnik poručnik Marcus Ostoich te 6 natporučnika, 6 potporučnika i 7 zastavnika. Visok broj prekobrojnih viših časnika uzrokovan je neposrednim ratnim stanjem, te su oni privremeno premješteni u prekobrojni sastav kantona jer je pukovnija imala samo 2 bojna bataljuna.¹²¹⁴ Dodatnog osoblja bilo je 140, prekobrojnih ukupno 33, dok je u aktivnom stanju bilo 174 pripadnika, što je ukupno činilo 347 pojedinaca u svim kategorijama. Podjela okruga nije se mijenjala, dok je razlika bila u tome što je na čelo Ugrinovačkog okruga došao satnik Stephan Radubitzky, dok je Ignatz Böhm promaknut na mjesto satnika Mitrovičkog okruga, dok su satnici poručnici bili Anton von

¹²¹² Kantonski regulativ za razvodnike navodi: „razvodnici za lokalni nadzor trebaju biti rođeni i nastanjeni u mjestu gdje će tu dužnost obavljati jer trebaju poznavati svakog stanovnika. Osim toga, trebaju biti u dobrim godinama, zdravi, istinoljubivi i pouzdani.“ „Kantonski regulativ“, u: Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 176.

¹²¹³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1741, 1788., fol. 9.

¹²¹⁴ Potpukovnik s više časnika ostajao je u kantonu radi nadzora nad političkim i vojnim stvarima u slučaju odlaska 2 bojna bataljuna na bojišnicu. „Pregled vojnog sustava Habsburške Monarhije“ u: Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 184.

Jancovich u Moroviću i Georg Lukacsich u Golubincima.¹²¹⁵ Do izmaka 1792. godine iz stožera kantona maknuti su pobočnici, podvornici i prekobrojni te je broj pripadnika smanjen na 19, dok je satnik poručnik Gavrillo Dedich zamijenio Jancovicha u Moroviću. S popisa dodatnog osoblja nestala je kategorija kurira na konju.¹²¹⁶ Međutim, bitna organizacija koja je ustaljena još 1788. godine nije se značajno mijenjala, a kantonska uprava Petrovaradinske pukovnije imala je između 170 i 200 aktivnih vojnih pripadnika te između 100 i 140 dodatnog osoblja.

9.6. Reforma aktivnog vojnog stanja krajiških pješačkih pukovnija 1786. – 1787. godine

Osim uspostavljanja usporedne administracije u krajiškim pješačkim pukovnijama zadužene za sva civilna pitanja, aktivni vojni sastav također je doživio značajne promjene sukladno duhu jozefinskih reformi. Propisi koje je car Josip II. donio, u ovome pogledu, ostali su na snazi do kraja promatranog razdoblja, stoga su bili konačni okvir za uvid u aktivno vojno stanje Petrovaradinske pukovnije. Premda se car Josip II. uglavnom doživljavao u tradicionalnoj historiografiji kao „prvi činovnik Monarhije“, Buczynski u okviru kantonske uprave zaključuje da je zbog izvrsnog poznavanja i razumijevanja krajiškog prostora zapravo bio i „prvi krajišnik Monarhije“.¹²¹⁷ U pogledu reforme aktivnog vojnog stanja pukovnija i satnija, to je zasigurno bila istina, a koja se zorno vidi u uvodnome pasusu treće stavke „Temeljnih načela za budući krajiški sustav“ iz travnja 1786. godine, a koji glasi: „Ubuduće će se svaka krajiška pukovnija sastojati od 12 satnija. Jačina svake satnije ovisi o brojčanom stanju svake pukovnije te o broju sposobnih za novačenje prekobrojnih glava. Stoga je svejedno je li jedna satnija jača, a druga slabija, odnosno je li jedna pukovnija jača ili slabija od druge.“¹²¹⁸ Bio je to jedan od zaključaka konferencije koju je car Josip II. osobno sazvao 7. travnja 1786. godine u Beču radi što boljeg razumijevanja i uređivanja kantonske reforme, odnosno kako bi se uvjerio hoće li krajišnici pomoću plana generala bojnika Geneyea doista postati imućniji, zadovoljniji i korisniji za vojnu službu. Na navedenoj konferenciji sudjelovali su i grof Wartensleben, barun Klebeck, zatim novi brigadir Slavonske vojne krajine Brentano, kao i zapovjednik Glavnog zapovjedništva u Petrovaradinu grof Wenzel Colloredo.¹²¹⁹

¹²¹⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1741, 1791., *Peterwardeiner Gränz Cantons Monath Tabella Pro Augusto 1791.*

¹²¹⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1743, 1792., *Peterwardeiner Gränz Cantons Monath Tabella Pro Decembri 1792.*

¹²¹⁷ Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 193.

¹²¹⁸ „Temeljna načela za budući krajiški sustav“ u: Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 162.

¹²¹⁹ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 3, str. 12.

Novi je sustav izgrađen na perspektivi „odozdo“, jer su se propisani pukovnijski i satnijski sastavi prilagođavali objektivnim uvjetima stanovništva svojih područja. Takva fleksibilnost odgovarala je krajiškom prostoru, ali je odstupala od krutog vojničkog i činovničkog pristupa koji je uveden uspostavom pukovnijskoga sustava sredinom 18. stoljeća. Sustav novačenja nastavio je voditi posebnu pozornost o prijekojoj potrebi muškaraca za njihova kućanstva, ali uz novo načelo da su satnijska područja koja su imala veliki potencijal novačenja dopunjavala satnije kojima je nedostajalo muškaraca na njihovim područjima. To je bilo moguće jer su kantonskim sustavom satnije ostale isključivo vojno-taktičke jedinice, dok su izgubile upravni karakter koji je pripao okruzima.¹²²⁰ Satnijsko je područje sada postalo isključivo okvirno područje novačenja, stoga je prekinuta tvrda povezanost između satnija i satnijskih područja koja je bila na snazi od uspostave pukovnija. Bataljunski satnici više nisu imali nikakve nadležnosti nad krajiškim stanovništvom osim u pogledu novačenja, dok su odgovarali isključivo za aktivno vojno stanje svoje satnije. Za sva ostala pitanja krajiškog stanovništva brinula su se dva kantonska satnika i dva kantonska satnika poručnika. Ukidanjem tvrde poveznice satnija i satnijskih područja značajno je podignuta fleksibilnost i ujednačenost satnija u pukovniji, a što se nije moglo postići ni čestim reorganizacijama satnijskih područja prethodnih desetljeća.

Okvir je, međutim, svakako morao postojati i biti jasan i standardiziran. Pukovnik je imao nadležnost isključivo nad aktivnim vojnim sastavom i nad provođenjem novačenja, dok su sve ostale dužnosti koje je prije imao u pogledu civilne uprave, administracije i ekonomskih i gospodarskih pitanja prešle na kanton. Jedna se krajiška pješачka pukovnija trebala sastojati od 12 satnija umjesto od dotadašnjih 16. S obzirom na to da pukovnik posjednik više nije postojao, potvrđeno je ukidanje Tjelesne satnije i umjesto nje među stožerne satnije uvedena je Satnija 2. bojnika. Time su zadržane 4 stožerne satnije kojima su zapovijedali satnici poručnici, dok je broj regularnih satnija kojima su zapovijedali satnici bio 8. Dvanaest je satnija bilo organizirano u dva bojna bataljuna, koja su morala uvijek biti spremna izaći na bojišnicu. Stoga je pješачka krajiška pukovnija morala imati jednak broj stožernih časnika i viših časnika kao i regularna linijska pješачka pukovnija.¹²²¹

Veličina satnije bila je okvirno propisana na 160 običnih vojnika u stanju mira, odnosno 200 u stanju rata, dok je svaka pukovnija dodatno morala imati 343 topnika i 256

¹²²⁰ Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 69.

¹²²¹ „Temeljna načela za budući krajiški sustav“ u: Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 162; Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 3, str. 13; Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 232.

oštrostrijelaca.¹²²² Husari su u Slavonskoj vojnoj krajini u potpunosti ukinuti već 1786. godine.¹²²³ Time je prema Vaničeku aktivno vojno stanje satnije trebalo brojati 2789 pripadnika, dok je pukovnijski stožer određen na 27 članova. To je ukupno činilo stanje od 2816 aktivnih pripadnika jedne pukovnije u vremenu mira, dok je taj broj rastao na 3296 u vremenu rata. S obzirom na to da su svi pripadnici navedenog aktivnog stanja bili u 2 bojna bataljuna i da su u slučaju rata svi morali biti spremni izaći na bojišnicu, u ratnom je stanju bilo predviđeno podizanje dodatne dvije obrambene postrojbe koje su trebale u aktivnom stanju brojati ukupno 886 pripadnika i koje su ostajale u domovini.¹²²⁴ U vremenu mira jedna je pješačka krajiška pukovnija tako okvirno trebala imati 2816 pripadnika u aktivnom vojnom stanju satnija, bataljuna i stožera te 174 pripadnika u aktivnom stanju kantona bez dodatnog osoblja, odnosno ukupno 2990 pojedinaca. U vremenu rata taj je broj trebao rasti do 4356 pojedinaca bez dodatnog osoblja kantona, a što bi predstavljalo povećanje od 46 % aktivnog vojnog stanja. Predviđeno aktivno stanje krajiške pješačke pukovnije s pripadajućom plaćom u vremenu mira kako navodi Vaniček nalazi se na 44. i 45. tablici.

Tablica 44. Predviđeni članovi pukovnijskog stožera s pripadajućom godišnjom plaćom prema kantonskoj reformi 1787. godine.¹²²⁵

Čin	Broj pojedinaca	Godišnja plaća	Ukupni trošak
Pukovnik	1	2328 f.	2328 f.
Potpukovnik	1	1746 f.	1746 f.
Prvi bojničnik	1	1164 f.	1164 f.
Drugi bojničnik	1	699 f.	699 f.
Računovođa	1	300 f.	300 f.
Sindik	1	200 f.	200 f.
Pukovnijski pobočnik	1	189 f.	189 f.
Pukovnijski kirurg	1	300 f.	300 f.
C. i k. kadet	6	84 f.	504 f.

¹²²² Car Josip II. odbio je prijedlog generala De Vinsa o povećanju propisanog broj običnih vojnika u bogatim pukovnijama sa 160 na 200 uz obrazloženje da „sve krajiške blagajne treba promatrati kao jednu blagajnu pa će tako bogatije blagajne pomagati siromašnijim blagajnama.” „Projekt podmaršala De Vinsa“ u: Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 172.

¹²²³ Od konjaništva su ostali samo kuriri koji su bili dodatno osoblje u sklopu kantonske uprave. Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 231.

¹²²⁴ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 3, str. 14-15.

¹²²⁵ Isto, str. 14.

Bataljunski kirurg	1	189 f.	189 f.
Potkirurg ¹²²⁶	6	-	-
Furir	4	177	708
Pukovnijski bubnjar	1	84 f.	84 f.
Pukobnijski tamničar	1	144 f.	144 f.
Ukupno:	27	-	8555 forinti

Tablica 45. Predviđeni pripadnici satnijskog aktivnog vojnog stanja krajiške pješačke pukovnije s pripadajućom plaćom ili naknadom prema kantonskoj reformi 1787. godine u vremenu mira.¹²²⁷

Čin	Broj pojedinaca	Godišnja plaća	Ukupni trošak
Satnik	8	699 f.	5592 f.
Satnik poručnik	4	432 f.	1728 f.
Natporučnik	12	300 f.	3600 f.
Potporučnik	12	230 f.	2760 f.
Zastavnik	12	192 f.	2304 f.
Narednik	12	72 f.	864 f.
Predvodnik	6	60 f.	360 f.
Kaplar	48	48 f.	48 f.
Podvornik	12	48 f.	576 f.
Glazbenik	36	30 f.	1080 f.
Razvodnik	96	30 f.	2880 f.
Tesar	12	12 f.	144 f.
Pješak	1920	12 f.	23040 f.
Oštrostrijelac	256	12 f.	3072 f.
Topnik	343	12 f.	4116 f.
Ukupno:	2789	-	54420 forinti

¹²²⁶ Vaniček je prema svemu sudeći izostavio navesti stavku potkirurga kao i njihove plaće, ali je u konačnom zbroju uredno naveo 27 predviđenih pripadnika stožera (stavke koje je naveo daju zbroj od 21). Međutim, kako se vjerojatno radi o omašci svjedoče izvori koji uredno navode potkirurge u sklopu stožera prije i nakon provedene reforme, a njihov je broj varirao između 4 i 12. U popisima aktivnog vojnog stanja za Petrovaradinsku pukovnicu, netom nakon konačne implementacije reforme koju prikazuje Vaniček, nalazi se u stožeru upravo 6 potkirurga. Iz navedenih je razloga u Vaničekov popis dodana stavka potkirurga sa 6 pripadnika uz napomenu da je izračun plaća utoliko manjkav.

¹²²⁷ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 3, str. 15.

Ukupni je godišnji trošak na plaće i konstitutiv satnijskog aktivnog vojnog stanja u miru trebao iznositi 62975 forinti bez potkirurga. Iz navedenog je vidljivo kako je zadržan konstitutiv od 12 forinti godišnje za svakog krajišnika u aktivnoj vojnoj službi, a koji je u konačnici predstavljao više od trećine ukupnog troška pukovnijskih plaća. U vremenu rata povećavao se jedino broj običnih pješaka s 1920 na 2400 pojedinaca, dok je broj svih ostalih pripadnika trebao ostati jednak. S obzirom da sve satnije više nisu bile u potpunosti identične po svome sastavu, prvenstveno jer je samo pola satnija imalo predvodnika i što je broj oštrostrijelaca i topnika bio neovisno reguliran, prosječno je jedna satnija u vremenu mira trebala brojati približno 232 pripadnika, a u vremenu rata približno 272.

Kantonskom je reformom postignuto da krajiško stanovništvo u vremenu mira nije bilo visoko opterećeno vojnom službom, dok je opterećenje značajno raslo samo u vremenu rata. Time je povećana učinkovitost u vremenu mira u pogledu jačanja ekonomskog i gospodarskog gledišta krajiškog stanovništva, dok je istovremeno osigurano da svaka pukovnija u trenutku potrebe na bojišnicu pošalje velik broj krajišnika. Ratni sastav dvaju bojnih bataljuna činio je prvi poziv svih krajišnika koji su uvijek morali biti spremni na službu pred neprijateljem, a nakon njega su, ovisno o okolnostima, slijedili svi ostali muški stanovnici u idućim pozivima, i to od najmlađih koji mogu služiti do poluinvalida. Drugi poziv bila je pričuva koja je morala biti spremna uspostaviti dva obrambena odreda s već spomenutih 886 krajišnika. Car Josip II. posebno je naglasio u prepisci s generalom De Vinsom tijekom uređivanja kantonske reforme da „ako se želi spriječiti da taj narod s vremenom počne misliti da se njihovo prvotno vojno uređenje pretvorilo u neku drugu vrstu uređenja, onda treba izbjegavati čak i najmanji privid o tome.“¹²²⁸

Krajišnici koji su bili u aktivnom vojnom stanju tijekom mira, godišnje su dva puta morali odlaziti na vojne vježbe u trajanju od po dva tjedna. Vojne su vježbe provođene u sklopu bataljuskog sastava, a odnosile su se prvenstveno na učenje brzog punjenja puške, usmjeravanja i lakog kretanja te navikavanja krajišnika na vojnički život. Bile su osmišljene na principu vojnih vježbi koje je uveo glavni inspektor Šišković uz pojednostavljenje samih zahvata. Tijekom vremena sudjelovanja na vojnim vježbama krajišnici su imali pravo na naknadu koja je bila jednaka onoj ugarskih linijskih pukovnija, a što je iznosilo između 4 krajcara i jedne porcije kruha dnevno za obične vojnike. Oštrostrijelci su svaku drugu nedjelju trebali vježbati pucanje i za to nisu morali ići na posebne vježbe. U vremenu mira aktivni krajišnici morali su nositi svoje smeđe kućne odore i godišnje su dobivali besplatno jedan par

¹²²⁸ „Projekt podmaršala De Vinsa“, u: Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 172.

čizmi, dok su tkaninu za vojnički kaput dobivali uz plaćanje naknade. Rabota je za svakog prekobrojnog muškarca smanjena na 18 dana ručne rabote, dok je za svako grlo tegleće marve bilo predviđeno 4 dana tegleće rabote. Rabota se mogla koristiti isključivo na javne radove, a svaki dan koji je krajišnik morao raditi preko predviđene norme morao je biti plaćen u iznosu od 15 krajcara. Ukupna se rabota mogla otkupiti za 12 forinti za ručnu rabotu te po 40 krajcara za vučnu rabotu.¹²²⁹

U studenom 1786. godine, vremenu kada je inicijalna kantonska reforma već bila provedena, temeljni aktivni vojni sastav Petrovaradinske pukovnije bio je već podijeljen u 2 bataljuna (*Erste / Zweyte Battailon*), dok se svaki bataljun zatim dijelio na 3 cjeline (*ganze*), a svaka cjelina na 2 reda (*halbe*). Jedan je red predstavljao ono što je do tada bila jedna satnija, a navedena podjela je u tom trenutku imala primat nad tradicionalnim imenovanjem osnovnih vojnih jedinica prema imenu njihova zapovjednika ili posjednika, dok je navođenje stožernog naselja zadržano. Sam pojam satnija (*Compagnie*) napušten je u korist pojma odreda (*Divisionen*) te se prilikom vojno-taktičke podjele pukovnije više nisu spominjali bataljuni i satnije (*Battaillons und Compagnie*), nego bataljuni i odredi (*Battaillons und Divisionen*), a koji su zatim podijeljeni kako je naznačeno na redne brojeve i redove. Satnije su, dakle, bile ukinute kao osnovna vojno-taktička jedinica tijekom inicijalne kantonske reforme. Jedna od daljnjih bitnijih promjena bila je što su odredi prvog reda unutar svake cjeline, a kojih je ukupno bilo 6, imali na svom čelu regularnog satnika, zatim predvodnika i podvornika, dok odredi drugog reda, kojih je također bilo 6, nisu imali predvodnika i podvornika, a na njihovom je čelu bio satnik poručnik.¹²³⁰

Ukinuta je time bila i tradicionalna podjela na stožerne i regularne temeljne vojno-taktičke jedinice, gdje su satnici poručnici zapovijedali stožernim satnijama, dok su satnici zapovijedali vlastitim satnijama. Novi se sustav temeljio na odredima prvog i odredima drugog reda (*I / II halbe*), a koji su se razlikovali i po svojim sastavima. Međutim, jedan je odred u svim svojim osnovnim svojstvima predstavljao jasnog sljedbenika jedne satnije. Provedena je reforma napravila značajan odmak od personaliziranja vojne strukture daljnjim ukidanjem posjednika, ovog puta na osnovnoj vojno-taktičkoj razini, a što je bio nastavak ukidanja pukovnijskih posjednika. Također se odmah prilikom njihova imenovanja jasno izražavala uklopljenost u veće vojno-taktičke strukture, poput cjelina i bataljuna.

¹²²⁹ Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 69-70; Hietzinger, *Statistik*, knj. 2, str. 47; Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 3, str. 16; Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 233.

¹²³⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1786., fol. 9.

Pukovnijski stožer sastojao se od 40 pripadnika i nedostajala su mu 3 do potpunog stanja, koje je bilo predviđeno za 43 člana. Velik broj predviđenih članova pukovnijskog stožera rezultat je prvenstveno prebacivanja furira iz satnijskog u stožerni sastav, te su u promatranome trenutku svi, inače satnijski furiri, bili pripadnici pukovnijskog stožera. Novost je u odnosu na razdoblje prije 1786. godine bilo i uvođenje 2 zastavna kadeta, kao i 6 carskih i kraljevskih regularnih kadeta. Zapovjedni pukovnijski časnici bili su pukovnik i zapovjednik barun Paul von Davidovitz, potpukovnik Avram (Abrabam) von Putnik, 1. bojnik Francz Diczent von Felsenthal i 2. bojnik Axentie von Milutinovich. Premda nisu bili u aktivnom sastavu, pukovnija je imala i 31 prekobrojnog časnika koji su joj pripali nakon konačnog raspuštanja 3 husarska eskadrona.¹²³¹

Novi je bataljunski aktivni vojni sastav trebao u svome potpunom sastavu u vremenu mira imati 2783 pripadnika, a što je bilo minimalno odstupanje od 6 pripadnika od sastava koji je predstavio Vaniček u finaliziranoj formi kantonske reforme. Razlika je bila u tome što je u slučaju Petrovaradinske pukovnije 1786. godine bilo predviđeno 6 podvornika umjesto 12, a što je činilo navedeni manjak, te što je bilo predviđeno 6 satnika i 6 satnika poručnika, umjesto 8 satnika i 4 satnika poručnika. Posljednja stavka odnosila se na novi sustav bataljunske podjele na odrede, umjesto na tradicionalne stožerne i regularne satnije. Preostale kategorije su bile identične. S članovima stožera, kojih je trebalo biti 43 u potpunom stanju, Petrovaradinska je pukovnija u svome aktivnom vojnom stanju trebala imati 2826 aktivnih pripadnika. U studenome 1786. godine imala ih je 2847, što je značilo da je imala 21 prekobrojnih pripadnika u aktivnom stanju uz koje je imala još dodatnih 31 među prekobrojnima koji nisu bili u aktivnom stanju. I dok je unutar nekoliko kategorija nedostajalo pojedinaca do potpunog stanja, prekobrojno aktivno stanje temeljilo se prvenstveno na postojanju još uvijek 45 neplaćenih razvodnika, kategorije koja je trebala biti ukinuta i čiji su pripadnici stoga označeni kao prekobrojni.¹²³² Vojno-taktička organizacija Petrovaradinske pukovnije u studenome 1786. godine s pripadajućim naseljima novačenja odreda i trenutnim aktivnim stanjem nalazi se na 46. tablici.

¹²³¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1786., fol. 9.

¹²³² Isto.

Tablica 46. Vojno-taktička organizacija na bataljune i odrede Petrovaradinske pukovnije u studenom 1786. godine prema inicijalnoj kantonskoj reformi.¹²³³

Vojno-taktička organizacija			Stožerno mjesto	Ostala naselja	Aktivni pripadnici
Prvi bataljun	Prva cjelina	Prvi red	Drenovci	Gunja, Đurići, Račinovci, Vrbanja, Soljani	234
		Drugi red	Morovići	Jamina, Strošinci, Vašica, Podgrađe, Batrovci, Lipovac, Apševci, Ilinci	238
	Druga cjelina	Prvi red	Adaševci	Bosut, Višnjićevo, Rača, Kuzmin	236
		Drugi red	Laćarak	Martinci	235
	Treća cjelina	Prvi red	Mitrovica	Šašinci, Jarak	210
		Drugi red	Hrtkovci	Nikinci, Klenak, Platićevo, Grabovac, Donji Tovarnik	234
Drugi bataljun	Prva cjelina	Prvi red	Ogar	Vitojevci, Obrež, Mihaljevci, Prhovo, Pekinci, Popinci	220
		Drugi red	Kupinovo	Kupinovo, Progar, Ašnja, Karlovčić, Šimanovci, Krnješevci	233
	Druga cjelina	Prvi red	Boljevci	Jakovo, Bečmen, Petrovčić, Dobanovci, Deč	240
		Drugi red	Surčin	Surčin, Bežanija, Batajnica, Ugrinovci, Vojka	246
		Prvi red	Banovci	Golubinci, Stara Pazova, Belegiš, Surduk, Novi Banovci	244

¹²³³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1786., fol. 9.

	Treća cjelina	Drugi red	Beška	Novi Karlovci, Slankamen, Krčedin, Čortanovci, Novi Slankamen	237
Ukupno:			12	55	2807

S obzirom da je istovremeno uvedena i kantonska uprava, prikazana naselja koja je obuhvaćao pojedini odred bila su isključivo područja novačenja, a što je iz vojno-taktičke perspektive odgovaralo prijašnjim satnijskim područjima. Osim same organizacije, velika promjena bila je u smanjivanju broja osnovnih vojno-taktičkih jedinica sa 16 na 12, dok se uviđa i povećanje ukupnog broja naselja pukovnijskoga bataljuskog područja za jedan u odnosu na 1776. godinu. Odredi su imali od 210 do 246 aktivnih pripadnika, što je bila značajno manja varijacija, nego što je bio slučaj u svim prethodno promatranim varijacijama aktivnih stanja satnija. Varijacije pojedinih osnovnih vojnih rodova bile su u slučaju pješaka od 151 do 168, u slučaju oštrostrijelaca od 18 do 29 i u slučaju topnika od 20 do 39. Fleksibilizacija procesa novačenja imala je konkretne učinke koji se vide u konačnoj povećanoj ujednačenosti odreda u odnosu na prethodne satnije. S obzirom da je smanjen broj područja sa 16 na 12, posljedica je bila njihovo značajno okrupnjavanje, tako je jedan odred u prosjeku imao 5,58 naselja iz kojih je novačio svoje pripadnike u odnosu na jednu satniju koja je imala 4,13 naselja na svome području 1776. godine. Varijacija broja naselja s kojih je jedan odred novačio bila je od 2 do 9, čime je nestalo posljednje *satnija-naselje* Laćarak s obzirom na to da su mu dodijeljeni Martinci. Prnjavor više nije bio pod obavezom novačenja za aktivno stanje Petrovaradinske pukovnije, dok su nova naselja u odnosu na 1776. godinu bila Novi Banovci i Novi Slankamen, a što je ukupno činilo povećanje za jedno naselje.¹²³⁴ Novi Banovci nastali su naseljavanjem pustare južno od Banovaca uz rijeku Dunav krajem 1770-ih godina, dok je Novi Slankamen nastao naseljavanjem u zaleđu Slankamena tijekom prve polovice 1780-ih godina.

Ogar je novim sustavom postao stožernim naseljem odreda, dok je preostalih 11 naselja bilo stožernim satnijskim naseljima i 1776. godine. Golubinci, Klenak, Martinci, Šimanovci i Slankamen izgubili su svoje stožerne uloge u sklopu vojno-taktičke organizacije. Navedena se struktura aktivnog vojnog stanja Petrovaradinske pukovnije zadržala do uvođenja konačne kantonske reforme 1. svibnja 1787. godine,¹²³⁵ kada je ujedno reformiran i sastav kantonske

¹²³⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1786., fol. 9.

¹²³⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1787., fol. 5.

uprave. U studenome 1786. godine, Pukovnija nije imala aktive obrambene odrede, stoga joj je ukupni aktivni vojni sastav u sklopu pukovnijskih bojnih bataljuna i njihova stožera te kantonske uprave imao 3499 pripadnika, uz dodatnih 31 prekobrojnih bivših husarskih časnika.

Premda u mnogočemu inovativan, prikazani sustav u konačnici je napušten i dio reformi je opozvan. Najveća stavka od koje se odustalo je vojno-taktička podjela na bataljune, cjeline i redove te zamjena tradicionalnih satnija novim odredima. Zadržano je 12 osnovnih taktičkih jedinica kao i većina njihovog osnovnog sastava, ali je vraćen sustav stožernih i regularnih satnija. Tako je Petrovaradinska pukovnija u svibnju 1787. godine imala 4 stožerne i 8 regularnih satnija, na čijem je čelu bilo 4 satnika poručnika i 8 satnika. Sukladno vraćanju na prethodni satnijski sustav, vraćeno je i tradicionalno imenovanje satnija prema njihovu zapovjedniku ili posjedniku. Predviđeni sastavi satnija sada su u potpunosti odgovarali sustavu koji je donio Vaniček, što znači da je konačna kantonska reforma zahvatila satnijski sustav Pukovnije 1. svibnja 1787. godine. Minimalna razlika postojala je jedino u sastavu stožera, gdje su za Pukovnju bila predviđena dva zastavna kadeta i šest potkirurga koje Vaniček nije naveo.¹²³⁶

U svibnju iste godine napravljena je najveća zabilježena relativna rekonstrukcija satnijskog stanja, kada je iz satnija otišlo 1337 i pristiglo 1292 pojedinaca, a što je predstavljalo premještaj gotovo polovice aktivnog vojnog stanja. Daleko najveći udio mobilnosti predstavljao je unutarpukovnijski premještaj, a što je bio rezultat provođenja reforme i vraćanja satnijskog sustava, dok je 77 krajišnika i 6 viših časnika premješteno u kanton, 16 ih je promaknuto, 6 umrlo, 3 dezertiralo itd. Varijacija u aktivnom stanju između satnija neposredno nakon reforme i rekonstrukcije iznosila je od 206 do 283, što je bilo značajno povećanje u odnosu na sustav odreda. Varijacija u aktivnom stanju odreda prethodnog mjeseca, dakle uoči reforme i rekonstrukcije, iznosila je od 219 do 245, s tim da je samo jedan odred imao ispod 230 pripadnika, dok ih je 10 bilo unutar intervala od 15 (230 - 245). Satnijski je sustav teško mogao postići razinu uravnoteženosti koju je postizao sustav temeljen na odredima.¹²³⁷

S početkom svibnja 1787. godine 2. bojnik Axentie von Milutinovich preuzeo je zapovijedanje kantonskom upravom. Na kraju mjeseca u satnijskom aktivnom vojnom stanju bilo je 2786 pripadnika, što je činilo nedostatak od 3 pripadnika, točnije jednog kaplara, jednog običnog pješaka i jednog topnika. Pukovnija je imala samo jednog prekobrojnog časnika, 1.

¹²³⁶ Potkirurge je vjerojatno izostavio, dok kadete nije naveo. Ovdje nije slučaj o redovnim carskim i kraljevskim kadetima, a kojih je i u Pukovnji bilo 6. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1787., fol. 5.

¹²³⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1787., fol. 4, 5.

bojnika Thadiusa von Oesterreichera,¹²³⁸ a koji će naslijediti Putnika na poziciji potpukovnika već sljedeće godine,¹²³⁹ te godinu kasnije i samog Davidovicha na mjestu zapovjednika Pukovnije.¹²⁴⁰ Stožer pukovnije imao je 26 pripadnika i nedostajala su mu dva zastavna kadeta. Ukupno je u aktivnom vojnom stanju bez kantona bilo 2812 pripadnika, dok je predviđeno popunjeno stanje bilo 2817 pripadnika.¹²⁴¹ Predviđena reforma aktivnog vojnog stanja bila je dakle uspješno provedena u Petrovaradinskoj pukovnji u svibnju 1787. godine.

Potrebno je posebno naglasiti kako je navedeni trenutni prekobrojni bojnik Oesterreicher bio zadužen za nadzor slobodnih vojnih komuniteta u Slavonskoj vojnoj krajini od 1781. godine, te da je uoči uvođenja kantonskog sustava odlučivao o isplativosti njihova održavanja u novom sustavu. Tako je na temelju njegova prijedloga zapovjednik Glavnog zapovjedništva u Petrovaradinu podmaršal Mitrovsky u travnju 1787. godine ukinuo slobodne vojne komunitete koje je bojnik Oesterreicher smatrao „slabima“, te ih je pripojio pukovnijskim područjima. Povlaštenu status ukinut je Mitrovici, Bukovici, Staroj Gradiški, Novoj Gradiški, Vinkovcima, Brodu i Beloj Crkvi, dok je zadržan za Petrovaradin, Zemun i Srijemske Karlovce. Od 1. svibnja ukinuti slobodni vojni komuniteti potpali su pod nadležnost kantona, čime je bila dokinuta dotadašnja dvojnost Mitrovice. Bojnik Oesterreicher nadalje je smatrao da preostalim slobodnim vojnim komunitetima treba dodatno smanjiti stupanj autonomije i izraditi nova pravila, posebno jer su imali civilno vodstvo, na temelju čega je u srpnju 1787. godine Glavno zapovjedništvo u Petrovaradinu izdalo novi regulativ za slobodne vojne komunitete Zemun, Petrovaradin i Srijemske Karlovce.¹²⁴²

¹²³⁸ Thadius von Oesterreicher rođen je u Hammelburgu, Fuldi, 1744. godine. Bio je katolik i vojnu karijeru započinje u službi Vojvodstva Württemberg. U habsburšku službu u sklopu Toskanske pukovnije nadvojvode Ferdinanda ulazi 12. 2. 1761. godine. U Slavonsku vojnu krajinu dolazi u travnju 1771. godine kao satnik Gradiške pukovnije i gdje ostaje jedno desetljeće. Godine 1781. promaknut je u bojnika i inspektora za sve slavonske slobodne vojne komunitete. U travnju 1787. godine premješten je u prekobrojni sastav Petrovaradinske pukovnije, a gdje uz prekid između 4. srpnja 1787. godine i 7. travnja 1788. godine ostaje do kraja karijere i života. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1556, 1792., fol. 1.

¹²³⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1788., fol. 4.

¹²⁴⁰ Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 288.

¹²⁴¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1787., fol. 5.

¹²⁴² Regulativ se čuva u Hrvatskom državnom arhivu pod signaturom HR-HDA-430, SGK, kut. 26, 1788, 12, 44, *Regulativ Für die Militär Communitaten Semlin Carlowitz und Peterwardein*. Više o regulativu i slobodnim vojnim komunitetima 1787. godine u: Buczynski, *Gradovi*, knj. 1, str. 74-77. Golec i Matanović posebno su istraživali pitanje ukidanja slobodnih vojnih komuniteta u Slavonskoj vojnoj krajini 1787. godine i zaključili su kako je jedan od ključnih razloga ukidanja bio izrazito nerazvijen obrt. Više u: Ivica Golec, Damir Matanović, „Problem ukidanja vojnih komuniteta u Vojnoj krajini na primjerima Broda na Savi i Petrinje“, *Povijesni prilozi*, vol 31, 2006., str. 183-192.

9.7. Izazov novog sustava – aktivno vojno stanje Petrovaradinske pukovnije u Austro-turskom ratu (1788. – 1791.)

Svega nekoliko mjeseci nakon provođenja kantonske reforme novi rat s Osmanskim Carstvom postao je izvjestan, posebno nakon što je započeo Rusko-turski rat (1787. – 1792.) u kolovozu 1787. godine. Car Josip II. sklopio je savezništvo s carskom Rusijom još 1781. godine, čime se obavezao na vojnu pomoć u slučaju izbijanja rata. Međutim, sam car imao je i osobne velike ambicije vezane za preuzimanja teritorija Osmanskog Carstva.¹²⁴³ U tom su kontekstu već iste godine krajiške pukovnije dobile naređenja za pripremanje ratnog stanja.¹²⁴⁴ U veljači 1788. godine službeno je započeo Austro-turski rat (1788. – 1791.), te je u tom trenutku cijela austrijska vojska bila raspoređena na granici, dok je Vojna krajina poslužila kao baza za pokretanje vojnih akcija protiv Osmanskog Carstva. Stožer cjelokupne austrijske vojske prvotno se nalazio u Futogu, ali je ubrzo premješten u Zemun. Vrhovni zapovjednik austrijskih snaga bio je sam car Josip II., njegov glavni zamjenik maršal Lacy, dok je vojskom Slavonske vojne krajine zapovijedao podmaršal grof Joseph Anton Mittrowsky.¹²⁴⁵

Petrovaradinska pukovnija ratno stanje uvela je upravo u veljači 1788. godine, te je učinkovito podigla aktivno vojno stanje svojih bojnih bataljuna sa stožerom s 2832 na 3444 pripadnika do kraja mjeseca. Bilo je to povećanje za 612 pripadnika, odnosno 21,62 %, a do predviđenog popunjenog ratnog stanja nedostajalo joj je 8 satnijskih i 5 stožernih pojedinaca. U stožeru više nije bilo kadeta, dok su novi bili katolički i pravoslavni ratni kapelani, Johan Pervizhar i Gligorie Angjelich, a zapovjedni časnici bili su isti kao i 1786. godine. Zapovjednici stožernih satnija, odnosno satnici poručnici, na početku rata bili su Matko Obuchina, Andre von Stoicsevich, Anton Jancovich von Csalina i Allympire Cumanovich, dok su zapovjednici regularnih satnija bili Rakitcsevich von Toplicza, grof Nikola Brankovich, Johann Dedovich, barun Joseph Messina, Vittel Nizzaty, Stevan Radubitzky, Mechannovich i David Elin. Varijacija u aktivnom stanju pojedinih satnija na izmaku veljače bila je od 272 do 299 pripadnika. Do popunjenog stanja bataljuna nedostajali su samo jedan topnik, tri obična pješaka, jedan razvodnika i jedan kaplar, dok je časnički kadar bio kompletan. Petrovaradinska pukovnija bila je prema navedenome u potpunosti spremna na izvršavanje svojih ratnih

¹²⁴³ Hochedlinger, *Austria's Wars*, str. 382.

¹²⁴⁴ Premda Bach navodi da su pukovnije trebale već uspostaviti ratno aktivno vojno stanje 1787. godine i podići obrambene odrede, to nije bio slučaj u Petrovaradinskoj pukovnji. Tijekom cijele 1787. godine ona je imala aktivno vojno stanje za razdoblje mira, dok obrambeni odredi nisu bili aktivni. Bach, *Povijest Otočke*, str. 109.

¹²⁴⁵ Grof Wartensleben, bivši pukovnik Petrovaradinske pukovnije o kojem je bilo više riječi u nekoliko navrata, zapovijedao je vojskom Banata. Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 70-71.

dužnosti već na kraju veljače 1788. godine, odnosno istog mjeseca kada je rat službeno i započeo. Indikativna je opaska kako je tijekom ovih velikih priprema za rat u Pukovnji zabilježen samo jedan dezertter, dok su tijekom veljače već tri njezina krajišnika poginula u sukobu s Osmanlijama.¹²⁴⁶

Istovremeno s uvođenjem ratnog stanja podignuta su i dva obrambena odreda Petrovaradinske pukovnije u veljači 1788. godine. Prvi obrambeni odred imao je stožer u Jarku i novačio je iz 30 naselja, dok je drugi imao u Surčinu i novačio je iz 35 naselja. Na čelu prvog obrambenog odreda bio je satnik Cajetan Stupan von Ehrenstein, dok mu je zamjenik bio potporučnik Johan Tahy, a brojao je još 2 narednika, jednog predvodnika, 12 kaplara, 24 razvodnika, 4 bubnjara, 2 puhača i 400 običnih pješaka, odnosno ukupno 447 pripadnika. Upravo je satnik Stupan von Ehrenstein bio i glavni zapovjednik obrambenih odreda, dok stožer nije postojao. Drugim obrambenim odredom zapovijedao je satnik Georg Secsujacz von Heldenfeld, čiji je zamjenik bio natporučnik Jovan Radojevic, dok je preostali sastav bio gotovo identičan prvom obrambenom odredu uz manjak od 2 obična pješaka, što je činilo ukupno 445 pripadnika. Ukupno je u sklopu 2 obrambena odreda Pukovnije bilo 892 pripadnika, a što je činilo nedostatak od 6 pojedinaca do propisanog stanja od 898 pripadnika. Do potpunog stanja nedostajao je jedan natporučnik, jedan potporučnik, dva zastavnika i dva obična pješaka. Dok je osnovni vojni sastav, kao i sastav dočasnika, bio izvrsno popunjen, činjenica je kako je u obrambenim odredima prilikom uspostave nedostajala čak polovica časničkog kadra.¹²⁴⁷

Obrambeni odredi dobili su u svibnju 1788. godine stožer koji se trebao sastojati od 4 potkirurga i 2 furira. Unatoč postojanju stožera, s obzirom da se on sastojao isključivo od liječničkog i administrativnog osoblja, jasno je kako su glavni zapovjednici i dalje ostali satnici, točnije satnik prvog odreda Stupan von Ehrenstein. Furiri su došli s njegovom uspostavom u svibnju,¹²⁴⁸ dok su dva potkirurga pristigla tek u kolovozu.¹²⁴⁹ Stanje stožera ostalo je nepromijenjeno do kraja 1788. godine. Satnik Stupan von Ehrenstein potpisivao je izvještaje obrambenih odreda sve do srpnja, od kada tu ulogu preuzima pukovnik Chernek.¹²⁵⁰ U travnju iste godine obrambeni odredi dobili su 2 natporučnika, Antona Hessena i Johanna Kölbela, koji

¹²⁴⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1739, 1788., fol. 2

¹²⁴⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1788., *Monath Tabella pro Februario 788. Vom den Bei dem löblichen Slavonischen Peterwardiner Gränz Regiment aufsteht Zwey Defension Divisionen.*

¹²⁴⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1788., *Monath Tabella pro Majo 1788. Des löblichen kaiser: konig: Peterwardiner Gränz Regiment 2. Defension Divisionen.*

¹²⁴⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1788., *Monath Tabella pro Augusto 788. Des löblichen kaiser: konig: Peterwardiner Gränz Regiment 2. Defension Divisionen.*

¹²⁵⁰ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1788., *Monath Tabella pro Julio 1788. Des löblichen kaiser: konig: Peterwardiner Gränz Inf: Regiment 2. Defension-Divisionen.*

su vraćeni u aktivno stanje iz mirovine.¹²⁵¹ U lipnju su dobili i četvrtog natporučnika, Jacoba Prachnjia, također vraćenog u aktivno stanje iz mirovine.¹²⁵² Sljedećeg mjeseca natporučnici Kölbel i Prachnjia prebačeni su u drugu pukovnicu, a časničko stanje obrambenih odreda nije se više mijenjalo do kraja godine.¹²⁵³

Aktivno vojno stanje također nije doživjelo značajnije izmjene tijekom 10 promatranih mjeseci. Jedini poginuli krajišnici tijekom ratnih sukoba 1788. godine iz obrambenih odreda bili su razvodnik Nicola Belloberck iz Popinaca, te obični pješaci Millosh Mally i Sava Bicsansky iz Novih Karlovaca, Petar Jurishich iz Beške, Philipp Abaczia iz Vojke, Thimotie Jancovich iz Popinaca i Adam Dokinash iz Gunje. Prvih pet krajišnika poginulo je 5. ožujka, Thimotie Jancovich 7. ožujka, a Adam Dokinash 6. travnja. Osim navedenih, tijekom dužnosti umrlo je još 14 krajišnika iz raznih razloga, dok je samo jedan dezertirao u travnju.¹²⁵⁴ Poginulih je u bitkama u prvih 10 mjeseci rata dakle bilo 7, dok je preminulih bilo ukupno 21 te je još jedan krajišnik dezertirao.

Tijekom prva 3 mjeseca od uspostave ratnog stanja bojni bataljuni pretrpjeli su 24 poginulih u bitkama, te još 28 umrlih od posljedica ranjavanja, bolesti u bolnicama itd., dok je dvoje krajišnika dezertiralo.¹²⁵⁵ Dok je prvi dezertir bio iz vremena podizanja ratnog aktivnog stanja, drugi krajišnik u ovoj kategoriji bio je Thodor Thodorovich iz Dobanovaca, a koji se na taj potez odlučio 16. travnja, odnosno 4 dana nakon što je njegova Satnija Dedovich (Surčinska) pretrpjela veliki gubitak od čak 15 poginulih u direktnom sukobu. Tog 12. travnja ukupno je poginulih u bataljunima Petrovaradinske pukovnije bilo 21, stoga je razvidno koliko je zapravo Satnija Dedovich imala visoke gubitke. Štoviše, iz samih Dobanovaca, odakle je bio obični pješak Thodorovich, poginulo je 5 krajišnika. Premda razlog dezertiranja u tom trenutku naravno nije bio poznat vojnim vlastima, stoga nije ni zapisan, teško je ne uočiti poveznicu s nemilim događajem u kojem su živote izgubili njegovi sumještani. Batajnica je uz Dobanovce također pretrpjela gubitak 5 svojih žitelja 12. travnja, dok je Jakovo imalo 2, a Surčin i Petrovčić po jednog poginulog.¹²⁵⁶ U jednom su danu u sklopu bojnih bataljuna samo naselja Batajnica i

¹²⁵¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1788., *Monath Tabella pro April 1788. Vom den Bei dem löblichen Slavonischen Peterwardiner Gränz Regiment aufsteht Zwey Defension Divisionen.*

¹²⁵² HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1788., *Monath Tabella pro Junio 1788. Des löblichen kaiser: konig: Peterwardiner Gränz Regiment 2. Defension Divisionen.*

¹²⁵³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1788., *Monath Tabella pro Julio 1788. Des löblichen kaiser: konig: Peterwardiner Gränz Inf: Regiment 2. Defension-Divisionen.*

¹²⁵⁴ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1788., *Mjesečne tablice obrambenih odreda Petrovaradinske pukovnije za mjesec veljača-prosinac.*

¹²⁵⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1788., *Mjesečne tablice bojnih bataljuna Petrovaradinske pukovnije za mjesec veljača-travanj.*

¹²⁵⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1788., *Monath-Tabella pro Mense Aprili 788. Des kaiserlich königlich-loblich Slavonischen peterwardiner Gränz Infanterie Regiments von 2 Feld Battaillon.*

Dobanovci imali više poginulih u bitkama nego što su obrambeni odredi imali tijekom cijele godine, što svjedoči o visokim razlikama u aktivnoj vojnoj službi krajišnika novog sustava, unatoč činjenici što je područje Petrovaradinske pukovnije bilo na samoj fronti bojišnice, a glavni stožer cijele austrijske vojske upravo u Zemunu. Osim toga, glavna vojna akcija slavonskog korpusa pod vodstvom grofa Mitrowskyog 1788. godine odvila se upravo s pukovnijskog područja.

Grof Mitrowsky raspolagao je s približno 15000 ljudi u sklopu slavonskog korpusa na početku vojne kampanje, te je u travnju okupio svoje snage na prostoru Petrovaradinske pukovnije. Dvadesetog travnja koncentrirao je linijske postrojbe i krajišnike u selu Klenak i već je sljedećeg dana prešao rijeku Savu te započeo napad na obližnju osmanlijsku utvrdu Šabac. U opsadi su sudjelovala oba bojna bataljuna Petrovaradinske pukovnije s približno 3400 krajišnika. Opsada je bila kratkotrajna i svjedočio joj je osobno car Josip II., koji je već 24. travnja naredio juriš na utvrđenja. U jurišu su sudjelovali i petrovaradinski oštrostrijelci te pukovnik Davidovich koji se posebno iskazao. Osim pukovnika, posebno se iskazao i satnik Dedovich, a koji je u samoj bitci u konačnici i poginuo. Juriš je završio zauzimanjem utvrde Šabac istoga dana, čime je osvojeno 17 neprijateljskih topova, 20 zastava i 30 centi baruta, kao i brojne namirnice. Za privremenog zapovjednika osvojene utvrde postavljen je upravo pukovnik Davidovich. Opsada i zauzimanje utvrde Šabac bila je središnja vojna akcija slavonskog korpusa tijekom vojne kampanje 1788. godine.¹²⁵⁷ Grof Mitrowsky s glavninom slavonske vojske uputio se na prostor Gradiške pukovnije, gdje je podigao kamp u blizini Stare Gradiške. Bojni bataljuni Petrovaradinske pukovnije pratili su grofa, dok su njeni obrambeni odredi dobili zaduženje za pojačavanjem vojnih utvrda u Petrovaradinu i Rači.¹²⁵⁸ U noći s 8. na 9. listopada, 3000 spahija i 6000 janjičara prešlo je ušće rijeke Save u rijeku Dunav i upalo na područje Petrovaradinske pukovnije kod Zemuna, ali su bili odbijeni uz pomoć dunavske flotile. Sukob se nastavio 13. listopada kada je pridošlo 20 osmanlijskih čajki i 5 galiija, ali je i on završio bez većeg uspjeha za osmansku stranu.¹²⁵⁹

Do kraja 1788. godine, snage cara Josipa II. uspjele su zaustaviti prodor Osmanlija u Banatu te zauzeti 4 pogranične utvrde. Međutim, veliki broj vojnika obolio je od malarije i dizenterije, a pošteđen nije ostao ni sam car, koji se ozbiljno razbolio i morao povući u Beč već

¹²⁵⁷ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 3, str. 411-412; Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 289; Hirtenfeld, *Der Militär*, str. 225-226.

¹²⁵⁸ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 3, str. 412. Početkom 1790. godine i 405 pripadnika iz kantona Petrovaradinske pukovnije također je pojačavalo vojnu posadu u utvrdi Petrovaradin. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1742., 1790., *Monath Tabella pro Mense Martio 1790 Der vom Peterwardeiner Gränz Canton nach Peterwardein hergestellten Garnisons Compagnie*.

¹²⁵⁹ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 3, str. 423.

u studenome iste godine. S obzirom da se carevo stanje nije poboljšalo, zapovjedništvo vojskom preuzeo je predsjednik Dvorskog ratnog vijeća maršal Hadik, koji je međutim imao 78 godina i također nije bio dobrog zdravlja. Ratna se sreća donekle popravila kada je poziciju maršala Hadika preuzeo maršal Laudon, koji je ubrzo pokrenuo veću vojnu akciju i u rujnu 1789. godine započeo uspješnu opsadu Beograda. Bila je to velika pobjeda u ratu koji nije išao zamišljenim tokom, a 1790. godina donijela je smrt vodećim vojnim ličnostima Monarhije – maršalima Hadiku i Laudonu te samom caru Josipu II. Nasljednik carske krune Leopold II. uskoro je potpisao primirje i sukobi su time okončani u rujnu 1790. godine.¹²⁶⁰

Premda Austro-turski rat (1788. - 1791.) nije imao tako velikih i slavnih bitki kao Sedmogodišnji rat (1756. - 1763.), gubitci u ljudstvu bili su i više nego značajni. Više od jedne trećine mobiliziranih krajišnika Varaždinskih pukovnija umrlo je u ovome ratu, od kojih čak 81,2 % u bolnicama od posljedica bolesti i ranjavanja.¹²⁶¹ Osim gubitaka aktivnih krajišnika, veliki je gubitak pretrpjelo i stanovništvo Vojnih krajina, prvenstveno Slavonsko-banatska Vojna krajina. Kako navodi Vaniček, prema izvještaju grofa Mittrowskyog od 15. rujna 1790. godine taj je krajiški prostor tijekom kampanja 1788. i 1789. godine izgubio ukupno 56900 stanovnika. Najviše su bila pogođena područja Vlaško-ilirske pukovnije i Njemačke banatske pukovnije zbog provale Osmanlija koji su desetke tisuća stanovnika odveli u zarobljeništvo, dok su drugi pobjegli ili podlegli bolestima. Slavonske su pukovnije, pa time i Petrovaradinska, prošle značajno bolje od Banatskih.¹²⁶²

Jednak trend umrlih kao u slučaju krajišnika Varaždinskih pukovnija, primjetan je i kod krajišnika Petrovaradinske pukovnije, kojih je u svibnju, lipnju i srpnju 1789. godine poginulo na bojištu svega troje, dok ih je čak 116 umrlo u bolnici, bilo od posljedica ranjavanja ili bolesti. Osim poginulih i umrlih, u navedena 3 mjeseca bilo je i 8 dezertera i 8 uhićenih krajišnika, što je ukupno značilo da je iz stroja bilo izbačeno 135 pripadnika bojnih bataljuna, odnosno 3,9 % predviđenog aktivnog sastava u ratu. S obzirom na to da u tom vremenu nije bilo velikih bitki koje bi u jednom danu odnijele veći broj žrtava i koje bi imale značajnog neposrednog bilo vojnog ili političkog učinka, osipanje od 1,3 % aktivnog vojnog stanja mjesečno bilo je značajno. Međutim, unatoč tome u navedenim mjesecima aktivno vojno stanje bojnih bataljuna se povećavalo, a razlog je bio kontinuirani priljev novih krajišnika. U travnju je tako bilo 3261 (94,33 %) aktivnih pripadnika, svibnju 3373 (97,57 %), lipnju 3396 (98,24 %) i srpnju 3412

¹²⁶⁰ Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 71-72.

¹²⁶¹ Isto, str. 71-72.

¹²⁶² Vlaško-ilirska pukovnja izgubila je 22919 stanovnika, a Njemačko-banatska pukovnja 13331 stanovnika. To je predstavljalo 63,7 % gubitaka stanovništva cijele Slavonsko-banatske Vojne krajine u razdoblju 1788. - 1790. godine. Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 3, str. 472.

(98,7 %), a što je činilo ukupno povećanje od 151 (4,37 %) pripadnika. Najveće povećanje bilo je tijekom svibnja, kada je u aktivni sastav bojnih bataljuna pristiglo 183, a izašlo 71 pojedinaca. Od pojedinaca koji su izašli, efektivno je bilo 46 izbačenih iz stroja, dok su preostali premješteni u druge bataljune. Od 183 pristiglih, dvije trećine su prebačeni iz obrambenih divizija Pukovnije, 37 je bilo novouključenih, dok su preostali bili premješteni iz drugih bataljuna, vraćeni dezerteri itd. U istom vremenskom razdoblju u sklopu obrambenih odreda umrlo je svega 16 pripadnika, dok je bio samo jedan dezerterski i niti jedan poginuli. Obrambeni odredi služili su kao baza iz koje su se kontinuirano na mjesečnoj bazi popunjavali redovi bojnih bataljuna. Kantonsko je aktivno stanje bilo stabilno, te nije bilo uključeno u vojne aktivnosti. Tijekom promatrana tri mjeseca u aktivnom sastavu kantona umrlo je samo dvoje pripadnika. Ukupno je Petrovaradinska pukovnija u promatrana tri segmenta u svibnju 1789. godine imala 4451 aktivnih vojnih pripadnika bez dodatnog osoblja kantona.¹²⁶³

Premda se iz prethodnih podataka teško može iščitati, upravo se krajem svibnja odvila jedina značajnija vojna akcija u prvoj polovici 1789. godine u kojoj je sudjelovao veći broj pripadnika petrovaradinskih bojnih bataljuna. Međutim, detaljnijim uvidom u statistiku umrlih vidimo da ih je bilo 41 u svibnju i 52 u lipnju, dok je također u svibnju bilo dvoje poginulih u bitci, a u lipnju jedan. Naime, grof Mitrowsky u svibnju 1789. godine odlučio je napraviti prepad na prostoru Brčkog radi osiguravanja ciljeva šire strategije. U tu je svrhu uputio 31. svibnja pukovnika Gradiške pukovnije Antona von Kovachevicha na čelo kolone koju je sačinjavao jedan petrovaradinski bojni bataljun, odnosno približno 1700 krajišnika, u Rajevo Selo, mjesto na granici Brodske i Petrovaradinske pukovnije i u neposrednoj blizini Brčkog. Krajiške snage prešle su rijeku Savu tijekom noći s 31. svibnja na 1. lipanj i pokrenule napad u kojem su inicijalno zauzele jedan čardak i odbile pripremljenu osmanlijsku zasjedu. Satnik poručnik Ignatz von Leuttner, zapovjednik Satnije 1. bojnika (Hrtkovačke), s dobrovoljcima je izvršio juriš na utvrđenja preko mosta i glavnih vrata, a koje je pokrivalo 100 branitelja s 4 topa. Branitelji su pred navalom krajišnika pod vodstvom Leuttnera napustili svoje položaje i pobjegli kroz stražnja vrata, što je dovelo do pada Brčkog i zauzimanja navedena 4 topa, jedne zastave i 30 komada koplja od strane napadača. Pukovnik Kovachevich naredio je da se sva utvrđenja unište, a građevine spale, te je povukao svoje snage preko rijeke Save.¹²⁶⁴

¹²⁶³ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1741, 1789., *Mjesečne tablice bojnih bataljuna, obrambenih odreda i kantona Petrovaradinske pukovnije za mjesec svibanj, lipanj i srpanj*.

¹²⁶⁴ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 3, str. 423; Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 284-285; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1741, 1789., *Monath-Tabella pro Majo 789; Monath Tabella pro Junio 1789*.

Sredinom 1788. godine, Petrovaradinska pukovnija doživjela je veće promjene u sastavu svog zapovjedništva kao posljedice rata. Naime, još je u travnju 1788. godine potpukovnik Avram von Putnik prema direktivi Glavnog zapovjedništva u Petrovaradinu premješten u Njemačku banatsku pukovnicu, dok je 1. bojnik Franz Dizent von Felsenthal umirovljen. Istovremeno je Axentie von Milutinovich promaknut s mjesta 2. bojnika na mjesto 1. bojnika umjesto umirovljenog Felsenthala, dok je barun Joseph von Messina promaknut na mjesto 2. bojnika. Na upražnjeno potpukovničko mjesto postavljen je Thadeus von Oesterreicher, koji je do tada bio u prekobrojnom stanju.¹²⁶⁵ Prema svemu sudeći, mjesto pukovnika Davidovich je napustio već u srpnju iste godine kada ga na toj poziciji nasljeđuje Michael Chernel von Chernelháza, dotadašnji pukovnik Brodske pukovnije.¹²⁶⁶

Pukovnik Chernel ostao je na čelu Pukovnije do rujna 1789. godine, a Vaniček ga već u listopadu spominje u ulozi generala bojnika na čelu dobrovoljačkog slavonskog korpusa. Davidovich je u tom trenutku bio na čelu Brodske pukovnije, a nalazio se stacioniran na prostoru Petrovaradinske pukovnije u naselju Klenak. General bojnik Chernel ubrzo je nakon pada Beograda uputio zapovijed pukovniku Davidovicu da s jednim bojnim bataljunom Brodske i jednim bojnim bataljunom Petrovaradinske pukovnije te dva eskadrona Wurmskih husara, prijeđe rijeku Savu i izbací osmanlijske snage s porječja Drine. Davidović je sa svojim snagama prešao rijeku Savu 18. listopada i do 24. listopada napredovao uz slamanje otpora sve do mjesta Loznica na Drini, gdje se ujedinio sa snagama generala bojnika Chernela koji je netom bio izbačen iz Valjeva. Loznica im je bila baza djelovanja za daljnje napredovanje uz tok rijeke Drine, a što je bilo značajno otežano zbog nepogodnog terena. Uspjeli su osvojiti Zvornik 4. studenog, te su se nakon nekoliko manjih i neodlučnih okršaja s osmanlijskim snagama povukli prema rijeci Savi, koju prelaze 26. studenog i čime završavaju vojnu kampanju 1789. godine. Tijekom drinske ekspedicije, krajišnici Petrovaradinske pukovnije sudjelovali su u gotovo svim borbama.¹²⁶⁷

¹²⁶⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1788., *Monath-Tabella pro Mense Aprili 788. Des kaiserlich königlich-loblich Slavonischen peterwardeiner Gränz Infanterie Regiments von 2 Feld Battaillon.*

¹²⁶⁶ Premda za mjesec srpanj 1788. godine nisu sačuvani izvori iz kojih bi se vidjeli točni članovi stožera, upravo je od tog mjeseca Chernel počeo potpisivati izvještajne liste za obrambene odrede i potpisivao se kao pukovnik (*Oberst*). Na poziciji pukovnika pronalazimo ga u poimeničnom popisu pripadnika stožera Petrovaradinske pukovnije iz svibnja 1789. godine, čime se potvrđuje njegova pozicija. Pukovnika Chernela Wrede ne navodi u svome popisu pukovnika Petrovaradinske pukovnije. Razlog je vjerojatno ležao u tome što se na ovoj poziciji zadržao kratko i isključivo tijekom Austrijo-turskog rata (1788. - 1791.), premda je naveo Davidovicha na čelu Brodske pukovnije koji je također bio samo jednu godinu tijekom istoga rata. Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 280, 288, 300; HR-HDA-1450, GIR 9, D-1740, 1788., *Monath-Tabella pro Mense Julio 1788. Des kaiserlich königlich-loblich Peterwardeiner Gränz Inf: Regiments von 2 Defensions-Divisionen*; D-1741, 1789., fol. 5.

¹²⁶⁷ Vaniček, *Specialgeschichte*, knj. 3, str. 451-454.

Novi zapovjednik Petrovaradinske pukovnije 25. rujna 1789. godine postaje dotadašnji potpukovnik Oesterreicher, a njegovu prethodnu poziciju nasljeđuje Milutinovich.¹²⁶⁸ Prvi bojničnik postaje barun Messina, dok je s pozicije satnika u čin 2. bojničnika unaprijeđen Leopold von Pompeatti.¹²⁶⁹ Novi Potpukovnik i oba bojničnika svoju su vojnu karijeru dugi niz godina gradili upravo u sastavu Pukovnije, gdje su bili njeni dugogodišnji satnici.¹²⁷⁰ Austro-turski rat (1788. -1791.) omogućio im je brzo napredovanje. Visoka frekvencija izmjene vodećih zapovjednih stožernih časnika uzrokovana je stanjem rata, odnosno brojnim promaknućima radi zasluga, premještanjima radi potrebe ili jednostavno pogibije i ranjavanja. Sastav zapovjednih stožernih časnika s početka 1790. godine ostao je nepromijenjen do izmaka 1792. godine.¹²⁷¹ Značajnija izmjena dogodila se tek 1794. godine, kada je mjesto pukovnika preuzeo Milutinovich nakon što je Oesterreicher poginuo u bitci kod Sprimonta.¹²⁷² Pukovnik je Oesterreicher jedini pukovnik i zapovjednik Petrovaradinske pukovnije u 18. stoljeću koji je poginuo u neposrednoj bitci obnašajući tu dužnost.¹²⁷³

Mir između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva potpisan je 4. kolovoza 1791. godine u Svištovu, dok je konačno razgraničenje utvrđeno tek 23. prosinca 1795. godine. Monarhija je ratom u konačnici postigla samo minimalna teritorijalna proširenja.¹²⁷⁴ Obrambeni odredi Petrovaradinske pukovnije raspušteni su već u listopadu 1790. godine,¹²⁷⁵ odnosno uskoro nakon zaključivanja primirja u rujnu iste godine. Tijekom cijelog razdoblja njihova postojanja na čelu su im bili isti satnici, dok su u međuvremenu uspjeli popuniti i časnički sastav te su u vrijeme potpisivanja primirja ukupno brojali 913 pripadnika u aktivnom stanju. Početkom listopada čak su povećali aktivno stanje s uključivanjem novih pripadnika, da bi u

¹²⁶⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1556, 1792., fol. 1.

¹²⁶⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1741, 1791., *Monath-Tabella pro Mense Majo 1791. Des kaiserlich königlich-loblich Peterwardeiner Gränz Inf: Regiments von 2 Defensions-Divisionen*

¹²⁷⁰ Barun Joseph von Messina u službu Petrovaradinske pukovnije ušao je 1769. godine, a Leopold von Pompeatti 1770. godine. HR-HDA-1450, GIR 9, D-1556, 1792., fol. 1.

¹²⁷¹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1556, 1792., *Muster-Tabella des lobl: Kaiserl: Konigl: Peterwardeiner Gränz Infanterie Regiments Zwey Feld Bataillons pro Anno 1792.*

¹²⁷² Bitka kod Sprimonta odvila se 17. - 18. rujna 1794. između Francuske Republike i Habsburške Monarhije i završila je francuskom pobjedom.

¹²⁷³ Predvodio je 3 kombinirana slavonska bataljuna. Od posljedica teškog ranjavanja preminuo je i pukovnik Vincenz von Lang 1812. godine. Wrede, *Geschichte*, knj. 5, str. 289.

¹²⁷⁴ Granica utvrđena 1795. godine je i današnja granica između Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine. To je ujedno bilo i posljednje proširenje Vojne krajine, a odnosilo se na prostor od Dvora na Uni preko Cetine do gornjeg toka rijeke Zrmanje. Najveće proširenje imala je Lička pukovnja. Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 72; Mirko Valentić, „Vojna krajina 1790-1881“, *Vojna krajina*, Dragutin Pavličević (ur.), Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 65.

¹²⁷⁵ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1742, 1790., *Monath Tabella pro Oktober 1790. Des löbl k: k: Peterwardeiner Grenz Infanterie Regiments 2. Defensions Divisionen.*

konačnici 895 pripadnika otpustili, a svega 26 krajišnika i 8 časnika prebacili u bojne bataljune.¹²⁷⁶

Bojni bataljuni Petrovaradinske pukovnije zadržali su ratno stanje sve do rujna 1791. godine, odnosno do konačnog potpisivanja mira. Tijekom rujna tako je aktivno vojno stanje smanjeno s 3278 na 2814 pripadnika. Smanjenje se uglavnom postiglo otpuštanjem 465 krajišnika. Prvo poslijeratno aktivno vojno stanje bojnih bataljuna bilo je u nedostatku 3 pojedinca s obzirom da je predviđeni popunjeni sastav iznosio 2817 pripadnika, dok je kantonska uprava imala 34 prekobrojnih. Naime, kanton je raspolagao s 206 aktivnih vojnih pripadnika dok je predviđeno popunjeno stanje bilo 174 te je pod svojom nadležnošću imao i 141 dodatnog osoblja.¹²⁷⁷ S obzirom na to da su obrambeni odredi bili raspušteni prethodne godine, te da su u međuvremenu raspušteni i dodatni posadni odredi, u aktivnom stanju cijele Petrovaradinske pukovnije bilo je 3020 vojnih pripadnika i 141 dodatnog osoblja. S obzirom na to da je u ratnom stanju u svibnju 1789. godine imala 4451 aktivnih vojnih pripadnika, stanje mira dovelo je do ukupnog smanjenja aktivnog stanja za 1431 pripadnika. Pukovnija se stoga vrlo uspješno vratila u stanje mira, pokrivajući primjereno sve predviđene aspekte.

U trenutku ukidanja ratnog stanja, zapovjednici stožernih satnija bili su satnici poručnici Gavro Delhich, Georg Pantellich, Ignaz Csosich i Stephan Jovanovich, dok su satnici bili grof Nikola Brancovich, Vittel Nizzaty, Matko Obuchina, Ringelsheim, Mihich, Petropoliaz, Phillip von Quelf i Nagel.¹²⁷⁸ Na istim su pozicijama u odnosu na početak rata bili samo grof Nikola Brancovich i Vittel Nizzaty. Matko Obuchina dobio je promaknuće iz satnika poručnika u satnika, dok je barun Joseph Messina dobio promaknuće u 1. bojnika. Satnik Johann Dedovich je poginuo prilikom zauzimanja utvrde Šabac, a Allympire Cummanovich i Stevan Radubitzky prešli su privremeno u kantonsku upravu.¹²⁷⁹ Dva su satnika poručnika i dva satnika otišla iz Pukovnije. Časnički kadar na razini zapovjednika satnija prošao je dakle sličnu sudbinu visoke frekvencije izmjena kao i zapovjedni kadar pukovnijskog stožera tijekom razdoblja rata.

Kantonska reforma konačno je bila uvedena svega 10 mjeseci prije izbijanja Austro-turskog rata (1788. - 1791.), što je bilo prekratko vremensko razdoblje da bi se mogao vidjeti određeni ekonomski i gospodarski učinak. Ono što je ta reforma mogla pokazati bila je

¹²⁷⁶ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1742, 1790., *Monath Tabella pro Oktober 1790. Des löbl k: k: Peterwardeiner Grenz Infanterie Regiments 2. Defensions Divisionen.*

¹²⁷⁷ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1741, 1791., *Monath Tabella pro Septembri 1791. Des keiserl. konigl. Peterwardeiner Grenz Infanterie Regiments 2. Feld Battaillons; Monath Tabella pro Septembi 1791. Des Kaiserliche Königliche Peterwardeiner Gränz Kantons.*

¹²⁷⁸ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1741, 1791., *Monath Tabella pro Septembri 1791. Des keiserl. konigl. Peterwardeiner Grenz Infanterie Regiments 2. Feld Battaillons.*

¹²⁷⁹ HR-HDA-1450, GIR 9, D-1741, 1791., *Monath Tabella pro Septembri 1791. Des keiserl. konigl. Peterwardeiner Grenz Cantons.*

spremnost novog vojnog sustava na neposredno ratno djelovanje. Vojne su vlasti u slučaju Petrovaradinske pukovnije pokazale predviđenu razinu sposobnosti prilikom organiziranja i održavanja predviđenog broja aktivnih vojnika spremnih kako za odlazak na bojište, tako i na obranu matičnog područja. Potencijal s kojim je raspolagala Pukovnja pokazao se dostatnim da navedena očekivanja ispuni, a što je bio veliki napredak u odnosu na iskustvo Sedmogodišnjeg rata (1756. -1763.). Investiranost cara Josipa II. u provođenje ove reforme, osobne inspekcije i nadgledanja, uključivanje širokog spektra pojedinaca u vojnim strukturama i odustajanje od rigidnih standardiziranih sustava rezultirali su kvalitetnijom poveznicom između stvarnosti i očekivanja u pogledu aktivnog vojnog stanja i ratne učinkovitosti. Reforma je konačno povučena 1800. godine, jer prema viđenju tadašnjih središnjih vojnih vlasti nije uspjela podići ekonomsko i gospodarsko blagostanje krajišnika,¹²⁸⁰ koji su međutim u međuvremenu od 1787. godine bili ukupno samo 3 godine u stanju mira. To bi se moglo ocijeniti nepravednim prema reformi koja je predviđala velika rasterećenja tijekom stanja mira na jednoj strani te velika opterećenja na drugoj strani tijekom rata, odnosno reformi koja je predviđala da se tijekom mira jača blagostanje, a tijekom rata jača vojna učinkovitost. U razdoblju od 13 godina u kojem je 10 godina bilo ratnih, ocjena sustava mogla bi se ogledati prvenstveno u ratnim postignućima njenih pukovnja i učinkovitosti postavljenih struktura da ispune zadana očekivanja. Iz perspektive Petrovaradinske pukovnije, pukovnije koja desetljećima nije mogla ispuniti očekivanja, inicijalna ocjena reforme tijekom prve trećine njena postojanja bila bi pozitivna.

¹²⁸⁰ Kantonski sustav ukinulo je Dvorsko ratno vijeće 1. studenog 1800. godine u vremenu kada je glavni inspektor za Vojnu krajinu bio grof Wenzel Colloredo, zapovjednik Glavnog zapovjedništva u Petrovaradinu u trenutku kada je reforma uvedena 1787. godine i koji joj se u tom trenutku značajno opirao. Buczynski, *Pa to su samo Hrvati*, str. 74.

10. ZAKLJUČAK

Petrovaradinska je pukovnija u 18. stoljeću svjedočila dvjema oprečnim stvarnostima određenima jasnim vremenskim okvirima. Kao pukovnija koja je nastala na velikom dijelu prostora koji je njezinom uspostavom prvi put povejan, a koji je tek 1718. godine oslobođen osmanske vlasti, prva dva desetljeća postojanja bila su joj obilježena značajnim deprivacijama u ključnim stavkama poput broja aktivnih vojnika, dostupnosti korisnog zemljišta i broja stanovnika. Situacija se tijekom trećeg desetljeća postojanja radikalno mijenja na bolje i Pukovnija svjedoči velikoj ekspanziji i postaje pravi ogledni primjer bogatog i uspješnog krajiškog prostora. Taj proces i eksponencijalni rast učinkovitosti obilježilo je prvenstveno aktivno djelovanje vojnih vlasti koje su odlučno pristupile iskorištavanju velikih prirodnih potencijala koje je nudio Srijem kao prostor na kojem je uspostavljena Petrovaradinska pukovnija. Bilo je to u potpunosti u duhu marijaterezijanskog i jofezinskog razdoblja, a koje je obilježilo kako njezin nastanak tako i promatrana desetljeća 18. stoljeća.

S obzirom na to da je osnovana 1747. i aktivirana tek 1748. godine u potpunosti je izostala iz Rata za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.), premda su u njemu sudjelovali krajišnici koji su dolazili iz Posavske i Podunavske vojne krajine i koji su kasnije bili obuhvaćeni njezinim područjem. Stoga je prvo ratno iskustvo imala tek u Sedmogodišnjem ratu (1756. – 1763.), kada je unatoč činjenici što je u aktivnom vojnom stanju imala nedostatak od cijelog bataljuna, redovito održavala značajan broj svojih odreda na srednjoeuropskim bojišnicama u Šleskoj, Saskoj, Moravskoj i Bohemiji, ali i sve do Poljske i Brandenburga. Prva godina rata bila joj je obilježena izrazitom pasivnošću na bojišnici, a što se promijenilo u ljeto 1757. godine kada njezini krajišnici i zapovjednik poduzimaju napadačke akcije u Šleskoj i ulaze u prvu bitku protiv Prusa. Tijekom idućih godina vrlo visoki postotak njezinih krajišnika bio je neprekidno na bojišnici, a što je imalo devastirajući učinak na same krajišnike, ali i na gospodarstvo i stanovništvo krajiškog Srijema. Rezultat se mogao ogledati u velikom broju dezertera u godinama 1759. – 1761., koji su bježali s bojišnice zbog nemogućih uvjeta i dugotrajnog izbivanja iz domovine. Samo je tijekom navedenih godina bila izgubljena jedna petina vojno sposobnih muškaraca pukovnijskog područja iz predratnog vremena. Uslijed velikih napora uspijevali su postići zadovoljavajući učinak na bojnome planu, sudjelujući u brojnim bitkama i posebno u „malome ratu“, te su njezina oba ratna pukovnika bila odlikovana odličjem Vojnog Reda Marije Terezije zbog hrabrosti i istaknutog djelovanja predvodeći upravo petrovaradinske krajišnike.

Po završetku Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.) vojne su vlasti ozbiljno pristupile rješavanju problema Petrovaradinske pukovnije, koji se tako zorno očitovao u procjepu između očekivanih dužnosti i objektivnih mogućnosti. Na izmaku 1763. godine unovačen je veliki korpus mladih, ali je aktivno vojno stanje i dalje ostalo u velikom nedostatku. Tijekom narednih godina provedeno je više velikih rekonstrukcija pukovnijskoga aktivnog vojnog stanja iz kojih se jasno moglo vidjeti da je pukovnijsko područje i njegovo stanovništvo doseglo maksimum unovačenosti i da je u njenu službu moglo dati približno 3000 krajišnika. Iz navedenih se rekonstrukcija mogla iščitati i dinamika krajiške vojne službe, kao i činjenica da je u prosjeku svake 3 – 4 godine polovica aktivnog vojnog stanja bila izmijenjena. Frekvencija je pojedinaca unutar aktivne vojne službe bila visoka, a upravo su takve velike akcije poput rekonstrukcija bile utjecajna poluga vojnih vlasti kojom su mogle utjecati na odnos vojnog i gospodarskog gledišta Pukovnije. Posljednja se stavka najbolje očitovala kroz poman odabir broja muškaraca koje su uključivali i isključivali unutar pojedinih kategorija, a čime su istovremeno regulirali broj aktivnih krajišnika i broj pojedinaca zaduženih za gospodarske i poljoprivredne djelatnosti. Vojne su vlasti dakle bile i više nego svjesne da je pukovnijska učinkovitost prvenstveno određena njezinom „bazom“, odnosno potencijalom njena područja.

Analizom pukovnijskog područja 1767. godine moglo se vidjeti da je Petrovaradinskoj pukovniji izraženo nedostajalo i vojno sposobnih muškaraca i oranica za ispunjavanje osnovnih uvjeta koji su joj bili propisani, te da je unatoč velikoj stopi unovačenosti i vrlo malim naknadama u količini zemlje i dalje u vojno-taktičkom pogledu postojala u „krnjem“ stanju. Osim toga, kućne zadruge nisu bile značajno rasprostranjene i prevladavala su jednostavna ili složena kućanstva s manjim brojem članova, a koja nisu bila pogodna za krajišku vojnu službu. Prilikom novačenja uočena je i vrlo snažna korelacija između broja kućanstava i broja prekobrojnih i poluinvalida, što je dokazivalo da su već tada vojne vlasti izrazito pazile da velika većina kućanstava ima barem jednog iz navedenih kategorija za obavljanje gospodarskih i poljoprivrednih poslova, unatoč činjenici što je u aktivnom vojnom stanju bio nedostatak više od 1000 ljudi. Premda se njezino cjelokupno područje nalazilo u Srijemu, uočene su i izrazito velike razlike u materijalnom bogatstvu u pogledu količine raspoložive zemlje između pojedinih dijelova. Veliko je siromaštvo vladalo na zapadnom dijelu, prvenstveno na području Drenovačke satnije, dok su istočna, Podunavska, satnijska područja bila višestruko bogatija. Gotovo obrnuto proporcionalna sa zemljišnim bogatstvom bila je vojna učinkovitost stanovništva, jer je upravo područje Drenovačke satnije davalo velik broj krajišnika i imalo visok stupanj unovačenosti, čime se dolazilo do apsurdne situacije da je jedan krajišnik na zapadnom pukovnijskom dijelu imao nekoliko puta manju naknadu u pogledu veličine vojnog

lena od krajišnika s istočnog dijela. Jedan od dodatnih uzroka njegove visoke vojne učinkovitosti bila su i brojnija kućanstva, a što je u slučaju Petrovaradinske pukovnije bilo povezano i s konfesionalnom pripadnošću. Naime, pravilo je bilo da su katolici živjeli u većim kućanstvima nego pravoslavci i da su daleko učestalije imali više krajišnika koji su dolazili iz istog kućanstva.

Tijekom 1760-ih godina u duhu marijaterezijanskog vremena aktivno se radilo na povećavanju potencijala pukovnijskog područja kroz dodatnu teritorijalizaciju, kolonizaciju i proširenje obradivih zemljišnih površina. Poboljšavanjem objektivnih uvjeta Petrovaradinske pukovnije težilo se omogućavanju njezinog popunjavanja aktivnog vojnog stanja i osiguravanja primjerene naknade svojim krajišnicima. Ključan proces u tome bila je inkorporacija vlastelinstva Vojke u krajiško područje Petrovaradinske pukovnije, čime je značajno podignut potencijal njezinog područja. Međutim, general Beck koji je bio glavni zadužen za inicijalno provođenje tog procesa jasno je dao do znanja da to u konačnici neće biti dovoljno, a njegova su se predviđanja pokazala točnima. Inkorporacija je provedena do sredine 1767. godine, čime je Petrovaradinska pukovnja proširila svoje područje u njezin prepoznatljivi oblik koji je ostao zapamćen na temelju jozefinskih zemljovida iz 1780. godine. Premda se sama dodatna teritorijalizacija pokazala nedovoljnom, kombiniranim nastojanjima vojnih vlasti kroz dodatne manje teritorijalizacije i naseljavanja Petrovaradinska je pukovnja na početku 1770-ih godina napokon dosegla razinu zadovoljavajuće popunjenosti u vojno-taktičkom pogledu. Također je tim procesom na pustari Pazovi naseljena i kolonija protestanata, a što je bio presedan za Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu. Unatoč postignutom cilju, jačanje njezinog pukovnijskog područja nastavilo se visokim intenzitetom i tijekom 1770-ih godina.

Razdoblje od 1770. godine do početka Austro-turskog rata (1788. – 1791.) može se s pravom nazivati *zlatnim dobom* Petrovaradinske pukovnije u 18. stoljeću. Tada je tek dovršila svoje potpuno formiranje, kako u vojno-taktičkom tako i teritorijalnom smislu, te je višestruko podigla razinu svoje učinkovitosti i prosperiteta. Godine 1772. prvi je put zabilježila popunjeno aktivno vojno stanje i raspolagala je s iskusnim i dokazanim časničkim kadrom, ali su na nižim satnijskim razinama i dalje postojale značajne razlike u popunjenosti. Jedno od pravila koje se uočava bilo je da su vojne vlasti prvenstveno popunjavale redove topnika i oštrosrijelaca, dok su tek naknadno novačile i regularne pješake. Upravo su razlike u broju pješaka u pojedinim satnijama bile visoke i njihov je broj ovisio prvenstveno o satnijskom području i njegovu potencijalu. Aktivni vojni sastav prema vjeroispovijesti bio je vjeran odraz lokalnog stanovništva, dok je jedino u slučaju časnika bila izrazito visoka zastupljenost katolika. U tom je trenutku prosječni petrovaradinski krajišnik imao 24 godine i 6 i pola godina iskustva aktivne

vojne službe, dok je analizom podataka o životnoj dobi i godinama iskustva utvrđeno da su krajišnici izrazito velikom većinom prestajali obavljati vojne dužnosti već u kasnim 20-im i ranim 30-im godinama te da je manje od 2 % trenutnih pripadnika aktivnog vojnog stanja služilo duže od 20 godina. Krajiška je vojna dužnost stoga za pojedinca u prosjeku ukupno trajala između 6 i 7 godina, a pretežno su novačeni do 20. godine života. Kod običnih krajišnika iz lokalnih obitelji u slučaju Petrovaradinske pukovnije, stoga, nije uočena tendencija prema dugogodišnjim vojničkim karijerama, a koja se mogla jasno prepoznati samo u časničkom kadru.

Pukovnijsko je područje do 1776. godine doživjelo potpunu preobrazbu s povećanjem broja kućanstava i broja vojno sposobnih muškaraca za približno 50 %, što je dovelo do činjenice da je unatoč popunjenom aktivnom vojnom sastavu postotak unovačenosti bio značajno niži nego, primjerice, 1767. godine. Prosječno je kućanstvo u tom trenutku imalo 8,2 članova te se i u tom pogledu bilježio rast, što je izravno utjecalo na potencijal novačenja. Razlike su između pojedinih pukovnijskih dijelova i dalje bile izrazito visoke, unatoč općem značajnom poboljšanju uvjeta, a što se najbolje očitava u visokom porastu nejednakosti satnijskih područja u pogledu dostupne korisne zemlje, koje je 1781. godine bilo gotovo trostruko više nego 1767. godine. Tako je korisnom zemljom najbogatije satnijsko područje 1781. godine raspolagalo s čak 46 % oranica kojima je raspolagala cijela Pukovnja 1767. godine, dok je istovremeno imalo 4,6 puta više oranica od najsiromašnijeg satnijskog područja iste godine unatoč jednakim uvjetima i propisima novačenja krajišnika. Područje Petrovaradinske pukovnije tako je početkom 1780-ih godina imalo trostruko više oranica na raspolaganju, nego što je bilo predviđeno za potrebna vojna lina, dok je 1767. godine raspolagalo sa svega 63 % predviđene količine.

Rat za bavarsko nasljeđe (1778. – 1779.) Petrovaradinska pukovnja dočekala je u znatno boljem stanju nego Sedmogodišnji rat (1756. – 1763.), ali se to u konačnici nije pokazalo važnim zbog naravi rata koji je trajao kratko i nije imao većih bitki. Jedina kolona koju je poslala na bojišnicu sudjelovala je u nizu manjih akcija i okršaja, dokazujući prednosti krajišnika u „malome ratu“ koji je u potpunosti obilježio ovaj sukob. Ratno iskustvo dovelo je do reformi aktivnog vojnog stanja i uvođenja kategorija stanja u miru i u ratu, čime je nakon četvrt stoljeća značajno smanjeno opterećenje aktivnom vojnom službom krajišnika u razdoblju mira dok se istovremeno osnaživala njihova gospodarska i materijalna situacija. Stanovništvo je petrovaradinskog pukovnijskog područja tako početkom 1780-ih godina živjelo u višestruko povoljnijim uvjetima nego 1750-ih i 1760-ih godina te je moglo održavati predviđenu razinu učinkovitosti bez velikog tereta.

Jozefinskim reformama Glavno zapovjedništvo u Osijeku bilo je ukinuto 1783. godine, a Slavonska vojna krajina dolazi pod nadležnost novog Glavnog zapovjedništva u Petrovaradinu, čime središnji centar vojne moći širokog prostora dolazi upravo u neposrednost Petrovaradinske pukovnije. Indikativno je kako su se reformskim nastojanjima ranih 1780-ih godina u Slavonskoj vojnoj krajini najagilnije opirali upravo bivši pukovnici Petrovaradinske pukovnije – grof Wartensleben i barun Mathesen, koji su obnašali dužnost brigadira i glavnog zapovjednika. Njihovim odlaskom proces reformi se nastavio, a kantonska uprava u Petrovaradinskoj pukovniji bila je uspostavljena već 1786. godine. Njome se jasno diferenciralo aktivno vojno stanje od pukovnijskoga područja, gdje je regularna pukovnijska zapovjedna struktura ostala zaduženom isključivo za prvu stavku, dok je kantonska uprava dobila gotovo potpunu kontrolu nad drugom. Gledano iz perspektive učinkovitosti i opterećenja, reforma je značila dodatno rasterećenje tijekom vremena mira i orijentaciju na gospodarstvo te značajno veće opterećenje tijekom vremena rata i vrlo visok stupanj očekivane učinkovitosti. Područje Petrovaradinske pukovnije, s obzirom na povoljne uvjete tog vremena, bilo je izrazito pogodno za takva nastojanja. Da je u Pukovniji bila u potpunosti spremna ispuniti očekivanja u pogledu vojne učinkovitosti, dokazala je već u veljači 1788. godine po izbijanju Austro-tursko rata (1788. – 1791.).

Posebnost posljednjeg promatranog ratnog sukoba ležala je u činjenici što se vodio upravo protiv Osmanskog Carstva i iz prostora samog Srijema. Naime, upravo je u Zemunu bio glavni stožer austrijske vojske, a na pukovnijskom području okupljala se veća vojska. Bio je to veliki odmak od prethodna dva rata u kojima su kolone petrovaradinskih krajišnika slane na udaljena srednjoeuropska bojišta. Unatoč neposrednosti bojišnice sukob je za njih ostao u ograničenom obliku u odnosu na iskustvo Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.), te im je u stvarnosti najveći neprijatelj bila bolest. Zbog manjeg opterećenja ratom, ali i značajno povoljnijih objektivnih uvjeta te blizine domovine, bio je zabilježen i značajno manji stupanj dezertiranja. Zbog neposredne blizine i strateške važnosti, zauzimanje Beograda 1789. godine bio je vrlo važan događaj za Petrovaradinsku pukovniju, kao i daljnji prodor austrijske vojske i same Pukovnije niz Drinu kada se na trenutke činilo da će izgubiti granični položaj. Međutim, Svištovskim mirom 1791. godine i granicama koje su utvrđene do 1795. godine postavljena je trajna granica između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva na ovome prostoru te su položaj, status i opstojnost Petrovaradinske pukovnije ostali neupitni u narednim desetljećima.

IZVORI I LITERATURA

Neobjavljeno arhivsko gradivo

Österreichisches Staatsarchiv (AT-OeStA), Kriegsarchiv (KA), Personalunterlagen (Pers), Musterlisten und Standestabellen der k.k. Armee (MLST), Peterwardeiner Grenzinfanterieregiment Nr. 9 (aufgestellt als Slavonisches Peterwardeiner GIR) (GIR 9).

Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), Zbirka mikrofilmova gradiva iz inozemnih arhiva koje se odnosi na Hrvatsku (1450), Grenz Infanterie Regiment 9.

Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), Slavonska generalkomanda (SGK).

Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), Srijemska županija (SŽ).

Objavljeni izvori

- Anonimno, *Die Geschichte des jetzigen Kriegs zu unpartheyschen Erkenntniß seines Anfangs und Fortgangs in Gesprächen im Reiche der Todten vorgestellt. Erste Band, im welchem die Historie von A. 1756. bis A. 1757. in X. Stücken beschreiben ist*, knj. 1, 5. Frankrut i Leipzig, 1757.-1758., str. 164.
- Branković, Danijela. *Slobodni vojni komunitet Petrovaradin (1702.-1918.)*. Arhiv Vojvodine, Novi Sad, 2013.
- *Brodsko pukovnija. Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1999.
- Buczynski, Alexander (ur.). *Memoari baruna Franje Trencka*. Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2015.
- Buczynski, Alexander (ur.). *Pa to su samo Hrvati. Građa za povijest kantonske reorganizacije Vojne krajine 1787. godine*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2011.
- Mažuran, Ive (ur.). *Izveštaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698. i 1702. Godine*. Sveučilište u Osijeku, Historijski arhiv u Osijeku, Osijek, 1989.

- Mažuran, Ive (ur.). *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*. JAZU, Radovi zavoda za znanstveni rad u Osijeku, Osijek, 1988.
- Mažuran, Ive (ur.). *Rješenja zemaljske uprave za Slavoniju 1738.-1742.*, Historijski arhiv Osijek, Osijek, 1970.
- *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums*. k. k. Hof- und Staats – Druckerey, Beč, 1832.
- *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums*. k. k. Hof- und Staats – Druckerey, Beč, 1840.
- Njari, Denis (ur.). *Popis katoličkog stanovništva u Istočnoj Slavoniji 1767. godine*. Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2019.
- *Petrovaradinska pukovnija. Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2000.
- Ritter Vitezović, Pavao. *Oživjela Hrvatska*. Golden marketing, Zagreb, 1997.
- Schuter, Johann Christian, *Beyträge zur Neuern Staats Und Krieges Geschichte*, knj. 1, Danizg, 1756.
- *Srijemska županija. Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001.
- Sršan, Stjepan (ur.), *Kanonske vizitacije knjiga VI. – Srijem (1775. - 1833.)*. Osijek, 2008.
- Sršan, Stjepan (ur.), *Kanonske vizitacije knjiga IV. – Srijem (1735. - 1768.)*. Osijek, 2006.
- Sršan, Stjepan (ur.). *Naselja u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. stoljeća*. Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2000.
- Sršan, Stjepan (ur.). *Sandžak Požega 1579*. Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2001.
- Taube, Friedrich Wilhelm. *Slavonija i Srijem 1777. - 1778. Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema*. Leipzig, 1777., 1778. Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2012.

Literatura

- Adamček, Josip. „Problem krajiških buna u historiografiji“, *Vojna krajina*, Dragutin Pavličević (ur.). Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 119-139.

- Aksan, Virginia H. „The Ottoman Absence from the Battlefields of the Seven Years' War“, *The Seven Years' War – Global Views - History of Warfare*, vol. 80, Mark H. Danley, Patrick J. Speelman (ur.). Brill, Leiden, Boston, 2012., str. 165-191.
- Albrecht, Karl Friedrich Hermann. „Karl Herzog von Lothringen“, *Allgemeine Deutsche Biographie*, knj. 15. Duncker & Humboldt, Leipzig, 1882., str. 302-308.
- *Allgemeine Deutsche Biographie*, knj. 4. Bayerische Akademie Der Wissenschaften, München, 1876., str. 419-420.
- Allmayer-Beck, Johann Christoph. *Das Heer unter dem Doppeladler: Habsburgs Armeen 1718-1848*. Bertelsmann, München, 1981.
- Aralica, Tomislav; Aralica, Višeslav. *Hrvatski ratnici kroz stoljeća: oprema, oružje i odore hrvatskih ratnika od oko 800. do 1918. godine*. Znanje, Zagreb, 1996.
- Aralica, Tomislav; Aralica, Višeslav. *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, knj. 1. Znanje, Zagreb, 2006.
- Archenholz, F. W. von. *The History of the Seven Years War in Germany*. C. Jugel, Frankfurt, 1843.
- Arneth, Alfred Ritter von, *Geschichte Maria Theresia's – Maria Theresia und der Siebenjährige Krieg, Fünfter Band 1756. - 1758.*, knj. 5, Wilhelm Braumüller. Beč, 1875.
- Arneth, Alfred Ritter von, *Geschichte Maria Theresia's – Maria Theresia und der Siebenjährige Krieg 1759-1763*, knj. 6. Wilhelm Branmüller, Beč, 1875.
- Arneth, Alfred Ritter von. *Leben des kaiserlichen Feldmarchalls Grafen Guido Starhemberg*. Beč, 1853.
- Atlagić, Marko. *Grbovi plemstva u Slavoniji 1700-1918*. Zrinski, Čakovec, 1982.
- Babeler, Karl (heraus.). *Militärische Nachlass - Tagesbuch des Feldzuges von 1756. Ersten Theil*. Leipzig, 1858.
- Bach, Franz. *Povijest Otočke pukovnije, Zagreb, Otočac*. Hrvatski institut za povijest, Katedra čakavskog sabora pokrajine Gacke, Zagreb-Otočac, 2010.
- Balić, Juraj. „Baron Franz von der Trenck and his Pandours in British Newspaper Articles“, *Acta Histriae*, vol. 26. 2018., str. 449-472.
- Balić, Juraj. *Lička krajiška pješačka pukovnija u razdoblju od 1736. do 1809. godine*. Doktorska disertacija, Hrvatski studiji, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2019.
- Bassett, Richard. *For God and Kaiser: The Imperial Austrian Army, 1619-1918*. Yale University Press, New Haven, CT, 2015.

- Bayne Horn, David. „The Diplomatic Revolution“, *The New Cambridge Modern History*. 1957., str. 440-464.
- Blanning, T.C.W. *The Culture of Power and the Power of Culture – Old Regime Europe 1660-1789*. Oxford University Press, Oxford, 2003.
- Blanning, Tim. *Frederick the Great: King of Prussia*. Decker Edge, Washington, 2016.
- Bösendorfer, Josip. *Agrarni odnosi u Slavoniji*. JAZU, Zagreb, 1950.
- Božić Bogović, Dubravka. „Struktura stanovništva Srijema prema vjeroispovijesti u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća na osnovi podataka kanonskih vizitacija“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 27. 2009., str. 229-291.
- Božić Bogović, Dubravka. „Vjerska svakodnevnica u kanonskim vizitacijama za područje Srijema u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća“, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, vol. 4, br. 1. 2017., str. 9-45.
- Božić Bogović, Dubravka. *Rođenje brak i smrt - stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću*. Ogranak Matice hrvatske u Belom Manastiru – Centar za kulturu Grada Belog Manastira, Beli Manastir, 2015.
- Braubach, Max. *Prinz Eugen von Savoyen*, knj. 1-5. Verlag für Geschichte und Politik, Beč, 1964.
- Buczynski, Alexander. „Nastanak i organizacijski oblik vojnih komuniteta od 1748. do 1850.“, *Arhivski vjesnik*, br. 34-36, 1991.-1992., str. 185-194.
- Buczynski, Alexander. „Vojna krajina u 18. stoljeću. Širenje krajiškog sustava na oslobođena hrvatska područja“, *Povijest Hrvata. Druga knjiga: Od kraja 15. st. do kraja Prvoga Svjetskog rata*. Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 274-287.
- Buczynski, Alexander. *Gradovi Vojne krajine*, knj. 1-2. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1997.
- Budak, Neven; Strecha, Mario; Krušelj, Željko. *Habsburzi i Hrvati*. Srednja Europa, Zagreb, 2003.
- Csüllög, Gábor; Tamás, László; Suba, János; Bali, Lóránt. „Geografsko istraživanje Marsiglijeve granične karte“, *Zbornik Janković*, br. 2. Daruvar, 2017., str. 13-32.
- Čuljak, Milan. „Srpski grofovi Brankovići“, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, Novi Sad, 1998. / Милан Чуљјак, „Српски грофови Бранковићи“, *Зборник Матице српске за историју*, Нови Сад, 1998.

- Čelap, Lazar. „Kolonizacija Nemaca u današnjoj Vojvodini 1790-1792”, *Zbornik matice srpske za društvene nauke / Сборник матице српске са друштвене науке*, br. 32/33. 1962., str. 115-124.
- Ćosić, Vesna; Fatović Ferenčić, Stela; Miškić, Blaženka. „O primaljama u Brodu na Savi u XIX. stoljeću“, *Acta Medica Histria Adriatica*, br. 13/2. 2015., str. 303-316.
- Ćosić-Bukvin, Ivica. „Doseljavanje Nijemaca u Srijem tijekom 18. stoljeća”, *Godišnjak njemačke narodne zajednice*. 2004., str. 241-246.
- Ćosić-Bukvin, Ivica. „Slavonska Vojna krajina i selo Strošinci kao njen dio“, *Hrašće*, vol. 7/8. 1997., str. 49-63.
- Ćosić-Bukvin, Ivica. *Cvelferija u sastavu Slavonske vojne granice 1701.-1808.* Vrbanja, vlast. nakl, 2003.
- Demian, Johann Andreas. *Darstellung der Oesterreichischen Monarchie nach den neusten statistischen Beziehungen. Vierten Theils erste Abtheilung, welcher die Militär-Gränze von Kroatien enthält.* Rätzschen Buchhandlung, Beč, 1806.
- *Die Kriege Friedrichs des Großen. Dritter Theil: Der Siebenjährige Krieg 1756.-1763. 8. Band: Zorndorf und Hochkirsch.* Großer Generalstab, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1910.
- *Die Kriege Friedrichs des Großen. Dritter Theil: Der Siebenjährige Krieg 1756.-1763. 1. Band: Pirna und Lobositz.* Großer Generalstab, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1901.
- *Die Kriege Friedrichs des Großen. Dritter Theil: Der Siebenjährige Krieg 1756.-1763. 2. Band: Prag.* Großer Generalstab, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1901.
- *Die Kriege Friedrichs des Großen. Dritter Theil: Der Siebenjährige Krieg 1756.-1763. 3. Band: Kolin.* Großer Generalstab, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1901.
- *Die Kriege Friedrichs des Großen. Dritter Theil: Der Siebenjährige Krieg 1756.-1763. 11. Band: Minden und Maxen.* Großer Generalstab, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1912.
- *Die Kriege Friedrichs des Großen. Dritter Theil: Der Siebenjährige Krieg 1756.-1763. 10. Band: Kunersdorf.* Großer Generalstab, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1912.

- *Die Kriege Friedrichs des Großen. Dritter Theil: Der Siebenjährige Krieg 1756.-1763. 4. Band: Groß-Jägersdorf und Breslau.* Großer Generalstab, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1902.
- *Die Kriege Friedrichs des Großen. Dritter Theil: Der Siebenjährige Krieg 1756.-1763. 5. Band: Hastenbeck und Roßbach.* Großer Generalstab, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1903.
- *Die Kriege Friedrichs des Großen. Dritter Theil: Der Siebenjährige Krieg 1756.-1763. 6. Band: Leuthen.* Großer Generalstab, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1904.
- *Die Kriege Friedrichs des Großen. Dritter Theil: Der Siebenjährige Krieg 1756.-1763. 7. Band: Olmütz und Crefeld.* Großer Generalstab, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1909.
- *Die Kriege Friedrichs des Großen. Dritter Theil: Der Siebenjährige Krieg 1756.-1763. 8. Band: Zorndorf und Hochkirch.* Großer Generalstab, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1910.
- *Die Kriege Friedrichs des Großen. Dritter Theil: Der Siebenjährige Krieg 1756.-1763. 9. Band: Bergen.* Großer Generalstab, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1911.
- *Die Kriege Friedrichs des Großen. Dritter Theil: Der Siebenjährige Krieg 1756.-1763. 12. Band: Landeshut und Liegnitz.* Großer Generalstab, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1913.
- *Die Kriege Friedrichs des Großen. Dritter Theil: Der Siebenjährige Krieg 1756.-1763. 13. Band: Torgau.* Großer Generalstab, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1914.
- Duffy, Christopher. *Army of Frederick the Great.* David & Charles, United Kingdom, 1974.
- Duffy, Christopher. *By Force of Arms: The Austrian Army in the Seven Years War.* Emperor's Press, Chicago, 2008.
- Duffy, Christopher. *Frederick the Great: A Military Life.* Routledge & Keegan Paul, London, 1985.
- Duffy, Christopher. *Prussia's Glory: Rossbach and Leuthen.* Emperor's Press, Chicago 2003.

- Duffy, Christopher. *Russia's Military Way to the West: Origins and Nature of Russian Military Power, 1700-1780*. Routledge, London, 1985.
- Duffy, Christopher. *The Army of Maria Theresa: The Armed Forces of Imperial Austria, 1740-1780*. David & Charles, North Pomfret (VT), Vancouver, 1977.
- Duffy, Christopher. *The Fortress in the Age of Vauban and Friedrich the Great 1660 – 1789, Siege Warfare (II)*. Routledge & Kegan Paul, London, 1985.
- Duffy, Christopher. *The Instrument of War: The Austrian Army in the Seven Years War*. Emperor's Press, Chicago, 2000.
- Duffy, Christopher. *The Military Experience in the Age of Reason*. Routledge & Kegan Paul, London and New York, 1987.
- Durant, Will; Durant, Ariel. *The Age of Louis XIV*. Simon and Schuster, New York, 1963.
- Egger, Rainer. „Dvorsko ratno vijeće i Ministarstvo rata kao središnji upravni ograni Vojne krajine“, *Arhivski vjesnik*, vol. 34-35. 1991.1992., str. 139-155.
- Fitzpatrick, Martin; Jones, Peter; Knellwolf, Christa; McCalman, Ian (ur.). *The Enlightenment World*. Routledge, London, 2004.
- Gavrilović, Slavko / Гавриловић, Славко. „Prilog istoriji Slovaka u Staroj Pazovi 1770-1848“ / Прилог историји Словака у Старој Пасови 1770-1848. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu / Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, br. 16/1. 1973., str. 63-68.
- Gavrilović, Slavko / Гавриловић, Славко. *Jevreji u Sremu u XVIII i prvoj polovini XIX veka / Јевреји у Срему у XVIII и првој половини XIX века*. Odjeljenje istorijskih nauka - SANU, Beograd, 1989.
- Gavrilović, Slavko. „Iz istorije Srba u Ugarskoj i Slavoniji u XVIII veku“, *Zbornik za istoriju Matice srpske*, vol. 15. Novi Sad, 1977.
- Gavrilović, Slavko. „Razgraničenje između Vojne granice i civilne teritorije u Sremu i Slavoniji sredinom XVIII. veka“, *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske*, br. 6. 1968., str. 85-99.
- Gavrilović, Slavko. „Vlastelinstvo Vojka u Sremu“, *Godišnjak filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knj. 4. Novi Sad, 1959., str. 29-59.
- Gavrilović, Vladan. „Popisi Mitrovice, Rume i okolnih naselja iz sredine 18. veka“, *Spomenica Istroijskog Arhiva Srema*, vol. 1, Srijemska Mitrovica, 2002., str. 157-161.

- Gelo, Jakov; Krivošić, Stjepan. *Razvitak stanovništva na tlu Hrvatske*. Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet, Zagreb, 1990.
- Golec, Ivica; Matanović, Damir. „Problem ukidanja vojnih komuniteta u Vojnoj krajini na primjerima Broda na Savi i Petrinje“, *Povijesni prilozi*, vol. 31. 2006., str. 183-192.
- Habek, Dubravko. „Primaljstvo i prve primalje u Bjelovaru 1756.-1856.“, *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, br. 59/3. 2008., str. 223-232.
- Hafizović, Fazileta. *Požeški sandžak i osmanska Slavonija*. Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb – Slavonski Brod, 2016.
- Heppner, Harald. „Festung und Innovation im 18. Jahrhundert – eine Einleitung“, *Festung und Innovation, Jahrbuch der Österreichischer Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts*, vol. 20. Bochum, 2005.
- Heppner, Harald. „Festung und Landschaft im Zeitalter der Türkenkriege“, *Türkenangst und Festungsbau: Wirklichkeit und Mythos (Hrsg. Barbarics-Hermanik, Heppner)*. Frankfurt, 2009.
- Hietzinger, Carl Bernhard. *Statistik der Militärgränze des österreichischen Kaiserthums*, knj. 1. Carl Georld Verlag, Beč, 1817.
- Hietzinger, Carl Bernhard. *Statistik der Militärgränze des österreichischen Kaiserthums*, knj. 2(a-b). Carl Georld Verlag, Beč, 1820.-1823.
- Hirtenfeld, Jaromir. *Der Militär-Maria-Theresien-Orden und Seine Mitglieder*. K. k. Hof- und Staatsdruckerei, Beč, 1857.
- Hochedlinger, Michael. *Austria's Wars of Emergence: War, State and Society in the Habsburg Monarchy, 1683-1797*. Pearson Education, 2003.
- Hollins, David; Pavlović, Darko. *Austrian Frontier Troops 1740-1798*, Man-at-Arms Series (413). Osprey Publishing, Oxford, 2005.
- Holjevac, Željko. *Ogulinska pukovnija (1746.-1873.)*. Matica hrvatska ogranak Ogulin, Ogulin, 2012.
- Holjevac, Željko; Moačanin, Nenad. *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku*. Leykam international, Zagreb, 2007.
- Horbec, Ivana. „Homo principis et homo statuum – banska služba za vladavine Marije Terezije“, *Povijesni prilozi*, vol. 37. 2009., str. 267-316.

- Hötte, Hans. H.A. *Atlas of Southeast Europe – Geopolitics and History. Volume Two: 1699-1815*. Brill, 2016.
- Hrkać, Davorin. *Brod u demografskim izvorima od 1780. do 1850*. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2012.
- Hüttl, Ludwig. „Maximilian II. Emanuel“, *Neuen Deutsche Biographie*, knj. 16. Povijesna komisija Bavarske akademije za znanost, Duncker & Humbolt, Berlin, 1990.
- Pić, Jelena / Илић, Јелена, „Slavonsko-sremska vojna granica polovinom XVIII veka“ / „Славонско-сремска војна граница XVIII половином века, *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj / Зборник о Србима у Хрватској*, vol. 9. Beograd, 2015., str. 57-98.
- Pić, Jelena / Илић, Јелена. „Popis pravoslavних sveštenika Petrovaradinske regimente iz 1760. godine“ / „Попис православних свештеника Петроварадинске регименте из 1760. године“, *Miscellanea / Мисцелланеа*, vol. 36. 2015. str. 73-93.
- Pić, Jelena / Илић, Јелена. „Zemunsko stanovništvo prema popisu iz 1776. godine“ / „Земунско становништво према попису из 1776. године“, *Istorijski časopis / Историјски часопис*, vol. 57. 2008., str. 151-174.
- Jambrek, Stanko. *Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu*. Srednja Europa, Zagreb, 2013.
- Janko, Wilhelm Edler von. „Croy, Karl Eugen Herzog von“, *Allgemeine Deutsche Biographie*, knj. 4. Duncker & Humbolt, Leipzig, 1876., str. 621.
- Janko, Wilhelm Edler von. „Dünwald, Johann Heinrich Graf v.“, *Allgemeine Deutsche Biographie*, knj. 5. Duncker & Humbolt, Leipzig, 1877.
- Jukić, Ivana. „Vladavina žena na Bečkom dvoru 1711./1712. i Hrvatska pragmatička sankcija“, *Povijesni prilozi*, vol. 30. 2006., str. 103-127.
- Jureša, Vesna; Musil, Vera; Kujundžić Tiljak, Mirjana. „Growth Charts for Croatian School Children and Secular Trends in Past Twenty Years“, *Collegium Antropologicum*, vol. 36. 2012., str. 47-57.
- Kaser, Karl. *Slobodan seljak i vojnik. Povojačeno društvo (1754-1881.)*. Naprijed, Zagreb, 1997.
- Kaser, Karl. *Slobodan seljak i vojnik. Rana krajiška društva (1545-1754.)*. Naprijed, Zagreb, 1997.
- Kekez, Hrvoje. *Bitke prekretnice hrvatske povijesti*. Mozaik knjiga, Zagreb, 2010.

- Kempf, Julije. *Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i požeške županije*. Hrvatske tiskare i knjižare, Požega, 1910.
- Kljajić, Josip. „Ustroj Slavonske vojne granice u 18. stoljeću”, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, vol. 6. Osijek, 2001., str. 206.
- Kljajić, Josip. „Rača (Srijemska): povijesni razvoj i graditeljsko nasljeđe od 13. do 20. st.“, *Historijski zbornik*, vol. 54. 2001., str. 115-135.
- Kljajić, Josip. „Stara Gradiška u 18. stoljeću“, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, vol. 46, br. 1. 2003., str. 59-83.
- Kljajić, Josip. *Brodsko tvrđava*. Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 1998.
- Kljajić, Josip. *Krajiške tvrđave na Savi u XVIII. i XIX. Stoljeću*. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2001.
- Kneschke, Ernst Heinrich (ur.). *Neues allgemeines deutsches Adels-Lexicon, Neunter Band*. Friedrich Voigt's Buchhandlung, Leipzig, 1870.
- Kneschke, Ernst Heinrich. *Neues allgemeine Deutsches Adels-Lexicon*, knj. 1. Friedrich Voigt, Leipzig, 1859.
- Komlos, John. *Nutrition and Economic Development in the Eighteenth-Century Habsburg Monarchy – An anthropometric History*. Princeton University Press, Princeton, 1989.
- Komlos, John; Ritschal, Albrecht. „Holy Days, Work Days and the Standard of Living in the Habsburg Monarchy“, *The Journal of Interdisciplinary History*, vol. 26, br. 1. 1995., str. 57-66.
- Kruhek, Milan. „Granice Hrvatskog Kraljevstva u međunarodnim državnim ugovorima (od mira na Žitvu 1606. do mira u Svištovu 1791.)“, *Povijesni prilozi*, br. 10. Zagreb, 1991.
- Kruhek, Milan; Pavlović, Augustin. „Granice Republike Hrvatske u svjetlu Karlovačkog (1699) i Požarevačkog (1718) mira“, *Croatica Christiana periodica*, vol. 15, br. 28. 1991., str. 105-138.
- Kutzen, Joseph. *Friedrich der Grosse und sein Heer in den Tag der Schlacht bei Leuthen*. Ferdinand Hirt's Verlag, Breslau, 1851.
- Laubert, Manfred. *Die Schlacht bei Kunersdorf am 12. August 1759*. Mittler, Berlin 1900.

- Lazanin, Sanja. „Etničke i konfesionalne skupine u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu u 18. i početkom 19. stoljeća“, *Razprave in gradivo – Treatises and Documents*, vol. 56-57. 2008., str. 191-211.
- Lazanin, Sanja. „Naseljavanje njemačkih protestantskih obitelji u Slavonsku vojnu krajinu krajem 18. i početkom 19. stoljeća“, *Migracijske i etničke teme* vol. 34. 2018., str. 165-198.
- Lorenz, Reinhold. „Dünnewald, Heinrich Johann Graf v.“, *Neue Deutsche Biographie*, knj. 4. Povijesna komisija Bavarske akademije za znanost, Duncker & Humbolt, Berlin, 1959.
- Luh, Jürgen „Frederick the Great and the First 'World' War“, *The Seven Years' War – Global Views - History of Warfare*, vol. 80, Mark H. Danley, Patrick J. Speelman (ur.). Brill, Leiden, Boston, 2012., str. 1-23.
- Mansel, Philip. *King of the World: Life of Louis XIV.* Allen Lane, London, 2019.
- Matanović, Damir. „Legalitet i legitimitet – suprotstavljene koncepcije pri iskorištavanju šuma Slavonske vojne krajine“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 35, br. 3. 2003., str. 961-969.
- Matanović, Damir. „Načela funkcioniranja unutrašnjeg tržišta Brodske pukovnije (1769. -1857.)“, *Povijesni prilozi*, vol 21, br. 22. 2002., str, 96-107.
- Matanović, Damir. „Nametnuta dvojnost: nastanak slobodnog vojnog komuniteta Vinkovci (1765. - 1787.)“, *Scrinia Slavonica*, vol. 6. 2006., str. 183-193.
- Matanović, Damir. „O osnutku vojnog komuniteta Brod na Savi“, *Scrinia Slavonica*, vol. 2, br. 1. 2002., str. 7-15.
- Matanović, Damir. „Tvrđava Brod i vojni komunitet Brod na Savi kao paradigma odnosa vojnika i civila u Vojnoj krajini“, *Povijesni prilozi*, vol. 21, br. 23. 2002., str. 193-201.
- Matanović, Damir. *Grad na granici: slobodni vojni komunitet Brod na Savi od sredine 18. do sredine 19. stoljeća.* Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2008.
- Matanović, Damir. *Između reformi i tradicije – Brodska pukovnija od sredine 18. do sredine 19. stoljeća.* Posavska Hrvatska, Slavonski Brod, 2013.
- Matković, Hrvoje. *Na vrelima hrvatske povijesti.* Golden marketing, Zagreb, 2006.
- Mazut, Josef. *Osmansko carstvo.* Školska knjiga, Zagreb, 1992.

- Mažuran, Ive. „Bitka kod Sente i upad princa Eugena Savojskog u Bosnu do Sarajeva 1697. godine“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, vol. 5. Osijek, 1999., str. 195-240.
- Mažuran, Ive. „Rat za oslobođenje Slavonije ispod osmanske vladavine od 1684. do 1691. godine“, *Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje*. Osijek, 1991.
- Mažuran, Ive. *Grad i tvrđava Osijek*. Grafika, Osijek, 2000.
- Mažuran, Ive. *Hrvati i Osmansko Carstvo*. Golden marketing, Zagreb, 1998.
- Mažuran, Ive. *Od turskog do suvremenog Osijeka*. HAZU, Zavod za znanstveni rad, Osijek, 1996.
- Mažuran, Ive. *Osnivanje Vojne granice u Slavoniji 1702. godine*. Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2005.
- McKay, Derek. *Prince Eugen of Savoy*. Thames & Hudson, New York, 1977.
- Milković, Kristina. „Khevenhüller, Ludwig Andreas (Khevenhiller)“, *Hrvatski biografski leksikon (Kam-Ko)*, knj. 7, Trpimir Macan (ur.). Zagreb, 2009.
- Milković, Kristina. „Položaj časnika prema zakonskoj regulativi za Vojnu krajinu: Krajiška prava (1754.) i Osnovni krajiški zakon (1807.)“, *Povijesni prilozi*, br. 31. 2006., str. 161-182.
- Milković, Kristina; Funda, Ivana. „The Militar Gränitz Rechten: An 18th – Century Legal Reform of the Military Frontier“, *Povijesni prilozi*, vol. 5. 2018., str. 255-283.
- Milušić, Anto. „Radovi Vjekoslava Klaića o hrvatskoj pragmatičkoj sankciji“, *Vjekoslav Klaić, život i djelo – zbornik radova sa znanstvenog skupa o životu i djelu Vjekoslava Klaića u povodu 150. obljetnice rođenja i 70. obljetnice smrti 1849.-1929.-1998.-1999.* Zagreb-Slavonski Brod, 2000., str. 137-170.
- Mirošević, Franko; Macan, Trpimir. *Hrvatska i svijet u XVIII. I XIX. Stoljeću*. Školska knjiga, Zagreb, 1994.
- Močanin, Fedor. „Engelshofen, Franz Antoni Leopold“, *Hrvatski biografski leksikon*, knj. 4. Zagreb, 1998.
- Močanin, Fedor. „Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. stoljeća“, *Arhivski vjesnik*, vol. 34-35. 1991. - 1992., str. 157-163.
- Močanin, Fedor. „Vojna krajina do 1787.“, *Vojna krajina*, Dragutin Pavličević (ur.). Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str 23-56.
- Močanin, Nenad. „Osmanski Osijek: novi pristup“, *Rad Hrvatske akademije za znanost i umjetnost, Razred za društvene znanosti*, vol. 55=525. 2016., str. 83-106.

- Moačanin, Nenad. „Rat za oslobođenje 1683.-1699. i njegovi rezultati u istočnoj i središnjoj Hrvatskoj i Slavoniji“, *Povijest Hrvata – Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*, Skupina autora. Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Moačanin, Nenad. „Vlasti u Požeškom sandžaku 1545-81“, *Vojna krajina*, Dragutin Pavličević (ur.). Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 193-198.
- Moačanin, Nenad. *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*. Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2001.
- Moačanin, Nenad. *Turska Hrvatska*. Matica Hrvatska, Zagreb, 1999.
- Mühlfeld, Megerle von; Georg, Johann. *Österreichisches Adels-lexikon des Achtzehnten und Neunzehnten Jahrhunderts*. Mörschner und Jasper, Beč, 1822.
- Nemeth, Krešimir. „Batthyány, Karlo“, *Hrvatski biografski leksikon*, knj. 1. Zagreb, 1983.
- Nujić, Pavao. „Između očekivanja i stvarnosti – pogled na Petrovaradinsku pukovnicu kroz serijalne vojne popise 1765.-1768.“, *Acta Histriae*, vol. 26, br. 2. 2018., str. 429-448.
- Nujić, Pavao. „Protestanti u službi Petrovaradinske pukovnije u drugoj polovici 18. stoljeća“, *Povijesni prilozi*, vol. 56. 2019., str. 291-319.
- Nujić, Pavao. „Sébastien le Preste de Vauban, The Vauban Approach and Slavonia“, *Journal of Ottoman Legacy Studies*, vol. 5, br. 13. 2018., str. 255-272.
- Njari, Denis. *Stanovništvo Hrastina, Laslova, Korođa i Retfale u 18. stoljeću i prvoj trećini 19. stoljeća*. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Zagreb, 2016.
- Pavličević, Dragutin. „Krajiške kućne zadruge u historiografiji“, *Vojna krajina*, Dragutin Pavličević (ur.). Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 141-160.
- Pindor, Josef. *Die Evangelische Kirche Kroatien-slavoniens in vergangenheit und gegenwart*. Buchdruckerei Carl Laubner, Osijek, 1903.
- Roksandić, Drago. „Posavska vojna krajina/granica od 1718. do 1739. godine“, *Ekonomska i ekohistorija*, vol. 3, br. 3. 2007., str. 62-82.
- Roksandić, Drago. *Vojna Hrvatska. La Croatie militaire*, knj. 1-2. Školska knjiga, Zagreb, 1988.
- Rukavina, Vlatko. *Zemun i Hrvati: prilog monografiji zemunske kulture*. Hrid, Subotica, 1998.

- Schaefer, Arnold. *Geschichte des Siebenjährigen Kriegs*, knj. 1. W. Hertz, Berlin, 1867.
- Schmidt, Hans. „Karl V. v. Lothringen“, *Neuen Deutsche Biographie*, knj. 11. Povijesna komisija Bavarske akademije za znanost, Duncker & Humbolt, Berlin, 1977.
- Schmidt, Hans. „Ludwig Wilhelm v. Baden-Baden“, *Neue Deutsche Biographie*, knj. 15. Povijesna komisija Bavarske akademije znanosti, Duncker & Humbolt, Berlin, 1987., str. 350-354.
- Schmidt-Brentano, Antonio. *Kaiserliche und k.k. Generale (1618-1815)*. Österreichisches Staatsarchiv, Beč, 2006.
- Schnizl, Adolf. „Ludwig Wilhelm (Markgraf von Baden-Baden)“, *Allgemeine Deutsche Biographie*, knj. 19. Duncker & Humbolt, Leipzig, 1884., str. 485-491.
- Sedlák, Petar. „Leopold Kollonić (1631. - 1707) – Kardinal hrvatskoga podrijetla i njegova crkvena i politička djelatnost“, *Croatica Christiana periodica*, vol. 32, br. 60. 2007., str. 85-99.
- Skenderović, Robert. „Zdravstvene reforme Marije Terezije u Slavonskom provincijalu i *Generale Normativum Sanitatis* iz 1770.“, *Scrinia slavonica*, br. 5. 2005., str. 115-143.
- Skenderović, Robert. *Stanovništvo Požege 1699. - 1781. prema matičnim knjigama*. Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2002.
- Skenderović, Robert; Andrić, Stanko (ur.). *Franz Vaniček i vojnokrajiška historiografija. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Slavonskom brodu 23. i 24. listopada 2014.* Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2017.
- Skupina autora. *Veliki osječki most / The Great Osijek Bridge*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2014.
- Steindorff, Ludwig. *Povijest Hrvatske – Od srednjeg vijeka do danas*. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2006.
- Stephenson, Scott. „Old Fritz Stumbles: Frederick the Great at Kunersdorf, 1759“, *Studies in Battle Command*. Combat Studies Institute, Kansas, 2011., str. 13-21.
- Stopfer, Mathias. *Statistik der Militär-Gränze*. Druck und Papier von J.A. Reinreich, Graz, 1840.
- Szabo, Franz A. J. *The Seven Years War in Europe*. Routledge, London, 2007.

- Szita, László. „Oslobođenje Slavonija i Osijeka od Turaka“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, vol. 1. Osijek, 1991.
- Trost, Ernst. *Prinz Eugen*. Amalthea Verlag, Beč, München, 1985.
- Uzelac, Zlatko. „Tvrđava Osijek i začetak strateškog lanca gradova-tvrđava princa Eugena Savojskog prije rata 1716.-1718.“, *Osječki zbornik*, br. 33. Osijek, 2017.
- Uzelac, Zlatko. „Vrhunac razvitka osječkih baroknih fortifikacija, treća projektna faza 1727.-1731.“, *Osječki zbornik*, vol. 35. Osijek, 2020., str. 27-46.
- Valentić, Mirko. “Vojna krajina 1790-1881”, *Vojna krajina*, Dragutin Pavličević (ur.). Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 57-91.
- Vaniček, Franz. *Specialgeschichte der Militärgrenze aus Originalquellen und Quellenwerken Geschöpft*, knj. 1-3. K. k. Hof- und Staatsdruckerei, Beč, 1875.
- Viličić, Marina; Lapaine, Miljenko. „Hrvatska milja na starim kartama“, *Kartografija i geoinformacije*, vol. 15, br. 25. 2016., str. 4-22.
- Vitek, Darko. „Prilog poznavanju demografske slike osječkoga Gornjega grada u XVIII. stoljeću“, *Povijesni prilozi*, vol. 23, br. 27. Zagreb, 2004., str. 91-98.
- Vitek, Darko. „Razilaženje oko pripadnosti Srijema: bečki Dvor, Hrvatski Sabor i biskup Franjo Jany“, *Povijesni prilozi*, vol. 25. Zagreb, 2003., str. 163-174.
- Vitek, Darko. „U pozadini izgradnje osječke tvrđe“, *Povijesni prilozi*, vol. 28. Zagreb, 2005., str. 161-172.
- Vladimir Brnardić. „Banski generalat“, *Hrvatski vojniki*, br. 29. 2005.
- Völker-Rasor, Anette (ur.). *Rani novi vijek*. Golden Marketing, Zagreb, 2016.
- Voth, Hans-Joachim. „Physical Exertion and Stature in the Habsburg Monarchy, 1730-1800“, *The Journal of Interdisciplinary History*, vol. 27, br. 2. 1996., str. 276.
- Vrbanus, Milan. „Preduvjeti za razvoj gospodarstva u Slavoniji potkraj 17. i na početku 18. stoljeća“, *Spomenica Josipa Adamček*, Drago Roksandić, Damir Agićić (ur.). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2009., str. 287-326.
- Wartensleben, Julius von. *Nachrichten von dem Geschlechte der Grafen von Wartensleben*, knj. 2. Albert Rauch und Comp, Berlin, 1858.
- Wheatcroft, Andrew. *The Habsburgs – Embodying Empire*. Viking, London, 1995.
- Wisgrill, Franz Karl. *Schauplatz des landsässigen Nieder=Oesterreichischen Adels vom Herren= und Ritterstande*, knj. 2. Beč, 1795.

- Wrede, Alphons von. *Geschichte der K. und K. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts*, knj. 1. L.W Seidel & Sohn, Beč, 1898.
- Wrede, Alphons von. *Geschichte der K. und K. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts*, knj. 3. L.W Seidel & Sohn, Beč, 1901.
- Wrede, Alphons von. *Geschichte der K. und K. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts*, knj. 5. L.W Seidel & Sohn, Beč, 1903.
- Wurzbach, Constant von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Öesterreich*, knj. 37. K. k. Hof- und Staatsdruckerei, Beč, 1878.
- Wurzbach, Constant von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Öesterreich*, knj. 11. K. k. Hof- und Staatsdruckerei, Beč, 1878.
- Wurzbach, Constant von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Öesterreich*, knj. 53. k. k. Hof- und Staatsdruckerai, Beč, 1886.
- Wurzbach, Constant von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Öesterreich*, knj. 35. K. k. Hof- und Staatsdruckerai, Beč, 1877.
- Wurzbach, Constant von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Öesterreich*, knj. 15. K. k. Hof- und Staatsdruckerai, Beč, 1866.
- Wurzbach, Constant von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Öesterreich*, knj. 58. Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, Beč, 1889.
- Wurzbach, Constant von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Öesterreich*, knj. 2. Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, Beč, 1857.
- Wurzbach, Constant von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Öesterreich*, knj. 6. K. k. Hof- und Staatsdruckerai, Beč, 1860.
- Wuttke, Heinrich (ur.). *Die Drei Kriegsjahre 1756., 1757. und 1758. in Deutschland*, Leipzig, 1856.
- Zöllner, Erich; Gutkas, Karl. *Österreich und die Osmanen: Prinz Eugen und seine Zeit*. Österreichischer Bundesverlag, Beč, 1988.
- Zöllner, Erich; Schüssel, Therese. *Povijest Austrije*. Zagreb, 1997.

ŽIVOTOPIS AUTORA

Pavao Nujić rođen je 28. veljače 1991. godine u Osijeku. Osnovnu školu pohađao je u rodnome Osijeku, a zatim i I. gimnaziju koju završava 2009. godine. Iste te godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku upisao je dvopredmetni studij povijesti i pedagogije. Za vrijeme studija primio je Rektorovu nagradu, a studij je završio 2014. godine uz priznanje *Summa cum laude*. Za vrijeme studija bio je član međunarodne udruge studenata povijesti *ISHA* te glavni urednik studentskog časopisa *Essehist*. Sudjelovao je na brojnim inozemnim i domaćim studentskim skupovima i objavio niz stručnih i preglednih radova. Boravio je kao *Erasmus* stipendist 2014. godine 6 mjeseci u Grazu na *Institut für Geschichte, Karl-Franzens-Universität Graz*, a 2015. godine jedan mjesec u Beču radi stručnog usavršavanja i usavršavanja njemačkog jezika.

Poslijediplomski studij povijesti upisao je 2014. godine na Fakultetu hrvatskih studija (tada Hrvatski studiji) Sveučilišta u Zagrebu. Radi kao asistent na Fakultetu za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku od 2015. godine. Napisao je više znanstvenih radova i sudjelovao na više znanstvenih skupova. Od 2018. je godine asistent urednik, zatim i tehnički urednik humanističkog časopisa *Pannoniana* kojeg izdaje Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti u Osijeku.

Bibliografija

Znanstveni radovi

- „Protestanti u službi Petrovaradinske pukovnije u drugoj polovici 18. stoljeća“, *Povijesni prilozi*, vol. 38, 2019., str. 295-323.
- „Sébastien le Preste de Vauban, The Vauban Approach and Slavonia“, *Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS)*, vol. 5, br. 13, 2018., str. 255-272.
- „Između očekivanja i stvarnosti - pogled na Petrovaradinsku pukovnicu kroz serijalne vojne popise 1765. - 1768.“, *Acta Histriae*, vol. 26, br. 2, 2018., str. 429-448.

Stručni radovi i prikazi

- „Doprinos dr. sc. Stjepana Sršana poznavanju povijesti Osijeka 18. stoljeća“, *Život i djelo prof. dr. sc. Stjepana Sršana*. Brekalo, Miljenko (ur.), Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2018. str. 147-153.

- „Izgradnja osječke vojne utvrde – Tvrđe“, *Essehist - časopis studenata povijesti i drugih društveno- humanističkih znanosti*, vol. 6, 2014., str. 95-103.
- „Doprinos dr. sc. Ive Mažurana poznavanju povijesti srednjovjekovnog Osijeka“, *Književna revija - časopis za književnost i kulturu*. Trojan, Ivan (ur.), Matica hrvatska, Ogranak Osijek, Osijek, 2014., str. 17-26.
- „Religija građanstva u Francuskoj revoluciji“, *Essehist - časopis studenata povijesti i drugih društveno- humanističkih znanosti*, vol. 5, 2013., str. 46-53.
- „Warriors society: The Aztecs“, *Carnival - Journal of the International Students of History Association*, vol. 14, 2012., str. 24-46.
- „Osvajanje Novog svijeta – Hernan Cortes i Azteci“, *Essehist - časopis studenata povijesti i drugih društveno- humanističkih znanosti*, vol. 4, 2012., str. 32-43.
- „Francuska revolucija za vrijeme druge godine Republike“, *Essehist - časopis studenata povijesti i drugih društveno- humanističkih znanosti*, vol. 3, 2011., str. 32-38.
- „Josip Juraj Strossmayer i Osijek“, *Essehist - časopis studenata povijesti i drugih društveno- humanističkih znanosti*, vol. 2, 2010., str. 70-73.
- „Memoirs of Baron Francis Trenck.“ *Pannoniana*, vol. 1, 2016., str. 205-201. (prikaz)
- „The Intellectual Emancipation in Contradiction: Revolution against the Church“, *ISHA Journal - Education and Intellectual Emancipation*. Mišo Petrović (ur.), Klub studenata povijesti, Zagreb, 2014., str. 165-182.

Neobjavljena izlaganja na znanstvenim i stručnim skupovima

- „The Petrovaradin Grenzer Regiment during the Seven Years` War“, *The Golden Age of En`light`ened Troops and Small War Zagreb*, Zagreb, Hrvatska, 2019.
- „Protestanti u službi Petrovaradinske pukovnije“, *Reformacija u Europi i njezini odjeci: Povodom 500. obljetnice Lutherovih teza*, Osijek, Hrvatska, 2017.
- „A fortress, a town, a village? Osijek between Osijeks in the Age of Enlightenment“, *Planstädte zur Zeit der Aufklärung*, Beč, Austrija, 2017.
- „Vojnici Petrovaradinske pukovnije u drugoj polovici 18. stoljeća“, *Vojnici i vojnički život u serijalnim izvorima od 16. stoljeća do 1918.*, Osijek, Hrvatska, 2016.
- „Josip Juraj Strossmayer i austroslavizam“, *Kultura i moć*, Zagreb, Hrvatska, 2012.
- „I and the Other: Conquest of the New World“, *Identities in Transition*, Jena, Njemačka, 2012.

- „Cultural identity in ancient Rome“, *ISHA Summer Seminar „Myths, Heroes and Identities“* Bukurešt, Rumunjska, 2011.